

Univerzita Karlova v Praze

**Filozofická fakulta
Ústav světových dějin**

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Jan Adamec

**Maďarsko 1956: od reformy socialismu k národnímu povstání
Hungary 1956: from a reform of socialism to a national uprising**

Místo a rok odevzdání

Praha, 2015

Vedoucí práce

Ondřej Vojtěchovský

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu mé práce, PhDr. Ondřeji Vojtěchovskému, Phd., za podporu a trpělivé vedení práce. Další dík patří členům doktorského semináře za cenné připomínky při čtení některých kapitol této práce. Za podporu a důvěru bych chtěl také poděkovat doc. PhDr. Janu Pelikánovi a prof. PhDr. Martinu Kovářovi.

Zároveň bych chtěl poděkovat mým rodičům, Marii a Borisovi, a mé ženě Zuzaně za pomoc a všestrannou podporu.

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 20. srpna 2015

.....

Abstrakt

Práce se zabývá krizí maďarského komunistického režimu během roku 1956. Začíná exkurzem do období Nového kurzu a následného vnitrostranického boje mezi premiérem Imre Nagyem a prvním tajemníkem ÚV MSP Matyášem Rákosim v letech 1953–1955. Práce pak pokračuje obdobím tzv. destalinizace, iniciované prvním tajemníkem ÚV KSSS Nikitou S. Chruščevem. Krizi maďarské komunistické strany pak prohloubily Rákosiho demise, nástup Ernőa Gerőa v červenci 1956 a rehabilitace obětí vnitrostranických čistek. Politická krize se zároveň odehrávala v kontextu vážných ekonomických problémů a rostoucí nespokojenosti na venkově. Dne 23. října uspořádali studenti v Budapešti a dalších maďarských městech demonstrace, které přerostly do masových protirežimních nepokojů. Zasáhly proti nim sovětské jednotky, které v rámci krizového managementu nařídilo do Budapešti povolat sovětské vedení. Tato první intervence však nedokázala roducí se hnutí potlačit a obnovit moc stávajícího vedení. Především v Budapešti vznikla řada povstaleckých skupin a v celé zemi postupně vznikaly revoluční výbory, jejichž cílem byl především dosáhnout odchodu sovětských jednotek ze země. S akcelerujícím rozpadem komunistické moci se sovětské vedení přes počáteční váhání stále více klonilo k masivní vojenské intervenci s cílem instalovat loajální a prosovětskou maďarskou vládu a obnovit komunistický režim. Významnou roli v tomto rozhodovacím procesu hrála Čína. Štafetu odporu po poražených povstaleckých skupinách po 4. listopadu převzaly dělnické výbory, které kladly odpor novému kádárovskému režimu a požadovaly především ukončení okupace a návrat Imreho Nagye do funkce premiéra.

Klíčová slova

Maďarsko, Sovětský svaz, povstání, Nový kurs, 1956, Imre Nagy, János Kádár, Matyás Rákosi, Nikita S. Chruščev, Mao ce-tung, revoluce, kontrarevoluce, destalinizace, dělnické výbory, XX. sjezd, demonstrace

Abstract

The theses aims to analyze the crisis of the Hungarian Communist regime in 1956. It begins with the internal party struggle between Prime Minister Imre Nagy and First Secretary Matyás Rákosi in 1953–1955. Khrushchev's destalinisation initiative in 1956 triggered a new wave of conflicts. The crisis within the Communist Party was then deepened by the demise of Rákosi and the installation of Ernő Gerő as his successor in July 1956 and the emotionally charged reburial of László Rajk. The crisis coincided with grave economic shortages and rising dissatisfaction in the countryside. Encouraged Hungarian students organized demonstrations on 23 October 1956 that grew into mass riots against the regime. New agents that then played a key role in the events in question entered the political arena. Firstly, the Soviet army intervened on behalf of the Hungarian Communist leadership; however, it failed to restore order or suppress the mass movement. Secondly, dozens of guerrilla-like insurgent groups fought enthusiastically against the Soviets. Khrushchev contemplated postponing the use of military force for a brief period of time; however, they were then alarmed by the radicalisation of anti-Soviet sentiments within the Hungarian population and, under pressure from the Chinese Communists, opted for a massive intervention and the reinstallation of a loyal and openly pro-Soviet government and the resurrection of the already collapsed communist system. The drama of the Hungarian Uprising continued when the shattered armed groups of insurgents were replaced by trade union bodies and factory revolutionary committees in the resistance against Kádár's newly installed regime until the end of 1956.

Keywords

Hungary, Soviet Union, uprising, New course, 1956, Imre Nagy, János Kádár, Matyás Rákosi, Nikita S. Khrushchev, Mao tse-tung, revolution, counterrevolution, destalinisation, workers' council, XXth Congress

Obsah

Abstrakt	iii
Klíčová slova.....	iii
Abstract	iv
Keywords	iv
Obsah.....	1
Seznam použitých zkratk	4
Předmluva.....	6
1. Úvod.....	8
2. Destalinizace po maďarsku 1953 – 1956.....	36
2.1. Úvod.....	36
2.2. Od Rákosiho k Rákosimu: 1953 – 1955.....	41
2.3. Destalinizace	65
2.4. Rehabilitace	71
2.5. Lídr nového typu – János Kádár.....	73
2.6. Volání zdola	79
2.7. Konec „malého Stalina“	84
2.8. Ernő Gerő prvním tajemníkem.....	94
2.9. De Gaulle z Kaposváru.....	107
2.10. Závěr.....	111
3. První den	113
3.1. Úvod.....	113
3.2. Revenanti.....	120
3.3. Z poslucháren do ulic	126
3.4. Reakce stranického vedení	132
3.5. Demonstrace začíná.....	139

3.6.	Poslední projev	144
3.7.	Hledá se vůdce.....	146
3.8.	„Vydrž, Pepo!“	148
3.9.	„Mikrofony na ulici!!“	151
3.10.	Závěr.....	158
4.	Povstání, revoluce, kontrarevoluce	160
4.1.	Úvod	160
4.2.	Den druhý – 24. října.....	168
4.3.	Den třetí – 25. října.....	176
4.4.	Den čtvrtý – 26. října.....	180
4.5.	Den pátý – 27. října	182
4.6.	Den šestý a sedmý – 28. a 29. října	185
4.7.	Den osmý a devátý – 30. a 31. října	187
4.8.	Den desátý – 1. listopadu	193
4.9.	Den jedenáctý a dvanáctý – 2. a 3. listopadu	195
5.	Intervence.....	198
5.1.	Úvod	198
5.2.	Předehra k roztržce	201
5.3.	Kdo do čela Polska	209
5.4.	Plán Vlna	217
5.5.	Intervence začíná	222
5.6.	Posel špatných zpráv	235
5.7.	Hrozí kontrarevoluce?	238
5.8.	Mezi deklarací a intervencí	241
5.9.	Suez	247
5.10.	Změna pozic	252

5.11. Před intervencí.....	260
5.12. Z Brestu do Bukurešti.....	267
5.13. Brioni.....	280
5.14. Intervence 2.0.....	291
5.15. Nový režim.....	302
5.16. Kauza Nagy.....	312
5.17. Dělníci proti Kádárovi.....	336
5.18. Místo závěru.....	350
6. Prameny a literatura.....	355
6.1. Archivní dokumenty.....	355
6.2. Publikované dokumenty.....	355
6.3. Dobová literatura a literatura memoárového typu.....	357
6.4. Sekundární literatura.....	358
6.4.1. <i>Monografie</i>	358
6.4.2. <i>Články a studie</i>	365
6.4.3. <i>Publicistické články</i>	376

Seznam použitých zkratk

AMZV – Archiv ministerstva zahraničních věcí

ÁVH – Államvédelmi Hatóság (Odbor státní bezpečnosti)

ÁVO – Államvédelmi Osztály (Oddělení státní bezpečnosti)

BKS – Bulharská komunistická strana

ČLR – Čínská lidová republika

DISZ – Dolgozó Ifjúság Szövetsége (Svaz pracujících mládeže)

FKB – Forradalmi Karhatalmi Bizottság (Revoluční výbor ozbrojených pořádkových složek)

FRUS – Foreign Relations of the United States

GSOVG – Группа советских войск в Германии

KGB – Комитет государственной безопасности

KISZ – Kommunista Ifjúsági Szövetség (Svaz komunistické mládeže)

KLDR – Korejská lidově demokratická republika

KSČ – Komunistická strana Československa

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

MDP – Magyar Dolgozók Pártja (Maďarská strana pracujících, MSP)

MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetség (Svaz maďarských univerzit a vysokých škol)

MKS – Maďarská komunistická strana

MOL – Magyar Országos Levéltár

MSDS – Maďarská socialistická dělnická strana

MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt

MUK – Márciusban Újra Kezdjük! (V březnu začínáme znovu!)

MUOSZ – Magyar Újságírók Országos Szövetsége (Národní svaz maďarských novinářů)

NA – Národní archiv

NATO – North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)

NBKMT – Nagy-budapesti Központi Munkástanács (Ústřední dělnickou radu Velké Budapešti)

NÉKOSZ – Népi Kollégiumok Országos Szövetsége

NDR – Německá demokratická republika

OHA – Oral History Archívum

OSA – Open Society Archives

OSN – Organizace spojených národů

RDS – Rumunská dělnická strana (Partidul Muncitoresc Român, PMR)

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Jednotná socialistická strana Německa)

SKJ – Svaz komunistů Jugoslávie (Savez komunista Jugoslavije)

SRN – Spolková republika Německo

SZOT – Szakszervezetek Országos Tanács (Národní rada odborových svazů)

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

TASS – Tisková agentura Sovětského svazu

VKS(b) – Všesvazová komunistická strana (bolševiků)

ZIS – Завод имени Лихачёва

ZÚ – zastupitelský úřad

Předmluva

Na začátku každé odborné práce stojí řada otázek, mezi kterými badatel volí a jejichž prostřednictvím chce dané téma uchopit. První by měly směřovat k vymezení vlastní pozice autora a jeho vztahu k tématu. Tato práce navazuje na diplomovou práci, která byla obhájena v roce 2002 na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy pod vedením profesora Vladimíra Nálevky. A i ona měla svou „historii“ – studoval jsem dějiny Sovětského svazu ve 40. a 50. letech a přitom jsem objevil vydané dokumenty týkající se maďarského povstání.¹ Na více jako osmi stech stránkách se přede mnou odvíjel fascinující příběh sovětsko-maďarských vztahů vrcholících intervencí 4. listopadu 1956, o níž jsem do té doby věděl jen z obecných přehledů a popularizujících článků. V druhé polovině devadesátých let vrcholil „boom“ odhalení z bývalých sovětských archívů. Historie Sovětského svazu se měnila, doplňovala, přepisovala. Fascinován tímto materiálem jsem napsal objemnou diplomovou práci, na níž se studentské nadšení bohužel nezdravě podepsaly – ať už přílišnou délkou, chabou koncepčností, neúměrným počtem odboček či v mnoha ohledech otrockým spoléháním na jeden výsek dokumentů. V diplomové práci jsem spíše než analytickou studii stvořil obraz maďarského povstání v sovětských dokumentech.

Již při psaní jsem ale objevoval nové perspektivy pohledu, například z hlediska struktury a interakce jednotlivých aktérů. Významným impulsem pro to, abych se na téma začal dívat i z jiných úhlů pohledu, přinesla vizuální svědectví – fotografie a filmové dokumenty. Nabízely se nové úhly pohledu z hlediska sociální psychologie, chování davu, vztahu mezi městskou „strukturou a infrastrukturou“ apod. Logicky se také objevil problém jazykový – je vůbec možné zkoumat historii nějaké země, neznáte-li její jazyk? Píšete pak zprostředkovaně, pouze z druhotných pramenů a publikací a do jisté míry jen reprodukuje již jednou napsané a zanalyzované. Základní nedostatek diplomové práce a obecně i prohrěšek proti práci historika, totiž jednostrannost užitých pramenů, se tu zjevila v plné nahotě. A nemělo by být omluvou, že takto o maďarském tématu psala řada západních historiků. Při psaní práce jsem proto začal objevovat maďarskou kulturu a jazyk. Postupné seznamování s autentickými prameny, se studii maďarských historiků pak pro mne znamenalo změnu perspektivy pohledu na téma, pochopení dosud skrytých kontextů, objevení nových možností. Jsem si ale vědom, že jazyková bariéra tu bude existovat stále jako závažný limitní faktor. I přes pasivní zvládnutí maďarského jazyka zůstanou autorovi skryté nuance a

¹ ОРЕХОВА, Е. Д., СЕРЕДА, В. Т., СТЫКАЛИН, А. С. [ред.-сост.], *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года: документы*, Москва: РОССПЕН 1998.

konotace, které je možné odhalit pouze dlouhodobým pobytem v zemi a vcítěním se do národní mentality. Na druhou stranu autor není emočně spjat s tématem a může být méně zaujatým pozorovatelem. Dalším impulsem bylo studium na Central European University v Budapešti. Mohl jsem se zde detailně seznámit s dalšími materiály i dokumenty, navíc jsem díky interdisciplinárnímu charakteru studia mohl maďarské povstání nahlédnout přes pojmy jako reprezentace, symboly či historická paměť.

1. Úvod

V povstání, které vypuklo 23. října 1956, vyvrcholil několikaletý komplikovaný vnitropolitický vývoj a vykrystalizovaly v něm rozpory a relativní nestabilita komunistického režimu v Maďarsku, patrné již od konce 40. let. Maďarský pokus o reformu socialistického systému zahájily během tzv. Nového kurzu v červnu 1953 snahy maďarského i sovětského vedení korigovat základní deficity ekonomického plánování, zemědělského hospodaření a represivní politiky. Další významný impulz přinesly výsledky 20. sjezdu ÚV KSSS. Vnitrostranické spory o směr ekonomických reforem postupně přerůstaly i do státního a především stranického aparátu a vtahovaly široké společenské vrstvy do debat nejen o tom, jak má vypadat stávající socialistický systém a jaké reformy mají či nemají být podniknuty, ale i jaký má být další směřování Maďarska jako státu a Maďarů jak národa.

Spor o reformy, respektive neochota k jejich aplikaci ze strany části stranického aparátu nakonec vedly v polovině roku 1956 k faktické paralýze mocenského aparátu a rozpadu společenského konsenzu, což posléze významně usnadnilo násilný přerod reformních pokusů v otevřenou protirežimní revoltu. Bez sovětské intervence by se v Maďarsku pravděpodobně zrodil a ustavil režim, kombinující politickou demokracii se socialistickou ekonomikou. Se sovětskou intervencí ale na půdorysu poraženého povstání dalších 30 let existovala svébytná verze komunistického systému kádárovského typu.

Paměť na povstání se proměnila v interpretační symbolicko-mocenské pole, na němž se střetávali zastánci režimu a jeho odpůrci.² Vyrovnání se s rokem 1956 a jeho nejružnější (dez)interpretace pak významně ovlivňovaly maďarskou politickou kulturu po roce 1989.³ Delegitimizace předchozího kádárovského režimu se možná právě pro jeho zdánlivou mírnost a liberální charakter ve srovnání s normalizačním Československem či ceaucescovským Rumunskem vycházela právě na odhalení, revokaci a odsouzení zločinů v jeho zakladatelské fázi, kdy režim sáhl popravám a tvrdým represivním opatřením proti účastníkům povstání.⁴ Velká pozornost se v tomto diskurzu soustředila na Imre Nagye, jenž po své násilné smrti v roce 1958 měl zmizet z historické paměti a začal žít druhý život „revenanta“ politické mytologie. Jeho jméno se nesmělo vyslovovat – János Kádár o něm mluvil jako o „Něm“. Podle Istvána Réva z Nagye zbyl jen „nekronym“, referenční znak mrtvého, který měl být

² RAINER, János M., 1956: The Mid-Twentieth Century Seen from the Vantage Point of the Beginning of the Next Century, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1190.

³ O recepci odkazu roku 1956 na pravicové části politického spektra viz například EÖRSI, László, *1956 képe jobboldali-konzervatív narratívákban 1990 után*, in: RAINER, M. János (szerk.), *Búvópatakok: szétekintés*, Évkönyv XIX. 2013, Budapest, 1956-os Intézet 2013, s. 200-248.

⁴ RAINER, *Introduction*, s. 8.

vymazán právě proto, aby se zapomnělo na vinu a také na fakt, že zemi až do roku 1989 hypoteticky vládla původní Nagyova vláda, která se nikdy nezřekla svého mandátu, a Kádárova vláda tak mohla být de iure podle určité právní interpretace nelegitimní.⁵ Na jaře 1989 byly Nagyovy ostatky znovu exhumovány a slavnostně pohřbeny během ceremoniálu na náměstí Hrdinů dne 16. června 1989. Symboličnost celému obřadu dodal fakt, že takřka během ceremonií zemřel teď již nastupujícím novým režimem jasně oceňovaný zrádce národa János Kádár.

V průběhu postkomunistické transformace se ale tento zdánlivě monolitický, až náboženský Nagyův kult začal drolit a dekonstruovat. Historický výzkum založený na studium do té doby nedostupných archivních pramenů postupně odhaloval i kontroverznější vrstvy jeho politické kariéry, ať již to bylo jeho působení v Moskvě ve třicátých letech a jeho závazek sovětské tajné policii,⁶ nebo jeho role při poválečném znárodňování a glajchšaltování poválečného politického systému či ne zcela jednoznačně hodnocené období Nového kurzu. Nagy se stal „symbolickým centrem“ vzrušených debat o smyslu moderních maďarských dějin a nových legitimizačních možnostech čerstvě se rodících demokratických politických sil a struktur. Postkomunisté, transformující se v moderní socialisty, viděli v Nagyovi jednu z klíčových figur, jejíž vhodnou interpretací chtěli vytvořit koherentní historickou linku – Nagy byl podle nich autentický, „jiný“ komunista, který se hned dvakrát pokusil socialismus reformovat a jen sovětská imperiální intervence a jeho poprava mu vlastně zabránily v tom, aby se z něj de facto stal sociální demokrat a tím i legitimním „praotec“ moderní levice. Pravice zase v linii nekompromisního antikomunismu namítala, že právě jeho smrt byla dokladem toho, že demokracii a socialismus smířit nelze a že stavět moderní maďarskou politiku na odkazu reformního komunismu je scestné a nepřipustné.

Povstání překročilo svůj lokální význam a podobně jako Pražské jaro v roce 1968 nebo vznik hnutí Solidarita a následné vyhlášení výjimečného stavu v Polsku 1980 se zařadilo mezi nejvýznamnější projevy protirežimního odporu za železnou oponou. Západní média Maďary zobrazovala nejen jako oběti komunistického režimu, ale i aktivní odpůrce a bojovníky proti sovětské okupaci a tím pádem i bojovníky za svobodu a demokracii.⁷ Maďarské povstání se pevně ukotvilo k dějinám studené války a jeho interpretace výrazně

⁵ RÉV, István, *Parallel Autopsies, Representations*, 1995, No. 49, s. 15-39. K tématu viz též RÉV, István, *The Necronym, Representations*, 1998, No. 64; RÉV, István, *Retroactive justice: prehistory of post-communism*, Stanford: Stanford University Press 2005.

⁶ GRANVILLE, Johanna, "Imre Nagy aka 'Volodya' – A Dent in the Martyr's Halo?", "Cold War International History Project Bulletin" (Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, DC), 1995, No. 5.

⁷ Tamtéž, s. 1191.

ovlivnilo vnímání Maďarska a v užším smyslu „vylepšilo“ jeho mediální obraz, jenž býval v historickém kontextu vnímán spíše skrze negativní události či prohry jako Trianon, horthyovský režim či szálásiovské spojenectví s Hitlerem.⁸

V maďarském kontextu nese povstání řadu významů a stalo se součástí „řetězu“ maďarských geopolitických proher. Jeho tragické vyústění naučilo maďarskou společnost strážlivěji hodnotit své postavení ve světové politice a realističtěji uvažovat o Západu a jeho případné pomoci proti Sovětskému svazu. Po poraženém povstání zamířilo do emigrace na Západ, do USA nebo jiných koutů světa téměř dvě stě tisíc Maďarů kteří se více či méně úspěšně začlenili do hostitelských společností. V emigraci si získali silný hlas, s jehož pomocí ovlivňovali zdejší veřejné mínění. To do určité míry prolomilo dosavadní izolaci země směrem k Západu a vystavovalo kádárovský režim nepříjemné konfrontaci a zpochybňovalo tezi o převaze socialistického režimu.⁹

V roce 1989 povstání získalo nový rozměr jako odvážný pokus o reformu, který připravil cestu od komunistického k liberálně-demokratickému režimu na konci osmdesátých let, a získalo tak svůj skutečný smysl v maďarské historii až o 30 let poté. Tragická porážka se v tomto optimistickém narativu proměnila v dočasnou prohru a nakonec ve vítězství.¹⁰ Myšlenky, cíle a programy, které byly formulovány nejrůznějšími subjekty či jednotlivci během povstání, odrážely nejen okamžitá přání a reakce společnosti na pokus o implementaci stalinistického systému, ale obsahovaly i otázky a problémy, které v maďarské společnosti existovaly již od poválečného období jako například forma politického režimu či národní suverenita.¹¹

Požadavky přednesené studenty, novináři, spisovateli a reformními komunisty 23. října se vyznačovaly velkou shodou napříč maďarskou společností – od negativního vymezení se vůči rákosistickému režimu, přes dosažení národní nezávislosti, obnovení národních tradic a základních práv a svobod až po obnovu vícestranického systému a svobodných voleb. Vedle snah o politickou reformu však početné vrstvy obyvatel, především z dělnického prostředí, artikulovaly požadavek nevracet se především v ekonomických otázkách před rok 1948, respektive 1945. Nechtěli revokovat změny pozemkových a vlastnických vztahů před rok

⁸ Tamtéž, s. 1191.

⁹ Tamtéž, s. 1191.

¹⁰ Tamtéž, s. 1191.

¹¹ Tamtéž, s. 1191.

1945 (pozemková reforma, znárodnění průmyslu, velkoobchodu a bankovního systému). Málokdo volal po přímé restauraci režimu před rokem 1945.¹²

Podle Rainera se povstání vydalo „třetí cestou“ mezi zastupitelskou demokracií s prvky přímého řízení a státní ekonomikou. Pojmy jako volný trh či kapitalismus spojované s předválečnou érou byly vyslovovány v negativních konotacích, politická demokracie proto měla existovat v ne zcela jasně definovaném a promyšleném rámci socialistické ekonomiky, jakémsi maďarském socialismu bez direktivních sovětských vlivů. Účastníci povstání a posléze hlavně členové dělnických výborů požadovali přímé řízení podniků kolektivním dělnickým vedením.¹³ Pro Kádárův režim je pak příznačné, že řadu těchto především ekonomických požadavků absorboval a začlenil do svého systému.

Rozsah této práce přirozeně nedovoluje uspokojivě pokrýt tak komplexní fenomén, jakým maďarské povstání v roce 1956 bylo. Práci jsem rozdělil do pěti kapitol, v nichž se pokusím definovat jednotlivé aktéry a analyzovat jejich schopnosti a kapacity ovlivňovat události a vzájemně komunikovat a formy institucionalizace.¹⁴ Zajímá mě, kdo a kde stojí v mocenské hierarchii, co je jeho cílem, jak toho chce dosáhnout, jakých prostředků chce použít, jak svůj čin odůvodní, jak své kroky legitimizuje a jakou formu organizace či institucionalizace zvolí pro dosažení svých cílů a pro usměrnění svých prostředků.

Maďarské povstání bylo během uplynulých devětapadesáti let definováno nejrůznějšími narativy – národní povstání, antikomunistická revoluce, pokus o reformu stalinistického režimu, kontrarevoluce, imperialistický puč. Jejich výhodou může být, že sledují určitou předem danou strukturu vyprávění, jež umožňuje lépe zdánlivě chaotické události utřídit, seřadit a pochopit. Na druhou stranu v těchto konkrétních narativech jsou předem rozdělené role těch dobrých a zlých, víme, na co daná ideologická struktura klade důraz a co naopak považuje za marginální. Vypravíme-li příběh povstání jako kontrarevoluci, budeme klást zvýšený důraz na konspiraci socialismu nepřátelských sil se zahraničními imperialisty a budeme přehlížet moment náhody, chaosu a nepředvídatelného lidského chování – vše se přece událo podle nějakého předem daného plánu. Budeme-li zase povstání vyprávět jako antikomunistickou revoltu, můžeme mít tendenci negovat ty hlasy, které chtěly zachovat socialistický systém, státní vlastnictví výrobních prostředků a i neomezený pluralitní politický systém nepovažovaly za ideální stav. Navíc každý tento narativ je podmíněn názorovým ustrojením jeho nositele a dobou i místem vzniku. Narativy dávají historii smysl.

¹² Tamtéž. s. 1192.

¹³ Tamtéž. s. 1193.

¹⁴ Inspirační zdroj viz FOUCAULT, Michel, *Myšlení vnějšku*, Praha: Herrman a synové 1996, s. 195-226.

Určitý prostor v historickém výkladu však musíme ponechat nezamýšleným a nepředvídatelným důsledkům, náhodám, a chaosu. Pozdější narativy mají tendenci tyto výchyly, nepravidelnosti a zlomy uhlazovat ve jméno jednotné lineární vyprávění, v jejímž rámci všichni aktéři jednají s určitým záměrem, volí k tomu racionální prostředky a své činy podle toho plánují a jejich důsledky předvídají. Tak tomu v mnoha případech ale nebylo. Někdo mohl zahájit určitou akci, jejíž předpoklady se ale během jejího vykonávání změnily, a proto důsledky byly odlišné od těch, které původce akcí očekával.

V první kapitole se zaměřím na prvního aktéra povstání – stranické vedení Maďarské strany pracujících, MSP (*Magyar Dolgózók Pártja*, MDP) s důrazem na tři hlavní politiky Matyáse Rákosiho, Jánose Kádára a Imre Nagye. Stranické vedení se od začátku roku 1956 nacházelo ve stavu mocenské paralýzy, v kleštích dvou protichůdných imperativů – po Novém kursu, nastoleném v létě 1953, a XX. sjezdu ÚV KSSS na začátku roku 1956 obnovit mocenskou a ideologickou kontrolu, na druhou stranu reflektovat a alespoň zčásti akceptovat reformní požadavky společnosti. Bude mne zajímat vliv Nového kursu na dynamiku společenského pohybu, na to, jak se přehodnocovalo předchozí období (1945-53) a řešila hospodářská situace a sociální změny, které přineslo budování socialismu na přelomu 40. a 50. let. Tradiční konflikt mezi příznivci Nového kursu, personifikovaný Nagyem, a stalinisty, vedenými Rákosim, komplementárně doplňoval stejně důležitý spor o návrat Jánose Kádára do stranického vedení. Kádár byl totiž nemalou částí vedení považován za potenciálního kandidáta na lídra strany, který by mohl překonat mocenské i ideologické spory ve straně. Ty měly charakter nejen ideologický (Nový kurs vs. post-stalinismus) či institucionální (ÚV a nižší stranické orgány vs. politbyro), ale i generační (mladí funkcionáři vs. tzv. veteráni).

Pro lepší pochopení osobních, profesních a sociálních vazeb uvnitř maďarského stranického vedení jsem rozlišil čtyři vzájemně se prostupující konfliktní linie. První ležela mezi přívrženci Rákosiho a mezi reformátory orientujícími se na Nagye, druhá pak mezi stranickými funkcionáři postiženými nezákonnými procesy a následně rehabilitovanými (např. János Kádár, Ferenc Donáth, Géza Losonczy), a těmi, kteří nastoupili na jejich místa či z procesů profitovali kariéřním vzestupem. Třetí konfliktní linie probíhala mezi tzv. „odstavenými“ funkcionáři, kteří sice nebyli postiženi procesy, ale z nejrůznějších důvodů byli ze svých postů v průběhu let 1948 až 1956 odvoláni či se jejich vzestup zastavil (například József Révai či István Kovács), a mezi Rákosim, respektive jeho přívrženci z řad mladých funkcionářů jako byli Béla Szalai či András Hegedűs, kteří se dostali do vysokých funkcí v roce 1954 a poskytovali Rákosimu mocenskou oporu. Čtvrtý konflikt doutnal mezi

reformně naladěným budapeštským centrem a oblastními tajemníky především ze zemědělských oblastí, kteří se obávali Nagyova návratu a obnovení protikolektivizační zemědělské politiky.

Důležité změny přineslo tzv. mimořádné zasedání ÚV MSP v červenci 1956, na němž byl Rákosi se sovětskou pomocí donucen odejít a na jeho místo byl dosazen Ernő Gerő. Již tehdy si řada aktérů uvědomovala, že tento složitý kompromis nebyl dlouhodobě životaschopný. Po vypuknutí maďarského povstání připustil i Kreml, že vsadil na špatného „koně“. Vystala legitimní otázka, kterou si kladli již současníci. Proč nebyl za prvního tajemníka v červenci 1956 zvolen někdo jiný, například János Kádár? Důvodů bylo několik. Nebylo možné zachránit samotného Rákosiho, rákosistická skupina však ovládala dost mocenských nástrojů, aby si svou pozici uhájila a dokázala prosadit svého kandidáta. Kádár si teprve budoval novou kariéru, násilně přerušenu zatčením na začátku padesátých let. Nebyl v té době členem politbyra, nepatřil ani do nějaké vyhraněné mocenské skupiny. Svoji roli hrála i jeho uzavřenost. Role názorového vůdce či národního spasitele mu příliš neseděla. Podobně jako Nagy musel čekat na nějaký otřes, politickou krizi, při které by se mohl uplatnit.

Důležitou roli hrála i sovětská strana, která v Kádárovi nedokázala dostatečně rychle identifikovat vhodného kandidáta na vůdce strany. Koneckonců ani v době těsně před sovětskou intervencí Kádár nebyl Chruščevovým favoritem a s velkou pravděpodobností jen na nátlak Jugoslávců Chruščev změnil názor a místo jím prosazovaného Münnicha vsadil na Kádára. Agilní sovětský velvyslanec v Budapešti Jurij Andropov až do července 1956 Kádára prezentoval spíše jako oportunního „pravičáka“. I díky tomu sovětské vedení Kádára vyřadilo ze seznamu potencionálních kandidátů. V klíčové chvíli, kdy se Anastas Mikojan osobně účastnil zákulisních jednání o Rákosiho odchodu, se pak naplno projevilo, že Kreml postrádal konzistentní strategii v otázce nového vedení, a, ať už vlivem nedostatečné informovanosti či z obavy z přílišného vměšování, se vědomě vzdal aktivního zasahování do otázky Rákosiho nástupce.

Významnou roli hrála široká opoziční platforma, v níž se pohybovali zástupci různých sociálních, profesních či politických skupin – spisovatelé, novináři, ekonomové, umělci, studenti či straničtí funkcionáři, kteří se od roku 1953 pokoušeli v rámci svých profesních organizací, stranických organizací i mimostranických skupin o definici problémů země a jejich nápravu. V tomto prostoru se vůči nejvyššímu stranickému vedení vymezovali nejen reformisté, ale i ti, kteří režimem již byli postiženi nebo s ním nesouhlasili, protože jim bránil

v jejich seberealizaci nebo jim přinášel malé či vůbec žádné materiální nebo jiné přínosy. Působily zde do různě institucionalizované skupinky sdružující lidi považované za součást oficiálního establishmentu (Svaz spisovatelů, Petöfiho kroužek, část redakce stranického Szabad Nép, novináři). Hlásily se sice k existujícímu systému, ale svojí kritikou již mířily proti některým jeho pilířům. Tyto skupiny sice režim stále považoval za součást své mocenské hierarchie, ale postupně nad nimi ztrácel kontrolu a nedokázal v nich prosadit svá rozhodnutí. Během první poloviny roku 1956 nejvyšší představitelé nerozhodně oscilovali mezi snahou proti nim mocensky zasáhnout a ochotou částečně akceptovat kritiku a provést korekci své politiky. Tento rozpor pak vedl až k faktické paralýze některých režimních systémů. V neoficiálním meziprostoru mezi vnitrostranickou a veřejnou diskuzí působil tzv. Petöfiho kroužek. Režim se proti němu snažil zasáhnout, ale nebyl schopný takový zásah provést, neboť vzhledem k vnitrostranickému boji a rehabilitacím ztratil represivní aparát razanci Rákosiho éry. Petöfiho kroužek a jeho spontánně zakládané odnože sloužily jako organizační podhoubí nového typu proto-občanské společnosti. Ta se po prázdninách začala znovu formovat s novou silou. Pozorně vstřebávala impulsy z Polska a akceleroval ji i emoční zážitek z ceremonie znovupohřbení ostatků Lászlóa Rajka 6. října 1956.

Ve druhé kapitole se pokusím čtenáře provést „24 hodinami“ prvního dne povstání 23. října 1956. Zajímá mne onen moment, kdy se kumulované očekávání a napětí přelomí do konkrétní akce a uvede se do pohybu lavina zřetězených událostí. Cílem této kapitoly je načrtnout strukturu událostí, rozvrstvení mocenských vztahů a intenzitu vzájemných interakcí, které se během 23. října rozvinuly. Klíčovým momentem bylo přenesení debat ze studentských poslucháren, uzavřených profesních kroužků do veřejného prostoru či, jak později pejorativně dodávali komunističtí ideologové, „na ulici“. Fenomén „ulice“ bude v této kapitole zdůrazněn jako jeden z důležitých bodů pro pochopení dynamiky i struktury maďarského povstání. Analyzovat budu také funkci neorganizovaných demonstrací v systému totalitní moci a dynamiku demonstrace jako fenoménu skupinového chování. Nejprve zrekapituluji první veřejně artikulované programy, které se objevily ve studentském, spisovatelském i dělnickém prostředí, bezprostředně reagovaly na dění v Polsku, definovaly základní požadavky na reformu režimu a staly se důležitými ideovými vodítky povstání. Poté se pokusím rekonstruovat události 23. října 1956 od studentské demonstrace, přes první střety s ozbrojenými složkami státu, shromáždění před budovou parlamentu a destrukci Stalinovy sochy až po pokus o obsazení budovy rozhlasu a první boje mezi sovětskými jednotkami a formujícími se povstaleckými skupinami. Budou mne zajímat například kolektivní akce jako

demonstrace, dav či povstalecká skupina, forma akce, míra spontaneity či organizovanosti účastníků, otázka vůdcovství, složení shromáždění a motivy akce (protest, destrukce, obsazení místa, boj).

Maďarský pokus o reformu komunistického režimu, podporovaný nespokojenou veřejností i částí komunistické strany a odvolávající se na program Nového kursu z roku 1953 se 23. října 1956 přenesl ze studentských poslucháren, debatických prostor profesních kroužků a stranického zákulisí do veřejného prostoru. Každá skupina, která se od března 1953 do září 1956 aktivně zúčastnila těchto diskuzí i vnitropolitických střetů, se musela s tímto přenesením reformy do ulic vyrovnat a nově na něj zareagovat. Do hry vstoupil kvalitativně nový prvek. Dosud čitelný obraz, v němž figurovaly nespokojená veřejnost reprezentovaná spisovateli, novináři a stranickými reformisty na jedné straně a obhájci státu quo, odpůrci výsledků XX. sjezdu a obecně zastánci tvrdého neostalinského kurzu na straně druhé, se rozrůznil. Zvýšil se počet aktérů, objevily i nové názory, požadavky či postoje, z nichž některé se již ocitaly mimo mantinely komunistického režimu.

Spontánně a živelně vzniknuvší „ulice“ je tak fenomén důležitý pro pochopení dynamiky maďarského povstání v jeho vrcholné fázi. Pokusím se ho vysvětlit na pozadí funkce podobných kolektivních akcí a také s využitím poznatků sociální psychologie a skupinového chování. Pojem „ulice“ chápu ve třech rovinách – jako fyzický prostor, v němž lidé vystupují ze svého soukromí a ochrany domova a začleňují se do nových sociálních interakcí. Stávají se z nich, ať už dobrovolně či nedobrovolně, účastníci nejrůznějších sociálních skupin spojených s různými sociálními pohyby, účastníci průvodů, pasažéři městské dopravy, návštěvníci sportovních zápasů či kaváren, diváci představení, během "mimořádných", řádu běžného života se vymykajících událostí, účastníky revolucí, povstání, válečného stavu, demonstrací či jiných dramatických davových pohybů.

V druhém významu „ulice“ označuje svébytného mocenského aktéra vstupujícího do interakce s dalšími subjekty povstání, maďarským i sovětským mocenským aparátem (strana, vláda, mocenské represivní složky). Jedná se o souhrn akcí a činností vyvíjených více či méně organizovaně lidmi ocitnuvšími se právě v tomto prostoru. Lze sem zahrnout akce demonstrantů, náhodných chodců, ale v určitém smyslu ve své počáteční fázi i povstalecké skupiny a revoluční výbory. Tyto dvě skupiny se ale postupně zinstitutionalizovaly a začaly přebírat některé funkce státní správy. Metaforicky přecházejí z „ulice“ do „budovy.“

Podle třetího významu „ulice“ slouží jako sémantický identifikátor, jenž má často instrumentální, zjednodušující či ideologický charakter – objevuje se v podobě generalizace

oddělených jevů (jedna zpráva o vraždě vede k domněnce a závěru, že vraždění je obecný jev, který charakterizuje účastníky „ulice“). Reprezentanti moci mohou „ulici“ označovat za nelegitimního protivníka. Preferují negativní zprávy, které mohou následně morálně, právně či jinak ospravedlnit ostrý postup či použití násilí proti „ulici“. Ulice představuje antisystémový a nelegální prvek. Chce-li prosadit své požadavky, má dvě možnosti – uznat stávající systém, vstoupit do něj, přijmout jeho pravidla a pokusit se ho změnit zevnitř, nebo systém popřít a nahradit systémem novým. Ulice je prostor, v němž se opozice snaží „zatlačit“ na oficiální struktury a vymoci si splnění svých požadavků. Z tohoto prostoru se také stává rezervoár pro moc novou. Povstalecké skupiny a revoluční výbory, které nezřídka nahradily výkonnou a exekutivní moc a vyhradily si právo na výkon násilí, začaly tento antisystémový prostor kontrolovat.

Ve třetí kapitole budu sledovat, jak se formoval organismus povstání, složený z demonstrantů, studentů a rodičích se povstaleckých skupin. Státní aparát byl otřesen. O státu uvažujeme v nejobecnější rovině jako o jednotce monopolizující si nárok na užití násilí potřebné k donucení svých občanů k respektování určitých pravidel, v němž existoval složitý systém interakcí, hierarchizací, diferenciací, střetů a kolizí. Po vypuknutí nepokojů v něm začal rozpad základních prvků. Přestávaly fungovat stranické a místní orgány, armáda, policie, úřady či byrokracie. Represivní složky vypověděly poslušnost nebo nemohly plnit své povinnosti. Vláda Imreho Nagye, formálně exekutivní orgán země, během několika dní ztratila kontrolu nad těmito mocenskými nástroji a jen omezeně mohla ovlivňovat média a komunikaci směrem k veřejnosti. Povstalci se pokusili vytvořit paralelní mocenskou strukturu včetně byrokratického a vojenského aparátu (např. revoluční výbory, Národní gardy, povstalecké jednotky).

Povstalecké skupiny vznikaly spontánně pod vlivem emocionálního zážitku 23. října 1956, nadšené demonstrace a následného střetu se sovětskými tanky v noční Budapešti, který dodal povstalcům odvahou riskovat a překročit platné normy chování a v určitých případech i zákony. V této nově vytvořené sociální skupině panovala pravidla vnucená místem a okolnostmi bojů. Povstalci přestoupili v očích státu hranici legality ne jako kriminální zločinci, ale jako političtí oponenti, otevření vyzývatele stávajícího režimu. Ohrozili stát a jeho moc v jeho základech, proto byly tresty později tak kruté. Pokud by povstání bylo úspěšné a vznikl nový režim, mohli se ocitnout ve vedoucích funkcích, ze samozvaných velitelů jednotek se mohli stát noví vůdci, čerpající svoji legitimitu právě z ozbrojené opozice vůči předchozímu režimu. Byli si vědomi, co riskují. To do jisté míry vysvětluje i radikalitu

jejich požadavků, intenzitu jejich bojovnosti, s níž ostatní aktéry tlačili k přijetí své perspektivy a svých pravidel revoluční spravedlnosti. Vznikla nová topografie odporu proti sovětské vojenské síle i maďarské státostranické moci – jakási nová geopolitická „mapa“ Budapešti i celé země. Určitá území začaly ovládat a kontrolovat povstalecké skupiny. Média začala žít svým vlastním životem a vymkla se stranické kontrole – jejich sídla, ať to byly rozhlasové stanice nebo redakce či tiskárny, se staly důležitými body, u nichž se střetávala „ulice“ s oficiální mocí. Oslabena byla i komunistická strana jako základní prvek ideologicko-administrativní správy země. Přestal efektivně fungovat příkazní systém z centra směrem k nižším organizačním složkám. Stranický aparát se snažil reagovat na probíhající dění – od boje se zbraní v ruce proti „kontrarevoluci“ či reaktivní obranu na antikomunistické útoky přes pasivní vyčkávání a stažení se z aktivního dění až po nucené přizpůsobení se revolučnímu dění nebo dokonce jeho akceptaci a vplynutí do nově se formující revoluční struktury, ať již na úrovni jednotlivců či celých stranických organizací. Extrémním projevem této sociální interakce byly uliční soudy, násilné formy vigilantismu, popravy a lynčování, zaměřené především na příslušníky tajné policie ÁVH. Jejich oběťmi se ale stávali i identifikovaní funkcionáři strany.

Ve čtvrté kapitole prozkoumám rozhodovací mechanismy sovětského vedení. Pokusím se analyzovat tehdejší zahraničněpolitickou pozici SSSR od března 1953 do března 1956 a určit hlavní směry zahraniční politiky Kremlu především k východoevropským satelitům. Zajímá mne budou nejen jednotliví členové, ale i politbyro jako kolektivní rozhodovací orgán s vlastní strukturou, hierarchií, myšlenkovým obzorem a komunikačními kódy a vývoj názorů jednotlivých členů politbyra na problémy v časové posloupnosti od 23. října do 3. listopadu a způsob, jakým tento mocenský orgán dospěl ke svým rozhodnutím.

Sovětská vojensko-politická struktura zahrnovala nejvyšší stranické vedení ÚV KSSS a zahraničněpolitický aparát SSSR, který s maďarským státem udržoval standardní mezistátní styky i kontakty na úrovni stranických vedení. Při řešení „situace“ však Kreml zapojil i svou armádu, některé složky ministerstva vnitra a rozvědky. Proto nelze tohoto aktéra definovat jen jednorozměrně po politické linii. Vojenské a represivní složky do rozhodovacího procesu významně zasahovaly. Sovětská politicko-vojenská struktura, plně hierarchizovaná, jednotná a výkonná, postupem času přebrala v okupovaném Maďarsku moc a stala se rozhodujícím činitelem. Pod její záštitou, ochranou a s její pomocí pak vznikl po potlačení povstání nový státně-stranický režim. Sovětský svaz v konfliktu navenek vystupoval jako konsolidovaný, jednotně ovládaný státní monolit s rozhodovacím centrem a rychle reagujícími, podřízenými

mocenskými složkami. Ať už srovnáváme kapacity, rozhodovací mechanismy, zdroje a možnosti, jimiž oba státy mohly disponovat, vidíme nerovný vztah mezi Kremlem a Budapeští. V tomto ohledu nás bude zajímat Sovětský svaz jako strukturální jednotka vstupující do maďarských událostí především v roli vojenského intervenanta a zahraničně-politické síly.

Svoji další analýzu bych chtěl opřít především o dva body – chtěl bych zkoumat tuto výměnu názorů nikoliv v průběhu jednoho dne, ale sledovat názory na jednotlivé problémy v časové posloupnosti, tak jak se vyvíjely od 23. října do 3. listopadu. Druhý aspekt bych chtěl sledovat analýzou pojmových vyjádření, tzv. Malinových poznámek, základní pramen, nejsou nějakých stenografickým záznamem souvislých vět, ale útržkovitým záznamem základních termínů a vyjádření jednotlivých aktérů. Díky své exkluzivitě a také díky tomu, že Malinových zaznamenal řadu autentických neučesaných vyjádření, ale bývají tato vyjádření často vytrhávána z celkového kontextu. Předpoklad své analýzy jsem založil na dichotomním charakteru vyjádření. Diskuse v sovětském politbyru ukazují poměrně úzce vyhraněnou kontrapozici dvou jasně vymezených názorů na vzniklé situace. Sovětští politici proti sobě stavěli jednoduchá schémata s vyhraněnými ideologickými stanovisky. Málokdy se odvážili postojem diferencovat, případně se pokusit o kompromisní řešení. Rozhodnutí se přijímala tak, že jeden, od začátku artikulovaný názor převážil a byl pak víceméně jednomyslně přijat, respektive nebyl poté zpochybňován. Touto jednoduchou strategií si zužovali pole pro možná kompromisní, komplikovanější řešení a dostávali se do pastí, kdy byli vystaveni rozhodnutí „buď anebo“. Členové politbyra si vytvářeli schematický obraz událostí, který nejlépe vyhovoval jejich ideologického myšlení a předchozím politickým zkušenostem s řešením mezinárodněpolitických krizí, například ve východním Berlíně v červnu 1953.

Významnou roli v této rozhodovací pasti hrály jejich předsudky a ideologizovaný způsob myšlení, které aplikovali především na hodnocení událostí a jednotlivých aktérů dění (povstalci, Imre Nagy, Egypt, USA apod.). V jejich obzoru existovala spojení jen jako přítel – nepřítel (revoluce – kontrarevoluce, pořádek – chaos atd.). Velmi těžko si vytvářeli propracovanější postoj, který by umožňoval nějaký kompromisní postoj: pohyb – klid, pořádek – chaos, Polsko – Maďarsko, tvrdá linie – mírný postup, protivník – přítel, odchod vojsk – vojska zůstanou, strana – vláda, národní komunismus – internacionální komunismus, vojenská cesta – mírová cesta, Egypt – Maďarsko. Z těchto dvojic můžeme vytvořit i základní roviny, v nichž se sovětský diskurz pohyboval. Například linie „tvrdá linie – mírný postup“ odpovídala neustálým změnám v postoji Kremlu k momentální situaci a měnilo se podle

aktuální rovnováhy sil. Dvojice „národní komunismus – internacionální komunismus“ charakterizovaly vztahy mezi SSSR a jeho satelity. Jestliže kremelští vůdci hovořili v jedné větě o „Egyptu a Maďarsku“, mysleli zase na globální postavení země nejen jako supervelmoci, ale i centra komunistického hnutí. Pohyb – klid či pořádek – chaos vnímali v kontextu vnitřní situace v SSSR.

Spolu s tímto „duálním obrazem“ událostí členové politbyra projektovali i následná řešení, např. potlačit povstání, nebo kapitulovat před kontrarevolucí. Je třeba podotknout, že tento dichotomní charakter trval jen v období mezi 23. – 31. říjnem, potažmo od 26. října, kdy se v politbyru odehrála nejostřejší názorová výměna, a 28. října, kdy v debatě krystalizovaly i obecnější názory na zahraniční politiku a kdy do Moskvy přiletěl z Budapešti Suslov a podstatným způsobem změnil téma i směr debaty, až po 30. října a 31. října, kdy se alespoň rétoricky sovětská zahraniční politika měnila – schválena byla tzv. Deklarace a debatovalo se o základech sovětského východoevropského perimetru. Paralelně s maďarskou krizí ale sovětské politbyro muselo sledovat a reagovat na aktivity svých dalších spojenců. Můžeme je rozdělit do tří kategorií podle důležitosti a váhy, kterou přiřazovali sovětské vůdci jejich názorům. V první skupině jsou Polsko, Čína a Jugoslávie, v druhé Rumunsko a Československo a ve třetí NDR a Bulharsko. V Polsku destalinizační proces přerostl po poznaňských událostech ve vnitrostranickou krizi na pokraji protisovětského povstání. Teprve po nástupu W. Gomułky a dramatické výměně názorů mezi polským a sovětským vedením ve Varšavě v říjnu 1956 se situace uklidnila a vyústila do pro obě strany dočasně přijatelného kompromisu. Chruščev se přesto musel neustále ohlížet na to, aby křehké příměří v Polsku vydrželo a nemohlo zasáhnout do maďarské krize, a také, aby maďarské události neznadikalizovaly situaci v Polsku. Čína a Jugoslávie hrály specifickou roli „poradců“ a „schvalovatelů“ – Chruščev si musel udržet pozici rozhodného vůdce socialistického bloku a právě řešení maďarské krize vnímal jako indikátor své moci, respektive ochoty a schopnosti tuto moc používat. Rumunsko a Československo byly maďarskou revoltou ohroženy, nicméně otevřeně krizová situace v nich nenastala.

Cílem práce je kromě jiného nabídnout českému čtenáři souhrnný pohled na maďarské povstání, který by se zabýval jak společenskými kořeny povstání, tak i dynamikou samotného povstání či rozhodovacími mechanismy jednotlivých aktérů. Taková práce dosud na českém

knižním trhu, kromě dílčích odborných článků¹⁵ či kapitol v monografiích napsaných českými historiky a politology,¹⁶ nebo maďarskými autory,¹⁷ podle mého názoru chybí.

Kromě textů, které se zabývají maďarským povstáním přímo, se český čtenář může seznámit s poměrně bohatou odbornou literaturou, která se zabývá historií Československa v roce 1956 a v níž samozřejmě nechybí i analýza vlivu maďarských událostí na vnitřní politiku novotnovského režimu i popis aktivit Československa směrem k povstání a následně kádárovské konsolidaci.¹⁸ Zajímavé postřehy k reflexi povstání v československém prostředí

¹⁵ DURMAN, Karel, Kreml a dvojí krize 1956, *Historický obzor*, 2000, No. I.–II., s. 23-31. TÝŽ Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. [Díl I., Světová válka a nukleární mír 1934-1964], Praha: Karolinum 2004, s. 454-460, 488-489; IRMANOVÁ, Eva, Několik pohledů na revoluci roku 1956 v Maďarsku, *Slovanský přehled*, 1997, No. 1, s. 69–89; MAREŠ, Petr, Hranice možného. Na okraj výročí polské a maďarské krize 1956, *Dějiny a současnost*, 1996, č. 6, s. 2–5; NÁLEVK, Vladimír, Maďarský podzim roku 1956, *Historický obzor*, 1993, č. XI, s. 248-253; VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*, Praha: Libri, 2000, s. 355-374; KONTLER, László, *Dějiny Maďarska*, Praha: Lidové Noviny 2001, s. 388-389.

¹⁶ ADAMEC, Jan, Maďarsko 1956: od reformy socialismu k národnímu povstání, *Securitas imperii*, Vol. 24, 2014, č. 1, s. 82-122; ADAMEC, Jan, The Winners, the Losers, the Embittered. The Disputes inside the Hungarian Workers' Party's Leadership during Spring and Summer 1956, In: *The history of East Central Europe and Russia : on the occasion of the 25th anniversary of the death of Jan Slavík*, Prague: National Library of the Czech Republic, Slavonic Library 2004, s. 95-108; ADAMEC, Jan, "We are not Comrades!": The First Day of the Hungarian Uprising - 23rd October 1956. In: BUBENÍKOVÁ, Miluša (ed.), *Russia in Czech historiography: studies published by the Prague Group of Russian History specialists*, Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna 2002, s. 418-445; EICHLER, Jan, Zajímavá zamyšlení nad výročí maďarských událostí 1956, *Mezinárodní politika*, Vol. 31, 2007, No. 5, s. 43-44; KOPECKÝ, Pavel, Maďarské povstání 1956. Padesát let poté, *Politologická revue*, Vol. 15, 2009, No 1., s. 142-145; IRMANOVÁ, Eva, *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*, Praha: Karolinum, 1998; KOHOUT, Pavel (ed.), *Maďarské povstání 1956: padesát let poté*, Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku 2007.

¹⁷ GOSZTONY, Peter von, Padesátý šestý rok Kádár Maďarům nikdy neodpustil, *Lidové noviny*, roč. 5, 1992, č. 258, s. 10; EÖRSI, István, Vytěsňování a jeho vytěsňování, *Listy*, roč. 23, 1993, č. 4, s. 85-93; RAINER, János M., Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956, *Soudobé dějiny*, 1994, No. 1, s. 560-565.

BÉKÉS, Csaba, Západní velmoci a maďarské povstání 1956, *Slovanský přehled*, roč. 81, 1995, č. 3, s. 269-275; RAINER M., János, MORVAY, Péter, *Nejdůležitější historické problémy roku 1956 - po čtyřech desetiletích*, In: VEBER, Václav, CUHRA, Jaroslav (ed.), *Za svobodu a demokracii. I, Odpor proti komunistické moci*, Praha: Karolinum, 1999, s. 85-96; PÁSTOR, Zoltán, *Niektoré zvláštnosti udalostí v Maďarsku v roku 1956*. In: PEKNÍK, Miroslav, ZALA, Boris (ed.), *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po II.svetovej vojne: medzinárodná konferencia k nedožitým 80. narodeninám Alexandra Dubčeka: november 2001*, Bratislava: Veda, 2004, s. 80-85; BÉKÉS, Csaba, RAINER, János M., GERMUSKA, Pál, Maďarská revoluce 1956, *Soudobé dějiny*, 1996, č. 4, s. 455-473; AFIANI, Vitalij J., Maďarská revoluce a suezská krize. Stanovisko sovětského vedení, *Soudobé dějiny*, 1993, č. 3, s. 474-481.

¹⁸ Na prvním místě je třeba zmínit edici pramenů z Vojenského historického archivu, které na základě hlášení vojenských velitelů na slovensko–maďarských hranicích dokumentují dění v pohraničních maďarských oblastech v průběhu povstání. Sborník obsahuje i záznamy jednání generálního štábu čs. ministerstva obrany a nejvyšších československých stranických orgánů a další dokumenty z gesce ministerstva vnitra. BÍLEK, Jiří (ed.), *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956: vědecké kolokvium s mezin. účastí Praha 22. – 23. září 1993*, Praha: Historický ústav Armády České republiky 1994; BÍLEK, Jiří (ed. et al.), *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: sborník dokumentů*, Praha: Historický ústav Armády České republiky 1993. Z dalších publikací například PERNES, Jiří, *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar, *Rok 1956 a slovenská spoločnosť*. in: ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar, *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.*, Bratislava: Prodama 2006, s. 192-202; GONĚC, Vladimír, *Československý exil ve vztahu k maďarskému exilu a maďarské revoluci 1956*, in: *Z dějin Visegrádského prostoru: Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*, Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 249-266; MARUŠIAK, Juraj, *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*. In:

nabídky Muriel Blaive ve své monografii *Promarněná příležitost*¹⁹ a následná debata o některých tezích této práce.²⁰ Nově interpretovali reakci československé společnosti na destalinizaci a maďarské události historici Kevin McDermott a Vítězslav Sommer.²¹ Český denní a publicistika se maďarskému povstání věnují především při kulatých výročí a snaží přiblížit čtenářům základní kontury povstání a jeho hlavní aktéry.²² V tomto kontextu se poněkud vymyká zarámování povstání do aktuálního dění na maďarské vnitropolitické scéně v souvislosti s výročím povstání a následnými protivládními demonstracemi v roce 2006.²³

Rok 1956 představuje klíčovou událost maďarské historie 20. století a je nedílnou součástí politické kultury a maďarské historické paměti, což se odráží i ve velkém množství

BORČIN, Emil, DRLIČKOVÁ, Marta (ed.), *"Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...": pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava: Veda, 2005, s. 183-227; PEŠEK, Jan, *Obyvatelstvo Slovenska v době tzv. maďarských událostí na jeseň 1956. Sborník Vojenskej akademie v Brně*, Vol. C, 1994, s. 409-415.

¹⁹ BLAIVE, Muriel, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor 2001.

²⁰ DRÁPALA, Milan, *Promarněná příležitost, Listy*, roč. 23, 2002, č. 1, s. 29-31; DOBEŠ, Jan, *Kniha o tom, co se nestalo, Souvislosti*, roč. 13, 2002, č. 2, s. 284, 285-290, 291; NODL, Martin, *Ke kořenům české pasivity!*, *Literární noviny*, roč. 13, 2002, č. 3, s. 4; ŠEBEK, Jaroslav, *Proč byl u nás v šestapadesátém klid: Mladá francouzská historička, Rupnikova žačka, pohlíží na Československo 50. let, Mladá fronta Dnes*, roč. 13, 2002, č. 75, s. 7; HAHNOVÁ, Eva, *Anatomie československé strnulosti v roce 1956, Soudobé dějiny*, roč. 10, 2003, č. 1-2, s. 122-125, 234-235.

²¹ MCDERMOTT, Kevin, SOMMER, Vítězslav Sommer, *The 'Club of Politically Engaged Conformists'? The Communist Party of Czechoslovakia, Popular Opinion and the Crisis of Communism, 1956, Cold War International History Project, Working Paper 66, March 2013, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_WP_66_the_club_of_politically_engaged_conformists_web_1.pdf.*

²² ADAMEC, Jan, *Maďarská revoluce 1956: historie revolucí, Tvar*, roč. 24, 2013, č. 2, s. 16; ADAMEC, Jan, *Důležitost marného gesta, A2*, roč. 4, 2008, č. 25, s. 1; ADAMEC, Jan, *Čeští hrdinové táhnou na Budapešť: jak jsme roku 1956 chtěli válčit v Maďarsku, Respekt*, roč. 14, 2003, č. 43, s. 18; BÁN, Andrej, *Maďarsko 1956, Reflex*, roč. 17, 2006, č. 42, s. 44-48; BARÁNEK, Jan, *Maďarsko: Krvavé oběti komunismu zůstávají mementem pro budoucí generace, Denní Telegraf*, roč. 5, 1996, č. 250, s. 9; DOLEŽAL, Bohumil, *Zapomenuté výročí maďarské revoluce, Lidové noviny*, roč. 12, 1999, č. 249, s. 10; DOLEŽAL, Bohumil, *My nejsme soudruzi!, Respekt*, roč. 17, 2006, č. 41, s. 13-15; *Maďarská revolta 1956, Týden*, roč. 13, 2006, č. 42, s. 64-65; HOMOLOVÁ, Marie, *Maďarsko 1956: odsoudili mě k smrti, Mladá fronta Dnes*, č. 17, 2006, č. 246; HRUBÝ, Dan, *Kdo byl mrtvý muž?, Reflex*, roč. 18, 2007, č. 43, s. 100-105; IVANICS, Péter, *Maďarské povstání, které kdysi otřáslo komunismem, je jen vzpomínkou, Mladá fronta Dnes*, roč. 7, 1996, č. 249, s. 10; MORVAY, Petr, *Padouch, či hrdina? Maďaři hodnotí Kádára, Mladá fronta Dnes*, roč. 12, 2001, č. 205, s. 10; NAEGELE, Jolyon et al. *1956: Sovětský svaz: Konec Stalinova kultu: Maďarsko: Se zbrání proti totalitě: Egypt: Ostře sledovaný průplav: Polsko: Pokus o změnu: Svět: Rok plný událostí: Československo: Spartak, Sazka a Rudá záře nad Kladnem: 1956: Rok mezníků. Týden*, 1996, 3(48). Příloha, s. I-XII; PERNES, Jirí, *Připomínejme si Maďarsko v roce 1956, říká historik, Mladá fronta Dnes*, roč. 17, 2006, č. 256, s. 12; PLAVEC, Michal, *Češi a maďarské povstání 1956, Nedělní svět*, roč. 3, 2006, č. 42, s. 5; RANSDORF, Miloslav, *Příčiny maďarských událostí 1956, Haló noviny*, roč. 17, 2007, č. 6, s. 11; SEDLÁK, Gabriel, *Rok 1956: od tání k "slávě pověsenců", Lidové noviny*, roč. 19, 2006, č. 248, s. 11; ŠAJTAR, Jaroslav, *Maďarské události sovětskýma očima, Reflex*, roč. 17, 2006, č. 42, s. 50; ŠEBEK, Jaroslav, *Deset dnů, které otřáslý komunismem, Mladý svět*, roč. 42, 2000, č. 40, s. 56-58; ŠEDIVÝ, Jaroslav, *Maďarské povstání v mezinárodním kontextu, Listy*, roč. 37, 2007, č. 1, s. 41-44; ŠÍŠKA, Miroslav, *Maďarský říjen 1956, Právo*, roč. 6, 1996, č. 252, s. 15; ŠÍŠKA, Miroslav, *Krvavý maďarský podzim 1956, Právo*, roč. 16, 2006, č. 246, s. 16; VARGA, György, *Váš listopad nám Maďarům chybí, Lidové noviny*, roč. 19, 2006, č. 248, s. 11.

²³ MACHÁČEK, Jan, *Uherský guláš a knedlík, Hospodářské noviny*, roč. 50, 2006, č. 207, s. 11; EHL, Martin, *Rozdělení Maďaři žijí v napětí, Hospodářské noviny*, roč. 50, 2006, č. 207, s. 8; RUPNIK, Jacques, *Dvě Maďarska slaví výročí, Právo*, roč. 16, 2006, č. 250, s. 2; HEGYI, Gyula, *Příběhy let 1956 a 2006 mají leccos společného, Literární noviny*, roč. 17, 2006, č. 44, s. 4.

vydaných pramenů, sekundární literatury, svědectví, audiovizuálních programů či webových stránek věnovaných tomuto tématu. Takový rozsah přirozeně limitoval i počet zdrojů, s nimiž jsem v této práci mohl pracovat a z nichž jsem čerpal.²⁴

Historiografii maďarského povstání můžeme rozlišit podle jednotlivých období. V prvním, v letech 1956 – 1958, dominoval zvýšený mezinárodní zájem západní veřejnosti, novinářů, politologů i historiků o povstání i o příběhy tisíců uprchlíků, kteří se ocitli mimo Maďarsko. Vycházely edice rozhlasových hlášení a překladů tiskovin, na Západě se objevila řada očítých svědectví zahraničních korespondentů, maďarské otázce se podrobně věnovala zpráva OSN.²⁵ V tomto období vznikly dvě vyhraněné interpretační linie – západní, již Rainer vidí pod silným vlivem emigrantských kruhů, a maďarský oficiální diskurz o tzv. kontrarevoluci, s jehož pomocí ideologicky interpretoval a svoji moc legitimizoval nový Kádárův režim.²⁶ Práce tohoto zaměření využívaly ideologické konstrukty a snažily se zasadit povstání, respektive neúspěšný pokus o kontrarevoluci do narativní struktury socialistické a pokrokové verze maďarských moderních dějin. Spojovací linku tam tvořil odkaz na rok 1919, kdy byla Maďarská republika rad potlačena tzv. bílou kontrarevolucí, jejíž rezidua a s ní spjaté osobnosti nacházeli kádárovští ideologové a historici i v událostech roku 1956.

²⁴ Jen počet položek v oficiální a kontinuálně doplňované bibliografii Ústavu pro výzkum roku 1956 jde do tisíců.

Mezi základní publikace, reflektující nejnovější zjištění i nové trendy v historiografii maďarského povstání, patří výroční publikace *Ústavu pro historii maďarské revoluce 1956*. BAK, János M., BÉKÉS, Csaba, HEGEDŰS, András B., KENDE, Péter, LITVÁN, György, RAINER, János M., VARGA, Katalin S., *Évkönyv. 1. 1992*, Budapest: 1956-os Intézet 1992; BAK, János M., HEGEDŰS, András B., LITVÁN, György, VARGA, Katalin S., *Évkönyv. 2. 1993*, Budapest: 1956-os Intézet 1993; BAK, János, HEGEDŰS, András B., LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 3. 1994*. Budapest: 1956-os Intézet 1994; HEGEDŰS, András B., BECK, Tibor, GERMUSKA, Pál, *1956 kézikönyve*, Budapest: 1956-os Intézet 1996. (HEGEDŰS András B., BECK, Tibor, GERMUSKA, Pál, *Kronológia (1. köt)*; LITVÁN, György, BUDA, Attila, SÁRKÖZY, Réka, KÖRÖSI, Zsuzsanna, MOLNÁR, Adrienne, *Bibliográfia (2. köt)*; KENDE, Péter, SZAKOLCSAI, Attila, GERMUSKA, Pál, BOROS, Géza, *Megtörlás és emlékezés. (3. köt)*; HEGEDŰS, András B., KENDE, Péter, LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 4. 1995*, Budapest: 1956-os Intézet 1995; HEGEDŰS András B., KENDE, Péter, KOZÁK, Gyula, LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 5. 1996–1997*, Budapest: 1956-os Intézet 1997; RAINER, János M., STANDEISKY, Éva. *Évkönyv. 10. 2002. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet 2002; RAINER, János M., STANDEISKY, Éva. *Évkönyv. 11. 2003. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet 2003; RAINER, János M., STANDEISKY, Éva, *Évkönyv. 12. 2004. Magyarország a jelenkorban*, Budapest: 1956-os Intézet 2004; RAINER, János M., STANDEISKY, Éva (ed.), *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. Évkönyv XIII. 2005*, Budapest: 1956-os Intézet 2005; RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV. 2006–2007*, Budapest: 1956-os Intézet 2007.

²⁵ *United Nations Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, General Assembly, Official Records: Eleventh Session. Supplement No. 18 (A/3592), New York: 1957.

<http://mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf>

²⁶ Podle Rainera vedla důležitá linie mezi levicovými, post-marxistickými historiky v 50. a 60. letech, kteří v maďarské revoluci viděli jeden ze zásadních pokusů o odpoutání se od dědictví stalinismu a socialismus jako stále životaschopnou a otevřenou ideologii. Naopak jiní historici viděli události roku 1956 jako antitotalitní povstání, národní povstání za nezávislost a svobodu. RAINER, János M., *Introduction*. in: RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Historical Archives of the Hungarian State Security Budapest 2007, s. 8.

Společným tématem byly boj za lepší budoucnost, socialistický, pokrokový charakter maďarské společnosti a boj proti domácímu i zahraničnímu fašismu.²⁷ Později v šedesátých a sedmdesátých letech vycházely již propracovanější prokádárovské pohledy na události roku 1956, jejichž autory byli konzervativní straničtí ideologové jako János Berecz, Ervin Hóllós a János Molnár²⁸ a kteří ve svých interpretacích postupně reflektovali i vývoj a postupnou liberalizaci kádárovského režimu a v tomto směru se proměňující percepce tabuizovaného roku 1956.²⁹

Základní rámec této interpretace povstání jako kontrarevoluce se ale od doby, kdy byl stranickými vedeními v Budapešti i Moskvě narysován již v listopadu 1956, neměnil. Byla to určitá kombinace ideologického návodu pro boj s kontrarevolucí a pokusu o historickou analýzu jejich kořenů. Základní protirežimní dynamiku obstarávaly imperialistické síly včetně západních rozvědek a pak příliš uvolněnou destalinizací aktivizované domácí fašistické a antikomunistické podzemí. Tito vágně definovaní strůjci kontrarevoluce odkazovali na již zažitou symboliku raných 50. let, kde spiknutí, skrytí škůdci, podněcovatelé, špióni a diverzanti sloužili jako nástroj mobilizace společnosti a hledání viníků.³⁰ Kádár se ovšem v této oficiální interpretaci vymezil vůči předchozímu stalinistickému vedení, jehož dva hlavní představitele spatřoval v Rákosim (a částečně také v Nagyovi). Další dvě příčiny, frakční činnost skupiny komunistů v čele Imre Nagyem a nesprávná politika dvojice Matyás Rákosi – Ernő Gerő, se dotýkaly citlivých otázek spojených s vnitropolitickým vývojem před 23. říjnem 1956.

²⁷ Český a slovenský čtenář si mohl o nich udělat úsudek z několika překladových titulů, které vycházely bezprostředně po potlačení povstání. *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech*, Praha: SNPL 1957; *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech*, 2. sv., Praha: SNPL 1957; *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech*, 3. sv., Praha: SNPL 1958; *Kontrarevoluční spiknutí Imre Nagye a jeho společníků*, Praha: SNPL 1958; *Drama devatenáct set padesát šest*, Praha: SNPL 1957; *Bílá kniha. 2. díl, Kontrarevoluční síly v říjnových událostech v Maďarsku*, Praha: Československá tisková kancelář 1957; ROSSOVÁ, Anna, *Viděli jsme kontrarevoluci v Maďarsku*, Praha: SNPL 1956.

²⁸ Publikaci Jánosa Molnára *Kontrarevoluce v Maďarsku roku 1956* odlišuje od mnohdy útočného a agresivního stylu jiných prokádárovských autorů to, že se snaží systematicky roztrždit a podle ideologického klíče analyzovat odbornou produkci k roku 1956 mimo východní blok. MOLNÁR, János, *Kontrarevolúcia v Maďarsku roku 1956 (Kritika buržoaznych interpretácií)*, Nakladateľ stvo Pravda 1966.

BERECZ, János, *Kontrarevoluce perem a zbrani*, Praha: Svoboda 1970; HOLLÓS, Ervin, *Kdo byli a co chtěli?*, Praha: Svoboda 1972. Důležitou funkci v oficiální konstrukci maďarského října hrály literatura a divadlo, které logicky reagovaly s určitým časovým zpožděním. Viz SZÉCSI, Lajos, *Úctování: Epické drama*, Praha: Dilia 1959; BERKESI, András, *Podivný podzim*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1960; DÉRY, Tibor, *Láska*, Praha: SNKLU 1965; ZALKA, Miklós, *Minové pole*, Praha: Naše vojsko 1962; ZALKA, Miklós, *Minové pole*, 2. díl, Praha: Naše vojsko 1965.

²⁹ Ilustrativní je v tomto případě například používaná terminologie – bezprostředně po roce 1956 se události nazývaly výhradně „kontrarevolucí“ (ellenforradalom), v polovině osmdesátých let už Hóllós vydal knihu s názvem „Drámai napok“ (dramatické dny). HOLLÓS, Ervin, *Drámai napok: 1956. Október 23 - november 4*, Budapest: Kossuth könyvkiadó 1986.

³⁰ BERECZ, *Kontrarevoluce*, s. 66-67.

Druhé období můžeme umístit do druhé poloviny osmdesátých let, kdy se v rámci snah o demokratizaci a reformu režimu zvyšoval zájem o dosud tabuizované téma roku 1956 a sílil tlak zveřejnění utajovaných informací a tím pádem i na oficiální reinterpretaci tohoto uzlového bodu poválečné historie. Když jeden z klíčových zastánců reformu, komunistický funkcionář Imre Pozsgay, tlumočil na začátku roku 1989 závěry historické komise a v souvislosti s povolením exhumace a znovupohřbením ostatků Imreho Nagye označil rok 1956 za „...*lidové povstání proti partajní oligarchii, ponižující národ...*“, znamenalo to, že se komunistická strana vzdává svého hlavního interpretačního klíče uplynulé minulosti.³¹ Již během let 1988 – 1989 byly v odborných časopisech zveřejňovány první dokumenty o povstání, například záznamy o diskuzích v Petöfiho kroužku,³² interpretace Nového kurzu 1953,³³ reprinty dobových tiskovin a letáků popvstaleckých skupin i revolučních výborů,³⁴ protokoly z jednání maďarské vlády a stranického vedení během povstání³⁵ nebo záznamy o jednání kádárovského vedení s Jugoslávci při řešení Nagyova azylu po 4. listopadu 1956.³⁶

Během devadesátých let pak vyšly významné práce Jánose M. Rainera o debatách v tehdejšímu tisku,³⁷ jenž poté přišel se svým autoritativním životopisem Imreho Nagye.³⁸ Později jej doplnily například životopisy dalších klíčových postav povstání, Jánose Kádára a Matyáse Rákosiho.³⁹ Svá témata si „obsadili“ další historici jako János Tischler, jenž se zaměřil na maďarsko-polské vztahy v tomto období a připravil například sborník polských dokumentů vztahujících se k maďarským událostem.⁴⁰

Tématikou povstaleckých skupin a jejich aktivitami se ještě v osmdesátých letech začal zabývat László Eörsi a v mapování těchto skupin především na základě výslechových a

³¹ VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN, *Východ*, s. 700.

³² HEGEDŰS András B. – RAINER János, M. (eds.), *A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – I. Két közgazdasági vita*, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1989.; HEGEDŰS András B. – RAINER M. János (eds.), *Vita hazánk természeti-gazdasági adottságairól*; *A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – I. Két közgazdasági vita*, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1989.; HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A XX. kongresszus és a marxista filozófia problémái – A DISZ Petöfi körének filozófus vitája, 1956*; *A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – II. Filozófusvita*, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1989.

³³ BALOGH, Sándor, *Politikai reformpróbalkozások és kudarcuk 1953 és 1956 között*, *Társadalmi szemle*, 1989, č. 8-9, s. 19-34.

³⁴ IZSÁK, L., SZABÓ, J. (ed.), *1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22. – november 5.* Budapest, Kossuth 1989. KORÁNYI, Tamás G., *Egy népfelkelés dokumentumaiból 1956*, Budapest 1989.

³⁵ GLATZ, Ferenc, *A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23-november 4.*, *História*, 1989, No. 4-5.

³⁶ GLATZ, Ferenc, *Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségben 1956. november 5. – november 22.*, *História*, 1989, 4-5.

³⁷ RAINER, János M. *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953-1956.* Budapest, Magvető, 1990.

³⁸ RAINER, János M., *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953-1958*, Budapest: 1999.

³⁹ HUSZÁR, Tibor, *Kádár János. Politikai életrajza 1912 – 1956*, 1. kötet, Szabad tér Kiadó, Kossuth Kiadó 2004; PÜNKÖSTI, Árpád, *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*, Európa Könyvkiadó, Budapest 2004.

⁴⁰ TISCHLER, János, *Rewolucija węgierska 1956 w polskich dokumentach. Dokumenty do dziejów PRL.* Zeszyt 8, Instytut studiów politycznych Polskiej Akademii nauk, Warszawa 1995.

soudních protokolů stále pokračuje.⁴¹ Důležitou roli také hráli sociologové a historici, kteří sami byli aktéry či svědky povstání a věnovali se roku 1956 jako tématu svého bádání jako například András B. Hegedűs, Charles Gati,⁴² Attila Szokolcsai⁴³ a také György Litván, jenž se stal hlavním editorem jedné z prvních syntéz, která měla přinést ucelené a srozumitelné vyprávění o revoluci a jež byla posléze přeložena do mnoha cizích jazyků, *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás*. Skládá z devíti kapitol. První a druhá kapitola suplují úvod do historie Maďarska v období 1945–1956. Další čtyři kapitoly se zabývají popisem událostí od vypuknutí povstání 23. října až do konce listopadu. V sedmé kapitole autoři analyzují ideové programy a hnutí, v osmé mapují rozsah a hloubku represí. V deváté kapitole nás autoři seznamují s osudy emigrantů po roce 1956, s jejich organizacemi a také s vlivem maďarských událostí na dění v ostatních sovětských satelitech, tak i na západní levici. Knihu zakončuje doslov z pera Pétera Kendeho.⁴⁴

O téměř deset let později *Ústav pro historii maďarské revoluce 1956 (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány)* zpřístupnil podobně strukturovanou online příručku *Az 1956-os forradalom története* týkající se období 1953 až 1963 s důrazem na rok 1956.⁴⁵ Autorský tým ve složení János Rainer, Zoltán Lux, Tibor Valuch, Pál Germuska, Tibor Beck, László Györi, Irén Simándi, Róbert Szabó později sestavil podrobný přehled historie Maďarska od roku 1944 do 1953.⁴⁶

⁴¹ EÖRSI, László, *The Hungarian revolution of 1956: myths and realities*, Center for Hungarian Studies and Publications, Wyne, New Jersey 2006; EÖRSI, László, *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*, Budapest: 1956-os Intézet 2001; EÖRSI, László, *Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*, Budapest: 1956-os Intézet 1993; EÖRSI, László, *1956 mártírjai 225 kivégzett felkelő: Budapest a forradalom napjaiban*, Budapest: Rubicon-Ház 2006.

⁴² GATI, Charles, *Stroskotané ilúzie: Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava: Kalligram 2006.

⁴³ SZAKOLCZAI, Attila, *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*, Budapest: 1956-os Intézet 2001.

⁴⁴ LITVÁN, György (ed.), *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953 – 1963*, London – New York 1996.

⁴⁵ SZAKOLCSAI, Attila, GERMUSKA, Pál, KÖRÖSI, Zsuzsanna, MOLNÁR, Adrienne, TISCHLER, János, BECK, Tibor, EÖRSI, László, SOMLAI, Katalin, STANDEISKY, Éva, *Az 1956-os forradalom története, 1956-os Intézet: Az 1956-os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány 2000*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>. Nabízí chronologický přehled, vybrané prameny a odborné články historiků, medialonky nejdůležitějších aktérů, slovník pojmů, vzpomínky pamětníků a doprovodné tabulky a mapky. Kolektiv autorů rozdělil základní vyprávění do pěti kapitol – první, pod názvem *Válság és útkeresés (Krize a hledání řešení)*, se zabývá časovým obdobím od nástupu Imre Nagye do svého prvního premiérského období (1953–55) až po horké léro 1956, kdy byl Matyás Rákosi nahrazen svým soupeřem Gerőem; druhá kapitola *Forradalom és szabadságharc (Revoluce a boj za svobodu)* postupuje chronologicky v událostech od 23. do 27. října stejně jako třetí kapitola *A szabadság napjai (Dny svobody)*, která mapuje dny v rozmezí od 28. října do 3. listopadu. Následující kapitola *Megszállás és ellenállás (Okupace a odboj)* zachycuje dny a týdny boje proti sovětské okupaci až do začátku prosince 1956 a patá kapitola *Megtörlás és restauráció (Represe a restaurace režimu)* seznamuje čtenáře s konečnými důsledky poražené revoluce – s represemi s jednotlivými vůdci povstání. Tato stránka je malou encyklopedií revoluce.

⁴⁶ Je rozděleno do sekcí *Demokratikus újrakezdesi kísérlet, 1944 – 1946 (Pokus o nový, demokratický začátek, 1944 – 1946)*, *Kommunista hatalomátvételek, 1946 – 1949 (Převzetí moci komunisty, 1946 – 1949)*, *A klasszikus*

Historik Gábor Gyáni se věnuje historické paměti na události roku 1956 a různosti interpretací zvláště po roce 1989. Ukazuje na existenci rivalitních, vzájemně neslučitelných „obrazů“ roku 1956, ústící v různé historické narativy, založené na odlišných osobních zkušenostech i politických názorech a ideologických postojích. Zabývá se také historickou „amnésií“ vynucovanou kádárovským režimem.⁴⁷ Důležitým aspektem je také využívání vzpomínek na rok 1956 v politických sporech a předvolebních bojích, především v psané historii, ale i při veřejných pomnících a uměleckých rekonstrukcích minulosti.⁴⁸ Csipke například ukazuje, jak se památka roku 1956 vyvíjela v čase – klíčová byla v roce 1989 při přechodu k novému režimu, posléze se z ní stával tradiční historický svátek, aby se k 20. výročí opět zintenzivnil boj jednotlivých politických sil o přivlastnění si památky povstání.⁴⁹

Roli roku 1956 v tzv. antifašistickém diskuzi a proměně postoje k osvobození 1945 analyzoval historik James Mark.⁵⁰ Specifickými profesními a sociálními skupinami a jejich způsobem vzpomínání a formování paměti na události roku 1956 se zabývaly Júlia Vajdová nebo Eszter Zsófia Tóthová.⁵¹ Vera Sophie Ahamerová se zase pokusila analyzovat politickou objednávkou ovlivněné interpretace roku 1956, jak se tato událost objevovala ve veřejných debatách a téma bylo instrumentalizováno pro konkrétní politické potřeby.⁵² Zajímavým polem výzkumu se staly interpretace vizuální podoby povstání především prostřednictvím reportážních fotografií, které pořídili fotografové západních médií a jež významně

szótalizmus időszaka, 1949 – 1953 (Období klasického stalinismu, 1949 – 1953), A korrekció meghirdetése, 1953 (Změna kurzu, 1953). Online příručka je doplněna i chronologií, slovníkem pojmů a krátkými životopisy. RAINER, János M., LUX, Zoltán, VALUCH, Tibor, GERMUSKA, Pál, BECK, Tibor, GYORI, László, SIMÁNDI, Irén, SZABÓ, Róbert (eds.), *The History of Hungary, 1944–1953 – Digital History Manual*, 1956–os Intézet – Az 1956–os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány 2003. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/history_of_45/index.htm.

⁴⁷ GYÁNI, Gábor, Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1199-1208.

⁴⁸ TURAI, Hedvig, Past Unmastered. Hot and Cold Memory in Hungary, *Third Text*, Vol. 23, 2009, No. 1, s. 97-106.

⁴⁹ CSIPKE, Zoltán, The Changing Significance of the 1956 Revolution in Post-Communist Hungary, *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, 2011, No. 1, 2011, s. 99-128.

⁵⁰ MARK, James, Antifascism, the 1956 Revolution and the Politics of Communist Autobiographies in Hungary 1944 – 2000, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1209-1240.

⁵¹ VAJDA, Júlia. 1956 – ahogy azt a soá túlélői elbeszéltek. Beszélő. 2006/10. s. 75-86. in: GYÁNI, Gábor, RAINER, János M. *Ezerkilencszázotvenhat. Az újabb történeti irodalomban*. 1956-os Intézet Budapest 2007. s. 371-387. TÓTH, Eszter Zsófia. Munkások és munkásnők otvenhatos megéléstörténetei. Múltunk. 2006/4. s. 250-267. in: GYÁNI, Gábor – RAINER, János M. *Ezerkilencszázotvenhat. Az újabb történeti irodalomban*. 1956-os Intézet Budapest 2007. s. 388-404.

⁵² AHAMER, Vera Sophie. *Ungarn 1956 – Ein historisches Ereignis als politisches Legitimationsinstrument*. Zeitgeschichte 3 / 33. Jahrgang / 2006, s. 115-134.

ovlivňovaly postoj západní veřejnosti a také kodifikovaly určité myšlenkové vzorce a narativní šablony o revoluci.⁵³

Velká pozornost byla logicky věnována roli Sovětského svazu jako klíčového aktéra maďarského povstání. O zákulisí rozhodovacích mechanismů směřujících k sovětské intervenci se až do rozpadu SSSR, kdy nastává tzv. třetí období ve výzkumu maďarského povstání, příliš nevědělo. V rámci normalizace svých vztahů s čerstvě postkomunistickými státy Rusko jako nástupnický stát SSSR postupně zpřístupnil některé klíčové dokumenty týkající se sovětské role v uzlových momentech dějin svých satelitů – od katyňského masakru v letech 1939/1940, přes srpnovou invazi do Československa v roce 1968 až po intervenci do Maďarska v roce 1956. Na podzim roku 1992 předal ruský prezident Boris Jelcin maďarskému prezidentovi Árpádu Gönczovi fascikl 115 dokumentů. Byly zpřístupněny tzv. Malinovy poznámky – ručně psané záznamy jednání sovětského politbyra, jež odstartovaly novou vlnu zájmu o maďarské povstání a také nové interpretace sovětského rozhodování v průběhu událostí.⁵⁴

⁵³ BALÁZS, Eszter, CASOAR, Phil. An Emblematic Picture of the Hungarian 1956 Revolution: Photojournalism during the Hungarian Revolution, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 8, December 2006, 1241-1260; BOROS, Géza. Eltemetett képek. Fotóhasználat az 1956-os forradalom emlékkultuszában. *Mozgó Világ*. 2007/1. s. 75-85. in: GYÁNI, Gábor – RAINER, János M. *Ezerkilencszázötvenhat. Az újabb történeti irodalomban*. 1956-os Intézet Budapest 2007. s. 341-350.

⁵⁴ Vedoucí tzv. hlavního oddělení ÚV KSSS Vladimir N. Malin se pravidelně účastnil zasedání politbyra a zaznamenával jeho jednání. Dokumenty ze sovětských archivů byly k dispozici již v roce 1989, další byly postupně zpřístupňovány během první poloviny devadesátých let. V maďarském jazyce vyšly ve sbornících SZEREDA, V., SZTIKALIN, A. (ed.), *Hianyzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából*, Budapest 1993; GÁL, É., HEGEDŰS, V. A., LITVÁN, G., RAINER, M.J. (ed.), *A „Jelcindosszié”*. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*, Budapest 1993; Též VARGA, László, Andropov jelenti: a Szovjetunió budapesti nagyköveteinek tárgyalásai vezető magyar politikusokkal 1956. április 18. és szeptember 3. között, *Levéltári Szemle*, 47, 1997, No. 1, s. 9-31. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mol.arcanum.hu/digilib/opt/a101002.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28R%E1kosi%29&s=SORT&m=260&a=rec>;

Historik János M. Rainer vyjádřil procentuálně poměr jednotlivých dokumentů takto – 20% byly rezoluce přijaté předsednictvem ÚV KSSS, 30% tvořily zprávy, doporučení či memoranda sepsaná členy předsednictva nebo sekretariátu, z 30% to byly zprávy sovětského velvyslanectví v Budapešti. Důležitým hlediskem bylo pro Rainera i podíl dokumentů vojenské provenience. Sem můžeme počítat celkem 11 hlášení šéfa KGB Ivana Serova (8) a ministra obrany Žukova (11). RAINER, *Sovětské dokumenty*, s. 561-565. Dále též v dílčích vydáních odborných časopisů, například Венгрия апрел' - октябрь 1956 г. Информация Ю. Андропова, А.И. Микояна и М.А. Суслова из Будапешта, *Исторический архив*, 1993, No. 4, s. 103-142; Венгрия, октябрь – ноябрь 1956 г. Из архива ЦК КПСС, *Исторический архив*, 1993, No. 5, s. 132-160; Венгрия, ноябрь 1956 г. – август 1957 г., *Исторический архив*, 1993, No. 6, s. 131-144; RAINER, János M., 1956. The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File, *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34, 1993, No. 129, s. 100-114; RAINER, János M., The Yeltsin Dossier: Soviet documents on Hungary 1956, *CWIHP Bulletin*, 1995, No. 5, s. 22-27; RAINER, János M., Soviet Documents on Hungary, 1956. A Case Study, *Hungary 1956*, s. 69-79; RAINER, *Sovětské dokumenty*, s. 560-565. Na tyto práce pak navázal ucelený sborník dokumentů v ruském jazyce, jenž shromáždil různé rozptýlené edice dokumentů, které se od roku 1989 objevovaly v maďarských a sovětských odborných časopisech (*Istoričeskij archiv*, *Kontinent*, *História* aj.). Některé dokumenty zde byly otištěny vůbec poprvé. Mezi autory sborníku figurují významní badatelé o tomto tématu – V.J. Afiani, B. Želicki, T.M. Islamov, S.A. Mel'č'in, I.M. Morozova, V.T. Sereda, A.S. Stykalin, I.G. Vas, I. Vida, J. Györkei, T. Hajdú. Viz ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*.

V práci využívám protokoly stranických orgánů, politického byra, sekretariátu a ústředního výboru Maďarské strany práce (*Magyar Dolgozók Pártja*, MDP), které jsou důležité především pro analýzu vnitrostranických sporů v nejvyšším vedení strany od tzv. Nového kurzu až do vypuknutí povstání 23. října. Při rekonstrukci jednání maďarské vlády a stranických orgánů během povstání jsem se spolehl na protokoly vydané Ferencem Glatzem.⁵⁵

Dalším důležitým pramenem jsou zprávy sovětského emisara Anastase Mikojana při jeho návštěvě v červenci 1956 či hlášení sovětského velvyslance v Budapešti Jurije Andropova v období od března do října 1956.⁵⁶ Jsou to především zápisy rozhovorů s konkrétními maďarskými politiky a reprodukce jejich názorů s poznámkou či hodnocením na konci.⁵⁷ Obsahy těchto dokumentů členové užšího rozhodovacího kruhu četli a projednávali, u ostatních dokumentů sovětské ambasády v Budapešti se tato pravděpodobnost snižuje, i když není vyloučena.⁵⁸ Jedná se o devět dokumentů, z nichž obsah čtyř dokumentů byl projednáván na zasedání politbyra ÚV KSSS. V hlášení podepsaných Andropovovými spolupracovníky se dvě zprávy týkají období od března do června 1956, naopak počet hlášení stoupá ke konci června, v průběhu července a kulminuje v srpnu 1956.⁵⁹ Andropovovi podřízení nečinili vlastní závěry či analýzy, jen se snažili co nejvěrněji reprodukovat obsahy rozhovorů s maďarskými politiky.⁶⁰ Věnovali zvýšenou pozornost především dění ve Svazu spisovatelů, o němž je informovali ti spisovatelé, kteří nesouhlasili s opozičním postojem

Kompletní záznamy jednání sovětského politbyra pak vyšly ve třech dílech ФУРЦЕНКО, А.А. (гл. ред.), *Президиум ЦК КПСС 1954-1964: в трех томах*, Москва: РОССПЕН 2003.

⁵⁵ GLATZ, A kormány és a párt vezetők szerveinek dokumentumaiból.

⁵⁶ *Magyar Országos Levéltár (MOL)*, fondy MDP Titkárság jegyzőkönyvek, MDP Politikai Bizottság jegyzőkönyvek, MDP Központi Vezetőség jegyzőkönyvek, dostupné na: [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.digitarchiv.hu/faces/index.jsp>.

⁵⁷ Charakteristickým rysem těchto dokumentů byla velká časová prodleva mezi datováním dokumentu, jeho odesláním a datem příchodu do cílové instituce. Informace obsažené ve zprávě tak byly nezřídka v době obdržení zastaralé. Výjimku tvoří dokumenty, jejichž obsah Andropov považoval za tak závažný, že jeho téměř totožný obsah poslal i přímo do ÚV KSSS a byli s ním seznámeni lidé s rozhodovacími pravomocemi. Další kategorie dokumentů byla zasílána na ministerstvo zahraničí a kopie posílána na ÚV KSSS. Dokumenty se automaticky nemusely dostat do rukou těch, kteří rozhodovali, ale zůstaly v oddělení ÚV KSSS pro styk se zahraničními komunistickými stranami a staly se zdrojem následné souhrnné zprávy.

⁵⁸ Telegramy byly odeslány členům Prezidia ÚV KSSS Bulganinovi, Vorošilovi, Kaganovičovi, Kiričenkovi, Malenkovovi, Mikojanovi, Molotovovi, Pěrvuchinovi, Saburovovi, Suslovovi, Chruščevovi, kandidátům na členství Brežněvovi, Žukovovi, Muchtidinovovi, Furcevové, Šverníkovi, Šepilovovi, tajemníkům ÚV Aristovovi, Běljajevovi, Pospělovovi a vedoucímu oddělení ÚV pro vztahy se zahraničními komunistickými stranami Ponomarjevovi.

⁵⁹ Mezi napsáním zprávy a jejím doručením do centra a případně jejím využitím byla často velká prodleva, a lze se proto ptát, nakolik tyto zprávy ovlivňovaly rozhodování centra. Například hlášení Vladimira Krjučkova zachycující rozhovor s I. Királyem o schůzi Svazu spisovatelů 12.7. bylo odesláno na ministerstvo zahraničí sice hned druhý den 13.7., ale dorazilo tam diplomatickou poštou až 19.8. a na sekretariát ÚV byla zpráva poslána až 5.10.

⁶⁰ O jeho postavení nemáme příliš informací, musíme ale předpokládat jeho speciální styky s Kremlem a důležité postavení mimo pravomoc sovětského velvyslance.

svých kolegů a hájili linii stranického vedení, například István Király, Sándor Gergely a básník L. Gerebes.⁶¹

Andropov informoval ústředí o svých rozhovorech s Matyášem Rákosim, Ernőem Gerőm, Istvánem Kovácsem, Andrásem Hegedúsem, Bélou Szalaiem, Jánosem Kádárem a Zoltánem Vasem.⁶² Po červencovém plénu vypadl z okruhu Andropovových spolubesedníků Rákosi, zhruba stejná zůstala frekvence setkání s novým prvním tajemníkem Ernőem Gerőm (pět rozhovorů – 23. července, 2. srpna, 9. srpna, 15. srpna, 2. září, 12. října). S ministerským předsedou Andrásem Hegedúsem se setkal třikrát (9. srpna, 16. srpna, 18. září), Istvánem Kovácsem dvakrát (8. srpna, 20. září). Sovětský velvyslanec u sebe uvítal i nové tváře – Jánose Kádára (3. září) a Zoltána Vase (14. října). Andropov poslal do stranického centra celkem dvě souhrnné analytické zprávy (10. srpna, 29. srpna) a čtyři na ministerstvo zahraničí (29. dubna, 9. července, 5. října, 12. října).

Tajemník velvyslanectví Vladimir Krjučkov, který to později dotáhl pod ochrannými křídly svého šéfa až na post ředitele KGB, referoval v samostatném hlášení o stranickém shromáždění v Ceglédu (24. června). Signoval také tři zprávy o rozhovorech s předsedou Svazu maďarských novinářů Ferencem Vadaszem (29. června), se šéfredaktorem časopisu Csilág Istvánem Királyem (12.7) a tajemníkem stranické organizace Svazu spisovatelů Györgyem Matém (14. srpna). První tajemník sovětského velvyslanectví S.S. Satučin doplnil Krjučkovovu zprávu z mítinku v Ceglédu informací o rozhovoru s Jánosem Kádárem (kolem

⁶¹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 214 -216. Запись беседы В.А.Крючкова с И.Кираем о партийном собрании Союза венгерских писателей, обсуждавшем постановление ЦР ВГГГ от 30 июня 1956 г. (12.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 29. s. 147-149.

ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 222 – 223. Запись беседы А.П.Ковалева с И.Кираем о внутривластической обстановке после июльского пленума ЦР ВПТ и партактиве в Союзе венгерских писателей (3.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 46. s. 215-217.

ЦХСД. Ф. 5. Оп. 58. Д. 395. Л. 8 - 10. 3. Запись беседы Б.В.Горбачева с Ш.Гергеем об обсуждении в партийной организации Союза венгерских писателей итогов XX съезда КПСС и закрытого письма ЦР ВПТ о культе личности. 31 марта 1956 г. s. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 3. s. 55-58.

СШСД. Ф. 5. Оп. 58. Д. 395. Л. 12 - 15. Запись беседы Б.В.Горбачева с Ш.Гергеем о продолжении собрания партийной организации Союза венгерских писателей по итогам XX съезда КПСС. 17 апреля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА – СЕРЕДА – СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 4. s. 58-61.

ТсСНСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 123 – 126. Запись беседы В.А.Крючкова с Ф.Вадасом о дискуссии по проблемам печати. (29.6. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 22. s. 124-127.

⁶² V období před červencovým zasedáním ÚV MDP hovořil Andropov samostatně s Rákosim šestkrát (25. března, 18. dubna, 6. a 10. května, 18. června a 4. července); s Gerőm sedmkrát (11. května, 4., 19. a 29. června, 9., 11. a 4. července), s Kovácsem také sedmkrát (30. března, 13.–14. dubna, 7. května, 5. a 18. června, 4. a 11. července), s Hegedúsem čtyřikrát (13.–14. dubna, 4. května, 19. června, po 27. června). S členem politbyra Bélou Szalaiem (13.– 14. dubna) a s budoucím velvyslancem Maďarska v SSSR J. Boldoczkim (27. července) jednou.

7. července). Druhý tajemník velvyslanectví B.V. Gorbačov poslal dvě zprávy o napjatých jednáních stranické organizace Svazu spisovatelů (31. března a 17. dubna, referoval spisovatel Sándor Gergely). Tajemník M.I. Petunin hovořil s prvním tajemníkem vesprémské oblasti Ferencem Sebestyennem; třetí tajemník S.I. Rogov s maďarským básníkem L. Gerebesem (21.8), poradce velvyslance A.P. Kovaljev referoval o rozhovoru s Istvánem Királyem (3. srpna) a o setkání s Enverem Hoxhou a albánskou delegací (29. srpna). Výsadní postavení mezi členy zastupitelského sboru měl V.V. Astafjev, který se v dokumentech tituloval jako poradce. Vzhledem k tomu, že měl přístup ke všem osobnostem maďarské stranické hierarchie, svědčí, že nemohl být Andropovovi podřízen. Astafjev hovořil s Ernő Gerőm (28. srpna) i s Györgyem Marosánem (9. září, 26. září), zpovídal také tajemníka ÚV MSP Lájose Ácse (23. června), ministra potravinářského průmyslu Ivána Altomáreho (21. července), prvního náměstka ministra zahraničí Endre Síka (24. července) a tajemníka ústředního výboru MSP Gyulu Egriho (10. srpna). Mezi aktivitu pracovníků velvyslanectví musíme zahrnout i analýzu maďarského tisku z 15. října či informaci zaslanou na ministerstvo zahraničí o rozhovoru s maďarským vyslancem v Jugoslávii a v období od září do prosince 1956 vedoucím správy ministerstva zahraničních věcí Sándorem Kurimszkim (10. října).

Pro badatele nebo zájemce o toto téma, kteří nečtou v ruském nebo maďarském jazyce, lze doporučit nově upravený Digital Archive, vytvořený v rámci projektu *Cold War International History Project* při *Woodrow Wilson International Center for Scholars*.⁶³ Nalezneme zde záznamy z jednání prezidia ÚV KSSS ze dnů 9. a 12. července, 20., 23., 26., 28., 30. a 31. října, a 1. a 2. listopadu, na kterých byli přítomni i János Kádár, Ferenc Münnich, István Bata, 3. listopadu, 4., 5., 6. a 27. listopadu. Ruské originály přeložil Mark Kramer a připojil k nim fundovanou studii.⁶⁴ Dalším dokumentem je záznam z jednání tajemníků východoevropských komunistických stran, který byl pořízen J. Svobodou z československé delegace⁶⁵ či ručně psané poznámky Imre Horvátha, člena maďarské

⁶³ V současné době sbírka obsahuje několik desítek dokumentů. *Wilson Center. Digital Archive - International History Declassified: 1956 Polish and Hungarian Crises*, [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/9/1956-polish-and-hungarian-crises>.

⁶⁴ KRAMER, Mark, *New Evidence on Soviet Decision-Making And the 1956 Polish And Hungarian Crises*, *CWIHP Bulletin* 8 – 9, [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin8-9_p6.pdf; Dalším významným sborníkem dokumentů vztahujících se k tématu viz BÉKÉŠ, Csaba, BYRNE, Malcolm, RAINER, János M. (ed.), *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*, Budapest: Central European University Press 2002.

⁶⁵ NA, f. 1261/0/44 (KSC-ÚV-Kancelář 1. tajemníka ÚV KSC Antonína Novotného - II. část), ka 133, inv. č. 305 (Maďarské události v roce 1956), Setkání představitelů ÚV KSSS, KSC, SED a BKS v Moskvě v říjnu 1956 - politická situace v PLR a MLR - vojenská pomoc SSSR vládě MLR - výsledky jednání delegací KSSS v PLR a MLR (rukopisný záznam J.Svobody). Записка А.Новотного о заседании Президиума ЦК КПСС с участием руководителей БКП, СЕПТ и КПЧ в связи с событиями в Польше и Венгрии (24.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N.

delegace, která v čele s Jánosem Kádárem a Ferencem Münnichem jednala v Moskvě o nové dělnicko-rolnické vládě.⁶⁶

Informace obsažené v dokumentech z archívů Sovětského svazu či zemí bývalého východního bloku odstartovaly novou vlnu zájmu o maďarské povstání a sovětskou roli v něm.⁶⁷ Významně přispěl k pochopení kořenů krize a jejího mezinárodního kontextu Mark Kramer, neboť propojil výsledky archivního průzkumu z Polska, Maďarska, NDR i Československa. Zabýval se především dopady poststalinského boje o moc na východní blok a také, jak události ve východním Berlíně, Plzni či Budapešti zpětně ovlivňovaly politiku Kremlu.⁶⁸ Csaba Békés se zase zaměřil na postavení Maďarska ve velmocenském bipolárním uspořádání a zaměřil se především na institut neutrality, jenž Nagyova vláda v předvečer druhé sovětské intervence pokusila využít.⁶⁹ László Borhi zase zdůraznil, že se SSSR choval v mnoha ohledech jako tradiční imperiální mocnost, jež vnímala Maďarsko v první řadě jako válečnou kořist. Jako jeden z hlavních důvodů, proč se SSSR snažil udržet Maďarsko ve své spojenecké sféře, byla ekonomická exploatace Maďarska jako svého klientského státu a tomu odpovídala politika domácích komunistických elit.⁷⁰ K pochopení vzájemných interakcí během povstání významně přispěla i Johanna Granvillová, jež se mimo jiné intenzivně věnovala postoji Rumunska a vlivem maďarských událostí na rumunskou vnitropolitickou scénu.⁷¹ Maďarské povstání a jeho dopad na sovětskou politiku i společnost intenzivně

83. s. 359. *Account of a Meeting at the CPSU CC, on the Situation in Poland and Hungary* (24.10. 1956). [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112196>. Originally published in English in the Cold War International History Project Bulletin no. 5 (Spring 1995): 53-55.

Document No. 27: Jan Svoboda's Notes on the CPSU CC Presidium Meeting with Satellite Leaders, October 24, 1956, Cit. podle BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 222.

⁶⁶ Document: Imre Horváth's Notes of Khrushchev's Speech at the 3 November Session. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111886>.

⁶⁷ KRAMER, Mark, The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings, *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, 1998, No. 2, s. 163.

⁶⁸ KRAMER, Mark, The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 1), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 1, s. 3-55; KRAMER, Mark, The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 2), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 2, s. 3-38; KRAMER, Mark, The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 3), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 3, s. 3-66.

⁶⁹ BÉKÉS, Csaba. The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. *CWIHP Working Paper No. 16*, Washington: Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution Budapest, 1996; BÉKÉS, Csaba, The 1956 Hungarian Revolution and the Declaration of Neutrality, *Cold War History*, Vol. 6, No. 4, November 2006, s. 477-500; BÉKÉS, Csaba, Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution, Working Paper: #7, The Cold War as Global Conflict, International Center for Advanced Studies, New York University 2002.

⁷⁰ BORHI, László G., *Hungary in the Cold War, 1945-1956. Between the United States and the Soviet Union*. Central European University Press Budapest New York 2004.

⁷¹ GRANVILLE, Johanna, *The first domino: international decision making during the Hungarian crisis of 1956*. Texas: A&M University Press 2004; GRANVILLE, Johanna, Hungary, 1956: The Yugoslav Connection, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, 1998, No. 3; GRANVILLE, Johanna, Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence, *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, 2001, No. 7; GRANVILLE, Johanna,

zkoumali i ruští historici – Jurij Novopašin,⁷² Valerij Musatov,⁷³ B.J. Zelicki,⁷⁴ L. Gibianskij,⁷⁵ A.S. Stykalin,⁷⁶ V.J. Afiani,⁷⁷ A. M. Kirov,⁷⁸ T.M. Islamov,⁷⁹ A.N. Zalejeva.⁸⁰

Důležitým zdrojem pro poznání motivace jednotlivých aktérů během maďarských událostí jsou memoáry, například svědectví sovětských vojenských představitelů.⁸¹

Informačně nejpřínosnější vzpomínky zanechali Nikita Chruščev⁸² a Matyás Rákosi.⁸³ Pro

Reactions to the Events of 1956, *Journal of Contemporary History*, 2003, No. 38; GRANVILLE, Johanna, Forewarned is Forearmed: How the Hungarian Crisis of 1956 Helped the Romanian Leadership, *Europe-Asia Studies*, Vol. 62, 2010, No. 4, s. 615-645.

⁷² НОВОПАШИН, Ю.С., *Политический конфликты и кризисы 50 – 60 годов в Восточной Европе*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1993; НОВОПАШИН, Ю.С., *Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса*, Москва: 1993; НОВОПАШИН, Ю.С. (ed.), *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1997.

⁷³ МУСАТОВ, В., Операция Вихрь, *Новое Время*, 1991, No. 49, s. 28-31; МУСАТОВ, В., О венгерских событиях 35 лет спустя, *Кентавр*, 1992, No. 1-2, s. 32-44; МУСАТОВ, В., СССР и венгерские события 1956 г.: новые архивные материалы, *Новая и новейшая история*, 1993, No. 1, s. 3-22; МУСАТОВ, В. Трагедия Имре Надя, *Новая и новейшая история*, 1994, 1, s. 164-173. МУСАТОВ, В., *Предвестники бури. Политический кризисы в Восточной Европе (1956 – 1981)*, Москва: 1996.

⁷⁴ ЗЕЛИЦКИЙ, В.И., Венгрия в 1956 года. Эволюция оценок венгерских историков, *Новая и новейшая история*, 1992, No. 3, s. 18–35; ЗЕЛИЦКИЙ, В.И. Временно торжество и крах ракошисма. „Новый“, политический курс и дальнейшее углубление кризиса в Венгрии (март 1955 – октябрь 1956). *Венгрия в 1956 года*, s. 50-74.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.И., *Будапест – Москва*. in: НЕЖИНСКИЙ, Л.Н., *Советская внешняя политика в годы холодной войны (1945 – 1985)*, Москва: Новое прочтение 1995, s. 241-282; ЗЕЛИЦКИЙ, В.И. Венгерская осень в донесениях западных дипломатов из Будапешта и Москвы, s. 69-106.

⁷⁵ GIBIANSKI, Leonid, *Soviet-Yugoslav Relations and the Hungarian Revolution of 1956*, *CWHP Bulletin* 10, s. 139-148. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWHPBulletin10_p3.pdf.

⁷⁶ Stykalin, jenž argumentuje, že maďarská revoluce přerušila normalizaci sovětsko-jugoslávských vztahů, odstartovala nové kolo vzájemných polemik a nevráživosti především kvůli tomu, že Jugoslávie poskytla dočasný azyl Imre Nagyovi a jeho skupině. STYKALIN, A. S., *Soviet-Yugoslav Relations and the Case of Imre Nagy*, *Cold War History*, 2005, No. 5, s. 6-7.

⁷⁷ АФИЯНИ, Vitalij J., Маďарская революция а сuezская кризисе. Становиско соvěтского ведені, *Судобэ дэіны*, 1993, ч. 3, s. 474-481.

⁷⁸ КИРОВ, А.М., *Советская карательная акция в Венгрии (Хроника событий 1956 г. по материалам военного архива)*, in: НОВОПАШИН, Ю.С. (ed.), *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1997, s. 107-129. Též KIROV, A. M. *Soviet Military Intervention in Hungary*, 1956, in: GYÖRKEI, Jenő – HORVÁTH, Miklós (ed.). *Soviet Military Intervention in Hungary 1956. With a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko*. Budapest: CEU Press 1999, s. 129-205.

⁷⁹ ИСЛАМОВ, Т.М., Венгерское восстание 1956 г. в отечественной историографии, *Вопросы истории*, 1997, No. 11, s. 42-55.

⁸⁰ ЗАЛЕЕВА, А.Н., О событиях 1956 года в Венгрии, *Дипломатический вестник*, 1992, No. 19-20, s. 52-56.

⁸¹ МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 10, s. 22-30; МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 11, s. 44-51; МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 12, s. 33-37; МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1994, No. 1, s. 30-36; ЛАЩЕНКО, П.И., Венгрия 1956 год, *Военно-исторический журнал*, 1989, No. 9, s. 42-50; ФОРИДИ, Й. О контрреволюции в Венгрии 1956 года, *Военно-исторический журнал* 1990, N. 8, s. 39-46.

⁸² ХРУЩЕВ, Н. С., *Время, Люди, Власть: [воспоминания в 4-х книгах]*, Москва: Московские новости 1999; ХРУЩЕВ, С., *Никита Хрущев: кризисы и ракеты : взгляд изнутри*, Москва: Новости 1994; CRANKSHAW, E. (ed.), *Khrushchev Remembers*, Boston, Little: Brown a. Comp. 1970; KHRUSHCHEV, Sergei (ed.), *Memoirs of Nikita Khrushchev. Volume 3: Statesman (1953–1964)*, The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies: The Pennsylvania State University 2007.

oba politiky platí, že své paměti formulovali až po skončení své kariéry, v politickém exilu či přímo nemilosti stávajících politických elit, a proto své paměti využili k obhajobě svých postojů a činů při konkrétních krizových momentech roku 1956. Chruščev některé události rekonstruuje tak, aby z nich bylo jasné, že to byl on, případně sovětské vedení, kdo měl v klíčových okamžicích iniciativu a rozhodl se správně. Platí to především pro okamžiky, kdy Chruščev jednal s čínskými a jugoslávskými představiteli a neočekávaný vývoj událostí v Maďarsku mu zúžil manévrovací prostor tak, že musel vycházet těmto partnerům vstříc či žádat je o pomoc. Na druhou stranu je nutné Chruščevovi přiznat, že připouštěl, že sovětské vedení udělalo v průběhu maďarské krize několik chyb, především když v určitém momentu nepřestalo podporovat Matyáše Rákosiho a po jeho odchodu umožnilo volbu Ernőho Gerőho, jenž jejich důvěru zklamal. Podobně i pro Rákosiho představovaly jeho paměti prostředek pro svou interpretaci maďarské „kontrarevoluce“, respektive k tomu, aby mohl prohlásit, že mu daly dějiny za pravdu a jeho vnímání Chruščevem iniciované destalinizace jako chyby a nebezpečného experimentu bylo správné. K sovětsko-jugoslávským vztahům jsem čerpal také z pamětí Veljka Mičunoviće.⁸⁴ Méně, spíše útržkovitě či vůbec podzim 1956 zmiňovali ve svých pamětech další aktéři dění jako Anastas Mikojan,⁸⁵ Vjačeslav Molotov,⁸⁶ Dimitrij Šepilov⁸⁷ či Lazar Kaganovič.⁸⁸

Při své práci jsem také využil několik edic vydaných dokumentů především z bývalých sovětských archívů a týkajících se důležitých témat sovětské historie v období 1953 – 1957, rehabilitací, odstranění Lavrentije Beriji, Chruščevova tajného projevu na XX. sjezdu ÚV KSSS nebo zasedání pléna ÚV KSSS v roce 1957 v souvislosti s tzv. antistranickou skupinou.⁸⁹ Asi nejdůležitějším zjištěním tohoto „antimolotovského tribunálu“ je potvrzení sporů mezi Chruščevem a ostatními a Molotovem ve věci nové maďarské

⁸³ РАКОШИ, М., Людям свойственно ошибаться. Из воспоминаний М. Ракоши. Архив вождей, *Исторический архив*, 1999, No. 1, s. 13-16.

⁸⁴ MIČUNOVIĆ, Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb: Liber 1977.

⁸⁵ МИКОЯН, Анастас, *Мысли и воспоминания о Ленине*, Москва: Политиздат 1970.

МИКОЯН, Анастас, *Так было : размышления о минувшем*, Москва: ВАГРИУС 1999.

⁸⁶ ЧУЕВ, Ф. И., *Молотов: полудержавный властелин*, Москва: OLMA-ПРЕСС 2000.

⁸⁷ ШЕПИЛОВ, Д. Т., *Непримкнувший*, Москва: Вагриус 2001.

⁸⁸ ЧУЕВ, Ф. И. *Так говорил Казанович: исповедь сталинского апостола*, Москва: Отечество 1992.

⁸⁹ АФИАНИ, В.Ю. (ed.), *Доклад Н.С. Хрущева о культуре личности Сталина на XX съезде КПСС: документы*, Москва: РОССПЕН 2002; АРТИЗОВ, А. (ed.), *Реабилитация: как это было : документы президиума ЦК КПСС и другие материалы*. Москва: Международный фонд "Демократия" 2000; MASTNY, Vojtech, BYRNE, Malcolm (ed.), *A cardboard castle?: an inside history of the Warsaw Pact, 1955–1991*, Budapest: Central European University Press 2005; НАУМОВ, В. (ed.), *Георгий Жуков: стенограмма октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС и другие документы*, Москва: Международный фонд "Демократия" 2001; НАУМОВ, В., СИГАЧЕВ, Ю. (ed.), *Лаврентий Берия. 1953: стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы*. Москва: Международный фонд "Демократия" 1999; OSTERMANN, Christian F. (ed.), *Uprising in East Germany 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*, Central European University Press 2001.

„dělnicko-rolnické“ vlády, která se měla zformovat po 4. listopadu. Podle Chruščeva Molotov trval na Ferenci Münnichovi a nerespektoval většinové rozhodnutí politbyra zvolit do čela maďarského vedení Jánose Kádára.⁹⁰

Při zkoumání nelze také pominout edici amerických dokumentů Foreign Relations of the United States (FRUS), jež jsou užitečné pro korekci některých názorů a také pro využití zajímavých postřehů k dění ze strany pracovníků velvyslanectví nejen z Budapešti, ale i Varšavy a také Bukurešti.⁹¹ Ve své práci jsem využil i další dokumentární kompilace a sborníky – edici dokumentů vydaných Paulem E. Zinnerem s řadou do angličtiny přeložených oficiálních dokumentů, rozhlasových hlášení a novinových článků.⁹² Neocenitelným pramenem jsou noviny⁹³ či plakáty, letáky a spontánně vydávané a tištěné materiály před, ale i během a po povstání, které mohou historici i veřejnost zkoumat v digitalizované sbírce více než 1500 dokumentů.⁹⁴

Na téma maďarské revoluce se zaměřili také výzkumníci z oblasti orální historie a prakticky již od první poloviny osmdesátých let shromažďovali svědectví pamětníků a z přímých aktérů především těch, kteří se účastnili politického dění a ozbrojeného boje a byli pak souzeni kádárovským režimem. Upravené a zeditované části 156 rozhovorů účastníků a

⁹⁰ КОВАЛЕВА, Н. (ed.), *Молотов, Маленков, Каганович. 1957: стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы*, Москва: Международный фонд "Демократия" 1998, s. 534. Chruščev zde připouštěl, že i on byl dříve pro Münnicha, neboť ho znal a mohl se na něj spolehnout. Podle něj to byl dobrý soudruh, ale ne vůdce. Názor změnil až po jednání s Titem a pak se přiklonil ke Kádárovi. Podle Chruščeva v předvečer invaze ještě nebyla odsouhlasená nová maďarská vláda. Žukov naléhal, aby dostal finální souhlas, neboť vojska již byla fakticky na postupu. Podle Chruščeva byl jediným viníkem zdržení Molotov, který trval na Münnichovi (ale Mikojan ho na místě opravoval, že to měl být Hegedús). Podle Chruščeva bylo však horší, že těmito spory znejistňovali Kádára, který se bál, že Kreml hraje dvojí hru a drží si v záloze ještě někoho z předchozí ganitury. ХРУЩЕВ, *Время, Люди, Власть*, s. 249-275.

⁹¹ KEEFER, Edward C., LANDA, Ronald D., SHALOFF, Stanley, GLENNON, John P. (ed.), *Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe: Volume XXV*, United States Government Printing Office, Washington; <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v25>.

⁹² ZINNER, Paul E. (ed.), *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February – November, 1956*, Program on east Central Europe, Columbia University Press, New York 1956.

⁹³ IZSÁK, L. – SZABÓ, J. *1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22. – november 5.* Budapest, Kossuth, 1989. SZALAY, H. (ed.). *1956 sajtója: Október 23–november 4: válogatás*, Budapest: Geopen Kiadó 2006.

⁹⁴ *1956-os röplapok*, Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/kiskep.html>; *1956-os plakátok*. Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/plakat/kiskep.html>.

svědků událostí v období 1956 – 1957, získaných z archívu orální historie (OHA)⁹⁵ nabízí kniha *A forradalom emlékezte: Személyes történelem*.⁹⁶

⁹⁵ Spravuje Ústav historie maďarské revoluce 1956 a obsahuje přes 600 rozhovorů nabraných v období 1981 až 2006. Více o historii tohoto archívu KOZÁK, Gyula. *Az Oral History Archivum története, tevékenysége*. http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/oha/az_archivumrol.

⁹⁶ Kniha je rozdělena do několika částí, *Olvasás (Táni), Lázadás (Odpor), Harcban az ország (Země bojuje), Győz a forradalom (Revoluce triumfující), A második szovjet intervenció (Druhá sovětská intervence), Ústupové boje (Utóvéd harcok)*. MOLNÁR, Adrienne, KOROS, Zsuzsanna, KELLER, Márkus, KOZÁK, Gyula (eds.), *A forradalom emlékezte: Személyes történelem*, Budapest: 1956-os Intézet 2006. Jak uvádí historik Ferenc Laczó, většina respondentů hrála více či méně důležitou roli v událostech, stáli na straně „revoluce“, aktivní účastníci, ale výběr respondentů či jejich výpovědí neslouží selektivnímu, normativnímu či ideologickému pohledu na rok 1956. LACZÓ, Ferenc, *A forradalom emlékezte: Személyes történelem*. A publication review, *The Human Rights Initiative (HRSI)*, 2008. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://hrsi.ceu.hu/node/28353>.

2. Destalinizace po maďarsku 1953 – 1956

2.1. Úvod

Mocenské spory uvnitř maďarského stranického vedení od března do října 1956 se obvykle zužují na střet „dobrého“ Nagye a „zlého“ Rákosiho.⁹⁷ Tato dichotomie pak do jisté míry strukturuje i narativ o povstání. Přestože toto dělení není v zásadě nesprávné a odráží základní rámec vnitropolitické situace od druhé poloviny roku 1953, realita byla komplikovanější a v hypotéze rozeznáváme čtyři základní skupiny.

První vedla mezi přívrženci reforem a Nového kurzu, kteří s nadějí sledovali sílící národní komunismus podle polského či jugoslávského vzoru, a mezi zastánci rákosistické politiky orientující se na zachování stalinského industrializačního a kolektivizačního kurzu pod ochranou bezvýhradného politického a bezpečnostního spojení se Sovětským svazem. Od poloviny roku 1953 to byl zásadní spor o budoucí směřování komunistického režimu v zemi.⁹⁸ Oba tábory se rozcházely v zásadních věcech – jak sladit volání společnosti po větší národní nezávislosti a suverenitě se závazky vůči Moskvě, zda a do jaké míry připustit soukromé zemědělství a zrušit povinné členství v družstvech, jak nastavit hospodářský plán a zda orientovat ekonomiku spíše na lehký či těžký průmysl, jak reflektovat destalinizační impulzy z Moskvy a jak získat na svou stranu nespokojené intelektuály, spisovatele, studenty, či jaké zaujmout stanovisko k novým formám občanského sdružování v zemi. Tato linie také dominuje historiografii, která vykládá vnitropolitický vývoj před říjnem 1956 výhradně jako střet koncepcí reprezentovaných „dogmatikem“ Rákosim a „reformátorem“ Nagyem. Přitom je nutné zdůraznit, že v řadě otázek jako například zahraničně-politická orientace a úzké vazbě na Sovětský svaz Nagy nehodlal příliš měnit a byl konformní s Rákosim. Jeho primární zájem směřoval k ekonomice.⁹⁹

⁹⁷ ROMSICS, Ignac, *Hungary in the twentieth century*, Budapest: Osiris Kiadó 1999, s. 299; MERAY, Tibor, *Thirteen days that shook the Kremlin*, New York: Praeger 1959, s. 53; LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 47-48.

⁹⁸ Stalinské represe v kombinaci se špatnými výsledky centrálně plánované ekonomiky charakterzivaly situaci většiny zemí východního bloku v první polovině roku 1953. Podle Ference Laczóa se k tomu v případě Maďarska přidal ještě hluboký vnitrostranický střet dvou koncepcí a dvou mocenských skupin reprezentovaných Nagyem a Rákosim. in: LACZÓ, Ferenc, *Hungary, Revolution of 1956*, in: NESS, Immanuel (ed.), *The International Encyclopedia of Revolution and Protest. 1500 to the Present*, Wiley-Blackwell 2009, s. 1625-1630.

⁹⁹ K tomuto výkladu inklinují IZSÁK, Lajos, *Rákosi-rendszer (1948 ősze – 1956 nyara)*, *Történelmi Szemle*, Vol. 37, 1995, No. 1, s. 65-66; BALOGH, *Politikai reformpróbálkozások*, s. 19-34. Dále též BEREND, Ivan T. *Central and Eastern Europe 1944 – 1993. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge Studies in Modern Economic History I, Cambridge University Press, 1996, s. 102-103. Z prací dostupných v češtině např. KONTLER, *Dějiny Maďarska*, s. 388-389, či BÉKÉS, RAINER, GERMUSKA, *Maďarská revoluce 1956*, s. 457.

S Rákosim nemalá část straníků spojovala osud celé strany. Vždy, když se otřásla jeho pozice, nejprve v červnu 1953 a pak v březnu 1956, následovala i velká stranická krize. Rákosi sice uměl obratně manévrovat, využívat výkyvy kremelské politiky a obhajovat svou pozici. Po Stalinově smrti ale ztratil své výsadní postavení, obtížně hledal cesty k novému, post-stalinskému vedení a stranu spíše polarizoval, než sjednocoval. Pro jedny byl nepřijatelný jako ortodoxní stalinista, přesvědčený internacionalista a bezprostřední viník justičních vražd a nezákonností na začátku padesátých let. Druzí se zase obávali, že v případě jeho odchodu nastane rozvolnění stávajícího mocenského systému a komunisté ztratí svůj vliv. Kromě osobnostních pozic je důležité zdůraznit i institucionální rozměr sporu mezi Nagyem a Rákosim. Stranické ústředí vedené Rákosim si uchovalo svoji pozici hlavního mocenského centra v zemi, ale Imre Nagy dokázal kolem sebe vytvořit neméně vlivnou neformální síť složenou z reformních stranických funkcionářů, ekonomů, spisovatelů a novinářů, díky nimž dokázal prosazovat své myšlenky především v médiích a po vládní linii. V rámci někdy ne příliš stálých a pevných vazeb a spojení uvnitř politbyra Nagy také dokázal pro určitou otázku či řešení získat dočasně na svou stranu i přesvědčené stalinisty jako například Mihálye Farkase či Ernóa Geróa. Pokusil se také do rozhodovacího procesu vtáhnout i jiné subjekty jako například Rákosiho personální politikou „umrtvenou“ Vlasteneckou lidovou frontu.

Od roku 1953 začaly ve straně krystalizovat další proudy, jejichž zástupci se vymezovali jak proti Rákosimu, tak i proti pro ně poněkud nečitelnému Nagyovi. Spor o budoucnost, který reprezentovali Rákosi a Nagy, komplementárně doplňoval spor o minulost, jenž stál v pozadí druhé konfliktní linie uvnitř stranického vedení – mezi tzv. „poraženými“ a „vítězi“, nebo také mezi tzv. „moskevskými“, mezi něž vedle Rákosiho patřili Ernő Gerő, József Révai, Mihály Farkas, Ferenc Münnich, Zoltán Szántó, Zoltán Vas, ale také Imre Nagy, a „domácími“ komunisty, jako byli Géza Losonczy¹⁰⁰, Ferenc Donáth¹⁰¹, Gyula Kállai¹⁰², János Kádár, Sándor Haraszti¹⁰³ či Szilárd Ujhelyi¹⁰⁴. Podloží tohoto konfliktu se

¹⁰⁰ Géza Losonczy (1917–1957) pracoval v *Szabad Nép* a poté se stal poslancem. V prosinci 1948 byl jmenován státním tajemníkem při úřadu premiéra. V roce 1951 byl na základě vykonstruovaných obvinění zatčen a odsouzen na 10 let. Kvůli závažnému onemocnění byl v roce 1954 propuštěn. Losonczy se poté stal redaktorem *Magyar Nemzet* a stal se známou opoziční postavou v okruhu kolem Imreho Nagye.

¹⁰¹ Ferenc Donáth (1913–1986) byl roku 1945 zvolen za člena ÚV MKS a o tři roky později se stal vedoucím Rákosiho sekretariátu. V roce 1951 byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu. Po třech letech byl propuštěn na svobodu a stal se náměstkem ředitele Institutu ekonomiky Maďarské akademie věd. Během povstání se stal jedním z nejbližších Nagyových spolupracovníků a po porážce povstání byl spolu s Nagyem deportován do rumunského Snagova. V procesu s Nagyem byl v roce 1958 odsouzen na 12 let. V roce 1960 byl propuštěn na svobodu.

¹⁰² Gyula Kállai (1910–1996) pracoval v letech 1939 až 1944 jako novinář sociálně demokratického deníku *Népszava* pod šéfredaktorem Árpádem Szakasitsem. V roce 1949 převzal po zatčeném László Rajkovi

začalo usazovat ještě v předválečné době a během druhé světové války a postupem času se zde navrstvily názorové střety a osobní animozity z období sovětizace a budování stalinismu.¹⁰⁵ Propast mezi těmito dvěma proudy se naplno rozevřela po popravě Lászlóa Rajka a po uvěznění Jánose Kádára, dvou nejvýznamnějších představitelů „nemoskevské“ skupiny. „Poražení“, často komunisté či sloučení sociální demokraté, kteří v letech 1949 – 53 zastávali vysoké stranické a vládní posty, po návratu z vězení buď rezignovali na aktivní politiku, nebo, jako například Kádár, Losonczy či Donáth začali trpělivě budovat svoji druhou kariéru. Z osobních či jiných důvodů ale odmítali spolupracovat s těmi, jimž připisovali zodpovědnost za svůj osud. Jejich opatrný vzestup po roce 1953 ovšem vzbuzoval obavy u těch, kteří buď cítili morální pocit viny či špatného svědomí, nebo kalkulovali s možnými mocenskými zvraty a případným návratem uražených do vysoké politiky.¹⁰⁶

Bylo příznačné, že návrat uražených nevyvolával obavy jen u lidí podepsaných pod rozkazy k jejich zatčení, ale i u těch, kteří po nich zaplnili uvolněná místa ve stranické a správní administrativě a žádali záruky zachování statu quo. V tomto ohledu jim vyhovoval spíše Rákosi a jeho pochopitelně negativní postoj k rehabilitacím.¹⁰⁷ Návrat Jánose Kádára z vězení do vysoké politiky na ně působil znepokojivě, a to i přesto, že Kádár osobně i politicky byl pro většinu stranické elity přijatelný. Podobně jako Nagy se negativně vymezoval vůči Rákosiho éře (ne už vůči Rákosimu samotnému, jehož si jako prominentního internacionalisty

ministerstvo zahraničí. V roce 1951 byl zatčen a o tři roky později propuštěn a rehabilitován. Po povstání se spojil s Jánosem Kádárem a v letech 1956 až 1975 byl členem politbyra MSDS a stabilním členem Kádárovy vlády. V roce 1965 se stal premiérem.

¹⁰³ Novinář a politik Sándor Haraszti (1897–1982) působil během války v ilegálním hnutí, v letech 1945–1948 vedl oddělení agitace a propagandy ÚV MSP, v roce 1949 stál v čele vydavatelství Athenaeum. V roce 1950 byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu k trestu smrti, jenž mu byl pak změněn na doživotí. V roce 1954 byl rehabilitován. V rámci vnitrostranického boje mezi Nagyem a Rákosim byl v roce 1955 penzionován a vyloučen ze strany. Po červencovém plénu ÚV MSP v roce 1956 se vrátil do strany a stal se předsedou Svazu maďarských spisovatelů (MÚOSZ). Po 4.11. 1956 se stal členem tzv. Nagyovy skupiny deportované do Rumunska. V roce 1958 byl odsouzen na 6 let a o dva roky později amnestován.

¹⁰⁴ Szilárd Ujhelyi (1915–1996) v roce 1940 vstoupil do komunistické strany a působil v ilegálním hnutí. V roce 1948 stál v čele Ústavu pro kulturní vztahy (Kulturális Kapcsolatok Intézet). V roce 1950 se stal ředitelem Maďarského rozhlasu. V roce 1951 odsouzen ve vykonstruovaném procesu na 8 let, v roce 1954 propuštěn a rehabilitován. Patřil k úzkému okruhu Nagyových spolupracovníků, po potlačení povstání byl deportován do Rumunska. V roce 1958 se vrátil do Maďarska.

¹⁰⁵ GRANVILLE, Reactions to the Events of 1956, s. 269.

¹⁰⁶ Kádár si v rozhovoru s Mikojanem stěžoval, že Rákosi slíbil prominentním komunistům, kteří se stali obětmi čistek, že po svém propuštění získají svá místa zpět. Po návratu z vězení se Kádár stal prvním tajemníkem 13. budapešťského obvodu (Angyalföld) a v září 1955 byl přeřazen na post prvního tajemníka pešťského obvodu. APRF. F. 3. Op. 64. D. 483. L. 206-215. Запись беседы А.И.Микояна с Я.Кадаром в Будапеште о положении в ВПТ. 14 июля 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 34. s. 160-168.

¹⁰⁷ TsChSD. F. 5. Op. 28. D. 394. D. 219-221. Запись беседы В.В.Астафьева с И. Альтоmare об июльском пленуме ЦР ВПТ и изменениях в составе Политбюро. (21.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 40. s. 160-168.

vážil) a vzhledem ke své čerstvé vězeňské zkušenosti tak k tomu měl i pádnější důvody než například Nagy, jenž byl přes své názorové neshody s Rákosim a dočasné odchody z mocenského výsluní ušetřen, pravděpodobně na pokyn Moskvy, Rajkova či Kádárova osudu. Nevystupoval sice s jasně artikulovaným ideovým programem, jenž by byl teoreticky podložen, jako tomu bylo u Nagye a jeho Nového kurzu, přesto, nebo možná právě proto mohl smířit frakce v ústředním výboru a pokračovat v měkčí verzi reformní politiky. O Kádárovi se proto pak v první polovině roku 1956 začíná ve stranických kuloárech hovořit jako o možném stranickém vůdci schopném nabídnout programové distancování se od maďarské verze stalinismu, aniž by byly ohroženy ideologické a mocenské pilíře komunistické vlády v zemi.¹⁰⁸

Kořeny třetího konfliktu je třeba hledat ve vývoji na začátku padesátých let. Poté, co v procesech zmizely některé nadějně vedoucí kádry strany jako Rajk nebo Kádár, se do popředí propracovala „mladá garda“ – lidé jako Béla Szalai¹⁰⁹, István Hidas¹¹⁰, Rudolf Földvári¹¹¹, József Mekis¹¹² a především András Hegedűs, jenž v roce 1955 nahradil Nagye na postu premiéra, byli skutečnými beneficiety stranických čistek a procesů. Čtyřiatřicetiletý aparátčík Hegedűs vděčil za svou rychlou kariéru nejen čistkám, ale i poválečnému nedostatku schopných kádrů obecně. V lednu 1945 se stal jedním z tajemníků nově založeného Maďarského svazu demokratické mládeže, prošel rychlým stranickým školením, stal se zemědělským poradcem Ernőa Gerőa a posléze i vedoucím zemědělského oddělení ÚV MSP. Již v roce 1952 byl jmenován ministrem zemědělství a v této funkci pokračoval i pod

¹⁰⁸ K tomuto tématu srov. rozhovor s maďarským historikem Jánosem M. Rainerem. MORVAY, Petr, „Zachránce národa, služebník ideje nebo cynický pragmatik?“, *Dějiny a současnost*, 2002, č. 3, s. 29-33.

¹⁰⁹ Béla Szalai (1922–2008) stál v lednu 1945 u zrodu Maďarského svazu demokratické mládeže (*Magyar Diákspport Szövetség*, MADISZ) a v letech 1947–1948 stál v čele Svazu maďarských univerzit a vysokých škol (*Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, MEFESZ). V roce 1948 se stal prezidentem a generálním tajemníkem Národního svazu lidových univerzit (*Népi Kollégiumok Országos Szövetsége*, NÉKOSZ). V roce 1949 se přesunul do stranického aparátu a v letech 1952–53 působil jako tajemník sekretariátu vlády pod křídly Ernő Gerőa. V červnu 1953 se stal členem ÚV a kandidátem na členství v politbyru. V letech 1953–54 byl vedoucím státního plánovacího úřadu. Na III. kongresu MSP v květnu 1954 byl zvolen plnoprávným členem politbyra. Od roku 1955 byl v nové Hegedűsově vládě ministrem lehkého průmyslu. Viz *Meghalt Szalai Béla* (15.10. 2008), HVG [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: http://hvg.hu/itthon/200842_Meghalt_Szalai_Bela.

¹¹⁰ István Hidas (1918 – 2002) se v roce 1950 stal tajemníkem VIII. obvodu a členem ÚV MSP. V letech 1950–52 tajemníkem budapešťského stranického výboru. Od května 1951 členem politbyra a sekretariátu ÚV. Od listopadu 1952 do července 1953 náměstkem vlády, v červenci 1953 se stal ministrem těžkého průmyslu. Od října 1954 působil ve funkci náměstka vlády, od července 1956 prvního náměstka.

¹¹¹ Rudolf Földvári (1921) vstoupil do MKS v roce 1945 a čekala ho raketová kariéra – v roce 1951 se stal zástupcem kádrového oddělení ÚV a změnil si své původní jméno Frank na Földvári. V letech 1952 až 1954 byl prvním tajemníkem budapešťského stranického výboru, členem ÚV a politbyra. V roce 1953 se přidal na stranu Imre Nagye, což mu vyneslo v roce 1954 nucený odchod z politbyra. V letech 1954–56 sloužil jako tajemník okresu Borsod-Abaúj-Zemplén.

¹¹² József Mekis (1910–1984) působil v letech 1948–1950 jako tajemník odborového svazu csepelských oceláren a poté se stal jejich ředitelem (1950–1953). Od roku 1948 člen ÚV MSP, v letech 1951–1953 člen vlády, 1953–1955 zástupce předsedy Národního shromáždění. Od dubna 1955 do 24. října 1956 první náměstek vlády.

Nagyem, jemuž dělal i prvního náměstka a jehož 18. dubna 1955 vystřídal ve funkci premiéra.

Mladí ambiciózní funkcionáři neměli za sebou ilegální minulost ani válečnou zkušenost. Určitým paradoxem bylo, že si je jako kádrovou rezervu připravoval jak Rákosi, tak i Kreml jako možnou náhradu za zkompromitované politiky typu Farkase či Rákosiho.¹¹³ Aspirace třicátníků na nejvyšší pozice však nelibě nesla řada zasloužilých a starých komunistů, mezi něž patřili István Kovács¹¹⁴ nebo bývalý šéfideolog a propagandista József Révai.¹¹⁵ Vnímali to jako neorganický zásah a cítili se odstrčeni. Tyto funkcionáře můžeme zařadit do skupiny „odstavených“ – zažili v průběhu 50. let mocenský sestup, ale nebyli vystaveni represím či stranickým trestům jako například József Révai, Sándor Nógradi nebo Zoltán Szántó či Zoltán Vas. V roce 1954 nastala poměrně razantní výměna sestavy politbyra, z něhož odešli István Gyénes, Károly Kiss¹¹⁶, Mihály Zsofinyecz¹¹⁷, Rudolf Földvári a István Kristóf¹¹⁸ a zvolen byl Béla Szalai. V roce 1955 byli nuceni odejít Imre Nagy a Mihály Farkas a jejich místa nahradili István Kovács a József Mekis.

Čtvrtá konfliktní linie, institucionální, ležela mezi politbyrem, ústředním výborem a okresními tajemníky. Členové politbyra, po léta přivyklí tuhé disciplíně a osobní věrnosti k Rákosimu, byli sice ústřednímu výboru formálně podřízeni, ale během první poloviny padesátých let ho ignorovali. Systém neformálních trojek a čtyřek odstavil ústřední výbor od rozhodovacího procesu. Po oslabení Rákosiho pozice byli členové politbyra nuceni sledovat reakce a názory ÚV a minimálně museli respektovat jejich obecný směr. Příkladem tohoto střetu byl úspěšný tlak části ústředního výboru na zvolení Kádára do politbyra. Bez něho by

¹¹³ RAINER, János, The New Course in Hungary in 1953, CWHIP, Working Paper #38, June 2002, s. 11-12.

¹¹⁴ István Kovács (1911–2012) byl dlouholetý funkcionář MKS, který období mezi lety 1934–1942 strávil v maďarském vězení. Od roku 1945 s jednou přestávkou až do roku 1953 vedl organizační a kádrové oddělení ústředního výboru. Vedl mimo jiné vyšetřovací stranickou komisi proti Kádárovi a Gyulovi Kállaiovi. V únoru 1953 byl z této funkce odvolán a stal se okresním tajemníkem, posléze se dostal na pozici prvního tajemníka Budapešti a také mu byla opět vrácena funkce dohledu nad stranickými kádry.

¹¹⁵ József Révai (1898–1959) patřil mezi zakládající členy strany. Po roce 1945 se dostal do nejužšího stranického vedení, kde měl na starosti ideologii a propagandu. V letech 1945 až 1950 působil jako šéfredaktor *Szabad Nép*, působil také jako ministr pro výchovu a vzdělání (1949–1953). V červnu 1953 musel opustit politbyro, od října 1953 do července 1954 byl šéfredaktorem odborného časopisu *Társadalmi Szemle*. V červenci 1956 se opět stal členem politbyra.

¹¹⁶ Károly Kiss (1903–1983) se stal členem MKS v roce 1922, strávil ve vězeních 9 let, během války působil v ilegality. V letech 1946–1956 člen ÚV MKS (MSP), v období 1951–1954 člen politbyra ÚV MSP.

¹¹⁷ Mihály Zsofinyecz (1906–1986) vstoupil do MKS v roce 1945, působil na různých manažerských pozicích v maďarském těžkém průmyslu a od padesátých let na ministerských pozicích. V období 1950 až 1956 byl člen ÚV MSP. V letech 1951 až 1954 byl členem politbyra ÚV MSP. V letech 1954 až 1957 byl náměstkem ministra těžkého průmyslu a vedl csepelské ocelárny.

¹¹⁸ István Kristóf (1912–1979) byl již ve třicátých letech členem ilegální MKS, v období 1951 až 1954 řádným členem ÚV MSP a politbyra. V letech 1954–1956 byl vedoucím Ústřední revizní komise (*Központi Revíziós Bizottság*, KRB).

patrně Rákosi prosadil svou a Kádár by se do stranického vedení nedostal. V pozadí stál také složitý vztah mezi reformně naladěnou metropolí a konzervativním venkovem, ovládaným místními tajemníky. Budapeští hýbaly otázky svobody projevu, odpovědnosti za represe, otázky vztahu k Sovětskému svazu. Vůdčími osobnostmi byli spisovatelé, novináři, reformní straničtí funkcionáři, umělci, studenti. Na venkov a malá města toto vření docházelo se zpožděním a kritika strany se soustřeďovala především na kolektivizaci, výkup potravin a povinných dávek či na přehmaty stranické administrativy.¹¹⁹

Místní funkcionáři vnímali reformní snažení v centru jako oslabování své vlastní moci, ne-li jako zradu nekomplikované praxe stalinské diktatury, personifikované Rákosim. Snažili se využít napjatých vztahů mezi politbyrem a reformní částí ústředního výboru k tomu, aby posílili vlastní pozice a prosadili své zájmy.¹²⁰ Sami sebe charakterizovali jako „bojovníky strany“ a na budapešťské aparátčíky hleděli s despektem. První tajemník vesprémského výboru MSP Ferenc Sebestyen, který v reakci na to, že některé členy kolektivizačních komisí napadli rozzuření rolníci, glosoval situaci takto: „*Nás mlátí klackem po hlavě a my v obavě, abychom nenarušili socialistickou zákonnost, máme jedinou odpověď – útek.*“¹²¹

2.2. Od Rákosiho k Rákosimu: 1953 – 1955

V první polovině roku 1953 se pozornost Kremlu ve svém spojeneckém pásmu zaměřila kromě strategicky důležité NDR na další „slabý“ článek – Maďarsko. Obavy z možného kolapsu země se opíraly o řadu varovných signálů, které od sovětských informačních zdrojů v zemi přicházely a mezi nimiž se opakovala varování před poklesem životní úrovně, nepokoji na vesnici a kontraproduktivní represí.¹²² Vážná byla situace především v zemědělství, kde kolektivizační kampaně produkovaly efekty podobné těm, které se objevily v SSSR ve třicátých letech – rolníci byli pronásledováni pro svůj odpor ke

¹¹⁹ Ministr Iván Altomáre po červencovém plénu ÚV MSP podotkl, že „...obyčejný člověk o problémech /pozn. aut. – kvůli kterým byl odvolán Rákosi/ vůbec nic neví.“, in: TsChSD. F. 5. Op. 28. D. 394. D. 219-221. Запись беседы В.В. Астафьева с И.А.Алтомаре об июльском пленуме ЦК ВПТ и изменениях в составе Политбюро. 21 июля 1956 г. (21.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 40. s. 199. Iván Altomáre (1894–1976) pracoval na různých hospodářských pozicích, v roce 1948 se stal členem MSP, v letech 1949–1951 pracoval na ministerstvu vnitřního obchodu. V letech 1952 až 1956 pracoval jako ministr pro zásobování.

¹²⁰ ЦХСД. Ф.5 Оп. 28. Д. 394. Л. 306-310. Запись беседы М.И. Петунина с Ф. Шебестеном о поездке в Советский Союз и положении в венгерской деревне. (29.9. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 63. s. 279-283.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² RAINER, *The New Course*, s. 6 – 7. Též BÉKÉS, Csaba, *East Central Europe, 1953–1956*, in: Melvyn P. LEFFLER, Odd Arne WESTAD (eds.). *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*. Cambridge University Press, 2010, s. 336.

kolektivizaci a za neplnění povinných dodávek, což kromě osobních a rodinných tragédií vytvářelo problémy v celostátním zásobování. Snižoval se počet skotu, klesala živočišná výroba, část úrodné půdy zůstala neobdělána. Byli napadáni funkcionáři strany a dokonce se objevoval organizovaný odpor proti státní moci. Přehnané investiční plány preferující těžký průmysl „vysávaly“ produktivní pracovní sílu z venkova a v určitých oblastech snižovaly počet práceschopného obyvatelstva. Když se k těmto krizovým jevům přidaly přirozené faktory jako špatná úroda, zvýšily se ceny na volném trhu, a to opět zvýšilo nespokojenost nejen na vesnici, ale i ve špatně zásobovaných městech.¹²³

Maďarsko se v roce 1953 dostalo do centra pozornosti sovětského vedení i díky tomu, že po Stalinově smrti se narušilo monopolní komunikační spojení mezi ním a Rákosim. Tato informační linka, přes níž se řešily zásadní otázky maďarského politického i ekonomického života, nejen že iritovala Rákosiho spolustraníky, kteří se cítili odstrčení od rozhodovacího procesu a vskrytu kritizovali Rákosiho za monopolizaci vztahů s Moskvou, ale ve výsledku deformovala schopnost Moskvy maďarskou realitu analyzovat a řešit. Komunikačně obratný Rákosi totiž vždy nakonec dokázal před Stalinem obhájit svoji pozici i přes možnou předchozí kritiku či negativní informace, které o jeho politice přinášeli velvyslanec nebo poradci. Po Stalinově smrti a nástupu kolektivního vedení se tato personální vazba rozpadla a Moskva i Budapešť k sobě musely hledat novou cestu. Zatímco Rákosi vyčkával a analyzoval mocenské změny, sovětská strana se snažila získat plastičtější obrázek o dění uvnitř země i maďarské komunistické strany a hledala k tomu nové cesty.¹²⁴ V období 1953 až 1955 se zvýšil počet mezistátních a mezistranických setkání na nejrůznějších úrovních a sovětské velvyslanectví se opět stalo důležitým komunikačním uzlem.¹²⁵

Názny, že Moskva se bude snažit iniciovat změnu především hospodářské politiky svých satelitů, se začaly objevovat během jara 1953.¹²⁶ První kritické poznámky pravděpodobně zazněly během Stalinova pohřbu, ale jasnější instrukce začali maďarští komunisté dostávat během května 1953. Rákosi byl povolán do Moskvy a vyslechl si řadu doporučení, co a jak změnit.¹²⁷ Po svém jednání v Moskvě instruoval 3. června sekretariát ÚV MSP, aby ve spolupráci s ústředním výborem přehodnotil některé základní makroekonomické

¹²³ RAINER, *The New Course*, s. 6-7.

¹²⁴ БАРАТ, Магдолна, *Венгерско-советские отношения в период от смерти Сталина до начала революции 1956 года*, in: ХАЗАНОВА, О.В. [сост.], *Восточный блок и советско-венгерские отношения : 1945-1989 годы*, Санкт-Петербург: Алетея 2010, s. 68.

¹²⁵ Tamtéž, s. 71.

¹²⁶ RICHTER, James, “Reexamining Soviet Policy towards Germany during the Beria Interregnum”, CWIHP, Working Paper, Washington, D.C., 1992, No. 3.

¹²⁷ RAINER, *The New Course*, s. 6-7.

směrnice, a plánovací úřad, aby změnil plány nejen na zbytek roku 1953, ale i na rok příští. Nerentabilní projekty s vysokou investiční náročností měly být utlumeny. Sovětská strana také navrhla výrazně snížit počet členů vlády z 32 na 17, oddělit funkci prvního tajemníka a premiéra, zlepšit životní standard obyvatel, zaměřit se na povýšení nových kádrů z řad nové inteligence či provést amnestii, tj. věci, které se pak staly základem Nového kursu.¹²⁸ Vnímavý Rákosi již také hovořil o chybách, jichž se mělo maďarské vedení dopustit v předchozím období.

Sovětské vedení nejprve neuvažovalo o zásadních personálních změnách. Podle Békése sázka na „staré kádry“, mezi něž patřil i Nagy, při implementaci Nového kursu vycházela z předpokladu jejich dosavadní bezpodmínečné loajality a poslušnosti, s jakou vykonávali příkazy Moskvy před rokem 1953. Stalinovi nástupci očekávali, že stejně ochotně, jak Rákosi implementoval masivní zbrojní a industrializační programy nařízené Stalinem v roce 1951, bude provádět i v mnoha ohledech zcela opačnou politiku.¹²⁹ Nicméně sovětské vedení brzy nabylo dojmu, že Rákosi není schopen provést tak radikální obrat, jak si představovalo, a zvolilo proto odlišný postup – vtáhlo do politické změny celé maďarské vedení a iniciovalo personální změnu shora.¹³⁰ Jednání mezi maďarskou a sovětskou delegací se odehrálo 13., 14. a 16. června 1953 v Moskvě a Kreml přímo ovlivnil složení maďarské delegace tím, že každému z jednajících vystavil osobní pozvání – již z toho se dalo usuzovat, s kým Moskva počítá.¹³¹ V letadle, které se 12. června vzneslo z letiště Tökölu, seděli generální tajemník a předseda rady ministrů Rákosi, jeho tři náměstci Ernő Gerő, Imre Nagy a István Hidas, vedoucí sekretariátu rady ministrů Béla Szalai, ministr zemědělství András Hegedűs, první tajemník budapešťského městského výboru Rudolf Földvári a prezident Prezidiální rady István Dobi. Z předchozí mocenské špičky chyběli členové sekretariátu ÚV

¹²⁸ Tamtéž, s. 4-5.

¹²⁹ BÉKÉS, *East Central Europe*, s. 339.

¹³⁰ VARGA, György T., *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, in: FOITZIK, Jan (ed.), *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956: vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand: politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen*, Schöningh: Paderborn 2001, s. 55-56.

¹³¹ *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól* (13. – 16.6. 1953), in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>. Viz též MDP jegyzokönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 122. o. e. *Rákosi Mátyás beszámolója az MSP delegációjának moszkvai tanácskozásáról* (20.6. 1953). Viz též *Notes of a Meeting between the CPSU CC Presidium and a HWP Political Committee Delegation in Moscow, June 13 and 16, 1953*, in: BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 14 – 23. Též OSTERMANN, *Uprising in East Germany 1953*, N. 22. s. 143-154. Viz též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 56, či KRAMER, *The Early Post-Stalin Succession Struggle*. s. 98.

Mihály Farkas a József Révai. Pozvánku také nedostali náměstci premiéra Árpád Házi a Károly Kiss.¹³²

Maďarskou delegaci uvítalo takřka kompletní poststalinské vedení v čele s Malenkovem, Berijou, Molotovem, Chruščevem, Bulganinem a Mikojanem. Během prvního dne jednání sovětské vyjednávači vymezili tři základní okruhy, o nichž se bude jednat – ekonomiku, kádrovou politiku a zneužívání represivní moci. Nejprve zkritizovali Rákosiho a jeho styl práce. Vytkli mu, že spáchal mnoho chyb a zločinů a dovedl Maďarsko na pokraj katastrofy. Podle Malenkova maďarští soudruzi podcenili problémy v zemědělství, především klesající živočišnou výrobu a masivní odchod lidí z družstev (konkrétně hovořil o 8 až 10 tisíci rodinách jen za rok 1952). Jako jeden ze zdrojů problémů identifikoval neuvážené a plošné vymáhání povinných dodávek a perzekuci rolníků za jejich neplnění. Podle něj bylo jen za druhou polovinu roku 1952 takto obviněno 250 000 lidí, ačkoliv v 75 procentech případů pak bylo stíhání zastaveno. Družstevníci v důsledku malých státních investic do zemědělství podle Malenkova vydělávali méně než jejich samostatně hospodařící konkurenti.

Berija zase vytkl Rákosimu, že po přechozích schůzkách v Moskvě očekávali, že Rákosi zahájí diskuzi o problémech v zemi v širším stranickém okruhu. Také on se soustředil na zemědělství. Podle něj ústřední výbor a vláda nevěnovaly tomuto sektoru dostatečnou pozornost. Poukázal na více než tři čtvrtě milionu hektarů ležících ladem a vysoké zadlužení rolníků vůči státu (400 milionu forintů). Kritizoval, že Nagy byl vyloučen z politbyra za svůj názor o nutnosti mírnějšího tempa kolektivizace. Berija také nabádal k tomu, aby se větší pozornost věnovala lehkému průmyslu. V otázce represí se podivil nad tím, že v zemi s 9,5 miliony obyvateli bylo za uplynulých dva a půl roku zahájeno trestní stíhání proti 1,5 milionu lidem. Podle něj to svědčilo o velmi špatné práci ÁVH a ministerstva vnitra. Požadoval proto obě instituce sloučit a do čela postavit „respektovaného soudruha“, který by požadovanou změnu zvládl.

Varoval také, že Maďarsko je dlouhodobě „...*objektem pozornosti kapitalistických zemí USA a Anglie*“, s nimiž je ve spojení silná emigrantská skupina. Jejich cílem údajně nemělo být nic menšího než svrhnout současný maďarský režim a nastolit kapitalismus. Berija kritizoval Rákosiho za intervence do chodu ministerstva vnitra, a připomněl, že v tomto chyboval i Stalin a dával instrukce přímo během výslechů. Berija dále odsoudil, opět s odkazem na Stalina, koncentraci moci v rukou jedné osoby a odmítl jako přečeňování vlastní osoby Rákosiho námitku, že lidé v Maďarsku nepochopí, pokud by byl zbaven postu

¹³² RAINER, *The New Course*, s. 10-11.

prvního tajemníka. Zdůraznil také, že by bylo vhodné, aby premiérem byl stranický funkcionář maďarského původu.¹³³

Berija zde narážel na to, že v maďarském komunistickém vedení byli již od doby Maďarské republiky rad nadprůměrně zastoupeni Maďaři židovského původu /Rákosi (původním jménem Rosenfeld), Révai (Lederer), Farkas (Lowy), Gerő (Singer), Gábor Péter (Benjámín Eisenberger), Zoltán Vas (Zoltán Weinberger), Béla Kun (Béla Kohn) nebo Tibor Szamuely/.¹³⁴ S odkazem na vysoké procentuální zastoupení lidí židovského původu mezi sovětskými bolševiky (Troickij, Kameněv, Zinovjev, Sverdlov, Urickij) kritici a odpůrci komunistů označovali jejich režimy za „židovské“, a často tak podporovali antisemitské konspirační teorie o bolševické revoluci jako prostředku židovské menšiny k ovládnutí světa. V těchto závěrech je mohly utvrzovat pokusy o převzetí moci právě v Maďarsku nebo v Bavorsku v roce 1919.¹³⁵ Jak poznamenal americký historik Jerry Z. Muller: *“Během revolucí v Rusku či Německu byli Židé nadprůměrně viditelní, v Maďarsku byli takřka všudypřítomní.”*¹³⁶

K náboženskému či etnicko-národnostnímu židovství se sice budoucí komunisté často nehlásili a někteří je přímo popírali a sami se považovali za přesvědčené internacionalisty. Přesto nebylo náhodné, že si v určitém období svého života změnili svá jména a částečně i své identity a poté se přimknuli k levicové alternativě nejprve v podobě sociální demokracie a po roce 1918 radikálnější, komunistické variantě. Po roce 1948 se řadě z nich a zvláště těm, kteří se nějak podíleli na činnosti předválečných levicových stran či hnutí, otevřela kariéerní cesta vzhůru.¹³⁷ Podle historika Andrása Kovácse byli tito noví beneficianti sice málo početní, ale na začátku padesátých let působili na vysokých místech ve straně, státním aparátu, armádě či

¹³³ Berija při své kritice Rákosiho sklouzl i k otevřeným urážkám i posměškům s antisemitským podtextem. Později se za to kál – to ale již bylo v situaci, kdy se ho ostatní členové sovětského vedení zbavili a on seděl ve vězení, kde psal zkroušené a kající přiznání svých chyb: „Mé chování během jednání s maďarskými soudruhy bylo netaktní, nemůže ho nic ospravedlnit.“ OSTERMANN, *Uprising in East Germany 1953*, N. 23. s. 154-156.

¹³⁴ Více než polovina politických komisařů během Maďarské republiky rad byli židovského původu, což nesmírně usnadňovalo „bílé“ propagandě vykreslovat komunistickou vládu jako „židovský“ import. KONTLER, *Dějiny Maďarska*, s. 311.

¹³⁵ DINER, Dan, FRANKEL, Jonathan, *Introduction—Jews and Communism: The Utopian Temptation*, in: FRANKEL, Jonathan (ed.), *Dark Times, Dire Decisions: Jews and Communism*, Oxford University Press 2004, s. 5.

¹³⁶ MULLER, Jerry Z., *Communism, Anti-Semitism and the Jews*, *Commentary*, Vol. 86, 1988, No. 2, s. 32. Zde cit podle DEÁK, István, *Jews and Communism: The Hungarian Case*, s. 38, in: FRANKEL, Jonathan (ed.), *Dark Times, Dire Decisions: Jews and Communism*, Oxford University Press 2004. Během pogromu v Miškovci, který se odehrál 30. července a 1. srpna 1946, byli zabiti dva občanů židovského původu a jeden zraněn.

¹³⁷ KOVÁCS, András, *Jews and Jewishness in Post-war Hungary*, *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, 2010, No.1. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=192.

kulturních institucích a pro většinovou společnost byli velmi viditelní.¹³⁸ Řada lidí s židovským původem se také silně identifikovala s komunistickou ideologií a spojovala si ji buď s modernizačním projektem nabízejícím jim možnost včlenit se do většinové společnosti a slibujícím konec „židovské otázky“ a antisemitismu, nebo přímo se Sovětským svazem jako rozhodující silou druhé světové války, jež dokázala zničit nacismus.¹³⁹

Přestože si to Rákosi nechtěl vzhledem ke svému internacionalismu připouštět, Moskva toto nadprůměrné zastoupení začala v roce 1953 vnímat jako možnou hrozbu pro stabilitu stranického vedení a snažila se jeho složení proměnit a vtáhnout do něj více maďarských (tj. v tomto kontextu původem nežidovských) politiků. Berija navíc v tomto kontextu připomněl Rákosimu, že mu již Stalin radil, aby více podporoval maďarské kádry, které prokázaly loajalitu lidově-demokratickému režimu, i když předtím mohly třeba sloužit horthyovskému režimu. Zajímavá byla také Berijova poznámka, kterou vyslovil právě, když nabádal Rákosiho, aby více posiloval maďarský charakter vládnoucí elity a tím i přirozenou základnu pro stávající režim – „...*Rudá armáda je stále v Maďarsku, ale nebude tam navždy.*“ Berija také ukázal na Nagye jako vhodného premiéra a ocenil jeho věrnost straně, maďarský původ a znalost zemědělství.

Molotov kritizoval Rákosiho autokratiismus, jenž sebekriticky označil za nešvar i v Sovětském svazu. Podle něj maďarští komunisté ztratili kontakt s lidmi a přestali vyjadřovat jejich zájmy. Za „dětskou nemoc“ lidových demokracií označil přehnaný rozvoj průmyslu a snahu o ekonomickou autarkii. To, že se počet lidí pracujících v průmyslu za tři roky zvýšil v Maďarsku o půl milionu, označil za nebezpečný trend. Vyslovil dokonce podezření ze záměrných podvodů a manipulací se statistikami o průmyslové produkci. Souhlasil s Berijovou kritikou práce maďarských bezpečnostních orgánů a doplnil, že není možné tolerovat fakt, že v ústavě z roku 1949 uvedený úřad státního zástupce nebyl dosud uveden v činnost. Bulganin se zase soustředil na údajně krizovou situaci v armádě, v níž podle něj probíhala neustálá čistka, demoralizující její bojeschopnost. Podle jeho údajů během let 1952 a 1953 bylo propuštěno z politických důvodů 460 důstojníků a generálů, z nichž některé označil „...*za naše přátele, naše lidi.*“ V armádě bylo během stejného období uděleno 177 000 kázeňských trestů, a jeden trest tak statisticky vycházel na jednoho příslušníka armády.

Bulganin kritizoval ministra obrany Farkase za to, že miluje pompu a prezentuje se jako velký vojevůdce. Mikojan kritizoval Rákosiho „avanturismus“ v ekonomickém

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

plánování a soustředil se hlavně na jeho snahu rozvíjet vlastní metalurgický průmysl a budovat ocelárny bez ohledu na nedostatek vlastních surovin, železné rudy či koksovatelného uhlí. Budapešťské metro označil za zbytnost, která může počkat minimálně šest let. Kolektivizace byla prováděna bez dostatečné ekonomické podpory, družstva byla málo produktivní. Mikojan také poukázal na vysokou zadluženost Maďarska vůči ostatním lidově demokratickým zemím a nekvalitní a drahé zboží často nedostupné pro běžné obyvatele.

Mikojan poukázal na to, že do roku 1951 si maďarská ekonomika vedla dobře, ale poté maďarské vůdce údajně „oslnil“ úspěch a pustili se do investičně náročných projektů. Tuto změnu ovšem inicioval Stalin v reakci na formující se západní vojenské struktury. Na tajném setkání v Moskvě ve dnech 9. – 12. ledna 1951 nařídil masivní zbrojení a přípravy k odražení případného útoku Západu na východní blok. Pro východoevropské vůdce to znamenalo především dramaticky zvýšit rozpočtové výdaje na armádu. Stalinovy požadavky nabouraly již existující hospodářské plány. V maďarském případě musel být přepracován celý pětiletý plán 1950 – 1954, který již ve své mírové verzi předpokládal zvýšení průmyslové produkce o 204 %. Po moskevské schůzce bylo na „papír“ připsáno dalších 176 %. Průmyslová produkce tedy měla dohromady stoupnout o neuvěřitelných 380 %. Rákosi k tomu ve svých pamětech podotkl: „*Brzy se však ukázalo, že rozvoj armády je jedna bezedná díra – nebylo měsíce, kdy by se neobjevil nový nepředvídaný výdaj. Brzy jsme zjistili, že ani navýšené prostředky nebudou stačit.*“¹⁴⁰

To připustil i Malenkov na jednání v červnu 1953 s tím, že sovětská strana sice měla mimořádné vojenské požadavky, ale maďarští soudruzi je ještě překročili a ohrozili samotnou funkčnost státu. Slova se ujal i Chruščev, jenž za chyby obvinil primárně Rákosiho. Podle Chruščeva v Maďarsku neexistovalo kolektivní vedení, chyběli mu vůdci s dostatečnými schopnostmi a nelíbila se mu Rákosiho reakce na Nagyovu kritiku nedostatečného kolektivního vedení, za což byl Nagy z politbyra vyloučen. Zopakoval, že ÁVH by měla být podřízena ministerstvu vnitra pod dočasným vedením E. Geróa. Dosavadní náčelník generálního štábu István Bata měl převzít po Mihályi Farkasovi ministerstvo obrany.¹⁴¹

Členové maďarské delegace nedostali příliš prostoru, aby se vyjádřili k této pro mnohé z nich překvapivé kritice. Nejprve měli připravit předběžný seznam reforem a personálních

¹⁴⁰ РАКОШИ, Людям свойственно ошибаться, s. 32-33. Viz též ADAMEC, Jan, „Víte, kolik stojí jeden křížník?“ K moskevské schůzce v lednu 1951, *Praguecoldwar*, Vol. 1, 2002, č. 1. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.praguecoldwar.cz/kriznik.htm>.

¹⁴¹ *Notes of a Meeting between the CPSU CC Presidium and a HWP Political Committee*, in: BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 14-23.

změn. Během druhého dne schůzky 14. června se radili a dali písemně dohromady návrh, který byl následně přeložen do ruštiny a předán na schválení sovětskému vedení. Dne 16. června obě delegace pokračovaly v jednání. Sovětští zástupci kritizovali maďarský návrh a žádali další zpřesnění. Nejvíce připomínek měl Berija, který kromě přesných čísel a specifických kapitol žádal, aby do rezoluce byla včleněna pasáž týkající se konkrétních Rákosiho chyb a jeho zasahování do chodu ministerstva vnitra a tajné policie. Molotov chtěl věnovat větší pozornost zemědělství a kolektivizaci a také situaci dělnické třídy a jejímu klesajícímu životnímu standardu.¹⁴²

Nejvýznamnější změnou bylo, že se Rákosi vzdal funkce premiéra ve prospěch Nagye. Tato změna měla signalizovat odklon od stalinské koncentrace moci směrem ke kolektivnímu vedení, v němž důležitou roli začal hrát premiér a jemu podřízená vláda a její administrativa.¹⁴³ V maďarském politickém systému nebyl Nagy nevýznamnou figurou – v roce 1945 krátce působil jako ministr vnitra a jako předseda maďarského parlamentu dohlížel na „sladění“ maďarského parlamentního života podle komunistických not. Jako agrární odborník však na přelomu let 1948 a 1949 nesouhlasil s tempem kolektivizace, a byl proto Rákosim, jenž v této době uplatňoval tvrdou stalinskou linii, donucen stranické vedení načas opustit. V roce 1950 byl povolán zpět jako ministr výživy a o dva roky později se stal náměstkem ministerského předsedy. Krátkodobé odstavení od moci se pro něj později ukázalo jako výhoda – nebyl přímo spojován se zločiny stalinismu, ač se na nich mnohdy pasivně podílel.¹⁴⁴

Podle Rainera měla Moskva k Nagyově volbě řadu důvodů – byl to uznávaný expert na zemědělství a v roce 1952 odpovídal za povinné dodávky zemědělských produktů. Vzhledem ke špatné zásobovací situaci a krizi na venkově právě tento rezort dostal prioritu. V Moskvě Nagye znali a jak uvádí Rainer, jeho životopis mohl být „kontrolován“. Údajně dobře ho ze stranických osobních spisů znal Malenkov, Berija zase mohl mít k dispozici složky tajné policie a věděl o Nagyově konfidentské minulosti z let 1930 a 1939/41.¹⁴⁵ Vorošilov ho znal, když působil jak šéf Spojenecké kontrolní komise v Maďarsku po válce, Chruščev prý slyšel, jak Nagye jako odborníka chválí přímo Stalin. Rainer dovozuje, že tak nešlo jen o

¹⁴² KRAMER, *The Early Post-Stalin Succession Struggle*, s. 103.

¹⁴³ BÉKÉS, *East Central Europe*, s. 339.

¹⁴⁴ RÉV, *Retroactive justice*, s. XX. Rév uvádí svůj článek o Nagyovi tím, že cituje y jeho smuteční řeči, kterou pronesl při vzpomínkových slavnostech na J.V. Stalina.

¹⁴⁵ GRANVILLE, *Imre Nagy aka 'Volodya'*.

mocenské vyvážení Rákosiho vlivu, ale i o zmírnění industrializační politiky, jejíž byl Rákosi velkým stoupencem.¹⁴⁶

Po návratu z Moskvy Rákosi informoval 17. června sekretariát ÚV o moskevských jednáních a rozhodl vypracovat oficiální dokument pro ÚV.¹⁴⁷ Dne 20. června 1953 se sešlo politbyro a rozšířilo speciální výbor, který pracoval na direktivách, o Andrásu Hegedúse. Zároveň pověřilo Józsefa Révaie, aby vypracoval verzi pro veřejnost.¹⁴⁸ Předněst zprávu na plánovaném zasedání ÚV měli Nagy a Rákosi společně. Návrh rezoluce se projednával na politbyru 25. června 1953. Byly přijaty některé změny – například byla včleněna pasáž o tom, že Imre Nagy odmítal přehnanou násilnou kolektivizaci, a proto byl odvolán z politbyra.¹⁴⁹ Kromě toho bylo také rozhodnuto, že o Rákosiových chybách se musí dozvědět celé stranické vedení. Mělo být proto svoláno zvláštní zasedání ÚV MSP, aby se na něm diskutovalo o nejen o jeho chybách, ale také o krocích, které je měly napravit.¹⁵⁰ Rákosi se přirozeně ponižující sebekritice bránil, ale vzhledem k jednotnému postoji sovětského vedení se na zasedání politbyra 20. června 1953 podvolil. Připustil, že jím spáchané chyby byly vážné a neodstraní-li je rychle, vypukne v Maďarsku vážná krize.¹⁵¹

Zasedání ústředního výboru strany, které se konalo 27. – 28. června 1953, se účastnili kromě členů ÚV i vedoucí jednotlivých oddělení ÚV, tajemníci okresních i oblastních obvodů, členové vlády a také prezident Prezidiální rady Dobi.¹⁵² Ve zprávě se konstatovalo, že v uplynulých letech Rákosi a další soudruzi spáchali řadu chyb s negativním dopadem na životní úroveň obyvatel. Oslabili vazbu mezi dělnickou třídou a stranou a způsobili ekonomice velké problémy. Kritice byly v textu podrobeny především závěry 2. sjezdu MSP, jenž se konal na přelomu února a března 1951, a posvětil rychlé tempo industrializace bez ohledu na surovinové možnosti země a skutečné potřeby obyvatel. Strana pod Rákosiho vedením podle zprávy zanedbala zemědělství, přehnal násilně prováděnou kolektivizaci, zkomplikovala dodávky potravin a znejistila zemědělce. V důsledku toho zůstalo kolem 10

¹⁴⁶ RAINER, *The New Course*, s. 31.

¹⁴⁷ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Titkárság, 276. f. 54. cs. 248. ö. e. *Rákosi Mátyás szóbeli beszámolója az MSP moszkvai tanácskozásáról* (17.6. 1953). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 57-58.

¹⁴⁸ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 122. ö. e. *Rákosi Mátyás beszámolója az MSP delegációjának moszkvai tanácskozásáról* (20.6. 1953). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 58.

¹⁴⁹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 123. ö. e. *A Központi Vezetőség 1953. június 27-28-i ülésén előterjesztendő határozati javaslat tervezete* (25.6. 1953). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 58.

¹⁵⁰ RAINER, M. János, *Imre Nagy: a biography*, London: I.B. Tauris, 2009, s. 105.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 106.

¹⁵² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 24. ö. e. *Beszámoló a politikai és a gazdasági helyzetről /Rákosi Mátyás és Nagy Imre. - Referátumok, hozzászólások* (27. – 28.6. 1953). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 58. Viz též *Resolution of the Central Committee of the Hungarian Worker's Party Concerning the Mistakes Committed in the Policy and Practice of the Party, and the Tasks Necessary to Correct These Mistakes* (28.6. 1953). in: BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 24-33.

procent obdělávatelné půdy ležet ladem. Chybná administrativní politika v bezpečnostních složkách a soudnictví neúměrně zvýšila počet obviněných a rozšířila zvlí těchto orgánů nad obyvateli.¹⁵³

Podle plánu si Rákosi posypal hlavu popelem – přiznal chyby, jichž se za uplynulé období dopustil, odsoudil kult osobnosti a přílišnou koncentraci moci v rukou úzké vrstvy vedoucích komunistů, kriticky se také vyjádřil k tomu, že upozadoval kádry „maďarského původu“. Jak poznamenal Rainer, byl to Rákosiho nejsebekritičtější politický projev, který kdy pronesl.¹⁵⁴ Hlavní příčina byla shledána v koncentraci moci v rukou nikomu neodpovědné „kliky Rákosi – Gerő – Farkas – Révai“, nedostatku kolektivního vedení a kultu Rákosiho osobnosti a také „stírání rozdílů“ mezi stranickými a vládními pozicemi. Zpráva kladla důraz na nutnost vytvořit tzv. kolektivní vedení, v němž hlavní slovo při určování stranické linie měl mít stranický sjezd a v mezidobí mezi jednotlivými zasedáními ústřední výbor a jemu odpovědné politické byro. Sekretariát měl být odpovědný politbyru a zároveň kontrolovat plnění jeho nařízení. Funkce generálního tajemníka měla zůstat neobsazena a stranu měl vést tzv. první tajemník.

V prvním návrhu se kromě nového premiéra Nagye novými členy politbyra měli stát dosavadní kandidáti István Hidas, István Kristóf a László Piros a také Árpád Házi. Kandidáty na členy v politbyru měli být Földvári, Szalai a Lajos Ács. Příznačné pro sovětský postup bylo, že si chtěli nechat otevřená vrátka proti „reformistům“ – Révai s Farkasem, kteří nebyli pozváni do Moskvy (což si mohli v první chvíli vykládat jako rozsudek „politické smrti“), měli členy politbyra nejprve zůstat, ale nakonec ve finálním složení nezůstali.¹⁵⁵ Spolu s nimi se do politbyra nedostali ani Károly Kiss a Árpád Házi. Členy politbyra se tak nakonec stali Mátyás Rákosi, Imre Nagy, Ernő Gerő, András Hegedűs, István Hidas, István Kristóf, Rudolf

¹⁵³ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 57 – 58. V roce 1950 se státní prokuratura zabývala celkem 238 312 případy, z nichž bylo vzneseno obvinění v 120.992 případech a stíhání přerušeno v 117.320 případech, v následujícím roce 1951 to bylo již 352.973 případů (obvinění padlo v 203.570 případech, řízení přerušeno 149.403 případech), v roce 1952 dosáhl vrcholu v počtu 341.421 případů (obviněno 150.092 lidí, zproštěno 191.329 lidí), v roce 1953 počet případů klesl na 84.992 (obviněno 36.616, zproštěno 48.376). Dohromady se tak před vyšetřovací soudní orgány dostalo za tři a půl roku 1.017.698 případů trestního stíhání, z nichž bylo obvinění z trestné činnosti vzneseno v 511.270 případech a v 506.428 případech bylo řízení zastaveno. V dočasné vazbě bylo drženo v roce 1950 9.999 lidí, v roce 1951 17.080, v roce 1952 26.551 a konečně v roce 1953 4.511 lidí, dohromady tedy 58.141 lidí. In: A statisztikai táblázatok listája: statisztikai adatok az 1950-es évek bíraskodásából; gazdasági adatok az 1950-es évekből; a fegyveres harcok áldozatai. Adatok a forradalmat követő megtorlásról, statisztikai adatok az emigrációról. in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>. Těž Hungary's period of classical Stalinism, 1949–1953, in: RAINER, LUX, *The History of Hungary, 1944–1953*.

¹⁵⁴ RAINER, *The New Course*, s. 24.

¹⁵⁵ Tamtéž. s. 20.

Földvári, Lajos Ács a Mihály Zsofinyecz.¹⁵⁶ Jediným novým řádným členem byl zvolen Földvári, jako kandidáti na členství byli zvoleni István Bata a Béla Szalai.¹⁵⁷ Na tomtéž zasedání Nagy jako budoucí premiér prezentoval nový politický a ekonomický program, v němž především odmítl předchozí Rákosiho politiku.¹⁵⁸

Vše se zatím odehrávalo jen uvnitř stranických kanceláří. Teprve 30. června se veřejnost dozvěděla o některých organizačních a personálních změnách. Stačilo jen změny zformalizovat v rámci ústavy a politického systému. Dne 3. července se sešlo Národní shromáždění a Rákosi podal demisi jako premiér. Nová vláda byla zvolena následující den, kdy Nagy přednesl svůj programový projev v parlamentu. V osm hodin večer rozhlas zprostředkoval Nagyův projev i celému Maďarsku.¹⁵⁹ Rákosi a později také János Kádár tvrdili, že se Nagy ve svém projevu významně odchýlil od směrnic domluvených na zasedání ÚV MSP 28. června 1953. Jak ale ukazuje historik Varga, neodpovídá toto jeho tvrzení zcela skutečnosti. Na obsah Nagyovy řeči dohlížela a její znění schvalovala speciálně zvolená čtyřčlenná komise ve složení Rákosi, Nagy, Gerő a Hegedűs, o čemž rozhodlo 2. července politbyro. Podle Vargy se historiografie kádárovske éry Novému kurzu důsledně vyhýbala, ukryvala jej pod všezahrnující termín “padesátá léta” či jako období “kultu osobnosti” či “Rákosiho éra”. Termín “nový” měl být vyhrazen až pro období po roce 1956.¹⁶⁰

Podle Rainera Nagy a jeho spolupracovníci nechtěli změnit či nahradit stalinistický model, ale změnit tempo a způsob jeho implementace. Podle nich Maďarsko vynechalo důležitou fázi ve svém přechodu od agrárně-kapitalistické společnosti k socialismu. Přestože „korekce“ Nového kurzu ekonomice načas pomohly a stabilizovaly situaci, brzy se objevily závažné ekonomické problémy spojené s politickým bojem uvnitř maďarského vedení, neboť zahájení Nového kurzu výrazně znejistilo stranické vedení a urychlilo přenos reformních myšlenek do nižších článků stranické struktury a také společnosti.¹⁶¹ Podle Vargy to byl první reformní pokus, který se již nespolehal na stalinistický model, ale obsahoval v sobě demokratizační prvky.¹⁶²

¹⁵⁶ István Bata a Béla Szalai byli kandidáty členství. Tamtéž. s. 30.

¹⁵⁷ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 59-60.

¹⁵⁸ RAINER, *The New Course*, s. 35-37.

¹⁵⁹ Nagy Imre: *Miniszterelnöki expozé* (4.7. 1953) in: DÉR, Ferenc. *A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás. Reform 1989*. s. 248 – 267. Cit. podle *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

¹⁶⁰ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 60-61.

¹⁶¹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 83.

¹⁶² VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 55.

Součástí vnitrostranické dohody bylo i to, že k Rákosiimu poměrně kritické závěry ÚV MSP z 27. – 28. června měly zůstat neveřejné a o politických a ekonomických změnách měl veřejnost informovat Nagy ve vládním programu. Nagy se tak nemohl (a pravděpodobně ani sám příliš nechtěl) naplno pustit do Rákosiho a předchozí stranické politiky. Důležitou roli hrála i ve straně zakódovaná povinnost zachovávat navenek jednotu a obava z frakční činnosti, jež Nagy jako disciplinovaný a zkušený funkcionář akceptoval. O rok později se již v reakci na Rákosiho sabotáž Nového kurzu Nagy pokusí vnitrostranický spor přenést na veřejnost a bude ho to stát nejen místo premiéra, ale i členství ve straně.¹⁶³ Rozsáhlý program ekonomických změn provázený mlžením o jejich vnitropolitickém a vnitrostranickém kontextu způsobily zmatek a nespokojenost ve straně, státním aparátu i společnosti, kde především na venkově vypuklo spontánní hnutí mezi rolníky v oblastech Szolnok, Somogy, Vesprém, Komárom – Ostříhom, Heves a Szabolcs – Szátmar.¹⁶⁴ Nagyova nová politika způsobila pozdvižení – nejen mezi zemědělci, kteří vzali často doslova zmínky o možnosti odchodu ze zemědělských družstev, ale také mezi místními tajemníky a stranickými funkcionáři, kteří se netajili nechutí k nové, reformní politice.

V tomto okamžiku do vnitropolitického dění opět zasáhla změna v Sovětském svazu. Ve dnech 8. – 9. července 1953 byli do Moskvy opět povoláni komunističtí vůdci včetně těch maďarských (Nagy, Rákosi a Gerő), aby je tam sovětské vedení seznámilo s posledními výsledky pléna ÚV KSSS a hlavně rezolucí o odsouzení Lavrentije Beriji.¹⁶⁵ Na zasedání politbyra MSP 9. července 1953 proto mohl Rákosi referovat o odhalení „*imperialistického agenta*“ Beriji, jenž patřil mezi nejostřejší (a také nejneomalenější) Rákosiho kritiky, stál na Nagyově straně a jeho pád výrazně změnil poměr sil nejen v Kremlu, ale také v Maďarsku.¹⁶⁶ Rákosi a jeho přívrženci pochopili, že moskevské vedení není jednotné tak, jak se prezentovalo na červnové schůzce a že vznikl určitý „prostor“ k manévrování.¹⁶⁷ Hlavní reformní kurs byl významně oslaben, a Rákosi se proto rozhodl kout železo, dokud bylo žhavé. Na zasedání politbyra 9. července bylo rozhodnuto svolat na 11. července rozšířený stranický aktiv budapešťské organizace, jehož se zúčastnili i další členové ÚV 27. – 28.

¹⁶³ Tamtéž. s. 62.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 63.

¹⁶⁵ Dokumenty k Berijově případu viz НАУМОВ, СИГАЧЕВ, Ю., *Лаврентий Берия*.

¹⁶⁶ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 125. ő. e. *Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója Berija ügyéről* (9.7. 1953).

¹⁶⁷ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 63.

června. Referát, jehož konečnou verzi schválili Rákosi, Nagy, Gerő a Hegedús, přednesl první tajemník a po něm se měl vyjádřit jako první Nagy.¹⁶⁸

Rákosi se představil se znovunalezeným sebevědomým, s nímž sice provedl formální sebekritiku, ale neopomněl vyzdvihnout kolektivizaci a výstavbu těžkého průmyslu jako hlavní výdobytky své éry. Navíc nepodpořil generální změnu stranické politiky, ale volal jen po drobných korekturách, což podle Vargy oslabilo Nagyovu pozici a Nový kurz hlavně v očích stranické nomenklatury. Rákosi vyslal jasný signál všem funkcionářům – Nový kurz není třeba provádět příliš horlivě.¹⁶⁹ Navíc o pár dní později se Rákosi pokusil Nagyovu pozici podkopat ještě více, když naznačil možné spojení Nagye s Berijou. Podle historika Marka Kramera se tak Rákosi mohl pokusit Nagye svrhnout – podobný krok učinil Walter Ulbricht proti členům politbyra ÚV SED Rudolfu Hernstadtovi a Wilhelmu Zaisserovi.¹⁷⁰

Nagy se setkával s odporem k Novému kurzu jak ve vládě, tak i v politbyru, kde neměl příliš silnou pozici. Z berijovské kauzy si ale odnesl užitečnou lekci. Uvědomil si, že sovětská podpora je nestabilní, závisí na vnitropolitické konstelaci v Kremlu a je třeba o ni neustále „bojovat“ a angažovat Kreml tak, aby měl zájem na kontrole výsledků červnových jednání. Snažil se také získat podporu velvyslance Jevgenije Kiseleva.¹⁷¹ Několikrát si mu stěžoval, že si Rákosi těžko zvyká na to, že již není premiér a bez konzultace s ním stále udílí rozkazy a instrukce ministrům. Varoval sovětského velvyslance, že Rákosiho obstrukce vytvářejí nebezpečnou situaci, neboť se nedaří plnit sliby, které v projevu v parlamentu 4. července dal. Sověti ale v tento moment v premiérův prospěch nezasáhli, což Rákosiho jen povzbudilo.¹⁷²

Odstranění Beriji oslabilo protirákosiovskou kritiku, která zazněla v Moskvě, a umožnila Rákosimu, aby se začal implementaci Nového kursu bránit systematictěji. Nagyovu pozici na druhou stranu posílil sovětský vládní program, jenž Malenkov přednesl před Nejvyšším sovětem 8. srpna 1953 a který potvrzoval poststalinský kurz a kladl mimo jiné i důraz na životní úroveň, lehký průmysl a zemědělství, což se shodovalo i s Nagyovými prioritami. Nagyovi se podařilo i několik kádrových úspěchů – prosadil rozšíření sekretariátu ÚV ze tří osob na čtyři a na novou pozici prosadil propuštěného ministra obrany Mihálye Farkase, o němž se vědělo, že má konflikty s Rákosim. Právě dočasné spojení mezi Nagyem a Farkasem ukázalo, že v boji o Nový kurz hrály svoji roli nejen ideologické a koncepční spory,

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 64.

¹⁷⁰ KRAMER, *The Early Post-Stalin Succession Struggle*, s. 86.

¹⁷¹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 66.

¹⁷² RAINER, *The New Course*. s. 29-30.

ale šlo také o čistě mocenský boj s osobními vazbami a animozitami, které jednotliví aktéři využívali pro získání dočasné výhody.¹⁷³

Rákosi také změnil svou taktiku a snažil se proces revize zpomalovat pod záminkou hlubší analýzy problémů. Jak uvádí Varga, přes tyto obstrukce stranického aparátu se Nagyově vládě podařilo schválit a vydat několik důležitých nařízení týkajících se investic do zemědělství, politických opatřeních směřujících k utlumení společenského napětí (snížení spotřebitelských cen, zvýšení mezd, snížení daňové zátěže pro zemědělce) a racionalizaci a snížení administrativního aparátu státu. Na přelomu září a října 1953 byly připraveny zákonné podklady pro to, aby členové mohli podle určitých pravidel opouštět jednotná družstva. Problémy v průmyslu se ovšem vyřešit nepodařilo. Obchodní bilance se zhoršila, prognózy týkající se splnění plánu nebyly příliš optimistické. V zemi byl nedostatek zboží.¹⁷⁴

Další změny proto měly zlepšit dodávku spotřebního zboží a přesunout kapitálové rezervy a investice z těžkého průmyslu do zemědělství, lehkého průmyslu a bytové výstavby. Zastavit se měly některé ambiciózní projekty jako výstavba budapešťského metra a oceláren ve Stalinvárosi. Měly se zvýšit mzdy pro více než 1 milion pracujících o 100 forintů na hlavu, a tím měla být posílena poptávka a zvýšena kupní síla, což ovšem naráželo na neuspokojivé zásobování a nedostatek zboží.¹⁷⁵

Zjednodušila se praxe vydávání živnostenských oprávnění, jejichž počet byl v roce 1949 kolem 200 000, během následujících čtyř let klesl o dvě třetiny a pak opět vzrostl na 100 000. Zemědělci si mohli odepsat velkou část svých dluhů a nezaplacených daní, požadovat zpět svou půdu a také si rozložit povinné odvody na delší období. Ve vládním prohlášení sice Nagy volal po zachování „ekonomicky úspěšných družstev“, ale přesto se počet opuštěných a rozpuštěných družstev povážlivě zvyšoval. Vláda se proto rozhodla je masivněji podpořit – ti, kteří chtěli družstvo opustit, si nemohli nárokovat tu samou půdu, s níž do něj vstoupili, ale mohli být kompenzováni jinou půdou. Museli také převzít odpovědnost za nesplacené dluhy a úvěry družstva v poměru ke svému majetku, s nímž do družstva přišli, a uhradit ještě 50 procent dluhu rozpočítaného na hlavu. Ke konci roku 1953 zaniklo 688 z 5 000 družstev (12 procent), počet členů družstev klesl z 376 000 na 250 000 a rozloha půdy v držení družstev se snížila o 25 procent.¹⁷⁶

¹⁷³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 66.

¹⁷⁴ VARGA. *Zur Vorgeschichte*. s. 64-65.

¹⁷⁵ RAINER, *Imre Nagy*, s. 67.

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 68-69.

Důležitou součástí Nového kurzu se staly reforma spravedlnosti, rehabilitace a korekce právního systému deformovaného praxí padesátých let. Dne 23. července byl na základě dekretu 73/1953 zrušen přímý dohled ministerstva vnitra nad místní správou. Dne 25. července vydala vláda dekret 11/1953 o generální amnestii vztahující se především na politické přečiny se sazbou do dvou let. Vyňaty byly válečné zločiny a zločiny proti lidově demokratickému systému. V roce 1954 byly zahájeny rehabilitace osob odsouzených v monstrprocesech, k čemuž podle Vargy pomáhalo i stále více informací, které se dostávaly na veřejnost, a rostoucí nespokojenost obyvatel se zhoršující se ekonomickou situací. Před soud byl postaven bývalý šéf státní bezpečnosti ÁVH Gábor Péter, jehož ovšem nechal zatknout v souvislosti s antisionistickým tažením Rákosi ještě za Stalinova života.¹⁷⁷ Dne 27. října se Nagy sešel se zástupci katolické biskupské konference, s nimiž se dohodl na zvýšení státní subvence církvi a finančních kompenzacích za vyvlastněnou půdu. Vláda také slíbila, že mužští členové řádů uzavřených v roce 1950 si budou moci nalézt pracovní místo ve výrobě. O kardinálu Józsefu Mindszentym ale k žádné dohodě nedošlo.¹⁷⁸

Dne 30. října 1953 se konalo zasedání ÚV MSP, na němž měly být shrnuty předběžné výsledky Nového kurzu.¹⁷⁹ Z celkové sumy 14 miliard forintů na investice získalo zemědělství 26 procent, investice do spotřebního průmyslu vzrostly o tři procenta, zvýšil se také podíl spotřeby na celkovém národním důchodu. Na konci října Maďarsko požádalo SSSR o půjčku ve výši 200 milionů rublů s odkladem splácení od roku 1957 – půjčka měla pokrýt maďarské dluhy z padesátých let vůči západním zemím a zemím východního bloku. Moskva ale nakonec poskytla jen polovinu požadované částky.¹⁸⁰ Změny v zemědělství, těžkém průmyslu a represivní praxi podle Rainera poskytly dostatečný impuls pro to, aby narušily kohezi režimu a pomalu pronikaly do dalších subsystémů režimu. Především otázka transferů ze zemědělství do těžkého průmyslu změnila dosavadní způsob uvažování.¹⁸¹

V polovině roku 1954 se Nagyovi a jeho přívržencům podařilo i přes velké spory především v ekonomické oblasti a problematice družstev prosadit strategii Nového kurzu. Podle Vargy to bylo i tím, že díky rehabilitacím se Rákosiho a Geróho pozice oslabil a sovětská strana v tomto období neprojevovala větší zájem ani na prohloubení, ani zastavení

¹⁷⁷ RAINER, *Imre Nagy*, s. 70.

¹⁷⁸ Taméž, s. 68.

¹⁷⁹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 25. ö. e. *Határozati javaslat. (A Politikai Bizottság javaslata a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. október 31-ei ülésére.)* (30.10. 1953).

¹⁸⁰ RAINER, *Imre Nagy*, s. 69.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 69–70.

Nového kurzu.¹⁸² Nagy dočasně uzavřel další mocenskou alianci a spojil se s ministrem vnitra Geróm, aby Rákosiho pozici ještě více oslabil a případně se ho i zbavil. Geró však byl pro mírnější variantu, i když sám Rákosiho odstranění nevyklučoval. Nagy se také snažil vtáhnout do procesu Sověty, ale neúspěšně, neboť na rok 1954 byl naplánován III. sjezd strany a Moskva neměla zájem na eskalaci vnitrostranických konfliktů.¹⁸³

Nagyovi se sice podařilo načas zabezpečit Nový kurz na nejvyšší úrovni, objevovaly se ale problémy s jeho výsledky – reformy těžce procházely stranickým a státním aparátem, díky nepříznivé zimě se dostaly do potíží doprava a energetický sektor, vážla distribuce surovin do továren, negativně se také projevil redukce investic v ostatních lidově–demokratických zemích, klesl import surovin, bilance zahraničního obchodu byla negativní. Tyto nedostatky se samozřejmě v očích ohrožených skupin obrátily proti Novému kurzu. Toho se pak snažil využít Rákosi – Nagy byl například přehlasován v politbyru ve snaze odložit otevření prestižního projektu První pětiletky, oceláren ve Stalinvárosi.¹⁸⁴

V polovině roku 1954 se na rozhádané maďarské vedení opět soustředila pozornost Moskvy, jež podle Rainera potřebovala v předvečer svých jednání se Západem během své mírové ofenzivy a setkání ministrů zahraničních věcí o německé otázce demonstrovat jednotu svého bloku a nemohla potřebovat nejednotné maďarské vedení.¹⁸⁵ Pátého května 1954 se

¹⁸² VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 68.

¹⁸³ Tamtéž. s. 71.

¹⁸⁴ Tamtéž. s. 72.

¹⁸⁵ Britský premiér Churchill odeslal svoji zprávu 2. června, odkazující na nadcházející Bermudskou konferenci, s přáním, že bude možné mezi Východem a Západem budovat mosty, ne bariéry. Reakce ze strany SSSR, deklarovaná především Molotovem, byla ale spíše odmítavá a vyplývala ze zakořeněné nedůvěry k Západu. Především Molotov se držel osvědčené skepse vůči „mírovým“ iniciativám a soužití, a ani druhá výzva z 11. listopadu 1953 ze strany Churchilla na tom nic nezměnila. Dne 13. listopadu 1953, po obdržení nóty od Churchilla, se Molotov na tiskové konferenci zabýval především nutností znovusjednocení Německa, ale pro něj neobvykle zopakoval tezi o nutnosti snížení mezinárodního napětí. Od 25. ledna do 18. února 1954 se v Berlíně po dlouhé době, poprvé do roku 1949, setkání ministrů zahraničních věcí. Jednalo se o Německu i Rakousku, o nutnosti uspořádat svobodné volby, na což sovětská strana ústy Molotova reagovala požadavkem, aby byla vytvořena nová německá vláda, která by takové volby připravila. Také debaty o smlouvě o kolektivní bezpečnosti a sovětské návrhy na rozpuštění NATO vedly spíše jen k prohloubení vzájemné nedůvěry a posílení přesvědčení, že ta druhá strana to nemyslí příliš vážně. K dalšímu významnému setkání došlo na ženevské konferenci, která se konala v dubnu až červnu 1954, kde se jednalo situaci na Korejském poloostrově a také v Indočíně. Otázka znovusjednocení nakonec skončila stejným patem jako v otázce Německa. Zato otázka Indočíny skočila alespoň pro východní blok a čínskou stranu uspokojivě. V roce ještě pokračovaly pokusy oživit Churchillovu iniciativu. Molotov navrhl setkání ministrů zahraničí čtyř velmocí v červenci 1954 s cílem debatovat o evropské bezpečnosti a otázce Německa, což Churchill 27. července odmítl. Sovětská strana reagovala na to tím, že pohřbila předchozí Churchillovu snahu o setkání na nejvyšší úrovni, což by v rámci sovětské hierarchie znamenalo s Malenkovem. Watson to vysvětluje především jako snahu vyšachovat Malenkova ze sféry zahraniční politiky. WATSON, Derek, *Molotov. A Biography*, Studies in Russian and East European history and society: Palgrave Macmillan 2005, s. 247-249.

proto opět setkaly sovětské a maďarské delegace v Moskvě. Sověti se především zaměřili na nerovnováhy v maďarské ekonomice a přílišné výdaje podložené pouze úvěry.¹⁸⁶

Podle Mikojana sice Maďarsko dosáhlo významných úspěchů, ale ekonomická situace byla stále vážná, přes dobrou úrodu se nepodařilo vybrat dostatek peněz z daní ani potravin. Poukázal také na deficit zahraničního obchodu v hodnotě 600 milionů forintů. Kritizoval vysoké náklady na administrativu a to, že se ekonomické problémy řeší jen pod tlakem okolností. Vrátil se také k tématu, jehož se dotkl již při jednáních v červnu 1953 – metalurgii. Podivil se nad tím, že maďarské vedení stále hodlá i ve druhém pětiletém plánu zvyšovat produkci surového železa o 86 procent, ač proto nemá surovinovou základnu a trpí nedostatkem energie.

Chruščev kritizoval jak Rákosiho pro jeho snahu zamést kritiku pod stůl a svěst nezákonnosti na Beriju, tak i Nagye za jeho přílišnou kritičnost strany a soustředění se jen na nedostatky systému. Rákosimu vytýkal, že oficiálně sice provádí sebekritiku a poukazuje na své chyby, ale vnitřně a neveřejně je neuznává a nesouhlasí s nimi. A také až příliš svaluje chyby na tzv. berijovskou provokaci. Nešetřil ani Nagye, jemuž vytkl neustálou kritiku stranického vedení: „*Soudruh Nagy by měl hovořit o úspěších, soudruh Rákosi by zase měl čelit svým chybám.*“ Chruščev maďarské vedení upozornil, že Rákosiho sebekritika musí mít takový charakter, aby byla zachována Rákosiho důstojnost, jež byla úzce spojena i s důstojností strany.

Chruščev dále nabádal nespouštět pozornost ze zemědělství, a vedle vytvoření vhodného ekonomického prostředí pro jeho rozvoj nezapomínat na nezbytný třídní boj s kulaky a na to, že socialistického zemědělství nelze dosáhnout bez konstantního tlaku na střední rolníky. Tato moskevská schůzka skončila příměřím, žádná ze stran v maďarském vedení nezískala přesvědčivou podporu sovětského vedení, jež pravděpodobně nechtělo zbytečně rozvířovat spory před sjezdem MSP zahájeným 24. května 1954. Spor mezi Nagyem a Rákosim se naplno odrazil v jejich hlavních sjezdových projevech. Rákosi se ve svých „Deseti letech lidové republiky“ soustředil hlavně na dosažené úspěchy a případné chyby již odkázal do kolonky „opravené“. Nagy se kromě svých obvyklých ekonomických a zemědělských témat soustředil i na problematiku Vlastenecké lidové fronty, která se měla stát organizačním rámcem pro alianci masových hnutí, potenciálně podporujících Nový kurz.

¹⁸⁶ RAINER, Imre Nagy, s. 72-3. Viz též *Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow*, (5.5. 1954), in: BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 54-59.

Nagyovi se nepodařilo prosadit žádné větší personální změny ve svůj prospěch, jen reformně naladěni Zoltán Szántó a Lajos Fehér se stali členy ÚV, respektive kandidáty členství.¹⁸⁷

V polovině roku 1954 se mezi stoupenci a kritiky Nového kurzu úporně soupeřilo především ve třech oblastech – ekonomice, Vlastenecké lidové frontě a revizi politických procesů. V první oblasti se chopil iniciativy Gerő, nyní se klonivší spíše na Rákosiho stranu, a s odkazem na horšící se hospodářskou situaci a v obavě z rostoucí inflace navrhoval zvýšit pracovní normy a snížit platy. Zhoršující se Nagyovu pozici a ztrátu některých dočasných spojenců jako například Gerého potvrdily události v červenci 1954 během Nagyovy dovolené. Rákosi jeho nepřítomnosti plně využil a na půdě politbyra zvrátil při absenci další členů, kteří někdy hlasovali s Nagyem (Lajos Ács, Mihály Farkas a István Hidas) některé z vládních usnesení. Například 28. července 1954 přijalo politbyro rozhodnutí, které rozporovalo rozhodnutí vlády o přebytku zahraničního obchodu, jenž měl být nyní místo na spotřebu obyvatel použit na snížení zahraničního zadlužení. Navíc politbyro rozhodlo vytvořit nový operativní ekonomický výbor, jenž se měl zabývat změnou ekonomické politiky – do jeho čela byl zvolen Gerő, jeho zástupcem Szalai a tajemníkem István Friss. Mezi členy figurovali především Rákosiho stoupenci jako například Hegedüs.¹⁸⁸ Státní plánovací úřad pak předložil politbyru revizi hospodářského plánu pro rok 1954 s odkazem, že za ekonomické těžkosti mohou „liberalismus“, „pokles disciplíny“ a „zmírnění tempa“.¹⁸⁹ Bylo navrženo snížit dovozy, redukovat sociální náklady a omezit volný prodej zemědělských produktů.

Ve svém návrhu plánu na rok 1955 šéf plánovacího úřadu Béla Szalai navrhl upřednostnit investice a ekonomický růst před zvýšením životní úrovně obyvatel.¹⁹⁰ Plán předpokládal, že se omezí výdaje nejméně o 2 miliardy forintů. Mělo se také dbát na to, aby se reálné příjmy dělníků nezhoršily ve srovnání se zemědělci. Na zasedání politbyra bez Nagyem a Farkase byl návrh schválen. Gerőův ekonomický výbor vypracoval detaily opatření a v srpnu prezentoval své návrhy politbyru – úspory měly jít na úkor především vzdělání a sociálního pojištění, hrubý příjem dělníků a zaměstnanců se měl snížit o 3,6 procenta, reálný o 8 procent. Rolníkům se měl jejich příjem podstatně redukovat a měly být sníženy ceny na volném trhu. Za Nagyovými zády se také na zasedání politbyra 28. července 1954 výrazně změnil pohled na Vlasteneckou frontu – strany, které byly v minulé Nezávislé frontě, neměly

¹⁸⁷ RAINER, *Imre Nagy*, s. 74. Těž MOL, *MSP jegyzőkönyvek, Kongresszusok és konferenciák, III. Kongresszus* (24. – 25.5. 1954).

¹⁸⁸ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 68.

¹⁸⁹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 54. cs. 187. ő. e. *Az OT előterjesztése a népgazdaság fejlesztésének 1955. évi irányelveiről és fő problémáiról* (28.7. 1954).

¹⁹⁰ RAINER, *Imre Nagy*, s. 75.

mít právo být znovu začleněny do nové fronty, kam měli být přijati jen režimu loajální jednotlivci a politici. Stejně tak se členy fronty neměly stát církve jako institucionalizované organizace, ale jen jejich individuální zástupci.¹⁹¹ Dne 18. srpna byla tato nová struktura fronty schválena.¹⁹²

Když se Nagy vrátil z dovolené, na zasedání politbyra 8. září 1954 protestoval proti novým rozhodnutím s tím, že jsou předčasné. Překvapivě se nově zformovaná většina politbyra za něj postavila.¹⁹³ Svoji kritiku nových opatření zopakoval i na zasedání politbyra 15. září 1954, na němž již otevřeně přiznal existenci dvou antagonistických táborů podle dvou rozdílných koncepcí, „země ocele a železa“ a „země Nového kurzu“.¹⁹⁴ Dne 1. října 1954 se na zasedání ÚV MSP opět prosadili příznivci Nového kurzu, Zoltán Vas prezentoval několik návrhů na reformu ekonomického systému a centrálně řízené ekonomiky.¹⁹⁵ Důsledky tohoto zvratu si neuvědomoval nikdo více než Rákosi, jenž se rozhodl pro taktický ústup a po zasedání odjel na zdravotní dovolenou do SSSR, kde zůstal až do konce listopadu.¹⁹⁶ Nagy oplácel Rákosimu stejnou mincí a jeho nepřítomnost využil k tomu, aby svou politiku prosadil. Nemohl však tak učinit formálně přes stranické orgány, neboť k tomu by potřeboval souhlas Rákosiho jako prvního tajemníka strany i Moskvy. Dílčí vítězství při jednotlivých hlasováních v politbyru nemohly nahradit oficiální deklaraci ústředního výboru.

Nagy proto ve stranickém listu Szabad Nép otevřel diskusi o stranické politice a v podstatě deklaroval, že ve stranickém vedení existují dvě odlišné koncepce, a potvrdil tím tak, že ve straně probíhá souboj dvou frakcí. Můžeme spekulovat, proč se on a jeho příznivci odhodlali k takovému kroku – Nagy dobře věděl, že Rákosi v SSSR nenabírá ztracené síly, ale využívá svých kontaktů, aby sovětské lídry přesvědčil o škodlivosti Nagyovy politiky. Zveřejnění vnitrostranického sporu dalo Rákosimu do rukou nečekaný triumf, s nímž mohl snadněji přesvědčit Chruščeva a ostatní. Jestliže sovětské vedení bylo ochotno tolerovat boj

¹⁹¹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 54. cs. 187. ö. e. *Beszámoló a Népfront újjászervezésének előkészítéséről* (28.7. 1954).

¹⁹² RAINER, Imre Nagy, s. 76. Těž MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 190. ö. e. *Jelentés az új népfront megalakításának fontosabb elvi és szervezeti feladatairól* (18.8. 1954).

¹⁹³ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 193. ö. e. *A P.B. 1954. szeptember 8-i ülése. Országgyűlés előkészítésével kapcsolatos napirend vitája, P.B. 1954. szeptember 8-i ülése. Hazafias Népfront nyilatkozat tervezete.*, P.B. 1954. szeptember 8-i gazdasági kérdésekkel kapcsolatos vita (8.9. 1954).

¹⁹⁴ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 194. ö. e. *Politikai Bizottság 1954. szeptember 15-i ülése. 1955 évi népgazdasági terv vitája* (15.9. 1954).

¹⁹⁵ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 27. ö. e. *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1954. október 1-3-ai ülésének rövidített jegyzőkönyve* (1. – 3.10. 1954).

¹⁹⁶ VARGA, Zur *Vorgeschichte*, s. 72.

mezi Rákosim a Nagyem, byl-li „skryt“ do zákulisních jednání, pak veřejné přiznání tohoto sporu oslabovalo autoritu komunistické strany a v Moskvě vyvolalo až zuřivou reakci.¹⁹⁷

Nagy se kromě snahy získat podporu veřejnosti pokusil omezit vliv Rákosiho spolupracovníků (například Gerőho, jehož před velvyslancem Andropovem označil za odpovědného za ekonomické chyby minulosti) a nahradit je vlastními lidmi.¹⁹⁸ Snažil se také otevřít Rajkúv proces, ale sovětská strana s jeho revizí stále váhala, neboť se obávala o Rákosiho pověst. Nagy také připravoval v listopadu 1954 větší amnestii. Dne 19. listopadu byla propuštěna přední vůdkyně sociální demokracie Anna Kéthlyová a zůstala v domácím vězení.¹⁹⁹ Na svobodě byl již i Kádár. Dne 21. října 1954 byl zahájen první kongres Vlastenecké lidové fronty, na němž Nagy opět ujišťoval, že Nový kurs zvítězil. Jak podotkl Rainer, Nagy postupně získával podporu veřejného mínění, nad nímž stranická mašinérie ztrácela stoprocentní kontrolu a jež přijímalo řadu Nagyových reforem pozitivně.²⁰⁰ Dne 15. listopadu 1954 podepsalo několik spisovatelů petici kritizující mládežnickou organizaci DISz. Mezi 22. a 25. říjnem 1954 se na svých schůzích postavila stranická organizace deníku Szabad Nép za Nagy a Nový kurs.

Podle očekávání Rákosi využil zdravotní dovolenou k tomu, aby přesvědčil sovětské vůdce o tom, že Nagy škodí socialistickému Maďarsku a ohrožuje Kremlem tolik požadovanou stabilitu. Vrátil se do Budapešti 29. listopadu 1954 a na zasedání politbyra 1. prosince 1954 Nagy přímo obvinil z řady nedostatků v zemi. Zvláště se zaměřil na rehabilitace s tím, že mohou být zneužity, a zaštitil se souhlasným postojem Kremlu.²⁰¹ Politbyro pověřilo tříčlennou prozatímní skupinu ve složení Rákosi, Nagy a Ács, aby vypracovala odpovídající změnu politiky podle Rákosiho návrhů.²⁰² Nagy se její práce ale již neúčastnil – provedl sice sebekritiku, ale zároveň se snažil bránit s tím, že situace v Maďarsku je stabilizovaná.²⁰³ Proti většině politbyra, která ho před několika měsíci podporovala a jež se nyní postavila za Rákosiho, ale neměl příliš šancí.

¹⁹⁷ NAGY, Imre. *A Központi Vezetőség ulése után*. Szabad Nép, 20.10. 1954. Viz též DÉR, Ferenc (ed.). *A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás*. Reform, 1989. s. 267-283.

¹⁹⁸ RAINER, Imre Nagy, s. 78.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž. s. 79.

²⁰¹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 206. ő. e. *Vita az elmúlt hetek eseményeivel kapcsolatonban* (1.12. 1954). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 73.

²⁰² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 206. ő. e. A Politikai Bizottság megbizta Rákosi Mátyás, Nagy Imre és Ács Lajos elvtársakból (1.12. 1954).

²⁰³ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 208. ő. e. *Az 1954. december 1-jei határozat alapján kiküldött bizottság határozati javaslat* (9.12. 1954).

Dne 1. prosince poslal Rákosi Chruščevovi dopis, v němž žádal v souvislosti se situací v MSP sovětské vedení o setkání a přidal seznam maďarských představitelů, kteří by měli tvořit delegaci (Nagy, Ács, Szalai a Rákosi).²⁰⁴ Na zasedání politbyra 9. prosince 1954 se proti Nagyovi postavilo celé politbyro.²⁰⁵ Nagy odmítl, aby se na Nový kurz svalovala celá vina za chyby, které udělalo předchozí vedení a které dovedly zemi údajně na pokraj katastrofy. Nesouhlasil také s tím, aby se současný spor řešil nejprve s Moskvou (což samozřejmě preferoval Rákosi), ale navrhoval, aby se spor předložil nejprve ústřednímu výboru – to ale politbyro klonící se k Rákosimu odmítlo.²⁰⁶ Pověřilo naopak Farkase, Ácse a Szalaie, aby připravili návrh rozhodnutí pro jednání s Moskvou, proti čemuž zase protestoval Nagy.²⁰⁷

Konec roku 1954 probíhal v atmosféře již padnuvšího rozhodnutí o vstupu SRN do NATO a probíhajících příprav na vznik Varšavské smlouvy. Moskva také zahájila přípravy na stažení z Rakouska a z Maďarska se měla stát západní hranice sovětského impéria. Podle Rainera více než v roce 1953 záleželo nyní na tom, aby Maďarsko bylo stabilní. Přesto nesouhlasí s názorem, že by za pádem Nového kurzu stály především externí vlivy a mezinárodní napětí na podzim roku 1954. Varga v tomto smyslu doplňuje, že Maďarsko hrálo zvláště důležitou pozici vzhledem k tomu, že hraničilo jak s Rakouskem, tak Jugoslávií – tedy se státy, s nimiž měl Sovětský svaz důležité plány ve své zahraniční politice.²⁰⁸ V zahraniční politice se Nagy nepokoušel o žádné národní experimenty či nějakou nezávislou politiku a plně se spolehl na SSSR oddané lidi jako ministra obrany Istvána Batu.²⁰⁹ Maďarský vnitropolitický obrat proto více souvisel se sovětskou vnitřní politikou a přeskupením sil v Kremlu. Na přelomu let 1954 a 1955 se proti premiérovi Malenkovovi stále více prosazoval Chruščev jako reprezentant zájmů stranické nomenklatury.²¹⁰ K potvrzení této převahy chtěl

²⁰⁴ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 75.

²⁰⁵ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 208. ö. e. *Az 1954. december 1-jei határozat alapján kiküldött bizottság határozati javaslat* (9.12. 1954).

²⁰⁶ Tamtéž. Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 72-73.

²⁰⁷ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 209. ö. e. *Az 1954. december 9-ei határozat alapján kiküldött bizottság határozati javaslat az októberi KV-ülés után kialakult helyzetről (2 példányban)* (15.12. 1954). Též VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 73-74.

²⁰⁸ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 55.

²⁰⁹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 79.

²¹⁰ Mezitím se ale již zhoršilo Malenkovovo postavení a rozvolnilo se jeho spojení s Chruščevem. V březnu 1954 Malenkov prohlásil, že vodíková bomba může vést ke zničení celého lidstva, čímž narušil zažité dogma o válce jako nezbytném předpokladu k oslabení kapitalismu a tím rozšíření socialismu ve světě. Na plénu ÚV za to byl Malenkov kritizován a byl nucen tuto tezi odvolat. Na lednovém plénu ÚV KSSS v lednu 1955 se uzavřelo další spojení, Malenkov a Chruščev, jenž Malenkova obvinil, že byl Berijovou pravou rukou, přitížila mu i podpora lehkého průmyslu a samozřejmě i „vodíkový“ projev, jenž Chruščev interpretoval jako zbabělost a ustování před kapitalismem a imperialismem. V projevu o zahraniční politice před Nejvyšším sovětem 8. února 1955 opakoval odmítnutí Malenkovových myšlenek v kontextu zahraniční politiky. Malenkov pak byl odvolán

podle Kramera Chruščev zastavit i politiku Nového kurzu (nejen v Maďarsku) a prosadit vedoucí roli strany oproti vládnímu aparátu.²¹¹

Konzultace v Moskvě 8. ledna 1955 se proměnily v jednoznačné odsouzení Nagye, proti němuž se postavili Vorošilov, Molotov, Kaganovič, Malenkov, Bulganin, Mikojan, Chruščev, Pěrvuchin, Saburov a Suslov.²¹² Obvinili ho ze straně nepřátelských postojů, kritizovali jeho postoj v rolnické otázce a za zaujímání falešných a nesprávných postojů v otázce Vlastenecké lidové fronty. Vorošilov poukázal na to, že III. sjezd ÚV MSP sice proběhl úspěšně, ale situace ve straně je stále vážná. Na vině podle něj byl Nagy a další členové politbyra. Kritizoval Nagye za jeho článek v Szabad Nép, který podle něj nebyl v souladu se stranickými principy, neboť diskreditoval některé vedoucí soudruhy. Chruščev dodal, že Nagy sleduje odlišnou stranickou linii. Vorošilov dále řekl, že při hodnocení ekonomické situace není možné brát v potaz jen situaci v zemědělství a poukázal na stále vysoký počet samostatných malých rolníků. Nagye Vorošilov označil za inteligentního a chytrého, ale nedostatečně pevného ve svých principech, a také nedisciplinovaného. Požadoval, aby bezpodmínečně uznal své chyby (a písemně – dodal Molotov). Politbyro podle něj postrádalo disciplínu, Nagy nerespektoval mínění většiny, dělal si, co chce, a obracel veřejnost proti členům politbyra.

Molotov považoval situaci za velmi vážnou, bez podpory SSSR a sousedních států by podle něj lidově-demokratický režim v Maďarsku již neexistoval. Obvinil Nagye, že vytvořil atmosféru nepříznivou pro zvyšování produktivity. Poznamenal, že Nagy ve svém projevu z července 1953 plédoval za rozpuštění družstev, na což Nagy odpověděl, že to bylo jen na základě jedné z rad, kterou obdrželi v Moskvě. Na to Molotov odpověděl, že to byla Berijova rada a po jeho odstranění si ji měli maďarští soudruzi rozmyslet. Kritizoval Nagye také za to, že v článku opomněl aplikovat třídně stranické hledisko na vztah mezi dělníky a rolníky, v němž má vůdčí roli hrát dělnická třída. Nagy podle něj tuto vazbu viděl jen jako „výměnný obchod“ mezi městem a vesnicí. Molotovovi se také nelíbila kritika kolektivizace v SSSR a označil Nagye za maloburžu.²¹³

z pozice předsedy rady ministrů a stal se pohým náměstkem a ministrem se zodpovědností za elektrárny. WATSON, *Molotov*, s. 249.

²¹¹ KRAMER, *The Soviet Union and the 1956 Crises*, s. 175. Kramer se zde odvolává na stenografický záznam zasedání ÚV KSSS z 12. července 1955 (ЦХСД, Ф. 2, Оп. 1, Д. 176, Л. 143. Пленум ЦК КПСС – XIX Созыв: Стенограмма заседания 12 июля 1955 г.).

²¹² *Notes of Discussion between the CPSU CC Presidium and a HWP Leadership Delegation in Moscow on January 8, 1955*, in: BYRNE, RAINER, BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 60-65.

²¹³ VARGA, *Zur Vorgeschichte*, s. 75.

Rákosiho naopak Molotov obhajoval jako zkušeného a ve světě známého vůdce. Pro Nagye, jenž údajně nebyl schopen s ním spolupracovat, viděl jen dvě cesty – s komunistickou stranou, nebo proti ní. Kaganovič Nagyův článek přímo označil za jeden z „nejnebezpečnějších“ manifestů. Vadilo mu, že Nagy opomněl zmínit úlohu SSSR při osvobození Maďarska. Nagy podle něj nerozuměl marxismu a třídnímu boji. Kladením příliš velkého důrazu na životní standard a prosperitu měl Nagy nahrávat maloburžoazním elementům, což podle Kaganoviče bylo heslo Bucharina a bucharinců, kteří byli v SSSR „...rozdrčení“. Kritizoval také lidi kolem Nagye a speciálně Farkase. Také Malenkov Nagyův článek označil za nemarxistický. Za obdobně škodlivý byl označen i následný článek Zoltána Vase o rozporech uvnitř stranického vedení v otázce hospodářské politiky.²¹⁴ Sovětské vedení se pravděpodobně na vyvolávání duchů Velkého teroru a jejich instrumentalizaci proti Nagyovi domluvilo předem, neboť také Chruščev připomněl Bucharina a Zinovjeva, kteří, jak prohlásil, „... se stali hrozbou pro stranu a my jsme proti nim přijali tvrdá opatření“. Nagy byl tak obviněn nejen z bucharinismu (bylo mu předhazováno heslo „Obohacujte se!“, s nímž měl údajně oslovovat rolníky), ale i frakční činnosti (na základě článku v Szabad Nép 20. října 1954) a ohrožování jednoty strany (Nagyova vyjádření, že nemůže pracovat s Rákosim). Byl vyzván, aby provedl sebekritiku a pokusil se své chyby napravit. Maďarská delegace na místě sepsala návrh rezoluce, v níž mimo jiné industrializaci označila za základ ekonomické politiky země. Dokument vyzýval Nagye, aby na příštím zasedání ÚV odvolal svou předchozí politiku. Podle Rainera tím Nový kurz prakticky skončil.²¹⁵

Na zasedání politbyra MSP 13. ledna 1955 se projednávala zpráva stranické delegace z Moskvy.²¹⁶ Hlavním cílem útoků byl Nagy, který ale nepřišel v odevzdané náladě. Snažil se například poukázat na to, že část kritiky byla založena na chybných informacích. Zvláště se jej ale dotkl tón, s jakým s ním Chruščev a ostatní mluvili (a který trochu připomínal hrubé invektivy, jimiž počastoval v červnu 1953 Rákosiho Berija), a také, že byl obviněn z bucharinismu – to, že Bucharin, Rykov a další skončili na popravišti, nemohl brát jinak než jako nezakrytou hrozbu. Byl ochoten své chyby analyzovat a napravit, ale ne v rituálu sebekritiky.²¹⁷ Rákosi si chtěl pojistit vítězství nad svým protivníkem, proto například do

²¹⁴ VAS, Zoltán, Az új szakasz gazdaságpolitikájáról, Szabad Nép, 27.10. 1954.

²¹⁵ RAINER, Imre Nagy, s. 82.

²¹⁶ VARGA, Zur Vorgeschichte, s. 75 – 77. Též MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 211. ő. e. Rákosi Mátyás beszámolója a moszkvai tárgyalásokról és a napirendi pont vitájának jegyzőkönyve; Az MSP KV PB delegációjának határozati javaslat (1955. január 8., a delegáció tagjainak aláírásával). – Határozati javaslat az 1954. októberi KV ülés után kialakult helyzetről. (1955. január 27.) (13.1. 1955).

²¹⁷ VARGA, Zur Vorgeschichte, s. 75-77.

usnesení politbyra prosadil větu o tom, že strana a její politika byla před rokem 1953 v zásadě správná.

Nagy sice nebyl přímo zbaven své pozice, jak si přál Rákosi, ale z nadcházející „Canossy“ na zasedání ÚV ho „vysvobodil“ infarkt, který jej stihl 2. února 1955. Tím byl vyřazen z příprav na zasedání ÚV, jehož se od 2. března pevně ujal Rákosi a jež přijalo jednomyslné rozhodnutí proti „pravičácké“ úchylce. Nagy sice v dopise ústřednímu výboru provedl určitou sebekritiku, ale 9. března jej stihl druhý infarkt, jenž mu znemožnil aktivněji obhajovat svoji pozici.²¹⁸ Na dalším zasedání ÚV 14. dubna 1955 byla schválena ještě tvrdší rezoluce – Nagy byl označen za anti-marxistu, anti-leninistu a frakcionáře snažícího se zničit stranu.²¹⁹ Dne 18. dubna se sešel parlament, Nagy byl odvolán z funkce premiéra a na jeho místo zvolen András Hegedűs. Následně byl zbaven svého poslaneckého mandátu, vyloučen z výkonného výboru Vlastenecké fronty a zbaven akademických titulů. Nagyův kající dopis projednávaný 12. května na zasedání politbyra byl odmítnut jako nedostatečný – Rákosi požadoval veřejnou a rozsáhlou sebekritiku.²²⁰

Nagy sice projevil ochotu odvolat některé své názory v zájmu vnitrostranických bojů a udržení premiérské pozice, ale podle Rainera začal po svém odstranění z vysoké politiky zaujímat radikálnější postoje, než když vedl zemi. Stal se z něj „outsider“ mocenského systému a začal se rychle zvětšovat okruh jeho otevřených i skrytých přívrženců.²²¹ K jeho stálému okruhu patřili Géza Losonczy, odsouzený v zinscenovaném procesu v roce 1951, dále Sándor Haraszti, Miklós Vásárhelyi, Miklós Gimes a Gyorgy Fazekas, filmař Szilárd Újhelyi, ze Szabad Népu propuštění novináři Pál Lócsei a Tibor Méray, spisovatelé Tibor Déry, Zoltán Zelk, Lajos Kónya, László Benjamin nebo Tamás Aczél. Nagyova aktivita ovšem neunikla Rákosimu, který hodlal Nagy zcela vyřadit z politického života.

Na zasedání politbyra 11. srpna 1955 byla vytvořena tříčlenná komise, aby prozkoumala Nagyovo možné vyloučení ze strany či případný soudní proces.²²² Zajímavé je, do jakých podrobností hodlal důsledný Rákosi jít – kromě obvinění z porušování stranické disciplíny a frakční činnosti byly „objevovány“ prohřešky osobního či hospodářského rázu

²¹⁸ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 28. ő. e. *Nagy Imre 1955. február 23-án kelt, a Politikai Bizottsághoz írott levele* (2. – 4.3. 1955). Podle Rainera je možné Nagyův dopis z 4. května 1955 považovat za částečnou sebekritiku. Slíbil „...bojovat proti jakémukoliv směru či úmyslu využít jeho antimarxistické, antileninistické chyby k oslabení ideologické a organizační jednoty strany a stranické disciplíny.“ in: RAINER, *Imre Nagy*, s. 83.

²¹⁹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 29. ő. e. (14.4. 1955).

²²⁰ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 230. ő. e. *Nagy Imre elvtárs levele a Politika Bizottság tagjaihoz. /Rákosi Matyás elvtárs szóbeli tájékoztatója./* (12.5. 1955).

²²¹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 87.

²²² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, (11.8. 1955).

z dávné minulosti. V roce 1946 se Nagy účastnil církevní svatby své dcery s Ferencem Jánosim, což se nemělo slučovat s jeho členstvím v komunistické straně. Prověřovat se začaly i jeho finanční účty v úřadu premiéra nebo osobní vztahy v rodném Kaposváru.²²³ Ani to však nezabránilo tomu, aby se kolem Nagye neformovalo hnutí, které začalo vyvíjet konkrétní činnost.

V říjnu 1955 adresovalo 59 komunistů – spisovatelů, novinářů a umělců dopis ÚV, v němž se postavili za Nový kurz a protestovali proti cenzuře.²²⁴ Nagyovi spolupracovníci se také snažili propojit Nagye s Jánosem Kádárem, který se po svém propuštění z vězení těšil pověsti reformátora, i když se oficiálně ve sporech mezi Nagyem a Rákosim klonil na stranu toho druhého. Na začátku listopadu 1955 zasedalo ÚV MSP, na němž Rákosi odsoudil protest spisovatelů, označil to za „pravičácké tendence“ a propojil je s údajnou zákulisní Nagyovou aktivitou. V souvislosti s tím bylo zahájeno šetření stranické kontrolní komise s cílem vyloučit Nagye ze strany, což se nakonec stalo 3. prosince.²²⁵ Jestliže odvolání z premiérské pozice u Nagye posílilo odbojnou náladu, pak vyloučení ze strany, s nímž byl přes různé peripetie spojen přes 40 let, nesl podle Rainera těžce, což se odrazilo i na jeho zhoršeném zdravotním stavu. I jako ex-komunista se ale snažil dodržovat zákaz veřejné činnosti a o to více se věnoval teoretické práci a psaní textů obhajujících Nový kurz.²²⁶

2.3. Destalinizace

Rok 1956 uvítalo Maďarsko ve sklíčené a stísněné náladě.²²⁷ Protnulo se několik vzájemně provázaných krizových momentů – vleklá hospodářská krize spojená se zvýšeným výběrem daní a omezeným výběrem zboží v obchodech, nejistota a rozvrat v zemědělství, pauperizace městského obyvatelstva, nespokojenost učňů, studentů a inteligence se svým uplatněním a boj mezi několika mocenskými skupinami uvnitř stranického vedení. Dvacátý sjezd ÚV KSSS přinesl důležitý impuls pro pohyb na vnitropolitické scéně většiny sovětských satelitů.²²⁸ Již během příprav měl Rákosi a jeho okruh důvod se obávat nežádoucích změn. Přes své vítězství nad Nagyem v zásadním vnitrostranickém tisku nemohl Rákosi nevnímat

²²³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 88-89.

²²⁴ Konkrétně se mělo jednat o díla maďarských klasiků Bély Bartóka a dramatika Imreho Madáče a spisovatele Lászlóa Németha.

²²⁵ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 31. ő. e. (9. – 12.11. 1955).

²²⁶ RAINER, *Imre Nagy*, s. 88-89.

²²⁷ FEITL, István, Szembesülés. Az MDP vezetői és a XX. Kongresszus, *Múltunk*, 2006, No. 2, s. 201.

²²⁸ Maďarské stranické vedení rozhodlo, že Rákosiho do Moskvy doprovodí István Kovács a Béla Szalai. MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 266. ő. e. *Az SZKP XX. kongresszusára utazó küldöttség tagjai* (Szóbeli.) (18.1. 1956).

některé důležité posuny především na zahraničněpolitické scéně. Především sovětsko-jugoslávské sblížení mohlo Moskvu vést k obětování hlavních aktérů a obhájců roztržky, mezi něž Rákosi patřil. Rákosimu se údajně donesly i zvěsti o tom, že se mu chce Tito osobně pomstít. Zatím se ale podle historika Istvána Feitla snažil hrát „mrtvého brouka“ a akcentovat národní notu při odmítání údajně přemrštěných jugoslávských požadavků během vzájemných jednání o odškodnění za obchodní ztráty způsobené jejich jednostranným vypovězením ze strany Maďarska.²²⁹ Rákosi se také mohl obávat, že na něj bude Moskva tlačit, aby právě z důvodu jeho protititovského zaměření revidoval proces s Rajkem.²³⁰

Skutečný šok ale přinesl až tajný Chruščevův referát.²³¹ Již tak brizantní obsah projevu podtrhovala ne zcela konzistentní a transparentní „komunikační strategie“, s jakou sovětské vedení pracovalo ve vztahu ke svým spojencům.²³² Projev nebyl oficiálně otištěn a Rákosi si

²²⁹ FEITL, Szembesülés, s. 202.

²³⁰ Pro Rákosiho se prvním reálným varovným signálem stala oficiální, s Budapeští nekonzultovaná rehabilitace Bély Kúna jako oběti stalinských čistek. Moskva tak nepřímo zpochybnila dosavadní ideologické schéma, v němž Rákosi figuroval jako jediný zakladatel a vůdce maďarského komunistického hnutí. Dne 21. února 1956 vyšel v Pravdě článek ekonoma E. Vargy s názvem Семидесятилетие со дня рождения Бельи Куна, ve kterém byl Kun označen za faktického vůdce Maďarské republiky rad a byl tak rehabilitován jako významná postava světového komunistického hnutí. Rákosi se o tom, že se takový článek připravuje k vydání, dozvěděl, když byl v Moskvě na XX. sjezdu. Vyvinul značné úsilí, aby ho mohl zkorigovat a dokonce se podle svých pamětí dostal i do sporu s Chruščevem, u něhož žádal pozdržení článku. FEITL, Szembesülés, s. 204. Srov. Též СТЫКАЛИН, А.С., *Прерванная революция: венгерский кризис 1956 года и политика Москвы*, Moskva: Новый хронограф 2003, s. 36-37. Viz též HU OSA 300-8-3:28-3-181. LEASON, Bernard. *Bela Kun Rehab. A Step Closer*. [Country Series: Hungary] (21.3. 1956) [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://fa.osaarchivum.org/background-reports?col=8&id=52503>.

²³¹ Podobně se dostal Molotov do konfliktu s Chruščevem při přípravě materiálů k 20. sjezdu. Tentokrát ale nebyl sám – na jednání politbyra 30. ledna 1956 se s výhradami k Molotovovi připojili Kaganovič a Vorošilov. Kromě jiných výhrad vžčetl Chruščevovi, že v materiálech chybí pozitivní zmínky a reference k Stalinovi. Pak během sjezdu Molotov reagoval na skrytou Chruščevovu kritiku a připustil, že on a jeho ministerstvo se stali obětmi starých návyků a své chyby dokázali napravit s pomocí politbyra a ústředního výboru. Na zasedání politbyra 31. prosince 1955 Molotov položil otázku, komu prospěje zveřejnění Stalinových zločinů. Původní výhradní zaměření na Beriju se totiž začalo stále více ukazovat na i na Stalina, na základě výslechl bývalých významných důstojníků NKVD. I v tomto případě Molotov nnesouhlasil s tím, aby o tom sjezd nebyl informován, podle něj Stalin byl důstojným nástupcem Lenina. Když se 9. února projednávala zpráva rehabilitační komise o kultu osobnosti a teroru proti stranických kádrům v letech 1936 – 1938, Chruščev byl pro její zveřejnění před členy sjezdu, naopak Molotov radil k opatrnosti a chtěl, aby se k těmto informacím i toho „druhého“ Stalina – industrializátora, organizátora strany. Pravděpodobně se, podobně jako Vorošilov a Kaganovič, kteří se k němu v jeho rezervovanosti k Chruščevovým návrhům připojili, obávalm že by se Chruščev nemusel v obvinění ze zločinů zastavit u Stalina, a mohl by obvinít i je. Koneckonců jejich podpisy nechyběly pod rozsudky smrti. To ale ani ten Chruščevův ne. Sám Molotov to později komentoval v rozmluvách s Felixem Čujevem tak, že již na v druhé polovině roku 1955 se ocitl na druhé koleji, a to především kvůli svému postoji v jugoslávské otázce. O tom, že Molotova nemůže podceňovat, se Chruščev mohl přesvědčit hned po 20. sjezdu, když v reakci na chaotickou komunikaci demontáže kultu osobnosti ve Stalinově rodné Gruzii dmeonstrovali proti Stalinově „očerňování“. Objevily se i transparenty „Molotov premiérem“ či „Molotov do čela strany“. Molotov samozřejmě tyto protesty neinicioval, ale značka Molotov byla stále silná a Chruščevovi odpůrci na ni mohli spoléhat. WATSON, *Molotov*, s. 253-255.

²³² Zatím nejúplnější sborník věnovaný Chruščevovu projevu na 20. sjezdu viz АФИАНИ, *Доклад Н.С. Хрущева*. Též BARÁTH, Magdolna. Az SZKP XX. kongresszusa a legújabb orosz szakirodalom tükrében. *Múltunk*, 2006, N. 2, s. 177–200. Chruščevův projev v české jazyce viz *O kultu osobnosti a jeho důsledcích: Projev prvního tajemníka ÚV KSSS N.S. Chruščov na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu*

z Moskvy přivezl jen vlastní výpisky projevu, z nichž byla později vytvořena oficiální maďarská verze projevu a ta byla následně distribuována do nižších stranických organizací. Rákosi později vzpomínal na okolnosti prvního seznámení s textem projevu. Těsně před odjezdem z Moskvy za ním přišli dva tajemníci zahraničního oddělení ÚV KSSS a dali mu přečíst šedesátistránkový dokument. Pak se měl odehrát následující rozhovor: Rákosi: „*Mohu si tento doklad vzít sebou do Maďarska?*“ „*Ne.*“ „*Mohu tento materiál využít u sebe v zemi?*“ „*Ne. Obsah dokumentu nesmí být šířen mimo sál zasedání.*“ „*Můžeme si udělat poznámky?*“ „*Ano.*“²³³

Zpráva nebyla otištěna v plném znění, ale dostávala se na veřejnost prostřednictvím neformálních kanálů (redukovaný záznam šířený ve stranické struktuře, zahraniční tisk, rozhlas). Stranická elita tak mohla „autentické“ znění odmítat jako západní dezinformační propagandu. Sama prezentovala svými informačními kanály zdeformovaný extrakt, který nesl několik hesel a vět, často vytržených z kontextu. Ty mohly být ale interpretovány v různých podobách bez pomocných vysvětlujících doplňků. Diskuse se tak mohla soustředit na sousloví „kult osobnosti“ a vést se spory, co vlastně v těch kterých národních podmínkách znamená. Stranické maďarské vedení tak mělo komplikovanou úlohu. Na jednu stranu bylo nutné, aby závěry sjezdu nejprve tlumočila delegace ostatním členům politbyra. Ti pak měli hlavní teze sdělit členům ústředního výboru. Pak bylo možné vytvořit písemný, závazný materiál, který mohl být distribuován na další stranické aktivity.

Situaci komplikovala i zjevná osobní nechuť některých členů politbyra myšlenky tajného referátu přijmout za své. Například Rákosi s Chruščevovým projevem vysloveně nesouhlasil, přesto se snažil zachovat stranickou disciplínu. Po návratu delegace z Moskvy Rákosi nejprve ústně informoval politbyro 1. března 1956, ale tajný projev se ještě

(25. února 1956), Reportér (13. – 26. března) 1990/3. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.praguecoldwar.cz/kult.htm>.

²³³ РАКОШИ, Людям свойственно ошибаться, s. 13-16. Podobně jako Rákosi byla sovětským způsobem komunikace šokována a rozladěna i čínská delegace. Večer 27. února navštívil zvláštní kremelský posel, aby členovi čínské delegace Ču Deovi sdělil rozhodnutí ÚV KSSS informovat čínskou delegaci o tajném projevu. Podle vzpomínek dalšího z delegátů, Teng Siao-pchinga, se čínská delegace rozhodla, že vzhledem k tomu, že Ču De je již staršího věku, vyslechne si obsah referátu Teng. Poté sovětský emisar předal čínskému tlumočnickovi celý referát, aby si ho přečetl a čínské delegaci přetlumočil. Poté si vzal sovětský emisar text zprávy zpět a odešel. Číňané si tak mohli zprávu přečíst jen jednou. Neudržitelnost situace si uvědomoval i sám Chruščev, jenž ještě tentýž večer pozval čínské delegáty a další zástupce komunistických stran na malé neformální setkání, kde se jim snažil svůj projev dále vysvětlit a získat jejich podporu. Když ale čínští komunisté v čele s Maem Chruščevův projev během března podrobně analyzovali, měli již pravděpodobně k dispozici jeho celý text. Bylo by ostatně zvláštní, kdyby Sověti Pekingu projev v plném znění neposkytli, a například polské straně ano. Právě z kanceláře prvního tajemníka Edwarda Ochaba se totiž text projevu přes izraelskou ambasádu ve Varšavě dostal do USA a pté i na přední stránky světového tisku. in: PANTSOV, A. V., LEVINE, S. I., *Deng Xiaoping. A Revolutionary Life*, Oxford University Press, 2015, s. 168-171. Též LOEWENSTEIN, Karl E., *Resurgence of Public Opinion in the Soviet Union: Khrushchev and Responses to the Secret Speech*, *Europe-Asia Studie*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1334.

neprojednával. Bylo rozhodnuto, že se rozšířené zasedání ÚV, jež bylo původně plánované na 9. března a na němž měl hlavní referát o úkolech strany ve světle XX. sjezdu přednést Rákosi, musí odložit.²³⁴ O dva dny později se o této problematice jednalo znovu – tam již vystoupil Geró a poukázal na to, že XX. sjezd přináší zcela novou politickou linii a významně se vyhraňuje vůči předchozí stalinistické praxi. Rákosi byl proto nucen souhlasit s vypracováním materiálu pro ÚV, který by právě reflektoval závěry XX. sjezdu.²³⁵

Devátého března 1956 přednesl tajemník Lajos Ács organizační plány na zasedání ÚV.²³⁶ Od 12. do 13. března 1956 se konalo zasedání rozšířeného pléna ÚV MSP, na kterém byl přečten doklad o činnosti delegace na XX. sjezdu.²³⁷ Již zde se setkal Rákosi s některými kritickými hlasy na svou osobu ze strany Zoltána Szántóa, Józsefa Kőböla, Mártona Horvátha i Józsefa Révaie, kteří ho kritizovali především za jeho tezi, že to, co nyní Chruščev zahájil v SSSR, již bylo v Maďarsku dosaženo, jinými slovy s kultem osobnosti se již maďarští komunisté pod Rákosiho vedením v podstatě vyrovnali. Atmosféra na zasedání byla velmi napjatá, například Kádár údajně velmi emotivně žádal trest pro Mihálye Farkase a kritizoval stranické vedení za nedostatečné vyrovnání se s procesy.²³⁸ Obsah Chruščevova projevu se nedalo dlouho zatajovat – hrozilo, že ho začnou v neschválené podobě šířit nespokojení funkcionáři z nejvyššího vedení. O sedm dní později se proto na zasedání politbyra jeho členové rozhodli vypracovat výtah z tajného referátu, který měl být k dispozici jednotlivým stranickým organizacím spolu s instrukcemi, jak s jeho obsahem nakládat a jak mu přizpůsobit stranickou praxi.

O tom, jak začínal Chruščevův projev měnit atmosféru v zemi, se mohl Rákosi přesvědčit na stranickém aktivu třináctého budapešťského obvodu. Rákosi si před sovětským velvyslancem Andropovem 25. března 1956 pochvaloval, jak jeho účastníci ocenili novou „aktivnější“ stranickou politiku KSSS a MSP.²³⁹ Novou politiku se pokusil uchopit

²³⁴ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 273. ö. e. *Rákosi Mátyás szóbeli beszámolója az SZKP XX. kongresszusáról* (1.3. 1956).

²³⁵ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 274. ö. e. *A KV előtt tartandó beszámoló az SZKP XX. kongresszusáról; A budapesti pártértekezlet előkészítése* (3.3. 1956).

²³⁶ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 275. ö. e. *A KV március 12-ei ülése beszámolójának tervezete; Tájékoztató az SZKP XX. kongresszusa anyagának feldolgozására a pártagitációban és propagandában; Javaslat a Központi Vezetőség március 12-ei ülése határozatának feldolgozására; Ács Lajos előterjesztése a XX. pártkongresszus és a KV március 12-ei ülése anyagának felhasználására az agitációs és propaganda munkában; Határozat a Központi Vezetőség 1956. március 12-ei ülése határozatának feldolgozására* (9.3. 1956).

²³⁷ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 33. ö. e. *Beszámolók és felszólalások az SZKP XX. kongresszusáról: Rákosi Mátyás referátuma* (12. – 13.3. 1956).

²³⁸ RAINER, Imre Nagy, s. 92. Též FEITL, Szembesülés, s. 219.

²³⁹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 26 – 29. *Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши о положении в партии после мартовского пленума ЦП ВПГ и реакции коммунистов на доклад Н.С.*

osvědčenými frázemi a ideologickými postupy z předchozích let a velvyslanec se pokusil přesvědčit, že „... po posouzení závěrů posledního pléna ÚV strany dospělo politbyro k závěru, že i když se boj s kultem osobnosti vedl v určité míře i v Maďarské straně práce, ve světle závěrů XX. sjezdu strany je patrné, že tento boj byl velmi slabý, a proto nemohl přinést potřebné výsledky.“ V závěru rozhovoru Rákosi prezentoval svůj zážitek ze svého vystoupení na stranickém aktivu ve 13. budapešťském obvodu. Vystoupil mladý historik György Litván a řekl, že MSP ztrácí každým dnem vliv na masy, protože opustila politiku „Nového kursu“. Požadoval odstoupení celého politbyra a zejména Rákosiho. Nato se stranický aktiv rozdělil na dvě poloviny – jedna podpořila Litvána, a druhá, po závěrečném Rákosiho slově, ve kterém „hněvivě“ odpověděl „provokatérskému vystoupení“ inspirovaném „západními radiostanicemi“, se postavila na Rákosiho stranu. Samotný Litván později vzpomínal, že bylo svoláno zasedání stranického aktivu 13. obvodu v Angyalföld, na němž se mělo jednat o Chruščevově projevu. Podle Litvánových slov to byla vhodná příležitost pro otevřené otázky z pléna, neboť na ostatních veřejných shromážděních byly dotazy „kontrolovány“. Litván se pustil do přítomného Rákosiho a vyzval ho k odstoupení. Vyvolal tím menší pozdvižení, na což měl Rákosi odpovědět, že sice může považovat Litvána za čestného komunistu, ale jeho právě vyjádřený postoj spíše odráží názory Hlasu Ameriky, které se snaží rozbít jednotu strany.²⁴⁰

Хрущева «О культе личности и его последствиях» на XX съезде КПСС. (25.3. 1956). Cit podle ОРЕХОБА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 1. s. 47.

²⁴⁰ CSALOG, Zsolt, KOZÁK, Gyula, SZABÓ, Miklós *Rozhovor s Györgyem Litvánem. 1956-os Intézet OHA, Kerekasztal-beszéltetés, (1981) 34 ív., in: A forradalom emlékezete. Személyes történelem. s. 24.* Rákosi Andropovovi interpretoval schůzi poněkud jinak: „*Setkání se odehrálo velmi organizovaně a s vysokou mírou aktivní participace zúčastněných.*“ Zdůraznil slovo organizovaně s tím, že se nevyskytly nežádoucí otázky či projevy nesouhlasu, schůze se odehrála podle programu v zavedeném pořádku. Rákosi pak konkrétní incident popsal takto: „*Vystoupil pouze jeden neznámý člověk, který, jak se potom ukázalo, byl přívržencem Imreho Nagye.*“ Zdůrazňuje, že byl „...pouze jeden...“ a že to bylo ojedinělé vystoupení. Byl to někdo „...neznámý...“, nebyl ze známých struktur, funkcionářů, Rákosi ho ani nejmenuje, není to hlas z okruhu „důležitých“. Vystupujícího označil za „...přívržence Imre Nagye...“ Používal jednoduché ideologické konstrukce, jež mu sloužily k orientaci v událostech a k mobilizaci členů. Ve schématu „my – oni“ byli „oni“ charakterizováni jako „opozičně naladěné elementy“, „nepřátelské elementy“, opozičníci a demagogové nebo prostě jako společníci Imre Nagye. Situaci po 20. sjezdu charakterizoval jako „zostřenou“ a jako hlavní chybu komunistů viděl jejich váhání a nerozhodnost. Hlavní cíle jak znovu obnovit pořádek viděl ve zvýšení zodpovědnosti a posílení jednoty a disciplíny. Je zajímavé, že v průběhu jara 1956 již Rákosi v rozhovorech s Anropovem postupně opustil své oblíbené fráze a sděloval Andropovovi jen konkrétní fakta. Jakoby si uvědomoval, že situace přerůstá v krizi natolik, že není čas na ideologickou kurtoazii, ale je třeba vše reprodukovat a sdělovat co nejjasněji. V následném rozhovoru z 18. dubna se již Rákosi soustředil na konkrétní fakta – odjezd Farkase ze SSSR, nesouhlas některých členů ÚV s Farkasovým prodlouženým pobytem v Moskvě a snaha o Kádárovu denunciaci prostřednictvím magnetofonového záznamu z výslechu L. Rajka. In: 5. Запись беседы Ю.В. Андропова с М.Ракоши о ходе проверки дела М.Фаркаша и выявлении материалов, компрометирующих Я.Кадара. 18 апреля 1956, s. 62. V dalším rozhovoru s Andropovem z 6. května můžeme vidět, jak se Rákosi stylizoval do role předního komunistického vůdce. V souvislosti se svým nesouhlasem s kooptací Jánose Kádára do politbyra poukázal na fakt, kdy na X. sjezdu ÚV VKS(b) byl Lenin přinucen souhlasit se zvolením představitelů tzv. dělnické opozice Šljapnikova a Medveděva do ÚV. Rozdíl oproti Maďarsku byl podle Rákosiho jen ten, že

Rákosi, znalý zákulisních praktik a ideologických fines, rychle přišel s omezenou sebekritikou – na stranickém shromáždění v Egeru 27. března potvrdil Rajkovu nevinu, ale veškerou zodpovědnost za nezákonné praktiky svalil na bývalého a již odsouzeného šéfa tajné policie Gábora Pétera, přestože někteří účastníci požadovali, aby výslovně zmínil i svou vinu.²⁴¹ Na zasedání politbyra 28. března 1956 bylo rozhodnuto, aby jeho členové ihned osobně kontaktovali jednotlivé členy ÚV a podrobně jim vysvětlili situaci po XX. sjezdu.²⁴² Znervóznělí funkcionáři, reflektující kritický tón dalších stranických schůzí, svolali proto do Budapešti na 29. března setkání zástupců městských obvodů, aby zde projednali vedení „...aktivního boje proti nepřátelským provokacím“.²⁴³ Pátého dubna politbyro jednálo o úkolech, které vyplynuly ze závěrů zasedání ÚV 13. března, a o tom, jak se je dařilo plnit, a dvanáctého dubna jednali členové politbyra znovu o výsledcích, ke kterým došly dílčí komise ÚV, jež byly zřízeny k tematickým okruhům.²⁴⁴

Šljapnikova a Medveděva podporovala určitá část dělníků, čímž chtěl naznačit, že za Kádárem nestojí nikdo. Rákosi v tomto rozhovoru mluvil velmi otevřeně o osobních animozitách mezi stávajícími i bývalými členy politbyra (např. mezi Istvánem Kovácsem a Mihályem Farkasem), tak i o svých osobních hodnoceních povahových rysů svých kolegů („schytl“ to především József Révai). V rozhovoru z 10. května zaznamenal sám Andropov posun v Rákosiho formulacích, neboť kritizovat se již neměly jen „nedostatky v práci MSP“, „nedostatky v práci politbyra a v sekretariátu ÚV“, či nekonkrétní „kult osobnosti v Maďarsku“, ale kritice měl být podroben „kult Rákosiho osobnosti“. Rákosi přiznal svůj podíl na jeho formování. To byl výrazný posun. Také poprvé přiznal, že za Rajkovu smrt nese osobně zodpovědnost. Samozřejmě tento krok neučinil z nějakého morálního hnutí či výčitek svědomí, ale aby „...zvýšil důvěru členů MSP k svému vedení...“. Když Rákosi mluvil v souvislosti s Rajkem a procesy o sobě, používal ideologické formulace jako kult osobnosti či chyby ve vedení, jakmile ale zmínil Farkase, hovořil o osobní vině. АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 69 – 70. Запись беседы Ю.В.Андропова с М.Раюши о его предстоящей встрече с М. Фаркашем и о плане его доклада на собрании партийного актива Будапешта (10.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 11. s. 76-78.

²⁴¹ Gábor Péter (1906 – 1993) vstoupil do MKS v roce 1931. V lednu 1945 se stal vedoucím oddělení politické policie, později ÁVO a ÁVN. Byl zodpovědný za přípravu vykonstruovaných procesů. Péter byl propuštěn z policie v roce 1952 a vyloučen ze strany. Dne 3. ledna 1953 byl zatčen a v následujícím roce byl odsouzen na doživotí. Tento trest byl zmírněn na 14 let v roce 1957. O dva roky později byl na základě individuální amnestie propuštěn. Na stranickém aktivu budapeštské stranické organizace 18. května Rákosi pod tlakem uznal svůj podíl na nezákonných represích uplynulého období. In: KRAMER, *The Soviet Union*, s. 177.

²⁴² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 277. ó. e. *A PB az elhangzott vita alapján az alábbi határozatot hozza* (28.3. 1956). Speciální pozornost měla být zaměřena na mladší funkcionáře a členy stranického vedení, kteří v očích starých praktiků byli zvláště náchylní k antirákostickým postojům.

²⁴³ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 30 – 33. *Запись беседы Ю.В.Андропова с И.Ковачем о выступлениях участников партийных активов в Будапеште против М.Ракоши* (30.3. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 2. s. 51.

²⁴⁴ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 279. ó. e. *A PB által kiküldött bizottság feljegyzése az SZKP XX. kongresszusából és a KV 1956. március 13-ai határozatából adódó feladatokkal kapcsolatban* (5.4. 1956); MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 280. ó. e. *Az SZKP XX. kongresszusából és a KV 1956. március 13-ai határozatából adódó egyes feladatokat kidolgozó bizottságok összetétele* (12.4. 1956).

2.4. Rehabilitace

Prvním viditelným výsledkem bylo ustavení stranické vyšetřovací komise pod vedením šéfa budapešťské stranické organizace Istvána Kovácse. Tento stranický veterán sice chápal, podobně jako první tajemník, že „neřízené“ rehabilitace představují hrozbu pro stabilitu strany, na druhou stranu jako předseda komise získal mocenský nástroj, jehož prostřednictvím mohl významně ovlivňovat zákulisní politiku.²⁴⁵ Mezi Kovácsem a Rákosim lety živená osobní nevraživost, která měla své kořeny v třicátých letech, kdy spolu oba dva seděli ve vězení, získala nový rozměr.²⁴⁶ Kovács sice nechtěl Rákosiho ve funkci prvního tajemníka nahradit, ale snažil se omezit jeho absolutní moc a také do vedení přitáhnout mezi lidmi i řadovými komunisty populární osobnosti jako například Kádára, jehož po jeho propuštění z vězení reformně naladěni komunisté začali vnímat jako možnou alternativu k Rákosimu.²⁴⁷ Józsefné Szilágyiová byla manželkou velmi aktivního Nagyova spolupracovníka Józsefa Szilágyiho. Oba dva se v první polovině roku 1956 pravidelně scházeli s Kádárem, jemuž se snažili vysvětlit, v jak špatné situaci strana je a jak mezi řadovými komunisty panuje velká nespokojenost a deziluze především s Rákosim. Komunisté

²⁴⁵ Komise se skládala z pěti členů – Antala Apróa, Árpáda Haziho, Erika Molnára, Sándora Nógradiho a Istvána Kovácse. Viz SÍPOS, Levente, VARGA, György T., Jelentés 1956–ból Farkas Mihály büneiről, Az MDF KV áltál 1956 március 13-án Farkas Mihály ügyének kivizsgálására kiküldött bizottság július 19-i jelentése, *Társadalmi szemle*, 1990, No. 6, s. 73-90. Na zasedání politbyra 19. dubna 1956 předložil Antal Apró první verzi zprávy o rehabilitacích. In: MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 281. ö. e. *A rehabilitációs bizottság javaslata (fogalmazvány és tisztázata) a rehabilitáció egyes kérdéseire* (19.4. 1956). Dne 11. května Rákosi představil k diskusi základní body pro zprávu, kterou měl přednést na stranickém aktivu. MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 286. ö. e. *Az 1956. május 15-én tartandó nagyaktíva-értekezlet beszámolójának tervezete* (11.5. 1956). Dne 17. května 1956 měla být na pořadu jednání politbyra souhrnná zpráva o rehabilitacích, zahrnující seznam rehabilitovaných osob. Bod byl ale stažen z pořadu jednání. In: MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 287. ö. e. *Összefoglaló jelentés a rehabilitációról; Mellékelve: Tájékoztató a politikai ügyekben felülvizsgált személyekről. – Nyilvánosság a rehabilitált személyekről. - Személyi adatlapok* (17.5. 1956). O rehabilitacích se na půdě politbyra opět jednalo 24. května, zprávu přednesl Antal Apró. MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 288. ö. e. *Javaslat a rehabilitáció néhány kérdésével kapcsolatban; Mellékelve: A BM kiegészítő javaslata a még letartóztatásban lévőkre vonatkozó eljárást illetően* (24.5. 1956).

²⁴⁶ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 100 – 104. *Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё о берлинской сессии СЭВ, усилении в Венгрии политической напряженности и оппозиции М. Ракоши* (4.6. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 12. s. 78. Kovács již na začátku padesátých let podezíral Rákosiho, že na něj nechal nasadit speciální policejní sledování. V souvislosti se zatčením Gábora Pétera Kovács ztratil v roce 1953 svoji pozici v politbyru a stal se okresním tajemníkem. V době před III. sjezdem ÚV MSP (24. – 30. května 1954), na kterém vyvrcholil vnitrostranický boj mezi „nagyovci“ a „rákosisty“, Kovács připravoval dopis – analýzu ekonomické a vnitrostranické situace. Podle Gerőa, se kterým znění dopisu Kovács během příprav konzultoval, mělo jít o kritiku Imre Nagye a *Nového kursu*. Když se ale s obsahem dopisu seznámili členové politbyra, zjistili, že Kovács svoji kritiku nasměroval hlavně na Rákosiho s tím, že nerespektováním závěrů červnového zasedání ÚV z roku 1953 způsobil rozkol ve straně. Srov. RAINER, *The New Course*, s. 3.

²⁴⁷ V tomto smyslu také věc prezentoval Andropovovi, jemuž naznačil, že „...posílení stranického vedení nelze dosáhnout bez náležitého zlepšení sestavy politbyra...“ (tj. kooptací nových členů). АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 30-33. *Запись беседы Ю.В. Андропова с И.Ковачем о выступлениях участников партийных активов в Будапеште против М.Ракоши* (30.3. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 2. s. 51.

se prý před lidmi styděli vystupovat a Kádára varovali, že ve vzduchu je „revoluce“. Kádár nevěřil a prohlásil, že maďarská dělnická třída si neumí představit lidovou demokracii bez Rákosiho. Kritizoval také „intelektuály – panikáře“ v Nagyově blízkosti, například Miklóse Vasárhelyiho. Szilágyi prý Kádárovi neustále připomínal, že stranické vedení má povinnost zbavit se Rákosiho. Podle Szilágyiové ale všechny zarážely Kádárův obdiv a víra v Rákosiho na pozadí jeho čerstvé vězeňské zkušenosti, kam ho nedostal nikdo jiný než právě Rákosi.²⁴⁸

Na sílící kritiku své osoby zareagoval Rákosi tím, že se pokusil najít v okruhu svých bývalých spolupracovníků vhodnou oběť, jejíž odsouzení by kritické hlasy umlčelo. Volba padla na bývalého ministra obrany Farkase, který v tu dobu dlel na studiích na vojenské akademii v SSSR a podle rozhodnutí politbyra z 3. března z ní byl odvolán s odůvodněním, že bude přeřazen na jinou práci v Maďarsku.²⁴⁹ Farkas patřil od roku 1948 do nejužšího politického vedení a jako ministr obrany zodpovídal za urychlenou militarizaci iniciovanou Stalinem v roce 1951. Po sovětské intervenci byl v červnu 1953 odvolán ze všech svých funkcí, ale ještě téhož roku se na zásah Moskvy vrátil do politbyra a stanul v čele agitačního a propagandistického oddělení ÚV. Během roku 1954 se střídavě přidával k Nagyově a Rákosiho skupině, aby nakonec přišel o podporu obou táborů. V roce 1955 byl dubnovém zasedání ÚV odvolán ze sekretariátu a posléze i z politbyra a následně "odklizen" na vojenskou akademii do Moskvy. Jeho politický oportunismus mu udělal nepřátele jak mezi Nagyovými i Rákosiho přívrženci, což jej izolovalo, ponechalo bez politických přímluvců a učinilo z něj ideální terč.

Scénář byl jednoduchý – nejdříve měly být odhaleny Farkasův nezákonný postup v případě Rajk a jeho „škodlivé působení“ na ministerstvu obrany a pak se mu měla nasadit berijovská „psí“ hlava a vyměřit exemplární stranický trest.²⁵⁰ Důležité bylo ovšem slovo stranický – prakticky nikdo z nejvyššího vedení zatím neuvažoval o trestním stíhání, na to

²⁴⁸ KOZÁK. *Rozhovor s Józsefné Szilágyiovou*. s. xx; Kádárův ambivalentní vztah k Rákosimu jako na jedné straně osobní autoritě i jako původci nezákonných procesů a Kádárova několikaletého věznění zdůrazňuje i Huszár. Na druhou stranu podle mého názoru Huszár opomíjí roli, kterou Kádár, byť možná i proti své vůli, ztělesňoval pro část stranického vedení, především v ústředním výboru – roli kompromisního vůdce vymezujícího se jak vůči „levičáckému“ Rákosimu, tak i „pravičáckému“ Nagyovi. in: HUSZÁR, *Kádár*, s. 241-268.

²⁴⁹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 274. ő. e. *Farkas Mihály visszahívása a Vorosilov Akadémiáról. (Szóbeli.)* (3.3. 1956). U některých funkcionářů vznikalo podezření, že Kreml Farkasův odjezd záměrně zdržuje. Za rychlé prošetření se stavěli nejen István Kovács, ale i Ernő Gerő, fakticky druhý muž ve straně, a také dosud váhající premiér András Hegedűs. Srov. АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 30-33. *Запись беседы Ю.В. Андропова с И.Ковачем о выступлениях участников партийных активов в Будапеште против М.Ракоши* (30.3. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 2. s. 51.

²⁵⁰ Výčet Farkasových zločinů byl pak zveřejněn ve speciální zprávě. Srov. *Jelentés 1956-ból Farkas Mihály büneiről*.

věděl bývalý člen nejužšího vedení příliš mnoho. Premiér András Hegedűs podporovaný Rákosim navrhoval předložit výsledky šetření komise ústřednímu výboru, pak Farkase vyloučit z ÚV, případně i ze strany, a tím celý případ odložit ad acta.²⁵¹ Na zasedání ÚV v červenci 1956 byl pak Farkas "odklizen" do ústraní. Velkorysou nabídku na doživotní dovolenou v SSSR odmítl, takže byl v říjnu 1956 pod silícím tlakem veřejnosti zatčen. Za Kádára byl odsouzen, ale rychle propuštěn na amnestii.

2.5. Lídr nového typu – János Kádár

Jakmile stranické vedení zahájilo se zjevnými rozpaky „řízenou“ diskusi o kultu osobnosti, rychle se stočila na jeden konkrétní, ale pro stranickou elitu nejožehavější případ – na proces s bývalým ministrem vnitra a zahraničí a někdejším mužem číslo dvě ve straně Lászlóem Rajkem.²⁵² Paradoxy maďarských rehabilitací nejlépe ztělesňoval například Kádár – v jedné a té samé zprávě o rehabilitacích se objevoval jako viník (v procesu s Rajkem byl ministr vnitra a vyslyšel ho)²⁵³ i jako oběť (byl odsouzen na počátku padesátých let). První otřes pro něj znamenala Rajkova poprava, na které byl jako ministr vnitra přítomen. Zapůsobilo na něj, že ani tváří v tvář smrti Rajk nepřestal věřit ve Stalina, Rákosiho a komunismus. Krátce nato dostal Kádár možnost pocítit tíhu socialistické spravedlnosti na vlastní kůži – byl zatčen, odsouzen a na svobodu se dostal až v roce 1954. Pečeť Rajkova „spolukata“ si však nesl dále a po svém nástupu k moci v roce 1956 se systematicky, byť neúspěšně pokoušel zahladit všechny dokumenty svědčící o jeho podílu na procesu.²⁵⁴

²⁵¹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 54-56. *Запись беседы Ю.В. Андропова с А.Хегедьюшем о недостатках в работе Политбюро и Секретариата ЦК ВПГ и разногласиях в связи с делом М. Фаркаша* (4.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 8. s. 67.

²⁵² АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 26 – 29. *Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракошии о положении в партии после мартовского пленума ЦК ВПГ и реакции коммунистов на доклад Н.С. Хрущева «О культе личности и его последствиях» на XX съезде КПСС*. (25.3. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 1. s. 47.

²⁵³ V polovině roku 1948 přišel na Rajkovo místo na ministerstvu vnitra a svého předchůdce osobně vyslyšel. Z magnetofonového pásku, který byl sedmého července 1949 při výslechu pořízen, vyplývalo, že Kádár Rajka slovně (a pravděpodobně i fyzicky) týral, zesměšňoval a nutil ho, aby se přiznal k smyšleným zločinům. Přednesl také hlavní zprávu o Rajkově činnosti před ÚV MSP. In: MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 8. ő. e. *Gyorsírói jegyzőkönyv. A Rajk László és Szőnyi Tibor által vezetett kémcsoport ügye. – Kádár János referátuma, Rákosi Mátyás hozzászólása az általa kidolgozott határozati javaslatlaltal, egyéb hozzászólások, Rákosi zárszava* (11.6. 1949).

²⁵⁴ V listopadu 1956 údajně nechal Kádár inkriminovaný magnetofonový pásek zničit. Zachoval se ale zápis, který byl pořízen ihned po výslechu a který byl zveřejněn až po roce 1989. in: HAJDÚ, Tibor, A Rajk-per háttéré és fázisai, *Társadalmi Szemle*, 1992, No. 11, s. 17–36; HAJDÚ, Tibor, Farkas és Kádár Rajknál. Az 1949. június 7-i beszélgetés hiteles szövege, *Társadalmi Szemle*, 1992, No. 4, s. 70-89.

Z rehabilitací se stal prostředek pro zákulisní machinace a politické boje. Přesvědčit se o tom mohla staronová stranická „hvězda“ János Kádár, na kterého Rákosi promptně vytáhl kompromitující materiál v podobě protokolů z Rajkova výsledku s neskrývanou snahou zlikvidovat potencionálního rivala.²⁵⁵ Tento materiál byl natolik výbušný, že nesměl proniknout ani mezi širší stranický aktiv, natož mezi veřejnost. Rákosi však neváhal nahlas uvažovat, že by přepis výsledku mohl ukázat alespoň členům ÚV. Přidal i další obvinění staršího data – Kádár měl v době ilegality údajně zradit své spolupracovníky horthyovské policii (což nebylo prokázáno) a podílel se na rozhodnutí o rozpuštění tehdejší maďarské komunistické strany (což byla pravda).²⁵⁶ Rákosimu se ale nepodařilo přesvědčit ostatní členy politbyra, aby se proti Kádárovi zahájilo stranické vyšetřování, i když u několika členů vůči Kádárovi určitá averze existovala.²⁵⁷

Proč však ten náhlý zájem o Kádára, v té době jen tajemníka jednoho z budapešťských obvodů? Rákosi pravděpodobně v Kádárovi cítil přirozenou autoritu a svého nechtěného nástupce.²⁵⁸ Část stranické elity začala otevřeně hovořit o nutnosti zvolit nové stranické vedení a také nového vůdce strany. Nejprve zazněl požadavek, aby byl Kádár kooptován do politbyra. Kovács s Gerőem realisticky upozorňovali na nebezpečí, že si jeho členství v politbyru ústřední výbor prosadí proti mínění politbyra, což by způsobilo otevřený rozkol ve straně.²⁵⁹ Navrhovali proto ústupovou taktiku – Kádára do politbyra zvolit, ale co nejvíce ho „...izolovat“ a „vhodně na něj působit“ tak, aby se nemohl nějakým způsobem spojit

²⁵⁵ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 42-43. *Запись беседы Ю.В.Андропова с М.Ракоши о ходе проверки дела М.Фаркаша и выявлении материалов, компрометирующих Я.Кадара* (18.4. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 5. s. 62.

²⁵⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 206 – 215. *Запись беседы А.И.Микояна с Я.Кадаром в Будапеште о положении в ВПТ* (14.6. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 34. s. 160.

²⁵⁷ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 42-43. *Запись беседы Ю.В.Андропова с М.Ракоши о ходе проверки дела М.Фаркаша и выявлении материалов, компрометирующих Я.Кадара* (18.4. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 5. s. 62.

²⁵⁸ Při možných kalkulacích vycházel v perspektivě dvou až tří let János Kádár jako nejpravděpodobnější první tajemník. Měl aureolu politického vězně a oběti represí, čímž se odlišoval od zkompromitovaného Gerőa, byl znám jako zkušený organizátor – tím se nemohl pochlubit zase mladý Hegedűs. Byl i relativně oblíbený a tíhl ke kompromisním řešením, což ho zase odlišovalo od konzervativního Kovácsa. in: АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60 – 64. *Запись беседы Ю.В.Андропова с И.Ковачем о кооптации в Политбюро ЦР ВПТ Й.Реваи и Я.Кадара, расследовании дела М.Фаркаша и мероприятиях по укреплению авторитета партийного руководства в массах*. (7.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 10. s. s. 71-76.

²⁵⁹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60-64. *Запись беседы Ю.В.Андропова с М.Ракоши о деле М.Фаркаша и расширении состава Политбюро ЦР ВПТ*. 6 мая 1956. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*. N. 9. s. 69-71.

s Nagyem, neboť kolem Kádára se začala šířit šeptanda, že je tajným Nagyovým přívržencem.²⁶⁰

Otevřela se tak i otázka vůdcovství ve straně. Když si Rákosi v roce 1954 prosadil volbu mladých funkcionářů do politbyra, mimo jiné naznačoval, že si hodlá vychovat loajálního nástupce, ovšem podle svých kritérií. Zákon stranické hierarchie totiž velel ohlížet se po Rákosiho vrstevnících „osvědčených v boji“. Tento kariérní řád však Rákosimu příliš vhodných alternativ nenabízel – Ernő Gerő byl nemocný a neoblíbený, Imre Nagy nepřicházel po litém vnitrostranickém boji v úvahu, s Kovácsem neměl zase nejlepší osobní vztahy. O slovo se také začala hlásit část stranických veteránů (tzv. odstavení), kterým nebyla příliš po chuti Rákosiho „mládežnická garda“. Mezi odstavené patřil především bývalý šéfidolog strany József Révai, který se snažil vrátit do politického vedení, z něhož byl v červnu 1953 odvolán. Rákosi byl z pro sebe rozumných důvodů proti.²⁶¹ U Révaie hrály roli spíše osobní antipatie – bývalý hlavní ideolog strany byl podle něj nemocný člověk, který se v roce 1954 „...*hystericky dožadoval včlenění do politbyra*...“,²⁶² a Rákosi si jej poněkud krkolomně spojoval s Imre Nagyem.²⁶³

V době, kdy se v politbyru stále zvažovalo, zda Kádára vpustit do nejvyšší politiky či ne, zasáhl i sovětský velvyslanec Jurij Andropov a 29. dubna poslal do Moskvy telegram, kterým situaci alespoň pro maďarské vedení zkomplikoval. Místo aby si pozval Kádára k rozhovoru, v němž by mu Kádár některá Rákosiho obvinění na svou osobu mohl vysvětlit, plně akceptoval Rákosiho stanovisko a nezakrytě radil ústředí, aby zabránil Kádárovu vstupu do politbyra. Opak by byl podle Andropova vážným ústupkem „...*pravým a demagogickým elementům*...“²⁶⁴ Většina velvyslancových zpráv z tohoto období procházela dlouhým

²⁶⁰ V roce 1955, kdy Rákosi chystal útok na celou platformu Nového kursu, rozeslal Imre Nagy členům ÚV dopis, v němž je žádal, aby do ÚV kooptovali Kádára a Ference Donátha. Text se však na plénu nečetl.

²⁶¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 134-138. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о мероприятиях Политбюро ЦР ВПТ по осуществлению в венгерских условиях решений XX съезда КПСС и предполагаемых изменениях в составе Политбюро (29.4. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 6. s. 63. András Hegedűs v rozhovoru s Andropovem tvrdil, že kandidaturu Kádára podpořil právě Gerő s tím, že „...*plénum tak jako tak požaduje Kádárovo včlenění do politbyra, i když proti vůli politbyra*...“. Srov. též АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60-64. Запись беседы Ю.В.Андропова с М.Ракоши о деле М.Фаркаша и расширении состава Политбюро ЦР ВПТ (6.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 9. s. 69-71.

²⁶² Na Révaiovu úpornou snahu dostat se v roce 1955 zpět do politbyra vzpomínal Rákosi ještě ve svých ramětech. Srov. РАКОШИ, Людям свойственно ошибаться, s. 27.

²⁶³ Mladší Révaiova sestra si vzala za muže Zoltána Szántóa, který byl považován za Nagyova přítele.

²⁶⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 134-138. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о мероприятиях Политбюро ЦР ВПТ по осуществлению в венгерских условиях решений XX съезда КПСС и предполагаемых изменениях в составе Политбюро (29.4. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 6. s. 63. Zajímavé je v tomto ohledu hlášení pracovníků sovětského velvyslanectví Krjučkova a Satučina, v němž rekapitulovali mítink v Ceglédu,

úředním procesem na ministerstvu zahraničních věcí a do sekretariátu ÚV KSSS se dostávala se zpožděním. Tento telegram byl ale již 3. května zařazen jako 23. bod na jednání politbyra. Michail Suslov byl pověřen, aby se spojil s Andropovem a sdělil mu stanovisko politbyra „...s ohledem na výměnu názorů na zasedání...“²⁶⁵ Sovětské vedení se pravděpodobně s Andropovovým názorem ztotožnilo, neboť 7. května Andropov sdělil Istvánu Kovácsovi, že Moskva nesouhlasí s tím, aby se Kádár stal členem politbyra.²⁶⁶ To stávající členy, kteří se již s Kádárovým vstupem do politbyra postupně smiřovali, trochu zaskočilo, neboť jedenáctého května se u Andropova ohlásil Gerő a snažil se velvyslance přesvědčit, že Kádár by se sice mohl chovat „...ne tak, jak bychom si přáli...“, ale odmítl obavy z toho, že by Kádár zneužíval moc („...Kádár není Farkas...“). Členové politbyra se obávali, aby se nedostali pod dvojí tlak rozdílných názorů vlastního ústředního výboru a Kremlu. Negativní postoj vůči Kádárovi evidentně zlepšily Rákosimu náladu a v následném rozhovoru s Andropovem 18. června se vrátil do bezpečného hájemství ideologicky zkonstruovaného pohledu na události. Opět zde nalezneme formulace jako „zvýšení odpovědnosti“, „osud strany“, „jednotná linie strany“, „demonstrovat plnou jednotu“, „aktivizace“ atd. Návrat k osvědčeným frázím vypovídá přinejmenším o tom, že Rákosi chytil „druhý“ dech a očekával blížící se červencové plénum s optimismem.²⁶⁷

Kramer navíc zdůrazňuje, že Andropov dělí ve své zprávě maďarské komunisty jen na dvě skupiny – „staré“, bránící se destalinizací a změnám, a „mladé“, nezkušené, kteří

který pořádala 24.6. Vlastenecká lidová fronta a na němž vystoupil i Kádár. Projev se příliš nelíbil – Kádár hovořil jen o „minulých chybách“ při praktikování „třídního boje“ na vesnici, kde podle něj byl zveličován počet třídních nepřátel kvalifikováním běžných středních rolníků jako kulaků. Kádár odsuzoval špionománii a hovořoval pro demokratizaci výstavby, ale nezmínil předchozí úspěchy. Oba sovětské diplomaty také upozorňovali na „...demagogické momenty...“ v jeho projevu. Kádár svoje názory nezměnil ani při osobním pohovoru se Satučinem, který se konal po mítinku. Kádár se pustil do ostré kritiky současného stavu – staly se vážné chyby, maďarský národ utrpěl obrovské ztráty, nevinně trpěly tisíce čestných komunistů, závěry XX. sjezdu se v Maďarsku projevují slabě, vedoucí straničtí pracovníci jsou nerozhodní, březnové plénum ÚV MSP bylo čistě formální, panuje nedůvěra mezi řadovými členy a vedením aj.

²⁶⁵ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 20. Л. 7.; АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 133; ЦХСД. Ф. 89. Д. 1. *Постановление Президиума ЦК КПСС в связи с информацией Ю.В.Андропова от 29 апреля 1956 г* (3.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 7. s. 66.

²⁶⁶ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60-64. *Запись беседы Ю.В.Андропова с И.Ковачем о кооптации в Политбюро ЦР ВПТ Й.Реваи и Я.Кадара, расследовании дела М.Фаркаша и мероприятиях по укреплению авторитета партийного руководства в массах* (7.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 10. s. s. 71-76.

²⁶⁷ Poněkud v jiném tónu byl veden rozhovor mezi Rákosim a Klimentem Vorosilovem (26.6.), v němž posledně jmenovaný sondažoval Rákosimho postoj k Jugoslávii a jeho ochotu k maďarsko-jugoslávskému sblížení. Velkou část rozhovoru věnoval Rákosi stížnostem na Jugoslávce, na jejich obojetnou pozici „mezi bloky“ a na škodlivý vliv této myšlenky na část maďarské veřejnosti. Zkritizoval i Togliattiho „polycentrické“ prohlášení, na pokoji nenechal ani Nagye s Farkasem. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 11-14. *Записка КЕ.Ворошилова в Президиум ЦК КПСС о беседе с М.Ракоши о состоянии венгеро-югославских отношений и сложности положения Ракоши в ВПТ*. 26 июня 1956. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 19. s. 97. Dokument se, vzhledem k tomu, že ho vedl člen politbyra Vorosilov, dostal k Chruščovovi a k dalším členům.

nezvládají své úkoly. Andropov žádal politbyro o větší podporu pro Rákosiho proti silám, které by chtěly získat co nejvíce ústupků od pravicových a demagogických elementů. Tato zpráva podle Kramera vyvolala v Kremlu určitou pozornost, na začátku května rozhodlo sovětské vedení o vyslání Michaila Suslova, aby věc projednal s Andropovem i s maďarským vedením. Situace ale evidentně nebyla pro Kreml nijak akutní – Suslov odcestoval do Budapešti až 7. června, zato zůstal celý jeden týden. Snažil se znesvářené stranické vedení přimět k zodpovědnosti. Radil, aby se hlavní linie obvinění za zinscenované procesy svedla na Farkase a nikdo jiný už pak nebyl v této souvislosti vyšetřován. Suslov dále schválil kooptaci Kádára do politbyra, aby se uklidnila nespokojenost jeho přívrženců a zároveň byl Kádár „zavázán“. K Nagyovi a jeho skupině však instrukce nezanechal.²⁶⁸

Podle Kramera se ale jeho závěry lišily od Andropovova „alarmismu“ – neviděl nějaký široce rozšířený odpor proti politice strany, ale spíše nespokojenost s Rákosim především mezi Nagyovými přívrženci. Suslov nejvíce kritizoval Kovácse za to, že se snaží vytvořit z Farkasova případu hlavní bod nadcházejícího pléna ÚV. Nešetřil ani ústřední výbor, který podle něj neměl „...dobré složení...“, působila v něm řada příznivců Imreho Nagye, „...skupina ne zrovna nejlepších bývalých sociálních demokratů...“ a také řada „...nezralých, nepevných pracovníků“.²⁶⁹ Jako řešení navrhoval, aby se v ústředním výboru posílily maďarské kádry na úkor těch „židovských“, ale Rákosiho pozici v podstatě podpořil před plánovaným červencovým plénem ÚV.²⁷⁰ Jak uvádí Kramer, tato Suslovova pozice, jakkoliv se může zdát zvláštní a ignorující skutečný stav nálad uvnitř maďarské společnosti a komunistické strany, byla v souladu jak s postojem velvyslance Andropova, tak i sovětského vedení, které později tohoto lehkovážného a poněkud ignorujícího postoje Chruščevovými slovy litovalo a označilo ho za velkou chybu.²⁷¹

Případ Rajk brzy ztratil prvotní rozměr nezákonného politického procesu a stal se celospolečenským katalyzátorem veřejné nespokojenosti a prubířským kamenem ochoty

²⁶⁸ RAINER, *Imre Nagy*, s. 96.

²⁶⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 146-149. Телефонোগрамма М.А.Суслова из Будапешта в ЦК КПСС о настроениях в венгерском обществе и беседах с руководством ВПТ. 13 июня 1956. Cit podle ОРЕХОВА – СЕРЕДА – СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 14. s. 85.

²⁷⁰ KRAMER, *The Soviet Union*, s. 176.

²⁷¹ Kramer cituje Chruščova ze záznamu jeho rozhovoru s čínskou delegací 2. října 1959, podle něhož Chruščev připustil, že byla chyba spoléhat se na toho „idiota Rákosiho“. АПРФ. Ф.3. Оп. 65. Д. 331. Л.12. Запис беседы Н. С. Хрущева с китайскими товарищами 2 октября 1959 г. в Пекине (2.10. 1959). Kramer také uvádí, že nelichotivé Chruščevovy poznámky o Rákosim zaznamenal i Veljko Mićunović. Suslovovu podporu vnímali jiní členové maďarského vedení jako vhodný argument pro Rákosiho, aby útoky na svoji pozici interpretoval také jako útoky na sovětské vedení. Takto se vyjádřil například János Kádár. KRAMER, *The Soviet Union*, s. 177. S obsahem svého rozhovoru se Suslovem Rákosi seznámil politbyro 14. června. In: MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 291. ő. e. (14.6. 1956).Rákosi Mátyás szóbeli beszámolója a Szuszlovval folytatott beszélgetésről.

establishmentu pokračovat ve vyrovnávání se s minulostí.²⁷² Komise vedená Istvánem Kovácsem dostala "zadání" podobající se kvadratuře kruhu – vyšetřit Rajkův případ a další politické procesy tak, aby v nich nefigurovalo Rákosiho jméno. Kromě procesu s Rajkem otevřela i následné procesy s Jánosem Kádárem, Gyulou Kállaiem a Ferencem Donáthem (1951).²⁷³ Podle vlastních slov ale i Kovács začínal chápat nebezpečí rehabilitací a potřebu chránit prvního tajemníka před nařčeními z účasti na nezákonných procesech, už jen proto, aby jeho neřízený pád nestáhl za ním ostatní.²⁷⁴

Do tohoto plánu zasáhl Gábor Péter, zakladatel tajné policie ÁVH, který byl zatčen již v roce 1953 ještě před Stalinovou smrtí.²⁷⁵ Nechal si zavolat Kovácsovu komisi a desátého července, těsně před zahájením mimořádného pléna, jí přečetl svůj dopis, v němž za hlavního viníka Rajkovy smrti označil Rákosiho a potvrdil, že sovětský poradce Bělkin vyslovoval pochybnosti o dalším vedení Rajkova procesu.²⁷⁶ To byl ovšem nežádoucí zásah do koncepce s Farkasem. Podle Andropova nesla celá akce stopy intriky. Pétera totiž navštívila ve vězení jeho žena a pravděpodobně ho informovala o situaci ve straně a probíhajícím stranickém

²⁷² László Rajk (1909–49) se zapojil do ilegálního komunistického hnutí ve svých devětadvaceti letech. V roce 1937 byl vyslán do Španělska jako politický komisař. Pak byl až do roku 1944 internován, vrátil se do Maďarska a organizoval odboj. Po válce se stal významným funkcionářem MKS. V letech 1946–48 působil jako ministr vnitra, pak krátce jako ministr zahraničí. Na základě vykonstruovaných žalob byl 30. května 1949 zatčen a 15. října 1949 popraven. Srov. ЗЕЛИЦКИ, В.И., Трагическая судьба Ласло Райка. Венгрия 1949, *Новая и новейшая история*, 2001, No. 2, s. 131.

²⁷³ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60-64. Запись беседы Ю.В. Андропова с М. Ракоши о деле М. Фаркаша и расширении состава Политбюро ЦП ВПГ. 6 мая 1956. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 9. s. 69-71.

²⁷⁴ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. П. 187. Л. 60-64. Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем о кооптации в Политбюро ЦП ВПГ Й. Реваи и Я. Кадара, расследовании дела М. Фаркаша и мероприятиях по укреплению авторитета партийного руководства в массах (7.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 10. s. 71-76.

²⁷⁵ Péter se stal tak trochu obětí Rákosiho slepé poslušnosti. Když se Stalin rozhodl vyříditi si účty s imaginárním sionistickým a židovským nebezpečím ohrožujícím Sovětský svaz, oznámil na konci ledna 1953 Rákosi ústřednímu výboru, že dosavadní šéf ÁVH Gábor Péter byl zatčen a spolu s ním i další funkcionáři spjatí s ÁVH István Szirmai a András Bárd. Péter byl 24. prosince 1953 odsouzen. Dne 14. 1. 1954 vojenský soud rozsudek potvrdil. Nezůstalo jen u toho – v rámci této kampaně byli kritizováni a z politbyra propuštěni i István Kovács a Zoltán Vas. Spojovalo je jediné – židovský původ. K tomu například Rainer: „*The “anti-Zionist” purge was a Moscow-inspired initiative begun in earlier years, but the concealed and repressed tensions in the leadership were probably heightened by the signs of crisis. This was how matters stood when news of Stalin’s death arrived on 5 March 1953*“. RAINER, *The New Course*, s. 3-4. Konkrétní záznamy o jednání na politbyru ÚV MSP viz MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 113. ö. e. *Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója Péter Gábor ügyéről. - A vita hozzászólásainak szó szerinti szövege* (22.1. 1953); MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 114. ö. e. *Vas Zoltán és Kovács István önkritikája* (5.2. 1953).

²⁷⁶ PÉTER, Gábor. *Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. Péter Gábor (életfogytiglanra elítélt) beadványa az MSP Pártbizottságának*. In: KOLTAY, Gábor, BRÓDY, Péter, *El nem égetett dokumentumok*, Buapest: Szabad Tér Kiadó 1990. Cit podle *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm>. Péterův názor se v některých rysech shoduje s nově zveřejněnými sovětskými dokumenty. Srov. МУРАШКО, Г. П., НОСКОВА, А. Ф., *Советское руководство и политические процессы Т. Костова и Л. Райка. Сталинское десятилетие холодной войны Факты и гипотезы*, Москва: 1999, s. 29.

vyšetřování.²⁷⁷ Bylo veřejným tajemstvím, že se Péter s Kováčsem přátelsky stýkali a že Kovács se o Péterovi vyjadřoval jako o čestném člověku.²⁷⁸

Kovács v rozhovoru s Andropovem připustil, že Péter mohl být informován, ale rozhodně odmítl, že by za tím stál on. Naopak se snažil Andropova přesvědčit, že pro něj existence dopisu představuje dilema – zveřejní-li ho na připravovaném mimořádném plénu, definitivně tím Rákosiho zničí, na druhou stranu, nechá-li si obsah dopisu pro sebe, ohrozí tím důvěru ve svoji komisi.²⁷⁹ Analogicky vznikala otázka, co by mělo následovat po uveřejnění dopisu. Kovács nahlas spekuloval, že část ÚV by zřejmě požadovala zahájení trestního stíhání proti Rákosimu, což by znamenalo smrtelný úder již tak vratké pozici strany, se kterou byl Rákosi ztotožňován a na jehož podporu byla nasměrována stranická propaganda.²⁸⁰

2.6. Volání zdola

V dějinách občanské společnosti zemí východního bloku zaujímá tzv. Petöfiho kroužek výjimečné místo. Jeho činnost se datuje od března roku 1955, kdy se kolem básníka I. Lakatose a mladých pracovníků Národního muzea vytvořil neformální debatní kroužek.²⁸¹ Příchod průrazných osob, jako byli Gábor Tanczos či András B. Hegedús,²⁸² sebou přinesl změnu agendy – začalo se debatovat o ekonomii, historii a politice.²⁸³ Postupně se v kroužku soustředili lidé nespokojení s politikou komunistické strany. Především po XX. sjezdu se zde scházeli reformní komunisté, pro něž to byla více méně jediná svobodná platforma pro kritiku stranického vedení. Postupně se vytvořil zaběhnutý rituál mezi organizátory kroužku a

²⁷⁷ Sovětský poradce u ÁVH Iščenko informoval velvyslance Andropova o tom, že hned po návštěvě své manželky si Péter nechal zavolat vyšetřovatele a předal mu obálku s dopisem pro šéfa stranické komise Istvána Kovácsa. in: АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 151-162. 27. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о беседе с Э. Герё о нарастании общественно-политического кризиса в Венгрии. 9 июля 1956. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, s. 137.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 144-148. Podlinnik. Запись бесед Ю.В.Авдропова с И. Ковачем и Э. Герё о новых показаниях Г. Петера по делу Л. Райка и возможной постановке на пленуме ЦР ВГГГ вопроса об отставке М.Ракоши. 11 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 28. s. 143.

²⁸⁰ Podle svědectví Ernőa Gerőa Kovács ihned po seznámení se s Péterovým dopisem vtrhl k Gerőovi a v rozčileném stavu kategoricky žádal, aby byl Rákosi zbaven funkce a na jeho místo nastoupil právě Gerő. Tamtéž.

²⁸¹ СТЫКАЛИН, А.С., СЕРЕДА, В.Т., *Из истории одного противостояния: Союз венгерских писателей в общественно-политической борьбе середины 50-х годов*. in: НОВОПАШИН, *Политический конфликты*, s. 93-145.

²⁸² V květnu 1956 se do čela klubu vedle Tanczose a Hegeduse dostali i Balázs Nagy, Kálmán Pétikosteli a dále Róbert Bohó, Dániel Csatári, Ferenc Fekete, Sándor Györfy, Sándor Kázmér, György Máté, Ferenc Pataki.

²⁸³ НОВОПАШИН, *Политический конфликты*, s. 93-145.

stranickým vedením, které aby neztratilo prestiž, vysílalo pravidelně na debaty své zástupce. Ti dostávali nepříjemné otázky, na které nechtěli nebo nemohli uspokojivě odpovědět, a tak se stávali snadnou debatní „kořistí“ opozičníků a intelektuálů. Po schůzi kroužku pak většinou následovalo protizasedání ve stranické režii, na kterém komunisté prezentovali svoji linii bez vyrušujících otázek.

Na prvních debatách o politické ekonomii a směrnicích druhého pětiletého plánu, které se konaly 9. a 22. května, podrobili profesor Tamás Nagy a Ferenc Donáth kritice šéfa plánovacího odboru Istvána Frisse.²⁸⁴ Za tři dny nechal Friss svolat stranickou schůzi, na níž se mělo hovořit o pětiletém plánu, a Friss se zde kriticky vyjádřil na adresu Petöfiho kroužku.²⁸⁵ Na ně pak navázala debata o ekonomice 20. června.²⁸⁶ Pod vlivem XX. sjezdu se diskutovalo o historii a interpretaci neuralgických bodů maďarské novodobé historie (30. května, 1. června)²⁸⁷ a marxistické filozofii (15. června).²⁸⁸ Následovalo setkání bývalých partyzánů a členů KSM z dob jejich ilegality 18. června – i zde se debata dotkla řady „bílých“ míst a režimem tabuizovaných témat.²⁸⁹ Největší nevoli nejvyšších stranických míst vyvolala debata o svobodě tisku 27. června.²⁹⁰ Po nervózní reakci stranického vedení se debatní setkání po dobu prázdnin přerušila, aby pokračovaly na podzim – 26. září se konala debata o řízení ekonomiky, poté 10. října o vzdělání mladých²⁹¹ a o vzdělávacím systému obecně (28.9., 12.10.).²⁹² V předvečer revoluce se konaly ještě debaty umělců (20.10.) a mladých lékařů (23.10.).²⁹³

²⁸⁴ Tato práce se nezabývá analýzou konkrétních diskuzí.

²⁸⁵ ЦХСД, Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 123 – 126. Запись беседы В.А.Крючкова с Ф.Вадасом о дискуссии по проблемам печати. 29 июня 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 22. s. 124-127.

²⁸⁶ HEGEDŰS András B., RAINER János, M. (eds.), *A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – I. Két közgazdasági vita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1989.

²⁸⁷ HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A XX. kongresszus és a történettudomány időszerei kérdései. A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – III. Történeztudomány*, Kelenföld Kiadó–ELTE 1990.

²⁸⁸ HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A XX. kongresszus és a marxista filozófia problémái – A DISZ Petöfi körének filozófus vitája, 1956; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – II. Filozófusvita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1989.

²⁸⁹ HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A volt partizánok és illegális pártmunkások baráti találkozója a budapesti értelmiségiekkel; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*, Múzsák–1956-os Intézet 1991.

²⁹⁰ HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *Vita a sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*, Múzsák–1956-os Intézet 1991.

²⁹¹ HEGEDŰS András B. (eds.), *A gazdasági vezetés kérdései/A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái/Kertmagyarország (17.10.); A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – V. Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?*, 1956-os Intézet 1994.

²⁹² HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A magyar nevelésügy kérdései; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – VI. Pedagógusvita*, Múzsák–1956-os Intézet 1992.

²⁹³ HEGEDŰS András B., EMBER Mária, BOHÓ Róbert (eds.), *Az iparművészet problémái/ A fiatal orvos és a társadalom; A Petöfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VII. Iparművésztudomány – Orvosvita*, 1956-os Intézet 1994.

Na 27. června zorganizoval Svaz maďarských novinářů spolu se členy Petöfiho kroužku v Domě důstojníků lidové armády veřejnou schůzi, na které se mělo debatovat o problematice tisku a novinářů. Od počátku se jednalo o mimořádnou událost. Po informacích „hladoví“ studenti obsadili celou budovu již ve 14:00, ačkoliv oficiální zahájení bylo plánováno až na šestou hodinu večerní.²⁹⁴ Počet účastníků jen v hlavním sále byl odhadován na 5.000, kromě toho byly obsazeny všechny prostory, které se podařilo ozvučit a kde byl slyšet místní rozhlas. Atmosféra vzrušených debat jejich účastníky natolik povzbudila, že jich pak několik stovek vyšlo do ulic. Na vystoupení se zpočátku zapsalo na 70 lidí, vystoupilo jich jen 18.²⁹⁵

Reprezentantům oficiální moci především vadilo, že posluchači dovolili hovořit v podstatě jen těm lidem, kteří kritizovali vedení za jeho chyby, žádali demokratizaci politického života apod. Ti, kdo se snažili vystoupit s pozitivním hodnocením současné stranické linie, byli umlčováni výkřiky jako „To už jsme slyšeli.“ nebo „Odejděte z tribuny.“²⁹⁶ Největší úspěch slavil respektovaný spisovatel Tibor Déry, který sarkasticky útočil přímo na Rákosiho.²⁹⁷ Další řečníci požadovali, aby byl Rajk rehabilitován a jako výraz úcty byly po něm pojmenovány ulice. Kritizován byl také stranický deník Szabad Nép za to, že 17. června otiskl prohlášení Palmira Togliattiho ve zkrácené verzi. Jeden z informátorů sovětské ambasády F. Vadasz sdělil V. Krjučkovovi zajímavý a pro fungování maďarské komunistické strany varovný postřeh – řada otázek z pléna se týkala fungování MSP a ač šlo oficiálně o nestrannou schůzi, mluvili hlavně komunisté a probíraly se problémy komunistické strany. I když bylo stranické vedení ostře kritizováno, publikum bouřlivě aplaudovalo a skandovalo „At’ žije strana!“. Vadasz podotkl, že mnozí komunisté vidí v kroužku náhradní fórum, na kterém mohou říci svobodně své názory, což podle stížností

²⁹⁴ ZINNER, Paul E., *Revolution in Hungary*. Columbia University Press, New York, London, 1962, s. 207-8.

²⁹⁵ Imre Csátár, Péter Nagy, András Tábori, Tibor Tardos, Lajos Jánossy, Gábor Mocsár, Tibor Déry, János Fürjes, Sándor Nógrádi, György Máté, Márton Horváth, György Nemes, Zoltán Vas, Tibor Méray, Péter Kuczka, Sándor Fekete, Géza Losonczy, Tibor Huszár.

²⁹⁶ Hlasatelé oficiální linie se pod tlakem vyhocené atmosféry dostávali do trapných situací. Když celý sál vstal a s heslem „At’ žije Imre Nagy!“ začal aplaudovat, přidali se k ovacím i Márton Horváth, šéfredaktor Szabad Nép, a Sándor Nógrádi. Prvně jmenovaný také v jedné chvíli souhlasil s jedním z posluchačů, který zvolal, že v zemi neexistuje svoboda slova. „A to nám říkáte vy, šéfredaktor Szabad Nép?“ ptali se ho udiveně z pléna. ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 123 – 126. Запись беседы В.А.Крючкова с Ф.Вадасом. 29 июня 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 22. s. 124-127.

²⁹⁷ Tamtéž. Celý text Déryho vystoupení např. *Déry Tibor felszólalása a Petöfi Kör sajtóvitáján* (27.6. 1956), in: HEGEDŰS, RAINER, *Vita a sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről*, s. 96 – 108. Cit podle Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézet Kézalapítvány, 2000 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

mnohých komunistů kontrastuje s atmosférou běžných stranických aktivů, na nichž není možné svobodně vyjádřit své názory.²⁹⁸

Podobně se vyjádřil i další účastník dění sociolog A.B. Hegedűs, když poněkud nadneseně konstatoval, že 80 procent účastníků sezení kroužku byli komunisté, z nichž každý druhý prošel Horthyho nebo Szálasiho vězením.²⁹⁹ Hegedűs později vzpomínal především na osobní účast Mártona Horvátha, šéfredaktora *Szabad Nép*, dále Zoltána Vase a Sándora Nógradiho, kteří se snažili bránit linii strany, i když jejich pozice byly „nehájitelné“. Když se pak organizátoři debaty kolem třetí hodiny ráno ptali Mártona Horvátha na jeho názor, měl odpovědět: „*Hrozné, co se stalo. Naneštěstí musím připustit, že soudruzi mají ve všem pravdu.*“ Podle Hegedűse bylo velmi důležité svědectví Gézy Losonczyho, který přednesl nebyvalou sebekritiku, což jí vzhledem k jeho předchozímu osudu dodalo kredibilitu. Přítomni byli také György Lukács se svými syny Lájosem a Ferencem Jánossym, nebo Árpád Szakasits.³⁰⁰

Paniku ve stranickém vedení znásobily i zprávy z Polska, kde v Poznani došlo k rozsáhlým nepokojům.³⁰¹ Poznaň patřila k tradičním polským průmyslovým centřům, ale režim zde významnější revoltu nečekal.³⁰² Ohniskem nepokojů se staly Závody Josefa Stalina (*Zakłady im Stalina w Poznaniu*, ZISPO), konkrétně „vé trojka“, tzv. Wydział 3. Příčiny byly prozaické a víceméně se podobaly těm, které vyhnaly před třemi lety do ulic dělníky ve východním Berlíně – neustálé zvyšování pracovních norem, chaotická organizace práce, zrušení zvláštních prémie, špatné hygienické podmínky, nefungující doprava do práce. Ráno 28. června 1956 zůstala noční směna v továrně. Výzva ke stávce se začala rychle šířit a kolem osmé hodiny ranní začaly bránu továrny opouštět tisíce rozzlobených dělníků a dělnic. Docházelo k prvním ozbrojeným střetům s policisty a vojáky, kteří se v některých případech přidali na stranu demonstrantů. Ozývaly se první výstřely. Demontrace přerostla v násilné

²⁹⁸ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 123-126. Запись беседы В.А.Крючкова с Ф.Вадасом. 29 июня 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 22. s. 124-127.

²⁹⁹ НОВОПАШИН, *Политический конфликты и кризисы*, s. 118.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ KAMIŃSKI, Lukasz, *The Polish Communist Security Apparatus in 1956*, in: ENGELMANN, Roger, GROSSBOLTING, Thomas, WENTKER, Hermann (hrsgb.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folge*, In Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte und der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Vandenhoeck a Ruprecht 2008, s. 275.

³⁰² Komplexní pohled na poznaňské události nabízí např. MAKOWSKI, Edmund, *Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań, 2001.

nepokoje. Stranické centrum se po prvotním šoku vzpamatovalo a rychle zareagovalo. Premiér Cyrankiewicz povolal speciální jednotky a armádu.³⁰³

Verbální kritika maďarského stranického vedení pronesené během debat Petöfiho kroužku tak získaly nový rozměr reálného útoku na lidově-demokratickou moc v rámci celého bloku.³⁰⁴ Kramer upozornil, že nepokoje v Poznani hrály významnou roli v sovětském rozhodování a měly vliv i na okolní země.³⁰⁵ Maďarské komunisty, a nejen je, především vyděsil časový souběh obou událostí.³⁰⁶ Když pak Mikojan hovořil ve svém telegramu o Petöfiho kroužku jako „Poznani bez výstřelů“, doplnil také, že ač v obou případech nezazněla otevřeně kontrarevoluční hesla, nemělo by to maďarské komunisty ukolébat.³⁰⁷

Politbyro ÚV MSP zasedalo hned druhý den po „skandální“ schůzi kroužku.³⁰⁸ Padala hodnocení jako „...kontrarevoluční charakter jednotlivých vystoupení.“, „provokace“ aj. Ernő Gerő byl především rozladěn tím, že ač na schůzi byli přítomní někteří členové ústředního výboru jako Zoltán Vas, Márton Horváth či Sándor Nógradi, nebyli schopni průběh shromáždění ovlivnit a dostatečně nebránili oficiální linii stranického vedení. V této souvislosti mluvil Gerő o „...maloburžoazním hnilobném liberalismu“, což v překladu znamenalo nedostatek vůle k represí opozičních názorů ze strany komunistického aparátu, o

³⁰³ Krvavé střety si vyžádaly poměrně vysokou daň – 75 mrtvých a několik set raněných. Ihned nastalo zatýkání. Podle zpráv tajné policie bylo do 8. srpna zatčeno celkem 746 osob. Proti 323 z nich pak bylo zahájeno trestní stíhání, zbytek byl propuštěn. Přípraveno bylo celkem 51 procesů s 135 obviněnými, nakonec však došlo jen ke třem procesům. V tzv. „procesu tří“ se projednávalo napadení vojáka s následkem smrti a v „procesu devíti“ čelili obžalovaní obvinění z porušení obecného pořádku a útoku na lidovou moc. K překvapení všech však padly na komunistickou justici nízké rozsudky, částečně díky úspěšné obhajobě, částečně proto, že nastupující reformisté neměli zájem téma Poznaně zbytečně rozdmýčovat. K poslednímu procesu nakonec ani nedošlo. Dne 22. října 1956 nastoupil do čela strany populární Gomulka s programem národní jednoty a svým prohlášením, že vinu za Poznaň nenesou dělníci, ale stranické vedení, učinil za revoltou symbolickou tečku.

³⁰⁴ Maďarský tisk podobně jako například ten československý přejal polské oficiální stanovisko o “západní provokaci” a “nezodpovědných chuligánech”. Ellenséges ügynökök zavargásokat provokáltak Poznanban. *Szabad Nép*, 30.6. 1956; SZLUKA, Emil, Lengyelországi tudósításunk, *Szabad Nép*, 30.6. 1956; Kellő feleletet fognak kapni, *Szabad Nép*, 30.6. 1956.

³⁰⁵ KRAMER, Mark, *Soviet-Polish Relations and the Crises of 1956. Brinkmanship and Intra-Bloc Politics*, in: ENGELMANN, Roger, GROSSBOLTING, Thomas, WENTKER, Hermann (hrsgb.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folge*, In Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte und der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Vandenhoeck a Ruprecht 2008, s. 61.

³⁰⁶ GRANVILLE, *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1058-1060.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 293. ö. e. *A Moszkvába utazott delegáció feljegyzése a június 24-én folytatott tárgyalásról; Mellékelve: Feljegyzés a Moszkvában június 22-23-án megtartott értekezletről. – Határozat Nagy Imre születésnapjára vacsorájával kapcsolatban. (Nyomtatott határozat. Kiküldve: 1956. július 9-én.); Hegedüs András javaslata magyar delegáció küldésére a Mongol Népköztársaság 35. évfordulója alkalmából (28.6. 1956).*

„*hře na demokracii*“ (zde měl konkrétně na mysli příliš liberálního tajemníka ÚV Lájose Ácse) a o provokacích inspirovaných poznaňskými událostmi.³⁰⁹

2.7. Konec „malého Stalina“

Logickým krokem politbyra mělo být utužení disciplíny ve vlastních řadách – na 29. června bylo svoláno shromáždění členů ústředního výboru, na němž je mělo vedení informovat o situaci v Polsku a o zostřující se situaci v zemi. Samotného Rákosiho nejvíce iritovala otevřená kritika jeho podílu na represích a procesech, a proto prosadil speciální rezoluci ÚV odsuzující antistranické názory a zakazující Petöfiho kroužek. Mířil tím samozřejmě i na skupinu kolem Nagy, kterou s kroužkem přímo spojoval. Byla přijata kárná opatření proti členům strany, kteří buď neprokázali dostatečnou stranickou bdělost nebo vyjádřili přímo „...*buržoazní či kontrarevoluční názory*“.³¹⁰ Rákosi ještě stačil svolat zasedání ÚV MSP na 30. června 1956, na němž ostře zaútočil na Petöfiho kroužek jako jeden z nejvážnějších útoků na lidově demokratické zřízení a dělnickou třídu. Kritizoval také účast některých členů ÚV a jiných stranických funkcionářů na diskusích kroužku.³¹¹ Rákosi správně cítil, že poznaňské události povzbudí nagyovskou opozici, využíval tradiční slovní formule jako „...*diskreditace výsledků XX. sjezdu*“, „...*zasít zmatek mezi stranické kádry a dělnické masy*“, při hodnocení Poznaně neopomněl zdůraznit roli „...*amerických ozbrojených sabotérů*“.

Kombinace vnějšího a vnitřního ohrožení u Rákosiho vyvolala snahu obnovit vládu „*železné ruky*“.³¹² Ve stranickém zákulisí začaly kolovat zvěsti o tom, že se Rákosi chystá pod dojmem revolty intelektuálů nechat zatknout více než čtyři sta nejprominentnějších opozičníků v čele s Nagyem, zakázat Svaz spisovatelů a pozastavit jejich týdeník *Irodalmi újság*.³¹³ Ministři obrany a vnitra byli pod dojmem Poznaně instruováni, aby vypracovali předběžná bezpečnostní opatření k ochraně veřejného pořádku v zemi.³¹⁴ Dne 2. července 1956 bylo rozhodnuto, že budou vypracovány dva seznamy, nejprve těch, kteří se zúčastnili recepce při příležitosti oslav Nagyových šedesátin, a pak armádních příslušníků participujících na setkáních Petöfiho kroužku. Dne 6. července hovořil Gerő s Andropovem o tom, že ministr obrany obdržel instrukce, aby propracoval plány na obnovení pořádku v případě „...*nepřátelských provokací*“. Na dalším zasedání politbyra 12. července 1956

³⁰⁹ АВП РФ. Ф. О77. ОП. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 130-131. Запись беседы Ю.В.Андропова с Э. Герё о мероприятиях, намеченных Политбюро ЦК ВПТ в связи с обострением внутривнутриполитической обстановки в стране и событиями в Познани (29.6. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 23. s. 127-128.

Rákosi nastínil obsah svého projevu na blížící se zasedání ÚV 16. července, o administrativních či policejních krocích proti opozici se však nezmínil.³¹⁵ První emoce brzy vyprchaly a koneckonců i Rákosi rychle poznal, že by represivní akce situaci jen zhoršila.

Na druhou stranu se část ústředního výboru postavila za Rákosiho v jeho kritice příliš liberálního postoje některých komunistů k situaci v zemi. V debatách na zasedání někteří zdůrazňovali nutnost vést boj proti „sektářství“ a zbytkům kultu osobnosti s pomocí leninských principů kolektivního vedení a stranické práce. Přivítali také „konstruktivní“ diskuze pracujících, na nichž zazněla řada zdravých a budoucnosti prospěšných návrhů. Ihned zaútočili proti „demagogům“, kteří měli zneužívat „zdravý vývoj“ ve straně a útočit na ní. Kritika se také snesla na ty komunisty a funkcionáře, kteří během debat „slabě bránili“ socialismus a jeho výdobytky a nedokázali čelit „demagogickým útokům“. Kritika se soustředila především na jednoho z mluvčích kroužku Tibora Tardose a spisovatele Tibora Déryho, jejichž hlavním proviněním mělo být to, že se snažili zmást a svést mládež. Jejich prohršky měly také spočívat v tom, že upírali komunistické straně vedoucí úlohu v zemi, dokonce byli obviňováni z buržoazních a kontrarevolučních názorů. Vadilo také, že chyby z období budování lidové demokracie byly neúměrně zveličovány a výdobytky nové éry naopak potlačovány. Déry a Tardos odnesli svoji angažovanost vyhazovem ze strany. Spisovatelský orgán *Irodalmi újság* musel na svých stránkách odsoudit některé výpady proti straně a vládě. Přes selektivní postihy bylo důležité, že se opozičně naladěným spisovatelům podařilo získat místa v důležitých časopisech a novinách (Tibor Méray a Tamás Aczél působili v *Beke és Szabadság*; Géza Losonczy v *Magyar Nemzet*; v proreformním kursu psaly i Új Hang, Csillág, Művelt Nép či Hetfői Hírlap).³¹⁶ V rámci debaty ústředního výboru byla také identifikována organizovaná akce „skupiny kolem Imreho Nagye“, která měla systematicky útočit během debat na ty, kteří hájili pozici strany – „čestné komunisty“. Svůj

³¹⁰ KRAMER, *The Soviet Union*, s. 177.

³¹¹ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 34. ö. e. *Rákosi Mátyás beszámolója az európai népi demokratikus országok párt- és kormányküldöttsége és az SZKP elnöksége moszkvai értekezletéről, valamint a Petőfi Kör sajtóvitájáról* (30.6. 1956).

³¹² KRAMER, *The Soviet Union*, s. 178.

³¹³ BEREND, *Central and Eastern Europe 1944 – 1993*, s. 120. Kramer uvádí, že před rokem 1956 byl Rákosi schopen zorganizovat rozsáhlou represi, aby potlačil veřejnou nespokojenost, ale po 20. sjezdu se jeho možnosti značně zúžily. Není to úplně přesné – jak jsme viděli v předchozí části, Rákosiho možnosti byly omezené již od roku 1953. Ani po Nagyově porážce v roce 1955 již nebyl schopen prosadit své postoje tak jednoznačně jako před rokem 1953. In: KRAMER, *The Soviet Union*, s. 176.

³¹⁴ GRANVILLE, *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1058-1060.

³¹⁵ RAINER, *Imre Nagy*, s. 96-97.

³¹⁶ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 211

díl kritiky si vyslechl i Szabad Nép za to, že měl údajně v článku z 24. června 1956 referovat o diskusích v intencích Petöfiho kroužku.³¹⁷

Vedle snahy o sjednocenou ofenzívu proti opozici muselo stranické vedení řešit stále rostoucí vnitřní rozpory. Nejenže se neuklidnila kontroverze mezi Rákosim a Kovácsem, který měl podle Andropova řadu kritických výhrad vůči Rákosimu. Podle Gerőho a Végha vznikly na plénu ÚV ostré spory, zda bylo vůbec rozumné přijmout rozhodnutí odsuzujících činnost Petöfiho kroužku. Podle některých členů ÚV Valerije Benkeové, Erika Molnára, Zoltána Vase, Imreho Győgeie a dalších rozhodnutí ÚV znamenalo přesný opak toho, co řadoví komunisté od stranického vedení očekávali – sebekritiku a odhalení předchozích chyb. Situace byla natolik vážná, že podle Gerőho svědectví celá polovina členů ÚV buď přímo protestovala proti rozhodnutí, nebo váhala s návrhem politbyra souhlasit. Členové politbyra je jen soustavným zákulisním tlakem nebo přímo vyhrožováním přiměli, aby rezoluci přijali „jednohlasně“.³¹⁸

Kroky maďarského vedení spíše kopírovaly Ulbrichtovo chování těsně před vypuknutím nepokojů v NDR v červnu 1953. Místo snahy naklonit si jednotlivé společenské vrstvy sociálními úlevami a dotační politikou, zvolili maďarští komunisté jakousi zmatenou kombinaci ideologického „nástupu“ a bezradného neplodného přemítání o represivní akci proti nespokojené inteligenci. Nedokázali na svoji stranu přetáhnout žádnou z ostatních „tříd“, lépe řečeno nedokázali vyvolat vzájemnou nevraživost mezi jednotlivými sociálními a politickými skupinami. Místo toho jejich dogmatická rétorika spojená s mocenskou impotencí stmelovala národ pod společný kritický proud, jehož nejodvážnější a nejradikálnější zástupci stále častěji zkoušeli mantinely moci. Pasivní odpor a mlčenlivá resistance nahrazovaly snahy obcházet mocenské struktury a v rámci širokého řečiště masové komunistické strany organizovat petice a programové požadavky.

Usnesení ústředního výboru z 29. června, otištěné v Szabad Nép následující den, jen tyto aktivity povzbudilo. Média v některých případech neváhala být v náznacích kritizovat postoj stranické hierarchie například ve vztahu k SSSR. Například rozhlasový komentátor

³¹⁷ *Az MDP KV határozata a Petöfi körrel* (30.6. 1956), in: HEGEDŰS, RAINER, *A Petöfi kör vitái*, s. 96-108.

³¹⁸ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 134-137. Запись бесед Ю.В. Андропова с М. Раюши, Э. Херё, И. Ковачем, Б. Вегом и Я. Боддоцким о случаях забастовок на предприятиях Венгрии и внеочередном пленуме ЦР ВГГГ 30 июня 1956 г. (4.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 26. s. 134. Ernő Gerő jako „politické obojetníky“, kteří hlasují jinak, než hovoří na veřejnosti, identifikoval Nógradiho či Kőböla. Viz též АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 151-162. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Э. Герё о нарастании общественно-политического кризиса в Венгрии (9.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 27. s. 137-142.

v odkazu na rozhovor Palmira Togliattiho ironicky podotkl, že vůdce italských komunistů polemizoval s ÚV KSSS a „...*nebe se nezbořilo*.“ Dále řekl, že jedině prostřednictvím samostatné národní politiky mohou komunistické strany dosáhnout socialismu.³¹⁹ Podobně to vyjádřil i reprezentant Petöfiho kroužku Gábor Tanczos – „...*Maďaři by si měli řešit své problémy bez vměšování SSSR*.“ Tanczos dodal, že v současné době musí Maďarsko sledovat cestu „národního komunistického hnutí“. Podle něj Nagyova chyba při aplikaci „národního komunismu“ byla, že se dostatečně neopíral o národ. „*Jugoslávci...*“, neodpustil si Tanczos, „...*hledí na Sovětský svaz jako na senilního strýčka*.“³²⁰

Na stranických setkáních, na nichž mělo být vysvětleno rozhodnutí z 29. června, otevřeně vystupovali komunisté, účastníci se debat v Petöfiho kroužku. Vyzývali k solidaritě se spisovateli a novináři a s jejich požadavky na změny ve stranickém vedení a na zrušení stranického dohledu nad literaturou.³²¹ Na zasedání stranické organizace Akademie věd většina účastníků podpořila požadavky na odchod Rákosiho a Geröho z vedení. Podobně končila i stranická shromáždění v ostatních vědeckých institutech.³²² Vedoucí oddělení Akademie věd pro styk se zahraničím Tivadár Siklos potvrdil, že se rozhodnutí ÚV setkala mezi vědci buď přímo s odporem, nebo s nedorozuměním.³²³ Nepřekvapilo, že svůj zásadní nesouhlas se stranickou rezolucí vyjádřili i spisovatelé.³²⁴

Na zasedání 12. července Svaz spisovatelů stranické rozhodnutí vzal na vědomí, ale ze 100 hlasujících byl jen jeden pro přijetí rezoluce. Podle slov očitého svědka I. Királye spisovatelé otevřeně vystoupili na podporu Nagye a Déryho, apelovali na stranické vedení, aby bojovalo se „stalinisty“ ve vlastních řadách, a provokativně se v projevech ptali, zda je MSP skutečně tou stranou, která hájí národní zájmy Maďarska. Nagy byl přirovnáván k Titovi.³²⁵ Zajímavé je, že si straníci i nestraníci všimli a stále odkazovali na nenápadné vyjádření prominentního komunistického funkcionáře Zoltána Vase o tom, že „...*je třeba*

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 134-137. Запись бесед Ю.В. Андропова с М. Раюши, Э. Херё, И. Ковачем, Б. Вегом и Я. Боддоцким о случаях забастовок на предприятиях Венгрии и внеочередном пленуме ЦР ВГГГ 30 июня 1956 г. (4.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. N. 26. s. 134.

³²² Tamtéž.

³²³ Tamtéž.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ ЦХСД. Ф. 5. ОП. 28. Д. 394. Л. 214-216. Запись беседы В.А.Крючкова с И.Кираем о партийном собрании Союза венгерских писателей, обсуждавшем постановление ЦР ВГГГ от 30 июня 1956 г. (12.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, Советский Союз и венгерский кризис 1956 года, N. 29. s. 147-149.

v Maďarsku provést novou revoluci, v jejímž čele by měla stát MSP. ³²⁶ Tato poznámka odkazuje na jeden důležitý rys maďarských událostí a to odlišné vnímání pojmu revoluce a revolučního procesu jako možném řešení společenské krize. Vasova úvaha vycházela z předpokladu, že revoluce jako takové stojí na počátku jakékoliv nosné změny, je to jediný proces schopný reálně změnit dosavadní status quo, a nezáleží, zda se jedná o společnost kapitalistickou nebo socialistickou, neboť obě dlouhodobějším klidovým „ne-revolučním“ trváním degenerují. V socialistickém zřízení se tato degenerativní forma skrývá za byrokracii stranických aparátů a funkcionářů. To znamená, že revoluce nekončí svržením kapitalistického řádu, ale jako proces zůstává jaksi v pozadí, aby mohla být kdykoliv uskutečněna k očištění zkorumpovaných ideálů socialismu či k urychlení zadržujícího se procesu na cestě k beztřídní společnosti a komunismu. V tomto smyslu poskytl Chruščevův projev, v jehož jádru můžeme číst myšlenku o leninském ideálu revoluce poškozeném Stalinem, odrazový můstek pro aplikaci takové myšlenky. Takhle to zřejmě myslel i Vas, nicméně z poznámek některých lidí vyplývalo, že tuto formulaci berou zcela opačně – totiž jako snahu strany zahájit likvidaci opozice a utužení veřejného života. A protože Vas byl představitelem strany, mnozí si dali do souvislostí tuto jeho poznámku a následnou represivní akci proti Petöfiho kroužku. ³²⁷

V této nejisté situaci se stranické vedení začalo upínat k plánovanému zasedání ÚV v polovině července 1956, na němž se měl projednávat Farkasův případ a výsledky, k nimž dospěla Kovácsova komise. Členové ÚV měli také schválit navrhované personální změny – rozšíření sestavy politbyra o Józsefa Révaie a Jánose Kádára a zvolení Gyuly Kállaie a Györgye Marosána do ústředního výboru. ³²⁸ Politbyro se pokusilo posílit svoji pozici. Vydalo směrnici pro členy ÚV, ministry a okresní tajemníky, aby „*zesílili boj za provádění stranické linie*“ především na základě rozhodnutí z 30. června. Ministr vnitra měl zajistit upevnění stranické disciplíny uvnitř bezpečnostních sborů, ministr obrany měl připravit „*organizované vystoupení*“ maďarské armády v případě narušení pořádku či jiných provokací. ³²⁹ Rostoucí nespokojenost s Rákosim zaznamenal Andropov ve svém telegramu z 9. července. Jako její zdroj identifikoval nepřátelské elementy a vnitrostranickou opozici, otevřeně bojující proti

³²⁶ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 134-137. 26. Запись бесед Ю.В.Андропова с М. Раюши, Э. Херё, И. Ковачем, Б. Вегом и Я. Боддоцким о случаях забастовок на предприятиях Венгрии и внеочередном пленуме ЦР ВГГГ 30 июня 1956 г. 4 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 134.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 151 – 162. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР. 9 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 27. s. 137-142.

³²⁹ Tamtéž.

prvnímu tajemníkovi. Gerő sice očekával od blížícího se zasedání ÚV obnovu jednoty ve vedení, ale obával se nečekaných komplikací spojených především s rehabilitací. Andropov Kreml varoval, že maďarské vedení je slabé a nejednotné, a proto žádal o jasnou veřejnou podporu usnesení ÚV MSP z 30. června ze strany Moskvy.

V napjaté a nervózní atmosféře představil Gerő hlavní program chystaného mimořádného zasedání ÚV. Hlavní referát o vnitropolitické situaci měl ještě přednést Rákosi a dne 12. července 1956 Rákosi oznámil předběžné body svého projevu pro červencové zasedání ÚV.³³⁰ To ukazovalo, že se s ním přes všechny úvahy o jeho možném odstoupení a jeho zhoršující se psychické kondici jako s prvním tajemníkem stále počítalo.³³¹ Po něm měl vystoupit premiér András Hegedűs a promluvit o hospodářských otázkách. Důležité byly poslední dva body – výsledky Kováčsovy komise a rozšíření politbyra o Józsefa Révaie a Jánose Kádára.³³² Přípravy na zasedání sledovala Moskva, zásobována varovnými zprávami od Andropova, ale především znepokojena událostmi v Polsku, jež se ve vzácné časové shodě propojily – rozhodně nebylo v zájmu Kremlu, aby se podobný výbuch nespokojenosti opakoval i v Budapešti nebo jiném průmyslovém centru Maďarska.³³³ Na zasedání politbyra dvanáctého července bylo proto rozhodnuto, že Anastas Mikojan navštíví Budapešť a

³³⁰ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 295. ő. e. A KV 1956. júliusi ülése első napirendi pontjának beszámolója (12.7. 1956).

³³¹ Nejblíží pozorovatelé potvrdovali, že se Rákosi dostal do osobní krize a těžko se vyrovnával s kritikou, za níž viděl provokaci a konspiraci řízené Nagyem, „... vzpomínal na časy, kdy jeho vůle byla v politbyru zákonem.“ Reagoval citlivě na jakákoliv vyjádření týkající se Rajka a tajné policie, pracoval „nevyrovnaně“, ztrácel zájem o dění. Ilustruje to příhoda z dubna 1956. Blížilo se 86. výročí narození V. I. Lenina a několik dní před tím Rákosi projevil přání vystoupit s projevem. Rákosi zůstal doma, aby si projev mohl připravit, ale den před výročím sdělil členům politbyra, že není třeba, aby vystoupil, že stejně nebude v současné situaci dobře přijat, a navíc rezignovaně dodal, že by nemohl říct už nic nového. Projev nakonec vypracoval tajemník ÚV Lajos Ács, ale Rákosiho odevzdanost, u člověka známého buldočí zarputilostí a sveřepostí, překvapila. Viz АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 54-56. Запись беседы Ю.В. Андропова с А. Хегедюшем о недостатках в работе Политбюро и Секретариата ЦК ВПТ и разногласиях в связи с делом М. Фаркаша (4.5. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 8. s. 67; 10. Запись беседы Ю.В. Андропова с И.Ковачем. 7 мая 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 71.

³³² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 151-162. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Эгерё о нарастании общественно-политического кризиса в Венгрии (9.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 27. s. 137.

³³³ Významné doklady o maďarské vnitropolitické situaci zanechali po svých návštěvách sovětské státní nebo bezpečnostní činitelé. Michail Suslov byl vyslán do Budapešti na inspekci (telefonogram z 13. června). Důležitým zdrojem jsou čtyři hlášení Anastase Mikojana, který byl vyslán, aby dohlédl na hladký průběh červencového pléna MSP (14. července, 16. července, 18. července, 20. července). Tato hlášení byla určena předsednictvu KSSS. K tomu přidejme záznam rozhovoru mezi ním a Jánosem Kádárem (14. července). Zprávu o situaci v Maďarsku dodal i šéf KGB Ivan Serov (26. července). Do kategorie sondážních zpráv zahráme záznam rozhovoru mezi Klimentem Vorošilovem a Matyášem Rákosim v předvečer Rákosiho odvolání (26. června).

dohlédne na hladký průběh zasedání.³³⁴ Nepřijížděl ovšem s jasnou instrukcí, aby Rákosiho „odešel“, jak uvádí Rainer, mise byla původně určená jako „záchranný kruh“ pro Rákosiho.³³⁵ Zajímavé je, že sovětské vedení zesílilo svůj zájem o Maďarsko v okamžiku, když se objevil ještě jiný krizový moment v jeho blízkosti. V roce 1953 to byly povstání v NDR a nepokoje v Československu, jež přiměly Kreml vyvinout na maďarské vedení intenzivnější tlak na reformu. V roce 1956 to zase poznaňské události, jež přitáhly pozornost na Maďarsko, dění kolem Petöfiho kroužku a rostoucí veřejné kritiky Rákosiho. Jestliže před 28. červnem se sovětský postoj vůči Maďarsku „uspokojil“ Suslovovu zprávou, pak po tomto datu vzrostly obavy, aby se v Maďarsku neobjevily podobné masové nepokoje. Zůstává však otázkou, zda se pro tento účel již v období mezi 28. červnem a červencovým plénem ÚV MSP rozhodlo sovětské vedení zbavit Rákosiho, jak to tvrdí například Békés.³³⁶ Ještě před Mikojanovým odjezdem tato možnost byla zcela určitě na seznamu možností na předním místě, ale Mikojanovy zprávy spíše naznačují, že definitivní rozhodnutí padlo až přímo v Budapešti.³³⁷ Důležité ale bylo, že během pléna Mikojan ujistil maďarské vedení, že Sovětský svaz nebude váhat s pomocí maďarským komunistům. Tuto pomoc si ale mohli vykládat různě. Békés ji například dává do souvislosti se zprávou, kterou Chruščev předal přes Mićunoviće Titovi, že v případě zhoršení situace v Maďarsku sovětské vedení je připraveno použít „všechny dostupné prostředky“, aby Maďarsko udrželo v socialistickém táboře.³³⁸

Chruščev s Malenkovem navrhovali, aby se Rákosimu v aféře s Rajkem „...ulehčilo...“. Mikojan měl také znovu napomenout Kovácse („...se soudruhem Kovácsem promluvit, důrazně promluvit...“) a zopakovat předchozí Suslovovo varování, aby nebyl příliš „agilní“ při shromažďování důkazního materiálu a nesnažil se prostřednictvím komise prosazovat svoji osobní pozici. Na tomto jednání také zaznělo ideologická fráze, kterou pak Mikojan opakoval i v Budapešti 18. července na plénu ÚV MSP, když charakterizoval činnost

³³⁴ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 2-2об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту IV протоколам 28) (12.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 30. s. 149.

Viz též ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 41. Л. 2. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 150. Постановление Президиума ЦК КПСС с поручением А.И.Микояну выехать в Венгрию. 12 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 31. s. 150-151. Též KRAMER, *The Soviet Union*, s. 178.

³³⁵ RAINER, *Imre Nagy*, s. 97-98.

³³⁶ “Following the Poznań uprising, the Soviets were eager to avoid further outbreaks of social discontent in the region and decided upon political intervention as their method. They decided to replace Rákosi as the head of the Hungarian party in July 1956, thereby hoping to ease political tensions in the country.” in: BÉKÉS, *East Central Europe*, s. 345-346.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Tamtéž.

Petöfiho kroužku jako „...ideologickou Poznaň bez výstřelů.“³³⁹ Mikojan měl odcestovat vyzbrojen i ideologicky. Pospělov, Šepilov a Ponomarjev dostali za úkol připravit článek, ve kterém se měla proti „podvratné činnosti imperialistů“ a domácích „nepřátelských kruhů“, identifikovaných v Maďarsku v Petöfiho kroužku, postavit myšlenka internacionální solidarity. Podobně jako v případě Poznaň sovětské vedení nedokázalo vystoupit ze svého ideologického rámce a identifikovat hlubší příčiny maďarské, respektive polské společenské nespokojenosti než v „agentech“ či „imperialistech“. Dalším krokem mělo být získání podpory Palmira Togliattiho, jehož názory rezonovaly v části proreformně naladěné maďarské komunistické elity.³⁴⁰

Podle dokumentů se jedenáctého července setkal Pospělov s delegátem KSI G. Paiettou a tlumočil mu Chruščevovu prosbu, zda by nemohl Togliatti buď prostřednictvím vlastního článku, nebo tím, že by poskytl rozhovor redaktorům *Szabad Nép* podpořit stávající maďarské stranické vedení proti „...nacionalistickým výpadům maďarských oportunistů“.³⁴¹ Mezitím ale došlo k obratu, který pravděpodobně souvisel s dvěma za sebou jdoucími telegramy z Budapešti. Na zasedání kremelského politbyra jedenáctého a dvanáctého července se projednával obsah velvyslancova dva dny starého telegramu, v němž Andropov rekapituloval aféru s Péterovým dopisem, nezmiňoval ale ještě fakt, že část stranického vedení již vážně uvažuje o Rákosiho odvolání.³⁴² Tuto eventualitu sdělil Kremlu až v následujícím telegramu z jedenáctého července, který se ale do Moskvy dostal až po tomto jednání.³⁴³ Andropov v něm upozornil na to, že hlavní straničtí bossové jako např. Kovács již otevřeně hovoří o Rákosiho odchodu.³⁴⁴ Nastala patová situace – maďarské vedení vědělo, že Rákosiho odvolání není možné provést bez souhlasu Moskvy. Jelikož však nikdo neznal momentální sovětské stanovisko a dosud platilo Suslovovo upozornění, že Moskva za

³³⁹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 2-2об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (12.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 30. s. 149; АПРФ. Ф. 3. ОП. 64. Д. 483. Л. 225-236. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о подготовке и первом дне работы июльского пленума ЦР ВПТ (18.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 38. s. 176.

³⁴⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 49, 50-57. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о беседе В.В.Астафьева с Д. Марошаном о положении в Венгрии и проблемах советско-венгерских и венгеро-югославских отношений (26.9. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 61. s. 274.

³⁴¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 23. Д. 200. Л. 45. Протокольная запись беседы секретаря ЦК КПСС П.Н. Пospelова с делегацией ИКП от 11 июля 1956 г. (11.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 30. Paietta tedy sestavil příslušný telegram a poslal ho Togliattimu. Druhý den byl Togliatti požádán redaktory Szabad Nép o rozhovor.

³⁴² Telegram přišel do Kremlu 10. července, vytištěn a rozeslán členům politbyra dopoledne byl druhý den.

³⁴³ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 144-148. Запись бесед Ю.В.Авдропова с И.Ковачем и Э.Герё. 11 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 28. s. 143.

³⁴⁴ Tamtéž.

Rákosim stojí, neodvážil se nikdo o odvolání mluvit veřejně či ho přímo navrhnout. Uvnitř sovětského vedení také docházelo k názorovému posunu. Nevíme zcela jistě, zda se na tom sovětské vedení dohodlo ještě před Mikojanovým odjezdem nebo až po něm, i když podle Kramera Mikojan odejel do Budapešti vybaven pravomocemi udělat cokoliv, aby byla obnovena jednota maďarského vedení.³⁴⁵

Podle své zprávy Mikojan přiletěl do Budapešti dopoledne 13. července a absolvoval dvouhodinovou besedu s Hegedúsem, Rákosim, Geróm a Bélou Végghem.³⁴⁶ Situace byla od počátku napjatá a podle Mikojana si Geró s Hegedúsem netroufli přímo navrhnout Rákosiho odvolání, zvláště když byl první tajemník přítomen osobně. Z určitých náznaků ale zřejmě Mikojan vytušil, že se čeká právě na stanovisko Moskvy, proto v průběhu debaty možnost Rákosiho odvolání zmínil.³⁴⁷ Naopak osamocený Rákosi zřejmě přepokládal, že sovětský emisar ho přijede podpořit, což ho mohlo povzbudit k tomu, aby opět uvažoval i o represivní akci proti Nagyovým příznivcům.³⁴⁸ Stále se však nejednalo o konečné rozhodnutí.

Když však Mikojan viděl jednoznačně kladnou reakci na svůj návrh, nepochybně informoval přímo Chruščeva, pravděpodobně telefonicky, neboť Mikojanem signovaná zpráva z 13. července se do Moskvy dostala až o den později ve 23.30 hodin a rozeslána byla až příští den 15. července dopoledne. Zároveň ovšem víme, že se sovětské politbyro rozhodlo ještě 13. července, zřejmě ihned po Mikojanově telefonátu, informovat Togliattiho, že Rákosi odstoupí, a tím italského předsedu varovalo, aby v rozhovoru pro Szabad Nép Rákosiho vůbec nezmiňoval.³⁴⁹ Podle svědectví přímého účastníka Andráse Hegedúse zase návrh na Rákosiho odstoupení padl již na cestě z letiště, kdy Mikojan „... *vzhledem k Rákosimu chatrnému zdraví*“ navrhl jeho rezignaci.³⁵⁰ Tlak na neústupného Rákosiho údajně nebyl bez dramatických okolností. Sergej Chruščev reprodukoval tuto vzpomínku: „*Na tomto plénu (červencové plénum ÚV MSP, pozn. aut.) byl i Mikojan. Ale za kulisami, jako můj otec na*

³⁴⁵ KRAMER, *The Soviet Union*, s. 179.

³⁴⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 165-167. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о совещании в Политбюро ЦР ВПТ и плане мероприятий по нормализации обстановки в партии, включая отставку М.Ракоши (14.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 33. s. 152.

³⁴⁷ Tamtéž.

³⁴⁸ KRAMER, *The Soviet Union*, s. 179.

³⁴⁹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 42. Л. 92. Iz protokola N. 29, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 163. Постановление Президиума ЦК КПСС о телеграмме П.Тольятти (13.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 32. s. 151. Z jedné formulace tohoto telegramu je evidentní, že Mikojan musel s největší pravděpodobností volat Chruščevovi přímo z jednání s maďarskou delegací. Viz věta: „*Situace v Maďarsku se změnila. Vedení strany je toho názoru, že Rákosiho setrvání na pozici generálního tajemníka ÚV je neudržitelné. Soudruh Mikojan, který se právě nachází v Budapešti, se domnívá, že nyní není jiného východiska.*“

³⁵⁰ BEREND, *Central and Eastern Europe*, s. 120.

*jaře v Polsku. Svědkové hovoří, že dokud Mikojan nebouchl pěstí do stolu a nevzkřikl na Rákosiho: Piš: na vlastní žádost, tak se pozice nevzdal, držel se do posledních sil.*³⁵¹

Rainer označuje Rákosiho konec za „palácovou revoltu“, do níž se zapojili Kovács a Gerő, jenž usiloval o Rákosiho místo. Skončila politická kariéra jednoho ze zakladatelů maďarského komunistického hnutí. Matyás Rákosi (1892 – 1971) byl nezpochybnovaný vůdce strany s nesporným renomé a kontakty v nejvyšších kruzích Kremlu. Do sociální demokracie vstoupil v roce 1910 a v o čtyři roky později narukoval do rakousko-uherské armády. Padl do ruského zajetí, z něhož na začátku roku 1918 uprchl a vrátil se do Maďarska. Zakládal Maďarskou komunistickou stranu a revoluční sovět Maďarské republiky rad. Stal se politickým komisařem a jedním z velitelů Rudých gard.

Po pádu Maďarské republiky rad uprchl přes Vídeň, kde byl načas internován, do Sovětského svazu a stal se jedním z tajemníků Kominterny. V roce 1924 byl vyslán do Maďarska a o rok později byl zvolen do obnoveného ústředního výboru KSM. V témže roce byl ale zatčen a odsouzen k osmi a půl letům vězení. Po vypršení trestu byl opět odsouzen a v horthovských věznicích strávil celkem 15 let, než ho v roce 1940 maďarská vláda vyměnila s Moskvou za honvédské prapory z let 1848/49, které ukořistila carská armáda.³⁵² Ačkoliv byl vedle Georgi Dimitrova významnou postavou mezinárodního komunistického hnutí, byl v Moskvě podroben vyšetřování kvůli svému chování při policejních výsleších v Maďarsku. Rákosi se posléze prosadil jako vůdčí politik mezi maďarskými emigranty v Moskvě.

Do Maďarska se vrátil až v lednu 1945. Po volbách v letech 1945 se stal ministrem a po volbách v roce 1947 náměstkem premiéra. 10. března 1948 se stal členem politického výboru sjednocené MSP, na sjednocovacím kongresu 12. června byl zvolen generálním tajemníkem strany. Funkce shromažďoval i nadále – v roce 1949 stanul v čele Výboru státní bezpečnosti. V roce 1952 byl jmenován premiérem země. Kromě oficiálních funkcí spadaly do jeho výlučné kompetence řízení tajné policie ÁVH a komunikace s Moskvou a Stalinem. Míra autokratičnosti jeho vládnutí byla výjimečná i na poměry východního bloku. Ne nadarmo se mu dostalo dvojznačné přezdívky „kis Sztálin“ (malý Stalin).

V roce 1953 byl zbaven funkce premiéra, ale nadále zůstal v čele strany a až do XX. sjezdu ÚV KSSS dokázal úspěšně lavírovat mezi neupřímně míněnou sebekritikou a tvrdým kursem proti stranické opozici. Jeho kariéru ukončil až Anastas Mikojan, který v červenci

³⁵¹ ХРУЩЕВ, *Никита Хрущев: кризисы и ракеты*, s. 210-11.

³⁵² *Életrajza a Magyar életrajzi lexikonban* [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC12527/12706.htm>.

1956 přiletěl na mimořádné plénum ÚV MSP a dohodl se s ostatními členy maďarského politbyra, že Matvěj, jak Rákosimu důvěrně sovětští komunisté říkali, musí „ze zdravotních důvodů“ odejít. Rákosi ihned poté odletěl do Sovětského svazu. Ti, kteří doufali, že se Rákosiho zbaví tím, že ho posadí do letadla do Moskvy, se hluboce mýlili. Rákosi se zde pasoval na předního odborníka na maďarské záležitosti a snažil se ovlivňovat dění v Maďarsku.

Ještě během léta 1956 volal například premiérovi Andrási Hegedúsovi a vyčínil mu, že do čela nově resuscitované Vlastenecké fronty byl zvolen bývalý sociální demokrat Árpád Szakatics, jehož Rákosi poslal do vězení na začátku padesátých let. Neopomněl také přispět radou svému oblíbenci Ernóovi Geróovi. V maďarském politbyru tyto telefonáty vyvolávaly nechuť z Rákosiho paternalistického přístupu a obavu, zda-li za Rákosim nestojí nějaká kremelská klika a nedrží si ho v záloze pro případ, že by maďarské vedení nebylo dostatečně poslušné. Do této situace zasáhlo maďarské povstání. Za Rákosim putovali do exilu další maďarští komunisté včetně Geróho. János Kádár, který měl s Rákosim nevyřízené účty z doby, kdy proti němu Rákosi spolu s Mihályem Farkasem zinscenovali proces, pak vytrvale bránil tomu, aby se Rákosi vrátil z exilu, a to i v případě, kdy v roce 1960 Kádár souhlasil s tím, aby se vrátil Geró.

2.8. Ernó Geró prvním tajemníkem

Rákosiho odvolání nebyla jediná věc, kterou přijel Mikojan do Budapešti řešit. Ve své zprávě varoval před některými rizikovými faktory, na které upozorňovali již Andropov se Suslovem – formování „paralelního centra moci“ složeného z „nepřátelských elementů“ soustřeďujících se kolem Nagye, Petöfího kroužku a několika stovek propuštěných bývalých stranických funkcionářů; „negativní“ působení opozice na dělníky a na městské obyvatelstvo; nejednotný ústřední výbor; porušování vnitrostranické disciplíny; absence předběžné cenzury v médiích a ignorování direktiv ústředního výboru.³⁵³

K silným slovům nešel Mikojan daleko a navrhoval „...vyhnat z ÚV všechny takové elementy...“, které neplní rozkazy volených ústředních orgánů. Pokusil se také stanovit hlavní

³⁵³ Na Mikojanův dotaz, proč se nezatýká, měl Rákosi odpovědět: „*Napětí je tak silné, že zatýkání nepomůže: zatkne jednoho, objeví se druhý, zatkne druhého, objeví se třetí. Nemělo by to konce.*“ Srov. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 165-167. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о совещании в Политбюро ЦР ВПГ и плане мероприятий по нормализации обстановки в партии, включая отставку М.Ракоши. 14 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 33. s. 152.

priority, které mělo stranické vedení před, během a po mimořádném zasedání ÚV MSP udělat – odvolat Rákosiho, kooptovat nové kádry do politbyra a ÚV, obnovit stranickou disciplínu, zahájit ideologickou kampaň proti „...antimarxistickým a antileninským názorům...“ a provést represivní zákrok proti exponentům z řad „... nepřátelských elementů“.³⁵⁴ V nejdůležitější otázce – kdo bude Rákosiho nástupcem – však chyběla shoda.³⁵⁵

Mikojan nejprve sondoval možnost, že by se tajemníkem stal Hegedús. S tím nesouhlasili Gerő a Rákosi – podle nich byl stávající premiér příliš mladý a neměl „...kořeny ve straně...“³⁵⁶ Podle očekávání byla nastolena kandidatura Geróa, služebně druhého muže ve straně. Ten ale zprvu odmítl. Podle svých slov se obával, že by se stal snadným terčem kritiky za své působení v období politických procesů. Když proti Gerého kandidatuře vystoupil i Rákosi, nastala paradoxní situace.³⁵⁷ Při hledání nejvhodnějšího kandidáta se ve výsledné rovnici ocitl Kádár. Zarážející ovšem bylo, že Kádára navrhl i jeho protikandidát Gerő s tím, že je i přes své chyby z dob ilegality čestný člověk, s nezpochybnitelným vlivem především mezi domácími komunisty. Podezření ze zákulisních čachrů vzbudila podpora Kádárovy kandidatury i ze strany Rákosiho, který se ještě před dvěma měsíci snažil Kádára zkompromitovat a zabránit mu v návratu do vysoké politiky.³⁵⁸

Pravděpodobné je, že dvojice Gerő – Hegedús jednala před Mikojanem podle nějakého předem dohodnutého scénáře, jehož výsledkem mělo být odstavení Rákosiho a zvolení Gerého jako jeho nástupce.³⁵⁹ Rákosi byl už odsouzen jen do role solitéra, který se snažil zachránit, co se zachránit dalo. Prostřednictvím Bély Szalaie se pokoušel prosadit návrh, že by sice odešel z postu prvního tajemníka, ale zůstal by členem politbyra, tak jak to před třemi roky úspěšně zkusil Vasil Kolarov.³⁶⁰ Rákosi se odvolával na interpretaci

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Tamtéž.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 176-182. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о предварительном обсуждении кандидатур на посты первого секретаря ЦР ВПТ и его заместителей и решениях Политбюро по этому вопросу (14.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 35. s. 168.

³⁵⁸ Tamtéž.

³⁵⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 183-185. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о выдвижении кандидатур на посты первого секретаря ЦР ВПТ и его заместителей на заседании Политбюро ЦР ВПТ (16.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 36. s. 172.

³⁶⁰ Bulharští komunisté vyhlásili 11. července 1953 částečnou amnestii pro politické vězně. S jistým zpožděním vystoupil 26. ledna 1954 první tajemník Valko Červenkov s projevem, ve kterém kritizoval „kult osobnosti“ a sebekriticky se v této souvislosti vyjádřil i ke své osobě. Rezignoval na post generálního tajemníka BKS, ale zůstal předsedou vlády a členem politbyra. Funkci tzv. prvního tajemníka obsadil Todor Živkov. Po 20. sjezdu se bulharští komunisté vypořádali rychle i s Červenkovem. Na plenárním zasedání ÚV BKS zahájeném 2. – 6. dubna 1956 hlavní obžalovací řeč držel právě Todor Živkov a Červenkova obvinil z represí hlavně proti komunistům. Červenkov byl odstaven do funkce náměstka předsedy vlády, kterým se stal 18. dubna jeho blízký

Mikojanova výroku, který hovořil jen o odchodu z postu prvního tajemníka, nikoliv z politbyra. Ostatní členové mu ale důrazně vysvětlili, že v zájmu strany se musí vzdát jakékoliv politické činnosti – většina „mladé gardy“ (kromě Szalae) se postavila proti svému bývalému patronovi.³⁶¹

Nejpodivněji se choval Mikojan sám. Přestože jako jediný z kremelského vedení se s Kádárem blíže seznámil a v hlášení o něm napsal, že je to „...*přímý, otevřený a čestný člověk, který má svůj názor na všechny problémy, má styky a je dobře informován o vnitropolitické situaci, sleduje i mezinárodní dění...*“,³⁶² neučinil nic, čím by dal najevo nějaké své preference, pokud tedy nějaké měl.³⁶² Dobře tak ztělesňoval překvapivou neprozíravost a možná i neinformovanost sovětského vedení, které přes všechny předchozí mise i debaty zastihl Rákosiho odchod nepřipravené a bez vize, kam maďarské vedení směřovat, což kontrastovalo se sovětskou připraveností při jednání v červnu 1953. Chruščev těsně po potlačení povstání o pár měsíců později připustil, že v tomto momentu udělalo sovětské vedení chybu, zbytečně podporovalo „staré vůdce“, a neslo tím částečnou odpovědnost za chybnou personální politiku. Podle Chruščeva byli Rákosi a Gerő „čestní komunisté“, ale to podle něj nestačilo, aby byli úspěšní vůdci.³⁶³

Tato sebekritika však přišla až v době, kdy se samotný Chruščev musel sám bránit námitkám některých konzervativců, například Molotova, kteří nesouhlasili s paušálním odsuzováním Rákosiho politiky. Chruščev také chtěl v tíživé situaci během listopadu a prosince 1956 pomoci Kádárovi, jenž si návrat rákosiovců nepřál a logicky předpokládal, že jejich návrat do Maďarska by ztížil konsolidaci nového režimu. Sergej Chruščev zaznamenal reakci svého otce, jehož údajně „velmi znepokojovalo“, že se Gerőmu nedaří zvládnout situaci, ale zároveň nečekal, že krize přijde tak brzy a bude tak hluboká.³⁶⁴ Můžeme tak s vysokou pravděpodobností tvrdit, že se Hegedűs s Gerőem domluvili a před Mikojanem si vzájemně podporovali své kandidatury na post prvního tajemníka. Za odměnu zůstal Hegedűs

spolupracovník a někdejší ministr vnitra z roku 1944 Anton Jugov. Zůstal ale členem politbyra. Srov. RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Lidové noviny, Praha 2000, s. 352-354.

³⁶¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 183 – 185. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС. 16 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 36. s. 172.

³⁶² Tamtéž. První dokument obsahuje hlášení pracovníků sovětského velvyslanectví Krjučkova a Satučina o průběhu mítinku na obranu míru v Ceglédu 24.6., pořádaný Vlasteneckou národní frontou. S neoficiální řečí před asi 200 hosty na ní vystoupil první tajemník Pešťského oblastního výboru MSP János Kádár. Sovětská ambasáda zkoumala jeho postoje.

³⁶³ АПРФ. Ф. 52. Оп. 1. Д. 261. Л. 74-110. *Stenographic record of a 4 November 1956 meeting of Party activists*. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113337>. (dále jen *Stenographic record* (4.11. 1956).

³⁶⁴ ХРУЩЕВ, *Никита Хрущев: кризисы и ракеты*, s. 225.

premiérem. Mikojan zřejmě neměl ke Kádárově přímé podpoře mandát a nehodlal se za něj bít proti vůli ostatních členů politbyra. Gerő si pak již nenechal uniknout příležitost a zajistil si podporu Rákosiho „mladíků“, kteří pružně vyměnili loajalitu k Rákosimu za podporu novému nástupci.³⁶⁵

S Mikojanovou podporou tak vznikl mocenský propletenec, který měl sladit protichůdné zájmy ve vedení a nepřipustit žádnou radikální změnu. Za prvního tajemníka byl určen Ernő Gerő, který se měl ale vzhledem ke svému špatnému zdravotnímu stavu odebrat na dvouměsíční dovolenou. Funkce druhého tajemníka měla zůstat oficiálně neobsazena, takže byli zvoleni dva „druzi“ tajemníci – István Kovács a János Kádár. Kovács měl zůstat tajemníkem budapešťské městské organizace, druhým tajemníkem (po Gerőovi) se tak stal fakticky Kádár.³⁶⁶ Cestu k pozici měl Gerő volnou, nicméně si chtěl ještě pojistit bezproblémový průběh zasedání a přesvědčil Mikojana, aby vystoupil na plénu s projevem. Takto zaštitěn mohl svoji kandidaturu bránit proti útokům s poukazem, že získal důvěru Moskvy.³⁶⁷ Ani další personální změny nesvědčily o ochotě dosavadního vedení vyrovnat se s dědictvím rákosismu. Do politbyra měli být zvoleni bývalý sociální demokrat György Marosán, kterého si Sověti cenili jako dobrého marxistu s velkým vlivem na bývalé sociální demokraty, pro uklidnění stranických veteránů József Révai a konečně Sándor Rónai jako kandidát na členství. O obou posledně jmenovaných se Mikojan vzhledem k jejich stáří a neschopnosti naplno pracovat vyjadřoval značně nelichotivě a snažil se přimět Rákosiho, aby alespoň Révaie přemluvil k odmítnutí kandidatury. Marně.³⁶⁸

Jestliže se většina stranických funkcionářů shodla na tom, že Rákosi musí odejít, i když se zároveň obávali otřesení důvěry v MSP, neboť podle jejich slov „...*poslední tři měsíce byla práce stranického aparátu napřena na Rákosiho podporu...*“, pak v otázce jeho nástupce byly názory diferencovanější.³⁶⁹ Jakmile se do kuloárů dostala víceméně očekávaná zpráva, že prvním tajemníkem má být Gerő, členové ústředního výboru začali upozorňovat na Gerőho nevhodný způsob práce, kritizovali jeho charakterové vlastnosti (je krutý a surový k lidem, nestrpí kritiku, projevuje netrpělivost, „nemá rád lidi ani kolegy“) a odvolávali se na čerstvě zveřejněnou Leninovu závěť a kritiku Stalinových povahových vlastností, které se těm

³⁶⁵ Tamtéž.

³⁶⁶ A Magyar Dolgozók Pártja Közpointi Vezetősége ülése, *Szabad Nép* (19.7. 1956).

³⁶⁷ АПРФ. Ф. 3. ОП. 64. Д. 483. Л. 225 – 236. Телеграмма А.И. Микояна из Будапешта в ЦК КПСС (18.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 38. s. 176.

³⁶⁸ Tamtéž.

³⁶⁹ Tamtéž.

Gerőovým až nápadně podobaly.³⁷⁰ Bývalý „španělák“ rozhodně nebyl člověk, ke kterému by obyvatelé chovali vřelé sympatie. Přesto na předběžném setkání členů politbyra a vybraných členů ÚV sedmnáctého července padly jen dva alternativní návrhy – Zoltán Vas realisticky odhadoval bezvýchodnost Gerőovy volby („...dnes před námi stojí problém s Rákosim, za půl roku to bude problém s Gerőem...“) a navrhl Antála Apróa, který se jako jediný ze stranické špičky mohl s čistým štítem distancovat od období justičních vražd.³⁷¹ Na minimální odezvu reagoval Vas konformistickým postojem a Geróa podpořil.³⁷² Sándor Nógrádi šel ještě dál a navrhl, aby se post prvního tajemníka vůbec neobsazoval. Ani on neuspěl.³⁷³

S těmito rozhodnutími předstoupilo stranické vedení před ústřední výbor, jehož plénum bylo zahájeno osmnáctého července. Na programu byly čtyři hlavní body – s referátem o „organizačních“ otázkách vystoupil Hegedűs³⁷⁴, s referátem „S jednotnou stranou za socialistickou demokracii“ vystoupil Gerő.³⁷⁵ V třetím bodě se opět Hegedűs věnoval pětiletému plánu³⁷⁶ a konečně jako čtvrtý bod byla přednesena zpráva Kovácsovy komise.³⁷⁷ Nejprve byla oznámena očekávaná Rákosiho rezignace – jako důvod byl uvedeny zdravotní problémy a politické chyby. Po víceméně rituálních projevech lítosti nad odchodem „velkého muže strany“, které, jak si Mikojan neopomněl poznamenat, zazněly nejhlasitěji z úst bývalých sociálních demokratů, vystoupil sám sovětský emisar a víceméně zopakoval své předchozí hrozby a obavy z rozpadu stranického vedení a ze ztráty „ideologické iniciativy“.³⁷⁸ Následoval Gerőův projev o nadcházejících stranických úkolech, který byl vnímán jako jakýsi programový a inaugurační projev. Kádár byl potvrzen druhým tajemníkem, fakticky Gerőovým zástupcem, třetím mužem ve straně se stal Kovács jako

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ Viz svědectví bývalého vysokého důstojníka ÁVH a syna Mihálye Farkase Vladimira. KOZÁK, Gyula, *"Born into the labour movement". Rozhovor s Vladimírem Farkasem*. Public Foundation of the Documentary and Research Institute of the 1956 Hungarian Revolution, 2004. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=547&order=1&lang=e.

³⁷² Tamtéž.

³⁷³ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 149-152. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э.Герё. 23 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 42. s. 203.

³⁷⁴ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 35. ő. e. *Rákosi Mátyás felmentése, Gerő Ernő megválasztása* (18. – 21.6. 1956).

³⁷⁵ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 35. ő. e. *A nemzetközi helyzet, az ország és az MSP belső helyzetét jellemző legfőbb kérdések* (18. – 21.6. 1956).

³⁷⁶ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 35. ő. e. *A magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves terve* (18. – 21.6. 1956).

³⁷⁷ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 35. ő. e. *Az MDP KV által 1956. március 13-án Farkas Mihály ügyének megvizsgálására kiküldött bizottság (Apró Antal, Házi Árpád, Kovács István, Molnár Erik és Nógrádi Sándor jelentése.)* (18. – 21.6. 1956).

³⁷⁸ Tamtéž.

partajní šéf Budapešti.³⁷⁹ Do ústředního výboru byli navíc kooptováni G. Kállai, I. Mező, T. Matussek, E. Molnár, L. Földés, J. Hazai, I. Horváth (který se stal ministrem zahraničí a nahradil J. Boldockého). Do politbyra byli zvoleni Kádár, Károly Kiss, Marosán a Révai. Kandidáty na členství se stali Sándor Gáspár a Sándor Rónai. Podstatnější ovšem bylo neveřejné rozdělení portfolií – Gerő měl na starosti obecné otázky, Kádár stranické a masové organizace, Kovács kádry. Charakteristické je, že Révaiovi byla přidělena jen kultura, ale již ne propaganda, kterou získal pod svoji agendu reformista Ács spolu s vysoce aktuálním zemědělstvím. Průmysl a zahraniční politiku dostal na starosti Béla Végh, peníze a školství Béla Szalai. Gyula Egri měl pak řídit obranu, ministerstvo vnitra a administrativu.³⁸⁰

Na rozdíl od většiny členů ÚV chápal čerstvě zvolený první tajemník výsledek pléna jako krok vpřed. Problémy se však nevyřešily a nedůvěra k jeho osobě přetrvávala. Od začátku naplňoval obavy těch, kteří se kriticky vyjadřovali o jeho vůdcovských schopnostech. Stěžoval si, že je nemocný, poukazoval na svůj židovský původ (což stále bylo vnímáno jako diskvalifikující faktor) a také na to, že by se mohl stát terčem kritiky za období justičních vražd.³⁸¹ Přesto se snažil předkládat návrhy a pokračovat v „povinné“ politice bojující proti kutu osobnosti.³⁸² Bezvýchodnost a polovičatost řešení, které plénum ÚV přijalo, si uvědomovala hlavně střední stranická vrstva, která spoléhala na posílení ústředního výboru krajskými tajemníky na úkor lidí z budapešťského stranického centra.³⁸³ Ministr Ivan Altomáre pochyboval, že by Kádárova kooptace byla tím nejlepším krokem, aby se

³⁷⁹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 149-152. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё об обстановке в партии после июльского пленума ЦР ВПТ. 23 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 42. s. 203.

³⁸⁰ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 226-231. Запись беседы В.В. Астафьева с Д. Эгри об итогах июльского пленума ЦРВПТ. 18 августа 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 49. s. 222.

³⁸¹ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 149-152. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё. 23 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 42. s. 203; též ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 196-198. Запись беседы Ю.В. Андропова с И.Ковачем об укреплении «коллективного руководства» после июльского пленума ЦР ВПТ и нерешенных задачах, стоящих перед Политбюро (8.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 47. s. 217.

³⁸² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 298. ő. e. *Gerő Ernő javaslata a személyi kultusz maradványainak felszámolásához szükséges néhány intézkedésre* (9.8. 1956); MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 301. ő. e. *A személyi kultusz egyes maradványainak megszüntetése* (31.8. 1956).

³⁸³ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Д. 219-221. Запись беседы В.В. Астафьева с И.Альтомаре об июльском пленуме ЦР ВПТ и изменениях в составе Политбюро. 21 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 40. s. 199. Například Iván Altomáre považoval za nelogické, že Rákosi oficiálně odstoupil kvůli zdravotním problémům, když každý věděl, že Gerő s Révaiem na tom byli zdravotně mnohem hůř. Podle jeho slov, on a další názorově spříznění lidé (např. ministr průmyslu L. Szijártó) si představovali následující scénář – Rákosi zůstane a ústřední výbor se rozšíří o některé „zkušené“ krajské tajemníky.

„...posílila jednota politbyra.“³⁸⁴ Altomáre také sovětského velvyslance upozornil na to, že „...místo dobrých pracovníků, kteří pevně stojí /.../ na marxisticko-leninských pozicích...“ nastupují na ministerstva lidé, kteří byli v minulém období obviněni, prošli vězením a teď byli propuštěni na svobodu.³⁸⁵

Slibované represivní akce policie či státního aparátu proti „...nepřátelským elementům“ neprobíhaly, a tak kromě stranické rošády, ve které se jen zvýraznily staré chyby a progresivnější trendy zůstaly ukryty, nepřineslo plénum prakticky nic.³⁸⁶ Stranické špičky se přesto myšlenky na represivně-administrativní zásah proti „reformistům“ nevzdávaly. Kovács zamýšlel provést stranickou čistku především v Budapešti, kde podle něj bylo nutné zbavit členství na 50–60.000 lidí, bez nichž „...by se strana stala silnější a jednotnější“. Navrhoval speciálně se zaměřit příslušníky bývalých buržoazních stran, kariéristy a hlavně „pravicové“ sociální demokraty, z nichž někteří podle Kovácsa uvažovali o možnosti obnovit sociální demokracii.³⁸⁷ Kovács také poukázal na charakter specifické mocenské struktury ve straně, která byla silně poznamenána autoritativní Rákosiho vládou.

Podle Kovácsa straničtí funkcionáři nevěřili v kolektivní vedení, neboť se domnívali, že Rákosi stále „drží v rukou“ celé ÚV a nenechá se jen tak odstavit od moci. Částečně měli pravdu. Ze svého nedobrovolného exilu v SSSR Rákosi neustále volal Gerómu a Hegedúsovi a byl ochoten se podle svých vlastních slov ke konci září vrátit.³⁸⁸ To ovšem bylo pro stávající maďarské vedení nepřijatelné. Nikdo už Rákosiho v zemi nechtěl. Ani jeho protivníci, ani jeho bývalí chráněnci, kterým by stín jeho zdiskreditované osoby jen komplikoval nově nabytá mocenská postavení. Členové politbyra se cítili natolik znejistěni těmito „moskevskými telefonáty“, že otázka Rákosiho návratu se dostala na pořad jednání politbyra. Všichni se jednohlasně shodli na tom, že se Rákosi nesmí vrátit. Geró se s ním pak měl setkat na povinné dovolené na Krymu a tam měl Rákosimu tento postoj politbyra „vysvětlit“.³⁸⁹

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 149-152. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Герё (23.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 42. s. 203.

³⁸⁷ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 196-198. Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем (8.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 47. s. 217.

³⁸⁸ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 201-205. Запись беседы Ю.В. Андропова с А. Хегедюшем о положении в ВПТ, в том числе о проблеме восстановления И.Надя в партии (16.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 52. s. 233.

³⁸⁹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 254-256. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э. Херё о переговорах с И. Надем и разногласиях внутри Политбюро ЦР ВПТ (2.9. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 56. s. 254. Rákosi prý například telefonicky Hegedúsovi učinil, že kooptovali do výboru Vlastenecké lidové fronty bývalé politické vězně Arpáda Szakaticse a Zoltána Tildyho.

Révai navrhoval, aby byl Rákosi „...zbaven svatozáře...“, což znamenalo, že se do éteru pustí některá nepříjemná fakta z jeho funkčního období z let 1948–1953, pokud s vměšováním nepřestane.³⁹⁰

Příliš spokojeni s výsledkem zasedání ÚV nebyli ani oblastní tajemníci. V rozhovoru s druhým tajemníkem sovětského velvyslanectví M.I. Petuninem barvitě líčil první tajemník vesprémské oblasti Ferencz Sebestyen neutěšenou situaci na maďarském, samospádem se „de-kolektivizujícím“ venkově. Sebestyen byl ukázkový příklad okresního tajemníka, kterého znepokojovaly události ve stranickém centru – především oslabení direktivní schopnosti aparátu a ideologického vlivu na obyvatele. Je třeba připomenout, že v jeho případě měly kritické výpady proti stranickému centru osobní podklad – v rámci reorganizace územní správy a tzv. slučování aparátu byl jeho vesprémský okres zrušen a rozdělen mezi oblasti Győr – Sopron, Felyer a Zala. Hlavní problém viděl v častých případech samovolného rozpouštění družstev. Straničtí funkcionáři byli fyzicky napadáni a dostávali výhružné dopisy. Tajemníky Sebestyena proto příliš nezajímali ideologické otázky, ale pamatovali si, že za Rákosiho pevné ruky byl na vesnici klid. Sebestyen žehral na paralýzu represivních orgánů, jejichž představitelé se obávali, že budou obviněni z „...narušení socialistické zákonnosti“ a v konečném důsledku nezasahovali ani v případě spáchání obyčejných přestupků či zločinů. Jak dodal Sebestyen, „...nás mlátí klackem po hlavě a my v obavě, abychom nenarušili socialistickou zákonnost, máme jedinou odpověď – útěk.“ Tito tajemníci zvláště nesnášeli Nagye, jehož obviňovali za „horký podzim roku 1953“³⁹¹, kdy se pod vlivem Nagyova vládního programu rozpadla řada družstev.³⁹²

Maďarská společnost přijala výsledky stranické výměny se smíšenými pocity radosti z Rákosiho odchodu a zklamání z příchodu jeho „pravé ruky“ Geróho, jehož mocenská nerozhodnost nahrávala těm, kteří se rozhodli zkoušet mantinely moci drobnými reformními kroky. Dne 26. července 1956 odeslal šéf KGB Ivan Serov na ÚV KSSS souhrnné hlášení o reakcích maďarské veřejnosti na červencové plénum.³⁹³ Rozšířil se například názor, že mezi

³⁹⁰ Tamtéž. O tom, že Rákosi působil problémy i za Kádára srov. MUSZATOV, Valerij, Rákosi száműzetésben. Új dokumentum Rákosi Mátyásról, 1960. *História*, 2002, č. 5-6, s. 31-36.

³⁹¹ V tom se shodovali s Rákosim, který kromě ostatních hříchů nemohl Nagymu odpustit destabilizaci předtím těžce kolektivizovaného venkova. Viz РАКОШИ, Людям свойственно ошибаться, s. 32-33.

³⁹² Neméně kriticky se Sebestyen vyjadřoval i k Zoltánu Vasovi a jeho snaze o „jugoslávskou“ cestu v zemědělství. Podotkl, že strana ztrácí svoji základnu mezi zemědělci, neboť do strany vstupují jen dělníci z větších závodů. Ilustroval to na zajímavém příkladu. Pokud rehabilitovaný člověk požádal a chtěl znovu vstoupit do strany, byl to většinou dělník nebo „pracující inteligent“, ale ne zemědělec.

³⁹³ Informátoři hovořili s novinářem Péterem Földésem, se spisovatelem Tamásem Aczélem, pracovníci DISzu Marií Emberovou, bývalým sociálním demokratem Zoltánem Horváthem, notářem Istvánem Borosvánem či bývalým maloročníkem Istvánem Bolgárem. S hlášením se seznámil Chruščov a další členové politbyra. in: АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 1-3. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 4. Докладная записка И.А.Серова в ЦК

Kádárem a Nagyem existovala domluva o vzájemné koordinaci a podpoře svých kroků. Novinář Péter Földés prohlásil, že mu Nagy řekl, že jen čeká na Kádárův pokyn „...*kdy má vystoupit*“. Spisovatel Tamás Aczél schvaloval kooptaci Kádára a Gyuly Kállai a přál si plnou Nagyovu rehabilitaci.³⁹⁴ Pracovnice mládežnické organizace DISz Marie Emberová prohlásila, že „petöfisti“ jsou také maďarští komunisté, kteří se jen snaží nekopírovat ruské metody. Imreho Nagye přirovnala k Lájosu Kossuthovi. Bývalý sociální demokrat Zoltán Horváth zase varoval, že by se Arpád Szakatics, také bývalý sociální demokrat, neměl „...*spolčovat s bandou kolem Gerőho*...“³⁹⁵ Členové politbyra se nechali ukolébat tím, že veřejná kritika stranického vedení načas utichla v ostražitém očekávání, co plénium přinese. Jak Gerő zdůraznil, že nepřátelské elementy a opozice jsou „...*vyvedeny z míry*.“ Politbyro v reakci na tento „klid“ publikovalo většinu sjezdových materiálů v Szabad Nép 22. – 25. července 1956, organizovalo stranické besedy a aktivity, na nichž byli podrobeni kritice „opozičníci“ Nógradi, Kőböl a další. V přístupu ke spisovatelům a k novinářům, který sám o sobě vyžadoval filigránskou diplomacii, existovaly v politbyru rozdíly, vyplývající z předchozí angažovanosti a názorového ukotvení. Dogmatik Révai se podle očekávání postavil proti rehabilitacím spisovatelů, kteří byli potrestáni a obviněni ústředním výborem v protinagyovské kampani v březnu 1955. Opačného názoru ale byli Kádár a Károly Kiss.³⁹⁶

Aktuální byla i otázka vyloučených spisovatelů Tibora Déryho a Tibora Tardose. V první řadě se politbyro snažilo přimět vlivného Déryho, aby se vrátil do strany, ovšem za předpokladu, že provede sebekritiku. V takovém případě byli straničtí bossové ochotni přiklepnout mu lukrativní místo redaktora nově zakládaného literárního magazínu a nechat ho zvolit do vedení Svazu spisovatelů. Déry ale prohlásil, že je mu lépe mimo stranu.³⁹⁷ Dne 24. srpna se setkali členové politbyra v čele s Gerőem s delegací Svazu spisovatelů, s tajemníkem stranické organizace G. Matém, Peterem Veresem a Pálem Szabóem, a dohodli se na některých organizačních změnách, které měly pro příště vyloučit onu „bouřlivou a neorganizovanou“ atmosféru na jednáních Svazu. Až dosud organizace kopírovala stranickou strukturu – existovalo prezídium a plénium, na kterém mohli vystoupit všichni členové obce.

КПСС о реакции венгерской оппозиции на решения июльского пленума ЦР ВПТ (26.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 44. s. 208.

³⁹⁴ Tamtéž.

³⁹⁵ Tamtéž.

³⁹⁶ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 254-256. Запись беседы Ю.В.Андропова с Э. Херё о переговорах с И.Надем и разногласиях внутри Политбюро ЦР ВПТ (2.9. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 56. s. 254.

³⁹⁷ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 181 -183. Запись беседы Ю.В.Андропова с Я.Кадаром о ситуации в партии и в стране и результатах переговоров с И. Надем (3 сентября 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 57. s. 257.

Nyní mělo být toto plénum jako instituce zrušeno, prezídium mělo být rozšířeno o 25 lidí a mělo zůstat jediným vedoucím orgánem Svazu. Organizační otázky měl řešit sedmičlenný sekretariát. Bylo také rozhodnuto zahájit vydávání nového literárního magazínu *Életképek* (Obrazy ze života), do jehož čela byl jmenován Péter Kuczka.³⁹⁸

Spisovatelé se tak mohli cítit jako vítězové. Někteří ze „zakázaných“ mohli znovu publikovat, týdeník Svazu spisovatelů *Irodalmi újság* posiloval svou popularitu reformního média a zvýšil svůj náklad z 8.000 na 30.000. Publikační aktivita kulminovala před plánovaným sjezdem Svazu spisovatelů 17. září, na němž spisovatelé diskutovali především o vztahu mezi politikou a uměním.³⁹⁹ Ústředním tématem článku Gyuly Háye *Az írok közgyűlése előtt* (Před sjezdem spisovatelů) byl problém svobody: „...*spisovateli má být bez jakýchkoliv omezení umožněno: mluvit pravdu... věřit v Boha, nevěřit v Boha... pochybovat o správnosti některých ukazatelích plánu, myslet nemarxisticky... považovat za nespravedlivé to, co jiní považují za spravedlivé, nemilovat své vůdce... milovat Stalinváros, nemilovat Stalinváros... souhlasit s aristotelskou jednotou místa, času a osob, nesouhlasit s ní... Za takovou svobodu musíme my spisovatelé bojovat až do konce.*“⁴⁰⁰ Sjezd spisovatelů proběhl v dosud nezvykle svobodné atmosféře, předsedou svazu byl zvolen kompromisní, zároveň však uznávaný spisovatel Peter Veres. Spisovatelé také očekávali, že se brzy splní jejich další požadavek – návrat Nagye do stranického vedení.⁴⁰¹

Komplikovaný Rákosiho odchod z vysoké politiky poněkud zastínil Farkasův případ.⁴⁰² Z Mikojanových hlášení vyplývá, že většina členů politbyra chtěla co nejrychleji případ Farkas smést ze stolu. Kádár navrhoval oddělit „...*Farkase od strany, a pak ho teprve soudit...*“, Révai chtěl zase počkat, jak si bývalý ministr obrany povede na plénu ÚV, Marosán a Rónai se domnívali, že proces s Farkasem stranu jenom poškodí.⁴⁰³ Zatímco plénum ÚV přijalo mocenskou výměnu bez větších potíží, na zprávu Kovácsovy komise se čekalo s určitým napětím. Farkas měl v uplynulém období velký vliv, měl vazby na mnoho

³⁹⁸ MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, *Javaslat az „Életképek“ c. irodalmi folyóirat kiadásával kapcsolatban* (14.9. 1956).

³⁹⁹ STYKALIN – SEREDA. *Iz istorii odnogo protivostojanija*. s. 93-145.

⁴⁰⁰ HÁY, Gyula. *Az írok közgyűlése előtt*. Irodalmi újság, 8. září 1956.

⁴⁰¹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 222-223. Запись беседы А.П.Ковалева с И.Кираем о внутривластической обстановке после июльского пленума ЦР ВПТ и партактиве в Союзе венгерских писателей. 3 августа 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 46. s. 210.

⁴⁰² Obecně k osudům vysokých funkcionářů ÁVH během roku 1956 srov. ZINNER, Tibor, *Az ÁVH-s vezetőik sorsa, História*, 1996, No. 3.

⁴⁰³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 225-236. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС. 18 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 38. s. 176.

členů ÚV a politbyra, věděl až příliš mnoho o zákulisní politice strany. Sám se ještě pokoušel svůj osud oddát a přesvědčit Mikojana že „...dvacet let pracoval v zájmu SSSR a strany.“ Mikojan ho však upozornil, že vyloučení ze strany představuje pouze minimální trest a jestli se nebude „vhodně“ chovat, může skončit ještě hůře.⁴⁰⁴ Farkas poslechl a přijal trest – byl vyloučen ze strany a zbaven všech vojenských hodností. Jeho tichý odchod do ústraní přirozeně neuspokojil ty, kteří požadovali veřejný proces. Farkas se naneštěstí pro sebe nestáhl do ústraní, ale podle tajemníka Gyuly Egriho chápal vynucenou sebekritiku jako stranou nařízený taktický úkol a stále doufal, že bude jeho případ přezkoumán a on se vrátí do stranických funkcí.⁴⁰⁵

V tom se však mýlil a dopad svého omylu měl tvrdě pocítit. Geró poslal 26. července přes Andropova Chruščevovi dopis, v němž ho žádal, aby našel Farkasovi práci v Sovětském svazu, neboť jeho další pobyt nebyl v Maďarsku žádoucí. Sověti třetího srpna souhlasili, ale odmítl Farkas.⁴⁰⁶ Přesto se maďarské vedení stále snažilo držet nad Farkasem ochrannou ruku. Když se Geró setkal v září 1956 v Moskvě s Mikojanem a Suslovem, dohodli se, že je třeba soudu s Farkasem zabránit.⁴⁰⁷ Desátého října zasedalo politbyro a rozhodlo, že Farkas nakonec před soud půjde. K tomu byl ale nezbytný souhlas Moskvy – dvanáctého října se u Andropova zastavil Geró a požádal ho, aby Moskvě nové rozhodnutí politbyra tlumočil.⁴⁰⁸ Maďarské vedení začalo na věc spěchat, hlavně proto, aby byl Farkas „pod zámekem“ ještě před zahájením plánované Geróovy návštěvy v Jugoslávii. Kdyby totiž byl zatčen až po návštěvě, mohlo by to vyvolat dojem, že Farkas – jeden z klíčových Rákosiho spolupracovníků během sovětsko-jugoslávské roztržky – byl zatčen po jugoslávském nátlaku.⁴⁰⁹ Kreml vzal tuto informaci na vědomí a nic nenamítal.⁴¹⁰ Farkas byl zatčen a shodou okolností se tak stalo ve stejný den, kdy se v Budapešti konalo slavnostní

⁴⁰⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 238-241. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС о втором дне работы июльского пленума ЦР ВПТ и беседе с М.Фаркашем о его выступлении на пленуме. 20 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 39. s. 183.

⁴⁰⁵ Tamtéž.

⁴⁰⁶ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 226-231. Запись беседы В.В. Астафьева с Д. Эгри об итогах июльского пленума ЦРВПТ. 18 августа 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 49. s. 222.

⁴⁰⁷ ТсСД. Оп. 14. Д. 62. Л. 9, Из протокола No. 43. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 35. Постановление Президиума ЦК КПСС о встрече М.А.Суслова с Э.Герё в Москве. 27 сентября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 62. s. 278.

⁴⁰⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 63. Телефонграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о решении ЦР ВПТ по делу М. Фаркаша. 12 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 68. s. 298.

⁴⁰⁹ Тамtéž.

⁴¹⁰ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 10, 66. Из протокола No. 47. Постановление Президиума ЦК КПСС о решении Политбюро ЦР ВПТ по делу М.Фаркаша (12.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 69. s. 299.

znovupohřbení ostatků několika generálů maďarské armády popravených v procesech v roce 1950, na jejichž tragickém osudu měl Farkas Ivi podíl.⁴¹¹

Zvýšený zájem o vnitropolitické dění v Maďarsku Moskva projevovала i po letních prázdninách, ale oproti očekáváním, které Chruščev a Mikojan vkládali do červencové změny, se situace spíše zhoršovala. Sovětské výhrady shrnul další z moskevských funkcionářů Andrej Gromyko, jenž se odvolával na Andropovovy zprávy o jednáních s Geróm, Szalaiem a dalšími a také o svůj rozhovor se šéfredaktorem listu *Magyar Nemzet* I. Komorem.⁴¹² Gromyko poukazoval na snahy „...reakčně naladěná inteligence“ a „...oportunistických elementů“ revidovat marxismus-leninismus, zproblematizovat vedoucí úlohu dělnické třídy a její svazek s rolníky a hlavně, a to byl nový moment, vyvolávat nacionální napětí a dokonce revizionistické nálady vůči Rumunsku. Gromyko negativně hodnotil článek P. Pándiho, v němž se autor vyrovnával s dosud tabuizovanou situací sedmihradských Maďarů.⁴¹³

Pándi kritizoval skutečnost, že kulturní a vzdělávací instituce v Sedmihradsku jsou nedostatečně vybaveny knihami a novinami v maďarském jazyce, a mezi Maďarskem a Rumunskem funguje jen slabá kulturní výměna. Jak podotkl Gromyko, který se opíral o své vlastní informace, politbyro ÚV RDS reagovalo na tento článek jako na otevřenou výzvu k revizi sedmihradské otázky.⁴¹⁴ Pándi také kritizoval maďarské novináře, že se bojí psát o situaci Maďarů v zahraničí z obavy, aby nebyli označeni za nacionalisty.⁴¹⁵ Pándi připustil určité úspěchy dosažené v rumunské národnostní politice, ale k nelibosti rumunských představitelů také poukázal na některé nedostatky, například na chybějící ústavní zakotvení statusu Maďarského autonomního regionu a Lidového svazu Maďarů (obdobu československého *Csemadoku*).⁴¹⁶

Národnostní otázka sice nehrála klíčovou roli v debatách formujících opoziční hnutí v roce 1956, ale byla neustále přítomna, neboť nepřímo souvisela s aktuálními otázkami

⁴¹¹ Farkas byl v dubnu 1957, ovšem za zcela jiných politických podmínek, odsouzen k 16 letům odnětí svobody. V roce 1961 byl na základě amnestie propuštěn.

⁴¹² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 37-38. Записка А.А.Громько в ЦК КПСС о тревожных сообщениях Ю.В.Андропова о положении в Венгрии. 17 сентября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 58. s. 261-264.

⁴¹³ PÁNDI, P., Közös dolgainkról, *Szabad Nép*, 9.9. 1956.

⁴¹⁴ ANIC, f. CC PCR, Cancelarie, dos. 99/1956, f. 2. *A Pándi-ügyet tárgyaló RMP Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve* (Bukurešť, 12.9. 1956), Cit. podle BOTTONI, Stefano (eds.), *Az 1956-os forradalom és romániai magyarság (1956–1959)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006, s. 114-115.

⁴¹⁵ FÖLDÉS, György, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956 – 1989*, Politika Történeti intézet, Napvilág Kiadó 2007, s. 19-20.

⁴¹⁶ Csemadok, *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete*, oficiální kulturní a politická organizace etnických Maďarů v Československu založená v roce 1949.

maďarské nezávislosti. Téma bylo citlivé nejen kvůli vztahu Maďarska k Rumunsku, Jugoslávii a Československu, ale i k poválečnému uspořádání zajišťovanému spojeneckým konsenzem.⁴¹⁷ Pándiho článek vyvolal zájem v Maďarsku o osud transylvánských Maďarů, ale především nevoli rumunského stranického vedení, jež vůči maďarské menšině v Transylvánii praktikovalo „machiavellistický“ přístup, v němž se střídaly represivní kroky s mírnými ústupky v menšinové kulturní či vzdělávací politice a také rumunské populaci dávkované obavy z maďarského irredentismu.⁴¹⁸

Gromyko v přímé narážce na Pándiho článek a s tím související možné rumunsko – maďarské napětí již hovořil o ohrožení jednoty socialistického tábora. Na konci svého hlášení navrhol sdělit rumunským komunistům, že Kreml nebude mít námitek, pokud by rumunská vláda oficiálně podala žádost maďarské straně o vysvětlení maďarského postoje vůči sedmihradské otázce. Gromyko ve své analýze také kritizoval šéfredaktora *Szabad Nép* Horvátha Mártona za „nespolehlivost a měkkost“ a explicitně vyjádřil nespokojenost nad tím, že *Szabad Nép* přetiskl v plném znění článek jugoslávské *Borby* obsahující oficiální stanovisko SKJ k otázce protititovské emigrace.⁴¹⁹ Nagyovy spolupracovníky nazýval Gromyko „antistranickými“ politiky a hlavní centrum opozičních názorů uvnitř ÚV identifikoval v agitpropu pod vedením Sándora Nógradiho.

⁴¹⁷ FÖLDÉS, *Magyarország*, s. 19-20.

⁴¹⁸ GRANVILLE, Johanna, “We have wines of all kinds: red, white, and green”: Romanian reactions to the Hungarian uprising in 1956, *Australian Journal of Politics and History*, 2008, June, s. 17-18. Obecně k situaci v Transylvánii a k vztahům mezi rumunským státem a maďarskou menšinou v té době viz například LUCIAN, N. *Impactul revoluției ungare din 1956*. s. 46-52, in: ANDREESCU, Andreea, LÖNHÁRT, Tamás, LUCIAN, Nastasă, SZÁSZ, Zoltán, VARGA, Andrea (eds.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*, Cluj-Napoca: Fundația CRDE 2003. Například československá ambasáda si před vypuknutím povstání všimla, že rumunský tisk jen zřídka informoval o dění v Maďarsku během roku 1956. Rumunští představitelé byli citliví na jakékoliv kritické poznámky týkající se situace v Transylvánii, zvláště pokud přicházely z Maďarska. Šéfredaktor rumunského stranického deníku *Scînteii* Sorin Toma si pak stěžoval maďarským diplomatům, že kritika otištěná v maďarských novinách ztěžuje rumunskou snahu zlepšit ekonomické a nacionální problémy v zemi. Rumunská cenzura se pak snažila, aby byl dopad Pándiho článku omezen – nemohl být otištěn v Rumunsku. Maďarský velvyslanec Sándor Keleti se omluvil a vysvětlil, že maďarské vedení nebylo o obsahu článku předem informováno. Na druhou stranu si československý velvyslanec všiml, že někteří maďarští představitelé vytýkají svým rumunským protějškům, že se po XX. sjezdu ÚV KSSS obávají otevřít otázku kulturu osobnosti v Rumunsku a že rumunský tisk neposkytuje dostatek informací o dění v Maďarsku. Maďarský tiskový atašé měl podle československého velvyslance tvrdit, že se Rumuni bojí psát o Maďarsku, aby nepodnítli nespokojenost mezi vlastními lidmi – nepsat kriticky o maďarských záležitostech znamená nemuset psát kriticky o vnitřních rumunských problémech. In: *AMZV*, f. ZÚ Bukurešť 1956–1958. Mimořádná politická zpráva č. 32: Rumunsko-maďarské styky (Bukurešť, 18. října 1956).

⁴¹⁹ A Borba kommentárja a jugoszláv emigrációról, *Szabad Nép*, 11.9. 1956; SIPOS, Péter, Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945–1955, *História*, 1992, No. 4.

2.9. De Gaulle z Kaposváru

Ve filmové fikci Vhodný člověk pro choulostivý úkol (Megfelő ember kényes feladata, 1984) v režii Jánose Kovácsiho vystupuje Velitel (Parancsog), postava inspirovaná Imre Nagyem. Co ji činí silnou, není reálná moc, ale naděje, myšlenky a akce, které jeho polo-fiktivní existence vyvolává. Podobně tomu bylo i s reálným Nagyem. Kredit, který si získal během svého krátkého premiérského působení (1953 – 1955), vytvořil kolem něj mýtickou auru národního spasitele à la de Gaulle v letech 1946 - 1958⁴²⁰ – ač žil v ústraní, sám, zdánlivě odtržen od politiky, jediný jeho veřejný projev, jediný náznak ochoty návratu k moci okamžitě vytvářel prostor pro vznik politické iniciativy. Nepotřeboval mocenský aparát, ani kohortu věrných služebníků. Síla nadějí, které vyvolával, ať už oprávněně či ne, stačila k mobilizaci v jeho prospěch.⁴²¹

Charizma „otce“, ochránce a hospodáře, Imre-bácsiho, doplňovalo obraz „pravého“ Maďara uprostřed „cizí“ (čti židovské) komunistické elity. Ti, co byli momentálně u moci, váhali – mají Nagye považovat za bezpartijního důchodce obklopeného houfem věrných, ale nikterak vlivných přívrženců, nebo mají co do činění se zkušeným politikem ovládajícím armádu tajných přívrženců a spřádajícím nitky pravicové úchyly po celé zemi? Rákosisté chtěli věřit v první variantu, obávali se však druhé. Nagy svou silnou pozici demonstroval při oslavě svých šedesátých narozenin v červnu 1956, kterých se zúčastnili nejen významní umělci jako hudební skladatel Zoltán Kodály či spisovatel Gyula Illés, ale i straničtí funkcionáři a ministři jako například Sándor Czottner⁴²² či Gergely Boros⁴²³ - a právě je Rákosi kritizoval ve svém projevu na zasedání ÚV 30. června 1956.⁴²⁴

Podle Rainera se Nagy stavěl poměrně skepticky k aktivitám, které by vedly k organizovanější opozici. Miklós Gimes navrhl sestavení úzkého koordinačního výboru, Nagy to ale ihned odmítl.⁴²⁵ Přesto se „opozičníci“ začali shromažďovat uvnitř Svazu spisovatelů, v redakcích periodik *Béke és Szabadság* a *Magyar Nemzet* a dalších stranických organizacích včetně Petöfiho kroužku či mládežnické organizace DISZ, v nichž reformisté

⁴²⁰ AGULHON, Maurice, *De Gaulle: dějiny, symbol, mýtus*, Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny 2005.

⁴²¹ Stručnou, byť poněkud apologetickou charakteristiku Nagye nabízí například Ivan Berend: „... naïve, politician, who never loved power, achieved historical role and identified himself with it, took on the difficult historical role of a savior of his country, embodied a mission, became a symbol.“ BEREND, *Central and Eastern Europe*, s. 100-102.

⁴²² Sándor Czottner (1903–1980) působil jako ministr těžebního a energetického průmyslu až do 31. října 1956.

⁴²³ СТЫКАЛИН, *Прерванная революция*, s. 62-63.

⁴²⁴ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Központi Vezetőség, 276. f. 52. cs. 34. ö. e. *Rákosi Mátyás beszámolója az európai népi demokratikus országok párt- és kormányküldöttsége és az SZKP elnöksége moszkvai értekezletéről, valamint a Petöfi Kör sajtóvitájáról* (30.6. 1956).

⁴²⁵ RAINER, *Imre Nagy*, s. 92.

získávali převahu a které fungovaly jako nátlakové skupiny vytvářející důležité komunikační kanály a společenské a vztahové sítě.⁴²⁶

Nagy se choval nanejvýš opatrně – jako ze strany vyloučený funkcionář nemohl (a nechtěl) navštěvovat akce spojené se stranou, ač zván, odmítal osobně debatovat na schůzích Petöfiho kroužku. Cítil, že má větší šanci na politický návrat spíše v rámci ustálených pravidel strany, než jako protistranický rebel. Natolik byl zkušeným a životem poučeným komunistou, aby své zvyky ke sklonku své kariéry neměnil. Reálný Nagy se spořádaně procházel po městě, navštěvoval divadlo, „byl viděn“ a maximálně svolil s tím, aby jeho myšlenky kolovaly v písemné podobě. Bez druhého Nagye, mýtu, se však neobešla jediná diskuse o budoucnosti Maďarska. Nová politická konstelace po XX. sjezdu Nagyovi umožnila vážně a hlavně reálně uvažovat o rehabilitaci jak své osoby, tak i svých politických postojů.

Po červencovém zasedání ÚV navíc ochotu se s Nagyem smířit začala projevovat i část stranického vedení. Důvodem ovšem nebyla náhle objevená afiliace k Nagyovým myšlenkám nebo přiznání, že Nagyovo odstranění z politiky byla chyba, ale reálné pochopení situace ve straně, v níž měl Nagy nemálo příznivců, kteří si další reformu strany neuměli představit bez Nagyova návratu do vedení. Sondážní akce zahájili pragmaticky uvažující funkcionáři Gyula Egri a Lajos Ács. Ještě před Rákosiho pádem byl Nagy devatenáctého července pozván na ústřední výbor, kde s ním hovořili Egri a Sándor Nógradi. Tím byl prakticky uznán za rovnocenného partnera a byla z něho sňata klatba stranického vyhnance. Nagy se také krátce setkal s Mikojanem, ale ten jeho problém nehodlal na místě řešit.⁴²⁷ Na samotném plénu ÚV sice ve svém vystoupení označil Nagyovo vyloučení za chybu, ale jeho případný návrat do politiky podmínil sebekritikou a také tím, že se distancuje od některých svých přívrženců.⁴²⁸

Povzbuzeného Nagye pak ale podle jeho vlastních slov nepříjemně překvapil článek v červencovém čísle časopisu *Társadalmi Szemle* kritizujícího ekonomickou koncepci Nového kursu. Nagy považoval článek, v němž podle něj byla napsána „...řada pomluv a lží...“, za signál, že se stranické vedení snaží zabránit jeho návratu do strany. Odvolává se na Mikojana, chtěl, aby se překlad článku poslal do Kremlu a požádal Hegedúse o nové

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 272-273. Заявление И. Нады в ЦР ВПТ в связи с публикацией редакционной статьи в журнале «Таршадальми szemle» (22.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 41. s. 201.

⁴²⁸ АПРФ. Ф. 3. ОП. 64. Д. 483. Л. 225-236. Телеграмма А.И.Микояна из Будапешта в ЦК КПСС. 18 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 38. s. 176. Též RAINER, *Imre Nagy*, s. 97-98.

setkání.⁴²⁹ Jeho žádost byla projednána na zasedání politbyra 9. srpna. Bylo rozhodnuto, že o jeho znovupřijetí do strany je možné uvažovat jen v případě uznání chyb a sebekritiky.⁴³⁰ Kádár navíc dodal, že Nagyova žádost, aby byl o článku v Társadalmi Szemle informován přímo Kreml, je „...absolutně neseriozní...“, neboť se jedná o vnitřní záležitost maďarské strany.⁴³¹ Gerő s Hegedúsem to také považovali za nepřipustnou snahu znovu vyvolávat diskusi nad „...problémy, které již byly řešeny na červencovém plénu“.⁴³² Jak s Nagyem dál jednat? Představuje pro stranu větší nebezpečí, když je mimo stranu, nebo její součástí? Prodlužování patové situace mohlo způsobit otevřený rozkol ve straně, neboť za Nagyem stála část strany i jejích funkcionářů.⁴³³ Na druhou stranu ale Nagy nemohl působit ve straně jako řadový člen, jeho návrat do nejvyšších stranických funkcí byl nevyhnutelný. Vznik silné frakce, která by se kolem Nagyem seskupila, byl po jeho znovupřijetí do strany jen otázkou času.⁴³⁴

Další setkání proběhlo až čtrnáctého srpna, kdy Nagyem navštívili tajemník Egri a vedoucí oddělení pro stranické organizace József Kőböl. Nagy požadoval veřejné slyšení na půdě ústředního výboru, o sebekritice nechtěl ani slyšet.⁴³⁵ Nagyovu pozici posilovaly změny v Polsku – Wladyslaw Gomułka se druhého srpna 1956 po rozhodnutí VII. pléna ÚV Polské socialistické dělnické strany 18. – 20. července a 23. – 28. července 1956 vrátil do řad PSDS.⁴³⁶ Původní obvinění z „pravicové úchylny“ přestalo být v celoblokovém kontextu nebezpečné, neboť co se mohlo v roce 1953 zdát jako nepřipustný odklon od marxisticko-leninské ortodoxie, bylo nyní vnímáno jako nezbytná podmínka reform. Na zasedání

⁴²⁹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 272-273. Заявление И. Надя в ЦР ВПТ. 22 июля 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 41. s. 201.

⁴³⁰ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 149-152. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э.Герё (23.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 42. s. 203.

⁴³¹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 196-198. Запись беседы Ю.В. Андропова с И. Ковачем (8.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 47. s. 217. Též MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 298. ő. e. *Nagy Imre levelével kapcsolatos eljárás* (9.8. 1956).

⁴³² ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 206-207. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э.Герё и А.Хегедюшем о письме КНадя в ЦР ВПТ и обсуждении его в Политбюро (9.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 48. s. 220.

⁴³³ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 201-205. Запись беседы Ю.В. Андропова с А.Хегедюшем о положении в ВПТ, в том числе о проблеме восстановления И.Надя в партии (16.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 52. s. 233.

⁴³⁴ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 181-183. Запись беседы Ю.В. Андропова с Я. Кадаром. 3 сентября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 57. s. 257.

⁴³⁵ Tamtéž. Stranické vůdce také nepříjemně překvapilo, jak podrobně byl Nagy informován o dění uvnitř ústředního výboru a politbyra. Údajně měl mít k dispozici i přepisy vystoupení některých členů politbyra na stranických aktivech.

⁴³⁶ Tamtéž.

politbyra 24. srpna se opět jednalo o dalším postupu v případě Nagy.⁴³⁷ Přítomní členové se shodli na tom, že stále platí závěry ÚV MSP z března 1955, odsuzující Nagyho jako pravicového úchylkáře. Vyjádřili nicméně snahu o co nejrychlejší ukončení případu. Nagyovi vytýkali, že k případu zaujímá subjektivní postoj a nebere ohled na potřeby strany. Pro další posun členové politbyra stanovili jednoznačnou podmínku sebekritiky. Gerő s Kádárem byli pověřeni, aby se s Nagyem znovu sešli a toto stanovisko mu tlumočili.

Prvního září se proto s Nagyem sešli Gerő a Kádár.⁴³⁸ Nagy ze své pozice poněkud ustoupil. Slíbil, že napíše sebekritický dopis, poukáže na své chyby, ale zároveň upozornil, že bude kritizovat i stávající stranické vedení.⁴³⁹ Oběma stranám bylo jasné, že otázka Nagyova návratu trvale štěpí stranu a že kompromis je nevyhnutelný.⁴⁴⁰ Další kolo zahájil Nagy, když dva dny před státním pohřbem Lászlóa Rajka, čtvrtého října, zaslal ústřednímu výboru, stranické kontrolní komisi a redakci *Szabad Nép* otevřený dopis.⁴⁴¹ Zdůraznil v něm tři zásady: souhlas s hlavní politickou linií přijatou na červnovém zasedání ÚV MSP v roce 1953 (tzv. Nový kurs), s principem demokratického centralismu (podřízení se vyššímu stranickému orgánu i přes osobní názorové výhrady či nesouhlas) a se závěry červencového zasedání ÚV v roce 1956.⁴⁴²

Devátého října hovořili členové politbyra s ex-premiérem naposledy před vypuknutím povstání. Nagy se mohl cítit jako vítěz – jeho návratu do strany již nestálo nic v cestě. Podmínka sebekritiky byla v tichosti opuštěna.⁴⁴³ Pod tlakem podzimních událostí, především emocionálně vyhroceného Rajkova pohřbu, Gerő rezignovaně konstatoval, že Nagy stejně přijde do strany s „...*vlastním programem*...“ a nebude dlouho trvat a stane v čele strany.⁴⁴⁴ Svoji nechuť k Nagyovi se již ani nesnažil zakrývat. Pro něj to byl člověk, přes něhož se

⁴³⁷ MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 300. ő. e. Nagy Imrével kapcsolatos tennivalók (24.8. 1956).

⁴³⁸ Tamtéž.

⁴³⁹ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 196-198. Запись беседы Ю.В. Андропова с И.Ковачем (8.8. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 47. s. 217.

⁴⁴⁰ ЦХСД. Ф. 5. Оп. 28. Д. 394. Л. 194-195. Запись беседы В.В. Астафьева с Э.Герё о «проблеме» КНадя и недружественной позиции югославской дипломатии (28 августа 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 53. s. 237. Případ Nagy získával i mezinárodní rozměr. Gerő si stěžoval na západní a hlavně jugoslávská média, podle jejichž zpráv jakoby byl Nagy již přijat do strany.

⁴⁴¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 85-86. Телефонограмма Ю.В. Андропова в МИД СССР с переводом письма И.Надя в ЦР ВПТ от 4 октября 1956 г. (5.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 65. s. 283; Nagyův dopis viz Nagy Imre elvtárs levele az MSP Központi Vezetőségéhez, *Szabad Nép*, (14.10. 1956).

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 64-75. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Э. Герё о резком ухудшении общественно-политической обстановки в Венгрии (12.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 70. s. 300.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

„nepřátelé socialismu“ pokusí Maďarsko „odtrhnout“ od SSSR a vytvořit systém „...ještě méně socialistický než v Jugoslávii.“⁴⁴⁵ Netušil, jak prorocká slova vyslovil.

Jestliže Nagy se spíše přikláněl k jednání a kompromisu, pak lidé z jeho okruhu zaujímali radikálnější postoje. Prvního září v časopise *Művelt Nép* požadoval Géza Losonczy přehodnotit červencové personální změny a rozšířit rehabilitace. Ještě před povstáním začala Nagyova skupina, především Zoltán Vas a také Ferenc Donáth, koncipovat konkrétní politický program kombinující Nový kurz s myšlenkami destalinizačního procesu.⁴⁴⁶ Nagyova skupina měla i představu o personálním složení stranického vedení, které mělo vycházet z koalice mezi „nagyovci“ a „kádárovcí“. V budoucím politbyru měli zasednout Nagy, Haraszti, Donáth či Losonczy a pak Kádár, Kőböl, Szántó či Kiss. Do ÚV měli být kooptováni další nagyovci jako spisovatelé Lajos Kónya a Gyula Háty, László Kardos (vůdce NÉKOSZ), Julia Rajková či Imre Mező.

V předvečer povstání všichni političtí aktéři se drželi svých iluzorních představ o sobě samých i o ostatních a neměli přesnou představu o svém manévrovacím prostoru. Kreml se domníval, že bude mít méně starostí s Budapeští než s Varšavou, případně kombinací politického nátlaku a demonstrací vojenské síly. Nagy připravený vrátit se s programem reformy se domníval, že bude mít dostatek času. Maďarští vedoucí komunisté se báli asi stejně lidové nespokojenosti i Nagy a jeho návratu Nového kurzu. Lidé zase čekali, že Nagy má nějaký zázračný recept na řešení nakupených problémů.⁴⁴⁷

2.10. Závěr

V této kapitole jsem se zaměřil na vnitropolitický vývoj od března do vypuknutí povstání třináctého října roku 1956. Pro lepší pochopení osobních, profesních a sociálních vazeb uvnitř maďarského stranického vedení v pracovní tezi jsem rozlišil čtyři základní, vzájemně se prostupující konfliktní linie – mezi přívrženci Matyáse Rákosiho a mezi „reformátory“ orientujícími se na Imre Nagy; mezi tzv. „uraženými“, stranickými funkcionáři postiženými nezákonnými procesy (např. János Kádár, Ferenc Donáth či Géza Losonczy), a těmi, kteří nastoupili na jejich místa či z procesů profitovali kariéřním vzestupem. Třetí konfliktní linie probíhala mezi tzv. „odstavenými“ funkcionáři, kteří sice nebyli postiženi procesy, ale z nejrůznějších důvodů byli ze svých postů v průběhu let 1948 až

⁴⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁴⁶ RAINER, *Imre Nagy*, s. 97-98.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 99.

56 odvolání či se jejich vzestup zastavil (například József Révai či István Kovács), a mezi Rákosim, respektive jeho přívrženci z řad mladých funkcionářů jako byli Béla Szalai či András Hegedűs, kteří se dostali do vysokých funkcí v roce 1954 a poskytovali Rákosimu mocenskou oporu jak proti reformátorům, tak proti radikálním stalinistům. Konečně, čtvrtý konflikt doutnal mezi budapeštským centrem a oblastními tajemníky především ze zemědělských oblastí, kteří se obávali Nagyova návratu a obnovení protikolektivizační zemědělské politiky.

Zaměřil jsem se na mocenské skupiny ve stranickém vedení s důrazem na tři hlavní maďarské politiky Matyáse Rákosiho, Jánose Kádára a Imreho Nagye. Stranické vedení se v předvečer povstání nacházelo ve stavu mocenské paralýzy, v kleštích dvou protichůdných imperativů – po Novém kursu a XX. sjezdu obnovit mocenskou a ideologickou kontrolu nad společností a na druhou stranu reflektovat a alespoň zčásti akceptovat reformní požadavky. Podobně jako v případě Pražského jara velká část strany podporovala reformy, které v důsledku oslabovaly její mocenské postavení. Klíčovou událostí v tomto směru se stalo tzv. mimořádné plénum ÚV MSP v červenci 1956, na němž byl Rákosi nucen odejít a na jeho místo byl dosazen Ernő Gerő. Tento složitý kompromis nebyl ani dobrý, ani dlouhodobě životaschopný. Po vypuknutí maďarského povstání připustil i Kreml, že vsadil na špatného koně. Existovaly ale reálně jiné možnosti? Proč nebyl za prvního tajemníka v červenci 1956 zvolen někdo jiný, například János Kádár? Důvodů bylo několik. Nebylo možné zachránit samotného Rákosiho, rákosistická skupina však ovládala dostatek mocenských nástrojů, aby si svou pozici uhájila a dokázala prosadit svého kandidáta. Kádár si teprve budoval novou kariéru, násilně přerušenu zatčením na začátku padesátých let. Neměl přístup k „moci“, nebyl v té době členem politbyra, nepatřil ani do nějaké vyhraněné mocenské skupiny. Svoji roli hrála i jeho osobní uzavřenost. Sovětská strana v Kádárovi nedokázala dostatečně rychle identifikovat vhodného kandidáta na vůdce ve straně. Díky agilnímu velvyslanci Andropovovi, který až do července 1956 Kádára prezentoval spíše jako oportunního „pravičáka“, sovětské vedení vyřadilo Kádára ze seznamu potencionálních kandidátů. Když se Mikojan osobně účastnil zákulisních jednání o Rákosiho odchodu, naplno se projevilo, že Kreml jednak postrádal konzistentní strategii v otázce nového vedení, a jednak se, ať už vlivem nedostatečné informovanosti či z obavy z přílišného vměšování, vědomě vzdal aktivního zasahování do otázky Rákosiho nástupce.

3. První den

3.1. Úvod

Povstání a revoluce mají své dlouhodobé kořeny i bezprostřední příčiny. Začínají v momentu, kdy se kumulované očekávání a napětí přelomí do konkrétní akce a uvede se do pohybu lavina zřetězených událostí, „...*přehlídka nahromaděných rozporů a sil, jež se zadržely v jednom uzlu a projevíly svou podstatu v jediném náporu, který naráz strhává roušku z toho, co dlouho zůstává skryto.*“⁴⁴⁸ Tímto „zauzlením“ se budu zabývat v této kapitole, jež nás provede 24 hodinami od rána 23. do 24. října 1956. Cílem je prozkoumat strukturu událostí, rozvrstvení mocenských vztahů a intenzitu vzájemných interakcí, které se během prvního dne povstání rozvinuly.

Nejprve zrekapituluji první veřejně artikulované programy, které reagovaly na dění v Polsku, definovaly základní požadavky na reformu režimu a staly se důležitými ideovými nástroji povstání. Poté se pokusím rekonstruovat události 23. října 1956 od studentské demonstrace, přes první střety s ozbrojenými složkami státu, shromáždění před budovou parlamentu a destrukci Stalinovy sochy až po obsazení budovy rozhlasu a první boje mezi sovětskými jednotkami a formujícími se povstaleckými skupinami.

Budou mne zajímat různé typy kolektivních akcí (demonstrace, dav, odbojová skupina), míra spontaneity či organizovanosti účastníků, otázka vůdcovství, složení shromáždění a jejich projevy (verbální protest, destrukce, obsazení místa, boj). Využiji k tomu kategorie Charlese Tillyho, který sociální hnutí chápal jako „trsy“ specifických událostí odehrávajících se nejprve na úrovni individuálního jednání nebo interakcí, pak na úrovni specifických kampaní tvořených manifestacemi, veřejnými projevy, pochody či demonstracemi a pak na úrovni repertoáru akcí použitelných v určitém čase a na určitém místě.⁴⁴⁹

Inspiroval jsem se také Smelserovu hierarchií podmínek, při nichž dochází ke kolektivnímu chování.⁴⁵⁰ Patří sem strukturální přispívání, reprezentující zvláštnosti dané společnosti, které vytvářejí odlišné příležitosti a cesty k protestům. Dále je to strukturální napětí, které představuje aktuální příčinu nespokojenosti a napětí. K tomu spolupůsobí urychlující faktory, jako jsou specifické podněty pro kolektivní chování, aktivity vůdců a způsoby komunikace, které vytvářejí podmínky pro řízení a koordinaci chování, a také

⁴⁴⁸ VOHRYZEK, Josef, *Literární kritiky*, Praha: Torst 1995.

⁴⁴⁹ TILLY, Charles, *Politika kolektivního násilí*, Praha, Sociologické nakladatelství 2006.

⁴⁵⁰ SMELSER, N.J. (ed.), *Essays in Social Explanation*, Englewood Cliffs (NJ), Prentice Hall 1968.

působení sociální kontroly, tj. způsoby, jimiž na vznikající situace reagují etablované struktury.

Pochopit události 23. října mi pomohl i trojí model kolektivního jednání a odporu podle Tillyho. Základní formu vzbouřenectví charakterizoval jako „kompetitivní“ nebo také „primitivní“ soupeření místních, lokálních skupin v rámci komunity. Druhá forma podle něj odpovídá střetu státního aparátu s lokálními strukturami, jež Tilly charakterizoval jako „reakcionářské“ či „reakční“. Třetí formu nazval Tilly proaktivní nebo také moderní, během níž komunita již akceptovala vliv státu a kolektivní násilí používá ne k tomu, aby revoltovala proti státu, ale aby ovlivnila jeho politiku.⁴⁵¹ Povstání v tomto smyslu patří do třetí kategorie.

Maďarský pokus o reformu komunistického režimu, podporovaný nespokojenou veřejností i částí komunistické strany a odvolávající se na program Nového kursu z roku 1953 se 23. října 1956 přenesl ze studentských poslucháren, debatických prostor profesních kroužků a stranického zákulisí do veřejného prostoru. Každá skupina, která se od března 1953 do října 1956 aktivně zúčastnila ideových diskuzí i vnitropolitických střetů, se musela s tímto „přenesením“ do ulic vyrovnat a nově na něj zareagovat. Do hry vstoupil kvalitativně nový prvek a struktura politického pole se změnila.

Dosud čitelný obraz, v němž figurovali nespokojená veřejnost reprezentovaná spisovateli, novináři a stranickými reformisty na jedné straně a zastánci neostalinského, byť po červencovém plénu ÚV MSP mocensky paralyzovaného kursu na straně druhé, se rozrůznil. Zvýšil se počet aktérů, objevily se nové požadavky a postoje, z nichž některé již mířily za mantinely socialistického režimu. Spontánně a živelně vzniknuvší *ulice* je tak fenomén důležitý pro pochopení dynamiky maďarského povstání v jeho počáteční fázi.

Pojem *ulice* chápu ve třech rovinách – jako fyzický prostor, v němž lidé opouštějí své soukromí a ochranu domova a vstupují do sociálních interakcí s ostatními. Stávají se z nich, ať už dobrovolně či nedobrovolně, příslušníci sociálních skupin – v běžném životě účastníci průvodů, pasažéři městské dopravy, návštěvníci sportovních zápasů či kaváren, diváci představení; během "mimořádných", tj. řádu běžného života se vymykajících událostí diváci či aktivní aktéři revoluce, povstání, válečného stavu, demonstrací či jiných dramatických davových pohybů.

V druhém významu *ulicí* označuji souhrn akcí a činností vyvíjených více či méně organizovaně lidmi ocitnuvšími se právě v tomto prostoru. Mohou to být projevy a akce

⁴⁵¹ GILJE, Paul A., The Crowd in American History, *The American Transcendental Quarterly*, Vol. 17, 2003, No. 3, s. 52.

demonstrantů či náhodných chodců, ale i ozbrojených povstaleckých skupin či revolučních výborů. Jedná se o svébytného mocenského aktéra vstupujícího do interakce s dalšími subjekty povstání, například maďarským a sovětským mocenským aparátem (stranické a vládní orgány, represivní složky).

Ulice jako svébytný aktér se nezrodila v jednom okamžiku, ale konstitovala se postupně v několika fázích. Nejprve se shromáždily velké masy obyvatel, spojených společnými požadavky, které chtěly přednést vládnoucí moci. Poté vznikla řada uskupení žijících vlastní dynamikou a uznávající svou hierarchii hodnot či cílů – od ozbrojené povstalecké skupiny, přes revoluční výbor až po pasivně přihlížející a náhodně reagující na průběh událostí. Aktéry můžeme pak chápat také jako skupiny lidí sdílejících určité přesvědčení, identitu, program a snahu jej realizovat.⁴⁵²

Podle třetího významu *ulice* slouží jako sémantický identifikátor, jenž má instrumentální, zjednodušující či ideologický charakter – objevuje se jako generalizace oddělených jevů (např. jedna zpráva o vraždě vede k závěru, že vraždění je obecný jev, který charakterizuje *ulici*). *Ulici* je možné prezentovat jako nelegitimního protivníka a nepřítele, proti němuž mohou následně morálně, právně či jinak ospravedlnit ostrý postup či použití násilí.

Prvním masovým útvarům, který 23. října vznikl, byla ohlášená, nejprve zakázaná a nakonec povolená demonstrace studentů, která se v průběhu noci rozštěpila na řadu menších složek. Z některých z nich se pak zformovaly první ozbrojené povstalecké skupiny nebo revoluční výbory. Demonstraci můžeme chápat jako sociální akt, na němž participuje určitá skupina lidí v reálném prostoru a čase a jeho prostřednictvím vyjadřuje na veřejném prostoru svůj souhlas, nesouhlas, podporu či nespokojenost a aktivně se je snaží prosadit. Demonstrace je tak prostředkem komunikace a pokusem o vynucení si dialogu s vládnoucí mocí ze strany neprivilegovaných, menšinových či potlačovaných sociálních nebo politických skupin.

Demonstrace se stává mocenským uskupením s více či méně pevnou organizací, jež si vynucuje výhodnější vyjednávací pozice nebo usiluje o participaci na moci. Účastníci demonstrací disponují protestním potenciálem, který odráží intenzitu protestu a také jeho potencialitu prosadit své požadavky. S existující mocí nebo s jinou konkurenční skupinou bojují o tzv. symbolický kapitál, při němž se účastníci demonstrací snaží akumulovat či

⁴⁵² ZNEBEJÁNEK, František, *Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 110.

vytvářejí symbolické zdroje jako například vztahování k historické paměti a s jejich pomocí mobilizují přívržence a sympatizanty pro své cíle.⁴⁵³

Vedle toho je demonstraci možné chápat také jako politický kolektivní rituál, během něhož si jeho účastníci na základě společného programu, symbolů a chování posilují svou kolektivní identitu a pocit vzájemné sounáležitosti. Během demonstrace se vytváří nová, symbolická komunita, posiluje se kolektivní soudržnost a vědomí existence podobně zainteresovaných či smýšlejících jedinců. Demonstrace jako kolektivní rituál má svou symbolickou dimenzi, která se manifestuje ve verbálních i nonverbálních projevech jejích účastníků.⁴⁵⁴

V průběhu demonstrace se také uvolňují dosud platné normy chování a jednání, účastníci „...překračují rámeček normativně určeného společenského řádu...“, přestávají „...přijímat dominantní systémy hodnot a norem.“, jejich akce pak mohou být interpretovány jako „...patologické odchylky...“.⁴⁵⁵ Účastníci se často odváží k takovým aktivitám, které by byly za normálních podmínek kriminalizovány (nebo jsou kriminalizovány po skončení nebo potlačení demonstrace). Výzkumy lidského chování v davu také zproblematizovaly některé zakořeněné předpoklady.⁴⁵⁶

Prvním z těchto zjištění je, že davy nejsou uniformní. Dav tvoří skoro 90% pasivních diváků, kteří se neangažují. Proto je při zkoumání pohybu a dynamiky demonstrace třeba zaměřit se na aktivní skupiny, které jsou tvořeny známými či spolupracovníky, tj. lidmi orientujícími se podle dřívějších sociálních vazeb a kontaktů. Neplatí, že se v davu zcela „rozpouští“ lidská individualita a z člověka se stává bezmocná loutka ovládaná duchem davu. Aktivní skupina se nechová brutálně či destruktivně ve stavu šílenství či kolektivního pomatení smyslů. Cíle destrukce jsou selektivní a útoky jsou racionálně zaměřeny na nepřátele stojící mimo skupinu nebo na majetek instituce, proti níž je demonstrace nebo střet zaměřen. Za tím stojí více či méně racionální úvaha, která směřuje k způsobení co největší škody nepřátelskému objektu, a tím vyjádření převahy a síly.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Můžeme rozlišovat trojitý model symbolické dimenze politického rituálu – kognitivní, emoční a archetypální. ZUEV, Dennis, A Visual Dimension of Protest: An Analysis of Interactions during the Russian March, *Visual Anthropology*, Vol. 23, 2010, s. 223.

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ ZNEBEJÁNEK, *Sociální hnutí*, s. 13.

⁴⁵⁶ SCHWEINGRUBER, David, Mob Sociology and Escalated Force: Sociology's Contribution to Repressive Police Tactics, *The Sociological Quarterly*, Vol. 41, No. 3, s. 371-389.

⁴⁵⁷ JAGER, Wander, POPPING, Roel, SANDE, Hans van de, Clustering and Fighting in Two-party Crowds: Simulating the Approach-avoidance Conflict, *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, Vol. 4, 2001, No. 3.

Dav má také značně vyrovnané a stabilní složení, co se týče aktérů a jejich odhodlání se zapojovat do akce. Jen asi 1% počtu jsou aktivní hybatelé (tzv. *hardcore members*), kteří se chovají nepředvídatelně a snaží se o destruktivní či jinak aktivní akci. Snaží se ovládnout daný prostor a hledají možná ohniska střetu či destrukce. Dalších 10% tvoří lidé, které bychom mohli nazvat jako vyčkávající (tzv. *hangers-on*). Mají zájem participovat na akci a jsou v mnoha případech i do průběhu demonstrace či střetu nějak zainteresováni. Jsou méně ochotni k akci, a tím je jejich chování předvídatelnější. Zbývajících 89% tvoří přihlížející nebo kolemjdoucí (tzv. *bystanders*, *bypassers*). Vyznačují se sice zájmem o dění, spíše jsou ale zvědaví a spokojí se s pocitem, že „jsou u toho.“⁴⁵⁸ Lidé v davu jsou schopni vnímat jen omezený počet spoludemonstrantů v omezené prostorové blízkosti, platí tu pravidlo o omezeném obzoru (*a restricted view rule*). Dále se obvykle lidé řídí pravidlem přiblížení-vzdalování (*an approach-avoidance rule*), podle něhož se snaží přibližovat a shlukovat kolem lidí se stejným postojem a názorem a naopak se snaží vyhnout se střetu s lidmi s opačnými či antagonistickými názory.⁴⁵⁹

Lefebvre rozlišoval tři druhy davů. První je spíše náhodným souhrnem a jeho účastníky spojují pouze situační faktory. Patří sem náhodná shromáždění nebo shluky lidí. Další druh davu již obsahuje určitý uvědomělý prvek – z předvídatelných důvodů shromáždí předvídatelné společenství v předvídatelný čas na předvídatelném místě (kostel, trh, slavnost). Účastníci mají společný záměr, ale nejednají stejným způsobem. Akce přichází až s třetím typem davů, „revolučním“ shromážděním. Vzniká určitý druh kolektivně sdílené mentality, podporované ekonomickými, sociálními a politickými motivy a také morálním apelem.⁴⁶⁰

Nejjednodušší formou takového odporu byl sociální banditismus, který porušoval sociální normy centrální vlády nebo místní hierarchie, ale zachovával pravidla své vlastní komunity. Primitivní rebelové Erica Hobsbawma měli protopolitický charakter a instinktivně odpovídali na změny, které vyvolávala moderní kapitalistická společnost v jejich lokálním prostředí. Mezi další formy odporu patřila miléniová hnutí nebo městské davy, u nichž se jednalo o střet lokální a jiné, kosmopolitní kultury.⁴⁶¹ Při přechodu od předindustriálního k industriálnímu davu se mění typy masových shromáždění od hladových nepokojů k stávkám

⁴⁵⁸ Tamtéž.

⁴⁵⁹ Tamtéž.

⁴⁶⁰ LEFEBVRE, Georges, *1789: das Jahr der Revolution*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1989.

⁴⁶¹ HOBBSAWM, E. J., *Bandits*, London, Weidenfeld and Nicolson 1969.

a politickým demonstracím, od násilných útoků na majetek směrem k peticím, pochodům a jednáním.

Demonstrace můžeme odlišit podle toho, zda se odehrávají v pluralitních režimech se zastupitelskou demokracií a svobodnými volbami nebo v autoritativních či totalitních režimech. V prvním případě je ústavní právo na shromažďování legitimním vyjádřením projevu různých skupin. Stát tyto veřejné akce nekontroluje, dohlíží na dodržování zákona a jejich nenásilný průběh v souladu s ohlášeným záměrem akce. Na škále kolektivních občanských projevů představuje sice demonstrace jeden z radikálnějších prvků, jak vyjádřit svůj názor, nikoliv však ten nejzazší. Občané mohou vyjádřit svůj postoj v pravidelných volbách, podepsáním petice, finanční či jinou podporou zájmových sdružení, politickou činností v rámci legálních politických stran. Snaží se ovlivnit zákonodárny proces, upozornit poslance, aby iniciovali nějaký zákon či pro nějaký zákon hlasovali (jednají tedy jako nátlaková skupina či spíše jako lobbystická skupina). Mohou se ale také snažit jen na sebe upozornit, nemají nějaký konkrétní cíl (jako je změna zákona či zvýšení mezd), ale chtějí demonstrovat svoji existenci a případně politickou sílu nebo obecný protest proti stávajícímu režimu.

V autoritativních režimech je demonstrace mezní formou protestu a odporu. Narušuje oficiální pojetí demonstrace jako aklamačního rituálu vyjadřující souhlas s režimem, pro něž nekontrolované či spontánní demonstrace představují ohrožení a problematizují jeho legitimitu. Na rozdíl od svobodné společnosti, kde veřejný prostor slouží k svobodné interakci jednotlivců a skupin, jej nedemokratický režim využívá především k prezentaci moci a demonstraci loajality občanů se systémem, a proto ho také kontroluje prostřednictvím organizovaných průvodů či manifestací. Při protirežimních demonstracích či nepokojích se občané shromažďují a navazují nezprostředkované interakce a s využitím historické symboliky se pak snaží ovládnout prostor fyzicky i imaginárně. Autoritativní režimy si jsou tohoto subverzivního potenciálu spontánních demonstrací vědomy, a proto samy formu demonstrace využívají k vlastním cílům. Přebírají její vnějškovou prezentaci a mění její obsah. Demonstrace přestává být protestním a spontánním hnutím, ale stává se z ní organizované, připravené a povinné shromáždění na podporu režimu a jeho cílů. Demonstruje se za abstraktní cíle nebo se vyjadřuje spontánní radost nad dosaženými úspěchy režimu a slouží k legitimizaci souhlasu s ním.⁴⁶²

⁴⁶² Část těchto demonstrací známe i z demokratických režimů, které tímto posilují vazbu mezi občany a státem – výročí založení státu, heroických bitev, respektovaných institucí, uctívaných osobností. Tyto „kalendáře“

Možnost vyjádřit svobodný názor v sobě nese zástupné prvky, které by jinak našly své vyjádření ve volbách či v jiných institutech. Občané, kteří nemají reálnou možnost nějaké rozhodnutí iniciovat, prosadit či si vybrat z možností a kteří jsou nuceni čekat, jak a kdy bude rozhodnuto, tak využívají možnosti demonstrace. K demonstraci 23. října by se například nemuseli připojit dělníci a dělničtí učni, pokud by mohli své převážně ekonomické požadavky artikulovat a prosazovat pomocí vlastních demonstrací organizovaných například nezávislými odbory. Zájmy a potřeby se neartikuluji ve veřejné debatě, nevycházejí z občanské společnosti, ale určuje je úzká elita. Ekonomické zájmy se řídí podle hospodářského plánu, politickou a společenskou agendu určuje předem daná koherentní ideologie s teleologickým posláním.

Demokratické režimy jsou na demonstrace „zvyklé“, nepovažují je za neobvyklé či podvratné aktivity. Spontánní demonstrace v totalitních režimech nejsou časté, neboť ti, kdo se zapojují, musí překonat řadu překážek, které neplatí pro demonstranty demokratické. Připravenost a vzájemná znalost obou stran je důležitým odlišujícím prvkem. Demonstrace v demokratických režimech mají svou ustálenou podobu a strukturu. Obvykle je organizují „profesionálové“, tj. organizace, které se tím zabývají pravidelně a mají předem daný postup (například odbory, politické strany, aktivní občanská hnutí). Většina demonstrací se snaží udržet své projevy v rámci legality a nenásilí. Nicméně i v opačném případě jsou obě strany, tedy demonstranti a stát, „připraveni“ a vědomi si možných důsledků. Represivní moc demokratického státu má určitý rejstřík akcí a opatření (s nimiž demonstranti počítají) k tomu, aby případné projevy násilí potlačila a eliminovala. Autoritativní režimy minimálně pro období 50. a 60. let nemají k dispozici takové represivní síly, které by dokázaly demonstrace regulovat, potlačovat či jim zabránit, aniž by použily střelné zbraně či vojenskou techniku. Nejsou vybavené ani materiálně, ani personálně na to, aby takové projevy nespokojenosti zvládaly bez ztrát na životě. Autoritativní režimy musí mobilizovat všechny složky své represivní moci včetně armády a právě ta se při přímé konfrontaci s demonstranty stává nejslabším článkem represivního řetězu.

Demonstrace začíná shromážděním na předem určeném místě, kde si účastníci vyslechnou projev a poté směřují k nějakému předem určenému cíli.⁴⁶³ Další formou mohou být shromáždění, při nichž si lidé vyslechnou projev či uměleckou produkci, nebo pochody, během nichž lidé v často neuspořádané formaci jdou z jednoho předem určeného místa do

totalitní režimy zčásti přebírají, zčásti nahrazují svou historií a mytologií. Rozdíl tkví v dobrovolnosti a předpokladu, že občan se těchto akcí účastní z vlastního přesvědčení, zájmu, pocitu hrdosti.

⁴⁶³ ZUEV, A Visual Dimension, s. 223.

druhého. Lidé se setkávají na významných místech (náměstí, památníky), která symbolicky vyjadřují historickou paměť a umožňují vytvářet symbolická pouta mezi účastníky shromáždění. Inspirují je způsob chování hrdinů (József Bém, Lajos Kossuth, Sándor Petöfi), slavné okamžiky národní historie (násilná revolta proti cizí nadvládě, revoluce z roku 1848) nebo heroické a oslavované činy. Organizátoři přednesou hlavní myšlenky či požadavky, které mohou směřovat k určité změně politické situace. Cílem je, aby se o požadavcích dozvěděl co největší okruh lidí, byli pro tuto myšlenku získáni a vyjádřili s ní souhlas či se s ní ztotožnili. Organizátoři musejí být schopni svůj program zformulovat, setkání zorganizovat, myšlenky srozumitelně prezentovat, dosáhnout, aby jim bylo rozuměno, a směřovat k tomu, aby nerozhodnuté posluchače přesvědčili o svém postoji.

Požadavek je vysloven a ztotožní se s ním určitý výsek společnosti. V zájmu organizátorů i souhlasících posluchačů je pak tyto požadavky přednést vyšší instanci, tj. moci, která má v rukou prostředky tyto požadavky splnit. Cílem je přesvědčit moc o správnosti svých požadavků a nutnosti tyto požadavky splnit. Důležité proto je požadavek nebo soubor požadavků „přeložit“ do jazyka moci a použít vhodné mocenské kanály, skrze něž by se daly požadavky splnit. Demonstranti vedeni svými vůdci se vypraví k centrům moci, odpovědný držitel mocenského postu vyslechne jejich požadavky, bude přesvědčen jejich argumenty, uzná je (přijme za své), slíbí jejich splnění a v dohledné době je splní. V opačném případě demonstranti stávající moc nahradí vlastní a splnění požadavků si vymohou sami.

3.2. Revenanti

Demonstrace 23. října nebyla první příležitostí k vyjádření veřejné a masové nespokojenosti s režimem – před sedmnácti dny Budapešť vyslala na poslední cestu revenanta Lászlóa Rajka a provedla „generální zkoušku“ na povstání. Revenant označuje „nemrtvého“ nebo také „oživlého mrtvého“, jenž může přecházet ze světa mrtvých do světa živých. Víra v revenanty odkazuje na určitý vztah živých k mrtvým, způsob jak se vyrovnat se smrtí a nakládat s památkou a odkazem zemřelých. Věří-li někdo v revenanty, může dávat najevo svou touhu zemřelého vidět, nebo si naopak přát, aby se mrtvý již nevrátil a jeho památka zůstala zapomenuta.

Víru v revenanty spojujeme se západním středověkem,⁴⁶⁴ ale v politické kultuře autoritativních režimů či totalitních hnutí ve 20. století nalezneme řadu odkazů na revenanty a

⁴⁶⁴ SCHMITT, Jean-Claude, *Revenanti*, Praha: Argo 2002.

s tím související snahy manipulovat s památkou na ně a oddalovat či naopak revokovat jejich „druhý“ život po smrti – ve fašistickém kultu smrti, v nekropolích určených k udržení zemřelých vůdců mezi živými, při likvidaci památek na nepohodlné mrtvé, utajování míst jejich pohřbu, manipulace s jejich pozůstatky nebo mazání jejich fyzických i symbolických stop v písemných dokumentech či vizuálních svědectvích.

V maďarské politické kultuře představují veřejné pohřby a s tím spojené symbolické akty vytvářející „společenství mrtvých a živých“ klíčový politický rituál.⁴⁶⁵ Francouzská historička Catherine Horelová dokonce nazývá politicky motivované znovupohřbívání „...*maďarskou specialitou*.“ Pohřby slavných osobností v podobě veřejných politických rituálů překlenují vzdálené historické periody, sjednocují lidi různého vyznání i politického přesvědčení, budují konsenzus, ohlazují hrany ideologických sporů, a vytvářejí tak imaginární národní komunitu.⁴⁶⁶ Během pohřbů se používají specifické komunikační kódy, estetické kategorie a historické odkazy propojující památku mrtvých se současností. Ostatky mrtvého, hmotné symboly či relikvie spojené s jeho životem či přítomnost pozůstalých dodává rituálu silný emoční náboj. Před i po samotném pohřbu se ve veřejném prostoru rozvíjejí historické debaty, provádí se soudní a politické rehabilitace, pohřbívaná osobnost je předmětem politické konfrontace (nebo konsenzu).⁴⁶⁷

Neklidná uherská historie vyháněla umělce, politiky a vědce ze země, aby pak tatáž země své „pochybení“ napravila a pokorně je vítala zpět, byť už jen při pohřebních ceremoniích. Počet významných Maďarů, kteří se vraceli „nohama napřed“ zpět do své rodné domoviny, jde do desítek. První takovou významnou událostí byl 9. června 1870 pohřeb v roce 1849 popraveného premiéra Lájose Batthyányie. Tělo tohoto uherského premiéra bylo nejprve pohřbeno v neoznačeném hrobě, ale jeho tělo tajně pohřbili františkánští mniši v jedné ze svých kaplí.⁴⁶⁸ Další významný uherský politik Lajos Kossuth zemřel v exilu v Turíně v roce 1894 a jeho tělo bylo poté převezeno do Budapešti. V následné pohřební ceremonii se vzpomínky na tragické, ale v uherské kolektivní paměti oslavované události z let

⁴⁶⁵ RÉV, *Parallel Autopsies*, s. 31.

⁴⁶⁶ HOREL, Catherine, *Resignifying Space and Time in Hungarian Historical Memory. A Discussion of Public Celebrations and Reburial Practices*, *spacesofidentity.net – Bazaar Issue*, 2001, No. 2 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <https://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/soi/article/view/8048/7224>.

⁴⁶⁷ GAL, Susan, *Bartok's funeral: Representations of Europe in Hungarian political rhetoric*, *American Ethnologist*, Vol. 18, 1991, No. 3, s. 440-458 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z http://anthropology.uchicago.edu/faculty/faculty_gal.shtml.

⁴⁶⁸ RÉV, *Parallel Autopsies*, s. 20-21.

1848/49, „smířily“ s realitou současné uherské existence v rámci habsburské monarchie po ústavním vypořádání z roku 1867.⁴⁶⁹

V roce 1906 byly za podobných okolností pohřbeny ostatky dalšího protihabsburského odpůrce Ference Rákocziho. Konec kádárovského režimu umožnil posmrtný návrat dalším osobnostem maďarského života, spojených s rokem 1956 či meziválečnou érou – sociálnědemokratické političce Anně Kéthlyové (1990), kardinálu Józsefu Mindszentyemu (1991) či intelektuálovi Oszkáru Jászimu (1991).⁴⁷⁰ Následovaly osobnosti pravicového či konzervativního spektra – bývalý premiér Miklós Kállay (1992) a Miklós Hórhthy, který zemřel v Portugalsku v roce 1957 a na svůj návrat do země si musel počkat 36 let.⁴⁷¹ V roce 1994 byly znovupohřbeny ostatky premiéra Istvána Bethléna, jehož v březnu 1945 zatkli Sověti a jenž pravděpodobně zemřel v sovětském vězení v roce 1946.⁴⁷² Podobně i jedna z důležitých protagonistek revoluce v roce 1956 Anna Kéthlyová, reprezentující obnovující se sociální demokracii, zemřela 7.9. 1976 v Blankenberge v Belgii. Její ostatky se vrátily do Maďarska v říjnu 1990 a pohřbeny byly 3. listopadu. Sedmého července 1994 ji Nejvyšší soud rehabilitoval a anuloval rozsudek z roku 1962.

Návrat do rodné země představoval politický prostředek pro sjednocení „těla národa“ – ač jedinec musel z politických důvodů opustit zemi, po své smrti se mohl vrátit do národní komunity, která ho tak přijala zpět a nabídla smíření, jakousi symbolickou omluvu za činy svých předchůdců nebo režimů, které konkrétní osobnost donutily nedobrovolně odejít ze země. Pokud jsou ideologické či náboženské rozpory nepřekonatelné za života pozemského, u mrtvých se hrany otupují a vše se přikrývá alespoň zdáním jednoty. Akt sám musí nejen připomenout, ale vyvolat emoce, provést účastníka od vzpomínky na historickou osobu až po osobní připomenutí vlastní sounáležitosti se společenstvím, splnutí s národní komunitou, nebo i obnovení slibu k obraně národní věci. Pro někoho je politické pohřbívání ateizovaný obtisk katolického ritu, pro jiné spíše reziduum fašistické estetizace moci podle italského vzoru, sázející na přehnanou teatralitu, inscenaci a vypjatý symbolismus.

Když německý medievalista Ernst Kantorowicz analyzoval středověkou královskou moc, rozlišoval „dvě těla“ monarchova, jednak v jeho reálné fyzické přítomnosti a jednak

⁴⁶⁹ HOREL, Resignifying Space and Time.

⁴⁷⁰ Tamtéž.

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² Některé slavné Maďary národ pohřbil vícekrát. Ostatky básníka Attily Józsefa byly v roce 1994 přeneseny z Pantheonu dělnické třídy na kerepésském hřbitově, kam byly uloženy po válce. Tamtéž.

v symbolickém ztělesnění celé komunity, které vlád. ⁴⁷³ První tělo bylo fyzické, lidské a smrtelné. To druhé symbolizovalo stát, jemuž král vládl, bylo jakýmsi „kolektivním“ tělem, mělo být nesmrtelné a ztělesňovalo kontinuitu moci. Útok na krále jako na osobu byl zároveň útokem na království jako celek, naopak znesvěcení symbolů své moci mohl král vztahovat přímo na sebe jako potupu a ohrožení. Teorie a praxe „dvojího těla“ byl sice koncept aplikovaný na předmoderní politickou teologii, ale prokázal podivuhodnou životnost a v transformované podobě se znovu objevil v raných obdobích totalitních diktatur 20. století. Nabalzamovaný Lenin nebyl jen důkazem o vděčnosti jeho soudruhů či lacině populární imitací zakořeněného pravoslavného ritu, ale ztělesňoval i zrození a trvání nového režimu a jeho nárok na legitimitu. ⁴⁷⁴

Komplementárním prvkem těchto inscenací moci byly i útoky na mrtvé těch druhých. Jestliže je přikládána aktu pohřbení velká symbolická váha, pak analogicky zhanobení nebo zničení ostatků protivníka nese stejně závažné poselství nebo extrémní politický názor. Nacisté neváhali znesvěcovat památku svých poražených protivníků a dát jim tak najevo absolutní převahu – při vyhlazení Lidic nacisté zničili i lidický hřbitov. Českoslovenští komunisté na znamení pohrdání nad „zrádci strany a národa“ vysypali popel Rudolfa Slánského a dalších odsouzených v tomto procesu na zamrzlou silnici a upřeli jim (a nejen jim) alespoň lidsky přijatelný pohřeb v kruhu příbuzných. ⁴⁷⁵

Podobně i maďarští komunisté manipulovali s ostatky těch, které popravili a usilovali o to, aby s jejich fyzickým tělem navždy zmizela i památka na ně. V nejrůznějších historických obdobích se snažili zahladit stopy po onom „druhém těle“ zemřelého politika – takový osud potkal Rajka, Nagye i Rákosiho. Když se maďarské neostalinské komunistické vedení rozhodlo, že 6. října 1956 povolí slavnostní znovupohřbení ostatků komunistů popravených ve vykonstruovaném procesu Rajk a spol. (1949) (kromě samotného Lászlóa Rajka to byli György Pálffy⁴⁷⁶, Tibor Szönyi a András Szalai), pravděpodobně netušilo, že si tím píše svůj politický testament – emocionálně vypjatá událost se proměnila v manifestaci nespokojenosti s režimem. Pohřeb opět po letech vytvořil z roztržité společnosti stmelené

⁴⁷³ KANTOROWICZ, Ernst H., *Die zwei Körper des Königs : eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters*, München : Deutscher Taschenbuch Verlag 1990.

⁴⁷⁴ VERDERY, Katherine, *The political lives of dead bodies. Reburial and Postsocialist Change*, New York: Columbia University Press, New York 1999.

⁴⁷⁵ KAPLAN, K., *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha: Mladá fronta 1992.

⁴⁷⁶ Tibor Szönyi (Hoffmann Tibor) (1903–1949), Pálffy György (1909–1949) a András Szalai (1917–1949). Jejich životopisu viz *Magyarország története, 1944–1953*. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://www.rev.hu/sulinet45/oral/index.htm>.

„politické tělo“, které jasně artikulovalo své požadavky na reformu režimu. Za 17 dní vypuklo povstání.⁴⁷⁷

Atmosféra na pohřbu byla stísněná a napjatá.⁴⁷⁸ Zúčastnili se jej vdova Julie Rajková se svým synem Lászlóem, jenž se narodil jen několik měsíců před otcovou popravou, či Imre Nagy,⁴⁷⁹ ale oficiální projevy pronášeli i lidé spjatí s establishmentem (například Ferenc Münnich, Antal Apró, László Orbán, Károly Janza či Béla Szász),⁴⁸⁰ ne-li přímo s nezákonnými procesy. Přítomní studenti proměnili smuteční akt v „generální zkoušku“ na revoluci. Z kerepešského hřbitova se vydali ke Stalinově soše, aby mrtvému diktátorovi zazpívali chorus z opery Ference Erkel *László Hunyadi Zločinec je mrtev (Meghalt a cselszövő)*.⁴⁸¹ Poté se vydali k hrobu neznámého vojína a zde zpívali národní hymnu, před jugoslávským velvyslanectvím zase Marseillasu a velitelstvím ÁVH na Andrásyho ulici 60 recitovali básně Józsefa Attily a Józsefa Adyho. Nakonec skončili u pomníku Sándora Petöfiho.⁴⁸²

Jeden z účastníků Elek Nagy popisoval, jak se na Rajkův pohřeb měla vypravit delegace z jejich továrny složená pouze ze zástupců DISZ a stranické buňky. Ostatní dělníci měli dál pracovat, proti čemuž se ale vzedmula vlna nevole. Ředitel továrny se je nejprve snažil zastavit hrozbami, pak je přesvědčoval, že „...památku soudruha Rajka by nejlépe uctili prací“. Nakonec celá směna vypnula stroje a vydala se na pohřeb. Podle Nagye však jeho kolegové chtěli spíše než uctít Rajkovu památku vyjádřit nespokojenost se současnou

⁴⁷⁷ Poprvé se znovupřibení Rajkových ostatků jednalo na politbyru 29. března. MOL, MDP jegyzökönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 278. ö. e. (29.3. 1956). *Rajk László holttestének exhumálása és eltemetése. (Szóbeli.)*. První datum již bylo stanoveno 7. září, MOL, MDP jegyzökönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 302. ö. e. (7.9. 1956), *Rajk László és kivégzett társai temetése. (Információ a KV tagoknak - csak mellékletben - Dátum: 1956. október 1.)*; též MOL, MDP jegyzökönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 304. ö. e. (28.9. 1956), *Rajk László és társai temetése. (Szóbeli.)*. Pátého října referoval tajemník Budapešti Imre Mező o přípravách pohřbu. MOL, MDP jegyzökönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 305. ö. e. (5.10. 1956) *Mező Imre szóbeli beszámolója Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András temetésének előkészítéséről*.

⁴⁷⁸ MÉRAY, Tibor, Rajk Lászlóék sírjánál, *Irodalmi Ujság*, 7.10. 1956; "Szerettétek a népet, és meghaltatok...", *Nők Lapja*, 7.10. 1956; Az ország népének néma, fájdalmas búcsúja nagy halottainktól, *Szabad Nép*, 7.10. 1956; Az emberáradat találkozás a gyilkos önkény nagy áldozataival, *Népszava*, 7.10. 1956.

⁴⁷⁹ SZÉLL, Jenő, *Rajk László temetése*, Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 4. számú interjú, (1981–1982).

⁴⁸⁰ Stranická špička v čele s Gerőem se účasti na pohřbu vyhnula a odcestovala na dovolenou na Krym. Smuteční řeč pronesl Ferenc Münnich. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z:

http://server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.asp?page=10&search_str=&OK=OK&lang=h.

⁴⁸¹ Tříaktovou operu László Hunyadi složil maďarský skladatel Ferenc Erkel na libreto Béni Egressyho. Její premiéra se odehrála v Pesti Nemzeti Magyar Színház v Budapešti 27. ledna 1844. Děj opery se odehrává v polovině 15. století, kdy umírá vojevůdce a bojovník proti Turkům János Hunyadi. Nový král Ladislav V. je obklopen neschopnými rádci, kteří mu radí, aby se zbavil Jánosova syna Lászlóa. László je varován a léčce unikne.

⁴⁸² *A Batthyány-örökmécsesnél újabb beszédek és szavaltok következtek. A tüntetés a Petöfi-szobornál ért véget*. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z:

http://server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.asp?page=12&search_str=&OK=OK&lang=h.

politickou situací. Připojili se další dělníci z Csepelu.⁴⁸³ Podle Lászlóa N. Sándora se v Miškovci debatovalo především mezi stranickými funkcionáři, zda Rajkův pohřeb nebude mít negativní vliv na postavení strany a zda bylo vůbec správné tento akt povolit. Někteří funkcionáři se domnívali, že pohřeb může ohrozit socialismus.⁴⁸⁴ Ve stranické periodiku Szabad Nép vyšel článek se symbolickým názvem *Soha többé! (Nikdy víc!)*. Autor konstatoval, že Rajk, Szönyi, Pálffy a Szálai nezemřeli „...rukou kontrarevoluce...“, ale byli popraveni jménem socialismu a maďarského národa.⁴⁸⁵

Je možná vhodné připomenout, že to v tomto období nebyl první pohřeb s politickým podtextem. Péterovi Schifferovi bylo v roce 13 let a pocházel z prominentní rodiny, jež byla postižena politickými procesy. Jeho děd, sociálnědemokratický politik Árpád Szakasits před rokem 1948 zastával funkci premiéra a náměstka premiéra byl v roce 1950 odsouzen na doživotí a v roce 1956 propuštěn.⁴⁸⁶ Jeho syn Pál Schiffer sdílel osud svého otce.⁴⁸⁷ Léto 1956 pro nás představovalo směsici napětí a vzrušení, popisoval Péter Schiffer – v novinách jsme mohli číst o propouštění a rehabilitaci obětí vykonstruovaných procesů. V srpnu 1956 rodina zemřela manželka Árpáda Szakasitse Árpádné Szakasits a z jejího pohřbu na kerepešském hřbitově se podle Schiffera stala tichá politická demonstrace podobně postižených kolegů a přátel.⁴⁸⁸

Rajkův pohřeb přesáhl hranice Maďarska a zpětně se jím intenzivně zabývali i v Kremlu. Podle Chruščeva Rajk „...měl být nějak znovupohřben...“, ale odmítal demonstrace během pohřbu, neboť mobilizovaly proti stranickému vedení. Silnou nevoli u Chruščeva vyvolal Gerő, který v tento den byl na dovolené na Krymu. Podle Chruščeva měla Gerómu volat jeho manželka z Budapešti a důrazně ho varovala, aby se v Budapešti 6. října

⁴⁸³ HEGEDŰS, András B., *Rozhovor s Elekem Nagyem*, 22. számú interjú, 1956-os Intézet OHA, 1986, 32. évf., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 82. Důstojník Elek Nagy (1926–94) byl během revoluce předsedou Csepelského revolučního výboru. V roce 1958 odsouzen na 12 let, v roce 1963 propuštěn.

⁴⁸⁴ MOLNÁR, Adrienne, *Rozhovor s Lászlóem N. Sándorem*. 666. számú interjú, 1956-os Intézet OHA, 1995, 6. évf. *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 44. Novinář László N. Sándor (1932) v roce 1956 pracoval v miškoveckých novinách *Északmagyarország*, od 23. října byl členem miškoveckého studentského parlamentu. Zajímavé je, že se v tyto dny v Miškovci hrálo antické drama *Antigona* v aktualizaci Károlye Kazimira.

⁴⁸⁵ *Soha többé!*, *Szabad Nép*, 6.10. 1956; Utolsó őszinte beszélgetés Rajk Lászlóval, *Népszava*, 6.10. 1956; Emlékül örök figyelmeztető, *Népszava*, 6.10. 1956.

⁴⁸⁶ Árpád Szakasits (1888–1965) byl v letech 1947–8 sociálnědemokratickým náměstkem premiéra vlády. V roce 1948 se stal prezidentem republiky a poté prezidentem prezidentské rady. Poté vyloučen ze sjednocené MSP a v nezákonném procesu odsouzen na doživotí. V roce 1956 byl propuštěn a rehabilitován.

⁴⁸⁷ Pál Schiffer (1911–2001) byl sociálnědemokratickým politikem a manželem Kláry Szakasitové, dcery Árpáda Szakasitse. Pracoval v sekretariátu strany. V roce 1950 zatčen a odsouzen k trestu smrti, později trest změněn na doživotí. V roce 1956 byl rehabilitován.

⁴⁸⁸ Péter Schiffer (1943) byl sociolog a vysokoškolský profesor, jeho děd i otec bylo odsouzeni v politických procesech. V roce 1956 mu bylo 13 let. MOLNÁR, Adrienne, *Rozhovor s Péterem Schifferem*, 796. számú interjú, 1956-os Intézet OHA, 2004, 37. évf. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 42–43.

neobjevoval. Obávala se totiž, že vypuknou protižidovské pogromy a že ho mohou zabít. Geró jí měl prý poradit, aby s dětmi odjela z Budapešti.⁴⁸⁹

Pozornost Rajkovu pohřbu věnovala Jugoslávie. Zpravodaj Gavro Altman kromě informací o popravených zaznamenal ponurou atmosféru v Budapešti. Jeho pozornost také zaujaly některé pasáže z projevu Antála Apróa, jenž se ptal po příčinách procesu a viděl je v opakování stalinských chyb a propojení obvinění Rajka s obviněním proti Titovi.⁴⁹⁰ Sovětský ani československý o pohřbu zprávy nepřinesl.⁴⁹¹

3.3. Z poslucháren do ulic

Společenský tlak na personální změny na straně jedné a neochota stranického vedení se k těmto změnám odhodlat na straně druhé nutila určité společenské skupiny, aby vyjadřovaly své požadavky radikálněji a hlasitěji. Bylo jen otázkou času a vhodné příležitosti, kdy se debaty přenesou do veřejného prostoru, na *ulici*. Charakteristickým rysem se stal rozvoj nové proto-politické struktury v podobě tzv. debatních kroužků. Kromě Petöfiho kroužku, který jen za červen 1956 zorganizoval šest velkých debat a který si za tuto činnost vysloužil od oficiálních míst veřejné odsouzení, vznikaly další, svými názvy odkazující na obnovený zájem o maďarskou historii a její slavné osobnosti – Bátsányiho,⁴⁹² Vásvariho,⁴⁹³ Kossuthův, Bocskaiův,⁴⁹⁴ Attily Józsefa⁴⁹⁵ a v Budapešti na univerzitě Eötvöse Loránda Hájnocyho.⁴⁹⁶ Objevily se také lokální pobočky Petöfiho kroužku v Békéscsabě a Pétikostelí.

Vedle spisovatelů, novinářů a reformních komunistů byli nejviditelnější skupinou studenti, mezi nimiž se po prázdninovém návratu do univerzit a škol naplno projevila snaha

⁴⁸⁹ *Stenographic record* (4.11. 1956).

⁴⁹⁰ ALTMAN, Gavre. *Juče su sahranjeni posmrtni ostaci Rajka i drugova pogubljenih posle monstrprocesu 1949. i 1950*, Borba, 7.10. 1956. Dále viz též *Telo Lasla Rajka svečano preneto u novu grobnicu - Hiljade građana odalo poštu velikom mađarskom revolucionaru (Radio-Budimpešta)*, Politika, 7.10. 1956; *Posmrtni ostaci Rajka, Senjija, Palfija i Salaja svečano sahranjeni (prema Radio-Budimpešti)*, Dnevnik, 7.10. 1956; *Sahrnjeni posmrtni ostaci Rajka i drugova - Stotine hiljada ljudi ispred Košutovog mauzoleja - Govornici su se opraštali od jednog razdoblja (B. M.)*, Mađar so, 7.10. 1956. Cit. podle POPIN, Vladimir, NEMET, Ferenc, *Mađarski oktobar 1956. U svetlu beogradske i vojvodanske štampe*, Izdavačko preduzeće Forum, Novi Sad 2006.

⁴⁹¹ STYKALIN, Alexandr. *The '56 Hungarian revolution and Soviet public opinion. New sources*, in: RAINER, SOMLAI, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 15.

⁴⁹² János Batsányi (1763–1845), básník.

⁴⁹³ Klub vznikl již 2. července v Szombathely a debaty vedl učitel Miklós Horn. Pál Vasvári (1826 – 1849), historik, filozof, účastník revoluce 1848/49.

⁴⁹⁴ Štěpán Bočkaj (1557–1606), vůdce uherských protihabsburských stavovských povstání, sedmihradský kníže a uherský protikrál.

⁴⁹⁵ Attila József (1905–1937), básník.

⁴⁹⁶ József Hájnóczy (1750–1795), právník.

přejít od artikulace svých požadavků k jejich sdělení širší veřejnosti. Studenti jako společenská síla a specifická sociální skupina ventilující nespokojenost se již projeví v květnu 1956 v Československu během majálesového hnutí v roce 1956. Protestovali proti rigidnímu vzdělávacímu systému a zesměšňovali vládu a stranické představitele. Podle Matthewse to byla jedna z prvních reakcí na Chruščevův tajný projev a neuspěla proto, že jí chyběla podpora ze strany intelektuálů, stranických reformistů či dělníků. K jejímu potlačení pak stačily administrativní zásahy, hrozby vyloučení a represe.⁴⁹⁷ Ještě radikálněji pak později vystoupili rumunští studenti, kteří si jako záminku vzali práve dění v Maďarsku. Dne 27. října demonstrovali studenti i dělníci v Bukurešti, Kluži, Iasech a Temešváru. Požadovali zrušení povinné výuky ruštiny na školách i univerzitách.⁴⁹⁸ Na Polytechnické univerzitě v Temešváru 30. října studenti protestovali proti nevyhovujícím učebním podmínkám a povinné výuce ruského jazyka.⁴⁹⁹ V listopadu 1956 pak rumunská represivní moc tvrdě zasáhla a zatkla tisíce studentů, kteří se demonstrací účastnili.⁵⁰⁰

Jestliže rumunské studenty povzbuzovaly v jejich aktivitách maďarské události, pak maďarské studenty aktivizovalo dění v Polsku. Polské kulturní středisko v Budapešti během několika měsíců před povstáním pořádalo tzv. Týdny polsko-maďarského přátelství, na nichž se četly básně, promítaly filmy a pořádaly přednášky.⁵⁰¹ O reakcích maďarské veřejnosti na události v Poznani jsme psali již v předchozí kapitole, veřejnost proto pozorně sledovala nástup Wladysława Gomułky, jehož projev z 20. října byl otištěn i v maďarském tisku. Paralela mezi Nagyem a Gomułkou byla čitelná a příklad posledně jmenovaného otevřel možnost vyjádřit nespokojenost se stávajícím stranickým vedením MSP. To si bylo vědomo nebezpečí, které z Polska hrozí, a v rámci své snahy o obnovu kontroly nad stranickým tiskem 20. října 1956 rozhodlo, že maďarský tisk má referovat o polských událostech a probíhajícím zasedání ÚV PSDS pouze na základě polských oficiálních stanovisek a zpráv sovětské agentury TASS.⁵⁰²

⁴⁹⁷ MATTHEWS, John P.C., The Abortive Student Revolt In Czechoslovakia in 1956, Cold War History International Project, Working Paper No. 24, [cit. 2013-02-17]. Dostupné z

<http://www.wilsoncenter.org/publication/majales-the-abortive-student-revolt-czechoslovakia-1956>;

MATTHEWS, John P. C., *Majáles 1956*, Brno: Prius pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000.

⁴⁹⁸ DELETANT, Dennis, IONESCU, Mihail, *Romania and the Warsaw Pact: 1955-1989*, Cold War History International Project, Working Paper No. 43, 2004, s. 11. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z

<http://www.wilsoncenter.org/event/romania-and-the-warsaw-pact-1955-1989>.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Tamtéž.

⁵⁰¹ GRANVILLE, *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1060-2.

⁵⁰² MOL, MDP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 276. f. 53. cs. 309. ó. e. (20.10. 1956).

Ve vzpomínkách tehdejších studentů se odkaz na Polsko objevuje často. Například György Gömöri vzpomínal, jak se 22. října v poledne rozšířila mezi studenty zpráva z BBC o tom, že sovětské tanky obklíčily Varšavu. Jedna z jeho kolegyně Vera Vásárhelyiová své kolegy informovala, že se Svaz spisovatelů pravděpodobně chystá vyjádřit solidaritu s Polskem. Studenti proto kontaktovali předsedou stranické organizace ve Svazu spisovatelů Györgye Matého, který jim ale sdělil, že Svaz žádnou demonstraci neorganizuje. To studenty neodradilo a kolem šesté hodiny večer se dohodli, že příští den uspořádají demonstraci sami a vyjádří sympatie k polské reformě.⁵⁰³ Inspirace polským příkladem a odkaz na společnou maďarsko-polskou historii se pak odrazily i během demonstrace 23. října, ať už se jednalo o výběr symbolického místa, na němž se demonstranti shromáždili – pomník povstaleckého generála z let 1848 až 1849 Poláka Józsefa Béma⁵⁰⁴, užití polských vlajek nebo volba sloganů, které odkazovaly na sounáležitost s Poláky a společné historické vazby.⁵⁰⁵

Solidaritu s Polskem doplňovaly nezávislé aktivity na dalších univerzitách, především v Segedínu. Dne 16. října byl na schůzi, jíž se účastnilo na 1600 studentů, znovuobnoven Svaz maďarských univerzit a vysokých škol (*Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*, MEFESZ).⁵⁰⁶ Jeden ze studentských vůdců Tamás Kiss vzpomínal, jak se kolem desátého října vrátil do Segedínu a jeho přítel a spolužák András Lejtényi mu ukázal tištěný leták, který mu někdo poslal z Budapešti a jehož autoři požadovali zrušení povinné výuky ruštiny. Kiss s Lejtényim se letákem inspirovali a spolu se svým kolegou Imrem Tóthem ho začali šířit mezi spolužáky. Šestnáctého října se setkali se zástupci DISZu, kteří se je snažili od jejich akcí odvrátit.

Mezitím se po škole začaly šířit ručně psané plakáty zvoucí studenty k mítinku do velké posluchárny. Kiss, Lejtényi a Tóth se stali hlavními řečníky a jedním z prvních požadavků bylo založit na DISZu nezávislou organizaci, která by hájila studentské zájmy, což se podle Kisse setkalo s bouřlivými ovacemi. První návrh zněl Studentský svaz (Diákszövetség), poté padl návrh vrátit se k zrušenému MEFESZu, jenž fungoval v letech 1945 až 1948 a pak byl nahrazen právě prokomunistickým DISZem. Studenti nejprve

⁵⁰³ MOLNÁR, Adrienne, *Rozhovor s Györgyim Gömörim*. 1956-os Intézet OHA, 750. számú interjú, 2001-02, 10. ív., in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 54.

⁵⁰⁴ Autory sochy Józsefa Béma byli János Istók a Tibor Müller. József Bém (1794–1850) byl polský generál, který bojoval ve válce za nezávislost v letech 1848–1849.

⁵⁰⁵ Mezi skandovanými hesly zaznělo například: „Nezávislost na základě svobody a rovnoprávnosti!, „Polsko nám ukazuje cestu, pojďme maďarskou cestou.“, „Jsme národy Béma a Kossutha, pojďme společně.“, „Ať žije polský národ!“ „Ať žije Polská dělnická strana...“, „Ať žije polsko-maďarské přátelství...“. GRANVILLE, *Hungarian and Polish Reactions*, s. 1062.

⁵⁰⁶ BÉKÉS, GERMUSKA, RAINER, *Maďarská revoluce 1956*, s. 458. LACZÓ, *Hungary, Revolution of 1956*, s. 1625-1630.

požadovali volitelnou ruštinu a zrušení povinné branné výchovy. Podle Kisse pak vystoupil student Tivadár Putnik, jenž byl údajně pro svůj srbský původ vyloučen z univerzity a teprve v roce 1956 se mohl opět vrátit, a přednesl již čistě politické požadavky – potrestání Rákosiho a návrat Nagye do vlády. Nejprve bylo podle Kisse ticho, pak aula propukla v nadšení.⁵⁰⁷ Osmnáctého října byli v Segedínu zvoleni oficiální studentští zástupci a dostali za úkol seznámit vysokoškolské instituce v zemi se studentskými požadavky. Měli také iniciovat zakládání poboček MEFESZu. Postupně se k nim připojovali studenti z Egeru, Pětikostelí, Debrecínu, Budapešti a Miškovce.

Rudolf Ungváry vzpomínal, jak do Miškovce přišla ze Segedínu zpráva o založení MEFESZu. Dne 22. října se konalo spojené shromáždění všech fakult, jehož se zúčastnili nejen studenti, ale i profesorský sbor a vedení univerzit, a také členové městského a oblastního stranického vedení, kteří, jak poznamenal Ungváry, „...byli v obličejích bílí jak stěna“.⁵⁰⁸ Studenti v Miškovci také formulovali několikabodový program a zajímavé je, že se podle Ungváryho inspirovali i tzv. 12 body – programem z národně-osvobozené revoluce z roku 1848. Tibor Beck studující na zahradnické a vinařské škole (Kertészeti és Szőlészeti Főiskola) v Budapešti se dozvěděl o událostech v Segedínu a 20. října tam odjel, aby si s kolegy vyměnil zkušenosti. Když se vrátil, na 22. října bylo svoláno shromáždění, na němž informoval o tom, co se dělo v Segedínu a zároveň inicioval vznik MEFESZu. Padlo také rozhodnutí vyjádřit sympatie Polákům mírovým protestem. István Marián se 19. října dostavil na Polytechnickou univerzitu (Műszaki Egyetem) na večerní mítink studentů. Jako stranický vedoucí studentské organizace na fakultě byl vnímán jako představitel moci a na dvoře fakulty ho vítaly ironické poznámky typu „...to není takové vaše shromáždění, sem lidé přišli dobrovolně.“⁵⁰⁹

Dne 22. října pak do velké auly univerzity přišlo podle Tibora Erdélyie kolem 5000 lidí. Zúčastnili se již známé osobnosti opozičního hnutí jako spisovatel Péter Kuczka nebo

⁵⁰⁷ MOLNÁR, Adrienne, *Rozhovor s Tamásem Kisse*. 1956-os Intézet OHA, 734. számú interjú, 2000, 8 ív. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 49-50. Právnik Tamás Kiss (1934) byl studentem práv na univerzitě v Segedínu, účastnil se studentských a povstaleckých akcí. V roce 1959 byl odsouzen na pět let, v roce 1960 osvobozen.

⁵⁰⁸ VÁSÁRHELYI, Judit, *Rozhovor s Rudolfem Ungvárym*. 1956-os Intézet OHA, 120. számú interjú, 1987–88, 22 ív. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 52. Inženýr a spisovatel Rudolf Ungváry (1936) studoval na univerzitě v Miškovci, členem vedení studentského parlamentu. V roce 1957 zatčen a internován v táboře v Kistarce.

⁵⁰⁹ MÉCS Imre, HEGEDŰS, András B., *Rozhovor s Istvánem Mariánem*. 1956-os Intézet OHA, 143. számú interjú, 1986–87, 17 ív. István Marián (1924 – 2004) byl funkcionář komunistického svazu mládeže DISZ. Během povstání se stal vůdcem studentské organizace MEFESZ a vojenský velitel studentských oddílů v Budě. V roce 1958 odsouzen na doživotí, propuštěn v roce 1963. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 50-51.

József Szilágyi, jenž účastníky upozornil na probíhající polské události: „*Zatímco my tu sedíme a diskutujeme, sovětsí vojáci obkličují Varšavu.*“ A pokračoval, „*Poláci chtějí to samé co my,*“ a proto je třeba jim vyjádřit podporu a solidaritu. Studenti chtěli vyrazit k polské ambasádě nebo k pomníku generála Béma. Podle Erdélyei však vznikly obavy z následků a reakce tajné policie ÁVH. Marián proto přítomné přesvědčil, aby demonstraci odložili na příští den.⁵¹⁰

Ne však všechny. Po bouřlivém jednání se část studentů vydala k budově rozhlasu a žádala odvysílání čerstvě dohodnutých 16ti reformních požadavků. Jen četa vojáků tajné policie povoláná velitelem budapešťského velitelství ÁVH plukovníkem Miklósem Orbánem je přiměla vrátit se zpátky. Studenti se setkali s konkrétním odporem státní moci a uvědomili si limity svého nadšeného snažení. Bez celonárodní výzvy a bez možnosti seznámit s obsahem rezoluce jiné publikum než osazenstvo poslucháren a intelektuálních klubů hrozila izolace protestu a snadnější potlačení ze strany policie či stranických organizací.

Studentské požadavky vypracované na shromáždění na Budapešťské polytechnice do tzv. 16 bodů testovali, kam až je možné zajít.⁵¹¹ Studenti požadovali především odchod Geróa, návrat Imreho Nagye, odsun sovětských vojsk a větší nezávislost na Sovětském svazu. Tyto požadavky také získaly největší podporu mezi maďarskou veřejností.⁵¹² Dále studenti chtěli svolat mimořádný sjezd strany a zvolit nový ústřední výbor. Měli být propuštěni všichni lidé spjatí s procesy rákosiovské éry a zahájeny veřejné procesy s Mihályem Farkasem a Matyášem Rákosim, který se měl pro tento účel vrátit ze sovětského exilu.⁵¹³ Dále studenti volali po „...*reorganizaci ekonomické struktury*“, v jejímž rámci měl být kriticky prozkoumán pětiletý plán. Zmínka o nutném přihlídnutí k přírodním zdrojům a životním zájmům Maďarska upomínala na přemrštěné industrializační plány, které se vyznačovaly

⁵¹⁰ KOZÁK, Gyula, MÉCS, Imre, HEGEDŰS, András B., *Rozhovor s Tiborem Erdélyem, 1956-os Intézet OHA*, 152. számú interjú, 1983, 1994, 18+6 ív., in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem.* s. 57-58. Architekt Tibor Erdélyi (1932–2002) se jako student během povstání podílel na formulaci studentských požadavků a byl jedním z organizátorů demonstrace 23. října. Po 4. listopadu se podílel na nenásilném odporu vůči okupaci. V roce 1957 odsouzen na doživotí, v roce 1958 mu byl trest snížen na 18 let, v roce 1963 propuštěn.

⁵¹¹ *Műgyetemisták 16 pontja*, (22.10. 1956) in: *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5.* Budapest, Zrínyi 1991, s. 16. Cit podle *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>. Viz též *A MEFESZ Építőip. Műszaki Egyetemi diáknaggyűlés[!] határozatának főbb politikai, gazdasági és eszmei pontjai*, MEFESZ Építőip. Műszaki Egyetemi diáknaggyűlés 1956 (Budapest, 22.10. 1956), *Apró.1956/556*; *Felhívás! Mi a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói*, Közgazdaságtudományi Egyetem Diáknaggyűlése 1956, (Budapest, 22.10. 1956), *Apró.1956/338*.

⁵¹² GRANVILLE, *Reactions to the Events of 1956*, s. 270.

⁵¹³ Zatímco u Farkase studenti požadovali jen veřejný proces, pro Rákosiho měli připraven hrozivě znějící „soud lidu“.

neúměrnou energetickou a surovinovou náročností, jež na uhlí a rudu chudé Maďarsko kompenzovalo dovozem ze SSSR a Polska.

Stejně tak se do studentských požadavků vrátily nedořešené podmínky poválečných reparací a konfiskací majetků původně německého obyvatelstva. Otázka těžby a vývozu uranu nebyla jen čistě ekonomickou záležitostí, ale byla vnímána jako výsostná věc maďarské suverenity. Požadavek číslo osm tedy zněl – otevřené informace o existujících uranových zásobách a o koncesích udělených SSSR a s tím spojený volný prodej uranu na světových trzích za „tvrdou“ měnu. Na přetřes se dostaly průmyslové a pracovní normy, zvýšení platů a stanovení spodní platové hranice pro dělníky. Měli být podporováni individuálně hospodařící zemědělci a měl být změněn diskriminující přidělový systém. I další požadavky se nesly v podobném duchu – odborné řízení továren, reformu mzdových systémů, nutnost odborů „...*opravdově zastupovat zájmy maďarské dělnické třídy.*“

Naproti tomu dopad požadavku svobodných a multistranických voleb mohl být nepředvídatelný. Vzhledem k značně masové, profesně a sociálně nevymezené a nehierarchické struktuře vládnoucí MSP, v níž se ocitla značná část lidí dříve organizovaných v jiných stranách, to mohlo znamenat znatelný pokles členské základny komunistické strany nebo dokonce, v případě obnovení sociální demokracie, rozštěpení či rozpad strany. Důsledkem tohoto požadavku mohlo být zrušení monopolu MSP na výkon vládních a správních funkcí ve státě a konec lidově-demokratické diktatury proletariátu. Další požadavek se týkal práva na stávkou. Odbory měly získat větší samostatnost a z nesvéprávného organizačního přívěsku komunistického aparátu se mohly stát rovnocenným partnerem. Komunisté by ztratili důležitou oporu své moci. Lze bez nadsázky tvrdit, že studenti vyhmátli kořeny vlády „jedné strany“ a nejen ortodoxní komunisté, ale i většina reformních si uvědomovali, že zde již nejde o nápravu „deformací“ stalinského období. Přes své pozdější hrdinské národní ódium byl Imre Nagy mezi prvními, kdo tento institucionální rozměr studentské kritiky pochopil, a odmítl se i proto ke studentům připojit.⁵¹⁴

Druhé programové prohlášení vydal 23. října Svaz spisovatelů, do té doby jedna z hlavních opozičních organizací maďarského veřejného života. Ve srovnání se studenty však spisovatelé najednou působili jako obhájci statu quo. Jestliže požadovali „...*nezávislou národní politiku*“ či upravení mezistátních vztahů na principu rovnoprávnosti, pak studenti žádali přímo odchod sovětských vojsk z Maďarska. Formulace spisovatelského svazu

⁵¹⁴ VÁSÁRHELYI, Miklós, *A Nagy Imre-csoport október 23-án.* Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 3. számú interjú, készült 1985–1987-ben. in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

prozrazují oficiálně neurčitý jazyk a není náhodou, že totožné obraty se pak objevily v nástupním premiérském projevu Imre Nagye či v deklaraci sovětské vlády 30. října 1956.

O kolik byly studentské požadavky stručnější a mířily k jádru problému, o tolik byly ty spisovatelské obecnější. V úvodu spisovatelského prohlášení, najdeme emočně zabarvené obraty jako „...*dospěli jsme na historické rozcestí*“ či „...*teroristický režim*...“. Spisovatelé vyjadřovali pocity, studenti konkrétní požadavky.⁵¹⁵ Jestliže chtěli spisovatelé „rákosiovskou kliku“⁵¹⁶ jen odstranit z politického života, pak studenti žádali soudní postih. Stejně tak i v tištěných médiích se toho dne objevila řada opozičně orientovaných článků. Stranický deník Szabad Nép otiskl provokativní úvodník *Új, tavaszi seregszemle*,⁵¹⁷ odkazující na báseň maďarského básníka Endre Adyho z roku 1911, a navíc blahopřejný telegram Trybuně lidu. Týdeník spisovatelů *Irodalmi Újság* otiskl šestibodový reformní program svazu.

I v otázce reinstalace Imre Nagye na post premiéra byli spisovatelé opatrní. Nepožadovali pro něj premiérský post, ale chtěli jen „odpovídající pozici.“ Spisovatelé kladli také důraz na Vlasteneckou frontu, kterou se Imre Nagy snažil během svého prvního premiérského období (1953–1955) resuscitovat jako protiváhu proti stranickému aparátu MSP. O systému více stran spisovatelé mlčeli. Role spisovatelů jako organizované skupiny se po 23. říjnu výrazně zmenšila. Sehráli sice důležitou roli v “přípravné” fázi – dokázali zpochybnit morální a intelektuální legitimitu režimu, ale během povstání jejich důležitost poklesla. Mýtus o roli spisovatelů jako vůdců revoluce podle Litvána uměle posiloval západní tisk po roce 1956, ale i negativní kádárovská propaganda a konečně také sami spisovatelé ve svých vzpomínkách.⁵¹⁸

3.4. Reakce stranického vedení

Když 6. října 1956 v Budapešti zněla smuteční hudba nad Rajkovou rakví, Ernő Gerő v Moskvě diskutoval s Anastasem Mikojanem a Michailem Suslovem o napjaté situaci v

⁵¹⁵ Maďarský originál byl otištěn 23. října 1956 v listu maďarských spisovatelů *Irodalmi Újság* pod názvem *A Magyar Írók Kialtványa*. in: IZSÁK, SZABÓ, *1956 a sajtó tükrében*. Viz též zpráva z rádia Kossuth, vysílaná 23. října v 10:00 dopoledne. *A Magyar Írók Szövetségének titkársága és pártszervezete a következő közleményt adta ki* (10:00 23.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 7-8.

⁵¹⁶ Obecně lidé chápali pod tímto pojmem osoby spjaté osobními a mocenskými vazbami s Matyášem Rákosim – stávajícího prvního tajemníka Ernő Gerőa, Andrása Hegedúse, Mihálye Farkase, Gábora Pétera, Józsefa Révaie.

⁵¹⁷ *Új, tavaszi seregszemle*, Szabad Nép, 23.10. 1956, cit. podle KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból 1956*, s. 46-48. in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁵¹⁸ LITVÁN, György, *Mítoszok és legendák 1956-ról*, Évkönyv VIII., Budapest, 1956-os Intézet 2000, s. 205-218. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/szovegek_evk2000/litvan.

Maďarsku a možných opatřeních, které by se měly přijmout proti silící opozici.⁵¹⁹ Gerő nebyl na klasické dovolené, ale spíše pracovním výjezdu, o čemž svědčí například to, že se Gerő na Krymu mimo jiné setkal 30. září s Josipem Brozem-Titem a Aleksandrem Rankovičem a dohodli si návštěvu maďarské delegace v Bělehradu.

Po návratu si Gerő sovětskému velvyslanci Andropovovi stěžoval, že mnohé závěry, na nichž se s Mikojanem v Moskvě domluvili, ztratily tvář v tvář nové politické situaci v zemi smysl.⁵²⁰ Jestliže před třemi měsíci vyjadřovali nespokojenost jen spisovatelé a novináři, nyní se již nespokojené nálady šířily i mezi dělníky a také zemědělce, kteří podobně jako v roce 1953 žádali rozpustit družstva.⁵²¹ Ve straně otevřeně zaznívaly hlasy požadující návrat k politice Nového kursu a odchod nejen Gerőho, ale i dalších konzervativců jako například Istvána Kováče, Antala Apróa, Bély Szalaaie, I. Mekise či Istvána Baty.⁵²²

Například postřehy Zoltána Vase, jež prezentoval na schůzce se sovětským velvyslancem, vzal Andropov jako osobní urážku a podívoval se nad drzostí, s jakou s ním Vas hovořil.⁵²³ Zaskočený Andropov si musel vyslechnout, že je třeba v následujících třech letech zcela zastavit investice do průmyslu a na místo toho dotovat platy, důchody a sociální dávky; podstatně zrevidovat již schválený pětiletý plán a přizpůsobit ho reálným surovinovým dodávkám; zastavit kolektivizaci minimálně na pět let a zrušit na 500 neperspektivních a prodělečných družstev. Vas dále vypočítával, kdo všechno podporuje návrat Imreho Nagye do vlády – novináři a redaktoři hlavních budapešťských deníků včetně Horvátha Mártona, šéfredaktora *Szabad Nép*, a ředitelky Maďarského rozhlasu Valerie Benkeové, mnoho lidí v plánovacím úřadu a na ministerstvech; někteří vysocí důstojníci pořádkové policie včetně Sándora Kopácsiho, šéfa budapešťské policie.⁵²⁴ Podle Vase se již realističtější založení

⁵¹⁹ Na setkání byli přítomní i János Kádár, Zoltán Szántó a István Hidas, kteří se zde zastavili na cestě do Pekingu, kde se měli zúčastnit VIII. sjezdu KS Číny. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 35. 62. Постановление Президиума ЦК КПСС о встрече М.А.Суслова с Э. Герё в Москве (27.9. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 278.

⁵²⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 64-75. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Э. Герё о резком ухудшении общественно-политической обстановки в Венгрии. 12 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 70. s. 300-306.

⁵²¹ Tamtéž.

⁵²² Tamtéž.

⁵²³ Zoltán Vas (1903–1983) byl členem MKS od roku 1919 a aktivně působil v komunistickém ilegálním hnutí. Strávil celkem 16 let ve vězení. Válku strávil v SSSR. V období od 1945 do 1956 členem ÚV, kandidát na členství v politbyru (1948–53), předseda plánování (1949–52), vedoucí sekretariátu vlády (1954–55), náměstek ministra vnějšího obchodu (1955–56). Vas zastupoval ve stranickém aparátu skupinu, která byla ochotná umožnit Nagyovi v premiérském postu provádět nutnou hospodářskou politiku, aniž by tím byla dotčena politická moc strany. Chápali, že realizace takovéto reformní politiky nebude průchodná při současném složení politbyra. Nagy si toho byl vědom a podle Vase se nechtěl nechat „...spolknout...“ stalinisty v politbyru („...nechce se stát „13.“ členem politbyra...“), tak jak se to mělo údajně stát Kádárovi.

⁵²⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 76-83. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с З.Вашем о его точке зрения на причины, характер и пути преодоления общественно-политического кризиса в

členové maďarského vedení začali na Nagyův příchod připravovat. Jeden ze scénářů zněl – Nagy premiérem, Zoltán Vas prvním tajemníkem, Nagyovi blízcí spolupracovníci Géza Losonczy a Sándor Haraszti členové politbyra.⁵²⁵

Budapešť byla 23. října na nohou a nikdo nedokázal odhadnout, jakým směrem se situace vyvine. Studentská demonstrace, jíž otevřeně vyjádřily podporu některé stranické a profesní organizace, byla v plném proudu. Maďarské stranické vedení stálo před rozhodnutím jak zareagovat na občanskou iniciativu, která svým rozsahem a intenzitou překonala i ty nejbouřlivější schůze Petöfiho kroužku. Zodpovědnost ležela na prvním tajemníkovi Ernő Gertovi, který sám byl v nezáviděníhodné situaci. Ráno přicestoval z Jugoslávie,⁵²⁶ kde byl na dlouhé oficiální návštěvě a po zběžném prolistování novin musel nutně nabýt dojmu, že v zemi vládne Wladyslaw Gomułka, jehož nástupní projev na VIII. sjezdu PSDS obsadil titulní stranu stranického Szabad Nép. Tentýž projev, který sovětské politbyro v Pravdě zakázalo publikovat.⁵²⁷

Gerő odjel z letiště přímo na stranický sekretariát a svolal zasedání politbyra. Nejprve dostal slovo zastupující tajemník Lajos Ács, který po informativním přehledu o vnitropolitické situaci navrhl, aby vedení hrozící krizi začalo řešit, konkrétně volbou Imre Nagye předsedou vlády. Tím se měl alespoň částečně ulomit hrot možné konfrontace a vyjít vstříc požadavkům demonstrujících.⁵²⁸ Staronové dilema, jež neúspěšně stranické vedení řešilo celé léto, bylo opět tu. Část vedení v Nagyovi stále viděla „pravcového úchylkáře“ a demagoga, další politického váhavce a slabocha, další nebezpečného rozvraceče strany. Rozhodnutí proto nepadlo.

Jednotlivé části maďarského mocenského řetězce – od rozhodovacích center po výkonné orgány – však začínaly podléhat atmosféře ve městě, i díky tomu, že chyběly jasné direktivy z politbyra či vlády. První řešení bylo využít represivní aparát, demonstraci zakázat a porušení tohoto zákazu trestat. K tomuto řešení se nejprve většina členů politbyra přiklonila a přes protesty Jánose Kádára se rozhodli demonstraci bez jakéhokoliv vysvětlování zakázat. Vznikl ovšem rozpor mezi přijatým rozhodnutím a možnostmi si toto rozhodnutí vynutit.

Венгрии. 14 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 71. s. 306-310.

⁵²⁵ Tamtéž.

⁵²⁶ O návratu delegace informovalo dopledne v 10:00 rádio Kosuth. *A MDP Központi Vezetőségének küldöttsége jugoszláviai útjáról ma reggel visszaérkezett Budapestre* (10:00 23.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 7.

⁵²⁷ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 5, 5об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС. 23 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 82. s. 356.

⁵²⁸ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 246.

Maďarský mocenský systém minimálně od léta 1956 prožíval funkční krizi a v některých mocenských centrech režimu ztrácela komunistická strana autoritu, a tím se podlamovala jejich akceschopnost. Jednalo se hlavně armádu, policii a média. Systém centralistického rozhodování se proměnil v několik takřka nezávisle operujících center. Nefungovala vzájemná interakce mezi politbyrem, vládou, ústředním výborem, sekretariátem a následnými články řetězu.

V momentu, kdy se z éteru ozval oficiální zákaz, nebylo vůbec jasné, kdo vlastně bude na ulicích lidi zastavovat a zakazovat jim se shromažďovat. Ministr vnitra László Pirose se spojil s hlavním velitelem budapešťské policie Sándorem Kopácsim a konzultoval s ním možnost nasazení policejních pořádkových sil. Kopácsi na operativní poradě na ministerstvu vnitra odmítl své jednotky použít s tím, že policie nemá dostatečné prostředky, aby si zákaz demonstrace vynutila. Podle svých pamětí si Kopácsi po příchodu na ministerstvo všiml, že zde chybí dosavadní sovětský poradce Jemeljanov a na jeho místě sedí nový člověk, který podle slov ministra vnitra Pirose přijel přímo z Moskvy.⁵²⁹ „*Vaši přátelé nás přivedli do pěkné šlamastyky*“, uvítal Kopácsiho se zjevnou narážkou na jeho proreformní orientaci Pirose, jenž se ocitl v nezáviděníhodné situaci, neboť politbyro schválilo zákaz demonstrace a na něm bylo rozkaz provést.⁵³⁰

Kopácsi se pokoušel vysvětlovat, proč pořádková policie není schopna vynutit si zákaz demonstrace a případně ji potlačit – nemá účinnou jízdní policii, hasiči nejsou cvičeni k tomu, aby vodními děly rozháněli lidi na ulicích. Nastalo ticho, které přerušil až sovětský poradce, podle něhož „...*fašisté a imperialisté vysadili své úderné skupiny v Budapešti a soudruzi z ozbrojených sil vaší země jsou jediní, kdo nechce použít zbraně!*“⁵³¹ Průběh schůzky ústil v pat. Ministr vnitra Pirose ale správně usoudil, že případní mrtví půjdou na jeho zodpovědnost

⁵²⁹ Na Kopácsiho jako nespolehlivého důstojníka ukázal v několika rozhovorech s Andropovem tajemník ÚV MSP Lajos Ács, který tlumočil závěry ministra obrany Istvána Baty ohledně dopadů bezpečnostních opatření přijatých 20. října v ozbrojených složkách. Kopácsi měl přímo zpochybňovat rozkaz k potlačení možných nepokojů. in: АБИ РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 88-96. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОБА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 76, s. 339. Ve svých pamětech se Kopácsi zmiňoval o svém důvěrném přátelství s Józsefem Szilágyim, přívržencem Imre Nagye, jeho bezpečnostním poradcem a později tragickým hrdinou procesu s Nagyem v roce 1958. Viz KOPÁCSI, Sándor, *Die Ungarische Tragödie. Wie der Aufstand von 1956 liquidiert wurde*, Ullstein Kontinent Frankfurt/m – Berlin – Wien 1981, s. 101. Tento postoj pak potvrdil v rozhovoru se členy Petöfiho kroužku i tajemník Imre Mező, podle něhož na Budapešťském hlavním policejním velitelství panoval názor, že cokoliv se stane na ulicích, policie se bude chovat pasivně. in: HEGEDŰS, András B., *Rozhovor s Tiborem Huszárem*. 1956-os Intézet OHA, 499. számú interjú, 1993, 9 ív. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 55. Tibor Huszár (1930) patřil mezi zakladatele Petöfiho kroužku.

⁵³⁰ KOPÁCSI, *Die Ungarische Tragödie*, s. 101-102.

⁵³¹ Tamtéž. Podle Kopácsiho to měl být sám šéf KGB Ivan Serov.

a té se chtěl za každou cenu zbavit a celou věc znovu konzultoval s prvním tajemníkem Geróm.⁵³²

Vedení rozhlasu pod tlakem organizací, které se postupně připojovaly ke studentským požadavkům, od rána 23. října pravidelně zařazovalo do svých relací informaci o plánované demonstraci. S ohledem na pracovní dobu byl začátek naplánován na půl třetí hodinu odpolední.⁵³³ Poté, co v maďarském rozhlasu zazněl okolo 13:00 oficiální zákaz demonstrace,⁵³⁴ zaplavily stranický sekretariát negativní reakce nejen od studentských organizací jako oficiálních garantů průvodu či od tradičních center odporu proti počervencové politice, Svazu spisovatelů a redaktorů *Szabad Nép*, ale i ze strany některých stranických organizací z Budapešti. U jednotlivých členů vedení se hlásili zástupci novinářů, Petöfiho kroužku, budapešťského stranického výboru a Svazu spisovatelů. I to svědčilo o snížené schopnosti rozhodovat – připuštění takových neformálních jednání odporovalo zavedeným byrokratickým mechanismům.

Sara Sándorová byla jako členka delegace Divadelní fakulty (*Színművészeti Főiskola*) vyslána k členům ústředního výboru s žádostí, aby byl studentský průvod povolen. V sídle ústředního výboru na ulici Akademiai potkali další delegace s tímž požadavkem. Nakonec se Sándorová a její kolegové setkali s Antalem Apróem, který jim sdělil, že demonstrace již byla opět povolena.⁵³⁵ Ve stranickém ústředí se setkal Gábor Táncos z Petöfiho kroužku s dalším členem ÚV Györgyem Marosánem. Ten mu reprodukoval jednu z výhrůžek, která na zasedání zazněla, „...pokud dnes vyšlete studenty na ulici, my zítra přivedeme rudé.“⁵³⁶

Politbyro a vláda se ocitly před nepříjemným dilematem – buď bude rozhodnutí prosazeno i za cenu použití násilí, nebo bude změněno s tichým přiznáním porážky. Vedení

⁵³² Сообщение радиостанции «Кошут» (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 78. s. 348; též Сообщения Министерства внутренних дел ВНР, переданные по радио (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 79. s. 349.

⁵³³ Сообщение радиостанции «Кошут» (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 78. s. 348. Viz též svědectví Petera Sugara: „I spoke to one of the two Hungarian students who went to the Parliament with the students' petition on October 23, and he told me that he had to shuttle between the Prime Minister's Office and the First Secretary's several times before the petition was finally approved and permission was granted to broadcast it.“ in: SUGAR, Peter F., *Causes and Results of the Hungarian Uprising of 1956, East European Quarterly*, Vol. III, 1969, No. 3, s. 303. Autor v kontextu svého článku na tomto svém osobním svědectví dokumentuje, že bylo stranické vedení nejednotné a nerozhodné k jakékoliv akci.

⁵³⁴ *A Belügyminisztérium közleménye* (12:53 23.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 8.

⁵³⁵ MARKOVITS, Ferenc, *Rozhovor se Sárrou Sándorovou*. 1956-os Intézet OHA, 780. számú interjú, 2003–2004, 15 ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 57-58. Filmová režisérka Sára Sándorová (1933) byla členem revolučního výboru na Divadelní a filmové vysoké škole.

⁵³⁶ V originále tento výrok zněl „...ha ma kiviszik a diákságot az utcára, mi holnap hozzuk a vörösöket.“ „Vörösök“ mohou znamenat jak komunisté, příznivci vlády, tak i sovětští vojáci.

nedisponovalo dostatečnými prostředky na potlačení demonstrace. Policejním a dalším represivním jednotkám zbyl nakonec jen jeden donucovací prostředek – střelné zbraně. A zde zase scházela odvaha a vůle vzít na sebe odpovědnost a vydat rozkaz ke střelbě proti demonstrantům. Stranické vedení si ukvapeným zákazem výrazně zúžilo svůj manévrovací prostor.

V 14:00 se sešla mimořádně maďarská vláda za účasti členů politbyra. Zasedání otevřel premiér András Hegedűs. Vnitropolitickou situaci hodnotil jako „vážnou“ a konstatoval, že vzhledem k návštěvě Jugoslávie neměl dostatek času se seznámit s polskými událostmi a udělat si na ně názor. Pak se však vrátil k rétorice předchozích měsíců – podle něj v Maďarsku zesílily a aktivizovaly se liberálně-buržoazní a maloburžoazní síly, které chtějí Maďarsko odtrhnout od Sovětského svazu. Bez respektu se vyjádřil jak o probíhající, již několik dnů trvající aktivitě studentů, tak i o nespecifikovaných bezskrupulózních lidech, kteří si chtějí „přihřívát polívčičku“. Hegedűs také vládu informoval o tom, že Gerő přednese v 20:00 projev v rozhlase a že na příští středu byl svoláno zasedání ústředního výboru.

Pak Hegedűs přešel k návštěvě Jugoslávie – konstatoval, že je jugoslávští soudruzi přijali s mimořádnou srdečností a naplánovali Titovu reciproční návštěvu v Maďarsku na leden – únor 1957. O minulosti nepadlo ani slovo, řekl Hegedűs, přesto ale varoval před nekritickým pohledem na jugoslávský styl vedení ekonomiky či politiky.⁵³⁷ Po tomto expoze se na Hegedűse snesla kritika – podle Józsefa Darvase⁵³⁸ premiér nedostatečně reflektoval vážnost situace v hlavním městě. S Darvasem souhlasil i József Bognár,⁵³⁹ který navíc vyjádřil obavy, že si vážnost situace neuvědomují ani nejvyšší stranické orgány s odkazem na svolání jednání ÚV až na příští středu. Stejný názor měl i náměstek vlády Ferenc Erdei, podle něžž bylo osm dní příliš dlouho. Dav na nás nepočká, volal. Na Erdeie navázal György Non – protestoval proti pozdnímu svolání ÚV a zapochyboval o tom, že členové vlády mají dostatečné informace o tom, co se děje na venkově a jaká je tam atmosféra. Souhlasil i János Cseregő.⁵⁴⁰ Podle ministryně lehkého průmyslu Józsefné Nagyové neexistovala ve vládě

⁵³⁷ *Jegyzőkönyv Készült a Minisztertanács 1956. évi október hó 23-án délután 2 órakor kezdődő üléséről*, in: GLATZ, A kormány és a párt vezető szerveinek.

. Další svědectví o jednání též АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 88-96. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 76, s. 339.

⁵³⁸ Ministr kultury, spisovatel a publicista József Darvas (1912–1973). Viz též Протокол заседания Совета Министров ВНР (23.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 80, s. 349-352.

⁵³⁹ Starosta Budapešti (1947–1949) a ministr zahraničního obchodu (duben – říjen 1956) József Bognár (1917–1996).

⁵⁴⁰ Ministr strojírenství a metalurgie János Cseregő (1920–1980).

shoda. Stěžovala si, že řada věcí, která jsou probírána důvěrně na vládě nebo na straně, jsou pak publikována a probírána veřejně. Konkrétně si stěžovala na Istvána Kovácse. Také ona byla pro svolání ÚV ještě před příští středou.⁵⁴¹

Hegedűs ukončil diskusi s tím, že kontrolu nad tím, co píše *Szabad Nép*, by měl převzít bývalý hlavní ideolog strany József Révai, podle něhož se redaktoři vymkli zcela stranickému dohledu.⁵⁴² Stejného názoru byl i tajemník Lajos Ács, který si ještě 23. října stěžoval sovětskému velvyslanci, že pokud chce politbyro nechat něco otisknout ve svém tiskovém orgánu, musí složitě jednat se zástupci opozice jako například s Gézou Losonczym. Redaktoři podle Ácse otiskli jen to, co uznali za vhodné. „*V zemi vládne Svaz spisovatelů a ne ústřední výbor...*“, dodal.⁵⁴³ Další členové politbyra byli urychleně vysláni do klíčových organizací, aby zmapovali situaci a případně se pokusili ovlivnit místní stranické organizace – Révai měl obnovit „stranickou“ kontrolu v redakci *Szabad Népu*, János Kádár se měl dostavit do budovy rozhlasu, György Marosán byl vyslán k odborářům. Révai a Marosán nepochybovali o tom, že na organizátory demonstrace je přímo napojen Nagy. Oba také plédovali za použití ozbrojených sil k vynucení zákazu demonstrace.

To je první klíčový moment tohoto dne. Výkonná moc reprezentovaná stranickým vedením veřejně přiznala, že si není schopna vynutit své původní rozhodnutí. Obrat byl velmi rychlý – nakonec samo stranické ústředí doporučovalo všem podřízeným stranickým organizacím, aby se demonstrace zúčastnily, zachovaly si tak ještě určitý vliv na dění na ulici a mohly případně zabránit šíření opozičních názorů. Gerő a ostatní stalinisté se od té chvíle

⁵⁴¹ Záznam jednání můžeme doplnit svědectvím kandidáta na členství ÚV Gergelye Szabóa, který vzpomínal, že 23. října bylo telefonicky svoláno zasedání vlády. Premiér Hegedűs referoval o polských událostech a o cestě maďarské delegace do Jugoslávie. Podle něj měly polské události v první řadě protisovětský charakter a do vedení univerzit a i jiných oblastí se dostaly „maloburžoazní elementy“. Oznámil také, že Gerő bude mít večer projev v rozhlasu. Hegedűs prohlásil, že strana je pevně oddána myšlence postupného rozšiřování socialistické demokracie a žádné provokace ji nemohou odvrátit z této cesty. K maďarsko – jugoslávským vztahům se vyjádřil v tom smyslu, že se nesla v upřímném duchu a „...*bez frází*“. Obě země vyjádřily snahu neintervenovat do vnitřních vztahů toho druhého a dohodly se na uzavření dlouhodobé ekonomické a kulturní dohody a obnovení osobního dopravního spojení. Tito měl přijet na návštěvu v lednu či únoru 1957 do Maďarska. Podle Szabóa József Darvas nesouhlasil s Hegedűsovým hodnocením a prohlásil, že situace v Maďarsku se v mnohém podobá té v Polsku – nejisté vedení, které „zaostává“ za událostmi a nemá pozitivní program. József Bognár zase kritizoval polovičatá řešení a stěžoval si na to, že si každý dělá, co chce, a dlouho slibované věci se odkládají. Ferenc Erdei požadoval stabilní, silnou a jasnou politiku řešící zhoršující se ekonomickou situaci. György Nonn nesouhlasil s tím, aby se čekalo se svoláním ÚV až na příští středu. in: SZIGETI, Katalin. *Rozhovor s Gergelyem Szabóem*. 1956-os Intézet OHA, 113. számu interjú, 1988, 15. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 61–62. Inženýr chemie Gergely Szabó (1921–2000) byl kandidátem na členství v ÚV a od 31. října 1956 ministr. V březnu 1957 vyloučen ze strany.

⁵⁴² АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 88-96. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР. 23 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 76, s. 339.

⁵⁴³ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

začali poohlížet po „jiném“ řešení situace. V průběhu odpoledne začal první tajemník pracovat na svém projevu, který měl být vyslán v osm hodin večer. Byl ovšem natolik zkušený praktik, že věděl, že jenom to stačit nebude. K situaci přistoupil s cynismem nechvalně proslulého interbrigadisty a s těžko skrývanou averzí vůči opozičním skupinám: „*Pár lidí bude zabito, Rusové trochu vystřelí město, a to bude všechno.*“⁵⁴⁴ První reakce na probíhající demonstraci a celková politická nálada u maďarských policejních i armádních velitelů naznačovala, že policii ani armádu nebude možné k přímé represi proti demonstrantům použít.⁵⁴⁵

3.5. Demontrace začíná

Student architektury Tibor Erdélyi odešel ráno 23. října na budapešťskou polytechniku, kde pak celé dopoledne bouřlivě diskutovalo o tom, zda odpolední průvod bude, či nebude povolen. Některé z Erdélyiho postřehů však ukazují, že většina studentů i učitelů byla připravena na demonstraci jít – členové profesorského sboru přišli ve slavnostních oblecích s trikolorami; na univerzitním dvoře se shromáždilo několik tisíc studentů; na ulici Budafoki již stáli připraveni lidé v osmi až desíti řadách, k nimž se připojili dělníci z továren a zavěšení ruku v ruce čekali na signál.⁵⁴⁶

Na pódiu stál jeden ze studentských vůdců István Marián a k němu postupně chodili poslové s protichůdnými zprávami. Když byl zákaz odvolán, velitel budapešťské policie Kopácsi se spolu s náměstkem ministra vnitra Mihályim Feketem vypravili ze stranické porady na univerzitu, aby studentským organizátorům osobně potvrdili zrušení zákazu.⁵⁴⁷ V tu dobu se studenti vzhledem k ještě stále platnému zakazu demonstrace ještě připravovali na možný střet s policií. Na příchod uniformovaných vysokých důstojníků na akademickou půdu reagovali podrážděně. O to větší šok způsobilo Feketeovo prohlášení, že zákaz demonstrace byl zrušen. Než se studenti stačili vzpamatovat, Fekete jménem stranické organizace ministerstva vnitra vyjádřil solidaritu s jejich akcí.⁵⁴⁸

Ze zprvu organizované studentské demonstrace se stal nejednoznačný, vícevrstevný a dynamický proces, během něhož se postupně zformovala struktura „ulice“. Vedle sebe tak

⁵⁴⁴ МАЛІАШЕНКО, Особый корпус, s. 24.

⁵⁴⁵ KOPÁCSI, *Die Ungarische Tragödie*, s. 101-104.

⁵⁴⁶ KOZÁK, MÉCS, HEGEDŰS, *Rozhovor s Tiborem Erdélyem*, s. 57-58.

⁵⁴⁷ Tamtéž. Viz též KOPÁCSI, *Die Ungarische Tragödie*, s. 104.

⁵⁴⁸ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

stály tři strukturou, složením a názorovým vybavením rozdílní aktéři – stranický a vládní establishment, snažící se přizpůsobit novým revolučním podmínkám; opoziční „občanská“ společnost, rovněž překvapená vývojem situace a částečně se snažící jít v čele událostí nebo se z nich stáhnout; a konečně „ulice“ – dynamický, chaotický a nově se definující prostor, v němž se nalézali lidé nejrůznějších přesvědčení a názorů (a často lidé apolitičtí) a který svoji radikalitou přesahoval dosud všechny reformní návrhy.

Dopoledne i odpoledne 23. října převládaly euforie, nadšení, pocit výjimečnosti, celonárodní hrdost. Postavou dne se stal „student“, „mladý člověk“ jako symbol obrození, nového začátku a naděje. Sjednocující událostí se stala „národní slavnost“. Rozhlasoví komentátoři kladli důraz na kolektivní formy veřejného projevu jako zpěv (Marseillaise, Internacionála, národní hymna) či recitace básní národních básníků Sándora Petöfiho či Mihálye Vörösmartyho. Vyzdvihovali symboliku národních barev a zvláštních atributů, kterými si studenti vyzdobili své oděvy.

Motiv národní sjednocení se odrážel i v konstatování obrovského množství demonstrantů („...desítky tisíc...“) a propojování studentů s ostatními lidmi definovanými podle pracovního zařazení – dělníky, vojáky nebo podle věku (mladí, staří). Komentátoři se snažili nově vymezit i veřejný prostor. Všimli si nových estetických prvků „ulice“, které dávali do protikladu s běžnou každodenností – otevřená okna, volné ulice ovládané masami lidí a bez veřejné dopravy a rytmu pracovního dne. Město bylo personifikováno jako „koupající se v říjnovém slunci“, „oděné v národních barvách“, „naplněné novým čerstvým větrem svobody“. Nadšení se ale prolínalo i s vážností – konaly se například veřejné přísahy k maďarskému národu. Vizualní a symbolické reprezentace stávající moci ustupovaly nebo byly ničeny, běžný chod institucí byl paralyzován.

První shromáždění demonstrantů se konalo u sochy národního básníka Sándora Petöfiho. Znamý maďarský herec Imre Sinkovits přednesl Petöfiho báseň a přečetl studentské požadavky. Poté se demonstranti vydali do Budy a shromáždili se před sochou polského vojevůdce Józsefa Béma. Rozsah demonstrace překvapil asi nejvíce samotné organizátory. Nejprve se sice spisovatelé prostřednictvím svého předsedy Petera Vereše a po něm i studenti snažili učinit z demonstrace volnou tribunu, na níž by mohli prezentovat aktuální 16ti bodový program schválený studentskými organizacemi.⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ Podle Tibora Huszára z Petöfiho kroužku hledali někoho, kdo by oslovil demonstranty. Volba padla na zástupce spisovatelů Petera Vereše a také na v té době poměrně populárního Jánose Kádára. Když Huszár Kádárovi zavolal, Kádár mu nejprve vynadal, že jsou blázni a říjí se do záhuby a prohlásil, že s tímto

Díky rozhlasovým výzvám se ke studentům připojovali i učni a mladí dělníci z továren v Csepelu a Újpesti. Ti vnesli do demonstrace akcentující problémy kulturní a politické svobody vlastní požadavky týkající se sociálních a bytových problémů. S nimi se objevil i prvek radikality, bezprostřednosti a odhodlání k činům. Tibor Pakh pracoval v automobilce v Csepelu a 23. října se vydal přes řetězový most k soše Józsefa Béma. Vzpomínal, jak se uprostřed davu podobně smýšlejících zbavil komunistického znaku na oficiální vlajce a začal provolávat protiruská hesla.⁵⁵⁰ László Abod se ve své továrně dozvěděl o demonstraci 22. října, ale místní stranický vedoucí varoval své podřízené, aby na ní nechodili. Nakonec se ale Abod k Bémově soše vydal. Podle něj se na začátku hesla demonstrace nesla v duchu reformních myšlenek Petöfiho kroužku, ale s tím, jak v davu rostlo zastoupení například frekventantů vojenské akademie,⁵⁵¹ stále častěji se objevovaly vlajky s vystřiženým symbolem a zněla hesla jako „Rusové domů“ a „Nagy do vlády“.⁵⁵²

Irén Némétiová debatovala se svými kolegy na stranické škole na ulici Györgye Dózsy, zda se demonstrace účastnit. Rozhodli se jít. Také ona si na Bémově náměstí všimla především národních vlajek s vystřiženým znakem a také pestrého sociálního složení davu od studentů po železničáře či dělníky.⁵⁵³ Tibor Tankó odpoledne 23. října seděl u holiče, který se ale přidal k průvodu, takže Tankó vyšel také na ulici a pod vlivem nadšených lidí a vlajčích vlajek se připojil.⁵⁵⁴ Sándor Keresztes pracoval v novinách *Új ember* do pěti odpoledne. Na rozdíl od jiných svědectví si spíše zapamatoval více rudých než národních vlajek.⁵⁵⁵

Spisovateli Györgyi Dalosovi bylo 13 let a pozorně sledoval události tohoto dne. Vzpomínal, jak se na Oktogonu vmísil do davu lidí a poprvé si přečetl 16 bodů studentského programu. Promítalo se mu do nich to, co četl o francouzské revoluci. Zajímavé je, že jeho babička byla členkou komunistické strany a vzhledem ke svým zkušenostem z roku 1944 se

„nezodpovědným zhárstvím“ nechce mít nic společného. Poté oslovili prvního tajemníka Budapešti Imreho Mezöa. Také neúspěšně. in: HEGEDŰS, *Rozhovor s Tiborem Huszárem*. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 55.

⁵⁵⁰ KISS, András, *A Csepel Autógyár történetéről*, *Múltunk*, 2007, No. 2, s. 50-65.

⁵⁵¹ Vojáci z budapešťských kasáren dostali povolení od ministra obrany Istvána Baty se zúčastnit – na autentických fotografiích můžeme vidět mnoho uniforem.

⁵⁵² MOLNÁR, Adrienne, *Rozhovor s Lászlóem Abodem*. 1956-os Intézet OHA, 193. számú interjú, 1988–89, 19. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 62. Technik László Abod (1924–2001) byl během povstání předsedou dělnického výboru. V roce 1958 odsouzen na 8 let, v roce 1961 osvobozen.

⁵⁵³ MARKOVITS, Ferenc, *Rozhovor s Irén Némétiovou*. 1956-os Intézet OHA, 793. számú interjú, készítette 2004 – 2005, 15. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 60. Spisovatelka Irén Némétiová (1919) pracovala od roku 1955 v budapešťském stranickém ústředí.

⁵⁵⁴ NAGY, Gyula. *Rozhovor s Tiborem Tankóem*. 1956-os Intézet OHA, 235. számú interjú, 1990, 16. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 58. Důstojník Tibor Tankó (1931–2004) byl jeden z vůdců povstalecké skupiny v ulici Tüzoltó. V roce 1958 byl odsouzen na 5 let.

⁵⁵⁵ JAVORNICZKY, István. *Rozhovor se Sándorem Keresztésem*. 1956-os Intézet OHA, 104. számú interjú, 1988, 1994, 40. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 58. Právník a politik Sándor Keresztés (1919) byl během revoluce členem revolučního výboru v Budafoki.

obávala každého „srocení“ v obavě před násilnostmi – měla totiž strach z pogromů a z toho, aby se moci neujali „šípáci“.⁵⁵⁶

Také Henrik Vass řešil se svými kolegy v nakladatelství Szikra, zda se účastnit demonstrace. Část byla pro, ale Vass jako vedoucí stranické buňky v nakladatelství byl zprvu proti. Pak si uvědomil, že tím, že se zúčastní, mohou mít alespoň nějakou šanci ovlivnit dění na ulici. U Bémovy sochy podle něj zněly na jeho vkus až příliš nacionalistické slogany. Většina lidí z nakladatelství pak z demonstrace odešla a k budově parlamentu již nepokračovala.⁵⁵⁷ András Bíró se vypravil kolem třetí hodiny k budově parlamentu. Překvapilo ho množství lidí jak na ulicích, tak i v oknech domů, v nichž se k jeho nelibosti začaly objevovat i dlouho ukryvané historické vlajky, a to i z předválečného období. Bíró se pak před parlamentem dostal do sporu s ostatními, když se začala rozsvěcet rudá hvězda na kupoli Parlamentu. Lidé ale skandovali, aby byla vypnuta, neboť ji podle nich „přinesli“ Rusové. Bíró se jim ale marně snažil vysvětlit, že pět cípů symbolizuje internacionální solidaritu pěti kontinentů.⁵⁵⁸

Zatímco Bíró či Vas podle svých slov neskrývali obavy z toho, co se právě děje a kam se živelná demonstrace může vyvinout, Per Olaf Csongovai vnímal radostnou a opojnou atmosféru, kterou zažíval se svými přáteli Istvánem Angyalem a Jozséfm Gálím. Právě tento typ lidí se na rozdíl od pasivních diváků a přihlížejících spontánně účastnil pouličních akcí deklarujících odpor vůči režimu. Csongovai s ostatními například strhávali uliční cedule se jménem Stalin. Neváhali požádat majitele bytů v prvním patře, aby je pustili dovnitř a z jejich okna pak cedule sundávali. Csongovai také vzpomínal, že se vždy kolem takové spontánní akce shromáždila skupina přihlížejících, kteří „pachatele“ povzbuzovali.⁵⁵⁹ Student práv György Forintos vzpomínal, že nejprve šli po ulici Bajcsy-Zsilinszky a poté po ulici Nagykor.

⁵⁵⁶ KELLER, Márkus. *Rozhovor s Györgyem Dalosem*. 1956-os Intézet OHA, 825. számú interjú, 2005–2006, 14. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 66. György Dalos (1943) byl spisovatel a básník.

⁵⁵⁷ KOZÁK, Márton. *Rozhovor s Henrikem Vassem*. 1956-os Intézet OHA, 100. számú interjú, 1987–88, 22. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 59–60. Novinář a historik Henrik Vass (1915–2004) pracoval v letech 1951–61 v knižním vydavatelství Szikra. Během povstání se podílel na obraně stranického ústředí v V. okrsku proti povstalcům.

⁵⁵⁸ KOVÁCS, András. *Rozhovor s Andrásem Bíróem*. 1956-os Intézet OHA, 115. számú interjú, 1987, 13. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 63–64. Spisovatel András Bíró (1925) pracoval v mezinárodním oddělení svazu mladých MADISz a pro noviny Népszava. V roce 1957 emigroval do Francie.

⁵⁵⁹ EÖRSI, László. *Rozhovor s Perem Olafem Csongovaiem*. 1956-os Intézet OHA, 420. számú interjú, 1992, 6. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 62. Režisér Per Olaf Csongovai (1930–2005) bojoval v povstalecké skupině na ulici Túzoltó, po porážce povstání emigroval do Francie.

Připojovalo se k nim stále více lidí a v davu se začaly rozpouštět zábrany a bariéry běžného chování.⁵⁶⁰

Ve skupinách „aktivních“ demonstrantů převažovali mladí lidé od 15 do 30 let.⁵⁶¹ Vzhledem k rozsahu demonstrace byla ochromena městská doprava, a tak se připojovali i lidé marně čekající na pravidelný odvoz do domovů na předměstí. Rostla euforie posilovaná symbolickými akty historického sebeuvědomování, pocitem jedinečnosti okamžiku a vědomím národní jednoty překonávající stranické a názorové rozdíly. Bylo jen otázkou času, kdy se antisovětsky naladěni „radikálové“ střetnou s „reformními“ komunisty a studenty, kteří sice demonstraci iniciovali, ale rychle ztráceli vliv na její průběh a v houstnoucí atmosféře se spíše z dění stahovali. Nacionální rétorika kolidovala s dosavadní státní ideologií. Zahraniční dopisovatelé si všimli incidentů, jako byl ten, který zaznamenal Sefton Delmer z Daily Express – posluchači stranického institutu, s Internacionálou na rtech, se střetli s jinou skupinou studentů. Padly nadávky a výkřiky vzájemného obviňování. Skončilo to vzájemným sbratřením a společným zpěvem Marseillaisy.⁵⁶²

Negativní vymezování národního cítění se obracelo proti znakům komunistické moci a především sovětské vojenské přítomnosti. Symbolické akty radikálního rozchodu s ideologií režimu nabývaly na důležitosti a v průběhu dvou tří dnů se v Budapešti rozhořely hranice s Marxem, Engelsem, Leninem, ale také s ruskými klasiky. Z vydrancovaných kanceláří a sekretariátů létaly stovky Rákosiů, které končily za kolektivního, uvolňujícího nadšení na hranicích. Na památnících národní historie vlály nové vlajky, visely fotografie Nagye a Petőfiho. Terčem kolektivní agresivity se stávaly pomníky sovětsko–maďarského přátelství a hroby padlých sovětských vojáků, ze kterých byly strhávány rudé hvězdy. Stalo se tak například v Biharkeresztu, Berettyóújfalú či Dunaföldváru.

⁵⁶⁰ ROMVÁRI, Zsuzsa. *Rozhovor s Györgyem Forintosem*. 1956-os Intézet OHA, 354. számú interjú, 1991, 14 ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. s. 58. Právnik a sociolog György Forintos (1935–2005) byl jedním z vůdců MEFESZu a účastnil se bojů v kině Korvin. V roce 1958 odsouzen na tři roky, o rok později propuštěn.

⁵⁶¹ SCHREIBER, Thomas, Young marxists vs. "red fascists", *Le Monde*, 4.12. 1956, in: LASKY, Melvin J. (ed.), *The Hungarian Revolution*, New York: Frederick A. Praeger 1957, Cit. podle LETTIS, MORRIS, *The Hungarian Revolt*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.hungarianhistory.com/lib/revolt/rev09.htm>.

⁵⁶² DELMER, Sefton, Ideologues and Marseillaise, *Daily Express*, 24.10. 1956, in: LASKY, Melvin J. (ed.), *The Hungarian Revolution*, New York: Frederick A. Praeger 1957, Cit. podle LETTIS, MORRIS, *The Hungarian Revolt*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.hungarianhistory.com/lib/revolt/rev09.htm>.

3.6. Poslední projev

Pařížané atakovali Bastilu, ruští bolševici dobývali Zimní palác, obyvatelé Budapešti 23. října mířili k budově rozhlasu. Bastila měla skrývat politické vězně, Zimní palác byl sídlem vlády Alexandra Kerenského, budapešťský rozhlas byl klíčem k dalšímu šíření reformního programu. Bez jeho ovládnutí neměli demonstranti šanci, aby se o jejich akci dozvědělo celé Maďarsko. Obsazení těchto geografických bodů se odehrálo vždy v prvních okamžicích revoluce a pak se stalo předmětem interpretací a uměleckých zobrazení, které se dostaly do obecného povědomí, byť často kolidovaly s pozdější střízlivou historiografickou rekonstrukcí.⁵⁶³ Mezi účinné prostředky reprodukce paměti totiž patří zhuštění komplikovaných událostí do jednoho klíčového okamžiku podaného v dramatické struktuře a s dostatečným emocionálním nábojem. Ten nakonec utkví v paměťovém sítu, stává se nejdělečným námětem pro umělecké zpracování a jako „Příběh“ se přenáší na další generace, ať už ideologické interpretace nebo deformující estetizace. Symboličnost dobytí Bastilly převážila skutečnou strategickou hodnotu tohoto činu.⁵⁶⁴ Stejně tak útok na Zimní palác, základ bolševické revoluční vizuální hagiografie, se odehrál za vrcholně dramatických okolností, pohříchu však jen v Ejzenštejnově umělecké fikci. V obecném povědomí jsou oba vizuální zážitky zafixovány natolik, že si je zobecňujeme a projektujeme do skutečných událostí.

Maďarský rozhlas se měl stát podobným symbolickým centrem maďarského povstání. Vedení rozhlasu čekalo na ohlášený projev prvního tajemníka Geróa. Jeho příjezd do budovy rozhlasu byl vzhledem situaci ve městě nemožný. Do budovy stranického sekretariátu se za ním proto vypravili rozhlasoví technici, aby jeho projev nahráli. Mezitím však bylo rozhodnuto, že Geróův projev bude vysílán přímo z budovy parlamentu z místní vysílačky. Lidé v domácnostech usedali k rozhlasu, který se stal během dne pro nezúčastněné jediným komunikačním prostředkem mezi domovem a děním venku. V úřadech, na ministerstvech a v továrnách se lidé shromažďovali kolem radiopřijímačů a s rozporuplnými pocity očekávali tajemníkův projev. Vizuální vjemy probíhajícího dne, nekonečný průvod lidí procházející budapešťskými bulváry, rozstříhané státní vlajky, projíždějící nákladní vozy plné nadšené mládeže, atmosféra „neobvyklého“, to vše si žádalo vysvětlení.

⁵⁶³ CORNEY, Frederick C., *Telling October. Memory and the Making of the Bolshevik Revolution*, Cornell University Press, Ithaca and London 2004.

⁵⁶⁴ K Bastille a jejímu dobytí jako symbolickému centru Francouzské revoluce viz. LÜSEBRINK, Hans-Jürgen, REICHARDT, Rolf, *The Bastille. A History of a Symbol of Despotism and Freedom*, Duke University Press: Durham and London 1997.

Ernő Gerő měl přednést státnický projev, který měl situaci uklidnit a akceptovat alespoň část požadavků demonstrantů.⁵⁶⁵ Měl, ale udělal přesný opak, a proslovil tak svůj politický nekrolog. Dal dohromady jen několik frází, které ale v kontextu vzrušené atmosféry působily urážlivě a nebezpečně. Slovní spojení jako diktatura proletariátu, kontrarevoluční síly či nepřátelé maďarského národa, které Gerő adresoval účastníkům demonstrace, získala najednou reálný podtext fyzického násilí a hrozby represe. Napětí, nespokojenost a pocit ohrožení rostly. Bylo několik minut po osmé hodině večer.⁵⁶⁶

Projev měl také demotivující účinky na komunistické funkcionáře, ať už reformisty nebo stalinisty. Ti první si uvědomili, že agresivní dikcí projevu byla přerušena důležitá komunikační linie v době, kdy ještě demonstranti „žádali“ a strana mohla z vlastní vůle „dávat“. Po Gerőově projevu demonstranti mohli jen „brát“, aniž by se kohokoliv ptali, a komunisté na nižších stupních, kteří s nimi přicházeli do styku, jim v tom mohli jen násilím bránit, nebo nečinně přihlížet. Pro ty druhé zase v Gerőově projevu chyběl náznak jakékoliv instrukce – co mají dělat? Mají bojovat, mají se chopit zbraní? Vypukla skutečně kontrarevoluce nebo fašistický puč? Pro mnohé posluchače byl projev natolik šokující, že těsně po jeho skončení ještě čekali, že přijde nějaký dodatek, nějaký závěr, něco opravdu konkrétního a důležitého.⁵⁶⁷

Po pěti sekundách se nepozorný hlasatel bezmyšlenkovitě ohlásil slovy „*A nyní následuje taneční muzika.*“ A jak poznamenal jeden posluchač, „...*tanec skutečně nastal!*“⁵⁶⁸ Policejní prezident Kopácsi ve svých pamětech zaznamenal atmosféru, která se rozhostila na policejním velitelství po vyslechnutí Gerőova projevu. „*On se zbláznil!*“; „*Neví, co mluví!*“; „*Nemá vůbec poněti, co se děje v ulicích!*“ – tak zněly některé reakce Kopácsiho spolupracovníků.⁵⁶⁹ Příslušníci represivních složek tušili, že Gerő tímto projevem překročil pomyslnou hranici – vyhlásil demonstrantům válku. Věděli, že jako reprezentanti státu budou muset plnit případné rozkazy ke střelbě či k potlačení demonstrace. Věděli, že ve vzduchu visí hrozba ozbrojeného střetu, občanské války. Tušili, že mnozí z nich se nemusejí dožít rána. Ještě ostřeji viděli nejbližší budoucnost příslušníci tajné policie ÁVH. Opět se spolehněme na Kopácsiho paměti, ve kterých rekonstruuje scénu tak, jak mu ji sdělil jeden z jeho spolupracovníků, který byl přítomen ve chvíli, když v budově ÁVH příslušníci poslouchali

⁵⁶⁵ SZALAY, 1956 *sajtója*, s. 8.

⁵⁶⁶ GOSZTONYI, Peter (ed.), *Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1981, s. 157.

⁵⁶⁷ KOPÁCSI, *Die Ungarische Tragödie*, s. 111.

⁵⁶⁸ Tamtéž.

⁵⁶⁹ Tamtéž.

Gerőův projev. Jeden z důstojníků vytáhl během projevu pistoli a vyhrožoval, že Gerőa „...odpráskne.“ Ostatní měli co dělat, aby ho udrželi. Důstojník pak znechuceně odhodil pistoli na zem a s jasnozřivostí prorokoval: „*Tahleta svině Gerő nás má na svědomí. Kvůli němu tady všichni zdechnem.*“⁵⁷⁰

3.7. Hledá se vůdce

Stranické vedení se při pohledu na znervóznělé masy odhodlalo zatáhnout za záchrannou brzdu, která mohla situaci uklidnit – povolali Imreho Nagye. On sám měl mnoho důvodů pro to, aby se po všech tahanicích a ústřích, které provázely jeho odstoupení z funkce premiéra a jeho postupnou degradaci až na pozici ze strany vyloučeného důchodce, obrátil k stávajícímu vedení zády. Neudělal to, znal pravidla hry. Po odstranění svého nejnebezpečnějšího politického rivala Matyáse Rákosiho na červencovém plénu MSP v roce 1956 opět stouply jeho šance na získání premiérského postu, zvláště když se do popředí dostaly agilní a proreformně naladěné osobnosti jako János Kádár nebo Zoltán Vas. Nagy tušil, že nastal čas, aby se vrátil do vysoké politiky za podmínek, které si určí sám. Cítil za sebou nezpochybnitelnou podporu mnoha lidí, v čemž ho utvrzovala skupina jeho přívrženců, kteří ho obklopovali – jeho zeť Ferenc Jánossi, Géza Losonczy či Miklós Vasárhelyi.⁵⁷¹ Ti ho nejprve přemlouvali, aby se postavil do čela demonstrace. Nejen jeho kolegové z vedení strany, ale i studenti v něm viděli vůdce rodícího se hnutí. To ale Nagy zásadně odmítal. Báł se, že přílišný radikalismus vyvolá represivní protireakci a posílí ve vedení stalinisty. Jako přesvědčený komunista se značnou částí studentských požadavků nesouhlasil, neboť v nich viděl ohrožení základů socialistického zřízení.⁵⁷²

Miklós Vasárhelyi vzpomínal na okolnosti, jež zavedly Nagye až k oknu Parlamentu, z něhož promluvil k demonstrantům.⁵⁷³ Již od léta měl Nagy v plánu, že víkend od 20. do 21. října stráví na vinobraní v Badacsonyi. Když se ale Vasárhelyi před Nagyem zmínil, že se na

⁵⁷⁰ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 247-248. Viz též svědectví Miklóse Vasárhelyiho, VÁSÁRHELYI, Miklós, *A Nagy Imre-csoport október 23-án.* in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁵⁷¹ Podobný názor panoval i na sovětské straně, i když z obou stran se spíše jednalo o zbožné přání, než o skutečnou reálnou možnost. Ve svých vzpomínkách syn Nikity Chruščova Sergej uvažuje, zda by nebylo lepší, kdyby Chruščev do Budapešti odletěl, neboť podle něj se otec dohodl s Gomulkou, dohodl by se i s Nagyem. ХРУЩЕВ, *Никита Хрущев*, s. 234. V tomto bodě ovšem Sergej Chruščev silně přeceňuje Nagyovu úlohu v povstání i jeho možnost ovlivňovat povstalice.

⁵⁷² АВП РФ. Ф. О77. ОП. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 130-131. Запись беседы Ю.В. Андропова с Э.Герё. 29 июня 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 23. s. 127.

⁵⁷³ *A forradalom emlékezete. Személyes történelem.* s. 55-56.

pondělí 22. října plánuje demonstrace před polskou ambasádou a že by místo na žních měl být tam, Nagy odmítl a nechtěl o tom dál mluvit. V pondělí 22. října se ale přesto vrátil do Budapešti. V úterý 23. října dopoledne se Miklós Haraszti, Szilárd Újhelyi, Miklós Vásárhelyi, Ferenc Jánossi a Miklós Gimes shromáždili u Pála Losonczyho a poslouchali zprávy, v nichž byl oznámen a posléze zase odvolán zákaz demonstrace. Většina z přítomných nesdílela nadšení, které v tu chvíli panovalo mezi studenty, na druhou stranu byli rádi, že byl zákaz odvolán. Shodli se také na tom, že demonstrace nesmí být narušena provokací. Také se domnívali, že by se Nagy měl demonstrace účastnit, například se dostavit na shromáždění u Petöfiho pomníku. Nagy ale byl proti.⁵⁷⁴ Výsledek demonstrace byl v tomto okamžiku nejistý a případnou účastí na ní by si Nagy definitivně uzavřel cestu do stranického vedení. Byl dobře informován a zřejmě se k němu donesly zvěsti o záměru prvního tajemníka Ernő Gerőa provést represivní akci proti několika desítkám představitelů reformního proudu, mezi nimiž byl v té době ještě nestraník Nagy.⁵⁷⁵

Nicméně ať chtěl či ne, jeho jméno se neslo ulicemi. Nagyovci byli v neustálém kontaktu s Petöfiho skupinou, konkrétně Gáborem Tanczosem, a z budovy rozhlasu je informoval redaktor Péter Földes. Když se dozvěděli, že se demonstrace bude konat, Nagy šel domů do Budy na ulici Orsó se svým zetěm Ferencem Jánossim na oběd. Vásárhelyi s Losonczyem se mezitím vydali k budově rozhlasu a zde se pokoušeli jménem Imre Nagye neúspěšně zprostředkovat dialog mezi vedením rozhlasu a demonstranty. Nagyovi přátelé a zástupci studentů neustále Nagye žádali, aby se k demonstraci připojil, Nagy ale nechtěl nic dělat bez vědomí stranického vedení. Až na oficiální pozvání člena politbyra Józsefa Mekise, aby promluvil před demonstranty na Kossuthově náměstí, reagoval souhlasně. V klidu si napsal krátký projev a pak pro něj přijelo vládní auto. Kolem půl deváté večer dorazil do budovy parlamentu a zřejmě veden iluzí o síle vlastního projevu pokusil se sehrát roli zachránce okamžiku.⁵⁷⁶

Krátce po svém příjezdu byl uveden do horní místnosti parlamentu, odkud mohl hovořit k davu z okna. Bylo 21:00, reproduční technika byla sice na místě, ale dav byl již tak velký, že řada demonstrantů jeho projev slyšet nemohla. Atmosféra byla pro Nagye nepříjemně konfrontační – z nálady na náměstí bylo cítit, že to, co dav očekává, je něco jiného, než na co se připravil.⁵⁷⁷ Jen málo se odchýlil od svého připraveného projevu, na jeho

⁵⁷⁴ RAINER, *Imre Nagy*, s. 99 -100.

⁵⁷⁵ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 248.

⁵⁷⁶ RAINER, *Imre Nagy*, s. 100.

⁵⁷⁷ Tamtéž.

„Soudruzi“ však reagovali lidé, podle Rainera když ne nepřátelsky, pak velmi rezervovaně. Ozýval se pískot, bučení a volání „*Nejsme soudruzi... „...již nikdy více soudruzi!*“ Nagy se snažil oslovení doplnit, „*Drazí mladí přátelé*“, na to mu demonstranti odpovídali „*Celá Budapešť je tady... „Národ je tady...*“. Podle Rainera se nálada lidí, kteří s nadějí a trpělivě čekali hodiny na náměstí, „...*rychle změnila ve zmatek, zklamání a nepřátelství.*“⁵⁷⁸ Nagy pokračoval: „*Souhlasím s vašimi požadavky, ale nejsem členem vlády, ale pokud se dostanu k moci, splním je. Nyní jděte domů.*“ Nagy dále poblahopřál „...*demokratické maďarské mládeži*“, že se pokusila odstranit překážky „*blokující další rozvoj směrem k socialistické demokracii.*“ Apeloval na jejich smysl pro zodpovědnost, možnost dalšího rozvoje viděl jen ve vnitrostranických jednáních. Slíbil, že ÚV a vláda brzy zahájí nezbytná opatření.⁵⁷⁹

Podle Rainera ale lidé nečekali stranického aparátčíka slibujícího změny ve straně, ale někoho jako politického vůdce z 19. století Lájose Kossutha, který by jim emotivně slíbil splnění jejich požadavků, někoho, kdo by je v dlouhodobé tradice maďarské historie vyzval ke společné přísaze zavazující k nějaké kolektivní akci. Čekali, že Nagy překročí Rubikon, prohlásí se za vůdce povstání a povede je.⁵⁸⁰ Jediné, co dav trochu uspokojilo, byl Nagyův návrh, aby společně zpívali hymnu. Nagy se pak vrátil do kanceláře vicepremiéra Erdeie. Tam se také později dozvěděl o střelbě u rozhlasu. Chtěl se tam hned vydat, ale přítomní členové politbyra mu v tom zabránili. Doprovodili ho do nedaleké ulice Akademia, kde sídlily stranické orgány. Dav ale byl nespokojený. Nákladní auta nabírala odhodlané a radikalizované demonstranty s jediným heslem – „*Pojďte k rozhlasu!*“

3.8. „Vydrž, Pepo!“

Mezitím se u Stalinova pomníku, který byl odhalen 21. prosince 1951 na místě zrušeného kostela Regnum Marianum, odehrávala další „ikonická“ scéna maďarského povstání. K zemi se porouchala symbolická opora maďarského komunistického režimu, svorník sovětsko-maďarské revoluční cesty. Socha jako výrazná dominanta prostoru a symbol panující moci zmizela. Jak poznamenala Katherine Verderyová, politický řád a moc úzce souvisí s prostředím, ve kterém fungují. Proto i změna režimu zákonitě vyvolává nutnost ovládnout i onen fyzický prostor a zbavit se znaků a symbolů předchozího režimu. Jak

⁵⁷⁸ Tamtéž.

⁵⁷⁹ O Nagyovi informovalo i rádio Kossuth: „*Budapesti fiatalok ma délután a Parlament elé vonultak. Az esti órákban Nagy Imre elvtárs szólt a fiatalokhoz. Nagy Imre elvtárs jelenleg tárgyal az ifjúsági küldöttekkel és több képviselővel.*“ (22:03 23.10.) in: SZALAY, 1956 *sajtója*, s. 14.

⁵⁸⁰ Tamtéž. s. 102-103.

poznamenala Verderyová, „*Sochy symbolizují slavnou osobnost, ale zároveň jsou „tělem“ této osobnosti. Socha zabraňuje přirozenému rozpadu fyzického těla, nahrazuje temporalitu spojenou s lidskou bytostí, přenáší ho do hájemství posvátného a bezčasového. Stává se ikonou. Ikonoklasmus proto provází historii ikon. Stržením sochy a jejím zničením tak sochu dostáváme z fyzického prostoru, krajiny, ale tím, že může být stržena, zbavujeme sochu = osobnost její ochrany, kouzla. Je zbavena své sakrálnosti/posvátnosti a bezčasovosti, posvátné se stává profánním.*“⁵⁸¹

A jak zdůraznil Bedřich Loewenstein, „...*symboly jsou přirozeně jen zdánlivým samoučelem. Naznačují podíl na moci, chtějí zprostředkovat legitimitu...*“⁵⁸² V ničivé agresivitě takovýchto akcí se s určitou nadsázkou odehrával stále se opakující převratový magický rituál, ve kterém jsou symboly moci ničeny jako předzvěst zničení moci samotné.⁵⁸³ Vypjatý smysl pro historickou symboličnost nejenže vědomě směřoval k navazování zpřetrhaných národních symbolických vazeb, ale tíhl i k vytváření vazeb nových. Studenty dráždily viditelné symboly komunistické moci, a proto již do svého programového prohlášení začlenili požadavek stržení Stalinova pomníku na ulici Györgye Dózsy a na jeho místo chtěli nechat postavit pomník „...*hrdinům a mučedníkům boje za svobodu z let 1848–49.*“ Když jim absence represivní moci umožnila ovládnout městský prostor, nebylo daleko od slov k činům – neuplynulo ani 48 hodin a bronzový Stalin ležel rozdrčen, na jeho tváři se skvěla dvě hanlivá písmena W. C., aby posléze byla na torzo jeho hlavy, v duchu neopakovatelné lidové ironie, nasazena dopravní značka STOP.

Destrukce pomníku nebyla primitivně živelnou akcí, ale promyšleným jednáním několika skupin, k nimž se postupně přidávali kolemjdoucí. Toto jednání probíhalo několika návazných akcí, jako byl přistavení žebříků, připevnění ocelových lan a jejich zaháknutí za připravené nákladní vozy a také narušení základů sochy svářeči. Kolem Stalinovy hlavy se ovinula železná lana a pět nákladních vozů se pokoušelo sochou pohnout. Neúspěšně. Zpočátku se zdálo, že neúspěch je zapříčiněn malou vahou nákladních vozů, a tak se snažily jejich korby zatížit, nejprve lidmi, poté kostkami připravenými na cestě. Charles Farkas popisoval počáteční situaci takto: „*Alej byla přeplněna skupinami lidí a všichni směřovali ke Stalinově soše. Žebříky byly opřeny o monstrózní tělo. Z dálky lidé, kteří lezli na žebříky, vypadali jako malé postavy, mravenci lezoucí na kmen stromu. Najednou se svařovací hořáky*

⁵⁸¹ VERDERY, *The political lives of dead bodies*, s. 4–6.

⁵⁸² LOEWENSTEIN, Bedřich, *Animal symbolicum? Historicko-antropologické úvahy*, in: LOEWENSTEIN, Bedřich, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*, Doplněk 1997, s. 104.

⁵⁸³ Tamtéž.

rozzářily okolo obrovské bronzové sochy. Svářeči zápasili s velkým množstvím kovu. Navijáky ocelových kabelů se ovinuly kolem sochy a snažily se vyrvat obrovskou postavu ze základny. Socha se na chvíli pohnula a pár lan prasklo. Žebříky byly uvedeny zpět na místo a svářeči se znovu pustili do práce. Uplynula asi hodina, jak jsme tam stáli, ale nikdo se ani nehnul. Občas kolem projížděly vojenské nákladní automobily plné civilistů, většinou mladých dělníků z různých továren. Dav byl klidný, světlometry osvětlovaly obrovskou postavu ze všech stran. Lana byla napnutá; socha se pohnula znovu a pak se začala pomalu ohýbat, dokud se nezřítila na chodník.⁵⁸⁴

Kolektivní zážitek lidové slavnosti podporovaly nápisy ironického charakteru – ještě než se Stalin svalil k zemi, umístil mu někdo přes jeho ústa nápis: „Rusové, až budete odsud utíkat, nenechte mne tu!“. Po soše zůstaly na soklu jen boty, do nichž demonstranti umístili národní vlajku. Bronzový diktátor byl pak potupně vláčen ulicemi Budapešti, aby ráno 24. října ozdobila jeho zdeformovanou hlavu dopravní značka s ironickým STOP a na jeho tváři se objevila dvě písmena W. C. András Pongrátz zdůraznil dva momenty v chování davu – všichni se snažili pomoci té aktivní skupině, která se pustila do demontáže pomníku, ale jejich pomoc byla spíše chaotická a členové skupiny se spíše snažili, aby nedošlo ke zranění při manipulaci s bronzovým kolosem. Zadruhé, v euforické atmosféře se „rozpouštěly“ sociální či profesní rozdíly.⁵⁸⁵ Nakonec se socha skácela na zem. Pongrátz tento moment popisuje jako jeden z nejradostnějších ve svém životě, ležící rozbitou sochu připodobnil k mrtvole, konkrétně mrtvole komunismu, na níž ihned vystoupil na znamení porážky a smrti nepřítele.⁵⁸⁶ Gábor Karátson zase vzpomínal, jak byli lidé u Stalinovy sochy v dobré náladě a směrem k soše škodolibě volali: „Vydrž, Pepo!“, což bylo populární sportovní skandování. Když socha spadla, dav začal zpívat jednu z písní z oblíbené opery.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ FARKAS, Charles, *Siege of the Radio Building*, Freedom Fighter 56 Oral History Project, [cit. 2013-02-17] Dostupné z http://www.freedomfighter56.com/en_stories_1adult.html.

⁵⁸⁵ „...No one there was foreman or line-worker, student or teacher. There everyone was equal and everyone wanted to help.“ in: PONGRÁTZ, András, *Toppling of the Stalin statue* (27.5. 1996 – Tucson, Arizona). Freedom Fighter 56 Oral History Project, [cit. 2013-02-17]. Dostupné z:

http://www.freedomfighter56.com/en_stories_1active.html.

⁵⁸⁶ Tamtéž.

⁵⁸⁷ ROMVÁRI, Zsuzsa, *Rozhovor s Gáborem Karátsonem*. 1956-os Intézet OHA, 401. számú interjú, 1991–92, 14 ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 67-68. Malíř a spisovatel Gábor Karátson (1935) byl během povstání členem revolučního výboru na ELTE. V roce 1957 odsouzen na jeden rok.

3.9. „Mikrofony na ulici!“

Kolem páté hodiny odpoledne obklopoval budovu rozhlasu několikatisícový dav. Problémem byla vzájemná interakce mezi davem a vedením rozhlasu.⁵⁸⁸ Na jedné straně stál proměnlivý, ale nikoliv bezhlavý a nemyslíci dav lidí, emocionálně rozrušený pod dojmem kolektivního zážitku, který postupně odbourával zábrany v sociálním chování, a prožívající určitý druh katarze. Tento dav se postupně strukturoval na vůdce, akční skupiny a přihlížející. Objevovali se lidé, kteří se odvážili více než pasivního aktu odporu. Ti pak byli vybíráni do delegací, které pak ochranka vpouštěla dovnitř, aby se setkali s vedením rozhlasu. Na straně druhé stáli zástupci oficiální instituce reprezentované ředitelkou a členkou ústředního výboru Valérií Benkeovou. Na jednu stranu zachovávali své povinnosti v rámci hierarchie a zprvu nechtěli připustit jiný způsob komunikace než prostřednictvím oficiálních komunikačních kanálů a osob k tomu určených. Na druhou stranu řada z nich sympatizovala s reformními požadavky. Navíc bylo pravděpodobně těžké se ubránit emoční vlně, která k budově rozhlasu dorazila s davem. Nešlo tak jen o střet mezi těmi, kteří požadovali reformu režimu a těmi, kteří se těmto změnám bránili, ale o střet principu hierarchické moci a jejích struktur s anarchií rodící se revoluční ulice.

Zaměstnanci rozhlasu se pokoušeli navázat s demonstranty kontakt prostřednictvím symbolické komunikace. Vyvěšovali národní vlajky, jejichž „stará“ a „nová“ podoba se stala pro vnímání davu rozlišovacím znakem mezi „námi“ a „jimi“. Ředitelka Benkeová se také spolu s jedním sportovním novinářem snažila vystoupit na balkoně v prvním patře. Neúspěšně. Odpovědí jim bylo skandování hesel jako „*Chceme svobodný rozhlas!*“ či „*Mikrofony na ulici!*“. Per Olaf Csongovai vzpomínal, jak před vchodem do rozhlasu lidé

⁵⁸⁸ Rekonstrukce obléhání rozhlasu je založena především na osobních svědectvích, která jsou limitována několika skutečnostmi. Vizuální obzor byl v noci značně zúžený, účastníci viděli jen omezený výsek a často měli tendenci tento zúžený pohled vydávat za komplexní pohled na situaci. Problematické je také jejich vnímání času a časové posloupnosti. Svědectví těch, kteří přicházeli zvenčí či se stali jen náhodnými účastníky, se často výrazně liší od svědectví těch, kteří zůstali uvnitř budovy rozhlasu. Z řady svědectví jsem vybral například *Angyal István saját kezű vallomása, 1956. október 23-ról*, in: EÖRSI, László. *Angyal István saját kezű vallomása*. Budapest 1991, s. 29-31. in: *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/1956_seged. EÖRSI, László. *Rozhovor s Pálem Kabelácsem*. 1956-os Intézet OHA, 202. számú interjú, 1988, 12. ív.; cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 78-79. (Pomocný dělník Pál Kabelács (1937) se účastnil bojů v povstalecké skupině na ulici Tompa. V roce 1957 odsouzen na 17 let. V roce 1963 osvobozen.); KÖRÖSÉNYI, András. *Rozhovor s Andrásem Libikem*, 1956-os Intézet OHA, 186. számú interjú, 1989, 14. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 84. (András Libik (1932) byl režisér a filmový producent.); HEGEDŰS, András B. *Rozhovor s Elekem Nagyem*. 1956-os Intézet OHA, 22. számú interjú, 1986, 32. ív., cit. podle *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 82. (Důstojník Elek Nagy (1926–94) byl během revoluce předsedou Csepelského revolučního výboru. V roce 1958 odsouzen na 12 let, v roce 1963 propuštěn); MARTON, Endre, *An atmosphere of revolution*, Associated Press, 25.10. 1956, in: LETTIS, MORRIS. *The Hungarian Revolt*. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://www.hungarianhistory.com/lib/revolt/rev10.htm>; KALMAR, György, *The battle of the radio building*, Radio Kossuth (24.10. 1956), in: LETTIS, MORRIS. *The Hungarian Revolt*, [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://www.hungarianhistory.com/lib/revolt/rev09.htm>; *Bílá kniha*.

rozrušeně křičeli na strážce hlídající rozhlas a dožadovali se vpuštění dovnitř. Csongovai byl zvolen jako delegát, aby s vedením rozhlasu vyjednal odvysílání 16ti bodového studentského programu, což mělo uklidnit dav. Csongovai byl vpuštěn do budovy, kde se setkal se svým známým, novinářem Péterem Földesem, a společně šli za ředitelkou Benkeovou, která seděla pod stolem a telefonovala. Požadavek odmítla s tím, že není v její pravomoci 16 bodů odvysílat, musí zavolat na stranické vedení – tam jí ovšem sdělili zamítavé stanovisko.⁵⁸⁹

V pozdějších interpretacích kádárovské propagandy již vzájemná komunikace mezi demonstranty a vedením rozhlasu vypadala trochu jinak. „*První delegace, složená z několika studentů, vyzývavě se chovajícího mladého muže nepěkně působícího zevnějšku a jednoho či dvou nesympatických starších lidí, celkem asi z dvanácti lidí, vystupovala velmi agresivně.*“ Žádali, abychom přerušili normální program vysílání a aby oni mohli přečíst do mikrofonu své požadavky, formulované v šestnácti bodech. Benkeová dále prohlásila, že vysílání nelze přerušit, ale že je ochotná nechat studentský reformní program přečíst v nejbližších zprávách a v relaci, která byla připravována z demonstrace. Odmítala studentům poskytnout mikrofon, vpustit je do studia, protože by to „...vyvolalo při nejmenším babylonský zmatek, anarchii nebo demolování studia“.

Jeden mladík měl údajně vyskočit, hrubě Benkeové vynadat: „...nepovolíme, dokud rozhlas nebude patřit lidu“. Na otázku, jak si to představuje, odpověděl: „Dejte mikrofon na ulici, aby každý mohl do něj říci, co chce!“ Zaměstnanec rozhlasu L.M. dále vzpomínal: „Po delší ostré diskusi převzali slovo vychovanější a umírněnější členové delegace, zřejmě studenti, a přijali naše podmínky. Jediná vážná debata byla kolem požadavku stažení sovětských jednotek. Vzpomínám si, že i v tomto bodě jsme se dohodli na formulaci, v níž se mluvilo o plné nezávislosti na Sovětském svazu na zásadách rovnoprávnosti.“⁵⁹⁰

Někteří lidé z delegace pak vystoupili na balkoně v prvním patře budovy, ale jejich projevy zanikaly ve vzrůstající vřavě a tmě. Přítomnost studentů na balkoně potvrdil i István Angyal, který na balkoně viděl studenty mluvící do mikrofonu. Podle něj tam byl i žebřík,

⁵⁸⁹ EÖRSI, *Rozhovor s Perem Olafem Csongovaiem*. in: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, s. 71-72.

⁵⁹⁰ Přes všechnu zaujatost a předpokládanou ideologickou manipulaci je svědectví zajímavé bezprostředními postřehy nepoznamenanými ještě ideologičností Béreczovy *Kontrarevoluce perem a zbraní*. Kromě negativního hodnocení některých členů delegace („...nepěkně působícího zevnějšku...“, „...zanedbalý zevnějšek...“, „...nesympatických starších lidí...“, „...vystupovala velmi agresivně...“) nenalezneme žádný ideologický model, podle kterého by svědek nějak svůj text upravoval. Můžeme ho proto považovat za autentické svědectví. in: *Ve studiu budapeštského rozhlasu /vypráví L.M./*, in: *Bílá kniha*, str. 13 –14. Podle svědectví plukovníka Miklóse Orbána pustila ostraža do budovy asi deset členů delegace. Svědectví plukovníka ÁVH Miklóse Orbána, in: GOSZTONY, *Der Ungarische Volksaufstand*, s. 153.

díky němuž se na balkon dostávali další a další lidé.⁵⁹¹ Pokusy navázat kontakt s vedením rozhlasu či dostat se do vysílání nevyšly. Lidé se proto pokoušeli dostat do komplexu budov rozhlasu zadní cestou. Okolo osmé hodiny dav vyrval kovaná vrata spojující budovy rozhlasu se sousedícím náměstím. Schylovalo se k přímé násilné konfrontaci mezi demonstranty a několika jednotkami, které měly na starost ostrahu rozhlasu. Smíšené jednotky ÁVH, pořádkové policie a kurzantů z vojenské akademie však neobdržely konkrétní rozkazy. Jejich jednotlivá velící centra, především ministerstvo vnitra, mlčela nebo neustále opakovala zákaz ostré střelby. V komplexu budov rozhlasu se kolem třetí hodiny odpoledne nacházelo jen asi 16 mužů ostrahy a jeden oddíl ÁVH, jimž velel zástupce velitele budapešťské ÁVH major József Fehér. Postupně byly jednotky ÁVH posilovány – z tzv. I. oddílu přijelo na pomoc 220 a z tzv. II. strážního oddílu přijelo dalších 200 mužů.

Mezi osmou a devátou hodinou večerní se demonstrace definitivně změnila v chaotickou a nepřehlednou masu, v níž se ke slovu dostávají mnohem radikálnější lidé, lidé z „ulice“ – učni, „kluci z Ferencvárose“, vojáci, dělníci. Demonstranti u rozhlasu nemohli slyšet projev prvního tajemníka Geróa ve 20:00. Megafony ani žádná jiná reprodukční technika nebyly v tu dobu již v provozu a v nastalé vřavě toho nemohlo být moc slyšet. Reportéři, kteří se dostali z budovy rozhlasu ještě v době, kdy byla cesta k rozhlasu propustná, přesto stačili přivést čerstvý záznam Nagyova projevu z budovy Parlamentu. Zvukový záznam pustili přes improvizovaný tlampač a první řady demonstrantů u rozhlasu, které jediné ho mohly slyšet, reagovaly podobně jako ty před parlamentem – pískáním a nesouhlasnými výkřiky.⁵⁹²

Lidé proudící ulicemi se tlačili na již stojící demonstranty před hlavními vraty a pokoušeli se pomocí rozhlasového montážního vozu prorazit dřevěné dveře u vchodu. Zatím neúspěšně, neboť policistům se podařilo vůz vtáhnout zpátky na dvůr rozhlasového komplexu.⁵⁹³ Ulice kolem rozhlasu byly doslova „zacpané“, ústředí tajné policie se proto pokusilo vyslat posilu v sanitních vozech, které jediné měly šanci, aby jim lidé udělali místo. Když však přihlížející průhledy zjistili, že se v sanitkách převážejí zbraně a sedí tam převlečení uniformovaní policisté, zbili je do bezvědomí a zmocnili se jejich zbraní. Jak vzpomíná nadporučík Decsi, skupina, které se kolem něj shromáždila, tak získala dvě pistole, pušku a ruční granáty.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ *Angyal István saját kezű vallomása.*

⁵⁹² *Bílá kniha*, s. 15.

⁵⁹³ ZINNER, *Revolution in Hungary*. s. 243; *Bílá kniha*, s. 24; GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*. s. 15 – 16.

⁵⁹⁴ Svědectví nadporučíka honvédů Jánose Decsiho in: GOSZTONY, *Der Ungarische Volksaufstand*, s. 162.

K střetům docházelo i na prostranstvích sousedících s budovou rozhlasu, které se policejní jednotky snažily přehradit a zabránit tak přílivu dalších demonstrantů do prostoru před vchodem rozhlasu. Už jen salvy z pušek dokázaly demonstranty zahnat a donutit je k částečnému vyklizení náměstí. Lidé v panice a ve snaze se zachránit prchali do přilehlých činžovních podchodů.⁵⁹⁵ Události popsal István Angyal: „*Zahmuli jsme z Muzejního náměstí na ulici Sándora Bródyho. Hořela zde auta a ve vzduchu byl cítit plyn. /.../ Díky zábleskům z výstřelů jsme mohli zahlédnout postavy v uniformách, kteří stáli s nasazenými bajonety na rohu ulice Sándora Bródyho a Puškinově ulici. /.../ Deset nebo dvanáct z nás se vzalo okolo ramen, Csongovai na jedné straně, a nějaký starší chlápek vedle mě, sami řidiči a tramvajáci. /.../ Začali jsme zpívat národní hymnu a vyrazili jsme směrem do Puškinovy ulice. /.../ Když jsme se přiblížili ke kordónu na pět nebo šest kroků, důstojník rozkázal „Nasadit bajonety!“ Ukázali jsme na svá těla a křičeli jsme: „Sem střílejte!“ Stále jsme zpívali a pokračovali v chůzi. Zazněl rozkaz „Pal!“ Starší chlápek vedle mě se skácel k zemi. Byli jsme už tak blízko, že vojáci již nemohli střílet, aniž by se nepostříleli navzájem. Začali jsme s nimi mluvit. /.../ Říkali něco o poslušnosti rozkazů. My jsme jim zase řekli, že podle služebních předpisů nesmějí splnit rozkaz, který je namířen proti lidem. V tom jeden z důstojníků, který stál za kordónem – nyní jsme mohli vidět, že to jsou příslušníci pohraničních vojsk – hodil mezi nás dva slzné granáty, které explodovaly. /.../ Posléze jsem byl stržen davem až ke vchodu k budově rozhlasu.“⁵⁹⁶*

Podobný zážitek popsal i nejmenovaný dělník: „*Spěchali jsme k příslušníkům ÁVH, kteří na nás mířili své zbraně. Očividně se obávali, že na ně zaútočíme. /.../ „Nestydíte se, mířit zbraněmi na Maďary? Nemáme snad všichni maďarské otce a maďarské matky?“ Mnoho z příslušníků ÁVH začalo váhat. /.../ Někteří z nich měli v očích slzy. Říkali nám: „Jenom hnusná svině by bojovala proti vám, nebudeme a na vás střílet.“ V tu chvíli jeden kulometčík ÁVH, když viděl sbatřování mezi policisty a demonstranty, vypálil jednu dávku nad hlavami davu.“⁵⁹⁷*

K budově rozhlasu přesto mířili další a další lidé, neboť se rychle šířily zvěsti o střelbě uvnitř budovy rozhlasu. Nadporučík Decsi na Muzejní třídě potkal svého zraněného přítele, který poznamenal na adresu tajných policistů, se kterými chtěl promluvit, odpovědí mu byla

⁵⁹⁵ Z vyprávění N.N.: „7 – 8 – Jednání s delegacemi, další pokusy vyklidit davy s balkonu, pokusy využít autority Losonczyho, Gimese, po případě Imre Nagye: lidé vnikají do budovy rozhlasu okny, vchod v Sándorově ulici proražen, příslušníci ÁVH vytlačují demonstranty z vchodu budovy (pozn. – podtrženo autorem).“ /.../ „Příslušníci státní bezpečnosti vyčistili frontu v Sándorově ulici až po roh Puškinovy a Szentkirályské ulice a na rohu těchto ulic staví kordon.“ in: Bílá kniha, s. 23.

⁵⁹⁶ Angyal István *saját kezű vallomása*.

⁵⁹⁷ PRYCE–JONES, David, *The Hungarian Revolution*, New York: Horizon 1970, s. 67.

střelba do davu: „*To jsou zvířata, nic jiného...*“⁵⁹⁸ K oběma diskutujícím mužům přišel jeden dělník: „*Kde máte armádu? Proč nic nepodniká proti ÁVH?*“⁵⁹⁹

András Libik se pokusil o kontakt s příslušníky ÁVH a chtěl je vyzvat, aby nestříleli. Následné střelbě se ale vyhnul střelbě a přežil. Vedle něj vykřvácel šestnáctiletý mladík, Libik pak přiběhl k nedaleko stojícím vojákům, na které již ostatní lidé doráželi: „*Vidíte, co se děje, vraždí nás, civilisty. Dělejte s tím něco!*“ Vojáci ale odpovídali stále stejně – nemáme munici.⁶⁰⁰ Podobnou zkušenost měli i další účastníci – když spatřili mladé vojáky s bajonety, ihned k nim vydali a snažili se je přesvědčit, aby se postavili na odpor proti příslušníkům tajné policie: „*Co to děláte? Snad nebudete střílet na své bratry a sestry?*“ Odpověď vojáků byla jasná – byli sem přivezeni jen jako demonstrace síly bez munice. Jeden voják podle Pongrátzova svědectví dokonce svlékl svou uniformu, oblékl si něčí svetr a připojil se demonstrantům.⁶⁰¹

Elek Nagy se dostal k rozhlasu na nákladním autě z Csepelu spolu s dalšími mladými dělníky a uční. Vzpomínal, jak mezi demonstranty vyvolalo velký rozruch, že „přijeli z Csepelu“. Na Muzejní ulici stály asi dvě stovky vojáků a dva tanky. Dělníci se k nim hned obrátili s otázkami, proč tu stojíte, na co jsou vám pušky, proč nepomáháte? Na výzvy k akci ale vojáci bez rozkazu nechtěli reagovat. Z tanku vystoupil jejich velitel, ihned ho obklopili a ptali se ho, proč nedává rozkazy. Odpověděl, že je třeba jít na ministerstvo obrany, jinak nemůže vydat rozkaz k akci.⁶⁰²

Kolem deváté hodiny večer po hlavní třídě pomalu přijížděly k rozhlasu tanky a transportéry 3. tankové brigády z Pilicsaby pod velením Sándora Szabóa. Původně měla tato jednotka posílit ostrahu rozhlasu, ale nadšení demonstranti, kteří v armádě viděli jedinou reálnou ochranu proti tajným policistům, vyskakovali na kapoty tanků a nedávali vojákům na vybranou, na čí stranu se postavit.⁶⁰³

Mezi devátou a desátou hodinou večer se před budovu rozhlasu prodrala další tanková kolona vedená plukovníkem Jánosem Solymosim, která měla také původně prolomit obležení a pomoci jednotkám ÁVH, uvázla však v davu. Okolo proudící demonstranti se dožadovali zbraní. Když se konečně dostaly čtyři tanky před budovu rozhlasu, začal plukovník Solymosi, zcela proti očekávání jednotek bránících rozhlas, okolostojící přesvědčovat, že nepřijel střílet

⁵⁹⁸ Svědectví nadporučíka honvédů Jánose Decsiho viz GOSZTONY, *Der Ungarische Volksaufstand*, s. 161.

⁵⁹⁹ Tamtéž.

⁶⁰⁰ KÖRÖSÉNYI, *Rozhovor s Andrásem Libikem*.

⁶⁰¹ PONGRÁTZ, *Toppling of the Stalin statue*.

⁶⁰² HEGEDŰS, *Rozhovor s Elekem Nagym*.

⁶⁰³ GOSZTONY, *Der Ungarische Volksaufstand*, s. 161.

do demonstrantů. Tajní policisté, v domnění, že on a další major, který vystoupil na kapotu tanku s národní vlajkou, dezertovali, na ně zahájili palbu. Major byl zastřelen⁶⁰⁴ a z oken budovy rozhlasu vyletěly slzné granáty.⁶⁰⁵ V reakci na to přítomný velitel pořádkové policie odvolal své muže a vypukla regulérní bitva mezi demonstranty a ostrahou rozhlasu.⁶⁰⁶ Zraněný plukovník Solymosi počkal na opožděné muniční vozy, z nichž přikázal rozdávat zbraně. Mezitím lidé zdemolovali několik okolostojících aut a zapálili rozhlasový přenosový vůz.⁶⁰⁷

Prostor před hlavním vchodem do rozhlasu se během palby rychle vyprázdnil. Lidé, kteří se zalekli nebo ti, kteří se nechtěli zapojovat do bojů, z místa odešli, a zbyla zde jen nesourodá směs vojáků, studentů a dalších lidí, kteří se začali organizovat do polovojenských ozbrojených skupin. Podle některých svědectví to často byli nezletilí mladíci, kteří se chovali spíše jako hrající si kluci, než skuteční bojovníci: „*Dva chlapci se zastavili za mnou a vyměňovali si náboje, jako by se vyměňovali známky.*“ Tito mladíci již naplno bojovali s obranou rozhlasu a imitovali postupy pouličního boje – drželi se při zdi, přebíhali do dveří domů, kde se kryli před palbou apod.⁶⁰⁸

Boje se pak přenesly do útrob rozhlasu. Dejme opět slovo svědkovi L.M., který popsal celý průběh od půlnoci až do rána 24. října: „*Kolem 3. hodiny byla situace obránců budovy rozhlasu kritická. /.../ V časných ranních hodinách bylo jasné, že část rozhlasu v ulici Sándora Bródyho již není možno ubránit. Již několik hodin jsme byli v jedné zadní kancelářské místnosti a vždy pouze někdo z vedení šel k telefonu. Kancelář vedení, kde byly telefony, byla pod neustálou prudkou palbou. /.../ Vedoucí pracovníci rozhodli, že odejdou do zesilovače /technické středisko/ a zajistí vysílání, pokud to bude možné. /.../ Po 6. hodině jsme odešli do vysílací místnosti, ale někteří spolupracovníci se tam již pro prudké ostřelování nedostali. Ráno od 7,15 byla i vypínací a spojovací tabule tak prudce ostřelována, že bylo třeba odtud přerušit vysílání. Od tohoto okamžiku se vysílalo z Lakikhegyi. /.../ Několik vojáků, kteří ještě zůstali na živu, se rozhodlo po 9. hodině, že složí zbraně. Střelivo již téměř došlo. Přišli mezi nás ze šatny, dali jsme jim civilní kabáty a obleky a čekali jsme, kdy se k nám dostanou povstalci. /.../ Proto se Benkeová a Szécai rozhodli, že vyjdou a oznámí, že se vzdáme. /.../ Na schodech jsme potkali ozbrojence, kteří, když viděli, že jde o civilní zaměstnance a pracovníky rozhlasu /uklížečky, techniky/, a nepoznali ani Benkeovou, ani*

⁶⁰⁴ GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 15-16.

⁶⁰⁵ PRYCE-JONES, *The Hungarian Revolution*, s. 67.

⁶⁰⁶ GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 15-16.

⁶⁰⁷ Tamtéž, s. 15-16.

⁶⁰⁸ FARKAS, *Siege of the Radio Building*.

další vedoucí pracovníky rozhlasu, nás obklíčili, vyvedli nás na ulici a tam nás pustili. Příslušníci ÁVH, kteří nemohli úplně schovat uniformy, byli zadrženi.“⁶⁰⁹ Jeden z těchto povstalců Pál Kabelács vzpomínal, jak si před Killiánovými kasárnami získal samopal a připojil se ke skupině, která se na zase tomtéž vozu vydala k budově rozhlasu, kde již dav čekal na zbraně. K ránu se připojil k jednomu důstojníkovi a vojákovvi, kteří se rozhodli jít do rozhlasového studia. V jedné kanceláři našli mrtvého příslušníka ÁVH a ve sklepení pak našli 15 řadových příslušníků ÁVH a odvedli je do Kiliánových kasáren, kde jim dali nové šaty.⁶¹⁰

Dramatický průběh měly události v Debrecínu a potvrdilo se, že na některých místech se události vyvíjely nikoliv až pod vlivem toho, co se odehrávalo v Budapešti, ale takřka paralelně podle podobného scénáře. V Debrecínu, krajském centru Hajdú-Bihárské oblasti, se 23. října sbíhaly na stranickém ústředí a také v budově ministerstva vnitra, obrany a policejního velitelství zprávy z okolních míst o rostoucím neklidu. Také zde nejprve krajský tajemník Zoltán Komocsin poté, co studentskou demonstraci nejprve povolil, se odpoledne rozhodl, že demonstrace musí být rozpuštěna.⁶¹¹

Do města byly povolány vojenské jednotky. Jeden z velitelů Imre Garab odmítl, další z velitelů Imre Vékony si vyžádal instrukce z ministerstva obrany, které zněly – jednejte podle vašeho vlastního uvážení. Večer dostaly příkaz, aby ze svých kasáren vyrazily do města jednotky ÁVH a spojily se s policejními jednotkami a ostrahou budovy ministerstva vnitra, a

⁶⁰⁹ *Bílá kniha*, s. 19-20. Další účastník obléhání vylíčil dramatickou noc z 23. na 24. října takto: „*V noci, kdy jsme před střelbou utíkali z jedné místnosti do druhé, bylo jasné, že se na nás střílí ze všech okolních domů. Útočníci zaujali palebné postavení v několika obytných domech v ulici Sándora Bródyho, v poschodích několika domů Muzejní třídy, Národního muzea a Szentkirályské ulice. Prudká palba překvapila i demonstrující dav, který z některých ulic panicky prchal. /.../ Útočnickům se podařilo vniknout do budovy rozhlasu ráno kolem 7. hodiny půdou, sklepem a jinými objekty a dobře organizovaným postupem obsadili do 10 hodin celý rozhlas. /.../ Při zahájení palby jsem byl s několika spolupracovníky v budově v Puškinově ulici. Střelba nabyla na prudkosti, a my jsme museli před výstřely utíkat z jedné místnosti do druhé. /.../ Ráno v 8,30 jsme byli pochytní v budově studia a spolu s odzbrojenými příslušníky strážce budovy za neustálých brutálních výhrůžek a neustálého bití zavedeni jako zajatci do garáže. /.../ Ozbrojenou skupinu, která nás zajala, tvořili starší lidé patřící zřejmě k zločineckému světu, kteří se k nám chovali vysloveně nepřátelsky. Ve skupině byl pouze jeden mladý muž, asi student, který by nás byl rád zachránil, ale nemohl pro postoj ostatních. Zavedli nás do garáže, kde již bylo asi 30 nebo 60 odzbrojených příslušníků ÁVH. Z velmi nepříjemné situace nás zachránil jiný mladík, rovněž asi student. Přišel k nám civilům /byli jsme tři/ a řekl nám: „Bohužel jsme si to tak nepředstavovali“ a ukázal na mrtvé, kteří padli v nočním boji a leželi dosud na dvoře. Na naši žádost nás s namířeným samopalem odvedl z garáže do sklepa a přes sklep jsme se pak dostali na dvůr sousedního domu. Tak se nám podařil útěk z budovy rozhlasu.“ Tamtéž, s. 21-22.*

⁶¹⁰ EÖRSI, *Rozhovor s Pálem Kabelácsem*.

⁶¹¹ Zoltán Komócsin (1923–1974) zahájil svoji kariéru v roce 1944 vstupem do Komunistického svazu mládeže (Kommunista Ifjúsági Szövetség, KISZ) a pak se stal oblastním tajemníkem MADISZ. Po dokončení stranické školy působil jako tajemník MKS v Segedínu (1945–1948). V letech 1949 až 1950 vedl odbor agitace a propagandy na ÚV MSP. Poté absolvoval studium v Moskvě (1950–1953). V roce 1956 se stal oblastním tajemníkem v župě Hajdú-Bihar. Po potlačení povstání se angažoval především ve výstavbě nového mládežnického hnutí, v letech 1957 až 1961 byl prvním tajemníkem KISZu. Členem ÚV MSDP a kandidátem na členství v politbyru od roku 1957, od roku 1963 až do své smrti členem politbyra. In: Magyar Életrajzi lexikon. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08294.htm>.

zakročily proti rostoucímu davu. Kolem šesté hodiny zazněly z jejich strany první výstřely, které zranily několik osob. Policejním jednotkám se podařilo vytlačit demonstranty z centra města. Komocsin shromáždil v ústředí hlavní funkcionáře a sdělil jim, že na Kossuthově ulici se střílelo a několik lidí zemřelo. Stranické ústředí pak informoval o tom, že se demonstranti pokusili zaútočit na budovu ministerstva vnitra a že situace je vážná. Již předtím ale zaslali na stranické ústředí protestní telegram studenti a učitelé z místní strojírenské fakulty a stěžovali si, že ÁVH střílela do davu a usmrtila dva studenty. O situaci v Debrecínu se pravděpodobně přes své vojenské poradce dozvěděla i Moskva a Žukov na zasedání politbyra 23. října informoval o tom, že se dav v tomto městě oblehl stranické ústředí a ministerstvo vnitra.⁶¹²

3.10. Závěr

Cílem je prozkoumat strukturu událostí, rozvrstvení mocenských vztahů a intenzitu vzájemných interakcí, které se během prvního dne povstání rozvinuly, kolektivních akcí (demonstrace, dav, odbojová skupina), míra spontaneity či organizovanosti účastníků, otázka vůdcovství, složení shromáždění a jejich projevy (verbální protest, destrukce, obsazení místa, boj). Maďarský pokus o reformu komunistického režimu do veřejného prostoru. Každá skupina, která se od března 1953 do října 1956 aktivně zúčastnila ideových diskuzí i vnitropolitických střetů, se musela s tímto „přenesením“ do ulic vyrovnat a nově na něj zareagovat. Do hry vstoupil kvalitativně nový prvek a struktura politického pole se změnila.

Pojem *ulice* chápu ve třech rovinách – jako fyzický prostor, v němž lidé opouštějí své soukromí a ochranu domova a vstupují do sociálních interakcí s ostatními. Stávají se z nich, ať už dobrovolně či nedobrovolně, příslušníci sociálních skupin – v běžném životě účastníci průvodů, pasažéři městské dopravy, návštěvníci sportovních zápasů či kaváren, diváci představení; během "mimořádných", tj. řádu běžného života se vymykajících událostí diváci či aktivní aktéři revoluce, povstání, válečného stavu, demonstrací či jiných dramatických davových pohybů.

V druhém významu *ulicí* označuji souhrn akcí a činností vyvíjených více či méně organizovaně lidmi ocitnuvšími se právě v tomto prostoru. Jedná se o svébytného mocenského aktéra vstupujícího do interakce s dalšími subjekty povstání, například maďarským a sovětským mocenským aparátem (stranické a vládní orgány, represivní složky).

⁶¹² FILEP, Tibor, *A debreceni forradalmi események a korabeli sajtó valamint a politikai katonai jelentések tükrében*, s. 195-196. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-2/dsz2007-1-07Filep.pdf>.

Podle třetího významu „ulice“ slouží jako sémantický identifikátor, jenž má instrumentální, zjednodušující či ideologický charakter – objevuje se jako generalizace oddělených jevů (např. jedna zpráva o vraždě vede k závěru, že vraždění je obecný jev, který charakterizuje *ulici*). *Ulici* je možné prezentovat jako nelegitimního protivníka a nepřítele, proti němuž mohou následně morálně, právně či jinak ospravedlnit ostrý postup či použití násilí.

4. Povstání, revoluce, kontrarevoluce

4.1. Úvod

V této kapitole budu sledovat, jak se formoval nový organismus revoluce a povstání, složený z demonstrantů, studentů a rodičích se povstaleckých skupin. Po vypuknutí nepokojů v něm začal rozpad základních prvků. Přestávaly fungovat stranické a místní orgány, armáda, policie, úřady či byrokracie. Represivní složky vypověděly poslušnost. Vláda Imreho Nagye, formálně exekutivní orgán země, která ovšem během několika dní ztratila mocenské nástroje – mezi prvními to byl monopol na výkon násilí (výkonná policie a armáda) a omezená možnost ovlivňovat média a komunikaci směrem k veřejnosti. Povstalci vytvořili paralelní mocenskou strukturu byrokratického či vojenského aparátu (např. revoluční výbory, Národní gardy, povstalecké jednotky).

Povstalecké skupiny vznikaly spontánně pod vlivem emocionálního zážitku 23. října 1956, nadšené demonstrace a následného střetu se sovětskými tanky v noční Budapešti, který dodal povstalcům odvahou riskovat a překročit platné normy chování a politického řádu. V této nově vytvořené sociální skupině panovala pravidla vnucená místem a okolnostmi bojů. Povstalci přestoupili v očích státu hranici legality ne jako kriminální zločinci, ale jako političtí oponenti, otevření vyzývatele stávajícího režimu. Pokud by povstání bylo úspěšné a vznikl nový režim, mohli se ocitnout ve vedoucích funkcích, ze samozvaných velitelů jednotek se mohli stát noví vůdci, čerpající svoji legitimitu právě z ozbrojené opozice vůči předchozímu režimu. Byli si vědomi, co riskují. To do jisté míry vysvětluje i radikalitu jejich požadavků, intenzitu jejich bojovnosti, s níž ostatní aktéry tlačili k přijetí své perspektivy a svých pravidel revoluční spravedlnosti.

Vznikla nová topografie odporu proti sovětské vojenské síle i maďarské státostranické moci – jakási nová geopolitická „mapa“ Budapešti i celé země. Určitá území začaly ovládat a kontrolovat povstalecké skupiny. Média se definitivně vymkla stranické kontrole – jejich sídla, ať to byly rozhlasové stanice nebo redakce či tiskárny, se staly důležitými body, u nichž se střetávala „ulice“ s mocí. Oslabena byla i komunistická strana jako základní prvek ideologicko-administrativní správy země. Přestal efektivně fungovat příkazní systém z centra směrem k nižším organizačním složkám a státnický aparát se snažil reagovat na probíhající dění – od boje se zbraní v ruce proti „kontrarevoluci“ či reaktivní obranu na antikomunistické útoky přes pasivní vyčkávání a stažení se z aktivního dění až po nucené přizpůsobení se revolučnímu dění nebo dokonce jeho akceptaci a vplynutí do nově se formující revoluční struktury, ať již na úrovni jednotlivců či celých stranických organizací. Extrémním projevem

této sociální interakce byly uliční soudy, násilné formy vigilantismu, popravky a lynčování, zaměřené především na příslušníky tajné policie ÁVH, ale jejich oběťmi se ojediněle stávali i identifikovaní funkcionáři strany.

Začala se formovat struktura a infrastruktura povstání. Státní aparát byl otřesen a část represivních složek mu vypověděla poslušnost. Země se rozštěpila na místní revoluční orgány včetně dělnických výborů, podporovaných ozbrojenými povstalci a sympatickým obyvatelstvem, z nichž některé částečně nahrazovaly dočasně paralyzovanou státní správu a přebíraly dohled nad bezpečnostní situací. Setkávali se zde delegáti dělníků a studentů, případně političtí nominanté koaličních stran z období před rokem 1948, a mocenské centrum v Budapešti, které se snažilo vykonávat své úkoly a obnovit své funkce s limitovanými zdroji.⁶¹³ Budapešť paralyzovala všeobecná stávka, veřejná doprava nefungovala, nevycházely noviny. Sovětské jednotky v ulicích Budapešti neměly zprvu úkol zasahovat, jejich úkolem bylo zastrašit potenciální „narušitele pořádku“ a pomoci domácím jednotkám. Části Budapešti začaly ovládat a kontrolovat první povstalecké skupiny, jejich odpor ale nebyl nijak organizovaný ani početný – jednalo se maximálně o dva tisíce ozbrojených civilistů, kteří se pokoušeli útočit na tanky.⁶¹⁴

Rozhlas se vzpamatovával z večerního útoku. Nálada ve městě se dramaticky změnila. Studentské nadšení a euforie z možné politické změny doplnily často mimořádné zážitky (na konci října se přirozeně stmívá velmi brzy a značnou část událostí prožili lidé ve tmě či v nedostatečné záři pouličního osvětlení, hořících věcí či záblesků střelby). Šok z prožité noci se mísil s doznívajícím emocionálním nadšením, strachem a nejistotou z budoucnosti. Změna nálady byla patrná na obsahu rozhlasového vysílání. Zmizel uvolněný nadšený a neformální tón, do éteru se vrátil konkrétní jazyk. Revoluční poezii nahradila próza moci. To, co lidé na ulicích Budapešti uplynulou noc prožili, se vymykalo jejich každodenní zkušenosti. Jedni považovali úterý za začátek nové revoluce, druzí byli šokováni a nabádali k obnově pořádku a bezpečnosti. Objevovala se slova jako „ozbrojený“ či „krvavý útok“, „obnovení pořádku“, „zákon“, „porušování pořádku“, „vražda“, „výjimečný stav“. Hledali se viníci tragédie. Přes dobytí budovy rozhlasu a dílčí vítězství „ulice“ převládl oficiální jazyk režimu – útočníci a narušitelé veřejného pořádku byli definováni jako „fašisté a reakční elementy“, „kontrarevoluční gangsteři“, „bandité“ a „nepřátelé lidu“.⁶¹⁵

⁶¹³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 109.

⁶¹⁴ Tamtéž, s. 107.

⁶¹⁵ *A Magyar Népköztársaság közlemény: Fasiszta, reakciós elemek fegyveres tamadást intéztek* (04:30 24.10.); *A Magyar Népköztársaság közlemény: Ellenforradalmi, reakciós elemek fegyveres tamadást intéztek* (05:30

Základní dilema znělo: jak na sebe mohlo nadšení demonstrantů vzít násilné formy a jak se mohla předchozí národní jednota proměnit v bratrovražedný boj. Hlasatelé vedle sebe kladli protikladná sdělení jako „střelba na ulicích = doprovázené zpěvem Národní hymny“, „rabování = při mávání maďarskou trikolórou“, „prolévání dělnické krve = hlásání svaté národní myšlenky“. Výsledný rozpor, kdy na jedné straně nebylo možné přehodnotit předchozí demonstraci či její symbolické projevy jako „negativní“, ale na druhé straně nebylo možné klasifikovat akty násilí (střelení, rabování) jako „pozitivní“, vyústil v nalezení kategorie lidí, na které byla svalena vina – „kontrarevolucionáři“ a „provokatéři“. Tyto kategorie byly dále diferencovány – jednoznačně zavrženíhodní byli bandité, kontrarevolucionáři, fašisté, jimž komentátoři připisovali konspirativní roli a vedoucí úlohu v násilnostech. Druhá kategorie lidí byla vymezena tak, aby vysvětlila velký počet lidí vtažených do konfliktu a objasnila posluchačům, proč se mezi údajné „kontrarevolucionáře“ dostala řada obyčejných lidí, komunistů, studentů a „mladých“, tedy lidí, kteří se stali oslavovaným symbolem předchozího dne. Tito lidé byli tedy definováni jako „pomýlení“, „svedení“ či „chybující“.

Naopak „praví patrioti“ byli definováni jako ti, kteří se snažili udržet pořádek nebo odzbrojovat povstalce. Vláda na jedné straně vyžadovala pasivitu svých občanů v případě demonstrací, vyzývala je ale i k žádoucím činnostem – lidé měli vytvářet ve svých domech stráž, aby zabránili vstupu povstalců; dělníci byli vyzýváni k návratu do práce a k tomu, aby nepoužívali nákladní vozy, neboť by bandité pod pohrůžkou násilí mohli vozy zabavit; kompetentní lidé se měli snažit obnovovat veřejnou dopravu a chod obchodů a úřadů. Zdůrazňovány byly odlišné gender role – muž byl vnímán jako osoba veřejná, účastníci se mítinků a bojující. Žena naopak měla, jako osoba ovládající domov, zabránit mužům tento prostor opouštět a vydávat se tak do prostoru veřejného, v tomto případě prostoru nebezpečného. V tomto smyslu zaznívaly apely na ženy, aby jako matky a manželky nepouštěly své muže, syny a bratry na ulici.

Maďarské povstání se liší od ostatních forem odporu ve východním bloku v období 1944 – 1991 právě existencí několika desítek regulérních povstaleckých skupin, které operovaly především v ulicích Budapešti a bojovaly s regulárními vojenskými jednotkami.⁶¹⁶ Tyto skupiny čerpaly energii jednak z euforie statisícové demonstrace, kterou svolali studenti

24.10.); *Kozlemény: A Magyar Népköztársaság Belügyminisztérium felhívja Budapest lakosságát: mivel a fosztogató ellenforradalmi csoportokról való tisztogatás még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan úgyben kotlekedjenek az utcán.* (06:30 24.10.), in: SZALAY, 1956 sajtója, s. 18.

⁶¹⁶ K tomu, jak vznikaly první skupiny viz EÖRSI, *Corvinisták 1956*, s. 27-29; EÖRSI, László, *Felkelőcsoportok a forradalomban*, *História*, 2006, č. 8-9, s. 41-44.

na 23. října, a jednak z rozhořčení a vzepjaté vlny nacionalismu, které mezi lidmi zavládly po vjezdu sovětských jednotek do ulic Budapešti v noci z 23. na 24. října. Jejich příjezd urychlil dynamiku formování z amorfních demonstrací vydělivších se skupin, které by pravděpodobně bez takto jasného protivníka postupně ztratily prvotní impuls. V jejich prospěch dva faktory – maďarský represivní aparát se ve své organizované podobě fakticky rozpadl a armáda se chovala buď pasivně, nebo se přidávala na stranu povstalců.

Pokud by do situaci nezasáhly sovětské jednotky, šance domácího vedení na uklidnění situace by byla mnohem větší. V noci z 23. na 24. října byla přijata řada opatření – zákaz vycházení a shromažďování, výjimečný stav a vyhlášení pohotovosti pro ozbrojené složky – jež ale nedokázaly potlačit první povstalecké aktivity, ani zastrašit obyvatelstvo.⁶¹⁷ Vláda ani strana sice neměly prostředky na plné vynucení těchto svých příkazů pro hlavní město, bez sovětských jednotek by ale ani povstalci neměli příliš důvodů svoje aktivity stupňovat. Sovětské jednotky ale představovaly protivníka, se kterým nebylo možné navázat komunikační spojení. Nefungoval emocionální, národně sjednocující apel, se kterým se demonstranti obraceli na maďarské policisty či vojáky jako své syny, otce či bratry. Sovětská vojska byli jasně odlišitelní a definovatelní nepřátelé, kteří přišli pomoci nenáviděnému režimu potlačit demonstrace a likvidovat maďarskou nezávislost.

Povstalecké skupiny vznikaly spontánní cestou, částečně pod vlivem emocionálního zážitku euforické demonstrace a agrese sovětských jednotek. Tento mezní zážitek posunul lidi, kteří se rozhodli organizovat se do povstaleckých skupin a ozbrojovat se, do mimořádné situace, v níž se rozhodli riskovat a překročit dosud platné normy chování a společenského řádu. V takto nově zformovaných sociálních skupinách panoval soubor pravidel, který reflektoval jednak ideály, za něž povstalci chtěli bojovat, ale i řídily se i pravidly vnucenými místem, časem a okolnostmi. Povstalci museli prokázat odvahu přestoupit na „druhou“ stranu – na rozdíl od většiny obyvatelstva, jež pasivně přihlíželo nebo se účastnili odporu „v mezích zákona“ či povstání podporovali jen verbálně. V normálním chodu událostí nepřijatelné a kriminalizované chování je, pokud ne přímo legitimizováno, alespoň sankcionováno beztrestností. Je zdůrazněna jedinečnost okamžiku, vědomí výjimečnosti „teď a nyní“. Situace nakonec ústí v situaci, kdy kontinuitu demonstrace nesou zcela jiní lidé, než ti, kteří demonstraci iniciovali či zahajovali. Právě onen přechod od verbálního útoku na stávající pořádek k fyzické akci odděluje ani ne tak lidi nespokojené či spokojené (či lhostejné), jako

⁶¹⁷ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

lidi nadané specifickou odvahou riskovat a vložit se do akce. Předseda Svazu spisovatelů, nespokojený stranický funkcionář nebo padesátiletý otec tří dětí těžko vezme do ruky dlažební kostku a hodí ji do okna rozhlasu (není-li k tomu donucen extrémními vnějšími podmínkami). Zcela jinak je na tom mladý „rozhněvaný“ muž z ubytoven ve Ferencvárosi, posilovaný vztekem na nuznou ekonomickou a sociální situaci a na nemožnost dosáhnout jakéhokoliv zlepšení „normální“ cestou.⁶¹⁸

Hlavní povstalecká oblast se nacházela na rozsáhlém „čtverci“ (VIII. a IX. distrikt) ohraničeném na jihu Hámán Kató ústící k Nagyvárad tér. Na východní straně tvořila hranici Soroksári út a Ferenc krt. Hlavní osu tvořila bulvár Űllői. Nagykörút spojující Petöfiho most s Oktogonem. V těchto místech se koncentrovaly velké počty lidí za účelem ubytování, práce či vojenské služby, disponovaly velkým mobilizačním potenciálem a staly se z nich rezervoáry pro ozbrojené skupiny (kasárna, ubytovny atd.). Nová centra moci se identifikují a jsou identifikovány podle topografických měřítek, tj. podle místa, které obsadily a dostaly pod svou moc. Skupina kolem kina Corvin zahájila boj se sovětskými ozbrojenými silami již v noci z 23. na 24. října.⁶¹⁹

Kasárna Györgye Kiliána na rohu Űllői út a Ferenc körút (v 9. obvodu naproti kinu Corvin) bylo druhé nejsilnější centrum odporu. Většina vojáků pocházela z pracovní síly patřící pod Vojenské technicko-pomocné oddíly vedené plukovníkem Pálem Maléterem, který se ujal velení 25. října. Nejprve jednotky bojovaly proti povstalcům, ale později se daly na jejich stranu, kasárna se stala základnou pro povstalce. Maléter tento přechod některých vojáků na stranu povstání charakterizoval v rozhovoru 1. listopadu takto: „*Brzy ráno ve středu 24. října mi ministr obrany rozkázal, abych se ujal vedení asi pěti tanků proti povstalcům v 8. a 9. obvodu. Když jsem dorazil na místo, rychle jsem pochopil, že ti, kteří bojují za svobodu, nejsou banditi, ale věrní synové Maďarska. Proto jsem informoval ministra obrany, že přecházím k povstalcům.*“⁶²⁰ Jeden z povstalců popsal Maléterův nástup do Kiliánových kasáren: „*Podíval se na mladého muže s inteligentním výrazem ve tváři. Zeptal se ho na jeho jméno, povolání a jak se dostal ke zbrani a proč se připojil k povstání. Mladík mu přímo odpověděl a jmenoval jednotné důvody – životní standard, svoboda existující pouze*

⁶¹⁸ LITVÁN, *Mítoszok és legendák 1956-ról*, s. 205-218.

⁶¹⁹ EÖRSI, *Corvinisták 1956*, s. 27-29. Též *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁶²⁰ PRYCE-JONES, *The Hungarian Revolution*, s. 75-6.

na papíře, vyprázdněný a pokřivený patriotismus. Hovořil také o šestnácti bodech, které chtěli studenti. Vytáhl z kapsy stranickou knížku, v níž měl 16 studentských bodů vytištěných.“⁶²¹

Na stejném místě operovala povstalecká skupina v ulici Túzoltó, která vedla rovnoběžně k bulváru Üllői a Tompa utca a jejímž velitelem se stal István Angyal.⁶²² O několik bloků severně leželo další centrum povstalců v ulici Práter. K obraně východního směru se povstalci opevnili v rohovém domu na spojnici Ferenc krt a na ulici Tompa, kde vedl povstaleckou skupinu János Bárány. Některé menší povstalecké jednotky operovaly v Budě, na náměstí Széna (velitel János Szabó) či v oblasti zámku v Budě a na Móricz Zsigmond körtér. Lidé se začali organizovat, ozbrojovat a obsazovat komunikační infrastrukturu města – jako například budovu rozhlasu, náborové středisko armády v Csepelu nebo tiskárnu nakladatelství Atheneum. Jedním z důležitých center shromažďování demonstrantů a povstalců se stal prostor před hotelem Astoria, kde byli dříve ubytováni cizinci a také zahraniční dopisovatelé.⁶²³ Mezi další místa patřilo ústředí stranického deníku Szabad Nép sídlící na rohu József körút a náměstí Blaha Lujza (VIII. distrikt). Již v noci z 23. na 24. 10. lidé zaútočili na budovu a vydrancovali ji (před budovou se hlavně pálili portréty komunistických pohlavárů a výtisky stranického deníku). Zvláštní význam měly také budovy amerického, jugoslávského a polského velvyslanectví.

Jedním z důležitých center shromažďování demonstrantů a povstalců se stalo místo před hotelem Astoria, kde byli povětšinou ubytováni cizinci a také zahraniční dopisovatelé. 25. října měly všechna zahraniční auta rakouských poznávacích značek rozbitá přední okna. Vypukl také v něm požár a ten pokračoval ze středy na čtvrtek (24. – 25. října) Na noc byly před hotel postaveny policejní strážže.⁶²⁴ Dalším centrem byla budova vydavatelství stranického listu Szabad Nép za budovou starého Národního divadla na náměstí Blaha Lujza tér v 8. obvodu, kterou 23. října dav přepadl. Dne 29. října vyšlo jeho poslední číslo a o den později 30. října se jeho prostory a tiskárna staly útočištěm povstalecké skupiny Józsefa Dudáse a jeho Maďarského Národního revolučního výboru.⁶²⁵ Dalšími centry, kde se lidé shromažďovali, nebo se koncentrovaly jiné aktivity důležité pro byla velvyslanectví či zastupitelství, především USA, Velké Británie, Jugoslávie a Polska.⁶²⁶ Budova ÁVH se

⁶²¹ Tamtéž, s. 76.

⁶²² EÖRSI, *Túzoltó utcai fegyveres csoport.*

⁶²³ MARTON, Endre, Associated Press (26.10. 1956). in: LASKY, *The Hungarian Revolution.* Viz též *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁶²⁴ Tamtéž.

⁶²⁵ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁶²⁶ MARTON, Associated Press (26.10. 1956).

nejprve nacházela na Andrásyho ulici 60.⁶²⁷ Později se tajná policie přestěhovala do budovy na náměstí Jászai Mari v pátém obvodu. Hlavní stranické orgány sídlily na ulici Akadémia 17 v 5. obvodu. V prvních dnech revoluce tam pracoval i samotný Nagy, ale 29. října se přesunul do budovy parlamentu na Kossuthově náměstí.⁶²⁸ Mezi další centra patřily městský stranický výbor, socha Józsefa Béma, Stalinovo náměstí a budova rozhlasu, posléze Svobodného rádia Kossuth, které vysílalo od 30. října necenzurované zprávy.⁶²⁹

Z kontrarevolučního fašistického puče se během několika dní stalo národní hnutí se spravedlivými požadavky. V tomto ohledu můžeme také hovořit o jasném vítězství „ulice“, která dokázala přesvědčit vládní a stranické vedení o svém postoji, řečeno postmoderními slovy vnutila svému protivníkovi svůj řečový kód a svůj pohled na události. Protivná strana se bránila stejným způsobem – tezi o kontrarevoluci doplnila kriminální terminologií a povstalce označila za bandity, anarchisty, vrahy, lupiče, fašisty, velkostatkáře a kapitalisty, horthyisty, agenty imperialismu atd.⁶³⁰ Byl to boj o mínění váhající většinu. Existovaly také rozdíly, jakou formou k sobě jednotliví účastníci promlouvali. Ve formě hesel, výzev, básní, umělecké formy či pojednání se snažili aktéři vyvolávat emoce nebo působit na racionální uvažování recipient. V právním smyslu ohrozili stát na nejcitlivějším místě, proto byly pak tresty tak kruté. Vsadili na jednu kartu – pokud by povstání bylo úspěšné, mohli se ocitnout ve vedoucích funkcích, samozvaní velitelé jednotek a nové povstalecké policie by se stali

⁶²⁷ <http://www.tankonyvtar.hu/historia-2002-056/historia-2002-056-081013-7>

⁶²⁸ *Az 1956-os forradalom tortenete* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

⁶²⁹ Tamtéž.

⁶³⁰ „Vůdci ozbrojených povstaleckých skupin byli lidé znalí pouličního boje. Odborně si vybírali bojové pozice, budovali základny vhodné k obraně města a věděli, jaké možnosti boje skýtají ulice velkoměsta. Tito vůdci se rekrutovali z bývalých: bývalých horthyovských důstojníků; b) četníků; c) šípovců; d) zarytých nepřátel lidové moci; e) mezi nimi i důstojníci lidové armády, kteří zradili; f) mnozí se zúčastnili ilegálního hnutí; g) nebo sympatizovali s bývalým režimem; h) nebo byli zaslepeni křivdami, které je stihly. /.../ Ideologické schéma kontrarevoluce vycházelo ze spojení „organizovaného nepřítele“ a tzv. „lumpenproletariátu a kriminálních živlů“. Povstalecké skupiny jsou nazývány „ozbrojenými tlupami“ tvořené z velké části zločinci a trestanými osobami. /.../ Berecz také uvádí příklad jedné povstalecké skupiny o 23 lidech, která byla zajata vojáky 26. října. „Ze zajatých mužů se před 23. Říjnem mnozí živili potulkami a krádežemi. 12 mužů bylo během dvou let zaměstnáno na osmi, deseti i patnácti místech. 19 osob změnilo za jeden rok šestkrát až desetkrát bydliště, dvě osoby podle vlastního přiznání byly příslušníky Šípových křížů. Jedna z žen byla dva roky vězněna za prostituci. Šest osob bylo už vězněno od šesti měsíců do čtyř let. Mezi zajatci jsme nenašli ani jednoho, který by se živil poctivou prací.“ /.../ Z další informace Berecz vybírá, že z 89 odsouzených v době od 11.12. 1956 do 7.1. 1957 pro kontrarevoluční činnost bylo 42% již trestaných osob. Dodává: „Podsvětí se tedy ze všech sil a s veškerou odhodlaností přidalo k ozbrojeným povstalcům.“ /.../ Berecz: „Mnohdy to ani nebylo z politických důvodů. Tyto elementy nenávidí pořádek, který znemožňuje drancování. Chopily se zbraní proti pořádku, klidu, míru a veřejné bezpečnosti. Proto se staly přirozenými spojenci uvědomělých politických kontrarevolucionářů.“ /.../ Berecz: „Bojů se zúčastnili a padli v nich i obyčejní lidé, kteří byli zmateni. Na ně působila především ideová příprava povstání. Dali se do boje za takzvaný národní komunismus. Příčinou jejich zmatení i smrti byla propaganda a názory „revizionistické“ opozice ve straně.“⁶³⁰ Berecz: „Zvláště mládež se zúčastnila ve velkém počtu ozbrojené kontrarevoluce, aniž byla kontrarevoluční. Řídící síly povstání a agitátoři rozhlasu Svobodná Evropa využívali s vražedným cynismem politické nezkušenosti mládeže a dětí, jejich vlasteneckého nadšení a romantické touhy po hrdinství.“, in: BERE CZ, *Kontrarevoluce*, s. 67-68.

legálními vůdci, novou elitou. Snad si byli i vědomi trestů, které je čekají. To do jisté míry vysvětluje i radikalitu jejich požadavků, intenzitu jejich bojovnosti a nesmiřitelnost jejich postojů a někdy i samoúčelnou krutost. Nemohli příliš směřovat ke kompromisu, naopak spíše tlačili ostatní aktéry, aby přijali jejich perspektivu a pravidla „revoluční“ spravedlnosti. Nepříjemným paradoxem ozbrojeného odporu, se kterým se řada Maďarů dodnes neokáže vyrovnat, je, že tíhu bojů většinou nenesli glorifikovaní studenti, ctihodní spisovatelé či kultivovaní intelektuálové. Napsat protikomunistický pamflet a v kavárně diskutovat o kultu osobnosti a stisknout spoušť jsou dvě velmi odlišné věci. S puškou v ruce tak často bojovali dobrodruzi, propuštění vězni, lidé, kteří sotva dokončili základní školu, „drzí učni z Ferencvárose“, lidé, se kterými by si „slušní“ lidé za normálních okolností za jeden stůl nesedli. Samorostí ze dna společenského žebříčku, svérázové, kteří neměli co ztratit a rychleji jednali, než mysleli, „malí lidé“, které náhoda, láska k vlasti a odpor k „Rusákům“ vyzdvihly do světla historických reflektorů. Nestali se nebo se nechtěli stát součástí komunistického establishmentu stejně, jako by se nestali součástí žádného jiného.

Skupinky pečlivě sledovaly hlavní dopravní uzly a útočily ze zálohy v okamžiku, kdy kolem nich projížděla tanková kolona. Poté ihned unikly do užších uliček, kam se tanky nemohly dostat., či se skryly za barikády.⁶³¹ András Pongratz vzpomínal: *„Ráno 24. října jsme se dozvěděli, že se na Pešť blíží ruské vojsko. /.../ Uvažovali jsme, že jak bychom jej zastavili. Když o tom dnes přemýšlím, uvědomuji si, jak jsme byli naivní, ale tehdy jsme cítili, že přes to přese všechno musíme udělat všechno, co se dá. Rozhodli jsme vztyčit barikádu uprostřed ulice. Všechno, co jsme našli v domě, jsme vzali a vynesli doprostřed ulice. /.../ Rusové se blížili, hluk se skoro nedal vydržet. Nákladní vozy se zastavily před naší improvizovanou barikádou, ale tanky ji jednoduše objely a pak udělaly cestu i nákladňákům. Cítili jsme se tak poníženi a naštvaní, že jsme vyskočili z našeho úkrytu a začali jsme házet na tanky vším, co nám přišlo pod ruku. /.../ Jen co přešla tanková kolona, dorazili nákladňáky plné vojáků. Začali jsme na ně házet zbytky cihel a kamení. /.../ Vojáci na nás zahájili palbu a nepřestáli pálit, dokud nepřešli celé hlavní náměstí v Soroksáru. Snažili jsme se krýt, jak jen to bylo možné. Ležel jsem na chodníku a modlil se, abych to přežil. /.../ Když Rusové odjeli, viděl jsem spoustu mrtvých mezi námi, i příbuzné mých spolužáků. Vrátil jsem se domů*

⁶³¹ Az 1956-os forradalom története [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

sklíčený a smutný, protože se nám nepodařilo zadržet Sověty, místo toho oni zabili a zranili naše sousedy.“⁶³²

Obsazovali vládní a státní garáže, zabírali nákladní vozidla, jejichž prostřednictvím se mohli rychle a organizovaně dopravovat na různá místa, naopak zase unikat, vozidla mohla dopravovat lidi na různé demonstrace, mohli z nich distribuovat tiskoviny, potraviny, zbraně. Dostat se ke zbraním a střelivu nebylo vzhledem ke kolapsu státní správy těžké. Brzy se rozneslo, kde jsou zbraně k dispozici a lidé, nebo spíše vidinou dobrodružství hnaní mladíci a teenageři si tam pro ně chodili. Jeden z nich si například podle svého vlastního svědectví vzal pušku, dva granáty a 40 pásů munice. Svůj osobní arzenál doplnil i o kanystr benzínu z otcovy garáže. Pak se již stačilo přidat k nějaké povstalecké skupině.⁶³³ Povstalci se dostali k řadě zbraní a do arzenálů a skladů zbraní armády či policie.⁶³⁴ Díky generální stávce stály továrny a nepracující dělníci se staly volným rezervoárem pro povstalecké skupiny. Studenti byli nahrazeni dělníky. Povstalci postrádali nějaké centrální vedení, chyběla jim i komunikace mezi sebou. Povstalecké skupiny se formovaly lokálně podle ad hoc potřeb. Rusové se ocitli v taktické nevýhodě, tedy v okamžiku, kdy proti nim již nestáli neozbrojení demonstranti, které bylo možné zastrašit či rozehnat střelbou či pouhým pohybem tanků jako se to stalo 25. října na Kossuth tér.

4.2. Den druhý – 24. října

Kolem půlnoci se sovětské tankové kolony vydaly ze svých stanovišť směrem na Budapešť. Plánovaný demonstrativní průjezd sovětských tanků ulicemi hlavního města se proměnil v nepříliš úspěšnou snahu prodrat se zaplněnými bulváry, kde mezitím probíhalo něco mezi lidovou slavností, ozbrojeným povstáním a revolucí. Jeden z nižších velitelů podplukovník Grigorij Dobrunov popsal situaci takto: „*Mysleli jsme si, že bude stačit pouhá demonstrace síly. /.../ Když jsme se blížili k Budapešti, uslyšel jsem střelbu z kulometu a výkřiky muže, který byl zraněn, nebo umíral. V tu chvíli jsme si uvědomili, že je to vážné.*“⁶³⁵ Operativní štábní skupina ve složení dvou tanků, transportéru a několika lehkých automobilů narazila na různě velké skupiny demonstrantů. V Maďarsku nebyla auta sovětské výroby žádnou zvláštností, a proto si kolony zpočátku nikdo nevnímal. Pak ale díky ukořistěným

⁶³² PONGRATZ, András, *Toppling of the Stalin statue*. Freedom Fighter 56 Oral History Project [27.5. 1996, Tucson, Arizona]. Dostupné z http://www.freedomfighter56.com/en_stories_1active.html.

⁶³³ Man of the Year 1957 (7.1. 1957): Hungarian Freedom Fighter: Freedom's Choice, [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19570107,00.html>.

⁶³⁴ PRYCE-JONES, *The Hungarian Revolution*, s. 73.

nákladním vozům mimořádně mobilní skupina povstalců napadla automobil s radiostanicí. Výsledek – radista byl zabit, velitel oddílu raněn a automobil se ocitl v plamenech.⁶³⁶

Příjezd sovětských jednotek totiž mnohé šokoval či zastrašil. Bylo ale také dost těch, kteří si už stačili opatřit zbraně a začali se formovat do povstaleckých skupin. Až k ránu, po příjezdu posil, se sovětským jednotkám podařilo obsadit značnou část dopravních uzlů, mostů a budov. Jako první dorazily kolem čtvrté hodiny ranní 37. tankový pluk pod vedením zástupce velitele 2. divize plukovníka Bičana (ten měl zajistit ochranu ministerstva obrany) a průzkumníci podplukovníka G.T. Dobrunova. Jejich úkolem bylo především zajistit výzvědnou činnost, lokalizovat centra odporu a zjistit stav, v jakém se nacházejí maďarské bezpečnostní jednotky. K nim se připojil 5. mechanizovaný pluk, který se měl spojit se 37. plukem k obraně ministerstva obrany a hlavně k obsazení „dělnického“ Csepelu.⁶³⁷

Jako další cíle ochrany byly určeny ministerstvo zahraničí, centrální banka, letiště, sklad zbraní, centrální telefonní ústředna a redakce Szabad Nép. Sověti byli úspěšní především při osvobození budovy rozhlasu a dopoledne 24. října mohli velitelé hlásit na 300 zajatých povstalců. To už ale vzniklo jedno z největších center odporu v kině Corvin, kde se postupně shromáždilo na 2.000 povstalců. V průběhu středy také povstalečtí vojáci ovládli tzv. Kiliánova kasárna. Do jejich čela se postavil plukovník Pál Maletér. Šestý mechanizovaný pluk měl vzít pod ochranu budovy Parlamentu, stranického ústředí, Národní banky, hlavního poštovního úřadu, západního nádraží (Nyugati), sovětského velvyslanectví a sovětské vojenské nemocnice.⁶³⁸ Nejtěžší úkol stál před vojáky 4. mechanizovaného pluku, kteří měli vytlačit povstalce z komplexu budov rozhlasu (první odhady sovětské rozvědky se pohybovaly kolem 1.500 povstalců), z hotelu Astoria (zde 500 povstalců) a Národního muzea.⁶³⁹ Proti kinu Corvin nasadilo sovětské velení 87. tankový pluk. Jak později poznamenal Malašenko, bylo to chybné rozhodnutí, neboť pluk neměl dostatečnou podporu pěchoty. Povstalci si tak mohli připsat 4 vyřazené tanky.⁶⁴⁰ Hlavní síly 2. divize dorazily vzhledem k husté říjnové mlze až v 5:00 a doplnily síly 37. pluku.⁶⁴¹

⁶³⁵ Cold War (TV dokument, USA, 1998), rež. Tessa Coombs, USA, díl 7. *Po Stalinovi 1953-1956*.

⁶³⁶ МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 27.

⁶³⁷ Tamtéž, s. 27-28.

⁶³⁸ GYORKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 137.

⁶³⁹ Tamtéž, s. 138; Další centra odporu rozvědčící lokalizovali v Gorkého sadu, v ulicích Sztálin, Rákóczi, Üllői, Markusovszky a Soroksári, na Leninově a Hungaria bulvárech.

⁶⁴⁰ МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 28-29.

⁶⁴¹ Druhá divize se skládala z 5. mechanizovaného pluku plukovníka Pilipenka (Kecskemét), 6. mechanizovaného pluku plukovníka Majakova (Szolnok), 87. tanko-samochodného pluku podplukovníka Nikovského (Cegléd).

Sověti podcenili vážnost situace a nepočítali s ozbrojeným odporem. Po několik dní se tak ocitli v ohnisku městské guerilly, jakési partyzánské miniválky se všemi negativy, které z toho pro pravidelnou armádu v městském prostředí vyplývaly – rozlehlé město představující nevhodný terén pro použití těžké techniky; nepřátelský postoj obyvatel; chybně zvolená taktika, opírající se zpočátku o zastaralý plán; nedostatečný počet vojsk. Sověti nasadili do bojů pouze tanky, které sice v momentě jejich průjezdu ulicemi měly viditelnou převahu. Povstalce, který se mezitím skryli do budova nebo v postranních ulicích, však dosáhnout bez využití pěšího vojska nemohli. Mohli tak obsadit mosty a další opěrná místa, ale k likvidaci povstaleckých center to nestačilo. Navíc se posádky tanků vystavovaly nebezpečí, jakmile opustily pancéřové bezpečí tanku. Povstalci sice nedisponovali protitankovou technikou, ale i napadání pomocí Molotovových koktejlů či rozlévání benzínu či nafty po ulicích bylo nepříjemné. Tanky se proto zdržovaly spíše na náměstích a na nábřezích, odkud se 30. října z Budapešti stáhly.⁶⁴²

Ve městě vypukly regulérní boje, přesto Gerő a ostatní cítili, že se sovětskou pomocí mohou situaci zvládnout, zvláště když se jim podařil důležitý tah – přesvědčili Imre Nagye, aby po svém neúspěšném projevu zůstal v budově Parlamentu. Připomeňme si průběh zasedání jednotlivých maďarských vládních a stranických orgánů. Maďarské politbyro, reálně nejdůležitější mocenská struktura, zasedalo kontinuálně po příjezdu maďarské vládní a stranické delegace z Jugoslávie. V 14:00 zasedala maďarská vláda, kde se jednalo také o možném svolání mimořádného zasedání pléna ústředního výboru MSP. Hegedús, zřejmě po dohodě s Gerőm, navrhoval termín na příští středu 31. října. To ale většina vlády odmítla. Pod tlakem situace se rozhodli členové politbyra okolo 17:00 svolat plénum co nejdříve. Kolem půl jedenácté večer rozhlasoví hlasatelé přečetli zprávu o okamžitém svolání pléna ÚV. Plénum bylo zahájeno kolem jedenácté hodiny a kontinuálně pokračovalo až do rána 24. října. V pozdních večerních hodinách (kolem 23:00) se také sešlo nejužší stranické vedení za předsednictví Ernő Geróa. Zúčastnilo se ho kolem 50 členů politbyra a ÚV a Gerő na něm informoval o svém jednání s Chruščevem, o rozkazu přivést sovětské vojáky do Budapešti a odložené reorganizaci politbyra na příští den, což požadoval Chruščev, který chtěl, aby se tak dělo již pod dohledem jeho emisarů – kromě Mikojana a Suslova to byli i první náměstek náčelníka generálního štábu Michail S. Malinin a šéf KGB Ivan A. Serov.⁶⁴³ Gerő také navrhl, aby byl vyhlášen výjimečný stav, což ÚV schválil. Bez ohledu na přání Moskvy ale Márton

⁶⁴² PRYCE-JONES, *The Hungarian Revolution*, s. 71.

⁶⁴³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 105. Sovětští emisáři dorazili do stranického centra kolem 13 hodiny odpoledne 24. října Suslov s Mikojanem se zúčastnili jednání politbyra.

Horváth navrhl, aby byly provedeny změny ve složení vlády a politbyra – zřejmě došlo k nedorozumění mezi Geróm a ostatními, neboť jim zřejmě neřekl, aby počkali na příjezd sovětských emisarů. Podle svědectví se měl Geró snažit přesvědčit ostatní členy o nezbytnosti sovětské intervence. Poukazoval na hrozící kolaps legální vlády a na neschopnost ozbrojených sil potlačit pouliční demonstrace. Odpověděli mu Kádár spolu s Gyulou Kállaiem – jedinou možností, jak předejít katastrofě, je Geróho rezignace. Proti tomuto návrhu se ale zvedl odpor především ze strany Istvána Hidase a ministra vnitra László Pirose. Ten označil Nagye a jeho společníky za „...*spojence těch fašistických sil, které právě táhnou ulicemi města.*“⁶⁴⁴ Mezitím se stačila seskupit prokádárovská skupina, která byla rozhodnuta se Geróa zbavit, nicméně v noci z 23. na 24. října se to ještě nepodařilo a Geró zůstal prvním tajemníkem strany. Po nové, ranní volbě se Kádár stal jedním ze tří tajemníků ÚV spolu s Ferencem Donáthem a Gyulou Kállaiem.

Ve svízelné situaci se ocitl Imre Nagy. Dobře věděl o tom, že jeho přívrženci těžko přistoupí na spolupráci s Geróm nebo Hegedúsem, kteří minimálně v případě prvně jmenovaného stáli za jejich předchozími dlouholetými tresty. Do stranického ústředí dorazil přímo z budovy Parlamentu, ale, díky tomu, že nebyl momentálně v žádné stranické funkci a ještě nebylo definitivně rozhodnuto o jeho instalaci do funkce premiéra, se nezúčastnil dosavadních jednání. Nebyl ještě přítomen na zasedání ÚV, čekal v předsálí ve stranickém ústředí a poté byl na krátko povolán na zasedání politbyra, na němž byl zvolen tzv. nominační výbor, jenž měl projednat reorganizaci vedoucích orgánů. Následně byl vytvořen tzv. Vojenský výbor, jenž měl vést a koordinovat vojenské operace proti povstalcům.

Přes vážnost situace trvalo nominačnímu výboru až do páté hodiny ranní 24. října, než se dohodl na změnách v politbyru a na reinstalaci Nagye do funkce premiéra. Nagy byl v tento moment opět povolán na zasedání ÚV. Většinou vedení včetně Geróa se ho podařilo přesvědčit, aby na sebe vzal funkci premiéra. Bylo mu oznámeno, že byl kooptován do politbyra a že se na doporučení ÚV stal předsedou vlády. Nato Nagy navrhl, aby byl Geró okamžitě nahrazen Kádárem ve funkci prvního tajemníka, což ale Kádár v tento moment odmítl. Nagy přesto přijal pozici premiéra. Zasedání stranických orgánů skončilo kolem osmé hodiny ranní a poté byly změny oznámeny v rozhlase.⁶⁴⁵ Do ÚV byli kooptováni Imre Nagy, Ferenc Donáth, Géza Losonczy, György Lukács a Ferenc Münnich. Jak poznamenal Rainer,

⁶⁴⁴ SCHREIBER, Thomas, Young marxists vs. "red fascists", *Le Monde*, 4.12. 1956, též KOSOK, Dezso, Lies, *Franc-Tireur*, 18.12. 1956. in: LETTIS, MORRIS, *The Hungarian Revolt* [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://www.hungarianhistory.com/lib/revolt/rev09.htm>.

⁶⁴⁵ Kozlemény (08:13 24.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 18-19.

jinak se složení ústředního výboru nezměnilo a jeho členem dokonce zůstal i od července v Maďarsku nepřítomný Matyás Rákosi.⁶⁴⁶ Kromě něho se ve staronovém politbyru ocitli Ernő Gerő (stále ještě jako první tajemník MDP), János Kádár, Antal Apró, András Hegedűs (nyní už jen náměstek předsedy vlády), József Köböl, Sándor Gaspar, Zoltán Szantó, György Marosán, Karoly Kiss, Gyula Kállai a Ferenc Donath.

Ostřejší rozpory se zřejmě objevily v otázce personálního obsazení nového vedení. Nagy nechtěl působit ve funkci sám bez možnosti podpory svých přívrženců, naopak „gerőovci“ Nagye potřebovali jako povolnou transparentní postavu zaštiťující nepopulární kroky. Váhy ve prospěch Nagye vychýlil podle svědectví Kádár. Důležité byly dvě změny – do politbyra byli kooptováni Géza Lozonczy s Ferencem Donáthem⁶⁴⁷ a mimo sestavu politbyra zůstali tři zastánci „tvrdé“ linie István Hidas, András Szalai a László Piros.⁶⁴⁸ Výsledek tak byl nesporným Kádárovým úspěchem – podařilo se mu dostat do nejvyššího stranického orgánu, v němž navíc chyběli tři největší Gerőovi příznivci (Szalai, Piros, Hidas). Poslední dva jmenovaní se v průběhu noci velmi zasazovali o to, aby byl Gerő ponechán v úřadě prvního tajemníka. Kádár se tak zbavil hlavních Gerőových přívrženců a podařilo se mu podkopat pozici prvního tajemníka natolik, že již nebyl problém ho příští den 24. října odvolat a nastoupit na jeho místo. Jinou otázkou je, do jaké situace Kádár nastupoval a jakou reálnou moc mu rozpadající se stranická struktura nabízela.

V půl páté ráno, ještě před dohodou o personální změnách, vydala vláda zprávu, v níž popisovala události v Budapešti jako „ozbrojený fašistický, reakční a kontrarevoluční útok“.⁶⁴⁹ V devět hodin po informacích o personálních změnách⁶⁵⁰ a vyhlášení výjimečného stavu⁶⁵¹ uvádí Rainer ještě jedno prohlášení – jménem Varšavské smlouvy oznamující rozhodnutí o povolání sovětských ozbrojených sil na území Maďarska, aby pomohly vládě. Důležité bylo, že tato prohlášení lidé již spojovaly se jménem Nagye jako premiéra, což

⁶⁴⁶ RAINER, *Imre Nagy*, s. 106.

⁶⁴⁷ Ti ale poté, co se dozvěděli, že byli na Nagyovu žádost zvoleni do vysokých stranických funkcí, reagovali odmítavým dopisem. in: KIS János, Donath Ferenc és Losonczy Géza levele az MDP Központi vezetőségéhez, *Beszélő*, Évfolyam 1, 1986, Szám 19 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/donath-ferenc-es-losonczy-geza-levele-az-mdp-kozponti-vezetosegehez>.

⁶⁴⁸ KOSOK, *Lies*.

⁶⁴⁹ *A Magyar Népköztársaság közlemény: Fasiszta, reakciós elemek fegyveres tamadást intéztek* (04:30 24.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 18.

⁶⁵⁰ *Közlemény* (08:13 24.10.), in: Tamtéz, s. 18-19.

⁶⁵¹ *Közlemény: A Magyar Népköztársaság Belügyminisztérium felhívja Budapest lakosságát: mivel a fosztogató ellenforradalmi csoportokról való tisztogató még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan ügyben közlekedjenek az utcán.* (06:30 24.10.), in: Tamtéz, s. 18.

komplikovalo jeho pozici „prostředníka“ a politika, který má odvrátit spirálu ozbrojené konfrontace.⁶⁵²

Lépe na tom nebyl ani Imre Nagy, byť bylo jasné, že se kyvadlo reálné moci začíná přesouvat ze stranického sekretariátu do vládních pozic. Nezabýval se sice Gerőho, ačkoliv jeho odchod byl jednou z podmínek, kterou si Nagy kladl při večerních jednáních pro přijetí premiérského křesla, ale Gerőho pozice byla oslabená a bylo jen otázkou času, kdy „bude odstoupen“. Určitým příslibem bylo i jmenování některých ne–stalinistů, když ne přímo stranických reformátorů či jeho přívrženců, tedy spíše těch, kteří v průběhu roku vystupovali proti rákosiovského stalinskému kursu či se prezentovali „kritickým duchem“. Byli to například József Kőböl, Zoltán Szantó, ale i Kádár. O to větší byla však rána, kterou Nagyově pozici zasadila žádost Ference Donátha a Gézy Losonczyho, aby byli zproštěni funkcí. Podle jejich názoru „staronové“ složení vedení nedávalo záruku dostatečných změn a oni odmítali nést spoluzodpovědnost za jejich rozhodnutí.⁶⁵³

Nagy zůstal po další dny poněkud izolován ve stranickém ústředí. Na jedné straně se neúčastnil řady důležitých jednání stranického vedení a výborů, které se snažily potlačit povstání, aby měl podle Rainera, „čas na delegace přicházející z míst dění. Snažil se pochopit, jak se chová a kdo se vlastně skrývá v tzv. šedá zóna, tj. ti mezi davem, který zažil na Kossuthově náměstí, a “bandity”“.⁶⁵⁴ Ráno 24. října vyšlo také první prohlášení s Nagyovým jménem, v němž vyhlásil, že stanné právo nebude aplikováno proti těm, kteří odevzdají zbraně do dvou hodin odpoledne. Zároveň se přihlásil k programu z roku 1953. Uklidnit situaci se tím ale nepodařilo.⁶⁵⁵ V poledne téhož dne Nagy zveřejnil svůj plán hlubokých reforem. Zároveň oznámil, že zákaz vycházení bude příští den zrušen, aby si lidé mohli koupit jídlo.⁶⁵⁶

Situace uvnitř politického vedení však byla značně rozkolísaná. První problém přišel ze stany dvou nově zvolených členů ústředního výboru Ference Donátha a Gézy Losonczyho, kteří byli považováni za Nagyovy přívržence a kteří nesouhlasili s chaotickými a nepřehledným způsobem vedení, který praktikovalo stranické vedení 23. a 24. října. Uvědomili, že vedení nebylo schopno ani provést větší demokratizaci, ani uřídit krizovou situaci, a nechtěli nést zodpovědnost za následující události. V dopise, který zaslali ÚV, se

⁶⁵² RAINER, *Imre Nagy*, s. 106.

⁶⁵³ LITVÁN. *The Hungarian Revolution*. s. 59.

⁶⁵⁴ RAINER, *Imre Nagy*, s. 106.

⁶⁵⁵ Kozlemény (08:45 24.10.); A kormány felhívása (09:00 24.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 19.

⁶⁵⁶ Nagy Imre, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke szövegét intéz a magyar néphez (12:10 24.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 19.

odmítli podílet na práci stranického vedení. Navrhovali mnohem radikálnější změny a novou úroveň vztahů se SSSR, a především odmítali některé politiky rákosistické éry. Donáth s Losoncym se pravděpodobně chtěli chovat principiálně a tedy ve smyslu radiálních požadavků směřujících k hlubokým reformám, nerespektovali ovšem nutnost aktuálního krizového managementu, který vyžadoval spíše kompromisní, konsenzuální přístup, o němž se snažil právě Nagy a který spočíval ve pragmatické spolupráci s bývalými rákosisty včetně Gerőho, zabránění eskalace hrozící občanské válce, uklidnění nervózních povstalců a přijatelnou dohodu se sovětskou politickou i vojenskou mocí. Do určité míry nezodpovědné chování Losnczyho a Donátha oslabilo Nagyovu pozici, neboť se nemohl spolehnout na své přívržence, což mohlo vést k tomu, že rákosisté nebo také přívrženci tvrdého postupu mohou získat na Nagye vliv a přetáhnout ho na svou stranu. Pro Nagye to byla složitá volba – balancovat mezi krátkodobým uklidněním situace a prosazením dlouhodobých reforem.⁶⁵⁷

Z Moskvy mířila do Budapešti i posila politická. Letadlo s Anastasem Mikojanem a Michaiem Suslovem dosedlo vzhledem k povětrnostním podmínkám místo v plánované Budapešti na vojenském letišti ve Vesprému, odkud pokračovali do štábu sovětských vojsk v Szekésfeherváru. Mikojan nejprve zavolal Gerőovi, aby zjistil situaci ve městě – podle prvního tajemníka byla beze změny.⁶⁵⁸ Přidali se k nim šéf KGB Ivan Serov a zástupce náčelníka Generálního štábu ozbrojených sil SSSR M.S. Malinin a vydali se do centra hlavního města.⁶⁵⁹

Když dorazili na ministerstvo obrany, setkali se s operativní skupinou určenou k likvidaci povstání ve složení ministr obrany István Bata, ministr vnitra László Piros a členové ÚV István Kovács a Zoltán Vas. Sídlo zde měl i štáb Zvláštního sboru v čele s náčelníkem štábu E.I. Malašenkem, který mohl na základě poměrně přesných informací emisarům referovat o efektivitě zásahu. Bylo třeba především zapomenout na plán „Vlna“. Kontakty a spolupráce s maďarskými jednotkami, s výjimkou tajné policie ÁVH, byly přerušeny, Sověti museli jednat víceméně na vlastní pěst. Citelně scházela především výzvědná služba. Východiskem mohlo být permanentní posilování stavů vojsk tak, aby jednotky mohly plnit paralelně dva úkoly – bojovat s povstalcí v již obsazených budovách a zároveň bránit ještě neobsazené dopravní uzly a úřady. Proto se během dopoledne a

⁶⁵⁷ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁶⁵⁸ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 1-7. Телеграмма А.И. Микояна и М.А. Сулова из Будапешта в ЦК КПСС об обстановке в столице Венгрии. 24 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 87, s. 371-375.

⁶⁵⁹ Tamtéž.

odpoledne 24. října v Budapešti objevily 83. tankový a 57. mechanizovaný pluk 17. divize, která zde původně působit neměla být a měla hlídat maďarsko–rakouské hranice. Malašenkův odhad počtu povstalců se pohyboval kolem 2.000 lidí především v VIII. a IX. obvodu. Zajato bylo na 300 povstalců. Na sovětské straně zemřelo dvacet vojáků a 48 jich bylo raněno. Vojenská správa musela odepsat 4 tanky, dva automobily a čtyři transportéry.⁶⁶⁰ Zatímco jednotky Zvláštního sboru již bojovaly, k jihu Budapešti se blížila 33. divize dislokovaná v rumunském Temešváru. Tato masa, i s logistickou podporou čítající 75000 lidí, se hnula okolo půl jedenácté večer 23.00. Mezi devátou a jedenáctou hodinou dopoledne 24. října se divize, jejíž jednotky měly v pásech na 300 kilometrů cesty, formovala asi 15 kilometrů od jižních předměstí Budapešti. 104. mechanizovaný pluk se vydal směrem do centra k budově Parlamentu a ministerstvu obrany. Mikojanovy postřehy z průjezdu Budapeští byly rozporuplné. Na jedné straně klidná Buda s ojedinelými skupinami obyvatel, a na druhé Pešť, v níž se odehrávaly prudké přestřelky mezi povstanci a sovětskými vojáky.

Z počátečního šoku 24. října pomohli do jisté míry maďarskému vedení sověšští emisaři Mikojan a Suslov, kteří se do Budapešti dostali brzy ráno, nechali se informovat o vojenské situaci a odpoledne se setkali s úzkým okruhem vedení MSP. Vyjadřovali mírný optimismus, do Moskvy dokonce referovali v tom smyslu, že všechna centra povstaleckého odporu byla rozprášena a budova rozhlasu, jako v tomto momentu vnímané hlavní centrum odporu, bude brzy dobyt. Tento základní předpoklad se však nevyplnil – nejenže se sovětským jednotkám nepodařilo povstalce rozprášit, ale během 24. a hlavně 25. října se objevila nová centra odporu, která vydržela a dokázala vybudovat pevnější strukturu odporu.⁶⁶¹

Mikojan se Suslovem se po ministerstvu obrany vydali do sídla MSP v ulici Akademiai, kde se setkali s členy politbyra a ÚV. Podle jejich názoru Gerő zveličoval síly povstalců. Pozastavili se také nad tím, že nebyl dán povel ke střelbě do demonstrantů již odpoledne 23. října. O nervozitě svědčila i kousavá výměna názorů mezi Nagyem a Gerőm. Když se Mikojan zeptal, kdy a jak „...*se zapojil do boje proti nepřátelům země...*“, Nagy odpověděl, že se zapojil 23. října okolo 18:00 hodin, ale ne na výzvu ústředního výboru, ale proto, že si mládež vyžádala jeho přítomnost. To ale nebyla tak zcela pravda. Zástupci studentů a organizátorů ho sice celé odpoledne vyzývali, aby se k demonstraci připojil, ale to Nagy odmítal. Teprve, když naprosto selhal Gerőův projev, objevil se Nagy na balkoně

⁶⁶⁰ МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 29.

⁶⁶¹ *Az 1956-os forradalom tortenete* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

budovy Parlamentu až po výzvě ze stranického ústředí. Na to opáčil Gerő, že Nagy hledali, ale nemohli najít. Nagy odpověděl, že kdyby straničtí představitelé vystoupili před demonstrací a oznámili změny ve vedení, nemuselo by k žádným „událostem“ dojít. Což byla pravda, ale jak poznamenal Mikojan, „... ostatní soudruzi toto Nagyovo tvrzení nechali bez komentáře...“⁶⁶²

4.3. Den třetí – 25. října

Ráno 25. října se posluchači rozhlasu mohli v ranním hlášení v půl páté ráno dozvědět, že „...kontrarevoluční gangy byly ve většině případů zničeny!“. O dvě hodiny později podobné stanovisko zaznělo i v prohlášení vlády: „*Pokus o kontrarevoluční převrat byl odvrácen!*“⁶⁶³ Státní moc se prostřednictvím rozhlasu snažila vyvolat dojem, že má situaci pod kontrolou. Odpor měl být zlikvidován, vliv povstaleckých skupin byl marginalizován a jejich bojová činnost byla charakterizována tak, aby vznikl dojem, že již nebojují, ale skládají zbraně, vzdávají se nebo prchají z Budapešti. Naopak při popisu činnosti policie byly používány spojení jako „pročesávají město“, „vyčišťují město“ či „zatýkají“, aby byl zdůrazněn dojem, že policie funguje a má situaci pod kontrolou. Jestliže vláda vyhlásila, že „kontrarevoluční pokus o *coup d'état*“ byl zlikvidován, pak ti, kteří pokračovali v boji, již nebyli jen kontrarevolucionáři, ale navíc kriminálníci snažící se využít chaosu ve městě. Rozhlas se také snažil zveličovat sdělení o odhalených pokusech o rabování obchodů a o zatčení několika skutečných zlodějů. Situace ale byla jiná – v zemi probíhala plnokrevné národní hnutí.⁶⁶⁴

Komentátoři se také snažili vysvětlovat sovětskou přítomnost jako pomoc při zajišťování pořádku a ochraně mírového života ve městě. Hrozbu násilí podtrhovali symbolikou krve, apelem proti „zbytečnému prolévání maďarské krve“ nebo například při oznámeních, že Červený kříž naléhavě vyzývá dárce, aby darovali krev.⁶⁶⁵ Krev uváděli v souvislosti s maďarskou národností (maďarská krev, prolévání krve patriotů) a poukazem na její zbytečné prolévání se snažili autoři relací zdůraznit vzácnost každého Maďara a

⁶⁶² АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 1-7. Телеграмма А.И.Микояна и М.А.Суслова. 24 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 87, s. 371-375.

⁶⁶³ *A Budapesti Pártbizottság és a Fovárosi Tanács felhívása: Az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltunk.* (4.30 25.10.); *A reggel 4 órai helyezetrol: ...Budapestén már csak néhány csoport áll ellen.* (5.38 25.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 54-55.

⁶⁶⁴ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

⁶⁶⁵ *A Voroskereszt kéri a vradókat, surgosen jelentkezzenek!* (7.40 25.10.), in: SZALAY, *1956 sajtója*, s. 56.

zbytečnost bojů – Maďarů není mnoho, a proto každá zbytečná smrt ohrožuje společné národní sjednocení a budoucnost. Posluchači však nebyli již odkázáni jen na oficiální vysílání. Mohli poslouchat i nové, narychlo založené stanice, jejichž vysílání vytvářelo protipól k oficiálnímu budapešťskému rozhlasu. Svobodný rozhlas Miškovec odvysílal prohlášení miškoveckého dělnického výboru, požadujícího odchod sovětských vojsk, právo na stávkou a amnestii pro účastníky povstání.

Stranické vedení nebylo schopné se domluvit na společné politice – na jedné straně se snažilo zahájit politické rozhovory s novými aktéry hnutí, na druhé straně plánovalo obnovit pořádek s pomocí ozbrojených sil a s využitím výjimečného stavu. Tyto cíle si však vzájemně protirečily. Ráno 24. října byl oznámen zákaz vycházení, který byl o několik hodin poté dočasně zrušen. Lidé se opět vydali do ulic a ti, kteří se přímo nepřipojili k ozbrojenému odporu, se pokoušeli navázat kontakt se sovětskými jednotkami, jejichž přítomnost v Budapešti vnímali jako hlavní překážku dalšího reformního vývoje. Neozbrojené hloučky obyvatel obklopovaly tanky v momentě, kdy se po průjezdu ulicemi zastavily na dopravních uzlech nebo před důležitými místy, které měly strážit. Jednotlivci se snažili vysvětlit vojákům, že se v Maďarsku neodehrává fašistický puč, ale národní hnutí. Podařilo se jim přesvědčit osádku jednoho sovětského tanku, aby se s nimi vydal k parlamentu ověření maďarskou vlajkou. Tento akt dal podnět k šeptandě, že sovětsí vojáci přecházejí na stranu povstalců, což dále posilovalo sebevědomí a nadšení lidí v ulicích.⁶⁶⁶

Skupinky lidí směřovaly k přirozenému centru dění, kterým se stejně jako 23. října stalo Kossuthovo náměstí s Parlamentem. Dav zde rostl a mísili se v něm jak civilní obyvatelé, tak i vojáci, někteří i ozbrojení. Ostraha parlamentu informovala o hrozícím nebezpečí stranické ústředí, zvěst o možných dezercích a sbratřování sovětských vojáků s povstanci se donesla i šéfovi KGB Serovovi, jenž se společně s Mikojanem a Suslovem zúčastnil zasedání ÚV MSP na ulici Akademiai. Údajně měl Serov ostraze nařídit, aby nic nepodnikala. O demonstraci narychlo jednalo i stranické vedení, ale nedospělo k rozhodnutí. Poté se Serov vydal v doprovodu tří sovětských a dvou maďarských důstojníků k hlavní bráně, aby se odtud na vlastní oči přesvědčil o situaci a rozhodl o “vyčištění” prostoru před parlamentem. Podle očitého svědka z jeho úst několikrát zaznělo slovo “...střílet...” Podle Andráse Kósa se Serov rozhodl ke střelbě z obavy, že by se demonstranti mohli začít sbratřovat s osádkami sovětských tanků, které byly rozmístěny před parlamentem, a v

⁶⁶⁶ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

případě, že by se tanků zmocnili demonstranti, mohli zaútočit i na stranické ústředí. Po útoku tanků a střelby ze střech budov vypukla v několikatisícovém davu panika. Na náměstí dopadaly granáty, jejichž střepiny napáchaly nejvíce škody. Na místě zemřelo 61 lidí, dalších 26 podlehl svým zraněním. Zraněno bylo 284 lidí.⁶⁶⁷ Poklidná atmosféra rána 25. října se změnila – informace o masakru se rychle rozšířila po městě. Ačkoliv o střelbě rozhodl Serov, v očích veřejnosti se viníky stali hlavně příslušníci ÁVH. Panika vypukla i ve stranickém ústředí, kde se funkcionáři obávali pomsty a lynčování.⁶⁶⁸

Informace o masakru se brzy rozšířily i do ostatních částí Maďarska. Na nohou byly továrny, v důležitých městech konaly demonstrace a střety s místní mocí. Z Miškovce vyjelo několik nákladních vozů plných dobrovolníků směřujících na pomoc Budapešti, na své cestě se jim podařilo odzbrojit policejní a armádní náborové centrum a dostalo pod svou moc budovu místního stranického výboru a městské a okresní správy v Mezökövesdu. Na to stačila ještě místní moc zareagovat a s pomocí posil dokázala obnovit svou moc a samozvané povstalce vytlačit z obsazených budov. Ti, co se vrátili, aniž by dosáhli Budapešti, byli následně na to v Miškovci zatčeni. Následující den 26. října si pak dav chtěl vymoci jejich propuštění a došlo k velmi krvavému střetnutí s policejními silami. Podle policejních informací se 25. října bojovalo v Szentendre, Váci, Sztalinvárosi (Dunajúváros) a ve Várpolatě, kde demonstranti po několika ozbrojených střetech získali kontrolu nad městem a stranickým výborem. Zablokovali důležitou dopravní spojnici, zaútočili na sovětský minikonvoj dvou nákladních vozů a zabili 13 sovětských vojáků.

Stranické vedení se během 25. října rozštěpilo na dva tábory, jež sice neměly sílu prosadit svá řešení, ale měly dostatek prostředků sabotovat akce druhé skupiny. „Jestřábové“ požadovali použít proti povstalcům tvrdá opatření – více zapojit sovětské jednotky, vyhlásit zákaz vycházení a výjimečný stav.⁶⁶⁹ Kolem deváté hodiny ranní 25. října zasedání politbyra přerušily zprávy o masakru na nedalekém Kossuthově náměstí, jež podle Rainera urychlily tolik očekávanou mocenskou změnu – i Mikojan se Suslovem si uvědomili, že Gerő je neudržitelný, a proto již nebránili tomu, aby byl odvolán z funkce prvního tajemníka.⁶⁷⁰ Na jeho místo byl zvolen Kádár. Kolem poledne 25. října se na zasedání politbyra objevili Donáth a Losonczy, kteří den předtím rezignovali právě na protest proti tomu, že Gerő nebyl odvolán z pozice prvního tajemníka. Rovnováha se zase na chvíli vychýlila ve prospěch

⁶⁶⁷ KÓ, András, 1956. október 25. A kossuth téri sortúz, *Rubicon* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kossuth_teri_sortuz.

⁶⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁶⁹ Tamtéž.

⁶⁷⁰ RAINER, Imre Nagy, s. 108-9.

Nagy. Politické vedení proto začalo pracovat na kompromisním řešení a připravovalo se na politické ústupky a rozsáhlejší reformy. Losonczy a Donáth na zasedání politbyra navrhli uklidnit situaci a veřejně prohlásit, že sovětská vojska se stáhnou poté, co bude v zemi obnoven pořádek. Mikojan se Suslovem sice protestovali, ale Nagy přesto pasáž o možném jednání o stažení vojsk se souhlasem politického vedení začlenil do svého projevu, který byl vyslán v 15:30. Nagy přislíbil řadu změn, včetně rozšíření vlády o zástupce jiných stran na principu Vlastenecké lidové fronty a zahájení jednání se Sovětským svazem o stažení vojsk. Nagy také prodloužil konečný termín pro složení zbraní a ujistil posluchače, že výjimečná opatření se nebudou vztahovat na ty, kteří složí zbraně.⁶⁷¹

Jak uvádí Rainer, ani Gerőův odchod, ani Nagyův projev situaci výrazně nezměnily, neboť dynamiku nyní určovali ozbrojení povstalci, stávkující dělníci, demonstranti na ulicích a členové formujících se revolučních výborů. Nagy v první dnech svého premiérského mandátu strávil podstatnou část svého času tím, že přijímal delegace dělnických i mládežnických výborů. Snažil se získat informace o dění na ulicích, které jemu i dalším členům vedení scházely, a také se prezentovat jako nový typ lídra vstřícného k požadavkům obyvatel. Důležitá byla schůzka mezi Nagyem a zástupci dělníků z Miškovce vedené oblastním tajemníkem strany Rudolfem Földvárim, o níž později referoval i rozhlas a *Szabad Nép*.⁶⁷² Hned se ale ukázalo, že se jeho představy značně rozcházejí s požadavky dělníků. Zatímco Nagy sliboval zahájit jednání se Sovětským svazem, zástupci miškoveckého výboru požadovali okamžitý odchod vojsk, vystoupení z Varšavského paktu, odzbrojení tajné policie a demokratické volby s účastí více stran. Nevstřícný Nagyův postoj k těmto radikálním požadavkům vyvolal u účastníků povstání odmítavou reakci – jedni ho označovali za sovětskou loutku (objevovaly se dokonce plakáty s jeho pozměněným jménem “Imrov Nagy”), jiní šířili legendy o tom, že je vlastně zajatcem ÁVH a jedná z donucení, ne-li přímo v ohrožení života.⁶⁷³

Povstání se začalo rozšiřovat nejen horizontálně, ale i vertikálně, dovnitř maďarské společnosti. Dělníci velkých továren začali intenzivněji vnímat požadavky povstalců a ztotožňovat se s nimi. Na jedné straně plně souhlasili s odchodem sovětských vojsk a politickou reformou režimu, na druhé straně vyjadřovali znepokojení nad obrannými hesly stávající moci, která varovala před „restaurací kapitalismu“ a “návratem fašismu” a

⁶⁷¹ Most Kádár János és Nagy Imre elvtársak állnak a mikrofon előtt. Kádár János: *Magyar dolgozók, kedves elvtársak! Nagy Imre: Magyaország dolgozó népi!* (15.18 25.10.), in: SZALAY, 1956 *sajtója*, s. 63-66.

⁶⁷² Nagy Imre elvtárs magáevette a borsodiak koveteléseit, *Szabad Nép*, 26.10. 1956.

⁶⁷³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 108-9.

vyvolávala dojem, že za hnutím opravdu stojí lidé “horthyovského režimu”. Již 24. října vznikly dělnické výbory v Pětikostelí, Miškovci a Budapešti. Dělníci výbory zakládali primárně proto, aby bránili továrny a reprezentovali své zájmy. Zástupci vagónky v Gyóru například jako důvod vyslání svých zástupců do městského národního výboru uvedli obavu z návratu buržoazie.⁶⁷⁴ Vtažení dělníků, oficiálních opor režimu a strany, do událostí na straně povstání stranického vedení znepokojilo. Dne 25. října, když začaly opět vycházet noviny, se v odborářském deníku Népszava objevil nový nezávislý program odborů na řešení krize, jenž odbory s vedením strany nekonzultovaly.⁶⁷⁵

4.4. Den čtvrtý – 26. října

Situace uvnitř stranického vedení byla značně rozkolísaná. Během 25. října se rozštěpilo na dva tábory, jež sice neměly sílu prosadit svá řešení, ale měly dostatek prostředků sabotovat aktivitu druhé skupiny. „Jestřábové“ požadovali tvrdá opatření proti povstalcům – více zapojit sovětské jednotky, vyhlásit zákaz vycházení a výjimečný stav a obnovit pořádek. „Holubice“ se zase snažili zahájit politické rozhovory s novými aktéry hnutí a uzavřít politický kompromis.⁶⁷⁶ Proto Nagy, který patřil jednoznačně k druhé skupině, hovořil ve svém projevu z 26. října o jednání se Sověty o stažení vojsk a přislíbil dalekosáhlé změny, včetně rozšíření vlády o zástupce jiných stran na principu Vlastenecké lidové fronty.⁶⁷⁷

Politické vedení, reprezentované Nagyem a Kádárem (jenž v napjaté atmosféře po masakru na Kossuthově náměstí nahradil na postu prvního tajemníka strany již neudržitelného Gerőa⁶⁷⁸) a Vojenský výbor, úzce spolupracující se sovětským vojenským velením, pracovaly odděleně a nekoordinovaně, a proto výsledná polovičatá represivní opatření nepřinášela očekávaný výsledek. Společná jednání trávili členové obou uskupení hádkami a obviňováním, kdo nese větší vinu za chaotickou situaci. Vojenský výbor vypracoval plán vojenských opatření a ráno 26. října v půl páté ráno nechal vyhlásit zákaz vycházení v celé Budapešti.⁶⁷⁹ Nebylo vůbec jisté, zda obyvatelé budou zákaz vycházení respektovat, nemluvě o ozbrojených skupinách, které se těšily značné autonomii a nepodléhaly žádnému centrálnímu

⁶⁷⁴ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

⁶⁷⁵ Tamtéž.

⁶⁷⁶ Tamtéž.

⁶⁷⁷ *Most Kádár János és Nagy Imre elvtársak állnak a mikrofon előtt. Kádár János: Magyar dolgozók, kedves elvtársak! Nagy Imre: Magyaországi dolgozó népi!* (15.18 25.10.), in: SZALAY, 1956 sajtója, s. 63-66.

⁶⁷⁸ RAINER, Imre Nagy, s. 108-9.

⁶⁷⁹ *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa felszólítja Budapest lakosságát, hogy ma egész napon át ne menjen ki az utcára!* (26.10. 4.30), in: SZALAY, 1956 sajtója, s. 72-73.

velení či politické autoritě. Jejich ochota akceptovat vládní či stranickou autoritu byla přímo úměrná tomu, jak vláda plnila jejich stále radikálnější požadavky.

Rozpory uvnitř stranického vedení se vyostřily poté, co rozhodnutí Vojenského výboru o výjimečném stavu, jež padlo bez konzultace a souhlasu vlády, o hodinu později sama vláda de facto anulovala a od 10:00 do 15:00 občanům povolila vycházet.⁶⁸⁰ Zastánci tvrdé linie Apró, Kovács a Münnich ihned označili nagyovce za kapitulanty.⁶⁸¹ Dva nově zvolení členové ústředního výboru a blízcí Nagyovi spolupracovníci Donáth a Losonczy, kteří byli v úzkém kontaktu se zástupci Svazu spisovatelů, studentů a dalšími skupinami povstání a reprezentovali některé jejich názory, zase požadovali, aby byl z politbyra vyloučen Geró, jenž v nejužším stranickém vedení stále působil a zachoval si svůj vliv.⁶⁸² Navrhovali radikální změny a odmítali spolupracovat s některými politiky rákosistické éry. Uvědomili, že vedení v takovém složení nebylo schopno ani provést větší demokratizaci, ani uřídit krizovou situaci. Nechtěli proto nést zodpovědnost za následující události a v dopise, který zaslali ÚV, na práci ve stranickém vedení rezignovali.⁶⁸³

Nicméně se jim ještě podařilo přesvědčit část politického vedení, že je nutné změnit pohled na probíhající události. Především Kádár pochopil bezvýslednost čistě silových řešení bez toho, aby je doprovázel politický kompromis, a rozšířenému ústřednímu výboru strany 26. října navrhl strategickou změnu směru. Jako čerstvého prvního tajemníka MSP ho k tomu donutily vnější okolnosti spíše než vnitřní přesvědčení či sympatie k povstání. Vedení odborů SZOT se domluvilo se zástupci Univerzitního revolučního výboru studentů a také se spisovateli na vydání společného prohlášení, v němž odbory stejně jako dělnické výbory veřejně podpořily povstání a požadovaly totéž, co jiné opoziční či povstalecké skupiny – odchod sovětských vojsk, rozpuštění ÁVH, odsouzení rákosistického systému, amnestii pro ozbrojené bojovníky a zavedení vícestranického systému. Prohlášení již bylo zveřejněno a Kádár neměl na jeho obsah vliv – jediné, co mohl udělat, bylo přesvědčit stranické vedení, aby s prohlášením souhlasilo. V opačném případě by se vystavil nebezpečí, že se stranické vedení dostane do otevřeného konfliktu s odbory a dělníky.⁶⁸⁴ Mezi dosud váhajícími či pasivními členy ÚV však vyvolal návrh, aby se s povstalci jednalo, odpor. Nakonec ale

⁶⁸⁰ *A Minisztertanács utasítására a belügyminiszter kozli, a rend fokozatos helyreállítással lehetővé vált, hogy Budapest lakosságára 10-tól délután 3 óráig szakségletei beszerzése céljából kizlekedhessék az utcán. Az idopont esetleges további meghosszabbítását a rádió később kozli* (5.47 26.10.1956), Tamtéž.

⁶⁸¹ RAINER, Imre Nagy, s. 109.

⁶⁸² *A Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve* (26.10. 1956), in: GLATZ, A kormány és a párt vezető szerveinek. Tézis Из стенограммы пленума ЦР ВПТ (26.10. 1956). Cit podle ОРЕХОБА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 95. s. 390-403.

⁶⁸³ KIS, Donáth Ferenc és Losonczy Géza levele.

⁶⁸⁴ A SZOT kibontakozási javaslat, *Népszava*, 26.10. 1956, cit podle SZALAY, 1956 sajtója, s. 59-60.

museli připustit, že to může být jeden z akceptovatelných prostředků jak krizi řešit. Strach z toho, že by „ulice“ mohla určovat, kdo má být ve stranickém vedení a kdo tam být nemá, zapůsobil. Kádár nakonec přesvědčil ÚV, aby změnu politiky schválilo, a začal připravovat prohlášení do médií.

S touto zásadní změnou kurzu se ovšem nemínili smířit členové Vojenského výboru. Zpochybňovali například Donáthovu tezi o demokratičnosti probíhajícího hnutí – je-li tomu tak, pak vládě a straně dosud loajální jednotky ÁVH, policie a armády, kteří proti němu nyní bojují, stojí na protidemokratické, protilidové a protinárodní platformě.⁶⁸⁵ Argumentovali, že komunistická strana je předvojem revolučního hnutí a ona reprezentuje historickou pravdu, ne nelegitimní uliční hnutí. Hlavní překážkou potlačení povstání podle nich nebyla nedostatečná síla vojenských jednotek či jejich velení, ale “zrádci” ve stranickém vedení. Odpoledne 26. října zasedání stranických orgánů za přítomnosti sovětských emisarů pokračovalo. Ústřední výbor MSP zvolil zúžený mimořádný výbor, jakési Direktorium, jehož členy se stali Kádár, Nagy, Kiss, Apró, Münnich a Szantó.

4.5. Den pátý – 27. října

Další spory se objevily v otázce personálního složení nové vlády. Nagy navrhoval do vládních pozic jemu a reformě oddané lidi, vedle Donátha a Losonczyho chtěl začlenit i tajemníka Petöfiho kroužku Gábora Tanczose, svého někdejšího asistenta na univerzitě Antála Gyenese, šéfa budapešťské policie Sándora Kopácsiho, který již otevřeně jednal s povstalci, a také Bélu Kovácse, někdejšího tajemníka Malorolnické strany, jenž byl teprve nedávno propuštěn ze sovětského gulagu.⁶⁸⁶ Ústřední výbor mu ale většinu z těchto kandidátů zamítl. Také Vojenský výbor, který se opíral o Mikojanovu a Suslovovu podporu, vyvinul

⁶⁸⁵ Zvláštní pozornost věnovali členové Vojenského výboru situaci příslušníků ÁVH a ministerstva vnitra. Ve svém telegramu do Moskvy z 29. října si stěžoval na to, že vláda výzvami přijímajícími hledisko povstalců „...morálně rozložila bezpečnostní kádry...“ a že nyní nemá žádné oddané bojovníky k dispozici. Mezi zaměstnanci ministerstva vnitra panovalo také podezření, že povstalci připravují „černé“ listiny, na jejichž základě budou provádět zatýkání a popravy. Mnozí se proto rozhodli na vlastní pěst uprchnout ze země. Na sovětskou stranu přecházely i celé jednotky, jako se to stalo v Debrecínu, v Szabolcsi či na hranicích s Československem. АВП РФ. Ф. 059а. ОП. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 13-14. Телеграмма А.И. Микояна и М.А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС о захвате студентами редакции и типографии газеты «Сабад неп» (29.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 111. s. 450-451; Též APRF. F. 3. Op. 64. D. 484. L. 158-161. ССhSD. F. 89. Per. 45. Dok. N. 11. Телефонограмма А.И. Микояна и М.А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС с текстом донесения И.А. Серова об оперативной обстановке в стране (29.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 110. s. 447-450. K informacím o přechodu maďarských vojáků a důstojníků státních hranic s Československem např. *VHA Praha*, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. Souhrn hlášení operačního důstojníka Generálního štábu č.s. armády (26. a 27. říjen 1956, Praha). Cit. podle BÍLEK, *Vojenská a další opatření*, s. 44-53.

⁶⁸⁶ *Az 1956-os forradalom története.*

značné úsilí, aby ovlivnil složení vlády. Při ranním zasedání Direktoría 27. října se mu podařilo prosadit do klíčových funkcí vlády své členy. Ke kontrole Nagye byl určen Apró jako první náměstek a do funkce ministra vnitra byl dosazen Münnich.⁶⁸⁷

V jedenáct hodin dopoledne 27. října mohli rozhlasoví hlasatelé oznámit složení nové Národní vlády pod Nagyovým vedením.⁶⁸⁸ Mikojan a Suslov souhlasili s politickou změnou kurzu, neboť realisticky zhodnotili, že momentálně neexistovala v zemi politická síla, která by probíhající hnutí mohla utlumit a najít kompromis. Kromě Nagye. Jeho plánem bylo zachovat základy lidově demokratického zřízení, ne změnit systém. Odchod sovětských vojsk měl zabránit dalšímu rozpadu, umožnit komunistům zůstat ve vedení země, vyřešit krizi politickými prostředky, udržet si vliv na místní výbory a zabránit radikálním požadavkům, které se v jeho ideologickém vidění světa rovnaly kontrarevoluci.⁶⁸⁹

Někde již místní moc převzaly revoluční výbory, někde se museli funkcionáři režimu podělit o moc s povstalci.⁶⁹⁰ Otázka v některých oblastech již také nezněla, zda komunisté udrží moc, ale zda je vůbec budou nové revoluční výbory ochotny kooptovat. V Debrecínu ve vedení Socialistického revolučního výboru zasedalo několik komunistů, včetně velitelů místní revoluční gardy. Jedním z vůdců Boršodského oblastního dělnického výboru se stal oblastní tajemník MSP Rudolf Földvári, Národní výbor v Gyóru vedl člen parlamentu a bývalý zástupce předsedy oblastního výboru Attila Szigethy, v revolučním výboru v békešské oblasti zasedal oblastní velitel policie, v Szolnoku zase vojenský velitel města.⁶⁹¹

Na Nagye vyvíjeli tlak zástupci delegací, s nimiž se setkával na popud svých blízkých, radikálně naladěných spolupracovníků. Zástupci dělnické delegace z Angyalföldu (13. budapešťský distrikt) se jej snažili přesvědčit, aby hnutí uznal za národně-demokratickou revoluci a postavil se do jejího čela – a symbolicky přesídlil do budovy Parlamentu na znamení, že se vládne odsud, ne ze stranického centra.⁶⁹² Během 27. října se k Nagyovi dostali také radikálně naladěni straniční opozičníci jako Tamás Aczél, Miklós Gimes, Pál Lócsei a József Szilágyi, kteří Nagye seznámili se situací na ulici a zrekapitulovali, co se

⁶⁸⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 131-134. Телефонограмма А.И. Микояна и М.А. Сулова из Будапешта в ЦК КПСС о персональном составе правительства ВНР и стабилизации политической обстановки в стране (27. 10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 102. s. 416-418.

⁶⁸⁸ *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az MDP Kozponti Vezetőségének, valamint a HNF Országos Tanácsa elnökségének javaslatára megválasztotta a Magyar Népköztársaság új kormányát.* (11.18, 27.10. 1956), SZALAY, 1956 sajtója, s. 95.

⁶⁸⁹ *Az 1956-os forradalom története.*

⁶⁹⁰ Tamtéž.

⁶⁹¹ Tamtéž.

⁶⁹² Tamtéž.

Nagyovi od 23. října podařilo dosáhnout, a také s jakými negativními opatřeními je na veřejnosti spojováno jeho jméno, například výjimečný stav a pozvání sovětských vojsk. Nagy se údajně opět nervově zhroutil, ale jednání Direktoría večer 27. října se již účastnil.⁶⁹³

Nagyova skupina proto musela 27. října reagovat, pokud nechtěla, aby jestřábi plně převzali kontrolu nad rozhodováním a v podstatě zavedli vojenskou diktaturu. Vojenský výbor se obhajoval tím, že lokalizoval centra odporu a koordinoval operace, jež vedly k reálnému potlačení povstaleckých skupin a stabilizaci situace. Ve skutečnosti však spíše vyzbrojováním loajálních starých členů strany a bývalých partyzánů konflikt eskaloval.

Velitel 9. armádního sboru v Kecskemétu Lajos Gyurkó se do dějin povstání zapsal jako jeden z jeho nejtvrdějších odpůrců. Dne 24. října veřejně oznámil, že bude bojovat vší silou proti tomu, aby se vrátil “bílý teror” z roku 1919. Vládu nad Kecskemétem vzal pevně do svých rukou – vyslal 150 vojáků, aby střelbou rozehnali demonstraci ve městě, a při neuposlechnutí rozkazu jim pohrozil trestem smrti. Dne 27. října vyslal stíhací letadlo, aby ze vzduchu rozehnalo demonstraci ve městě Tisztakécske – na místě zůstalo 17 mrtvých a 110 zraněných. Podobné přelety nařídil i nad samotným Kecskemétem a Csongrádem. Kromě této oblasti však armáda nepodnikala výraznější koordinované akce proti povstalcům.

Na 28. října sice Vojenský výbor v obavě, že pokud nepřijde s rozhodným řešením situace, sovětské vedení ztratí trpělivost, přeruší s nimi spolupráci a začnou jednat na vlastní pěst, naplánoval společný ranní útok sovětských a maďarských jednotek proti kinu Corvin.⁶⁹⁴ Nagy se mu ale snažil zabránit, neboť šel proti všem předchozím dohodám. Požadoval, aby se „... *předešlo krveprolití*...“, v opačném případě pohrozil rezignací.⁶⁹⁵ Maďarské a sovětské velení se také neshodlo na tom, zda použít těžké dělostřelectvo v ulicích Budapešti. Z čistě vojenského hlediska by jeho masivní nasazení pomohlo útočníkům rychle zlomit odpor. Kino Corvin i Kiliánova kasárna ale ležely v centru města a nebylo vyloučeno, že by dělostřelci srovnali se zemí i desítky bloků v okolí. Padly také návrhy na podminování či na bombardování kina ze vzduchu helikoptérou. Nakonec byl 27. října na ministerstvu obrany vypracován problémový plán. Útok měly zahájit tanky, pod jejichž krytím se měla rozmístit první vlna vojáků, kteří měli za úkol ostřelovat vchod směřující na hlavní ulici Üllői. Po dostatečném tlaku měla nastoupit druhá vlna a dobýt kino. Začátek útoku byl stanoven na čtvrtou hodinu ranní 28. října 1956. Přes nedostatečnou komunikaci mezi maďarskými a

⁶⁹³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 111.

⁶⁹⁴ GYŐRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 54.

⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 113.

sovětskými velícími složkami nakonec sovětský velitel akce vydal rozkaz k útoku. Povstalcům se však podařilo část tanků poškodit a zastavit a útok nakonec odvrátit.

4.6. Den šestý a sedmý – 28. a 29. října

Ráno 28. října zasedalo politbyro v kompletním složení, za sovětskou stranu se účastnili Mikojan a Suslov, kteří předtím jednali jen s Nagyem a Kádárem.⁶⁹⁶ Jednalo se především o změně postoje stranického vedení a represivních orgánů k povstalcům – dát jim možnost složit zbraně bez kriminalizující nálepky kontrarevolucionářů a stanovit postup, jak by mohli povstalci přejít na „druhou stranu“. S těmi, kdo by ani po vyhlášení deklarace nesložili zbraně, mělo být zacházeno z pozice síly. Nagy také prezentoval základní premisy nového vládního prohlášení – okamžitý a bezvýhradný klid zbraní, stažení sovětských vojsk z oblastí, kde se bojovalo, vytvořit novou bezpečností pořádkovou složku, reorganizovat aparát státní policie a amnestovat povstalce a politické vězně.⁶⁹⁷

Kolem 13:00 28. října byl vyhlášen klid zbraní.⁶⁹⁸ Nagyův projev lze bez nadsázky prohlásit za vítěznou deklaraci povstání. Distancoval se v něm od předchozího hodnocení událostí jako kontrarevoluce a naopak je označil za národní hnutí usilující o nezávislost. Slíbil zvýšit platy, penze a rodinné dávky, přezkoumat pracovní normy a urychlit výstavbu nových bytů. Vyjádřil souhlas s formováním dělnických výborů v továrnách a samosprávných organizací, které slíbil později začlenit do mocenského systému. Ozbrojené oddíly měly být začleněny do budoucí nové policie. Státní policie ÁVH měla být rozpuštěna. Zásadní význam měla pasáž týkající se vztahu k SSSR: *„Mezi sovětskou a maďarskou vládou byla dohodnuto, že v co nejkratší době začne odchod sovětských vojsk z Budapešti, které zcela opustí teritorium města. Maďarská vláda vystoupila s iniciativou rozhovorů o vztazích mezi MLR a SSSR – a také o odchodu na území Maďarska se nacházejících sovětských ozbrojených sil – v duchu maďarsko-sovětského přátelství, na základě principů rovnoprávnosti socialistických zemí a národní nezávislosti.“* Symbolicky Nagy zakončil svůj projev tím, že se zavázal, že vláda přijme tradiční Kossuthův znak za státní symbol a 15. března ustanoví státním

⁶⁹⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 131-134. Телефоннограмма А.И.Микояна и М.А.Суслова из Будапешта в ЦК КПСС о персональном составе правительства ВНР и стабилизации политической обстановки в стране. 27 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 102. s. 416.

⁶⁹⁷ RAINER, *Imre Nagy*, s. 113.

⁶⁹⁸ *A Magyar Népköztársaság kormánya a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendeli az általános, azonnali tűzszünetet. Utasítja a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha őket támadják.* (13.20, 28.10. 1956). in: SZALAY, 1956 sajtója, s. 123.

svátkem.⁶⁹⁹ Ve srovnání s obsahově rozmáchlým vládním programem působilo následné prohlášení ÚV MSP krotce – komunisté podpořili vládní prohlášení a vyzvali své zbývající členy k jeho respektování. Ústřední výbor předal své pravomoci do rukou Prezídia MSP pod předsednictvím Jánose Kádár, jež mělo vést stranu až do svolání mimořádného sjezdu ÚV.⁷⁰⁰

Programová radikalita revolučních výborů se ale dále stupňovala. Kromě odchodu sovětských vojsk například dělnický výbor z Borsogye (Miškovec) již požadoval vytvořit novou vládu, v níž by nebyl „...žádný ministr rekrutující se ze skupiny bývalých Rákosiho přísluhovačů“, amnestovat všechny účastníky „...osvobozenického boje...“ a vypsat volby s účastí více stran.⁷⁰¹ Národní výbor v Győru vedený Attilou Szigethym vyzval Nagye, aby byly okamžitě ukončeny boje, jinak „...obyvatelé Transdunajské oblasti půjdou na pomoc bojovníkům za svobodu v Budapešti”.

Od 28. října se revoluční výbory a povstalecké jednotky nesetkávaly s významnějším odporem. Jejich moc se stabilizovala, objevily se první náznaky vzájemné spolupráce s dělnickými nebo továrními výbory, ale i s nově se konstituujícími se politickými stranami. Začaly si nárokovat i velení nad nově vytvářenými policejními jednotkami a tzv. národními gardami.⁷⁰² Ráno 29. října se Nagy setkal s delegací Revolučního výboru maďarské inteligence, jehož program spojoval radikální proměnu politického systému se socialistickou, kolektivistickou formou ekonomických a vlastnických vztahů.⁷⁰³

Podle Rainera i Nagyovi bylo nyní jasné, že nemůže požadavky na odchod sovětských vojsk oddělit od zrušení ÁVH, národní nezávislosti a politické demokracie.⁷⁰⁴ Vládní prohlášení z 28. října totiž odstartovalo novou revoluční vlnu, přesný opak toho, co Nagy zamýšlel – dosáhnout kompromisu s povstalcí tak, aby mohl omezit vliv protikomunistických radikálů. Na oplátku očekával, že povstalci začnou s vládou spolupracovat na uklidnění situace. To, že vláda slíbila ve svém prohlášení splnit jejich předchozí požadavky, povstalci vnímali spíše jako její slabost a logicky požadovali víc. Ve svých požadavcích byli proto opět o krok “napřed” před stále bezmocnějším Nagym – svobodné volby a Maďarsko bez cizích vojsk byly pro ně jedinou zárukou, že se předchozí režim již nevrátí.⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ Nagy Imre rádióbeszéde (28.10. 1956), cit podle KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, s. 68-69.

⁷⁰⁰ Заявление ЦР ВПТ (28.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 444.

⁷⁰¹ Воззвание рабочего совета и студенческого парламента области Боршод (28.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 445.

⁷⁰² *Az 1956-os forradalom története*.

⁷⁰³ Tamtéž.

⁷⁰⁴ RAINER, *Imre Nagy*, s. 115.

⁷⁰⁵ *Az 1956-os forradalom története*.

Bez vyřešení bezpečnostní otázky nebylo možné nejen situaci uklidnit, ale ani získat další podporu Moskvy ke kompromisům. Nagy se proto setkal se zástupci povstalců z 8. a 9. obvodu. Předpokládal, že bude jednat jen o tom, kdy a jak povstalci složí zbraně, naopak jejich vůdci jako László Ivan Kovács, Ódón Pongrátz či István Angyal a další chtěli Nagyovi přednést své další požadavky. Výsledkem jednání tak spíše než podřízení se státní autoritě bylo stupňování požadavků. Povstalci se cítili posíleni tím, že s nimi vláda vůbec jedná, a proto se toho snažili co nejvíce využít. Slíbili sice, že zbraně odevzdají maďarské armádě poté, co se sovětská vojska stáhnou, ale ve skutečnosti chtěli být včleněni do nových ozbrojených složek.⁷⁰⁶

4.7. Den osmý a devátý – 30. a 31. října

Dopoledne 30. října Nagy jednal s Kádárem, Zoltánem Tildym a Ferencem Erdeiem o nové vládě a poté společně s Kádárem předložil stranickému vedení návrh na čtyřkoaliční vládu, což znamenalo obnovit vícestranický systém a prakticky anulovat sjednocení sociální demokracie s komunistickou stranou z roku 1948. Z Nagyovy strany šlo o jeden z posledních pokusů, jak obnovit důvěru v komunistickou stranu a reformovat ji.⁷⁰⁷ Ve svém projevu v 14:30 oznámil zrušení jednostranického systému a vytvoření užšího kabinetu.⁷⁰⁸ Vláda vyzvala sovětské velitele, aby okamžitě zahájili stahování sovětských jednotek z Budapešti a vyjádřila ochotu zahájit rozhovory se Sovětským svazem o kompletním stažení vojsk z Maďarska. Jak se ukázalo, ani tyto sliby k uklidnění situace nestačily – jakmile sovětská vojska 30. října opustila Budapešť, již se objevovaly požadavky, aby Maďarsko opustilo Varšavskou smlouvu a vyhlásilo neutralitu. Řada revolučních uskupení nehodlala vládu uznat do té doby, dokud nebudou jejich často maximalistické požadavky splněny. Ozbrojené skupiny se stále nechtěly vzdát svých zbraní, dělnické výbory vyčkávaly a nehodlaly obnovit práci, dokud Sověti zcela neopustí zemi.⁷⁰⁹

Zástupce malorolníků a jeden z ministrů Zoltán Tildy vyzval reprezentanty studentských výborů, aby se dostavili do budovy Parlamentu, kde měli být pověřeni formováním tzv. Národních gard, jež měly pod jednotným velením nahradit pořádkové síly. Předběžná jednání o jejich formování již probíhala na velitelství budapešťské policie.

⁷⁰⁶ RAINER, *Imre Nagy*, s. 116.

⁷⁰⁷ Tamtéž, s. 118-119.

⁷⁰⁸ *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet első üléséről, 1956. október 30-án*, in: GLATZ, *A kormány és a párt vezető szerveinek*.

⁷⁰⁹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 120-121.

Následně byl založen Revoluční výbor ozbrojených pořádkových složek (*Forradalmi Karhatalmi Bizottság*), jehož členy se měli stát zástupci armády, policie a ozbrojených povstalců. Klíčovou postavou v tomto procesu se stal čerstvě propuštěná oběť politických procesů v 50. letech generálmajor Béla Király.⁷¹⁰

V politickém prostoru, uvolněném dezintegrací komunistické strany, se začaly objevovat první známky resuscitace vícestranického systému. Významnou pozici si nárokovali malorolníci v čele s Bélou Kovácsem, kteří považovali za základ politického uspořádání výsledky posledních svobodných voleb z roku 1945, v nichž získali většinu.⁷¹¹ Ozvala se i bývalá Národní rolnická strana. Na konferenci 31. října na zámku ve Vajdahunyadu ji její účastníci přejmenovali na Petöfiho stranu, aby se oddělili od předchozí spolupráce s komunistickým režimem personifikované postavami, jako byli Ferenc Erdei nebo předseda Svazu spisovatelů Peter Veres. Petöfiho strana byla do značné míry elitním klubem, v jehož orgánech zasedali významní spisovatelé jako Gyula Illyés, László Németh nebo Áron Tamasi. Generálním tajemníkem strany se stal Ferenc Farkas.

Nagy také jednal se sociálními demokraty Annou Kéthlyovou⁷¹² a Gyulou Kelemenem, kteří v roce 1948 odmítli sloučení s komunisty, byli uvězněni a propuštěni až v roce 1956. Jejich strana ihned získala mezinárodní podporu a uznání ze strany Socialistické internacionály, jež na konci října zasedala ve Vídni. Nagy chtěl včlenit sociální demokracii do koaliční vlády, ale vzájemná nedůvěra a nevraživost byly především na straně sociálních demokratů příliš velké.⁷¹³ Propast ale byla příliš hluboká. Anna Kéthlyová ve své výzvě „Jsme sociální demokraté!“ (*Szociáldemokraták vagyunk!*) květnatým jazykem popsala, jak si téměř holýma rukama vydobyla sociálnědemokratická strana svoji existenci na systému

⁷¹⁰ Tamtéž.

⁷¹¹ Tamtéž.

⁷¹² Anna Kéthly (1889–1976) patřila mezi nejvýznamnější představitele maďarské sociální demokracie, do níž vstoupila v roce 1917. V roce 1919 se stala členkou vedení ženské sekce strany. V roce 1922 byla zvolena jedinou členkou parlamentu. V parlamentu zasedala i po válce v roce 1945 a vedla poslanecký klub. Dne 18.2. 1948 ji prokomunistické křídlo ve straně vedené Györgyem Marosánem vyloučilo z vedení a ze strany především pro její odpor ke sloučení s komunisty. Poté ztratila poslanecký mandát a ocitla se na dva roky v domácím vězení. Dne 9. července 1950 byla zatčena v rámci série procesů proti sociálním demokratům. 20. ledna 1954 byla odsouzena na doživotí za špionáž, ale kvůli mezinárodnímu tlaku jí byla udělena milost. V dubnu 1956 odmítla účast ve Vlastenecké lidové frontě. Během povstání patřila mezi vůdčí osobnosti resuscitované sociálně-demokratické strany. Dne 1. listopadu 1956 odcestovala do Vídně na zasedání Socialistické internacionály a přednesla zde zprávu o situaci v Maďarsku. Dne 2. listopadu 1956 byla v nepřítomnosti jmenována maďarským delegátem u OSN, kam také po sovětské invazi z Vídně odjela. Dne 3. listopadu ji strana nominovala jako své ministra do koaliční vlády. V roce 1962 ji maďarský soud odsoudil k dvě rokům vězení za podněcování nepokojů proti státu. V emigraci řídila časopis Népszava (1957–1963). Zprac. podle Biographies. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/history_of_56/ora5/index.htm.

⁷¹³ RAINER, Imre Nagy, s. 123.

lidové demokracie, která podle Kéthlyové nebyla ani lidovou, ani demokracií.⁷¹⁴ Vzdala poctu studentům a mladým dělníkům, kteří bojovali v uplynulých dnech za nezávislé a svobodné Maďarsko, a také padlým hrdinům. Varovala však před nebezpečími, které před vítězí revolucí stojí, především nespecifikovanými „temnými elementy“, které by chtěly revoluci zneužít pro své cíle. Obávala se, aby lety naakumulovaná oprávněná hořkost a naštvaní nezneužila „kontrarevoluce“ proti sociální demokracii a levicovým silám. Znovuobnovená sociální demokracie se neměla stát útočištěm pro lidi zodpovědné za předchozí úpadek společnosti.

Kéthlyová se také vracela do roku 1919, k demonstracím pracujících, odplatu horthyovského režimu, „bílé“ věznice a internační tábory. Varovala, aby se po propuštění jedněch z vězení nezačali zavírat jiní jen pro své odlišné politické přesvědčení. Kontrarevoluce nám teď našeptává – začněme úplně znova, psala Kéthlyová, proti tomu se musíme postavit a hájit řadu věcí, kterých bylo dosaženo. Továrny, doly, půda musí zůstat v ruce lidu. Podle Rainera tato převaha pro-socialistických argumentů měla své situační a praktické důvody. Jednak byla formulována představiteli stranické opozice sdruženými kolem Nagye, jež působila ve veřejném politickém diskurzu po celý rok 1956 a při jasné defenzivě stalinistických nebo čistě promoskevských sil ovládala komunikační pole. Naproti tomu představitelé nekomunistických stran se dostali plně ke slovu až v průběhu povstání, a své požadavky formulovali vzhledem k předchozí perzekuci opatrně s ohledem na možný, realisticky očekávaný zvrat a strach z případných represí, které zažili již v padesátých letech. Především pro příslušníky „bývalých tříd“ a „meziválečné střední třídy“ (v chápání jak roku 1945, tak i 1948-49) byl důležitá autocenzura při vysvětlování svých představ o budoucím uspořádání Maďarska. Uvědomovali si, že socialistické, ale nezávislé Maďarsko bude pro Kreml více akceptovatelné, než Maďarsko buržoazní.⁷¹⁵

Povolení vícestranického systému vytvořilo novou situaci a zvýšilo nejednotnost a názorové neshody. Řada povstalců hleděla s nevolí na formující se stranické sekretariáty, neboť se obávali, že jim bude nově nabytá moc odňata stranickými „machry“ anebo přímo kolaboranty s komunistickou mocí, za něž považovali například Istvána Dobiho, Zoltána Tildyho či Ference Erdeie.⁷¹⁶ Přesto se zdálo, že i členové ozbrojených skupin, které ovládaly značnou část Budapešti, pochopili, že je nutné ozbrojený boj přerušit. Požadovali (a

⁷¹⁴ Kéthly, Anna, Szociáldemokraták vagyunk! (31.10. 1956), *Népszava*, 1.11. 1956, in: SZALAY, 1956 *sajtója*, s. 283.

⁷¹⁵ RAINER, János M., 1956: The Mid-Twentieth Century Seen from the Vantage Point of the Beginning of the Next Century, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1193.

⁷¹⁶ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 307.

potřebovali) garanci, že po případném zastavení palby či složení zbraní nebudou vystaveni represí. Neustále opakovaný požadavek na odchod sovětských vojsk u nich neodrážel jen mlhavou romantickou touhu po národní svobodě a nezávislosti, ale byl podmínkou přežití.

Revoluční výbory se začínaly formovat i v centrální správě, na ministerstvech a ozbrojených složkách, začaly s čistkami lidí spojovaných s rákosistickým režimem a spolupracovaly se sympatizujícím tiskem a rozhlasem a také ovládanými ozbrojenými jednotkami místních národních gard. Podle Rainera to jen zvýšilo nervozitu a paralýzu ústřední vlády – po ulicích v Budapešti, venkovu a tisku pomalu ztrácela kontrolu i nad byrokracií a státní správou.⁷¹⁷ Dne 30. října se v Gyóru spojilo několik revolučních organizací do Transdunajského národního výboru (*Dunántúli Nemzeti Tanács*), jehož jedna část se dokonce pokusila převzít kontrolu nad ozbrojenými složkami v západním Maďarsku a vytvořit zde samostatnou politickou reprezentaci.⁷¹⁸

V konfliktu mezi „umírněnými“ reprezentovanými Attilou Szigethym a „radikály“, kteří vystupovali proti příliš „komunistické“ vládě Imre Nagye, se nakonec prvně jmenovanému podařilo svolat společné setkání, vyjasnit si vzájemné názorové neshody a nakonec podpořit Nagyovu vládu. Vznikaly ale i politické útvary, které se svou strukturou i programem lišily jak od lokálních revolučních výborů, tak i resuscitovaných politických stran. Patřil sem například Maďarský národní revoluční výbor vedený Józsefem Dudásem, který vznikl 29. října a o den později vydal první číslo novin *Függetlenség* s hlavním titulkem „Neuznáváme současnou vládu.“ Výbor vnašel do již tak nepřehledného dění zmatek i tím, že si nárokoval celonárodní působnost a chtěl konkurovat vládě, a na 1. listopad se pokusil do budapešťské sportovní haly svolat revoluční parlament složený ze zástupců revolučních výborů a povstaleckých skupin.⁷¹⁹ Dudás navrhoval vytvořit kompletně novou vládu, prohlásil se za vůdce revoluce a jím vedený výbor se obrátil na OSN s žádostí o vyslání komise pro dohled nad dodržováním příměří a o poskytnutí finanční a vojenské pomoci. Požadoval také opuštění Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality. Dudás se s setkal s premiérem Nagyem, ale ten nemohl takového radikála se špatnou pověstí potřebovat a několikrát nařídil svým podřízeným, aby Dudáse zatkli (což se také stalo, ale vždy jen na krátkou chvíli).⁷²⁰

⁷¹⁷ RAINER, *Imre Nagy*, s. 121.

⁷¹⁸ SZAKOLCZAI, Attila, The Main Provincial Centres of the 1956. Revolution: Győr and Miskolc. *Europe–Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1311-1328.

⁷¹⁹ Tamtéž.

⁷²⁰ RAINER, *Imre Nagy*, s. 122-123.

V této rozjitřené a chaotické situaci došlo k masakru na náměstí Republiky (Köztársaság tér).⁷²¹ Když se ráno 30. října stáhly z Budapešti sovětské jednotky, začali jimi dosud strážené budovy obsazovat zástupci revolučních výborů a povstalců. Jedním z těchto center bylo budapešťské stranické ústředí, vnímané jako hlavní centrum odporu proti povstání. Po několika neúspěšných snahách převzít kontrolu nad budovou se dostali povstalci do přestřelky s příslušníky ÁVH, kteří se posléze vzdali. V rozčilené davové psychóze byl zastřelen budapešťský tajemník Imre Mező a dalších 22 tajných policistů a funkcionářů vyvečeno, zlynčováno a zabito. Lidé se pak zmocnili budovy, spálili dokumenty a neúspěšně hledali údajná tajná podzemní vězení.⁷²² Tato událost byla do značné míry příznačná pro rozpad struktur komunistické strany, jež provázela hromadný útek členské základny a ztráta většiny mocenských pák (29. října přestal vycházet stranický deník *Szabad Nép*). Dne 31. října byla původní Maďarská strana práce rozpuštěna a vytvořena nová strana pod názvem Maďarská socialistická dělnická strana. V prozatímním výkonném výboru zasedli kromě Imre Nagye také János Kádár, Géza Losonczy, Ferenc Donáth, Zoltán Szántó, György Lukács a Sándor Kopácsi. Mikojan stav komentoval takto: „*Politická situace v Budapešti se nezlepšuje, ale zhoršuje. /.../ V vedoucích stranických orgánech panuje bezmocnost, pokračuje proces rozpadu stranických struktur. Chuligáni jsou drzí, obsazují stranické výbory, zabíjejí komunisty. /.../ Závody stojí. Národ sedí doma. Železnice nepracuje.*“⁷²³

Nagy po náročném lavírování dokázal s Kremlem dojednat kompromis a 30. října dosáhl stažení sovětské armády z Budapešti, což byl pro Moskvu, zprvu zmatenou „nepolským“ průběhem událostí, nejzazší ústupek. Ve stejnou dobu ale již povolení multistranického systému, rozpuštění ÁVH, rozpad strany a pasivitu ozbrojených složek logicky interpretovala jako konec systému sovětského typu a i pod tlakem Číny své ústupky zrevidovala a začala se připravovat na masivní vojenskou intervenci.⁷²⁴ Deklarace sovětské vlády z 30. října dodala nový rozměr maďarským snahám o stažení sovětských vojsk. Podle bodu dvě protokolu zasedání maďarské vlády se Nagy a jeho kolegové rozhodli obrátit na Sovětský svaz s návrhem na zahájení rozhovorů o stažení vojsk. Zatím ještě nezpochybňovali členství ve Varšavské smlouvě, naopak to mělo posloužit jako rámeček

⁷²¹ BERKI, Imre, Az 1956-57 évi sortűzek rövid története, *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XIII. évf., 2007, 16. sz., s. 28.

⁷²² Tamtéž.

⁷²³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 22-24. Телефонoграмма А.И. Микояна и М.А. Суслова из Будапешта в ЦК КПСС об ухудшении политической обстановки в Венгрии (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 117. s. 467–468.

⁷²⁴ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 482.

jednání o rovnoprávných vztazích mezi jejími členskými zeměmi.⁷²⁵ Žádost o zahájení rozhovorů o stažení vojsk adresovali K. Vorošilovi jako předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR a ještě týž den odeslali do Moskvy.⁷²⁶ Když se 30. a 31. října z Budapešti stáhly sovětské jednotky, všichni chtěli věřit, že se již nevrátí. Realita však byla jiná. Do vládního ústředí proudily zprávy o nových sovětských jednotkách překračujících hranice u Debrecínu, Záhonyi a Nyíregyhazy. Ministr zahraničních věcí Imre Horváth si nechal zavolat velvyslance Andropova a požádal ho o vysvětlení. Tlumočil mu také Nagyův vzkaz, že „... *takhle jsme se nedomluvili.*”⁷²⁷ Z Příkarpatského vojenského okruhu sovětsko-maďarskou hranici v této době překročily 32. gardová mechanizovaná divize (v noci z 28. na 29. října), 70. gardová divize (kolem osmé hodiny ranní 28. října), 60. protiletadlová divize (v průběhu dní 30. října – 1. listopadu), 27. mechanizovaná divize (kolem 10:00, 27. října), 31. gardová mechanizovaná divize (30. října, letiště ve Vesprému).

Vláda také rozhodla o personálních změnách v silových rezortech. Prvním náměstkem ministra obrany byl jmenován revoluční velitel Pál Malétér, stávajícího náčelníka generálního štábu Lájose Tótha nahradil István Kovács a vojenským velitelem Budapešti byl jmenován vůdce Národních gard Béla Király.⁷²⁸ Pod vedením nově kooptovaných vojenských velitelů byly formovány revoluční výbory národní obrany a ozbrojených sil, jejichž dvě stě padesát delegátů založilo 21-členný zastřešující výbor. Nové ozbrojené síly se měly skládat z 50% z Národních gard, z 25% z armády a policie.⁷²⁹ Cílem bylo překlenout rozpor ve vojenské disciplíně, kdy důstojníci a vojáci byli vázáni poslušností vládě, což je v předchozích dnech nutilo buď bojovat proti povstalcům, nebo se k nim chovat minimálně pasivně. Nyní mohly s vládním posvěcením vzájemně kooperovat jednotlivé složky armády a revoluční či povstalecké výbory. Byli propuštěni zkompromitovaní velitelé a důstojníci mohli otevřeně deklarovat loajalitu Nagyově vládě.⁷³⁰ Ve stejnou dobu se například pod sovětskou ochranu uchýlil generálmajor Gyurkó, do té doby jeden z mála armádních velitelů, který kladl odpor

⁷²⁵ *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. október 31-én tartott második üléséről*, in: GLATZ, A kormány és a párt vezetők szerveinek. Viz též Протокол заседания венгерского Национального правительства (31.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 477.

⁷²⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 45. 129. Письмо И. Нады К.Е. Ворошилову о выводе советских войск из Венгрии. 31 октября 1956. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 486-487.

⁷²⁷ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 15-16. Телеграмма Ю.В. Андропова из Будапешта в МИД СССР по поводу вступления новых советских войск на венгерскую территорию. 30 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 114. s. 456.

⁷²⁸ *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. október 31-én tartott második üléséről*, in: GLATZ, A kormány és a párt vezetők szerveinek.

⁷²⁹ GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 149.

⁷³⁰ Tamtéž.

revolučnímu dění v Kecskemétu. Povstalcům byla zaručena beztrestnost, dospěli si dokonce mohli ponechat své zbraně.⁷³¹ Vláda se snažila alespoň verbálně uklidnit situaci v zemi. Již nevyzývala dělníky, aby se vrátili na svá pracoviště a zahájili práci, nýbrž už jen žádala centrální odborový výbor, aby vyzval pracující k návratu do práce. Dne 1. listopadu byla tato výzva otištěna v odborovém deníku *Népszava*, který se stále více dostával pod vliv sociálních demokratů. Zoltán Tildy měl získat od z domácího vězení osvobozeného kardinála Mindszentyho slib, že veřejně vystoupí na podporu současné vlády a vyzve všechny obyvatele k zachování pořádku. Kádár s Tildym se také pokoušeli přesvědčit zástupce dělnických výborů, aby v továrnách obnovili práci.

4.8. Den desátý – 1. listopadu

Situace v zemi se zúžila na jednu otázku – zahájí Moskva intervenci, nebo se jí Nagyovi a jeho vládě podaří odvrátit? Dopoledne 1. listopadu Nagy žádal Andropova opět o vysvětlení, proč sovětská vojska překračují hranice a míří na Budapešti. Andropov lavíroval a držel se verze, že nová vojska přicházejí do Maďarska a obsazují strategická letiště proto, aby „kryla“ odchod těch předchozích.⁷³² Vláda proto rozhodla zorganizovat obranu hlavního města pro případ nepřátelského útoku, jmenovat nové lidi na vojenské posty a posílit Národní gardy. Na odpolední zasedání vlády byl znovu pozván sovětský velvyslanec a Nagy mu zopakoval svůj protest.⁷³³ Když dostal stejnou odpověď jako dopoledne, oznámil, že jeho vláda musí trvat na rozhodnutí o odchodu Maďarska z Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality. Požádal také generálního tajemníka OSN a čtyři hlavní mocnosti, aby se ujaly ochrany maďarské neutrality.⁷³⁴

Krátce po svém zasedání maďarská vláda vydala oficiální prohlášení o odchodu z Varšavské smlouvy.⁷³⁵ Rozhodnutí bylo jednomyslné, nicméně Andropov zaznamenal rozdílné postoje, Erdei, Losonczy a Tildy podporovali Nagye jednoznačně, Kádár a István

⁷³¹ *Az 1956-os forradalom története.*

⁷³² АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 17-19. Телеграмма Ю.В. Андропова из Будапешта в МИД СССР о протесте правительства ВНР против ввода советских войск и принятии им решения о выходе Венгрии из Варшавского договора (1.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 135. s. 499.

⁷³³ *Jegyzőkönyv a Kormány Kabinet 1956. november 1-jén tartott harmadik üléséről.* in: GLATZ, A kormány és a párt vezetői szerveinek. Prvního listopadu překročila 8. mechanizovaná armáda pod vedením generálporučíka A.H. Babadžanjana překročila hranice a zaměřila směrem na Debrecen a Solnok. in: GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 151.

⁷³⁴ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 484.

⁷³⁵ АВП РФ. Ф. 163. Оп. 16. Р. 21. Д. 2. Л. 7. Нота правительства ВНР правительству СССР о денонсации Варшавского договора (1.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 131. s. 501.

Dobi vyjádřili určité výhrady.⁷³⁶ Na první pohled mohlo být překvapující, že právě opatrný Nagy se odhodlal k tak radikálnímu kroku, ale podle Békése šlo racionální rozhodnutí s cílem vyvinout na Sověty tlak – místo pomoci svému spojenci by Sovětský svaz již útočil proti neutrálnímu a nezávislému státu.⁷³⁷ Podle Rainera Nagy nečekal, že by se Maďarsko mohlo v současné situaci proměnit v neutrální stát, ale chtěl získat čas a sovětské vůdce překvapit diplomatickou iniciativou.⁷³⁸ Mastny to ovšem hodnotí spíše jako zoufalý a neúspěšný konec jak zabránit v podstatě již probíhající invazi.⁷³⁹ Ale i bez neutrality měl Nagy hypoteticky právo na ukončení členství své země ve Varšavské smlouvě, protože prokázané aktivity jednoho jejího členského státu – SSSR – evidentně porušovaly několik desítek hodin starou Deklaraci, v níž sovětská vláda potvrzovala, že pohyby vojsk jednoho členského státu na území druhé členského státu musí být explicitně schválené postiženým státem.

Po zasedání vlády se snažil Nagy Andropova přesvědčit, že pokud Sověti zastaví pohyby vojsk, maďarská vláda ihned stáhne svoji žádost o přezkoumání tohoto kroku ze strany OSN. Zároveň Andropovovi navrhl, že celá situace se ještě stále dá vyřešit “přímým jednáním”.⁷⁴⁰ Sovětský velvyslanec vzal informaci na vědomí a slíbil požádat o okamžitou odpověď. Nagy informoval o probíhajících jednáních diplomatické zástupce akreditované v Budapešti a generálního tajemníka OSN požádal, aby mimořádně zařadil otázku Maďarska na pořad jednání Valného shromáždění.⁷⁴¹ Večer Nagy informoval o svých krocích veřejnost. V reakci toto prohlášení dělnické výbory kolem 23:00 vyzvali v rozhlasu dělníky, aby ukončili generální stávkou a vrátili se do práce. Řada dělnických výborů se rozhodla pro návrat k práci v pondělí 5. listopadu, ale některé provozy zahájily svou činnost již v sobotu 3. listopadu.⁷⁴²

V tomto okamžiku nastal zlom v kariéře Jánose Kádára – až do 1. listopadu byl součástí nejužšího rozhodovacího kruhu, souhlasil i s odchodem z Varšavské smlouvy, v rozhlasovém projevu 1. listopadu hovořil o “slavném povstání našeho lidu” a informoval o založení Maďarské socialistické dělnické strany. Večer 1. listopadu ještě společně s Nagym

⁷³⁶ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 20-22. Телеграмма Ю.В. Андропова из Будапешта в МИД СССР о повторном протесте правительства ВНР против продолжающегося ввода советских войск на территорию Венгрии (2.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 148. s. 522.

⁷³⁷ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*. s. 483-484.

⁷³⁸ RAINER, *Imre Nagy*, s. 129-130.

⁷³⁹ Tamtéž.

⁷⁴⁰ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 485-486. Též АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 17-19. Телеграмма Ю.В. Андропова (1.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 135. s. 499.

⁷⁴¹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 129.

⁷⁴² Tamtéž.

informoval čínského velvyslance o rozhodnutích vlády.⁷⁴³ Pak společně s Ferencem Münnichem odešli na sovětskou ambasádu, v obrněném vozidle byli dopraveni na sovětské velitelství v Tökölu a odletěli do Moskvy.⁷⁴⁴ Vše se odehrálo v přísném utajení, neboť ještě 3. listopadu členové vlády Kádara hledali, neboť se obávali, že jej mohli zajmout Sověti či povstalci.⁷⁴⁵

4.9. Den jedenáctý a dvanáctý – 2. a 3. listopadu

Maďarská vláda vyčerpala své možnosti, Nagy byl na pokraji nervového kolapsu. K nevratnému kroku se však ani on ani nikdo z vlády nechtěl odhodlat – k vydání rozkazu maďarské armádě, aby zahájila ozbrojený odpor proti okupantům. Ráno 2. listopadu se na zasedání kabinetu sešli s Nagyem již jen tři ministři Tildy, Erdei a Losonczy, jenž měl dohlížet na odchod Maďarska z Varšavské smlouvy a vést delegaci na jednání ve Varšavě. Nagy měl s Tildym, Kovácsem a Kéthlyovou odcestovat do New Yorku na jednání Valného shromáždění OSN.⁷⁴⁶ Delegace v čele Maléterem a Istvánem Kovácsem měla zahájit jednání o konkrétních podmínkách odchodu těch sovětských jednotek, které překročily hranice po 23. říjnu.⁷⁴⁷ Tyto snahy vyřešit situaci diplomatickou cestou a jednáním byly ale značně iluzorní ve světle přibývajících zpráv o pohybech vojsk, o nichž Nagy opět informoval generálního tajemníka OSN a urgoval Radu bezpečnosti OSN, aby využila svůj vliv a zprostředkovala jednání mezi Moskvou a Maďarskem.⁷⁴⁸ Odpověď sovětské vlády na maďarský protest tlumočil sovětský velvyslanec Andropov ve tři hodiny odpoledne 2. listopadu. Potvrdil, že SSSR respektuje principy formulované v deklaraci, a dále uvedl, že sovětské jednotky se shromažďují a pohybují, aby byly schopny vyplnit úkol, zformulovaný v deklaraci. Dále sovětská vláda vyjádřila souhlas s tím, aby jednání o umístění sovětských vojsk pokračovala, a požádala maďarskou stranu o udání místa jednání a seznamu jednajících osob ze strany

⁷⁴³ Tamtéž, s. 130.

⁷⁴⁴ Ve svých vzpomínkách Chruščev uvedl, že před tím, než odletěli z Moskvy na jednání s východoevropskými vůdci, instruovali svého velvyslance Andropova, aby předal Kádárovi a Münnichovi pozvání do Moskvy. Podle jeho informací se Kádár s Münnichem v tu dobu ukrývali na sovětské vojenské základně nedaleko Budapešti. Když byl Chruščev v Bukurešti, dostal zprávu, že jsou již oba dva na cestě do Moskvy. KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653-656.

⁷⁴⁵ *Az 1956-os forradalom története.*

⁷⁴⁶ Tamtéž.

⁷⁴⁷ Tamtéž.

⁷⁴⁸ RAINER, *Imre Nagy*, s. 130.

maďarské vlády. Tento návrh před čínským velvyslancem komentoval Nagy takto: „*To není odpověď, ale hraní o čas, nic jiného.*“⁷⁴⁹

Večer 2. listopadu se Nagy a státní ministr Zoltán Tildy, ministr zemědělství Béla Kovács, János Kádár a Géza Losonczy sešli se zástupci čínské ambasády. Byl to jedno ze série setkání, jejichž prostřednictvím chtěl Nagy upozornit na neřešitelnou situaci, v níž se Maďarsko ocitlo. U Číňanů se mohl právem domnívat, že právě oni mohou sovětskou politiku nějakým způsobem ovlivnit. Nagy požádal čínského velvyslance, aby informoval svoji vládu, Čou en-laje a Mao ce-tunga s tím, že „... *Čína by mohla pomoci.*“ Nagy probíhající dění charakterizoval jako tragédii, způsobenou vážnými chybami a zločiny z minulosti. Špatná ekonomická politika vedla k politickému napětí. To, že se tato revoluční nespokojenost na začátku nazvala kontrarevolučním povstáním, ještě zhoršilo situaci. Situaci podle Nagye zhoršil i příjezd sovětských vojsk, mírumilovné demonstrace se proměnily v ozbrojený odpor proti Sovětskému svazu. Do hnutí se následně zapojili i dělníci, studenti a také řada komunistů. Nagy připustil, že se mobilizovaly i fašistické a kontrarevoluční síly, ale těch podle něj byla jen menšina. Povstalci podle něj nejsou z velké části ani kontrarevolucionáři, ani fašisté. Hlavním požadavkem je odchod sovětských vojsk ze země, za něž jsou pracující ochotni bojovat generální stávkou. Nagy, Tildy i Kovács se snažili čínského ambasadora přesvědčit, že jsou pro socialistický charakter země a že jejich cílem je vzkřísit a realizovat skutečný duch lidové demokracie. Tildy ale upozornil, že o intervenci požádala předchozí vláda. Pokud by nyní nepožadovali odchod sovětských vojsk, lidé by je považovali za zrádce. Maďarsko nebylo podle Tildyho nikdy tak jednotná v tom, že Sověty považuje Sověty za nepřítel. Nagy prohlásil, a potvrdil i Tildy, že Mikojan se Suslovem s nimi sdílí názor, že jediným řešením je odchod sovětských vojsk. Nagy se stěžoval, že Deklarace sovětské vlády sice připouští jednání a otevírá možnost, že by sovětská vojska odešla, realita je ale opačná. Od večera 1. listopadu podle Nagye sovětská vojska v zemi posílila o dvě divize, proto také jeho vláda informuje ostatní ambasády a oficiálně u sovětské vlády protestuje. Nagy varoval, že v zemi roste napětí a pokud sovětská vojska znovu zahájí intervenci, ke slovu se dostane „krvavá kontrarevoluce“ a jeho vláda bude muset odejít. Chceme zabránit tragédii, opakoval Nagy, nemáme jinou možnost než se obrátit na OSN, opustit Varšavskou smlouvu, vyhlásit neutralitu a požádat čtyři velmoci, včetně SSSR, aby ji garantovaly.⁷⁵⁰ Také Andropovovu snahu o vytvoření společné maďarsko-sovětské komise, jež by měla zkoumat údajné sovětská

⁷⁴⁹ PRC FMA 109-1041-01, 97-101. "Cable from the Chinese Embassy in Hungary, 'On the Meeting between Imre Nagy and Ambassador Hao Deqing'" (2.11. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119976>.

⁷⁵⁰ Tamtéž.

narušení maďarské státní hranice, označil Nagy za zdržování. Dále konstatoval, že sovětské jednotky o síle tří divízi se nyní nacházejí jen 60 kilometrů od Budapešti. Sověti okupují letiště, na něž nepřetržitě přistávají těžké bombardéry a dopravní letadla. Nagy varoval, že pokud se sovětská vojska nestáhnou, dopustí se sovětská zahraniční politika velké, nenapravitelné chyby. Pokud SSSR stáhne svá vojska, okamžitě stáhneme i my naši stížnost k OSN.⁷⁵¹

Pozdě večer 2. listopadu si Nagy k sobě nechal zavolat rumunského velvyslance Iona Popescua, aby požádal Deje o zprostředkování konzultace. Následující den vyslalo Rumunsko do Budapešti náměstka ministra zahraničí a bývalého konzula v Maďarsku Aurela Malnasana (zůstal tam až do 7. listopadu). Večer 3. listopadu se setkal s Nagyem, jenž k němu vznesl dotaz, zda by Rumuni nemohli zprostředkovat jednání mezi Maďarskem a SSSR o stažení sovětských vojsk. Podle Granvillové ale vzhledem k tomu, že už bylo o invazi rozhodnuto, bylo cílem Malnasanovy mise zdržet Nagy a případně ho odvrátit o nějakých krocích, které by bránily invazi.⁷⁵² Sovětské jednotky pokračovaly v přípravách na invazi, obklíčily letiště, uzavřely větší města, obsazovaly silnice a hranice na Západ. Velitel spojených vojsk Varšavské smlouvy maršál Koněv dorazil do Szolnoku a vydal rozkaz k útoku na 4. listopadu. Některé revoluční výbory se začaly spolu s Národními gardami připravovat na sovětský útok.⁷⁵³ Vláda se především před světovou veřejností a směrem k SSSR přesvědčtit, že v zemi neprobíhá kontrarevoluce a že není nutné považovat Maďarsko za bezpečnostní hrozbu pro SSSR. Zdůrazňovala neměnnost některých společenských změn po roce 1945, jako byly znárodnění a pozemková reforma. Vláda vyzvala polské a rumunské diplomaty, aby se pokusili zprostředkovat jednání s Moskvou.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ Tamtéž.

⁷⁵² GRANVILLE, Johanna, Blame the Messenger? Bucharest and Its Bungling Diplomats in 1956, *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 52, 2010, No. 3-4, s. 301.

⁷⁵³ *Az 1956-os forradalom története.*

⁷⁵⁴ Tamtéž.

5. Intervence

5.1. Úvod

V první kapitole jsme viděli, jak Moskva poměrně nesoustavně sledovala vnitropolitické dění v Maďarsku a nesystematicky se do něj snažila zasahovat. V řadě otázek situaci podcenila a vzhledem k pozdějšímu vývoji špatně analyzovala a následně i řešila především personální otázky. Těchto chyb si byli vědomi i sami sovětské představitelé již v prvních okamžicích, když krize vypukla – Chruščev několikrát připustil, že například jeho sázka na Geróho byla chybou, stejně jako dlouhodobá podpora Rákosiho.

Moskva byla v průběhu léta a podzimu varována, ale pravděpodobně málokdo si dokázal představit, jakým směrem se nespokojenost maďarské společnosti bude ubírat a jakých forem protesty nabydou. Přitom v řadě aspektů se vnitropolitická krize po XX. sjezdu podobala situaci v první polovině roku 1953, kdy sovětské vedení, zalarmováno katastrofickými zprávami o stavu maďarského hospodářství a zemědělství, odhodlalo k radikálnímu řešení, personální výměně a zahájení Nového kurzu. V roce 1956 byla nejlepší příležitost učinit takový krok v červenci 1956 – sovětské vedení nakonec ustoupilo a donutilo Rákosiho k odchodu, ale již nenabídlo, respektive rezignovalo na politicky životaschopnou alternativu. Již jsme se dotkli hypotetického závěru, že byl-li v červnu 1953 částečným řešením maďarské krize Imre Nagy, pak v červenci 1956 jím mohl být, alespoň z hlediska maďarské komunistické strany, János Kádár.

Podobně jako v Maďarsku i v Polsku se po XX. sjezdu výrazně zesílily hlasy volající po reformě a vyjadřující nespokojenost se stávající podobou politického režimu. Právě při srovnání s Polskem můžeme vidět, že Chruščev a další členové vedení věnovali této zemi logicky mnohem více pozornosti, což dokázala například Chruščevova impulzivní a rychlá reakce na očekávanou mocenskou výměnu na nejvyšším postu polské PSDS a jeho blesková návštěva Varšavy. Může se zdát, že Chruščevovo harašení zbraněmi, mobilizace sovětských jednotek na území Polska a neomalené chování polsko-sovětskou krizi jen zhoršovaly, ale každopádně ukázal osobní angažovanost a nakonec se dokázal po tvrdých jednáních Wladyslavem Gomułkou dohodnout. Oběma politikům se podařilo zabránit maďarskému scénáři také díky tomu, že se dohodli ještě před tím, než se nálada polské společnosti, požadující reformy a konec otevřeného sovětského poručíkování, přelila do veřejného prostoru. Nedošlo tam ke vzniku „ulice“, o níž jsme hovořili v předchozích kapitolách.

Chruščev tedy do Budapešti „nepřiletěl“. Ovšem musíme podotknout, že pokud by tak učinil, nenašel by na druhé straně maďarského Gomulku. Ernő Gerő byl maximálně ekonomem a dogmatikem stalinistického typu, ne státníkem, jenž by si byl schopen uvědomovat rozsah krize a důsledky toho, co se děje ve společnosti, pro sovětsko-maďarské krizi. Tím méně mohl být pro Chruščeva partnerem Imre Nagy, jemuž teprve krátce před vypuknutím maďarského povstání byla vrácena stranická knížka a jenž, stejně jako Chruščev, musel ještě cítit trpkost maďarsko-sovětského setkání z roku 1955, na němž byl Nagy obviněn z bucharinismu a, jak jsme viděli výše, mohl si to vykládat jako zastřenou výhrůžku smrti. Sovětskému vedení také nehrálo do karet načasování obou krizí. Konec polské krize se se začátkem té maďarské takřka překrýval – i to je jeden z důvodů, proč sovětské vůdce dění v Budapešti 23. října zaskočilo a způsobilo, že spíše než aby události ovlivňovali či je anticiipovali, byli nuceni na ně prakticky až do 4. listopadu spíše reagovat.

Třetím faktorem, na který se chci v této kapitole zaměřit a jenž hrál v dvojí, polsko-maďarské krizi významnou roli, byl postoj Číny. Není snadné přesně definovat, jak závažnou roli v sovětském rozhodování hrál čínský faktor – budu se tím podrobně zabývat v několika podkapitolách této části. Zatímco v dřívější historiografii, týkající se sovětského rozhodování během maďarské krize, byla čínská role definována spíše jako poradní a okrajová, pak nyní na základě řady monografií, využívajících čínské archívy a vzpomínky čínských účastníků kremelských jednání, se zdá být role Pekingů a jeho vliv především na Chruščevovo uvažování mnohem větší. Zde je třeba podotknout jedno „ale“ – krize probíhala v kontextu pomalu se rodící sovětsko-čínské roztržky a zpětná interpretace čínské role mohla být motivována právě touto rivalitou. Jak později uvidíme, definují-li čínští aktéři svůj vliv na rozhodování Kremlu (a to nejen v případě Maďarska, ale i Polska) jako důležitý či klíčový, mohou tím spíše zpětně dodávat váhu něčemu, co ve skutečnosti takovou důležitost pro sovětské řešení krize nemělo. Každopádně nová svědectví nám umožňují si korigovat minimálně způsob, jakým se v Kremlu v průběhu krize rozhodovalo. Přední čínští funkcionáři se účastnili zasedání sovětského politbyra, Chruščev s nimi (a tím i zprostředkovaně i s Maem) neustále konzultoval a zvažoval nejrůznější varianty řešení.

Chruščev, vnitropoliticky oslaben důsledky XX. sjezdu a řešící maďarskou a polskou krizi, která samozřejmě vypuknutím té maďarské jen tak z agendy sovětského vedení nezmizela a její urovnání se protáhlo až do konce roku 1956, usiloval o konsenzus s Maem a nemohl si dovolit konflikt s další zemí socialistického tábora. Zvláště v situaci, kdy po dočasné normalizaci vztahů s Jugoslávií, zahájené návštěvou sovětské delegace v Jugoslávii

na přelomu května a června 1955 a korunované třítýdenní návštěvou J.B. Tita v Sovětském svazu v červnu 1956,⁷⁵⁵ se sovětsko-jugoslávské vztahy opět zhoršily a vedly k vzájemnému obviňování ze reliktní neostalinismu a sovětského imperialismu na straně jedné a z nezodpovědné podpory národního komunismu na straně druhé.

Druhá krize, jež vypukla na Středním východě na konci října 1956, také nepřišla z čistého nebe a sovětská diplomacie po celý rok intenzivně sledovala a zasahovala do dění v Egyptě v souvislosti se znárodněním Suezského průplavu. Společná, britsko-francouzsko-izraelská vojenská akce na konci října nicméně umožnila Moskvě zjednodušit její pohled na dění v Maďarsku a zúžit je v podstatě na dvě volby – invaze, nebo ztráta Maďarska. Oproti narativům sovětského rozhodování během maďarské krize, které byly publikovány v devadesátých letech a na přelomu tisíciletí, se za posledních deset let v odborné literatuře zvýraznila role čínského vedení na sovětské rozhodování.

V této kapitole se zaměřím na mechanismy sovětského rozhodování. Zajímat mne budou nejen jednotliví členové, ale i politbyro jako kolektivní rozhodovací orgán s vlastní strukturou, hierarchií, myšlenkovým obzorem a komunikačními kódy. Budu sledovat nejen vzájemné konfrontace jednotlivých politiků, ale také vývoj jejich názorů a postojů v čase. Důležitým hlediskem i zhodnocení informací, které pravděpodobně mohli mít k dispozici, a jejich zpracování těchto informací. Díky Malinovým poznámkám máme k dispozici poměrně hodně materiálu k analýze sovětského rozhodovacího procesu, který se odehrával především v politbyru ÚV KSSS.

Sovětští politici proti sobě stavěli jednoduchá, dichotomní schémata s vyhraněnými ideologickými stanovisky. Málokdy se odvážili postoje diferencovat, případně se pokusit o kompromisní řešení. Rozhodnutí se přijímala tak, že jeden, od začátku artikulovaný názor převážil a byl pak víceméně jednomyslně přijat, respektive nebyl příliš zpochybňován. Výjimkou, byť podstatnou, byl opakovaný disentní postoj Anastase Mikojana k některým rozhodnutím politbyra, k nimž se měl tendenci připojovat i Chruščev. Do jisté míry se tím ale zbavovali řady možných řešení a někdy se dostávali do pasti tohoto myšlení, kdy byli vystaveni rozhodnutí „buď, anebo“ a nemohli zvolit kompromisní řešení. Významnou roli v této rozhodovací pasti hrály jejich předsudky a ideologizovaný způsob myšlení, které aplikovali především na hodnocení událostí a jednotlivých aktérů dění (povstalci, Imre Nagy, Egypt, USA apod.). Členové politbyra si vytvářeli schematický obraz událostí, který nejlépe

⁷⁵⁵ K této schůzce podrobně PELIKÁN, Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2001, s. 283 – 319.

vyhovoval jejich ideologickému přednastavení i dosavadním zkušenostem. Proto v jejich obzoru existovala jen spojení jako přítel – nepřítel či revoluce – kontrarevoluce nebo pořádek – chaos, pohyb – klid.

5.2. Předehra k roztržce

Čína patřila od konce 40. let 20. století, kdy Moskva začala věnovat asijským komunistickým hnutím od Mao Ce-tunga přes Kim Ir-sena až po Ho Či-mina mnohem větší pozornost a také podporu, mezi důležité sovětské spojence. Revoluční vlna se zde vyvíjela mnohem slibněji než v západní Evropě, kde se komunistické strany dostaly do defenzívy, a jejich naděje na převzetí moci slábla. Po vítězství v čínské občanské válce a vyhlášení Čínské lidové republiky se nový Maův režim ihned orientoval na Moskvu a toto sovětsko-čínské spojení stvrdila dohoda uzavřená 14. února 1950, označovaná za největší úspěch sovětské zahraniční politiky padesátých let.⁷⁵⁶ V čínských kalkulacích pro toto spojení hrála důležitou roli především špatná ekonomická situace po vítězné, leč devastující občanské válce.⁷⁵⁷ Mao si sice přál, aby si Čína vybudovala svůj průmysl a vojenské kapacity samostatně, na druhou stranu si realisticky uvědomoval, že minimálně v první fázi svého režimu se bez sovětské pomoci neobejde.⁷⁵⁸ Vzhledem ke své velikosti, ambicím a v neposlední řadě i sebevědomí svého vůdce se ale Čína od počátku odmítala zařadit do kategorie „běžných“ východoevropských satelitů Moskvy. Ale nedůvěřivý Stalin zatím čínské komunisty nepovažoval za rovnocenné partnery, a to i přes to, že se Čína snažila kopírovat stalinský model industrializace.⁷⁵⁹ Přes utilitární motivy, které Maa vedly ke spojení s Moskvou, ale chápal vazbu na Sovětský svaz také ideologicky.⁷⁶⁰ Na jednu stranu marx-leninské principy přizpůsoboval čínským podmínkám a volil vlastní cestu, na druhou stranu

⁷⁵⁶ ZUBOK, V., *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press 2009, s. 80.

⁷⁵⁷ NAKAJIMA, Mineo, *Foreign relations: from the Korean War to the Bandung Line*, in: MACFARQUHAR, Roderick, FAIRBANK, John K. (eds.), *The Cambridge History of China. Volume 14, The People's Republic, Part 1: The Emergence of Revolutionary China 1949–1965*, Cambridge University Press 2008, s. 259-293.

⁷⁵⁸ Tamtéž.

⁷⁵⁹ NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 260. ZUBOK, V., *A Failed Empire*, s. 80.

⁷⁶⁰ SHU, Guang Zhang, *The Sino - Soviet alliance and the Cold War in Asia, 1954–1962*, in: LEFFLER, Melvyn P., WESTAD, Odd Arne (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*. Cambridge University Press 2010, s. 353.

se ve vztahu k SSSR obával, aby Číňané nebyli považováni za „titoisty“ a nedostali nálepku nacionalistů či země, jež ve světové politice jedná na Moskvě až příliš nezávisle.⁷⁶¹

Po Stalinově smrti se změnila nejen mezinárodní situace, ale jak se postupně ukazovalo, i vzájemný poměr sil a vztah mezi čínským a sovětským vedením. Významnou měrou k tomu pak přispěly i události v Maďarsku. Staronové sovětské vedení v počátcích své vlády postrádalo dostatečnou autoritu, a právě proto si nemohlo dovolit vnímat Čínu jako mladšího bratra, jehož je možné ignorovat nebo příliš poučovat, jak to dělal k Maově velké nelibosti Stalin. Naopak Chruščev se snažil Čínu si naklonit a neváhal ji poskytovat minimálně v první polovině padesátých let všestrannou a štědrú podporu. Čína tak byla i díky diplomatickému tlaku SSSR přizvána v květnu a červenci 1954 do Ženevy na mírovou konferenci o Indočíně, během níž došlo k prvnímu americko-čínskému setkání na velvyslanecké úrovni.⁷⁶² Sovětská diplomacie, tehdy ještě vedená Molotovem, se zjevně snažila vrátit Čínu do velmocenského systému a logicky očekávala, že s čínskou vahou by mohla vzrůst i moc zemí socialistického tábora vedeného Sovětským svazem.⁷⁶³ Čína této sovětské vstřícnosti využívala a její diplomacie se vyznačovala určitou obojakostí, kombinující loajalitu k Moskvě a komunistickému hnutí se sledováním vlastních cílů a budováním samostatné pozice ve světové politice. Čína nezastírala, že vedle Násirova Egypta, Nehróovy Indie a také Titovy Jugoslávie aspiruje na to, aby hrála stále významnější úlohu v tzv. Třetím světě. Zahájila širokou diplomatickou ofenzívu a nečinilo ji problém se vedle komunistické ideologie hlásit ve společném čínsko-indickém komuniké v červnu 1954 i k principům tzv. *panča šíly*.⁷⁶⁴ Ukončení první fáze války v Indočíně a viditelná přítomnost Číny na bandungské konferenci dokazovaly, že Čína hodlá hrát roli zatím regionální, ale

⁷⁶¹ WOLFF, David, "One Finger's Worth of Historical Events". New Russian and Chinese Evidence on the Sino-Soviet Alliance and Split, 1948-1959, *CWIHP, Working Paper No. 30*, Washington, D.C., August 2000. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB14.pdf>, s. 5.

⁷⁶² Dulles ale odmítl potřást Čou Enlajovi rukou a omezil zdvořilostí na nezbytné minimum. NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 281-2.

⁷⁶³ ZUBOK, *A Failed Empire*, s. 111-112.

⁷⁶⁴ NAKAJIMA. *Foreign relations*. s. 261. Základy panča šíly, neboli pěti principů, poprvé formuloval Sukarno v projevu 1. června 1945 v předvečer indonéské nezávislosti. Podle Sukarna měla budoucnost Indonésie stát na pěti principech – nacionalismu, humanismu, souladu, společenské prosperitě a víře v boha. Pancasila. Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/440932/Pancasila>. Do širšího povědomí a v rozdílné formulaci vstoupila panča šíla ho širšího povědomí 28. června 1954 na schůzce indického premiéra Džaváharlála Nehrúa a čínského premiéra Čou En-laje. Mezi těchto pět principů patřily zásady vzájemné respektování územní celistvosti a svrchovanosti, neútočení, nevměšování do vnitřních záležitostí, rovnoprávnost a vzájemná výhodnost a mírové soužití a hospodářská spolupráce. PEČENKA, M., LUŇÁK, P. (ed.), *Encyklopedie moderní historie*, Nakladatelství Libri, Praha 1999, s. 360. Též CHEN, Jian, *Mao's China and the Cold war*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 2001, s. 154.

velmi ambiciózní mocnosti. V této atmosféře prvotního détente proběhly i oficiální čínsko-americké rozhovory na úrovni velvyslanců v Ženevě v srpnu 1955.⁷⁶⁵

Přes společný ideologicko-mocenský základ a sdílené vnímání společného nepřítele v podobě amerického imperialismu se ale v sovětsko-čínských vztazích objevovaly významné rozpory, pramenící z kulturních, historických i vnitropolitických rozdílů a odrážející se v odlišných očekáváním toho, co by měl ten druhý do vzájemného spojení přinášet. Tomu příliš nepřispívalo ani to, že si Mao a Chruščev osobně příliš „nesedli“.⁷⁶⁶ Jedním z problémů bylo například to, že Čína neustále zvyšovala své ekonomické a vojenské požadavky vůči Moskvě, která se alespoň v prvních letech po Stalinově smrti snažila Maovi vycházet vstříc.⁷⁶⁷ V květnu 1953 podepsal Mikojan s vicepremiérem Li Fu-šunem smlouvu o pomoci, jejímž cílem bylo vybudovat 91 společných obranných projektů.⁷⁶⁸

Na oslavy pátého výročí založení ČLR 1. října 1954 byla pozvána delegace SSSR na nejvyšší úrovni v čele s Chruščevem, Mikojanem a Bulganinem.⁷⁶⁹ Chruščev se snažil udělat dojem – chválil čínské vůdce za dosažené úspěchy při budování komunistického režimu v Číně. Potvrdil nejen shodu v řadě zahraničněpolitických otázek, ale také vyjádřil ochotu dále sponzorovat čínský obranný průmysl.⁷⁷⁰ Chruščev projevoval empatii k čínskému národnímu citění a hájení suverenity, což demonstroval nejen tím, že souhlasil s převedením společných čínsko-sovětských společností výhradně do čínských rukou, ale bez ohledu na uzavření mírové smlouvy mezi Čínou a Japonskem dokončil předání sovětských válečných záborů v Mandžusku Číně, včetně části společných železnic. Souhlasil i se stažením sovětských vojsk z přístavu Port Artur (Lu-šun) před koncem května 1955.⁷⁷¹ Chruščev také podepsal dohodu o transferu technologií, který umožnil Číně prakticky zadarmo přístup k řadě patentů a technologií nejen od Sovětského svazu, ale i od jeho východoevropských satelitů. Do Číny bylo posléze vysláno více než 8.000 poradců a opačným směrem cestovalo kolem 7.000 čínských studentů a odborníků.⁷⁷² Přes tyto vstřícné kroky čínští vůdci Chruščeva vnímali se

⁷⁶⁵ NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 262. K principům panča šily se premiér Čou En-laj přihlásil i na konferenci v Bandungu 1955. ZUBOK, *A Failed Empire*, s. 112-113.

⁷⁶⁶ SHU, *The Sino-Soviet alliance*, s. 353.

⁷⁶⁷ K vzájemné sovětsko-čínské ekonomické spolupráci viz SHU, Guang Zhang, *Sino-Soviet Economic Cooperation*, in: WESTAD, Odd Arne (ed.), *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance, 1945 – 1963*. Cold War International History Project Series, Washington: Stanford University Press, Woodrow Wilson Center Press, 1998, s. 189-225.

⁷⁶⁸ LITERA, *Sovětský svaz 1953–1970*, s. 354.

⁷⁶⁹ Charakteristické pro vnitrostranický boj v Kremlu bylo, že v Pekingu chyběl Molotov jako ministr zahraničí.
⁷⁷⁰ Tamtéž.

⁷⁷¹ SHU, *The Sino-Soviet alliance*, s. 355-356. NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 281-2. Též ZUBOK, *A Failed Empire*, s. 111-112. LITERA, *Sovětský svaz 1953–1970*, s. 303.

⁷⁷² SHU, *The Sino-Soviet alliance*, s. 354-355.

smíšenými pocity. Zarazilo je jeho nediplomatické jednání, emocionální výlevy a nerespektování protokolu. Mao, Liu šao-čchi, Čou en-laj a Teng siao-pching, neboli „Stalinovi žáci“, jak je nazývá Pantsov, Chruščevovo vstřícné chování vnímali spíše jako slabost nerozhodného vůdce mezinárodního komunistického hnutí.⁷⁷³

Do konce roku Moskva financovala v oblasti obranného průmyslu patnáct a v březnu 1955 dalších šestnáct nových projektů. Pomoc dosahovala hodnoty 7 procent sovětského národního důchodu, včetně tisíce expertů, kteří pomáhali s budováním technologických, infrastrukturních a zbrojních systémů, údajně dokonce i na úkor výzbroje sovětské armády. Podmínky sovětské hospodářské a vojenské pomoci v letech 1954 až 1959 byly opravdu štědré, Westad hovoří o „sovětském Marshallově plánu“. Mao se ale choval navýsost pragmaticky – jakmile se mu zdálo, že ho Chruščev tlačí do příliš těsné vazby, stáhl se, neboť se obával rostoucí ekonomické, technologické a vojenské závislosti na Moskvě. Byl navíc přesvědčen, že ani Moskva není nijak škodná – dovážela z Číny strategické suroviny a za import inkasovala ve zlatě nebo v dolarech. Mezi lety 1953 až 1957 pomohla Čína Sovětskému svazu obcházet západní embargo a dovézt do Moskvy zboží za 300 milionů dolarů.

Velkým problémem se pro Sovětský svaz stala čínská snaha vybudovat vlastní nukleární program – zde dokonce i jinak vstřícný Chruščev při jednáních v roce 1954 odmítl Maovi s produkcí vlastní jaderné bomby pomoci s tím, že sovětský jaderný „deštník“ stačí pro obě země. To samozřejmě Mao s tím, jak citlivě vnímal otázku národní suverenity a své neomezené moci, nemohlo uspokojovat, zvláště když Sověti nepřestávali projevovat zájem o čínský uran. Nakonec Moskva souhlasila s pomocí při budování jaderné energetiky, ale jen pro mírové účely.⁷⁷⁴ Přes obavy z opakování „korejského scénáře“ a v situaci, kdy USA měly výraznou převahu ve strategickém bombardovacím letectvu, Sovětský svaz neochotně podporoval Mao během jeho neúspěšném pokusu zmocnit se Tchajwanu během tzv. tchajwanské krize od srpna 1954 do dubna 1955.⁷⁷⁵

⁷⁷³ PANTSOV, LEVINE, Deng Xiaoping, s. 165.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 357 – 358. Chruščev souhlasil s jadernou pomocí Číně mimojiné i proto, aby získal Maovu podporu při vnitrostranickém boji. Když ho Mao v červnu 1957 podpořil proti tzv. antistranické skupině, další rozvoj čínského jaderného programu dostal zelenou, byť to bylo po dlouhém otálení a čínských opakovaných žádostech. O rok později ovšem zase Chruščev tuto pomoc utlumil, neboť se mu kvůli krizi kolem bombardování ostrova Jinmen u Tchajwanu zdál Mao příliš bojechtivý na to, aby disponoval jadernými zbraněmi. SHEN, Zhi-hua, XIA, Yafeng, *Between Aid and Restriction: Changing Soviet Policies toward China's Nuclear Weapons Program: 1954–1960*, NPIHP Working Paper #2, May 2012, s. 4. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/soviet_policies_twrds_chinas_nuclear_weapons_prgm.pdf.

⁷⁷⁵ ZUBOK. *A Failed Empire*, s. 112.

Čínskému vedení spíše než o vzájemně výhodnou spolupráci šlo o prosazení své dominance ve vztahu k Moskvě, a to bez ohledu na reálné mocenské rozložení. Na rozdíl od chruščevovsko-malenkovské politiky mírové koexistence se Mao nebránil ani otevřené konfrontaci s USA.⁷⁷⁶ To ale neznamenalo, že čínské vedení nemohlo zaujmout opačný postoj, pokud by takticky představoval alternativu k sovětské zahraniční politice, jako tomu bylo například v dubnu 1955 na bandungské konferenci.

Určitým milníkem, od něhož se vzájemné čínsko-sovětské vztahy začaly výrazně ochlazovat, se pro Maa stal Chruščevův projev o Stalinových zločinech, pronesený na XX. sjezdu ÚV KSSS. Do Moskvy v únoru 1956 vyrazila čínská delegace, jejímiž členy byli vrchní velitel Čínské lidové osvobozené armády, místopředseda komunistické strany a místopředseda vlády ČLR Ču te, místopředseda vlády a člen nejvyššího stranického vedení KS Číny Teng siao-pching, vedoucí Mezinárodního oddělení při ÚV KS Číny Wang sia-siang a čínský velvyslanec v Moskvě Liu xiao. Na předsjezdových jednání se Číňané dohodli, že nebudou projevovat přílišnou „úctu“ Chruščevovi a dalším členům sovětského vedení, neboť na rozdíl od Stalina nedosahují úrovně „vůdců a učitelů“.⁷⁷⁷ Během sjezdu si ale začali všimnout kritických tónů vůči Stalinovi – ihned informovali Peking a Mao jim prozatím nařídil, aby se nevyjadřovali ani o Stalinových zásluhách či chybách a zdůrazňovali důležitost kolektivního vedení.⁷⁷⁸

Mao neměl důvod mít Stalina příliš v lásce, například když se vzpomínkách vracel k jeho povýšeneckému jednání během Maovy návštěvy v Moskvě v roce 1949. Jiná věc ovšem byla vnímat Stalina v kontextu celého komunistického hnutí. Chruščevovo odsouzení navíc uvolnilo Maovi ruce v ideologických debatách a revizích marxistické teorie. Sovětské zkušenosti s budováním socialismu již nebyly nenapadnutelné a nemusely být vnímány jako neotřesitelné dogma.⁷⁷⁹ V tomto smyslu mohla být Chruščevova odhalení pro Maa prospěšná – umožnila mu nespolehat se stoprocentně na sovětský model a přizpůsobovat budování čínskému socialismu domácím podmínkám.⁷⁸⁰ Dalším znepokojujícím motivem, který na sjezdu zazněl, byla Chruščevova prohlášení o možnosti mírového přechodu k socialismu i

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 112-113.

⁷⁷⁷ PANTSOV, LEVINE. Deng Xiaoping. s. 165. Též GOODMAN, David S.G., *Deng Xiaoping and the Chinese Revolution. A political biography*, Routledge: London and New York 1994, s. 55.

⁷⁷⁸ PANTSOV, LEVINE. Deng Xiaoping. s. 167.

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 169.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 172.

v rámci kapitalistického světa, což domyšleno do důsledků mohlo ohrozit i exkluzivní pozici Číny jako příjemce sovětské vojenské a ekonomické pomoci.⁷⁸¹

Maovi také vadilo – a byl tím údajně i osobně uražen, že nebyl o tak závažném ideologickém obratu, který, jak si správně domýšlel, měl zásadní dopad na celé mezinárodní komunistické hnutí, předem informován a že s ním Chruščev přehodnocení Stalinovy éry nekonzultoval. A nejen s ním, ale ani s dalšími představiteli komunistických stran, což Mao hodnotil jako nepřijatelný velmocenský šovinismus. Přitom samotnou kritiku Stalinových chyb včetně těch v politice vůči Číně Mao zpočátku vítal.⁷⁸² S ohledem na potíže, které mu Stalin působil, se to dalo i očekávat. V září 1956 během VIII. sjezdu KS Číny při setkání s jugoslávskou delegací Mao znovu zdůraznil Stalinovu chybnou politiku směrem k jeho straně během čínské revoluce. Zároveň ale poukazoval i na sovětské hospodářské a politické úspěchy během Stalinovy vlády. Prohlásil, že projev „... ničí mýty a otevírá skříň. Přináší liberalizaci... umožňuje lidem vyslovit vlastní názor a zamyslet se.“⁷⁸³ Mao ale projev přesto znepokojil a reagoval na něj tím, že začal postupně zpochybňovat vůdčí pozici Sovětského svazu v rámci světového komunistického hnutí a snažil se také povzbuzovat východoevropský odpor proti sovětské dominanci.⁷⁸⁴

Od poloviny března do začátku dubna 1956 nechal Mao svolat několik společných schůzí sekretariátu a politbyra ÚV, na nichž se nová sovětská politika intenzivně projednávala. První zasedání se konalo 17. března a Mao otevřel debatu tím, že se podle něj odhalily závažné problémy, způsobující zmatek.⁷⁸⁵ Pro Peking bylo důležité, že Chruščevův projev otřásl pozicí Stalina i Sovětského svazu jako vždy neomylných učitelů ve věcech marxismu-leninismu. Jednou z důležitých lekcí podle Mao bylo odhalení sovětského nadřazeného jednání s ostatními socialistickými zeměmi. Mao připomenul, že Stalin se v roce 1950 příliš nehrnul do podepsání spojenecké smlouvy a Komunistickou stranu Číny nezačal vnímat jako skutečnou stranu oddanou věci proletářského internacionalismu do té doby, než se čínští dobrovolníci zapojili do korejské války.⁷⁸⁶ Stalina přesto nezavrhl a stále ho navenek

⁷⁸¹ GOODMAN, Deng Xiaoping, s. 57.

⁷⁸² Tamtéž. s. 359-360. 73. CHEN, Jian, KUISONG, Yang, *Chinese Politics and the Collapse of the Sino-Soviet Alliance*, in: WESTAD, Odd Arne (ed.), *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1963*, Cold War International History Project Series, Washington: Stanford University Press, Woodrow Wilson Center Press, 1998, s. 260.

⁷⁸³ SHORT, Philip, *Mao*, Praha: BB art. 2001, s. 342. CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 264.

⁷⁸⁴ MASTNY, *Soviet foreign policy*, s. 319-320.

⁷⁸⁵ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 260.

⁷⁸⁶ Tamtéž.

považoval za velkého vůdce a revolucionáře – dokonce se pokusil vyjádřit v poměru „70 procent Stalinových činů bylo dobrých a 30 špatných.“⁷⁸⁷

Mao totiž Stalina a jeho odkaz potřeboval ani ne tak v oblasti zahraniční politiky, ale spíše pro domácí politiku. Maovi nešlo ani tak o Stalinovu osobu jako o to, že byl zpochybněněn stalinský model budování společnosti a průmyslu, jehož součástí byl i kult osobnosti, k němuž Mao přes všechny veřejné deklarace přirozeně tíhl a pro svoji politiku nutně potřeboval.⁷⁸⁸ Stalinská industrializace a budování SSSR ve 30. letech se měla v Maových představách stát vzorem pro čínský model ekonomické rekonstrukce a socialistické proměny společnosti. Mao na tomto modelu leccos přitahovalo – od centrálního plánování, přes důraz na těžký a zbrojní průmysl či kolektivizaci až nezpochybňovaná role vůdce.⁷⁸⁹ Mao se ovšem musel ohlížet i na možnou opozici uvnitř čínského stranického vedení, především Čou en-laje a jeho přívrženců, kteří s určitou nevolí, byť nijak otevřeně, sledovali Maoův avanturismus a obávali se, že Mao bude během prvního pětiletého plánu nerozvážně pokračovat ve skokových sociálních a ekonomických experimentech, především akcelerovaném vytváření družstev a socializaci vesnice.⁷⁹⁰ V předvečer grandiózního Velkého skoku proto Mao rozhodně neměl zájem, aby se zpochybňovala jeho vůdčí role a neomylnost jeho rozhodnutí.⁷⁹¹ Demontáž Stalinova kultu mířila na Ulbrichta, Rákosiho stejně jako na Mao, jeho nejbližší stoupenci, včetně například Tenga, se ale snažili loajálně Chruščevova odhalení interpretovat ve smyslu, že není možné, aby za všechny chyby mohl jen hlavní vůdce – odpovědnost by mělo nést celé vedení a tím pádem i strana.⁷⁹²

Dne 31. března 1956 se Mao setkal se sovětským velvyslancem Pavlem Judinem, přes nějž se snažil Kremlu sdělit své výše zmíněné závěry k XX. sjezdu. Zopakoval mimo jiné, že Stalin ve vztahu k Číně a KS Číny učinil řadu chyb – především tu, že s nimi nejednal jako se sobě rovnými.⁷⁹³ V podobném tónu hovořil i 6. dubna s Anastasem Mikojanem.⁷⁹⁴ Maova formule „Stalin 70 dobře : 30 špatně“ ale musela Chruščeva minimálně znepokojit, protože tón jeho tajného projevu se nesl přesně v opačném poměru – „Stalin 30 dobře : 70 špatně.“ Už to signalizovalo, že se Mao a Chruščev v otázce destalinizace plně neshodnou. Mao se také snažil Chruščeva a jeho spoluvládce varovat, aby neopakovali Stalinovy chyby (například

⁷⁸⁷ Tamtéž, s. 260-261.

⁷⁸⁸ PANTSOV, LEVINE. *Deng Xiaoping*. s. 170.

⁷⁸⁹ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 261.

⁷⁹⁰ Tamtéž, s. 262.

⁷⁹¹ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 262.

⁷⁹² PANTSOV, LEVINE. *Deng Xiaoping*. s. 171.

⁷⁹³ Tamtéž, s. 263.

⁷⁹⁴ Tamtéž.

Stalinovu kritiku čínské komunistické revoluce) a jednali s Číňany jako se sobě rovnými. Čínští politici ale byli dost obezřetní na to, aby destalinizační obrat vnímali jako dočasnou změnu kurzu, ne jako dlouhodobý směr sovětské politiky, jak později dosvědčil Čou En-laj na začátku roku 1957, když hodnotil sovětské vůdce: „*Pokud se jednalo o obecné zhodnocení Stalina a analýzu ideologických a sociálních kořenů jeho chyb, stále se snažili vyhnout nějaké reálné debatě. Ačkoliv evidentně změnili svůj názor při hodnocení míry Stalinových chyb a úspěchů, tato změna je výsledkem pouze dočasných potřeb, ne výsledkem strategických úvah.*“⁷⁹⁵

V období od Stalinovy smrti do XX. sjezdu Mao postupně dospěl k závěru, že by měl mít větší váhu nejen při jednáních v rámci sovětsko-čínských vztahů, ale i v otázkách mezinárodního komunistického hnutí. Chruščevova destalinizace a faktické přiznání sovětských chyb Maovi v jeho očích dalo pocit morální převahy a oprávnění k tomu, že by to měl být vlastně on, kdo má určovat směr světové revoluce.⁷⁹⁶ Jak se Chruščev stále více angažoval v destalinizaci, stávalo se čínské vedení kritičtější k poststalinskému sovětskému modelu. V této pozici pak nebylo daleko k otevřené kritice sovětských chyb a nedostatků. Dvacátý sjezd sice nezpůsobil zásadní zlom v sovětsko-čínských vztazích a Čína se snažila od SSSR stále učit, ale selektivně a kriticky.⁷⁹⁷ Mao si také zkorigoval svůj názor na Chruščeva – původně ho údajně považoval za chytrého politika, ale nyní dospěl k závěru, že sovětský vůdce nevěnoval dostatečnou pozornost faktům. Jeho vstřícnost k Číně, manifestovanou během návštěvy v roce 1954, nyní více než tehdy, hodnotil jako utilitární snahu získat Mao na svou stranu při svém boji o moc uvnitř sovětského kolektivního vedení.⁷⁹⁸ Mao sice stále uznával Moskvu jako centrum komunistického hnutí, ale on sám osobně – i ve srovnání s Chruščevem – se cítil zkušenější a kvalifikovanější, aby definoval a určoval, jaké mají být vztahy mezi socialistickými zeměmi. Někdy nemohl potlačit touhu, aby se nechoval jako „nový císař“ hnutí.⁷⁹⁹

Mao také využil toho, že sovětská strana oficiálně nevydala jasné a závazné stanovisko týkající se kultu osobnosti, což vedlo k řadě rozporuplných výkladů. Ideální prostor pro prosazení svého vlastního. Dne 5. dubna vyšel ve stranickém *Žen-min Ž'bao*

⁷⁹⁵ Report: „*My observations on the Soviet Union*“. Zhou Enlai to Mao Zedong and the Central Leadership (24.1. 1957), in: SHI Zhong-quan, *Zhou Enlai de zhuoyue fengxian* [Remarkable Achievements and Contributions of Zhou Enlai]. Beijing: CCP Central Academy Press 1993. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117033>.

⁷⁹⁶ Tamtéž.

⁷⁹⁷ MACFARQUHAR, Roderick, *Politics of China. The Eras of Mao and Deng*, Cambridge University Press 1998, s. 70.

⁷⁹⁸ PANTSOV, LEVINE, Deng Xiaoping, s. 171.

⁷⁹⁹ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 263.

úvodník „O historické zkušenosti diktatury proletariátu,“ jenž opakoval výše zmíněné smíšené hodnocení Stalina jako velkého, byť chybuujícího marxisty-leninisty.⁸⁰⁰ Oficiální čínská linie se snažila nabídnout vyváženou prezentaci Stalinových chyb a zásluh, aby rozptýlila zmatek nad Chruščevovým projevem.⁸⁰¹ Dne 25. dubna přednesl Mao na rozšířeném zasedání politbyra projev „O deseti hlavních vztazích“. Volal po kratší a rychlejší cestě k socialismu, než jakou prošel do té doby vzorový Sovětský svaz.⁸⁰²

Pro čínské komunisty měl Chruščevův projev velký význam i v tom, že se připravovali na svůj 8. sjezd, jenž se konal v září 1956.⁸⁰³ Byl ve znamení oslav vítězství převzetí moci v roce 1949, ale i zásadních otázek, jak dál postupovat ve společensko-ekonomické transformaci. V reakci na XX. sjezd byl formálně oslaben Maův kult, jehož myšlenky byly vyškrtnuty z oficiálních ideologie strany a důraz byl položen na kolektivní vedení.⁸⁰⁴ Několik řečníků se o kultu osobnosti zmínilo, například Teng hovořil o tom, že je nutné bojovat proti „zbožštění jednotlivce“ a v tomto smyslu snahu XX. sjezdu chválil. Teng zdůraznil, že na rozdíl od Komunistické strany Sovětského svazu čínští komunisté nikdy nepovažovali své představitele za neomylné.⁸⁰⁵ Podle Shena 8. sjezd ukázal určité souznění s hlavními principy XX. sjezdu.⁸⁰⁶ Významnou část sjezdu se hovořilo o důsledcích Chruščevova projevu a souvisel s tím i boj za nápravu a očištění strany, vycházející z několika „hříchů“ stranických funkcionářů – dogmatickém napodobování zahraničních (čti: sovětských) zkušeností, byrokratismu, odtržení od mas, elitářství a sektářství.⁸⁰⁷

5.3. Kdo do čela Polska

Polské "tání", odwilz, jako by probíhalo pomaleji a obtížněji ve srovnání se změnami v Maďarsku nebo i v Československu. Stranické vedení se neochotně pokoušelo odstraňovat nejkřiklavější projevy stalinismu, omezilo přebujelou zbrojní výrobu ve prospěch produkce spotřebního zboží, mírně snížilo maloobchodní ceny, vyhlásilo amnestii pro část politických vězňů a také oddělilo funkci šéfa strany a premiéra – vedle Boleslawa Bieruta se stal

⁸⁰⁰ Tamtéž, s. 261.

⁸⁰¹ NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 262

⁸⁰² Tamtéž.

⁸⁰³ Tamtéž, s. 174.

⁸⁰⁴ MACFARQUHAR, *Politics of China*, s. 74.

⁸⁰⁵ GOODMAN, *Deng Xiaoping*, s. 56.

⁸⁰⁶ SHEN, Zhi-hua, *Mao and the 1956 Soviet military intervention in Hungary*, in: RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*. The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Historical Archives of the Hungarian State Security Budapest, 2007, s. 24.

⁸⁰⁷ MACFARQUHAR, *Politics of China*, s. 77-78.

předsedou vlády Józef Cyrankiewicz. Náznaky liberalizace ovšem doplňovaly ostré zásahy bezpečnostního aparátu především proti katolické církvi, konkrétně primasovi Stefanu Wyszyńskému a kieleckému biskupovi Czeslawu Kaczmarekovi. Moc státní bezpečnosti výrazně oslabil až útek vysokého důstojníka Józefa Swiatla na Západ. Jeho rozhlasové pořady na Svobodné Evropě, odhalující zákulisí polské politické policie, přinutily režim, aby důsledně reorganizoval své bezpečnostní struktury.

Uvnitř stranického vedení se názorově i mocensky střetávaly dva proudy – neostalinisté usilující o návrat před rok 1953, tzv. „*natolinci*“, a reformátoři, „*pulawští*“, jejichž cílem bylo naopak co nejvíce pokročit s reformami v souladu s postuláty národního komunismu a v duchu Chruščevova projevu na XX. sjezdu. V první polovině roku 1956 navíc vyvstala před polskou komunistickou stranou otázka nástupnictví, neboť dosavadní vůdce strany, těžce nemocný Boleslaw Bierut, zemřel, podle obecně tradovaného folklóru několik hodin poté, co si přečetl v moskevské nemocnici text tajného projevu.⁸⁰⁸ Na jeho místo byl zvolen kompromisní a mimo stranické frakce stojící Edward Ochab.

Na svou šanci ale čekal z vězení čerstvě propuštěný „pravcový renegát“ Wladyslaw Gomułka, k němuž upínali své naděje nejen reformisté ve straně, ale i velká část nespokojených obyvatel. Jeho postupný návrat do čela strany však bedlivě sledoval Kreml, jenž Gomułku podezříval, že se chce do čela vynést na antisovětské vlně, což přirozeně vyvolávalo na sovětské straně celou řadu obav, z nesocialistického směřování země až po ohrožení bezpečnosti Sovětského svazu.⁸⁰⁹ Červeným „kusem textilu“ se pro Kreml stal v Polsku stále hlasitěji artikulovaný požadavek, aby byli z polských bezpečnostních sil a armády odvoláni sovětsští poradci a osoby považované za prodlouženou ruku moskevského vedení. Jejich ztělesněním byl člen politbyra a ministr obrany maršál Konstantin Rokossovskij. Když se sovětské vedení dozvědělo, že k výrazné obměně polského stranického vedení skutečně na VIII. plénu ÚV PSDS dojde, rozhodlo se jednat a v den zahájení pléna 19. října přiletělo do Varšavy. Chruščev společně s Molotovem, Kaganovičem, Mikojanem, Žukovem a vrchním velitelem vojsk Varšavské smlouvy Koněvem se ale museli doslova vnutit, aby mohli na mocenskou změnu dohlížet a případně ji ovlivnit.⁸¹⁰

⁸⁰⁸ TAUBMAN, William, *Khrushchev. The Man and His Era*, W.W. Norton a Co, New York, London 2003, s. 290. Viz též GRANVILLE, Reactions to the Events of 1956, s. 263.

⁸⁰⁹ TAUBMAN, *Khrushchev*, s. 293.

⁸¹⁰ РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 1. Подлинник. Протокол № 76 от 20 октября 76.01. Информация делегации КПСС о поездке в Варшаву. II. О Венгрии 20 октября 1956 г. Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 472. Podle Taubmana právě přítomnost Molotova a Kaganoviče ukázala, jak polská krize oslabila Chruščevovu autoritu a moc. TAUBMAN, *Khrushchev*, s. 290. Právě z faktu, že Chruščev do delegace,

Jakmile vystoupili ráno 19. října Chruščev a ostatní z letadla, začal si impulzivní Nikita Sergejevič demonstrativně třást rukou nejdříve s generálem Rokossovským, aby tak ukázal přetrvávající podporu tomuto sovětsko-polskému ministru obrany. Pak začal mávat pěstí před nosem prvního tajemníka Edwarda Ochaba se slovy: „*Víme, kdo je nepřítel Sovětského svazu! Zrádcovská činnost soudruha Ochaba byla odhalena. Tohle vám jen tak neprojde.*“⁸¹¹ Jak později vzpomínal i Gomułka, „...bylo to celé nepochopitelné. Celá konverzace se vedla velmi hlasitě, takže nás na letišti slyšel každý, i řidiči.“ Hlasitou konverzací Chruščev neopustil ani v zámečku Belvederu, kde musela sovětská delegace čekat na výsledky zasedání ÚV PSDS. Spíše než faktická stránka věci Chruščeva rozzuřilo, že s ním Poláci jednali jako rovný s rovným a například ho nepozvali na zasedání výboru. Takové ponížení, zvláště když takového jednání byli svědky staří Stalinovi harcovníci Molotov a Kaganovič, muselo být dvojnásob trpké.

Pod tlakem situace v Chruščevovi nejprve zvítězila jeho impulzivní část, když nařídil, aby se sovětská vojska, umístěná na území Polska, dala do pohybu a směřovala na Varšavu.⁸¹² To zase rozzuřilo Gomułku, který Chruščeva požádal, aby: „...zastavil pohyb sovětských vojsk. Vy si asi myslíte, že jste jediný, kdo si přeje přátelství s polským lidem. Ale jako Polák a komunista přísahám, že Polsko potřebuje přátelství Ruska víc, než Rusové potřebují přátelství Polska. Cožpak nám není jasné, že bychom bez Sovětského svazu nebyli schopni existovat jako nezávislý stát? Všechno bude v pořádku, ale nedopusťte, aby sovětsí vojáci vstoupili do Varšavy. Jinak bude prakticky nemožné kontrolovat události.“⁸¹³ Chruščev později v interním projevu 4. listopadu připustil, že při setkání s polskými partnery padaly drsné výrazy, „chovali jsme se hrubě, vnímali jsme události emocionálně...“. Sovětská delegace podle Chruščeva vyjádřila obavu, že Poláci s nimi chtějí „rozbít vztahy“, odejít z Varšavské smlouvy a tím se proměnit v nástupní prostor k potenciálnímu útoku imperialistů na SSSR.⁸¹⁴

kteřá s ním odcestovala do Polska, zařadil, vedle k němu loajálních Mikojana a Žukova, i Molotova s Kaganovičem, u nichž, hlavně u prvně jmenovaného, mohl vzhledem k předchozím zásadním názorovým střetům očekávat vše, jen ne plnou podporu pro své kroky. Watson z toho dovozuje vážnost polské krize, respektive to, že si Chruščev od začátku uvědomoval, o jak vážnou krizi může jít. A to i přesto, že Molotov nehrál v jednáních nijak zásadní roli. Lze ovšem namítnout, že stejně tak mohl Chruščev Molotova do delegace zařadit proto, aby před polskými protějšky demonstroval názorovou jednotu sovětského polibyra. Mohl se tak bránit polskému protitahu v podobě snah využít známou animozitu mezi Chruščevem a Molotovem ve svůj prospěch. Další odpovědí ovšem také mohlo být i to, že na začátku polské krize se Molotov netajil svou podporou Chruščevova záměru použít proti polskému stranickému vedení tanky – to si ale Chruščev později rozmyslel. WATSON, *Molotov*, s. 256.

⁸¹¹ TAUBMAN, *Khrushchev*, s. 294.

⁸¹² MASTNY. *Soviet foreign policy*, s. 320. PERSAK, Krzysztof, The Polish-Soviet Confrontation in 1956 and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1298.

⁸¹³ TAUBMAN, *Khrushchev*, s. 294.

⁸¹⁴ MASTNY, *The Warsaw Pact*, in: MASTNY, BYRNE, *A cardboard castle?*, s. 6.

Naopak Gomułka se ho snažil ujistit, že Polsko potřebuje spojenectví se Sovětským svazem, přítomnost jeho vojsk naopak posiluje polskou pozici, a z tohoto důvodu je také proti odchodu sovětských vojsk z území Polska. Chruščev také připustil, že pohyby sovětských vojsk údajně „zneužily reakční síly“ a vystupňovaly negativní náladu polských lidí proti Sovětskému svazu. Některá polská stanoviska pro něj nebyla přijatelná, ale zároveň pochválil polský stranický aparát za to, že se ujal vlády nad polským reformním hnutím a snažil se ho řídit a vést. Stěžoval si ale také na neschopnost a neinformovanost sovětského velvyslance Pantělejmona Ponomarenka. Zřejmě poučen maďarskou lekcí a nebezpečím, které vyplynulo z toho, že tam se mu sázka na Nagye nepovedla, shrnul později sovětskou pozici takto – budeme Gomułku podporovat, abychom s polským vedením postupně vybudovali normální vztahy.⁸¹⁵

Po prvních bouřlivých jednáních s Gomułkou se situace na chvíli stabilizovala, s armádou jako silovým prostředkem v jednání s Poláky ale Chruščev počítal i nadále. Hned po návratu do Moskvy prohlásil, že vojska přece jenom do Varšavy povolá, ale nakonec se tak nestalo.⁸¹⁶ Současně se politbyro rozhodlo informovat i ostatní komunistické strany.⁸¹⁷ V protokolu zasedání se hovořilo o „...ostrých sporech v otázce hodnocení situace v PSDS a v zemi... /.../ které se týkají hlavních otázek vnější i vnitřní politiky strany a vlády i sestavy stranického vedení...“ a také o zvláštním vztahu Polska k SSSR.⁸¹⁸ Na zasedání Prezídia ÚV KSSS 20. října pak bylo rozhodnuto, aby do Moskvy byli pozváni zástupci komunistických stran Československa, Maďarska, Bulharska, Rumunska, NDR a Bulharska.⁸¹⁹ Zvláštní zvací telegramy byly odeslány A. Novotnému (KSČ), A. Jugovovi (BKS), W. Ulbrichtovi (SED), stranickému vedení KS Číny, ale nikoliv maďarským komunistům, kteří byli na dlouhodobé oficiální návštěvě Jugoslávie.⁸²⁰ Mimořádná schůzka zástupců Československa a NDR, které spolu s Polskem, tvořily průmyslovou páteř východních satelitů, byla více než na místě. Kreml se obával, kromě politických a bezpečnostních hledisek, možných problémů se sdíleným společným tokem surovin a průmyslových výrobků uvnitř RVHP. V pracovním

⁸¹⁵ *Stenographic record* (4.11. 1956).

⁸¹⁶ *Working Notes from the Session of the CPSU CC Presidium on 21 October 1956 On the Situation in Poland: October 21 1956.*

⁸¹⁷ РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 1. Подлинник. № 77. Протокол № 47 от 21-22 октября. 77.0
Постановление Президиума ЦК КПСС «Вопросы Польши» (21 октября 1956 г.) Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 472-3.

⁸¹⁸ Tamtéž.

⁸¹⁹ *Rabočaja zapis' zasedanija Prezidiuma CK KPSS* (20.10. 1956), ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 49. Avtograf V.N. Malina. Karandaš. Cit podle Istoričeskij archiv 1996/5-6, s. 181-182

⁸²⁰ *Postanovlenie Prezidiuma CK KPSS o telegrammach Centralnym Komitetam KPK, KPČ, BKP, SEPG i pis' me pervomu sekretarju CK PORP V. Gomułke* (21.10. 1956), ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 1, 4, 5. Iz protokola zasedanija Prezidiuma CK KPSS No. 47. Cit. podle Istoričeskij archiv 1996/5-6, s. 184-185.

zápisu zasedání politbyra nalezneme zmínku ve vztahu k polským událostem – „*Hrozí, že ekonomiky NDR a Československa utrpí škody.*“⁸²¹ Ve hře byla ložiska slezského uhlí jako jednoho ze základních předpokladů rozvoje těžkého průmyslu v regionu. Nejenom východní Němci, Češi a Slováci, ale i Maďaři měli eminentní zájem na zvyšování objemu dobývaného uhlí.⁸²²

Sovětské vedení během krize použilo několik postupů krizového řízení, jež se poté objevily i v průběhu maďarské krizi. Navíc se během polské krize výrazně projevil vliv Pekingů. U polské, a později i u maďarské krize se čínské vedení drželo dvou principů. Za prvé příčiny krizí je nutné hledat v sovětském „velmocenském šovinismu“, v jehož optice je Moskva otcem a ostatní socialistické státy „neposlušnými syny“ – a podle toho je s nimi ze strany Kremlu jednáno. Druhý principem bylo, že do budoucna se takovým krizím dá zabránit jen tím, že se mezinárodní komunistické hnutí zreformuje na základě rovnoprávnosti, ovšem definované podle čínského, nikoliv sovětského pohledu. V této logice to již nadále měl být Peking, a ne Moskva, kdo by měl stát v centru tohoto hnutí.⁸²³

Způsob, jakým čínská strana polskou krizi sledovala, komentovala a zasahovala do ní, výrazně ovlivnil i její chování během maďarské krize. O dění ve východoevropských satelitech a především v Polsku se čínské vedení intenzivně zajímalo již od poznaňských událostí.⁸²⁴ Mao sledoval pozorně především nesouhlasné projevy polských občanů proti režimu. Pro Maa to byl jednoznačný signál, že komunistická strana ztrácí moc nad společností a přestává ji kontrolovat.⁸²⁵ Na rozdíl od Moskvy ale příčiny krize viděl ve „velmocenském šovinismu“, který podle něj stále dominoval ve vzájemných vztazích mezi Moskvou a východoevropskými satelity, a jenž vnímal i ve vztahu Kremlu k Pekingů.⁸²⁶

⁸²¹ Tamtéž, s. 183-184.

⁸²² Podle Geróho Poláci, kteří se vymlouvají na špatný poválečný stav uhelných šachet, plánují v následující pětiletce zvýšit produkci uhlí o 16 procent, v maďarském plánu je stanoveno zvýšení produkce o plných 32 procent, i když při vzájemném poměru celkového objemu zásob by byla produkce výrazně ve prospěch Poláků. Запись беседы Ю.В.Андропова с Э. Герё о берлинской сессии СЭВ, усилении в Венгрии политической напряженности и оппозиции М.Ракопш (4.6. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 12. s. 78. Viz též ADAMEC, Jan, „*Between socialist friendship and national indifference: the Czechoslovak communist elite and its perception of Poland and Hungary in 1956–1957*“, nepublikovaná diplomová práce obhájena v červnu 2004 na Central European University.

⁸²³ CHEN, Mao's China, s. 147.

⁸²⁴ PANTSOV, LEVINE, Deng Xiaoping, s. 178.

⁸²⁵ CHEN, Mao's China, s. 146.

⁸²⁶ Tamtéž. Na začátku roku 1957 se Čou En-laj vyjadřoval podobně. Sovětské aktivity během polského října charakterizoval jako jasné zasahování do vnitřních záležitostí bratrské země, ne jako aktivitu směřující k potlačení kontrarevoluce. Poznamenal si také, že na podzim Sověti tuto akci za chybu ještě nepovažovali, ale na začátku roku 1957 již ano a svou chybu uznávali.⁸²⁶ Čou En-laj hodnotil „polský incident“ jako výsledek historicky podmíněného rusko-polského antagonismu a důsledek řady od druhé světové války nevhodně

Kreml potřeboval k hypotetickému vojenskému zásahu proti polskému reformnímu hnutí souhlas ostatních stran – to Peking odmítl.⁸²⁷ V průběhu polské krize se u Liu šao-čchiho ohlásil sovětský velvyslanec Pavel Judin, aby mu sdělil sovětský pohled na to, co se děje v Polsku. Podle Kremlu polské vedení strany plánovalo zásadně změnit složení politbyra a hrozilo reálné nebezpečí, že Polsko opustí spojenectví s lidově-demokratickými zeměmi a stane se součástí západního bloku. Čínská strana se zároveň dozvěděla, že Sověti v Polsku plánují vojenské řešení.⁸²⁸ Mao svolal narychlo na odpoledne 20. října zasedání čínského politbyra (údajně se ani neobtěžoval, aby se převlékl z pyžama).⁸²⁹ Na začátek reprodukoval ostatním znění dalšího sovětského telegramu, podle něhož v Polsku stále hlasitěji zní antisovětské hlasy požadující odchod sovětských vojsk, což je podle Moskvy v rozporu se statutem Varšavské smlouvy. (Je nutné také dodat, že také polská strana požádala v průběhu krize Peking o pomoc, což výrazně zvyšovalo Maovu cenu jako mediátora).⁸³⁰

Když Mao vyslechl svodky ze zpráv ze zahraničních agentur, podle nichž se polští dělníci ozbrojují a polské ozbrojené složky se mobilizují, označil sovětské vojenské řešení za zasahování do vnitřních záležitostí společenství států, porušení základních pravidel mezinárodních vztahů a narušení principů, podle nichž se mají řídit vztahy mezi socialistickými zeměmi.⁸³¹ V tomto duchu také čínské politbyro schválilo usnesení, které mělo sovětské straně tlumočit jednoznačný nesouhlas s intervencí. Čínská strana neměla zájem o pouhé formální vyjádření nesouhlasu – Mao se rozhodl aktivně vložit do probíhajícího sporu, a proto si nechal ihned zavolat Judina (jehož přijal ve své ložnici, stále v pyžamu) a požádal ho, aby Kremlu tlumočil, že použití vojenské síly proti Polsku bude Čína považovat za vážné narušení principů proletářského internacionalismu a bude proti tomu protestovat.⁸³²

Slovo „požádat“ možná není nejvhodnější. Mao měl údajně velmi rozčileným tónem Judinovi sdělit, že čínská strana „...*kategoricky odsuzuje to, co děláte. Žádám vás, abyste okamžitě zavolal Chruščevovi a informoval ho o našem názoru.*“ Dokonce dodal – a to by dodávalo čínské pozici pro Kreml ještě hrozivější rozměr, že pokud se „...*sovětské vojáky*

řešených konfliktů. V tomto smyslu kladně hodnotil Gomułkovu snahu minimalizovat škody, znovunastartovat polsko-sovětské vztahy a potlačit antisovětské nálady a aktivity. Report: „My observations on the Soviet Union“ (24.1. 1957).

⁸²⁷ PERSAK, *The Polish-Soviet Confrontation in 1956*, s. 1298.

⁸²⁸ CHEN, *Mao's China*, s. 146.

⁸²⁹ PERSAK, *The Polish-Soviet Confrontation in 1956*, s. 1298.

⁸³⁰ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 179.

⁸³¹ CHEN, *Mao's China*, s. 147.

⁸³² Tamtéž.

pohnou, podpoříme Polsko.“⁸³³ Judin byl nervózní, v napětí, neustále si otíral pot z obličeje, jen opakoval: „*Ano, ano.*“ a ihned poté, co setkání s Maem skončilo, volal Moskvu.⁸³⁴ Zatímco stanovisko čínské strany k možné sovětské intervenci proti Polsku je poměrně dobře zdokumentované, přímý vliv čínského zamítavého stanoviska na Chruščevovo rozhodování není zatím možné s jistotou dokázat.⁸³⁵

Například Persak se spíše kloní k názoru, že rozhodující vliv měla Gomulkaova snaha uklidnit situaci a zahájit novou éru polsko-sovětských vztahů. Dalším faktorem byla relativní jednota polského vedení tváří tvář sovětskému vedení, což Kremlu neumožnilo využít rozpory a najít záminku pro ospravedlnění intervence.⁸³⁶ Na druhou stranu Pantsov argumentuje, že Chruščev poté, co se dozvěděl o zamítavém čínském stanovisku, zpanikařil a možnost vojenské intervence opustil.⁸³⁷ Podobně i Mastny se domnívá, že to nakonec byl postoj čínské strany, jež dočasně podporovala polský nezávislý kurz a prokázala svoji rostoucí roli v komunistickém hnutí.⁸³⁸

Dne 21. října byl prvním tajemníkem zvolen Gomulka a sovětské vedení poslalo do Pekingu další telegram, v němž Mao informovalo o setkání s polským vedením a také o tom, že se situaci zatím nepodařilo uspokojivě vyřešit. Navíc žádalo, aby do Moskvy odcestovali buď Liu šao-čchi nebo Čou en-laj, aby s nimi Kreml mohl o krizi dále jednat spolu s dalšími pozvanými vůdci z východoevropských satelitů.⁸³⁹ Mao reagoval opět tím, že na večer 22.

⁸³³ PANTSOV, LEVINE. Deng Xiaoping. s. 179. Podle Persaka není stále zcela jasné, do jaké míry čínské stanovisko mohlo ovlivnit Chruščeva v jeho rozhodování. Chruščev mohl v přestávce jednání s polskou stranou telefonovat do Moskvy a tam mu někdo z politbyra sdělil negativní stanovisko Pekingu, které do Moskvy tlumočil Judin. PERSAK, *The Polish-Soviet Confrontation in 1956*, s. 1299.

⁸³⁴ PANTSOV, LEVINE. Deng Xiaoping. s. 179. CHEN. *Mao's China*, s. 147. CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 264. Když 3. prosince Mao hovořil s polským velvyslancem v Pekingu Stanislawem Kirylukem, uvedl, že mezi 19. a 22. říjnem obdrželo čínské vedení několik zpráv od ÚV KSSS, v nichž se Kreml netajil tím, že nesouhlasí s programem VIII. pléna ÚV PSDS a na nově se formující polské vedení má negativní názor. PERSAK, *The Polish – Soviet Confrontation in 1956*, s. 1298.

⁸³⁵ Persak cituje zajímavý úryvek rozhovoru, který se odehrál v Moskvě o čtyři roky v listopadu 1960 později mezi Liu šao-čchim a Gomulkou. Právě se řešily již naplno propuknuvší spory mezi SSSR, Čínou a Albánií. Liu měl údajně Gomulkovi připomenout, že podobně jak nyní, tj. roce 1960, existují spory mezi SSSR, Čínou a Albánií, se podobají těm, které mělo Polsko v roce 1956 s Moskvou. „My, Číňané, jsme vám v roce 1956 pomohli, nyní byste nám vy měli pomoci s tím, abychom se zbavili těchto těžkostí. Jen si představte, co by se stalo, kdybychom se v roce 1956 postavili na stranu SSSR proti Polsku?“ In: MICHNIK, A., ‘Zapis dwóch rozmów’, *Aneks*, 1978, č. 18, s. 122. Cit. podle PERSAK, *The Polish – Soviet Confrontation in 1956*, s. 1299.

⁸³⁶ PERSAK, *The Polish-Soviet Confrontation in 1956*, s. 1299.

⁸³⁷ PANTSOV, LEVINE, Deng Xiaoping, s. 179.

⁸³⁸ MASTNY. *Soviet foreign policy*. s. 320.

⁸³⁹ CHEN, *Mao's China*, s. 148. Viz též РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 5. Подлинник. 77.0.2 [Приложение 2] Телеграмма ЦК КПСС Центральному Комитету КПК с предложением обсудить ситуацию, сложившуюся в Польше [21 октября 1956 г.] Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 474. Obdobné pozvání bylo zasláno i ÚV dalších komunistických stran, v Československu, Bulharsku a NDR, Moskva žádala o setkání na nejvyšší úrovni v úterý, maximálně ve středu. Za Bulharsko se zúčastnili G. Damjanov, T. Živkov, A. Jugov, za NDR O. Grotewohl, W. Ulbricht, W. Stoph, za Československo A. Novotný. Schůzka se odehrála v rámci

října svolal vedení strany, které pak jednalo až do rána 23. října. Mao interpretoval osobní pozvání nejvyšších představitelů KS Číny jako sovětskou reakci na předchozí odmítavé stanovisko k intervenci a pozvánku k jednání jako snahu sovětské strany přesvědčit Číňany o tom, že jejich názor je nesprávný.⁸⁴⁰ Čínské vedení ale nakonec došlo k závěru, že polská krize není tak urgentní, jak by se mohlo podle sovětských reakcí zdát, respektive že nehrozí bezprostřední odchod Polska ze socialistického tábora, a proto je nutné s novým polským vedením jednat a spolupracovat. Tento závěr byl v intencích předchozích Maových analýz příčin krize – nikoliv nezodpovědné polské vedení, ale sovětsí velmocensí „šovinisté“ zapříčinili tuto krizi. Správnost čínského vidění událostí podle Čou en-laje a Liu šao-čchiho potvrzovalo i to, že Sověti dosud vojenskou intervenci nezačali – to mělo znamenat, že polský odpor je silný a Sověti, v předtuše nejednoznačného výsledku intervence, váhají. A váhají také kvůli čínskému „ne“ – Chruščev už o něm musí vědět a nemá jinou možnost, než se s čínskou stranou poradit. Proto pozvání k osobním jednáním. Mao s vysláním delegace souhlasil, ale připomenul, že čínská strana se nemá účastnit přímých sovětsko-polských jednání. Spíše se její emisaři musí scházet s Poláky a Sověty separátně a hrát roli prostředníků.⁸⁴¹ Ihned po skončení zasedání, tedy kolem jedné až druhé hodiny ranní, se Mao společně s Čou en-lajem, Liu šao-čchim a Teng siao-pchigem sešli s Judinem.⁸⁴²

Mao Judinovi sdělil, že se čínské vedení nedomnívá, že by polské stranické vedení chtělo opustit socialistický tábor. Proto radil ke kompromisu, ústupkům a soudružským radám směrem ke Gomulkovi. Kreml by měl pokračovat v ekonomické pomoci Polsku, a přesvědčovat tak Varšavu, aby „zůstala.“⁸⁴³ Mao se také vrátil k Stalinovi – podle něj bylo chybné Stalina kritizovat, aniž se podařilo uchovat a ochránit jeho celkovou pověst: „*Stalin je meč. Můžeme ho použít k boji s imperialisty a jinými nepřáteli. /.../ Pokud tento meč zcela odhodíme, zničíme či opustíme, nepřátele ho použijí proti nám a zabijí nás.*“⁸⁴⁴ Poté, co Judin odešel, čínské vedení kolem třetí hodiny ranní 23. října ladilo detaily moskevské mise. Hlavou delegace byl určen Liu šao-čchi, asistovat mu měl Teng siao-pchig. Dalšími členy byli člen ÚV Wang sia-siang, Lu di-ni, odpovědný za propagandu, bývalý čínský velvyslanec v SSSR a Maův politický tajemník a člen ÚV Hu Siao a tlumočnick Ši že.

rozšířeného zasedání sovětského politbyra dne 24. října. РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 67. Л. 4. Копия. 77.0.1

Приложение 1 К пункту I прот. № 47. Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 472-3.

⁸⁴⁰ CHEN. *Mao's China*, s. 148.

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 149.

⁸⁴² PANTSOV, LEVINE. *Deng Xiaoping*, s. 179.

⁸⁴³ CHEN. *Mao's China*, s. 149.

⁸⁴⁴ Tamtéž, s. 150.

Delegace byla instruována, aby Sovětům při rozhovorech vytýkali velmocenský šovinismus a Polákům zase, aby pečlivě zvažovali i celkové zájmy socialistického tábora.⁸⁴⁵ Ráno 23. října pak čínská delegace odletěla do Moskvy.⁸⁴⁶ Přesto, že v říjnu nedošlo k ozbrojené konfrontaci mezi Polskem a Kremlem, zůstaly antisovětské resentimenty stále silné. Polské veřejnosti vadila především přítomnost sovětských poradců u armády, ministerstva vnitra. Také Gomułka vnímal přítomnost sovětských poradců negativně. A Sověti, později naplno angažovaní v Maďarsku, nakonec ustoupili – 10. listopadu Rokossovskij odešel a s ním do konce prosince i ostatní sovětské poradcí, což bylo především symbolické gesto, které mělo signalizovat, že se polsko-sovětské vztahy posunují na rovnoprávnější úroveň.⁸⁴⁷

5.4. Plán Vlna

Berlínské povstání v červnu 1953 v Moskvě ukázalo, že je třeba se připravit na další vojenský zásah pro případ, že by i v dalších východoevropských zemích propukly masové nepokoje a bylo ohroženo lidově-demokratické zřízení. NDR představovalo výjimku – Sověti tam disponovali mimořádně silným vojenským aparátem, připraveným k zásahu již před rokem 1953. V polovině dubna 1952 nařídil Stalin posílit okupační režim v NDR pro boj s “reakčními elementy.”⁸⁴⁸ Velitel sil GSOVG⁸⁴⁹ armádní generál Vasilij Čujkov povolal tisíce vojáků a důstojníků, kteří měli vytvořit speciálně trénované jednotky pro udržování veřejného pořádku a udržovali úzké vazby na sovětskou vojenskou kontrašpionáž a také na struktury Stasi, Volkspolizei a SED. I díky těmto opatřením pak byla sovětská vojska schopna nepokoje v červnu 1953 úspěšně potlačit.⁸⁵⁰ Po berlínských a také plzeňských událostech v roce 1953 nechalo nejprve maďarské politbyro vypracovat tzv. bezpečnostní plán pro koordinaci všech

⁸⁴⁵ Tamtéž, s. 150.

⁸⁴⁶ Tamtéž.

⁸⁴⁷ KEMP–WELCH, A., 'Dethroning Stalin: Poland 1956 and its legacy', *Europe–Asia Studies*, 58:8, s. 1277-9. Naopak Kramer považuje právě tlak části polského vedení v čele s Edwardem Ochabem a později i Gomułkou na odchod Rokossovského a ostatních prosovětských komunistů z politbyra za klíčový podnět prvotní ostré reakce (nikoliv tedy možný nástup Gomułky do čela strany). Rozhodně to pro Chruščeva nebylo jen „symbolické“ gesto a z jeho strany se podle Kramera jednalo o významný ústupek. KRAMER, *Soviet-Polish Relations and the Crises of 1956*, s. 61.

⁸⁴⁸ KRAMER, *The Early Post-Stalin Succession Struggle*, s. 52-53.

⁸⁴⁹ Группа советских войск в Германии.

⁸⁵⁰ Tamtéž.

maďarských bezpečnostních sil v případě občanských nepokojů a neschválených demonstrací.⁸⁵¹ Plán byl předložen maďarskému politbyru ke schválení 17. října 1953.

Pro zajištění podobně efektivních opatření obdrželi i v jiných zemích sovětské velitelé příkaz, aby vypracovali plány jak zachovat, bránit či obnovit pořádek v případě nepokojů. Cílem bylo podpořit a zesílit kapacitu sovětských sil tak, aby mohly vést protipovstalecké operace, ovšem s minimálním krveprolitím. Plány byly přijaty v Rumunsku, Polsku a později i v Maďarsku. Vznik plánu plánu *Vol'na* (Vlna) inicioval náčelník štábu Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy A. I. Antonov při své inspekci jednotek Zvláštního oddílu v Maďarsku v červenci 1956.⁸⁵² Podle vzpomínek plukovníka E. I. Malašenka přišel v ten samý měsíc oficiální příkaz, aby byl vypracován operační plán Speciálního sboru a Malašenko se jako náčelník štábu na jeho přípravě podílel. Dokumentaci mu poskytl hlavní sovětský poradce při maďarském ministerstvu obrany generálporučík Michail Fedorovič Tichonov (1900 – 1971). Na jedné schůzce s Malašenkem Tichonov údajně vyňal ze sejfu tři tlusté svazky dokumentů, které podle Tichonovových slov obsahovaly „...*plán připravený maďarským generálním štábem o konkrétních aktivitách maďarské armády, orgánů bezpečnosti i policie směřující k obnovení společenského pořádku v zemi.*“⁸⁵³ Hlavní velící důstojníci sovětských sil v Maďarsku, generálové Pjotr Laščenko a Michail Kazakov následně sestavili *Plán operací pro Zvláštní sbor k obnově veřejného pořádku na území Maďarska.*⁸⁵⁴ Dokument, podepsaný Laščenkem 20. července 1956, formuloval speciální úkoly pro pozemní a letecké jednotky v Maďarsku, definoval detailní pravidla pro zásah v případě městského boje, navrhoval logistická a bojová schémata pro dělostřelectvo a tankové jednotky a stanovil procedury styku s maďarskou armádou, bezpečnostními složkami a stranickými funkcionáři.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ KRAMER, Mark, The Soviet and the onset of the crisis in Poland and Hungary, *Hungarian Studies*, 2006, No. 1, s. 18.

⁸⁵² ФЕБКА. Ф. 32, Оп. 701. Д. 291. Л. 15. Cit. podle GYŐRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 132.

⁸⁵³ МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 24. Je pravděpodobné, že kopie plánu, kterou měl v rukou Tichonov, byla už operativně rozpracovaná podrobnou verzí. Maďarské politbyro asi schválilo kratší verzi.

⁸⁵⁴ Tamtéž.

⁸⁵⁵ K ochraně hlavního města, dvoumilionové Budapešti, byla určena 2. gardová mechanizovaná divize generálmajora S.V. Lebeděva. Hlavní stan měla v Kecskemétu. Hranici s Rakouskem měla krýt 17. gardová mechanizovaná divize generálmajora A.V. Krivošejeva. Její vojáci měli pomáhat udržovat pořádek ve městech Győr, Kőszeg, Körmenď a Sombathely. Část divize byla vyčleněna jako záloha. Obě letecké divize a ženijní jednotky měly chránit v případě akce vlastní základny, kasárna a letiště. МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 24.

Plán počítal s tím, že sovětské vojenské jednotky mohou zasáhnout během tří až šesti hodin tak, aby mohly obnovit veřejný pořádek.⁸⁵⁶ Plán měl usnadnit koordinaci akcí maďarské a sovětské armády v případě vnitropolitických nepokojů. Sovětské jednotky měly asistovat při ostraze budov, aniž by však použily zbraně či se aktivně zapojovaly do represivních akcí. Ty měly zajistit maďarské jednotky ministerstva vnitra a armády.⁸⁵⁷ Maďarský ministr vnitra měl dále zajistit upevnění stranické disciplíny uvnitř bezpečnostních sborů, ministr obrany měl připravit „*organizované vystoupení*“ maďarských ozbrojených sil v případě narušení pořádku či jiných provokací.⁸⁵⁸

Myšlenka využít sovětské jednotky k potlačení protirežimních demonstrací měla zásadní vliv na celý průběh povstání. Když se maďarské vedení v čele s Ernőem Gerőem rozhodovalo 23. října 1956 zda požádat sovětské velitele o zásah, nebylo to poprvé, kdy první tajemník uvažoval o mocenském zásahu proti vnitropolitické opozici. Na schůzi tzv. Petöfiho kroužku 27. června 1956 byl komunistický režim podroben dosud nejotevřenější kritice. Její průběh neváhali někteří komunističtí představitelé označit přímo za „kontrarevoluci“, a proto Gerő s ještě vládnoucím prvním tajemníkem Matyášem Rákosim zvažovali preventivní plošné zatýkání těch, které vnímali jako členy opozice. Nakonec byla situace vyřešena „jen“ dočasným zákazem činnosti kroužku a selektivním postihem spisovatelů a některých stranických funkcionářů.⁸⁵⁹

Ernő Gerő o těchto plánech bezpochyby věděl, ale z toho, co zatím víme o těchto vojenských plánech není jasné, kdo rozhodoval o tom, kdy a jak budou tyto plány uvedeny v život. Respektive nevíme, zda bylo i prvnímu tajemníkovi zcela jasné, jak by měl postupovat v momentu, kdy se rozhodne pomoci sovětských jednotek využít. Existoval nějaký závazný postup, který by stanovoval, kdo a jak dá politické svolení k aplikaci plánu Vlna? Jeden z hlavních problémů 23. října totiž vznikl v okamžiku, kdy Ernő Gerő při svých konzultacích se sovětským vojenským vedením v Maďarsku a také sovětským velvyslancem Andropovem neinformoval, ať již záměrně, nebo ne, Chruščeva a nejvyšší sovětské politické vedení. To se o jeho krocích dozvíдалo až zprostředkovaně pomocí vlastních informačních kanálů. Nezdá se pravděpodobné, že by maďarský první tajemník mohl nařizovat něco sovětským velitelům – těm musel zahájení operace Vlna bezpochyby schválit jejich vojenský, respektive politický nadřízený. Na druhou stranu se mohl Gerő domnívat, že v případě, že

⁸⁵⁶ Tamtéž.

⁸⁵⁷ KRAMER, *The Soviet and the onset of the crisis*, s. 18.

⁸⁵⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 483. Л. 151-162. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР (9.7. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 27. s. 137-142.

⁸⁵⁹ МАЛАШЕНКО, *Особый корпус*, N. 1, s. 36 an.

akce na ochranu režimu a pořádku zahájí maďarské ozbrojené a bezpečnostní síly, spouští se plán Vlna automaticky a Sověti mohou nebo by měly poskytnout asistenci bez souhlasu Kremlu. Gerő totiž chtěl sovětské tanky použít jen k demonstrativnímu aktu síly a k logistické podpoře maďarských jednotek. Takovou pomoc nemusel považovat za intervenci cizích vojsk v intencích mezinárodního práva.

Sovětští velitelé v Maďarsku, a to musel první tajemník také vědět, se začali připravovat na možný „ostrý“ střet s možnou občanskou neposlušností již na počátku října 1956. Impulsem ke zvýšené aktivitě se stal pohřeb ostatků bývalého ministra vnitra Lászlóa Rajka 6. října. Mezi 6. až 19. říjnem velvyslanec Andropov několikrát navštívil velitelské špičky Zvláštního sboru a kriticky hodnotil s nimi politickou situaci v Maďarsku. Sovětská vojska byla na území Maďarska umístěna nejprve na základě mírové smlouvy z roku 1947. Kreml to zdůvodňoval nutností udržovat spojení s okupačními vojsky v Rakousku. Po uzavření mírové smlouvy s Rakouskem v roce 1955 však jednotky zůstaly, tentokrát na základě Varšavské smlouvy.

Sovětští vojáci měli sice nařizeno pěstovat s domácím obyvatelstvem co nejkorektnější vztahy (pomáhali při záplavách či při žních), ale jejich přítomnost byla vnímána jako destabilizující faktor maďarské národní suverenity, hlavní překážka destalinizace a trvalá připomínka nerovnoprávného postavení vůči SSSR.⁸⁶⁰ Během léta a podzimu se v hlášeních velitelů sovětských vojenských jednotek zvýšila četnost zpráv, dokumentujících údajně nepřátelské chování maďarského obyvatelstva vůči sovětským vojákům a jejich rodinným příslušníkům – od verbálních až po fyzické útoky. Například 7. října 1956 hlásil major Žiža, že v jednom z vojenských skladů v Budapešti sovětští vojáci našli nepodepsané letáky, v nichž pisatelé, podepisující se jako „Kurucové“, vojáky varovali, že potraviny, které dostávají z maďarských zdrojů, jsou otráveny, a to nejen v Budapešti, ale i v ostatních městech, kde se nacházejí prodejny potravin pro sovětské vojáky a jejich rodinné příslušníky.⁸⁶¹

Dvacátého října referoval podplukovník Jarovenko o „nezdravých názorech“ maďarského obyvatelstva na pobyt sovětských vojsk na území Maďarska. Ve svém hlášení

⁸⁶⁰ АВП РФ. Ф. 077. Оп. 37. Р. 187. Д. 6. Л. 130-131. Запись беседы Ю.В.Андропова с Э. Герё. 29 июня 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 23. s. 127. Viz též САМОХВАЛОВ, Н.Ф. (глав. ред.), *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР*, Москва: ООО «Полиграфическое предприятие Центр Принт» 2009.

⁸⁶¹ ЦА ФСБ РФ, Ф. 153, Оп. 1, Д. 43, Л. 327-330. Докладная записка начальника ОО в/ч 77991 майора Жижа начальнику ОО Особого корпуса полковнику Смирнову о обнаружении на складе воинской части в г. Будапеште писем угрожающего содержания (8.10. 1956). Cit. podle САМОХВАЛОВ, *Венгерские события*, N. 11, s. 109-110.

reprodukoval sdělení sovětského poradce u maďarských pohraničních vojsk, podplukovníka Alexandra Balukova. Podle něho na aktivu stranické organizace szombathelyské pohraniční oblasti, který se konal 15. října, jeho účastníci zpochybňovali právní zdůvodnění, na jehož základě byla na území Maďarska umístěna sovětská vojska. Samotný pobyt vojsk hodnotili jako důkaz toho, že maďarské stranické vedení nevěří ani sobě, ani maďarské armádě. Podle vystupujících by bylo lépe, kdyby sovětská vojska odešla. Další dotazy směřovaly na to, kolik pobyt sovětských vojsk stojí a zda tyto prostředky nechybí maďarskému obyvatelstvu.⁸⁶² Témuž podplukovníkovi si stěžoval major Sucharevskij, že na něj a jeho kolegy házeli neznámí mladiství klacky a urážlivě na ně pokřikovali. Poručík Gorlopanov zase zažil, jak na jeho automobil plivl jeden maďarský cyklista, když ho míjeli na silnici.⁸⁶³

Vojáci i důstojníci se při každodenním kontaktu s maďarským obyvatelstvem v září a říjnu setkávali s výroky typu „...*na co jsou vám potraviny, stejně vás odsud za chvíli vyženou, všichni vás tady mají plné zuby.*“⁸⁶⁴ Jednotlivým velitelstvím sovětských vojsk byly adresovány anonymní výzvy k odchodu ze země – například již v dubnu 1956 obdrželo jedno z nich tento text: „*Proč vy, Rusáci, jste v Maďarsku, jen jíte maďarský chléb a nic rozumného neděláte. Ruský vojáku, jdi domů*“.⁸⁶⁵ Objevovaly se i násilné útoky na symboly sovětsko-maďarského přátelství a samotného Sovětského svazu, jako například v na hlavním náměstí v Kecskemétu 18. října.⁸⁶⁶

Od verbálních hrozeb údajně Maďaři přecházeli i k fyzickým útokům. Dne 28. června měli neidentifikovaní Maďaři v Kecskemétu rozbít kamenem hlavu hlídkujícímu vojákovu Gusarovu. Dne 15. července házeli Maďaři v Kecskemétu na projíždějící vojenský konvoj kameny a křičeli na jeho osazenstvo nadávky.⁸⁶⁷ Dne 7. září na sovětský vůz, stojící u uzavřených závor na železničním přejezdu, hodila posádka jedoucí lokomotivy rozžhavené uhlí.⁸⁶⁸ Dne 20. srpna byl v Jaszberény zmlácen v jednom společenském zařízení voják Folomejev.⁸⁶⁹ Dne 24. září v Ceglédu zaútočili v noci neznámí útočníci kameny na

⁸⁶² ЦА ФСБ РФ, Ф. 74, Оп. 2, Д. 3, Л. 401-403. Спецсообщение начальника ОО в/ч 54702 подполковника Яровенко начальнику ОО Особого корпуса полковнику Смирнову «о нездоровых настроениях среди мадьярского населения по вопросу пребывания советских войск на территории Венгерской Народной Республики» (20.10. 1956). Cit. podle САМОХВАЛОВ, *Венгерские события*, N. 12, s. 110-111.

⁸⁶³ Тамtéž.

⁸⁶⁴ ЦА ФСБ РФ, Ф. 153, Оп. 1, Д. 36, Л. 67-73. Докладная записка начальника ОО 2-й механизированной дивизии подполковника Барышева начальнику ОО Особого корпуса полковнику Смирнову (21.10. 1956). Cit. podle САМОХВАЛОВ, *Венгерские события*, N. 13, s. 112-114.

⁸⁶⁵ Тамtéž.

⁸⁶⁶ Тамtéž.

⁸⁶⁷ Тамtéž.

⁸⁶⁸ Тамtéž.

⁸⁶⁹ Тамtéž.

hlídkujícího vojáka Smerďjuka a zranili ho.⁸⁷⁰ Dne 2. října zmlátil poručík maďarské armády Mihály Beke sovětského poručíka Pozdňjaka.⁸⁷¹ Dne 19. října údajně schválně jeden maďarský motocyklista srazil na silnici majora Grišanova a poté ujel.⁸⁷²

Během druhé poloviny října byl i z těchto důvodů neustále prověřován stav pohotovosti sovětských jednotek. Vzhledem k napětí v Polsku byly 18. října sovětské jednotky uvedeny do stavu pohotovosti. V sobotu 20. října byla vyhlášena tzv. zvláštní opatření i u maďarské armády – plná vojenská pohotovost a kontrola poplachových plánů. Z politického oddělení ministerstva obrany byli vysláni zvláštní důstojníci s mimořádnými pravomocemi. Kolovaly zvěsti o zavedení funkce politických komisařů jako tzv. spoluvelitelů s nadřazeným postavením. Dne 21. října, po určitém uvolnění napětí v Polsku, byl nejprve poplach v Maďarsku snížen na nižší stupeň a mimořádná opatření byla nakonec odpoledne 21. října odvolána.⁸⁷³ Tyto aktivity se netýkaly jen jednotek Zvláštního sboru v Maďarsku, ale i jednotek dislokovaných na území Sovětského svazu. Dne 19. října byl vyčleněn 108. výsadkový pluk spadající pod velení 7. mobilní vzdušné divize. Jeho vojáci čekali ve stavu plné bojové pohotovosti na letištích v Kaunasu a Vilniusu. Připraveno bylo celkem 54 dopravních letounů Lisunov Li-2 a 45 Iljušinů Il-12. Mezi 21. a 22. říjnem byly na sovětsko-maďarských hranicích u města Záhony položeny pontonové mosty. U sovětských jednotek v Rumunsku byly ve stejnou dobu z dovolených a rezerv odvoláni důstojníci se znalostí maďarského jazyka.⁸⁷⁴

5.5. Intervence začíná

Mezitím se komplikovala i situace na maďarské vnitropolitické scéně. Andropovův telegram z 23. října se nesl ve stejném duchu jeho předchozích varovných signálů, které od března vysílal do Kremlu.⁸⁷⁵ Moskva jej ale telegram obdržela až v 15:20, tj. již v době, kdy byla studentská demonstrace v Budapešti v plném proudu. Sdělení byla závažná. Tajemník ÚV Lajos Ács si Andropovovi stěžoval na to, že se hlavní stranický deník Szabad Nép zcela vymkl stranické kontrole – chtěl-li on, jako tajemník, nechat otisknout nějaký článek, musel

⁸⁷⁰ Tamtéž.

⁸⁷¹ Tamtéž.

⁸⁷² Tamtéž.

⁸⁷³ RAINER, *Imre Nagy*, s. 103-104. Též MOLNÁR, György. *A szovjet hadsereg magyarországi hadjárata 1956-ban*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://beszelo.c3.hu/97/11/11.htm>.

⁸⁷⁴ United Nations Report, s. 19.

⁸⁷⁵ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 88-96. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР (23.10.1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 76. s. 339-343.

jít za „opozičníky“ Losonczym a Harasztim. Podle Ácse strana ztratila kontrolu nad komunikačními prostředky, jimiž by mohla sdělovat své zprávy obyvatelstvu. Dále Ács hleděl s nevolí na otevřeně projevované sympatie k polským událostem a „provokační“ požadavky směrem k SSSR. Ácse zvedl ze židle především článek Györgye Pálóczi-Horvátha *Az orszög gondjai* ve spisovatelském periodiku Irodalmi Újság (20. října 1956), v němž se autor kriticky vyjadřoval k sociální situaci dělníků a postavil ji do protikladu k životnímu stylu stranické smetánky.⁸⁷⁶ V souvislosti s již probíhající demonstrací Ács také zaznamenal především z opozičního prostředí dotazy, zda bude ozbrojená moc zasahovat v případě pouličních nepokojů. Andropovův závěr byl jednoznačný – maďarské stranické vedení není schopné si samo pomoci a bude třeba zapojit do případné, zatím jenom propagandistické kampaně NDR a Československo.⁸⁷⁷ Když se Chruščev a ostatní členové sovětské politbyra rozhodovali odpoledne a večer 23. října o zásahu v Budapešti, o alarmujícím Andropovově hlášení, které dorazilo do Moskvy 23. října v půl čtvrté odpoledne, a v němž velvyslanec varoval před rostoucí krizí a rostoucími občanskými nepokoji, již mohli vědět.⁸⁷⁸

Maďarské stranické vedení stálo před rozhodnutím jak zareagovat na občanskou iniciativu, která svým rozsahem a intenzitou překonala i ty nejbouřlivější schůze Petöfiho kroužku i tiché demonstrace při příležitosti znovupohřbení Rajkových ostatků 6. října. Budapešť byla 23. října na nohou a nikdo nedokázal odhadnout, jakým směrem se situace vyvine. Studentská demonstrace, jíž otevřeně vyjádřily podporu některé stranické a profesní organizace, byla v plném proudu. Ernő Gerő, jenž se právě vrátil z návštěvy Jugoslávie, odjel z letiště přímo na stranický sekretariát a svolal zasedání politbyra. Podle původního programu měl být na pořadu nejprve referát o výsledku návštěvy v Jugoslávii. Poté dostal slovo zastupující tajemník Lajos Ács, který po informativním přehledu o vnitropolitické situaci

⁸⁷⁶ PÁLOCZI-HORVÁTH, György, *Az orszög gondjai*, *Irodalmi Újság*, 20.10. 1956.

⁸⁷⁷ V tento moment také skončila Andropovova role jako klíčové sovětské spojky mezi sovětským a maďarským vedením. Po příjezdu A. Mikojana a M. Suslova do Budapešti 24. října 1956 se Andropov jako zdroj informací dostal na vedlejší kolej a začal plnit „běžnou“ úlohu velvyslance. V druhém telegramu tak jen předal vládě SSSR žádost maďarské vlády o vyslání sovětské vojenské pomoci, aby jí pomohla „... potlačit nepokoje, které vypukly v Budapešti.“ in: АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 12. Телеграмма Ю.В. Андропова из Будапешта в МИД СССР с текстом обращения Совета Министров ВНР к Советскому правительству с просьбой об оказании военной помощи. 28 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 109. s. 446-447.

⁸⁷⁸ Vzhledem k tomu, že Chruščev se o tomto Andropovově hlášení Gerőmu při jejich telefonickém rozhovoru nezmínil, je ale také možné, že velvyslancovu zprávu nečetl. Gerő se z moskevské schůzky východoevropských lídrů vzhledem k údajně „složité situaci...“ v Budapešti omluvil, ale o své žádosti o sovětskou vojenskou pomoc se nezmínil. Cit. podle GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 10 an.

navrhl, aby vedení hrozící krizi začalo řešit ústupky, konkrétně volbou Imre Nagye za předsedu vlády. Tím se měl alespoň částečně ulomit hrot možné konfrontace.⁸⁷⁹

Staronové dilema vedení, které v případě Nagye celé léto váhalo, bylo opět tu. Část vedení v Nagyovi viděla „pravcového úchylkáře“ a demagoga, další politického váhavce a slabocha, další nebezpečného rozvraceče strany. Rozhodnutí tedy nepadlo. První reakce na probíhající demonstraci a celková politická nálada u maďarských policejních i armádních velitelů naznačovala, že policii ani armádu nebude možné k přímé represi proti demonstrantům použít. Kurzanti i důstojníci byli pravidelnými návštěvníky debat Petöfiho kroužku a byli navíc znepokojeni nedávno zahájeným snižováním stavů. Velitel budapeštské pořádkové policie Sándor Kopácsi, Nagyův přívrženec, to řekl jasně – proti studentské demonstraci policie zasahovat nebude.⁸⁸⁰

Maďarské úterý nepřišlo zvláště pro Chruščeva ve vhodný okamžik. Připravoval se na setkání s jednotlivými delegacemi spřátelených zemí, aby jednal o Polsku. Připomeňme jen, že polská krize zdaleka nebyla u konce a můžeme jen spekulovat, jak by se asi vyvíjela, pokud by ji nezastínila krize v Maďarsku. Minimálně však způsobila, že Chruščev musel svoji energii zaměřit jinam a nemohl ji věnovat na to, aby se například ještě pokusil zvrátit výsledek polské mocenské změny. Z pohledu Kremlu to nakonec byla výhodná pauza – Gomulka se zbavil přímé sovětské ingerence, a získal tak čas, aby v „závětrí“ maďarské krize konsolidoval svoji moc, dostal pod kontrolu rozjitřenou polskou veřejnost a odvrátil hrozbu sovětské vojenské intervence (jejíž důsledky mohly být pro polsko-sovětské vztahy skutečně katastrofální). Chruščev byl nakonec polský výsledek nucen respektovat a vyjít Gomulkovi v řadě, především v hospodářských otázkách a ekonomické pomoci vstříc.

V úterý 23. října bylo pro Chruščeva, alespoň soudě podle investované energie a času, prioritou setkání s čínskou delegací – jak jsme viděli v předchozích pasážích, Peking hrál v polské krizi důležitou roli a přes dočasně snížené napětí v sovětsko-polských vztazích, 23. října ještě nebylo vůbec jasné, že je polská krize u konce. Chruščev měl tedy na 23. října naplánován jiný program než řešit maďarské záležitosti. Na moskevské letiště dorazila pozdě odpoledne moskevského času delegace Komunistické strany Číny v čele s Liu šao-čchim a Teng siao-pchengem.⁸⁸¹ Schůzka mezi sovětskou a čínskou delegací byla původně naplánována na středu dopoledne – setkat se s nimi měli Chruščev, Mikojan, Bulganin a

⁸⁷⁹ ZINNER, *Revolution in Hungary*, s. 246.

⁸⁸⁰ KOPÁCSI, *Im Namen*, s. 101.

⁸⁸¹ CHEN, *Mao's China*, s. 150. PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 180. Pantsov podle mého názoru uvádí chybně čas prvního setkání mezi čínskou delegací a Chruščevem až na 23:00.

Saburov.⁸⁸² Podle svědectví čínského tlumočnicka Ši zeho čínskou delegaci evidentně nervózní a nesoustředěný Chruščev srdečně přivítal na letišti a spolu pak odcestovali na místo jednání, bývalou Stalinovu daču v Lipkách nedaleko Moskvy.⁸⁸³ Ještě během cesty z letiště na místo jednání si čínský tlumočnick všiml, že Chruščev neustále hovořil, nestále si stěžoval a jeho řeč neměla příliš jasný řád, pravděpodobně tím zakrýval nervozitu.⁸⁸⁴ Chruščev nenechal delegaci po vyčerpávajícím letu ani vydechnout a hned otevřel několik témat – jaké má nové sovětské vedení těžkosti s řešením problémů, které jim zanechal Stalin, jako například nedořešená národnostní otázka či rehabilitace komunistických funkcionářů postižených během čistek. Pak se jim pokusil vysvětlit polskou krizi – podle Chruščeva mělo sovětské vedení silné podezření, že se bude nově zvolené polské vedení snažit „odtrhnout se“ od socialistického tábora, ale po setkání s Gomuškou se tato podezření ukázala jako bezpředmětná a moskevské vedení naznačilo, že by nové polské vedení uznalo a obnovilo přátelské vztahy s Moskvou. Chruščev také požádal čínské soudruhy, aby polské protějšky pomocí svého vlivu přesvědčili, aby Poláci zachovat přátelské vztahy se Sovětským svazem. Číňané podle svých souhlasili.⁸⁸⁵ Chruščev podle čínských svědectví mimořádně usiloval, a nebyl schopen to ani příliš skrývat, aby si zajistil podporu čínské strany. Liu ho na oplátku ujistil, že Peking je na jeho straně.⁸⁸⁶

Mezitím se situace v Budapešti výrazně radikalizovala. Ernő Gerő nejprve zavolał sovětskému velvyslanci Juriji Andropovovi a zkonzultoval s ním, zda by bylo možné zapojit sovětské jednotky proti demonstrantům. Kolem 19:00 Andropov předal žádost veliteli tzv. Zvláštního sboru Laščenkovi do Székesfehérváru.⁸⁸⁷ Tím se dala do pohybu nejen diplomatická, ale i vojenská mašinérie. Andropov byl po celý den v kontaktu s hlavním sovětským poradcem na maďarském ministerstvu obrany generálporučíkem M. A. Tichonovem, který se 23. října na maďarském ministerstvu obrany sešel s ministrem obrany Istvánem Batou a šéfem generálního štábu Lájosem Tóthem. Tichonov pravděpodobně v návaznosti na Gerého a Andropovou žádost Laščenkovi požádal svého nadřízeného, šéfa generálního štábu vojsk Varšavské smlouvy Antonova, aby povolil vjezd Zvláštního oddílu

⁸⁸² ЦХСД, Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 5, 5об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (23.10.1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 82. s. 356.

⁸⁸³ CHEN, *Mao's China*, s. 150.

⁸⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁸⁵ CHEN, *Mao's China*, s. 151. Svědectví o čínských jednání v Moskvě vycházejí také z podrobné zprávy, kterou 10. listopadu přednesl Liu šao-čchi na 8. zasedání ÚV KS Číny.

⁸⁸⁶ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 180.

⁸⁸⁷ NA, f. 1261/0/44 (KSČ-ÚV-Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část), ka 133, inv. č. 305 (Maďarské události v roce 1956), Setkání představitelů ÚV KSSS, KSČ, SED a BKS v Moskvě v říjnu 1956 - politická situace v PLR a MLR - vojenská pomoc SSSR vládě MLR – výsledky jednání delegací KSSS v PLR a MLR (rukopisný záznam J.Svobody).

do Budapešti.⁸⁸⁸ O žádosti se tak musel dozvědět i sovětský ministr obrany Žukov. Proč ale Geró ani Andropov v tak důležité otázce nejprve nekontaktovali Chruščeva, ale žádost směřovali rovnou na vojenské velitele? Když tentýž večer Chruščev volal Geróovi, aby ho pozval na zasedání vybraných prvních tajemníků komunistických stran východního bloku k jednání o polské krizi. Geróho nemohl pozvat dříve, neboť maďarský první tajemník byl spolu se stranickou delegací na návštěvě Jugoslávie a teprve dopoledne 23. října dorazil do Budapešti. Geró se omluvil – nemůže vzhledem k domácí napjaté situaci přiletět do Moskvy na střední schůzku.

Čínská delegace, s níž právě Chruščev jednal, byla pravděpodobně svědkem tohoto telefonátu. Tlumočník Ši že si vzpomněl, že Chruščevovi po Geróovi volal dvakrát Žukov a informoval ho o nepokojích v Budapešti.⁸⁸⁹ Číňané zřejmě o obsahu telefonátu mezi Chruščevem a Geróm věděli – buď si jeho obsah dokázali vydedukovat z Chruščevových odpovědí, nebo jim jeho obsah Chruščev sám zprostředkoval. Liu a ostatní byli překvapeni, že Geró, na rozdíl od Žukova, Chruščevovi o nepokojích nic neřekl. Chruščev pak prohlásil, že pokud bude maďarská vláda žádat sovětskou armádu o intervenci, musí to schválit sovětské politbyro.⁸⁹⁰ Jednání mezi čínskou delegací a Chruščevem pak sice pokračovalo a Liu se chtěl vrátit k diskuzi o Stalinovi a jeho odkazu pro mezinárodní komunismus, ale Chruščev byl evidentně myšlenkami někde jinde a dal jasně najevo, že musí kontaktovat ostatní členy kremelského politbyra, aby společně řešili situaci v Budapešti.⁸⁹¹

Číňané byli sice pozváni na večerní zasedání politbyra,⁸⁹² ale není jasné, do jaké míry přispěli k sovětskému rozhodnutí intervenovat. Důležitou roli hrálo to, co čínští vůdci reálně o dění v Maďarsku a Budapešti během povstání věděli. Peking byl primárně informován od své delegace v Moskvě a od cizích tiskových agentur. Svě korespondenty totiž dostal do Maďarska až 6. listopadu.⁸⁹³ První důležité informace se tak Číňané dozvídali až v Moskvě

⁸⁸⁸ KOPÁCSI, *Im Namen*, s. 101.

⁸⁸⁹ Chen Jian správně poukazuje, že toto čínské svědectví se víceméně shoduje s vlastními Chruščevovým popisem svých telefonátů večer 23. října. Otázkou však je, s kým a kolikrát vlastně Chruščev mluvil – on sám zmiňuje Geróho a pak telefonát ze sovětské ambasády, což mohl být jen Andropov, jenž referoval o mimořádně nebezpečné situaci a nutnosti sovětské intervence. in: CHEN, *Mao's China*, s. 151.

⁸⁹⁰ Tamtéž. Chen Jian správně poukazuje, že toto čínské svědectví se víceméně shoduje s vlastními Chruščevovým popisem svých telefonátů večer 23. října. Otázkou však je, s kým a kolikrát vlastně Chruščev mluvil – on sám zmiňuje Geróho a pak telefonát ze sovětské ambasády, což mohl být jen Andropov, jenž referoval o mimořádně nebezpečné situaci a nutnosti sovětské intervence.

⁸⁹¹ Tamtéž, s. 152.

⁸⁹² PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 180.

⁸⁹³ VAMOS, Péter, "Much Listening, Little Speaking:" Chinese Foreign Ministry Documents on Hungary, 1956, CWIHP e-Dossier No. 50. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/chinese-foreign-ministry-documents-hungary-1956>.

odpoledne 23. října.⁸⁹⁴ Ani čínská ambasáda v Budapešti svému vedení příliš aktuálních informací nenabídla. Čínský velvyslanec v Maďarsku Hao de-qing se ihned po vypuknutí povstání v budově ambasády od okolního světa izoloval a do konfliktu se nijak nezapojoval. Odmítl například poskytnout azyl členům Geróho vedení.⁸⁹⁵ První zprávy čínské ambasády z večera 23. října 1956 referovaly o demonstracích a Geróho rozhlasovém projevu. Konstatovaly, že v Maďarsku byly přijaty výsledky 8. pléna ÚV PSDS s velkým ohlasem, celý Gomuľkův projev byl otištěn v denících Szabad Nép, Magyar nemzet i Népszava, a Gomuľkovi byla přisuzována důležitá role při reformování mezinárodního komunistického hnutí. Hlášení čínské ambasády také zmínilo blahopřejný telegram Szabad Népů Trybuně ludu, stejně jako prohlášení Svazu spisovatelů, vyjadřující sympatie k dění v Polsku.⁸⁹⁶ Věděla čínská delegace o obsahu tohoto telegramu, jenž jí mohl být sdělen pouze telefonicky? To není z dostupných materiálů jasné, a proto se pravděpodobně Liu a ostatní museli spolehnout pouze na to, co jim sdělili jejich sovětské partnery.

Chruščev ve svých pamětech uvádí, že otázku, zda použít vojenskou sílu, zvažovali ze všech úhlů a Liu podle něj navrhl, aby Chruščev zaujal vyčkávací postoj do té doby, než dělnická třída znovu posílí, uvědomí si kontrarevoluční charakter povstání a vypořádá se s ním.⁸⁹⁷ Liův postoj je pochopitelný – jak víme, instrukce, co a v jakých intencích má říkat, dostal od Maa pouze pro polskou krizi. Maďarské události byly příliš čerstvé na to, aby se v nich stoprocentně orientovali Sověti, natož čínská delegace, a proto by bylo od Liua diplomaticky nezodpovědné, kdyby Chruščevovi přímo radil, zda intervenovat, nebo ne. Proto se uchýlil ke kompromisnímu tvrzení o „domácím řešení“ maďarské krize – to uchovávalo možnost polské scénáře událostí. Také Vámos je toho názoru, že čínští vyjednaváci se snažili posílit pozici a vliv Číny v socialistickém táboře a zároveň omezit vliv Moskvy, které vytýkali některé chyby – tuto kritiku ale směřovali v prvních dnech maďarské krize pouze na sovětské jednání během polské krize, k němuž a jen k němu se Liu zpočátku vyjadřoval.⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ Tamtéž.

⁸⁹⁵ VÁMOS, Péter, Az SZKP XX. kongresszusának hatása a magyar–kínai kapcsolatokra, *Múltunk*, 2006, No. 2, s. 235 – 256. Též SHEN, *Mao and the 1956*, s. 24-25.

⁸⁹⁶ PRC FMA 109-1041-01, 1-2. "Cable from the Chinese Embassy in Hungary, 'The 8th Plenum of the Polish Party Central Committee has met with a Great Response in Hungary'" (23.10. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119971>.

⁸⁹⁷ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 650 – 651. Je ovšem možné, a u Chruščevových pamětí to nemůžeme vyloučit, že Chruščev měl spíše na mysli situaci při rozhodování o tzv. druhé intervenci, tj. období od 28. do 31. října.

⁸⁹⁸ VÁMOS. "Much Listening, Little Speaking."

Na rozdíl od polské krize, která se odehrávala v průběhu několika dní a Peking mohl svá stanoviska s určitým zpožděním Kremlu sdělovat a čekat na reakci, v úterý 23. října na to prostě nebyl čas. Chruščev se musel rozhodnout během několika hodin a čínské stanovisko v tuto chvíli nehrálo významnou roli. Víme, že po skončení rozhovoru s Gerům se Chruščev od Žukova dozvěděl, že Geró požádal o vojenskou asistenci sovětských vojsk. Vzápětí se ozval i Andropov – Laščenko totiž odmítl vzhledem k nedostatečné pravomoci jednotky do Budapešti povolát, a tak Andropov požadoval nové instrukce. U Chruščeva s Žukovem se tak během krátkého časového úseku seběhly nitky dvou informačních kanálů. Co vedlo Geróa k tak přímočaré reakci? A proč se on, jinak poslušný vykonavatel moskevských příkazů, rozhodl v tak důležité věci, jako bylo nasazení cizích vojsk na území Maďarska, obejít Chruščeva a nejprve ho se svým záměrem neseznámit? Vyslovili jsme dvě domněnky – Geró nemusel svoji žádost o sovětskou asistenci považovat za intervenci, ale spíše manifestační podporu, k níž není třeba žádat přímo Kreml. Nebo se mohl domnívat, že tlumočí-li žádost veliteli Zvláštního sboru Laščenkovi a velvyslanci Andropovovi, pak to budou oni, kdo požádají Kreml o schválení. Mohl v tom být ale i úmysl postavit sovětské vedení do takové situace, kdy již nebude možné couvnout a pomoc odepřít.

Opatrný musel být především Chruščev, jenž si nyní, po zkušenosti z Polska, kdy neváhal poslat tanky přímo na Varšavu ve snaze vynutit si poslušnost polských komunistů, uvědomoval riziko nasazení armády jako politicko-represivního prostředku uprostřed nepřátelsky naladěného obyvatelstva. Nebylo jasné, zda by sovětské vojáky nenarazili na odpor maďarské armády nebo jiných bezpečnostních složek tak, což jen před několika dny hrozilo v Polsku.⁸⁹⁹ Varovných signálů, které docházely do Moskvy jak ze sovětského velvyslanectví v Budapešti, tak i ze zdrojů rozvědky a armády, během odpoledne a večera přibývalo. Sovětské politbyro se sešlo 23. října 1956 večer na mimořádném zasedání svolaném na základě právě těchto alarmujících zpráv. Podle zápisu chyběl Malenkov, Pospělov, Šverník, Vorošilov a Serov. O situaci referovali Bulganin, Chruščev a Žukov, který zahájil zasedání slovy: „*V Budapešti hoří rozhlas...*“⁹⁰⁰ Dále upozornil na stotisícovou demonstraci a na násilné obsazení stranické budovy a budovy ministerstva vnitra v Debrecínu. To nebyla zcela přesná informace. Okolo 18:00 (20:00 moskevského času) se debrecínští demonstranti pokusili obsadit okresní centrum tajné policie. Policisté zahájili palbu, tři lidi zastřelili a šest

⁸⁹⁹ GLUCHOWSKI, Leszek W., NALEPA, Jan, *The Soviet–Polish Confrontation of October 1956: The Situation in the Polish Internal Security Corps*, Working Paper No. 17, Cold War International History Project, Washington 1997. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-soviet-polish-confrontation-october-1956-the-situation-the-polish-internal-security>.

⁹⁰⁰ Nehořela však přímo budova rozhlasu, ale v plamenech se ocitla auta zaparkovaná před ní.

jich zranili. Obě budovy se ale nepodařilo demonstrantům obsadit a místní orgány vyhlásily zákaz vycházení.

Pod dojmem hrozivě znějících zpráv většina členů politbyra s intervencí souhlasila. Chruščev požadoval, aby se vojáci dali na pochod na Budapešť, ale nezmínil se o maďarských soudruzích nebo Gerőově žádosti.⁹⁰¹ Někteří členové jako Kaganovič nebo Suslov upozornili na případ Polska. Rychle pochopili, že zatímco v Polsku šlo víceméně o vnitrostranický konflikt, tak zde mají co do činění s veřejnou revoltou.⁹⁰² Nejdůraznějším advokátem intervence se stal Žukov, jenž požadoval vyhlášení výjimečného stavu a zákazu vycházení. Proti intervenci se ale postavila jedna z vlivných postav politbyra a paradoxně člověk, který pravděpodobně o maďarské vnitropolitické situaci věděl asi nejvíce – Anastas Mikojan. Vytkl ostatním členům, především Molotovovi, že Nagyovi, který byl podle něj jediný, kdo mohl situaci zvládnout, nedůvěřují. Prohlásil, že je třeba situaci vyřešit bez zásahu sovětských vojsk a jen s pomocí maďarských sil. Chruščev pochopil, že jen vojenský zásah nebude stačit. Souhlasil s Mikojanovým názorem, že Imre Nagy může být určitou zárukou politického řešení situace, ale odmítl jeho jmenování do funkce premiéra. Mikojan se odmítl podříditi většinovému názoru a při závěrečném hlasování trval na svém ne. Pravděpodobně jeho disentanční názor spolu s faktem, že v červenci 1956 již s maďarskými politiky jednal, byly příčinou, že byl jmenován zvláštním emisarem, jenž se měl ihned vypravit do Budapešti a dát věci „do pořádku“. Jako doprovod mu byl určen mladý agilní Suslov, snad proto, aby „protřelého Arména“ ideologicky pohlídal.

Již tady můžeme vidět, že Chruščev vnímal situaci v Maďarsku odlišně, a proto zvolil jinou taktiku – v případě Polska se rozhodl okamžitě přiletět do Varšavy, v plné síle s dalšími členy politbyra a členy nejvyššího vojenského vedení, aby si vymohl „správný“ průběh jednání polského stranického vedení. I kdyby chtěl do Budapešti vyrazit osobně, nemohl, neboť do Moskvy již mířily (nebo tam již byly) stranické delegace, které tam Chruščev pozval, aby jednaly o situaci v Polsku. Obtížně by asi vysvětloval například čínské delegaci, že musí okamžitě odletět do Budapešti. Chruščev také ihned zavolal přímo ze zasedání Gerómu a sdělil mu, že do Budapešti posílá Mikojana. Poprosil ho také, aby do jeho příjezdu nečinilo maďarské vedení žádná závažnější rozhodnutí.⁹⁰³ Konfrontoval jej také s jasným požadavkem – jestliže chce Geró asistenci sovětských vojsk, musí maďarská vláda podepsat

⁹⁰¹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 103-104.

⁹⁰² ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 5, 5об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС. 23 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 82. s. 356.

⁹⁰³ Tamtéž.

oficiální pozvání, které by celou akci legitimovalo na zahraničně politickém fóru.⁹⁰⁴ Gerő namítl, že není možné vyhotovit zvací dopis v tak krátké době. Nakonec se oba dohodli, že žádost bude vypracována až ex post a antedatována.

V Kremlu ale měli pocit, že Gerő chce použít sovětských vojsk, aniž by si pálil prsty oficiálním pozváním.⁹⁰⁵ Fakt, že tuto maďarskou žádost o intervenci musel Chruščev z Gerőho doslova vypáčit, vyvolal velké pobouření v Kremlu a rozhořčený Kaganovič volal cosi o nevděčných „šmejdech“. Reagoval tak na dotaz do Kremlu narychlo povolaného Matyáse Rákosiho, zda by se nemohl ujmout jakéhosi zprostředkovatele mezi Geröm a Kremlem.⁹⁰⁶ Když později Chruščev vysvětloval genezi krize aktivistům své vlastní strany, zmatečné podrobnosti prvního pozvání vynechal. Sled událostí popisoval přímočaře – nejprve to byly „události“, které se během 23. října přelily do „kontrarevolučního povstání proti vládě“ a postupně nabyly „nеспoutaného protisovětského charakteru“, a proto se maďarská vláda obrátila s žádostí o pomoc na sovětské jednotky a tato pomoc jí byla poskytnuta.⁹⁰⁷

V Budapešti již mezitím studenti prošli městem, dav svrhl Stalinovu sochu, Nagy se pokusil neúspěšně uklidnit nespokojené demonstranty a budova rozhlasu se ocitla v obklíčení. Značně deprimovaný Nagy se po svém neúspěšném vystoupení setkal v 22:00 s Geröm v jeho kanceláři. Nagy se stal pasivním a tichým svědkem povolání sovětských vojsk. Byl informován o rozhodnutí politbyra, i když během výslechu 9. června 1958 prohlásil, že se zapojením sovětských vojáků nesoúhlasil, ale Gerő věc s nikým nekonzultoval. Nemuselo mu ani dojít, co vlastně sovětská asistence vyvolá mezi obyvateli Budapešti. Možná jej „pohltila“ panika ve stranickém ústředí, která tam panovala.⁹⁰⁸ Gerő v tu chvíli telefonoval s Moskvou. Nagy později v roce 1957 u výslechu uvedl: „Podle Gerőho bylo dohodnuto, aby ruská vojska umístěná v Maďarsku poskytla pomoc při obnově pořádku. Ve skutečnosti během rozhovoru mezi Geröm a sovětskými vůdci jsem nabyl dojmu, že o této otázce diskutovali již dříve a že již pomoc byla přislíbena. Po skončení telefonického rozhovoru Gerő oznámil, že sovětské vojáky obdrželi rozkaz, aby zahájili pochod na Budapešť. Nikdo, kdo byl v místnosti,

⁹⁰⁴ Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 358-359.

⁹⁰⁵ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 12. Телеграмма Ю.В.Андропова из Будапешта в МИД СССР. 28 октября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 109. s. 446.

⁹⁰⁶ NA, f. 1261/0/44 (KSČ-ÚV-Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část), ka 133, inv. č. 305 (Maďarské události v roce 1956), Setkání představitelů ÚV KSSS, KSČ, SED a BKS v Moskvě v říjnu 1956 – politická situace v PLR a MLR – vojenská pomoc SSSR vládě MLR – výsledky jednání delegací KSSS v PLR a MLR (rukopisný záznam J.Svobody).

⁹⁰⁷ *Stenographic record* (4.11. 1956).

⁹⁰⁸ RAINER, Nagy, s. 103-104.

to nekomentoval.⁹⁰⁹ (Maďarská žádost o sovětskou pomoc měla ještě zajímavý osud. V překotném průběhu událostí ležela „zapomenuta“, až 28. října ji poslal oficiální cestou Jurij Andropov na ministerstvo zahraničí SSSR, kam se dostala 29. října ve 4:15. Byla vytištěna a rozeslána všem členům politbyra, kandidátům na členství v politbyru, tajemníkům ÚV, vedoucímu oddělení ÚV pro vztahy se zahraničními komunistickými stranami a dalším odpovědným pracovníkům ministerstva zahraničí. Byla datována k 24. říjnu a podepsána Andrášem Hegedúsem, jenž v ní jménem maďarské vlády žádal o vyslání sovětských vojsk na pomoc při likvidaci nepokojů v Budapešti).⁹¹⁰

Intervence dostala zelenou.⁹¹¹ V návaznosti na již vyhlášenou bojovou pohotovost maršál V.D. Sokolovskij, náčelník generálního štábu sovětských ozbrojených sil a první náměstek ministra obrany, vydal ve 01:00 24. října (23:00 SEČ) rozkaz jednotkám Zvláštního sboru, aby se vydaly na Budapešť.⁹¹² O tom, že šlo o intervenci ve větším rozsahu, svědčí i povolání 128. pěší a 39. mechanizované divize 3. pěšího sboru 38. armády z Příkarpatského vojenského okruhu, jehož velitelem byl generál P.I. Batov⁹¹³ vyhlásil poplach ve tři čtvrtě na osm SEČ.⁹¹⁴ Třetí intervenční skupinu tvořila 33. divize, dislokovaná v Rumunsku a zařazená pod tzv. 38. vševojskovou armádu pod velením generálporučíka Ch.D. Mamsurova.⁹¹⁵ V rozmezí 24 hodin tak na území Maďarska operovalo celkem 31.550 pěšáků, 1.130 tanků a samohybných děl, 615 děl a minometů, 3.930 automobilů, 380 transportérů a 185 protiletadlových děl. Do vzduchu mohlo v případě nutnosti vzlétnout 159 stíhaček a 122

⁹⁰⁹ RAINER, *Imre Nagy*, s. 103.

⁹¹⁰ Paradoxně pod žádostí byl podpis již sesazeného premiéra, neboť Hegedús byl zproštěn své funkce na zasedání politbyra pozdě v noci 23. října (přesněji na přelomu 23. a 24. října). Z tohoto důvodu následně požadoval velvyslanec Andropov, aby žádost podepsal nový premiér Imre Nagy. Ten to ale odmítl s tím, že rozhodnutí požádat Moskvu o vojenskou asistenci bylo oficiálně schváleno na inkriminovaném zasedání politbyra, kdy on sám ještě premiérem nebyl. Podle Hegedúsova osobního svědectví žádost podepsal až 26. října. Žádost tedy de facto nebyla podepsána premiérem, ale náměstkem (Hegedús byl náměstkem v tzv. první Nagyově vládě). Konečně 19. listopadu ministr zahraničí SSSR Dmitrij Šepilov prezentoval dokument na zasedání Valného shromáždění OSN. Samozřejmě bez udání právně napadnutelných „detailů“ geneze dokumentu. Viz též GRANVILLE, *Reactions to the Events of 1956*, s. 270-71.

⁹¹¹ Tamtéž.

⁹¹² V tomto bodě se liší Malašenkovo svědectví s archivními dokumenty vojenského archívu Ruské federace. Podle historika Alexandra M. Kirova byl rozkaz Zvláštnímu sboru vydán již ve 22:00 SEČ (tedy o půlnoci moskevského času). Srov. МАЛАШЕНКО, *Особый корпус*, s. 27; GYŐRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 135.

⁹¹³ Pavel Ivanovič Batov (1897–1985) byl sovětský generál, účastník španělské občanské války a Druhé světové války. V letech 1955–1958 byl velitelem Příkarpatského vojenského okruhu.

⁹¹⁴ Tamtéž. s. 136; viz též КИРОВ, *Советска карательная акция*, s. 107-129.

⁹¹⁵ Generálporučík Hadži-Umar Džiorovič Mamsurov (1903–1968) byl v letech 1955–1956 velitelem 38. armády. <http://forum.valka.cz/topic/view/177432/Mamsurov-Hadzi-Umar-Dziorovic>. Složení 33. divize (Temešvár) celkem 75.000. GYŐRKEI, HORVÁTH, *Soviet Military Intervention*, s. 138. K obecným informacím o sovětských jednotkách na území Rumunska, viz například VERONA, Sergiu, *The Withdrawal of Soviet troops from Romania in 1958. An Analysis of the decision. Final report to National Council for Soviet and East European Research, Johns Hopkins School of Advanced International Studies*, december 1989, <http://www.ucis.pitt.edu/nceer/1989-803-01-Verona.pdf>.

bombardérů. Jen piloti bombardovací 177. divize vykonali během 24. října na 84 průzkumných letů nad Budapeští a ostatními maďarskými městy.⁹¹⁶

Proč se v Kremlu rozhodli pro rozsáhlejší operaci, než bylo v původních plánech? Z území SSSR a Rumunska byly povolány na pomoc tzv. Zvláštnímu sboru divize, s nimiž se totiž v původním plánu nepočítalo, a proto můžeme hovořit o intervenci jednoho státu Varšavské smlouvy proti druhému s podporou třetího. První varianta plánu Vlna se týkala jen Zvláštního sboru, který měl jen asistovat maďarským represivním jednotkám. Tíha akcí při potlačování nepokojů měla ležet na maďarské armádě a jednotkách ministerstva vnitra. Cvičení a prověřování připravenosti jednotek probíhaly prakticky celý říjen a v době večerního zasedání sovětského politbyra již prakticky byly v pohotovosti. Jenže Chruščev hovořil na večerní zasedání politbyra o tom, že „...*jeden prapor vojsk vnitřní bezpečnosti a jeden armádní pluk přešly na stranu demonstrantů nebo odmítly poslušnost...*“ Spolu s Žukovovou informací o obsazení budovy ministerstva vnitra v Debrecíně a také s již výše analyzovaným Andropovovým hlášením z odpoledne 23. října, ve které upozorňoval, že ve vedení maďarské policie a armádě panují pochybnosti o možnosti zasáhnout proti demonstrantům, tyto informace mohly dovést Sověty k závěru, že složit tíži okamžiku jen na bedra maďarských složek by nemuselo být nejrozumnější.

Sovětské noviny z 24. října se o událostech v Maďarsku ještě nezmiňovaly.⁹¹⁷ V tento den se konalo zasedání rozšířeného Prezídia ÚV KSSS,⁹¹⁸ jehož se zúčastnili i zástupci stranických delegací – za NDR to byli Walter Ulbricht a Otto Grottewohl, za Bulharsko Anton Jugov a Todor Živkov, za Československo Antonín Novotný a také zástupci KS Číny, Liu šao-čchi a Teng siao-pching.⁹¹⁹ Ulbricht si stěžoval na polské stranické vedení a na to, že „...*otevívají dveře buržoazní ideologii...*“, Novotný upozornil na hospodářský aspekt polské

⁹¹⁶ Tamtéž. s. 139.

⁹¹⁷ Stykalin z tohoto faktu podle mého názoru nesprávně vyvozuje, že moskevské vedení vycházelo z přesvědčení, že se události v Budapešti během několika hodin rychle uklidní, a proto bude vhodné odložit jakékoliv znepokojující zprávy určené pro sovětské čtenáře. Uzávěrka totiž musela proběhnout nejpозději kolem sedmé, osmé hodiny večer moskevského času, a to se ještě v Budapešti neodehrávaly ty nejdramatičtější události. STYKALIN, Alexandr. *The '56 Hungarian revolution and Soviet public opinion. New sources*, in: RAINER, SOMLAI (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 15.

⁹¹⁸ Протокол № 79 от 24 октября. Информация о положении в Польше и Венгрии. Cit podle ФУРСЕНКО, Президиум. Том 2., s. 475. Zasedání, jemuž předsedal Chruščev, se kromě zahraničních hostů zúčastnili Bulganin, Kaganovič, Kiričenko, Malenkov, Molotov, Saburov, Brežněv, Žukov, Furcevoová, Švernik, Šepilov, Pospělov. Zápis o jednání se nevedl, proběhla pouze výměna názorů. Některé z nich jsou zachyceny Malinových poznámkách. ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 51-52 об. Протокол 78. Заседание 24 октября 1956 г. Обмен мнениями о положении в Польше и Венгрии. Cit podle ФУРСЕНКО, Президиум. Том 1., s. 178-179.

⁹¹⁹ NA, f. 1261/0/44 (KSČ-ÚV-Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část), ka 133, inv. č. 305 (Maďarské události v roce 1956), *Setkání představitelů ÚV KSSS, KSČ, SED a BKS v Moskvě v říjnu 1956 - politická situace v PLR a MLR - vojenská pomoc SSSR vládě MLR - výsledky jednání delegací KSSS v PLR a MLR (rukopisný záznam J.Svobody).*

krize. Polská strana totiž podle něj avizovala, že významně zkrátí objem dodávek uhlí („*Polsko nám nedodá 50 procent uhlí.*“), což významně narušovalo hospodářské plány zemí, které polské uhlí dovážely – Československa, NDR i Maďarska. Podle Novotného v Polsku i v Maďarsku po XX. sjezdu komunistické strany vypustily moc ze svých rukou. Také Živkov souhlasil s výše uvedeným hodnocením situace v Maďarsku. Liu šao-čchi zdůraznil, že považuje opatření Kremlu ve vztahu k Polsku za správná. Základem podle něj měl být premisa, že SSSR je jedno jediné centrum socialistického tábora.⁹²⁰

Hlavní slovo si vzal Chruščev. Zaměřil se hlavně na situaci v Maďarsku a snažil se obhájit sovětskou intervenci, kterou podle jeho slov maďarská dělnická třída uvítala a jež obnovila pořádek v zemi. Snažil se odlišit to, co se odehrávalo v Polsku – tam podle něj šlo o vnitrostranícký problém, a to, co právě probíhalo v Maďarsku. Na rozdíl od Polska se nejednalo o vnitrostranícký spor, ale o antikomunistický puč s náběhem na kontrarevoluci.⁹²¹ Chruščev evidentně stál o tom, aby jeho zdůvodnění „slyšeli“ i v Pekingu a porozuměli, proč nyní použil ozbrojenou sílu.⁹²² Liu využil příležitosti k prezentaci čínského stanoviska a přednesl téměř dvouhodinový projev, jenž se ale z pochopitelných důvodů týkal hlavně Polska. Podle něj je nutné Gomulku a nové polské vedení považovat za věrné komunistické věci a Polsko stále za zemi socialistického tábora. Skončivší rozepři mezi Moskvou a Varšavou je proto nutné považovat pouze za střet názorový, ne za principiální spor „revolucionářů“ a „kontrarevolucionářů“. Tento druh je proto nutné řešit v rovině soudružské kritiky a sebekritiky, a proto by bylo bývalo od Kremlu chybné, pokud by použila vojenskou sílu.⁹²³ Můžeme vidět, že Liu považoval polskou krizi za skončenou, což byl zřejmě správný dojem. Chruščev se již plně věnoval maďarské krizi a o prodloužení sporu s Gomulkou, nemluvě o oživení myšlenky na vojenskou intervenci v Polsku, již neuvažoval, respektive nic takového pravděpodobně ani čínské delegaci, ani ostatním zástupcům komunistických stran nesdělil.

Liu dále kritizoval Moskvu za velmocenský šovinismus, jenž byl podle něj příčinou špatných vztahů s východoevropskými soudruhy – ti totiž podle Liua mají pocit, že je Moskva komanduje a porušuje jejich suverenitu, a jako příklad zmínil především kritiku 8. pléna ÚV PSDS na stránkách sovětského deníku Pravda 20. října 1956.⁹²⁴ Znovuzrození polského a maďarského nacionalismu dával Liu do souvislosti právě s nadřazených chováním Moskvy.

⁹²⁰ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 180.

⁹²¹ CHEN, *Mao's China*, s. 152.

⁹²² Liu situaci konzultoval telefonicky s Mao Ce-tungem. SHEN, *Mao and the 1956*, s. 26.

⁹²³ Tamtéž.

⁹²⁴ Tamtéž.

Liu také vyjádřil nespokojenost se špatným stavem vzájemných vztahů mezi lidově-demokratickými státy. Zároveň ale Moskvu ujistil, že ji Peking stále považuje za centrum mezinárodního komunistického hnutí s tím, že postoj například Komunistické strany Itálie v čele Palmirem Togliattim (jenž se vyjádřil pozitivně o možnosti existence více center komunistického hnutí) není postojem Pekingu.⁹²⁵ A varoval, že pokud Moskva svoji politiku nezmění, podobné krize vypuknou i v jiných zemích. Chen tento Liův projev hodnotí jako subtilní čínskou deklaraci „virtuálního vůdcovství“ – uznáváme sice Moskvu jako vůdce mezinárodního komunismu, ale bude záležet na Pekingu, jak toto sovětské vůdcovství bude definováno. Chen si dokonce klade otázku, zda v takto vyhocené situaci sovětské vedení vůbec pochopilo tento skrytý kontext Liuova projevu, neboť v tzv. Malinových poznámkách z Liuova projevu zbyly pouze zmínky o tom, že Liu souhlasí se sovětským řešením krize a uznává SSSR jako lídra socialistického tábora.⁹²⁶

Čínská strana se začínala v maďarském dění o něco lépe orientovat. Dne 24. října odpoledne požádalo čínské ministerstvo zahraničí o zaslání nezkrácených informací o situaci v zemi a zvláště o Nagyovi. Zároveň měl do Moskvy ihned odcestovat maďarsky hovořící diplomat, aby přímo referoval Liu šao-čchimu, jenž byl v podstatě odkázán jen na informace Kremlu.⁹²⁷ V noci z 23. na 24. října se však spojení mezi ambasádou a vnějším světem přerušilo, a tak se instrukce k ambasádě nedostaly. Ambasáda již jen stačila odeslat 24. října zprávu o tom, že byl vyhlášen výjimečný stav a sovětská vojska se zapojila do bojů. Informovala také o stržení Stalinovy sochy, obležení rozhlasu, dezerci části armádních jednotek v boji proti státní bezpečnosti a absenci policejních opatření proti demonstrantům jako antisovětské kontrarevoluční povstání. Podle informací, které ambasáda získala od čínských studentů v Budapešti, jejich maďarští kolegové večer 23. října po návratu na koleje pokračovali v organizování protestů, někteří z nich již měli zbraně, někteří se ale od protestů chtěli distancovat, neboť události začaly nabírat pro ně nepřijatelný kurz a vzdálily se od původních požadavků. Ambasáda také informovala o obsazení redakcí deníků Szabad Nép a Népszava povstalci.⁹²⁸

Ve dnech 24. a 25. října pekingské ministerstvo zahraničí odeslalo do Budapešti tři direktivy, v nichž žádalo zhodnocení vnitropolitické situace, posudek na Imreho Nagye a

⁹²⁵ Tamtéž, s. 153.

⁹²⁶ Tamtéž.

⁹²⁷ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 25.

⁹²⁸ PRC FMA 109-1041-01, 10-11. "Cable from the Chinese Embassy in Hungary, 'Summary of the Counterrevolutionary Rebellion taking place in the Hungarian Capital'" (24.10. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119972>. Zpráva ale dorazila do Pekingu až 26. října a distribuována byla 27. října.

také, aby z Budapešti odcestoval do Moskvy diplomat, jenž by zde přítomné čínské delegaci zprostředkoval bezprostřední dojmy o dění v Maďarsku.⁹²⁹ Ambasáda ovšem nemohla odpovědět – spojení bylo přerušeno, neboť neměla vlastní vysílačku a kontakt s Pekingem šel přes maďarský poštovní a telegrafní úřad. Mezinárodní linky byly také přerušeny.⁹³⁰ Při pozdější rekonstrukci toku zpráv, které sice byly sestaveny, ale nedostaly se na místo určení, čínská ambasáda v těchto dnech události charakterizovala jako mimořádně závažné „kontrarevoluční povstání“, jejíž organizátoři zneužili úzce zaměřené nacionalistické nálady a chtěli obnovit buržoazní systém. Podporovali je mládežnické organizace a spisovatelé. Ambasáda konstatovala, že jí maďarské orgány neposkytly žádné informace a ona sama postrádala kontakt s ostatními ambasádami. Uzavřela se před okolním světem a odmítala přijímat návštěvy, například tajemníka ÚV MSP Bélu Véghe. Zaměstnanci nesměli opustit budovu a naopak všichni čínští studenti se museli na ambasádu dostavit a zůstat tam. Informace Číňané získávali od ambasadorů z jiných socialistických zemí, z rozhlasového vysílání a letáků.⁹³¹ Pro spojení s Pekingem museli Číňané spoléhat na maďarské ministerstvo zahraničí a maďarskou ambasádu v Pekingu.⁹³²

5.6. Posel špatných zpráv

Během 24. a 25. října se klíčovými aktéry staly sovětské emisáře Mikojan a Suslov, o jejichž aktivitě máme poměrně přesné informace z jejich hlášení Moskvě. Informace podávali i velvyslanec Andropov, vojenský poradce Tichonov a také šéf KGB Serov, který se nacházel v Budapešti a koordinoval aktivity bezpečnostních složek. Pokud v této době podával nějaká hlášení Moskvě, nemáme je zatím k dispozici. Je pravděpodobné, že se členové politbyra scházeli i 24. a 25. října, ale o tom není v tzv. Malinových poznámkách záznam. Na zasedání politbyra 26. října zazněly velmi kritické poznámky na adresu Mikojana a Suslova.⁹³³ Kritika

⁹²⁹ VÁMOS. “Much Listening, Little Speaking”.

⁹³⁰ PRC FMA 109-1041-01, 10-11. “Cable from the Chinese Embassy in Hungary, ‘The Situation in the Hungarian capital following the Outbreak of the Counterrevolutionary Rebellion’” (26.10. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119973>. Zprávu Peking obdržel dopoledne 27. října.

⁹³¹ VÁMOS. “Much Listening, Little Speaking”. Též PRC FMA 109-01037-01. “Cable from the Chinese Embassy in Hungary, ‘Excerpt from the Chinese Embassy to Hungary’s 1956 Annual Summary and the Submission of the 1957 Work Plan,’” (28.1. 1957). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119978>.

⁹³² PRC FMA 109-1041-01, 36. “Cable from the Chinese Embassy in Hungary, ‘Please Inform Us of the Appropriate Attitude towards the Hungarian Events,’” (28.10. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119974>.

⁹³³ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 53-53об, 62-63. *Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС*. (26.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 100. s. 411-413.

se soustředovala spíše na Mikojana; Suslovovo jméno samostatně nezaznělo.⁹³⁴ Mikojan byl považován za lídra mise, koordinátora s hlavní zodpovědností. Odpovídalo tomu i jeho postavení v politbyru, služební stáří, zkušenost s maďarským prostředím (účast na plénu ÚV MSP v červenci 1956, po kterém musel odstoupit Matyás Rákosi) a úzké spojení s Chruščevem.

Mikojana kritizovali nejčastěji Molotov, Vorošilov, Bulganin a Kaganovič, a nepřímo tak kritizovali i prvního tajemníka. Mikojan se na večerním zasedání politbyra 23. října postavil proti rozhodnutí vojensky zasáhnout. Hájil také Nagye, neboť v něm viděl jedinou záruku toho, že maďarská strana situaci zvládne. Události se ale nevyvíjely podle původních představ, a tak měli Mikojanovi odpůrci snadnou úlohu – sázka na Nagye se 26. a 28. října zdála riskantní a nesprávná. Nevyšla počáteční očekávání ani ostatních členů politbyra a koneckonců ani Mikojana samotného. K mocenskému boji a osobnostním animozitám se přidalo roztrpčení z neúspěchu a možnosti, že se z budapešťských nepokojů stane dlouhodobější krize. Kritika, která se snesla na Mikojanovu hlavu, byla tvrdá. Bulganin naznačil, že se Mikojan chová nerozhodně, nejistě, neurčitě, a že svou nečinností prodlužuje bezvládní, nepomáhá maďarským soudruhům ukončit jejich rozpolcenost.⁹³⁵ S Bulganinem souhlasil i Molotov, který požadoval „...stanovit meze, nařídít s. Mikojanovi, jak musí postupovat...“⁹³⁶ Malenkov také věděl, jak Mikojanovi poradit: „...měl by po Nagyovi tvrdě požadovat, aby obnovil pořádek.“⁹³⁷ Žukov byl stejného názoru: „s. Mikojan nejedná správně, nabádá ke kapitulaci.“⁹³⁸

Z jednoznačně negativního postoje celého politbyra byl Chruščev evidentně nervózní, neboť se na kritickou poznámku Jekatěřiny Furcevové utrl: „Mikojan jedná tak, jak hovořil. Zaujal pozici nevměšování, a tu zaujímá i naše armáda.“⁹³⁹ Nespokojený byl i Kliment Vorošilov, který soudil, že Mikojan se Suslovem „...jednají mírně, jsou špatně informováni...“ a že „...Mikojan není vhodný na tuto práci.“⁹⁴⁰ Bulganin navrhoval s Mikojanem jednat „po soudružsku“: „Je třeba jednat – dostat k telefonu Mikojana a říct mu: Politbyro ÚV MSP musí jednat rozhodně, jinak budeme jednat bez ohledu na vás.“⁹⁴¹

⁹³⁴ Pokud byla kritizována mise jako taková, byli oba pojmenováni jako *tovarišči*, nebo dohromady.

⁹³⁵ Tamtéž.

⁹³⁶ Tamtéž.

⁹³⁷ Tamtéž.

⁹³⁸ Tamtéž.

⁹³⁹ Tamtéž.

⁹⁴⁰ Tamtéž.

⁹⁴¹ Tamtéž.

Dne 25. října Pravda publikovala krátkou zprávu TASS „Krach protilidového dobrodružství v Maďarsku“. Sovětský tisk pak pokračoval ve stejné linii i v následujících dnech. Hlavním cílem bylo vyvolat dojem, že události mají oficiální místa pod kontrolou, že jsou omezené jak ve svém rozsahu, tak i teritoriálně. Podle Stykalina ke konci října sice oficiální propaganda nezměnila svůj tón, ale sovětsí vůdci již nesdíleli onen počáteční optimismus, že byla kontrarevoluce již potlačena.⁹⁴²

Na zasedání politbyra 26. října nechyběla ani čínská delegace – očekávala od něj korekci moskevské velmocenské politiky, právě i ve světle prohlubující se maďarské krize.⁹⁴³ Ale právě tato otázku Chruščev a ostatní nenastolili a soustředili se na přímé řešení krize. K Polsku se vlastně dostali jen jednou – když Chruščev zmínil, že Gomułka je odhodlán zbavit se Rokossovského, Liu na to odpověděl, že bylo lepší, kdyby se Gomułka nemstil a Rokossovského funkci ponechal. Na to ho Chruščev požádal, zda by tento svůj postoj nemohla čínská strana sdělit přímo Gomułkovi a hned po Moskvě navštívit Varšavu. Liu se vymluvil, že na to nemá oprávnění Peking.⁹⁴⁴

Kromě článku ve stranickém deníku *Žen-min Ž'bao* z 27. října, který na základě informací pražského korespondenta tiskové agentury Xinhua informoval o ozbrojených střetech a reakcionářích, zneuživších studentskou demonstraci, čínské vedení až do 30. října oficiálně nezveřejnilo svou pozici, přestože politbyro v čele s Maem zasedalo takřka nepřetržitě a Liu s ním byl neustále v telefonickém spojení.⁹⁴⁵ Ve stejný den do Peking došla zpráva o tom, že kontrarevoluční síly byly zničeny. O den později byl Peking informován o Nagyově projevu vyhlašujícím klid zbraní a změny ve vládě a o moskevském rozhodnutí momentálně Nagy tolerovat.⁹⁴⁶ Pekingské ministerstvo zahraničí pak rozeslalo svým ambasadám shrnutí toho, jak reagovaly spřátelené země na události v Maďarsku a Polsku.⁹⁴⁷

⁹⁴² Zároveň byla na konci listopadu přijata rezoluce s cílem posílit propagandu směrem k sovětským občanům týkající se maďarských událostí. STYKALIN, *The '56 Hungarian revolution*, s. 15.

⁹⁴³ CHEN, *Mao's China*, s. 153.

⁹⁴⁴ Tamtéž.

⁹⁴⁵ Tamtéž.

⁹⁴⁶ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 27.

⁹⁴⁷ VÁMOS, “Much Listening, Little Speaking.”

5.7. Hrozí kontrarevoluce?

Ve srovnání s diskusí, která se vedla 26. října, se na zasedání 28. října jednotná fronta Mikojanových kritiků rozštěpila.⁹⁴⁸ Zástupce první skupiny jsme již nechali zaznít, druzí začali, ať už vedeni různými pohnutkami, rozlišovat mezi chaotickým průběhem maďarských událostí a viditelnou Mikojanovou snahou věci řešit. První, kdo svoji předchozí kritiku zmírnil, byl Malenkov, který navrhoval „... *nepřenášet situaci na naše soudruhy...*“⁹⁴⁹ Žukov připustil, že odsuzovat Mikojana by bylo nyní nespravedlivé – situace se zkomplikovala od okamžiku, kdy se v Kremlu rozhodovali o první intervenci.⁹⁵⁰ Přitom jak Žukov, tak Malenkov byli před dvěma dny nesmlouvaví Mikojanovi kritici. Je možné, že svůj názor změnili nejen pod vlivem nových informací, které mezitím docházely do Kremlu, ale také po nějaké Chruščevově domluvě, o níž ale nemáme doklad. Ten měl totiž nejmenší zájem na tom, aby se situace v Maďarsku spojovala s mocenským rozestavením v politbyru a aby vznikaly názorově protichůdné koalice.

Chruščevovi se navíc podařil chytrý tah, kdy na začátku sobotního zasedání politbyra dopoledne 28. října nechal z Budapešti povolat Suslova, aby podal přesnější informace přímo z místa dění.⁹⁵¹ Suslov totiž operoval s konkrétními, i když značně nadsazenými fakty. Místo ideologických nálepek jako kontrarevoluce používal slova jako ztráty, mrtví, antisovětská nálada.⁹⁵² Jasně naznačil, že zatím neexistuje jiné řešení, než nechat maďarskou vládu, aby se pokusila konsolidovat situaci sama. Pak by sovětské velení mohlo stáhnout sovětská vojska z Budapešti a podpořit Nagye a jeho vládu. To byl odlišný postoj, než který dosud zněl Kremlem. Slova jako „tvrdá pozice“, „zaktivizovaná kontrarevoluce“ či „zničení center odporu“ byla nahrazena slovy jako „přerušování palby“ či „stažení vojsk.“

Suslov evidentně zapůsobil. Ještě před několika hodinami rozhořčení kritici Mikojanova postupu obrátili na čtvrtníku. Ne všichni. Vorošilov sice stále trval na tom, že „... *američtí agenti jsou aktivnější než soudruzi Suslov a Mikojan*“, oponoval mu ale Bulganin s tím, že „...*není možné souhlasit s hodnocením s. Vorošilova. Schválit jednání s. Mikojana a*

⁹⁴⁸ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 54-61об. *Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (28.10. 1956)*. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 105. s. 432-441.

⁹⁴⁹ Tamtéž.

⁹⁵⁰ Tamtéž.

⁹⁵¹ Tamtéž.

⁹⁵² Konkrétně uvedl, že v samotné Budapešti je na 3.000 raněných, 350 mrtvých Maďarů a na 600 mrtvých sovětských vojáků. To bylo dost alarmující číslo, tak jak bylo řečeno, ovšem zřejmě byla při zápisu učiněna chyba, neboť poměr mrtvých byl v tu dobu přesně opačný – na 600 mrtvých Maďarů a 350 zabitých sovětských vojáků.

Suslova. ⁹⁵³ Stejného názoru byli i Kaganovič („*Napadat Mikojana a Suslova není nutné – jednali správně.*“), Malenkov („*Odsuzovat soudruhy Mikojana a Suslova – nemá opodstatnění.*“) a Žukov („*Co se týče hodnocení soudruhů Mikojana a Suslova – je nesprávné hovořit tak jako s. Vorošilov.*“)⁹⁵⁴ Jen Molotov trval na svém a poukázal na to, že „*první zprávy s. Mikojana a Suslova byly ve vztahu k vládě mírné...*“⁹⁵⁵ Tím byly názorové útoky ad hominem smeteny ze stolu, Mikojanovo ani Suslovovo jméno se již v souvislosti s hodnocením situace neobjevovalo. Nyní přišlo na stůl řešení situace ad rem. Teprve nyní jakoby si sovětští vůdci uvědomili hloubku maďarské krize a omezené možnosti jejího řešení.

Sovětské politbyro se navíc nemohlo shodnout v tom, na které maďarské politiky by měli vsadit. První kontroverze vznikla mezi Mikojanem a Molotovem již 23. října při nočním zasedání. První tvrdil, že bez Nagye nelze „*stát v čele hnutí...*“, naopak druhý oponoval tím, že „*...pod Nagyeem se moc v Maďarsku uvolňuje...*“⁹⁵⁶ Jestliže Chruščev na konci diskuse tvrdil, že „*...Nagy je třeba přivést k politické zodpovědnosti, ale do té doby nedělat ho předsedou vlády,*“⁹⁵⁷ pak sice trochu zaostával za událostmi, neboť na přelomu 23. a 24. října byl Nagy rozhodnutím politbyra jmenován premiérem, ale na druhou stranu také vyjadřoval jakýsi všeobecně sdílený kompromisní názor na Nagye – příliš mu nedůvěřovat, ale uznat jeho popularitu a vliv na maďarskou společnost a podle toho ho využít k pacifikace nespokojené veřejnosti. Při zasedání politbyra 26. října Malenkov připomněl, že by Mikojan měl po Nagyovi tvrdě vyžadovat zavedení pořádku a poté Furcevová uštěpačně poznamenala, že se Mikojan v Nagyovi zmylil a jako příklad uvedla fakt, že „*...propustili 1000 vězňů.*“⁹⁵⁸ Nagy se dostával do stále nepříznivějšího světla. Osmadvacátého října již byl pro Vorošilova „*likvidátor*“, Molotov si zase byl jistý, že Nagy „*...proti nám každou chvíli vystoupí.*“⁹⁵⁹ Jen Chruščev se snažil zůstat neutrální, poukázal na to, že „*Nagy řekl – jestli budete jednat, on složí funkci. V takovém případě – rozpad koalice.*“⁹⁶⁰ Nagy byl totiž stále méně vnímán jako možný partner a více jako trpěný premiér, který přestává mít na události vliv.

Byl ale někdo další? Ani 23., ani 26. října nepadlo Kádárovo jméno. To, že se v zápise z 28. října objevilo hned několikrát, svědčí o tom, že se na agilního prvního tajemníka rozpadající se MSP soustředila sovětská pozornost. Zpočátku však Kádár nebyl hodnocen

⁹⁵³ Tamtéž.

⁹⁵⁴ Tamtéž.

⁹⁵⁵ Tamtéž.

⁹⁵⁶ Tamtéž.

⁹⁵⁷ Tamtéž.

⁹⁵⁸ Tamtéž.

⁹⁵⁹ Tamtéž.

⁹⁶⁰ Tamtéž.

výrazně lépe než Nagy. Bulganin jej obvinil z toho, že zakolísal a že pod jeho vedením ústřední výbor strany jedná nejistě. Chruščev zase bez hodnocení reprodukoval Kádárovu snahu vést dialog s povstaleckými centry odporu.⁹⁶¹ Členové politbyra se nicméně vyjadřovali ke Kádárovi s určitou nadějí, jako k někomu, komu je třeba pomoci. Kaganovič radil, aby maďarské vedení učinilo některé ústupky směrem k dělníkům a zemědělcům, aby mohl Kádár probíhající hnutí „...*neutralizovat*“;⁹⁶² Bulganin zase po Kádárovi požadoval „...*více rozhodnosti*“.⁹⁶³ Z Budapešti narychlo přiletěvší Suslov Kádára prezentoval jako úspěšného a snaživého vyjednávače, zato Nagyje jako člověka, který stále vytváří problémy a není schopen efektivně řešit situaci.⁹⁶⁴

Při hledání možných kandidátů, na něž by se sovětské vedení mohlo spolehnout, padlo i jméno bývalého premiéra Andráse Hegedúse. Již 26. října, v atmosféře rozčarování a v reakci na zdánlivou slabost Nagyovy vlády, Malin zaznamenal Chruščevovo prohlášení: „*Kontaktovat se i se s. Hegedúsem*“.⁹⁶⁵ Chruščev pravděpodobně chtěl, aby se Hegedús a s ním spojení lidé opět ujali vedení, odkud byli odvoláni v noci z 23. na 24. října. Nebo chtěl Hegedúse kontaktovat přímo přes sovětské vojenské velitele nebo emisary a vytvořit z nich spolehlivé jádro jako protiváhu k nedůvěryhodnému Nagyovi. Molotov se svojí poznámkou „*Vyloučili Hegedúse, to znamená, že s námi již nepočítají...*“⁹⁶⁶ mohl naznačovat, že odvolání Hegedúse Maďaři s Moskvou nekonzultovali.⁹⁶⁷ Mohl si ale také stěžovat na to, že vyloučením „*moskovity*“ Hegedúse dávají Maďaři najevo, že chtějí vést více nezávislou politiku a že s Kremlem příliš „*nepočítají*“. Chruščev na Molotovovo vyjádření reagoval v kompromisním duchu – „*Za Hegedúse tvrdošijně nebojovat*“.⁹⁶⁸

Máte-li o něčem rozhodnout, musíte mít jednak informace a poté si z těchto informací vytvořit pochopitelný obraz událostí, identifikace přátel a nepřátel. V úterý 23. října definovali členové politbyra maďarské události jako *demonstrace* (Žukov) nebo *hnutí*

⁹⁶¹ Tamtéž.

⁹⁶² Tamtéž.

⁹⁶³ Tamtéž.

⁹⁶⁴ V jedné pasáži například hovoří o tom, že za ním 28. října v pět ráno přišel János Kádár s tím, že odboráři požadují přehodnotit označení povstalců na národně-demokratické hnutí podle příkladu poznaňských událostí. Suslov hned navázal sdělením, že mu Kádár řekl, že se podařilo domluvit se s odbory na vynechání formulace o národně-demokratickém hnutí a o tajné policii. Ve skutečnosti se formulace o národně-demokratickém hnutí a o rozpuštění tajné policie objevila ve společném prohlášení odborů, Univerzitního revolučního výboru a Svazu spisovatelů, který měl vyjít v odborářském periodiku Népszava 28. října. Publikace textu a celý náklad byl ale zadržen a prohlášení vyšlo až příští den.

⁹⁶⁵ Tamtéž.

⁹⁶⁶ Tamtéž.

⁹⁶⁷ Nebyla to zcela pravda, neboť při jednání o sestavě tzv. stranického direktoria jako nového vedoucího orgánu strany dne 27. října byl přítomen Mikojan, který se za Hegedúse nijak výrazně neangažoval.

⁹⁶⁸ Tamtéž.

(Mikojan).⁹⁶⁹ Porozumět událostem v Budapešti se členové politbyra snažili také tím, že je srovnávali s krizí v Polsku – Kaganovič například hovořil o tom, že se v případě Maďarska jedná o „...svržení vlády. Podobnost s Polskem není. Pro intervenci...“, „...situace v Polsku byla jiná. Je třeba přivést armádu,“ a „...situace v Polsku byla jiná“.⁹⁷⁰ Jestliže v Polsku došlo k předem nekonzultované vnitrostranické výměně, pak v Maďarsku šlo o iniciativu zezdola, v níž domácí stranické vedení hrálo až druhé housle.⁹⁷¹ Tři věty jsou vystavěny jakoby stupňovitě – nejdříve „...stotisícová demonstrace v Budapešti“, pak „...zapálen rozhlas..“ a konečně „...v Debrecíně obsazeny budovy stranického sekretariátu a ministerstva vnitra...“. Tyto informace odhalují útok na státní repressivní moc (obsazení budovy ministerstva vnitra) a na jediné médium schopné rozšiřovat informace k většině obyvatelstva. Ve vztahu k těmto informacím Kaganovič označil situaci směřující ke svržení vlády, což již byl dostatečný důvod pro intervenci.⁹⁷² O čtyři dni později 26. října se v diskusích začíná objevovat pojem *nepřítel*, který začal dostávat konkrétnější podobu. Bylo třeba identifikovat protivníka, proti němuž by mohla být namířena represivní akce. Politbyro jakoby pomalu opouštělo, alespoň verbálně, politické prostředky pro řešení krize ve prospěch vojenské terminologie: „...držet se tvrdé linie“ (Bulganin) či „...zaujmout tvrdou pozici“ (Malenkov).

5.8. Mezi deklarací a intervencí

Večer 29. října se se Chruščev, Molotov a Bulganin setkali Liuem a Tengem a debatovali spolu až do druhé hodiny ranní 30. října. Již poněkolkáté spolu probírali vztah Sovětského svazu k východoevropským zemím. Liu Chruščevovi tlumočil Maův názor, že by Moskva měla dát svým spojencům více politické, ekonomické a vojenské svobody.⁹⁷³ Chruščev vyjádřil obavu z polských a maďarských požadavků na stažení sovětských vojsk ze svých území. Pokud by s podobnými požadavky vystoupily i ostatní země východního bloku, Varšavská smlouva by přestala existovat.⁹⁷⁴ Liu Sovětům navrhl, aby zásadně změnili svoji politiku vůči svým východoevropským satelitům, jejímž základem by mělo být blíže neidentifikovatelné nezasahování do vnitřních, především ekonomických a politických

⁹⁶⁹ Dne 28. října na zasedání politbyra použil Kaganovič pojem „*nejtralizovat' diviženie*...“, což by spíše ukazovalo na význam *diviženie* jako hnutí.

⁹⁷⁰ Tamtéž.

⁹⁷¹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 5, 5об. *Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (23.10.1956)*. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 82, s. 356-357.

⁹⁷² Tamtéž.

⁹⁷³ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 27.

⁹⁷⁴ CHEN, *Mao's China*, s. 154.

záležitostí podle pravidel „panča šíly“. Kreml by měl na jejich cestě k nezávislosti respektovat nejen Polsko a Maďarsko, ale i Bulharsko a Rumunsko.⁹⁷⁵

V otázce Varšavské smlouvy Liu navrhoval Kremlu, aby s východoevropskými zeměmi více konzultoval její smysl a případně zvážil možnosti stažení sovětských vojsk, ovšem při zachování paktu. Cílem mělo být zlepšit vztahy mezi SSSR a ostatními zeměmi a také znovuzískat podporu mas. Autorem těchto myšlenek byl přirozeně Mao a zvláště, když Liu tyto rady prezentoval nejen jako projev solidarity, ale také dobré vůle Pekingů, bylo sovětským vůdcům pravděpodobně jasné, že zde Mao prezentuje prakticky nezávislou, na Moskvě nezávislou a co do tónu i značně paternalistickou politiku.⁹⁷⁶ Chruščev se ohradil s tím, že SSSR nikdy nezasahoval do vnitřních záležitostí jiných zemí, ale připustil existenci „velmocenského šovinismu“, jenž ale spojoval pouze se stalinským obdobím, ve „svém“, poststalinském období ho již neviděl. Poděkoval za Maovy návrhy a souhlasil s tím, že by východoevropské země měly mít možnost činit vlastní rozhodnutí v ekonomické, politické či vojenské sféře. Pravděpodobně během těchto debat se rodila myšlenka tyto teze včlenit do jednotného dokumentu. Vojenské řešení krize bylo prozatím odloženo.⁹⁷⁷ Na závěr se obě strany podle čínských svědectví dohodly, že sovětská strana vydá prohlášení o obecných principech soužití mezi socialistickými státy.⁹⁷⁸

Na následném zasedání sovětského politbyra 30. října Chruščev tlumočil společná stanoviska, k nimž společně došli se členy čínské delegace – přijmout deklaraci o možnosti odchodu armád ze zemí lidové demokracie s tím, že se z toho plynoucí otázky budou řešit na zasedání Varšavské smlouvy s ohledem na mínění té země, na níž se sovětská vojska nacházejí. Dále Číňané navrhovali vydání dvou deklarací, jedné k Maďarům a druhé k členům Varšavské smlouvy.⁹⁷⁹ Z této poznámky úplně nevyplývá, že by Číňané uvažovali či požadovali odchod sovětských vojáků přímo z Maďarska. Spíše čínské stanovisko ukazuje na tlak, který vyvinuli na Kreml v souvislosti s oslabením jeho pozice. Gaddis to formuluje snad až příliš jednoznačně: „*Chruščev zoufale uvažoval, co dělat, ale nakonec pod Mao Ce-tungovým tlakem nařídil sovětským jednotkám vrátit se do Maďarska a vzpouru rozdrtit.*“⁹⁸⁰

Takové interpretaci by se bránil první Chruščev. Když rekapituloval svá jednání s čínskou delegací, upozornil, že Číňané sovětské straně nabídli několik postřehů – podle nich

⁹⁷⁵ Tamtéž.

⁹⁷⁶ Tamtéž.

⁹⁷⁷ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 27.

⁹⁷⁸ CHEN, *Mao's China*, s. 154.

⁹⁷⁹ Tamtéž. 30. října 1956.

⁹⁸⁰ GADDIS, John Lewis, *Studená válka*, Slovart 2006, s. 103.

řada zemí východního bloku již „...vyrostla a změnila se“ a má vlastní zkušenost s nezávislostí a suverenitou. Jak to parafrázoval Chruščev se svou typickou přímočarostí, nemohou být již považováni za „adolescenty“, kteří ještě chodí do základní, ale již do střední školy. Některé země si podle Chruščeva dokonce myslí, že již dokončili univerzitu, ale podle nás, tj. sovětského vedení, stále patří do základní školy. Chruščev si tak uvědomoval nevhodnou míru poručnickování a nechť místních vládců, především z Polska, k dosavadnímu stylu mezistranické a mezivládní komunikace.⁹⁸¹ Čínský návrh deklarace o rovnoprávných vztazích inspirovaný polskou krizí měl vést k nevojenskému řešení krize v Maďarsku a zároveň i k posílení čínské pozice vůči Kremli.⁹⁸² V rozhovorech s čínskou delegací se objevil pojem „panča šila“, o němž se 30. října na zasedání politbyra zmínil i Molotov s tím, že čínští soudruzi navrhuje, aby právě na těchto principech byly nově založeny vztahy se zeměmi socialistického tábora.⁹⁸³

Až dosud se členové politbyra vyjadřovali v pojmech vnitrostátního politického konfliktu (demonstrace, hnutí, povstání, kontrarevoluce). Na zasedání 30. října se již debata posunula do mezinárodní roviny a směrem k úvahám o celém systému vzájemných vojenských a politických vazeb ve východním bloku. Po neúspěchu první pacifikace nepokojů začal Kreml uvažovat o jiném řešení situace. I konzervativní, anti-chruščevovská skupina, jež přes Mikojana útočila na Chruščeva, si pravděpodobně uvědomila vážnost situace a Chruščeva začala podporovat, respektive nekladla v diskuzích zbytečné překážky.⁹⁸⁴ Třicátého října ho podpořila v mírovém řešení na základě Deklarace, o den později ale stála za ním i následující den, kdy se politbyro přiklonilo k Chruščevově novému rozhodnutí.⁹⁸⁵

V debatě se objevovaly nové pojmy či slovní spojení, které kontrastovaly s předchozí bojechtivou rétorikou – rozhovory o odchodu vojsk, vztahy se zeměmi socialistického tábora či vztahy mezistranické a vztahy mezivládní.⁹⁸⁶ Objevily se i zmínky o krizi ve vztazích se

⁹⁸¹ *Stenographic record* (4.11. 1956).

⁹⁸² SHEN, *Mao and the 1956*, s. 28. To potvrzuje i historik Péter Vámos – podle něj Číňané hráli určitou roli při formulaci sovětské Deklarace, jejíž přijetí vnímali jako potvrzení svého tlaku na Moskvu, aby se vzdala dědictví stalinistického „velmocenského šovinismu“ a kladla větší důraz na rovnoprávnost, územní integritu, státní suverenitu a princip neintervence. VÁMOS, „Much Listening, Little Speaking.”

⁹⁸³ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 69. Л. 1, 4-8. Iz protokola N. 49, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 25, 26-30. + Выписка из протокола (Р49/1). na vypiske pometa: „Deklaracija opublikovana 31. října 56 g.“, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. № 13. Постановление Президиума ЦК КПСС «О положении в Венгрии». (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 116. s. 463-467.

⁹⁸⁴ WATSON, *Molotov*, s. 257.

⁹⁸⁵ Tamtéž.

⁹⁸⁶ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 6-14. Avtograf V.N. Malina. 115. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №49). (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 115. s. 457-459.

zeměmi lidové demokracie (Šepilov), hovořilo se o nevměšování, národním komunismu a panča šile, ale také o Postupimské dohodě (Kaganovič, Molotov, Žukov) nebo sovětských poradcích.⁹⁸⁷ Sebekritickou analýzu pronesl ministr zahraničí Šepilov. Připustil, že se jedná o krizi vzájemných vztahů mezi Moskvou a jejími spojenci. Konstatoval existenci antisovětských nálad, u nichž bylo podle něj zapotřebí odhalit jejich kořeny a řešit je. Podle Šepilova sice základy vzájemných vztahů zůstávají „neochvějně a pevně“, ale je třeba odstranit prvky poručníkování a příkazování. Na druhou stranu připustil, že sovětské vedení a komunistické hnutí obecně čeká ještě dlouhý boj s národním komunismem.⁹⁸⁸

Některá vyjádření ostatních členů politbyra ukázala, že se možností sebekritiky dosavadní zahraniční politiky Sověti skutečně zabývali. Tato reflexe měla své meze. Kaganovič například žádal, aby se v deklaraci příliš nerozvíjela sebekritika (tak jak zaznívala v diskusích v politbyru), podobně jako Vorošilov žádal „spravedlivou“ (čti umírněnou) sebekritiku.⁹⁸⁹ Chruščev navrhoval, aby se o deklaraci, která by upravovala případný odchod sovětských vojsk, jednalo na úrovni Varšavské smlouvy a bral se ohled na názor země, v níž se vojska nacházejí.⁹⁹⁰ V této kritické chvíli byli Chruščev a dokonce i Molotov na krátký čas nakloněni umožnit Maďarsku „rakouskou“ cestu.⁹⁹¹

V Deklaraci sovětské vlády z 30. října Kreml oznámil ochotu respektovat suverenitu jednotlivých satelitů a jednat s nimi jako s rovnoprávnými partnery. Sovětské jednotky měly být staženy z Budapešti v případě, že si to bude maďarská vláda přát. Sovětská vláda vyjádřila ochotu zahájit rozhovory o případném stažení vojsk z Maďarska.⁹⁹² O dva dny později čínská strana toto prohlášení podpořila a označila ho za významný dokument podporující solidaritu mezi socialistickými zeměmi.⁹⁹³ Pokládala ho za svůj velký úspěch a potvrzení svého postojе již z polské krize.⁹⁹⁴ V Deklaraci sovětská vláda zdůraznila principy rozvoje a dalšího posílení přátelství mezi Sovětským svazem a ostatními socialistickými zeměmi a přihlásila se k základům mírového soužití, přátelství a spolupráce.⁹⁹⁵ Poukázala na společné úsilí

⁹⁸⁷ Tamtéž.

⁹⁸⁸ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 6-14. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №49). (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 115. s. 457-459.

⁹⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁹⁰ Tamtéž.

⁹⁹¹ MASTNY, *Soviet foreign policy*, s. 320.

⁹⁹² CHEN, *Mao's China*, s. 154.

⁹⁹³ Tamtéž, s. 155.

⁹⁹⁴ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 264.

⁹⁹⁵ *Declaration by the Soviet Government on the Principles of Development and further Strengthening of Friendship and Cooperation between the Soviet Union and Other Socialist States* (Moscow, 30.10. 1956), In: ZINNER, Paul E., *Documents on American Foreign Relations. 1956*. New York: Council on Foreign Relations,

při budování socialistické společnosti, principů proletářské revoluce a vzájemných vztahů na principech rovnoprávnosti, respektu k územní integritě, státní nezávislosti, suverenity a nezasahování do vnitřních záležitostí. Tyto předpoklady ale podle autorů deklarace nevyklučovaly vzájemnou bratrskou spolupráci a pomoc v ekonomické, politické a kulturní sféře. Deklarace připouštěla, že v průběhu budování lidově demokratických systémů se objevila řada těžkostí, problémy se neřešily, a vznikaly tak chyby ve vzájemných vztazích, vedoucí k porušování principů rovnoprávnosti.

Deklarace zvýraznila význam XX. sjezdu ÚV KSSS, na němž byly odsouzeny předchozí chyby a posílena aplikace leninských principů rovnoprávnosti. V Deklaraci se také uznávaly historické zvláštnosti a specifika vyplývající z historického vývoje jednotlivých zemí na jejich cestě k socialismu. Sovětská vláda vyjádřila ochotu jednat s ostatními vládami o opatřeních, která by odstranila jakoukoliv možnost zneužití principů národní suverenity. Prohlášení se také dotklo otázky sovětských poradců, kteří byli do konkrétních zemí vysláni při budování prosovětských režimů – nyní sovětská vláda vyjádřila ochotu jejich další setrvání v konkrétních zemích zvážit. Na jednu stranu sice deklarace zdůrazňovala rovnoprávnost při jednání mezi státy, ale zároveň kladla důraz na půdorys Varšavské smlouvy, v jejímž rámci se její členové zavázali k určitým závazkům, především přijmout společná opatření nezbytná pro posílení obranné kapacity s cílem „...*chránit klidnou práci svých občanů, garantovat neporušitelnost hranic a území, a zajistit obranu proti případné agresii.*“ Sovětská vláda připustila, že pro zajištění vzájemné bezpečnosti socialistických zemí je připravena také přehodnotit otázku sovětských vojsk umístěných na území Maďarska a Polska. Jako hlavní zásadu stanovila, že s přítomností vojsk Varšavské smlouvy na svém území musí konkrétní členský stát souhlasit.

Události v Maďarsku Deklarace hodnotila jako moment, kdy se maďarská dělnická třída po dosažení velkého úspěchu při budování lidově-demokratického systému, pokusila odstranit nedostatky ekonomického systému, zlepšit svůj životní standard a bojovat proti byrokratismu. K tomuto legitimnímu a progresivnímu hnutí pracujících se připojily „síly černé reakce a kontrarevoluce“, které se pokusily využít a zneužít nespokojenosti dělnické třídy, aby svrhly základy lidově-demokratického systému a obnovily velkostatkářsko-kapitalistický systém.

Harper & Brother 1957. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.cvce.eu/obj/declaration_by_the_soviet_government_moscow_30_october_1956-en-0876cc2c-5d0c-414f-8a18-966b8350d514.html. Též Deklarace vlády SSSR o základech rozvoje a dalšího upevnění přátelství a spojení mezi Sovětským svazem a ostatními socialistickými státy, Rudé právo, 31. října 1956, s. 1.

Deklarace také rekapitulovala dosavadní postup Moskvy – sovětské jednotky vstoupily do Budapešti na žádost maďarské vlády, aby pomohly maďarské armádě obnovit pořádek ve městě. Sovětská vláda připustila, že by další přítomnost sovětských jednotek v Maďarsku mohla zhoršit situaci, dala proto rozkaz svým jednotkám, aby se stáhly z Budapešti, jakmile to bude maďarská vláda považovat za nezbytné. Dále sovětská vláda vyjádřila ochotu zahájit jednání s maďarskou vládou a s jinými členy Varšavské smlouvy o přítomnosti sovětských jednotek na svém území. Zároveň ale zdůraznila, že hlavním úkolem dělníků, rolníků a inteligence, tedy celého pracujícího lidu Maďarska, je bránit socialistické výdobytky. Dále sovětská vláda vyjádřila důvěru, že občané socialistických zemí nedovolí zahraničním, ani domácím reakčním silám otrástit základy současných režimů.

Deklarace otvírala závažné otázky související s Varšavskou smlouvou. Vedle nabídky k odvolání vojenských poradců a otevření diskuze o odchodu sovětských vojsk z území jednotlivých zemí byla důležitá i pasáž, která stanovovala, že rozmístění vojsk jedné členské země na území jiné země je možné pouze se souhlasem všech dotčených vlád a při explicitním souhlasu dotčené země.⁹⁹⁶ Nebyl to však jen taktický úkrok, jenž měl uklidnit situaci v Maďarsku a v souladu se stanoviskem sovětského vedení, které vedlo k napsání a vydání Deklarace, ukončit maďarskou krizi bez nutnosti masivní intervence?

Chruščev navrhl, aby Kreml vydal deklarace dvě – „*Jeden dokument obracející se k Maďarům, druhý – k členům Varšavského paktu.*“⁹⁹⁷ To by na jedné straně umožňovalo, aby obecný dokument obsahoval ideální principy vzájemných vztahů, tak jak je požadovali Maďaři, Poláci, ale třeba i Číňané, na druhou stranu speciální deklarace k Maďarsku mohla obsahovat nějaké „ale“, které by předchozí principy omezilo, zeslabilo a umožnilo zachovat sovětskou vojenskou přítomnost v zemi právě vzhledem k současné napjaté situaci – například internacionální pomoc maďarským komunistům, ohrožení bezpečnosti sovětsko-maďarských hranic (a konsekventně československo-maďarských či rumunsko-maďarských) či nebezpečí „nástupu imperialismu“.⁹⁹⁸ Další kličkou mohlo být posouzení případné maďarské žádosti o odchod sovětských vojsk na půdě Politického poradního sboru Varšavské smlouvy, kde mohli Sověti využít podpory ostatních členů paktu. Tuto možnost naznačil

⁹⁹⁶ MASTNY, *The Warsaw Pact as History*. in: MASTNY, BYRNE, *A cardboard castle?*, s. 8.

⁹⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁹⁸ „*I když na úrovni obecných zásad znělo sovětské prohlášení vstřícně, Washington ignoroval dvě důležité výhrady: zaprvé z něj vyplývalo, že při stahování vojsk bude uplatňován stejný postup jako při jejich umístění, což dávalo Sovětskému svazu právo veta, za druhé, odstavce, které byly konkrétně adresovány Maďarsku, obsahovaly zlověstné varování, že Sovětský svaz „nepřipustí“ odstoupení od toho, co definoval jako „socialistické výdobytky“ Maďarska, a že je bude v případě potřeby s ostatními socialistickými zeměmi bránit.*“ KISSINGER, Henry, *Umění diplomacie. Od Richelieua po pád berlínské zdi*, Praha: Prostor 1997, s. 583-584.

Molotov – „*Existuje Varšavská smlouva. Poradit se s ostatními.*“⁹⁹⁹ Molotov navrhl vydat výzvu k maďarskému národu, aby byly co nejdříve zahájeny rozhovory o odchodu vojsk, ale dodal, že definitivní rozhodnutí by měli posoudit i ostatní členové Varšavské smlouvy.¹⁰⁰⁰ Chruščeva a Molotova v jejich návrhu „deklarace + výzva“ podpořili přímo jen Bulganin a Kaganovič. Naopak Šepilov jako ministr zahraničí nesouhlasil se zvláštní výzvou k Maďarům. V tomto názoru ho podpořila Jekatěrina Furceva. Na konci zápisu je už jen záznam Chruščevova rozhodnutí – v první fázi vydat jen jednu deklaraci. Myšlenka zvláštní výzvy k Maďarům, navíc s obsahem, s jakým ji zamýšlel Molotov, byla opuštěna.¹⁰⁰¹

Podle Rainera se Moskva v tomto okamžiku ještě snažila držet představu (kterou získala ze své interpretace Nagyova prohlášení z 28. října), že se situace stabilizuje a maďarští komunisté se udrží u moci, a to i v případě, že by se lidově-demokratický režim změnil na koaliční systém s vedoucí úlohou komunistické strany a Maďarsko setrvalo ve vojenských strukturách Varšavské smlouvy. Tento ústupek dává Rainer do souvislosti s v tomto okamžiku ještě nerozhodnutým mocenským bojem uvnitř sovětského vedení a také se zvýšeným pocitem nejistoty a z toho vyplývající tendencí měnit rozhodnutí rychle a zbrkle.¹⁰⁰² Dne 30. října Liu šao-čchi informoval Chruščeva o čínských názorech na vydanou Deklaraci, které pak vyšly v čínském stranickém tisku 1. listopadu. Důležitý byl především čínský důraz na panča šílu, pět principů mírové koexistence, které se staly základem předchozích čínsko-indických jednání, a nyní se měly rozšířit i na všechny vztahy mezi socialistickými zeměmi.¹⁰⁰³

5.9. Suez

Dne 29. října 1956 v 15:00 místního času zahájily izraelské letecké síly útok na egyptské pozice na Sinaji. Začala operace *Kadeš*. Pozemní síly byly vysazeny na východ od Suezského kanálu nedaleko průsmyku Mítla. Ráno 30. října Francie a Velká Británie vydaly Izraeli a Egyptu ultimátum a podle předem dohodnutého scénáře s Izraelci zahájily operaci *Mušketýr*. Násir na útok odpověděl tím, že nechal potopit všechny lodě, které se v té době nacházely v kanálu, a uzavřel jej pro veškerou lodní dopravu. Saudská Arábie uvalila

⁹⁹⁹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 6-14. Автограф V.N. Malina. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №49). (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 115. s. 457-459.

¹⁰⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰⁰¹ Tamtéž.

¹⁰⁰² RAINER, *Imre Nagy*, s. 126.

¹⁰⁰³ VÁMOS. “Much Listening, Little Speaking.”

embargo na dovoz ropy do Velké Británie a Francie a Sýrie uzavřela ropovody z Iráku do Středomoří.¹⁰⁰⁴ Egyptská armáda začala organizovat proti izraelskému pozemnímu obranu. Tímto od Budapešti vzdáleným útokem se Maďarsko ocitlo na bipolární šachovnici a můžeme říci, že se začala hrát o úroveň vyšší diplomatická hra. Úvahy obyčejného Maďara, s napětím naslouchajícího vysílání Svobodné Evropy, a úvahy prvního tajemníka ÚV KSSS došly k podobnému závěru – o osud Maďarska se nyní již nerozhoduje jen v Budapešti a Moskvě, ale i v Suez.¹⁰⁰⁵

Suezská krize byla výsledkem dlouhodobého napětí na Středním východu. Suezský kanál byl pro Západ důležitým symbolem přítomnosti na Blízkém východě a součástí jeho mezinárodního obchodu, dvě třetiny ropy z Perského zálivu pro Evropu bylo dopravováno přes Suez.¹⁰⁰⁶ Poté, co v srpnu 1956 Násir znárodnil suezský průplav, zvýšily se obavy Západu a především bývalých koloniálních mocností o své ekonomické i mocenské pozice. Chruščev zprvu podporoval mírný postup a snažil se ujistit západní mocnosti o tom, že SSSR nehodlá „...*uchvátit Egypt a suezský kanál*.“ Šepilov tuto politiku na konferenci vzorově plnil, ale poté, co západní mocnosti odmítly sovětskou iniciativu na společné americko-sovětské zprostředkování, Chruščev se rozhodl přitvrdit a více se přiklonit k Násirovi. Šepilov ale údajně ignoroval tuto změnu politiky a opomněl Západ obvinít z „...*loupeže a ničení*“, což Chruščeva údajně rozzuřilo a svého ministra obvinil z neloajality a neposlušnosti.¹⁰⁰⁷

Prezidenta Eisenhowera zastihla operace Mušketýr v nevýhodné pozici. Jak se později ukázalo, Suez se proměnil v jednu z nejhorších krizí atlantického společenství a hluboce narušil britsko-americké vztahy. USA odmítly Velké Británii dodat ropu, zablokovaly britské pokusy získat pomoc Mezinárodního měnového fondu k udržení hodnoty britské libry a pohrozily ukončením ekonomické pomoci Izraeli, pokud se všechny tři útočící státy nestáhnou.¹⁰⁰⁸ Američanům přišla suezská krize dvojnásob nevhod i vzhledem k Maďarsku. Podle tehdejšího viceprezidenta Richarda Nixona „...*nebylo možné, abychom si stěžovali na sovětské jednání v Maďarsku, a zároveň schvalovali britsko-francouzskou akci*.“¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁰⁵ Dokument CNN – Cold War. Díl o roku 1956, kde hovoří jedna z povstalkyň o tom, jak vlastně Anglie a Francie zničily maďarskou revoluci.; viz též A. Ross Johnson, Setting the Record Straight: Role of Radio Free Europe in the Hungarian Revolution of 1956, Working Paper, Version: December 2006. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/happ.OP-3.pdf>.

¹⁰⁰⁶ PAINTER, David S., Oil and the American Century, *The Journal of American History*, June 2012, s. 31.

¹⁰⁰⁷ ZUBOK, *A Failed Empire*, s. 113-114.

¹⁰⁰⁸ PAINTER, *Oil*, s. 31.

¹⁰⁰⁹ BORHI, László, "Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The United States and Hungary in the 1950s", *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 3, s. 67-108.

Eisenhower byl navíc uprostřed předvolební kampaně a musel reflektovat nálady americké veřejnosti namířené proti sovětské intervenci v Maďarsku.

Dne 30. října se sešla Rada bezpečnosti OSN. Spojené státy navrhly rezoluci požadující, aby Izrael stáhl své ozbrojené síly za linii příměří. Proti byly Velká Británie a Francie. Sovětský návrh, podobný tomu americkému, byl zamítnut. Dne 31. října Francie a Velká Británie zahájily letecký útok na cíle v Egyptě a poté se jejich síly vylodily na severním konci kanálu. Vzhledem k tomu, že Rada bezpečnosti se nemohla dohodnout na prosazení příměří, ještě týž den schválila Rezoluci 119, svolávající zvláštní zasedání Valného shromáždění, které by prosadilo příměří. V ranních hodinách 2. listopadu přijalo shromáždění rezoluci 997 (64 pro a 5 proti), požadující okamžité ukončení bojů, stažení všech sil za linii příměří, embargo na dodávky zbraní a otevření Suezského kanálu.

Suezská partie ale pro Sověty ještě neskončila. Chruščev vzpomínal, jak navrhl americkému prezidentovi D. Eisenhowerovi společnou akci proti intervenci a zároveň odeslal nejvyšším představitelům Velké Británie, Francie a Izraele „balistické“ nukleární varování, že „...existují země, které se postaví za Egypt a poskytnou mu pomoc bez toho, aby musely poslat své vlastní vojáky...“. Moskevské vedení se uchýlilo k typickému chruščevovskému „blufu“ a pohrozilo přímým útokem s pomocí jaderných zbraní proti Británii, Francii a Izraeli a také vysláním svých jednotek na pomoc Egyptu. Chruščev pak s uspokojením konstatoval, že ani ne 22 hodin po této hrozbě byla „...agrese zastavena.“ Připisoval si zásluhy za to, že útok proti Egyptu byl odvolán a že se Sovětský svaz stal silou, s níž se na Středním východě muselo počítat.¹⁰¹⁰

Chruščevovo blufování zaúčinkovalo na americkou administrativu a Eisenhowera, jenž se obával eskalace konfliktu a vtažení Sovětského svazu, což by ještě zvýšilo napětí mezi spojenci v NATO. Špionážní lety U-2, které umožňovaly Spojeným státům reálně zhodnotit sovětské vojenské možnosti a tím i realnost Chruščevových hrozeb, byly zahájeny teprve v červenci 1956 a až na přelomu let 1958 a 1959 se ukázalo, že sovětské jaderné arzenály

¹⁰¹⁰ Když Chruščev hovořil 3. listopadu s Titem o situaci na Blízkém východě, byl podle jeho slov prý jugoslávský vůdce velmi znepokojen a obával se o Násirův osud. Podle Mićunoviće se před jugoslávskými představiteli Chruščev holedbal sovětskou vojenskou silou a schopností sovětských raket s dlouhým doletem zasáhnout jakékoliv místo na Zemi. KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 666-667. Mićunović to ovšem považoval spíše za snahu pochlubit se úspěchy sovětské vojenské technologie než za konstatování reálné situace a možností sovětského raketového systému. Žukov měl totiž v říjnu 1956 Mićunovićovi údajně sdělit, že Sovětský svaz bude potřebovat nejméně jeden rok, aby byl takový typ raket provozuschopný. MIĆUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 163.

byly menší, než Moskva veřejně deklarovala.¹⁰¹¹ Chruščev v roce 1956 neměl dostatečný vojenský potenciál na jaderný útok na Londýn, Paříž či Tel Aviv, což ale nebylo vůbec jasné. To, že Velká Británie, Francie a Izrael se po sovětském ultimátu stáhly, Chruščeva přesvědčilo, že jeho jaderná hrozba zaúčinkovala a posílila jeho přesvědčení, že s jadernou hrozbou bude moci operovat i v dalších zahraničněpolitických otázkách – například v Berlíně nebo později na Kubě. Ve skutečnosti to ale byl spíše tlak americké administrativy a hrozby prezidenta Eisenhowera, že zastaví svým západním spojencům finanční pomoc, jež přiměly Velkou Británii a Francii ke ukončení vojenských operací.¹⁰¹²

Důležité ovšem bylo, že sovětské vedení v čele s Chruščevem začalo vnímat maďarské události ve velmocenské rovině. Pokud by Sovětský svaz v Maďarsku nezasáhl a zůstal by na pozici „nevměšování“, vytvořil by tak podmínky pro vznik reakční vlády, jež by mohla zavést Maďarsko do NATO. Jak později uvedl, začal mnohem intenzivněji cítit, že jeho rozhodnutí byly více než dříve bedlivě sledovány, jak říkal, „...*přáteli i nepřáteli*“. Pokud by kontrarevoluce v Maďarsku zvítězila, mohli by si nepřátelé říci, že SSSR nemá dostatek síly, a pokud ji má, nedokáže ji použít. V obou případech by to pro sovětskou moc nebylo lichotivé vysvědčení. Podobně i útok Francie a Velké Británie na Suez chápal Chruščev v úzké spojitosti s Maďarskem. Ztráta Egypta i Maďarska zároveň by byla pro SSSR těžkou ranou.¹⁰¹³

Přitom sám Chruščev ve svých pamětech později jakékoliv myšlenky na obchod „Suez za Budapešť“ odmítal a rozčiloval se nad licoměrností „imperialistických“ diplomatů. Vzhledem k většímu odstupu od dané události to však činí dojem nechtěné projekce vlastních záměrů a myšlenek na svého protivníka: „*Někteří britští a francouzští diplomaté druhého řádu komunikovali se svými sovětskými protějšky takto – rozumíme vašim těžkostem, která vám vyvstaly v Polsku a Maďarsku. A my máme teď těžkosti v Egyptě. Pojdme se potichu dohodnout. Použijte si, jaké chcete prostředky, abyste se zbavily vašich těžkostí, ale nezasahujte do našich záležitostí. Vidíte, jak imperialisté chtěli zneužít tyto události /v Maďarsku – pozn. aut./, aby nám zabránili bránit egyptský lid proti kolonialistům? Ale my jsme si s těmito těžkostmi rychle poradili a rozvázali si ruce.*“¹⁰¹⁴

¹⁰¹¹ GADDIS, John Lewis, *We now know: rethinking Cold War history*, Oxford: Clarendon Press 1997, s. 245-246.

¹⁰¹² HOLLOWAY, David, *Nuclear weapons and the escalation of the Cold War 1945-1962*, in: LEFFLER, Melvyn P., WESTAD, Odd Arne (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*, Cambridge University Press 2010, s. 390-391.

¹⁰¹³ *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹⁰¹⁴ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 666-667.

Jak velkou váhu mělo dění na Středním východu při změně sovětského stanoviska ohledně intervence proti Maďarsku? Sovětské vedení se o trojintervenci proti Egyptu dozvědělo ze svých zpravodajských zdrojů již 28. října.¹⁰¹⁵ Maďarské události získaly bipolární rozměr, což Kremlu značně zjednodušilo rozhodování.¹⁰¹⁶ Ač obě krize měly rozdílné kořeny a průběh, navzájem se ovlivňovaly.¹⁰¹⁷ Přímý vliv dění v Suezsku na sovětské rozhodování vidí Wanner – na zasedání politbyra 30. října převažoval spíše názor, aby se maďarská krize řešila nevojenskou cestou, o den později se již většinový názor kvůli anglo-francouzsko-izraelské intervenci změnil.¹⁰¹⁸ Podobně i podle Kramera klíčovou roli hrála právě suezská krize, naopak přítomnost čínské delegace „...neměla žádný rozeznatelný efekt na sovětské rozhodování“.¹⁰¹⁹

Lapidárně tento vztah vyjádřil Chruščev 31. října: „*Strana nás nepochopí. K Egyptu jim /Západu – pozn. aut./ přidáme i Maďarsko*“, což mohlo implikovat, že kdyby byl na mezinárodní scéně klid, dalo by se k Maďarsku přistupovat s větší benevolencí a s ochotou k dalším jednáním.¹⁰²⁰ Druhého listopadu opakoval v Brioni Chruščev J. B. Titovi, že britsko-francouzský tlak na Egypt „*vytvořil příznivou situaci pro další zásah sovětských vojsk /.../ jsou tam uvázáni a my můžeme udeřit*“.¹⁰²¹ Podle Kecské změnu sovětského postoje z 31. října suezská krize hlavní obrat v rozhodování politbyra nezpůsobila. Invaze by proběhla tak jako tak, neboť vývoj událostí překročil Sověty tolerovatelnou mez a podle nich hrozil kolaps státu. Suez pouze usnadnil sovětskou pozici na mezinárodní scéně a odlehčil ji od očekávaného diplomatického tlaku.¹⁰²² Intervence proti Maďarsku byla již v plném proudu, když SSSR odvolal v reakci na americké ultimátum útok proti anglo-francouzskému kontingentu.¹⁰²³

¹⁰¹⁵ “The English and the French have started to stir up trouble in Egypt. Let us not get in company with them.” in: KECSKÉS, Gusztáv, *The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution*, *East European Quarterly*, Vol. XXXV, 2001, No. 1, s. 47-58. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.coldwar.hu/html/en/publications/kecskes_suez.html.

¹⁰¹⁶ Zajímavé je, že do diskusí stále více vstupovali představitelé vojenských a bezpečnostních složek. Mikojanovy zprávy doplňovali například šéf KGB Ivan Serov, v diskusi v politbyru zazněl i názor náměstka ministra obrany Malinina, jedním z důležitých zdrojů informací se stal ministr obrany Georgij Žukov.

¹⁰¹⁷ KECSKÉS, *The Suez Crisis*, s. 47.

¹⁰¹⁸ WANNER, Jan, *Ve stínu studené války. Střední východ v letech Eisenhowerovy doktriny 1956–1960*, Lidové noviny, 2011, s. 51.

¹⁰¹⁹ KRAMER, *New Evidence*, s. 94.

¹⁰²⁰ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 6-14. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №49). (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 115, s. 457-459.

¹⁰²¹ WANNER, *Ve stínu studené války*, s. 51.

¹⁰²² KECSKÉS, *The Suez Crisis*, s. 47.

¹⁰²³ MASTNY, *Soviet foreign policy*, s. 321. Též РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 73. Л. 1-2. Подлинник. № 85 Протокол № 52 от 5 ноября. 85.0. Постановление Президиума ЦК КПСС «Об оказании помощи Египту». Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 480481.

Na rozdíl od Kecskése Rainer klade důraz na to, že v období mezi 30. a 31. říjnem Chruščev citlivě sledoval úspěchy izraelsko-britsko-francouzského útoku a tím i oslabení pozice SSSR na Středním východě. „*Pokud se stáhneme z Maďarska, jen tím povzbudíme imperialisty. Vyloží si to jako slabost a přejdou do ofenzívy. Vedle Egypta jim dáme ještě Maďarsko.*“ K tomu ještě Rainer zdůrazňuje, že odchod z východní Evropy za daných okolností podpořilo stalinisty v jejich tvrdém postoji vůči východní Evropě. Chruščev: „*Ukázali bychom slabost naší pozice. Naše strana by nám pak již nerozuměla.*“ K situaci v Maďarsku ještě dodal: „*Byli jsme vstřícní, ale pořád zde není žádná vláda.*“¹⁰²⁴

5.10. Změna pozic

Po přijetí Deklarace Chruščeva podle jeho vlastních slov přepadly pochyby – dokáže se maďarská dělnická třída sama ubránit kontrarevoluci a porazit ji? Celodenní jednání nejprve podle Chruščeva skončilo rozhodnutím vojenskou sílu nepoužít. Ráno podle svých slov dorazil domů a uvažoval o tom, jak situaci v Budapešti řešit. Dohodnuté řešení nepovažoval ani za definitivní, ani ideální. Stále se podle svých slov obával možného vítězství „kontrarevoluce“ a ztráty Maďarska ve prospěch Západu a NATO.¹⁰²⁵

V těchto okamžicích se sovětské vedení nacházelo ve stavu názorového „znejistění“. Nejenže váhalo samotné politbyro, ale každý názorový obrat sdělovalo ihned přítomnému čínskému emisarovi Liuovi, jenž vše obratem konzultoval po telefonu s Maem. S ohledem na pozdější vývoj sovětsko-čínských vztahů a především napjatých osobních vztahů mezi Chruščevem a Maem si posledně jmenovaný tuto „hru“ užíval a pravděpodobně záměrně neprezentoval jasný názor – nepřiklonil se definitivně k žádnému kategorickému názoru a evidentně chtěl nechat rozhodnutí na Kremlu (aby ho pak mohl efektivně zkritizovat, ať by bylo jakékoliv).

Na druhou stranu ovšem nesmíme přehánět důraz na Maovu mazanost. I čínskou stranu zahrnala situace v Maďarsku do pasti. Až do 30. října mohl Mao prostřednictvím svých emisarů tlačit na Moskvu, demonstrovat sebevědomý, v některých formulacích až nezastřeně arogantní postoj vůči ní a tlačit ji k veřejným prohlášením o nutnosti nezasahovat do vnitřních záležitostí ostatních států. Mohlo to mít ale přesně opačný, pro socialistický tábor ještě závažnější efekt – tyto země si prostě zvolí nekomunistickou a nesocialistickou cestu. A to byl problém, jehož důsledky mohly jít na vrub i příliš velkého tlaku Číny na Moskvu.

¹⁰²⁴ RAINER, Imre Nagy, s. 126-127.

¹⁰²⁵ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*. s. 650-651.

Otázkou také je, do jaké míry považoval Mao mírové a rovnoprávnější řešení za skutečně reálný lék na maďarskou krizi a do jaké míry pouze jako záminku k výhodnějšímu vymezení mantinelů sovětsko-čínského vztahu. A v případě vojenské intervence – co se v případě Polska mohlo jevit jako vojenská projekce „velmocenského šovinismu“, nyní vypadalo jako jediná možnost, jak udržet Maďarsko v táboře socialismu.¹⁰²⁶

Podobně jako sovětští vůdci se ale i jejich čínští kolegové svého názorového „znejistění“ postupně zbavovali a během 30. října si „vyjasňovali“ svou pozici a stále více se klonili k názoru, že události v Maďarsku směřují k restauraci kapitalismu a jedná se vlastně o čistý imperialistický pokus o převrat. K této změně přispěl částečně Mikojanův telegram z 30. října, jenž dal Chruščev čínské delegaci k dispozici. Číňané tak získali aktuální zprávu o situaci v Maďarsku, neboť víme, že Liu s Tengem neměli v Moskvě příliš vlastních informací o tom, co se děje v Budapešti a byli odkázáni na sovětské zdroje. Hlavní sdělení znělo – situace se v Budapešti i v celé zemi zhoršuje a Nagy nemá vládu pevně v rukou. Starý bezpečnostní aparát se dostával pod stále větší tlak povstaleckých jednotek. Kolaboval systém jedné strany, počet povstaleckých skupin rostl a armáda zůstávala pasivní.¹⁰²⁷ Odpoledne 30. října Mao obdržel od čínského velvyslance v Budapešti zprávy o tom, že ve městě jsou lynčováni příslušníci politické policie (pravděpodobně šlo o obléhání městského stranického ústředí na náměstí Köztársaság) a „...ztratil trpělivost.“¹⁰²⁸ Během 29. a 30. října také získal několik zpráv od čínského dopisovatele deníku *Žen min ž'bao*, podle nichž se reakční síly pokusily ve spojení s imperialisty svrhnout maďarskou vládu.¹⁰²⁹ Mao si uvědomil – a v tomto smyslu změnil svoji komunikaci směrem k Moskvě, že Maďarsko není Polsko, obě krize se liší a je nutno je také řešit odlišnými postupy a prostředky.¹⁰³⁰

Nová situace si vyžadovala nové instrukce od čínského vedení, které zasedalo kontinuálně od 29. do 31. října.¹⁰³¹ Jakkoliv mohlo čínské vedení nejprve s vývojem událostí v Polsku a Maďarsku sympatizovat a doufat, že ústupky, které Moskva byla nucena dělat, omezí vliv Moskvy ve prospěch Pekingu, vydržely tyto „sympatie“ jen krátce. Dne 30. října čínské politbyro přijalo usnesení, podle něhož události v Polsku bylo možné charakterizovat pouze jako antisovětské, ty maďarské bylo již nutné považovat za antikomunistické.¹⁰³²

¹⁰²⁶ CHEN, *Mao's China*, s. 155.

¹⁰²⁷ Tamtéž, s. 156.

¹⁰²⁸ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 181.

¹⁰²⁹ CHEN, *Mao's China*, s. 155.

¹⁰³⁰ Tamtéž.

¹⁰³¹ Tamtéž, s. 156.

¹⁰³² BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 488-489.

Na základě toho byli Liu s Tengem instruováni, aby se ihned setkali se sovětským vedením a sdělili mu, že čínské vedení je proti stažení vojsk z Maďarska, nicméně nepožadovali po Kremlu přímou intervenci – tomu se Mao vyhnul svou typicky dvojsmyslnou radou, aby se k takové akci přikročilo, až se reakční elementy plně odhalí a „demaskují“ a lidé si je budou moci „...jasněji prohlédnout.“¹⁰³³ Mao tedy otevřeně nepožadoval intervenci, ale na rozdíl od polské krize již nehrozil, že se v případě sovětského použití síly postaví na stranu Maďarska. Přesto nepřestával Sověty kritizovat za to, že v Polsku hned sáhli po vojenském řešení, aniž to bylo potřeba, a naopak v Maďarsku svá vojska stáhli. Události v Maďarsku ale již jednoznačně považoval za „antisocialistické“, což pak Liu tlumočil sovětské straně.¹⁰³⁴ Deník Žen-min Ž'bao ostře útočil na maďarské povstání jako na „konspiraci několika kontrarevolucionářů“, snažících se obnovit kapitalismus a ohrozit jednotu socialistických stran.¹⁰³⁵

Toto stanovisko Liu tlumočil Chruščevovi. Je důležité si uvědomit, že tyto názorové posuny, později formulované, schvalované a komunikované druhé straně, probíhaly v období (které můžeme počítat na hodiny, maximálně desítky hodin), během něhož se realizovaly a prováděly příkazy, vyplývající z předchozích, často opačných rozhodnutí. V okamžiku, kdy se sovětské vedení rozhodlo pro stažení vojsk a řešení krize pomocí nevojenských prostředků, se Číňané, alespoň podle své verze, rozhodli opačně. V intencích nové Maovy instrukce Teng nabádal sovětské vedení, aby nedopustili, aby moc přešla do rukou nepřítele. Radil, aby se sovětské jednotky vrátily na své předchozí pozice a byly maximálně nápomocné maďarským komunistům v jejich snaze o obnovení kontroly a pořádku. Měla být vynaložena veškerá podpora maďarským komunistům, aby opět získali moc a vytvořili základnu pro novou stranu. Měla být také obnovena kontrola nad ozbrojenými složkami a policií a státní správou. Klíčovou roli v tom měly hrát sovětské ozbrojené složky.¹⁰³⁶ Sovětský svaz musel podle Tenga demonstrovat proletářský internacionalismus.¹⁰³⁷ Liu dále zdůraznil, že stáhnout vojska by v této situaci byl „historický zločin.“¹⁰³⁸

Liu, vědom si určité chaotičnosti v čínských postojích, se údajně snažil čínskou změnu pozic zlehčit, když prohlásil, že „*Včera jsme vám radili, abyste jednotky stáhli z Budapešti, a*

¹⁰³³ CHEN, *Mao's China*, s. 157. SHEN. *Mao and the 1956*. s. 30.

¹⁰³⁴ VAMOS. “Much Listening, Little Speaking.”

¹⁰³⁵ Tamtéž. s. 133.

¹⁰³⁶ CHEN, *Mao's China*, s. 157.

¹⁰³⁷ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 181.

¹⁰³⁸ CHEN, *Mao's China*, s. 157.

vy jste byli proti, a dnes vám radíme, abyste se otázkou o stažení vojsk raději nezabývali.“¹⁰³⁹ Tato nová instrukce zazněla z čínských úst na zasedání sovětského politbyra večer 30. října. Jak ale uvedl Liu ve své pozdější zprávě, Sověti v tuto chvíli ještě nebyli rozhodnuti a trvali a svém stanovisku z 30. října.¹⁰⁴⁰ Chruščev se cítil v neisté pozici a domníval se, že by návrat sovětských vojsk znamenal fakticky okupaci Maďarska. Sovětská strana se ještě na intervenci „necítila“ a Číňané na ně ještě nenaléhali.¹⁰⁴¹

Večer po zasedání politbyra 30. října velvyslanec Judin informoval Moskvu o svých rozhovorech s čínskými vysokými funkcionáři, jež měli řadu otázek, například kdo je Nagy a zda Maďarsko opustí socialistický tábor. Váhání a nerozhodnost tváří tvář čínské delegaci nemohly být pro Chruščeva ani lehké, ani povzbuzující. Místo aby před Pekingem demonstroval rozhodnost, vypadalo to, že se Chruščev rozhoduje podle toho, co mu Číňané radí.¹⁰⁴² Celou noc z 30. na 31. října se proto v sovětském vedení zvažovaly varianty a nakonec bylo rozhodnuto o důležité změně pozice – vojska z Maďarska stažena nebudou a Sovětský svaz se ujme aktivní role při „...obnovení pořádku.“¹⁰⁴³ Žukov měl vypracovat jednotný vojenský plán.¹⁰⁴⁴ Šepilov, Furcevová, Brežněv a Pospělov byli pověřeni propagandistickou přípravou a měli dohlížet na vypracování dokumentů, s nimiž pak operovalo Kádárovo vedení po 4. listopadu.¹⁰⁴⁵

S okupací souhlasili Serov, Koněv a Žukov, který volal po odzbrojení kontrarevoluce a vyčištění Maďarska od „všech šmejdu.“ U Žukova byla v sázce čest armády, která si jednoduše nevěděla rady s nepřehlednou situací a nedokázala porazit povstalce úspěšně používající guerillovou taktiku. Žukova iritovala sovětská vojenská bezmocnost, na kterou nebyl tento hrdina Druhé světové války zvyklý a povstalce zlostně označil za „šmejdy“. Vůbec se mu nelíbila představa povstalců se samopaly a zápalnými lahvemi, jak drží v šachu několik sovětských divizí, svázaných navíc politickými instrukcemi nepoužívat těžké dělostřelectvo či leteckou podporu.

¹⁰³⁹ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 181.

¹⁰⁴⁰ CHEN, *Mao's China*, s. 157.

¹⁰⁴¹ VAMOS, „Much Listening, Little Speaking.”

¹⁰⁴² PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 182.

¹⁰⁴³ Tamtéž.

¹⁰⁴⁴ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 69. Л. 3, 13. Из протокола N. 49, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 41, 42. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 15. Постановление Президиума ЦК КПСС «О положении в Венгрии». (31.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 126, s. 484-485.

¹⁰⁴⁵ Například *Výzva Maďarské revoluční dělnicko-rolnické vlády k maďarskému národu; Příkaz č. 1 hlavního velitele spojených ozbrojených sil členů Varšavské smlouvy maršála I.S. Koněva nebo Výzva velení sovětských vojsk v Maďarsku „K maďarskému národu! Maďarům – vojákům a důstojníkům.*

Chruščev vysvětloval své revidované rozhodnutí na zasedání prezidia 31. října hlavně tím, že Sovětskému svazu jako světové velmoci hrozí ztráta prestiže. Před ostatními ale podle svých slov stanovisko ani příliš neobhajoval, spíše zdůrazňoval důsledky neintervence a toho, že by kontrarevoluce mohla konsolidovat své zisky a upevnit svoji pozici. Nagy podle něj již nehovořil za komunisty, ale jen za sebe, a do jeho blízkosti se dostali už i otevřeně socialismu nepřátelští emigranti. Po dlouhé diskusi se podle Chruščeva politbyro rozhodlo použít sovětská vojska a poskytnout „...*pomocnou ruku maďarské dělnické třídě*.“¹⁰⁴⁶ Naplno se již také projevil efekt Suez a mezinárodního pozdvižení, které maďarské povstání u světové veřejnosti stále intenzivněji vyvolávalo. Podle Bulganina se „...*mezinárodní situace se změnila. Jestliže nepřijmeme opatření, tak Maďarsko ztratíme*.“

Začínalo fungovat ideologické schéma o vzájemném propojení mezinárodních událostí. Západní útok na Egypt byl chápán jako součást širší západní ofenzivy proti socialistickému táboru, v němž právě Maďarsko mělo představovat v daném okamžiku nejslabší článek. Změnila se optika, skrze níž se Kreml díval na dění v Maďarsku. Čínané byli stejného názoru, neboť se podle Bulganina vyjádřili „...*abychom svá vojska nestahovali. Objektivně se jedná o ostře reakční hnutí*.“ I ostatní byli podobného názoru – vše vyjádřeno již v tradičních schématech ideologie a třídního boje, v němž nastupují buržoazie¹⁰⁴⁷ a reakce,¹⁰⁴⁸ rozpadá se komunistická strana,¹⁰⁴⁹ což je v souladu s dlouhodobě připravovaným plánem antisovětského kontrarevolučního puče.¹⁰⁵⁰ Nagyje již Kreml odepsal, neboť se podle něj ocitl „na druhé straně“, byť ho ještě považoval spíše za slabého politika, než za vědomého kontrarevolucionáře. Suslov se domníval, že Nagy sice povstání neorganizoval, ale jeho jméno kontrarevoluce využila a zneužila. Naopak Serov se domníval, že Nagy je napojen přímo na povstalec.¹⁰⁵¹

Na zasedání 31. října je také znát evidentní Molotovova úleva, že se ruší závěry, na kterých se shodli předchozí den. Pro bývalého ministra zahraničí muselo být vnitřně složité souhlasit s tak dalekosáhlými, byť deklarativními, ústupky na poli zahraniční politiky.¹⁰⁵² Na

¹⁰⁴⁶ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 650-651.

¹⁰⁴⁷ Suslov: „...*nebezpečí návratu buržoazie kulminuje*...“.

¹⁰⁴⁸ Koněv: „*Panuje anarchie, reakce jedná*.“; Kaganovič: „*Reakční síly nastupují a my nenastupujeme*.“

¹⁰⁴⁹ Suslov: „*Události se vyvíjejí živelně, ale bez kontroly strany. Uvnitř MSP panuje rozkol – vnitrostranický boj se dostal na ulici*.“; Kaganovič: „*Strana neexistuje*.“

¹⁰⁵⁰ Serov: „...*vystoupení byla pečlivě připravena*.“

¹⁰⁵¹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 19-22. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №50) (1.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 132. s. 494-497.

¹⁰⁵² Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту VI протокола №49). (31.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 125. s. 479.

jeho stranu se připojili Žukov, Vorošilov a Bulganin. Nesouhlasil jen Saburov, podle něhož vojenská akce „...ospravedlní NATO.“

Naopak jediný Mikojan, jenž se právě vrátil z Budapešti, byl stále proti intervenci. Byl ale v menšině, což mu ostatní dávali jasně najevo, jako například Žukov: „*Není důvod, abychom přehodnocovali rozhodnutí z 31. října 1956. Nesouhlasím se soudruhem Mikojanem, že je třeba podpořit současnou vládu.*“ Mikojana ale nebylo lehké přesvědčit. Podle Chruščevových vzpomínek se s navrátilivším se Mikojanem setkal ještě před odjezdem do Brestu na setkání s Poláky. Když se Mikojan dozvěděl o přijatém rozhodnutí, protestoval v obavě, že to podkope reputaci sovětské vlády a komunistické strany. Nechtěl se vzdát a podle Chruščeva žádal, aby se svolalo nové zasedání politbyra. Chruščev odmítl s tím, že se již nedá nic dělat. Na to údajně Mikojan reagoval tím, že on nemůže nést důsledky tohoto činu a že si dokonce něco udělá na protest proti tomuto rozhodnutí. Na to mu měl Chruščev odpovědět: „*To by byla velká hloupost.*“¹⁰⁵³ Mikojan odmítl vojenské řešení s tím, že síla v tomto momentu příliš nepomůže. Stále počítal s jednáním o odchodu vojsk. Pro Nagye a nově vytvořenou maďarskou administrativu požadoval 10 až 15 dnů, než se situace stabilizuje a zlepší. Po uplynutí lhůty a nezlepši-li se situace, pak teprve navrhoval jednat.

Suslov otevřeně svému kolegovi z mise oponoval. Argumentoval hrozbou obnovení moci buržoazie a rozkolem uvnitř strany a vojenskou okupaci považoval za jedinou možnost jak podpořit Moskvě věrnou vládu. Mikojan také reagoval na propojování maďarské krize s anglicko-francouzsko-izraelskou invazí proti Egyptu. Je otázkou, nakolik byl informován v Budapešti o dění v Egyptě, každopádně souhlasil s ostatními, že pokud se Maďarsko stane základnou imperialismu – „...*pak se není o čem bavit.*“ Ale trval na tom, že v současné situaci je třeba zachovat chladnou hlavu a s intervencí počkat (svoji lhůtu z 10–15 dní snížil na 3) do doby, než vzniknou akceschopné prokomunistické sověty.¹⁰⁵⁴

Rozhodnout o intervenci ale pro sovětské vedení znamenalo převzít odpovědnost i za následnou politickou konsolidaci a ekonomickou stabilizaci Maďarska. Chruščev s podporou Žukova, Bulganina, Molotova, Kaganoviče, Vorošilova a Saburova navrhl vytvořit nové mocenské centrum, tzv. Prozatímní revoluční vládu, v jejímž čele měl být nejprve Kádár, pak se ale Chruščev rozhodl pro Ference Münnicha. V zápisu z 31. října jsou zaznamenány názory tří nedobrovolných maďarských emigrantů – Rákosiho, Geró a Hegedúse. Všichni tři navrhovali za nového maďarského premiéra Ference Münnicha. Bylo jasné, že žádný z nich

¹⁰⁵³ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 659-660.

¹⁰⁵⁴ Tamtéž.

nemůže pomýšlet na politický návrat. Představa Rákosiho či Geróho, jak přijíždí na sovětských tancích vítězně zpátky do Maďarska, byla nepřijatelná i pro stoupence tvrdé linie.

Rákosi později vzpomínal, že ho večer 30. října pozvali na zasedání politbyra. Chruščev měl prohlásit, že v zemi již neexistuje fungující vláda a je třeba tuto situaci řešit. Padl návrh sestavit protivládu, jež by se obrátila na Sovětský svaz a s jeho pomocí by „...porazila kontrarevoluci“. Podle Rákosiho se podařilo přesvědčit i ostatní členy sovětského vedení a Chruščev si byl jistý i tím, že ani s Jugoslávií „...nebudou problémy“ a Tito takovou akci schválí. Nejen Rákosiho, ale také Geróho, Hegedúse a Kovácse měla sovětská strana požádat o radu v otázce složení protivlády. Rákosi dokonce uvádí, že měli být – s Chruščevovým souhlasem – ihned vysláni do Maďarska a pomoci s jejím konstituováním. Ovšem kromě Rákosiho samotného, jehož přes jeho snahu o politický comeback Sověti přesvědčili, aby zůstal v Moskvě. Sám měl uznat, že by jeho angažmá situaci nijak neulehčilo. Rákosi potvrdil, že na závěrečné redakci Provolání nové vlády se podíleli Hegedús a Geró.

Co se týče personálního složení, podle Rákosiho museli brát v úvahu „specifické podmínky“, což znamenalo, že Rákosi, jenž zde hovoří v plurálu, a tak není jasné, zda se těchto debat zúčastnil například Chruščev, musel slevit ze svých ideologických hledisek a více brát ohled na to, jakou reakci vyvolá ten který kandidát mezi „kontrarevolucionáři“. Například Münnich přednesl smuteční projev na politicky bedlivě sledovaném a emočně velmi vypjatém ceremoniálu znovupohřbení ostatků Lászlóa Rajka a dalších komunistů popravených během 50. let, a tak, jak vzpomínal Rákosi, „...kontrarevolucionáři o něm nemohli říct, že by byl rákosista.“ Dalším motivem, který mohl Münnichovi – od 27. října ministři vnitra v Nagyově vládě, umést cestu k premiérství, byl jeho nekonfliktní vztah s Nagyem, s nímž ho mělo pojít určité přátelství a vzájemná důvěra a také Nagyovo přesvědčení, že Münnich byl právě Rákosim upozadován a odstavován od moci.¹⁰⁵⁵ Rákosi také uvažoval, že by Münnich mohl být přijatelnější pro Tita, neboť v Bělehradě sloužil jako velvyslanec, byť pouhý měsíc.¹⁰⁵⁶ Tady se ale Rákosi mýlil – Tito později při jednáních s Chruščevem spíše preferoval Kádára.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁵ Je třeba připomenout, že Rákosi zde popisuje situaci kolem 30. října, kdy ještě Moskva nad Nagyem nezlomila hůl a nenazývala ho otevřeně kontrarevolucionářem.

¹⁰⁵⁶ Münnich vystřídal během své diplomatické kariéry posty ve Finsku (1949–50), Bulharsku (1950–54), Sovětském svazu (1954–1956) a Jugoslávii (8.8. –15.10. 1956). [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/history_of_56/szerviz/kislex/biograf/Münnich.htm.

¹⁰⁵⁷ ИПРФ. Ф. 3. Оп. 83. Д. 112 Л. 2571-2573. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 482-483. Rákosiho vzpomínky je ovšem třeba brát s určitou rezervou. Staví se v nich do role „zachránce“, jemuž vývoj v Maďarsku po jeho nuceného odchodu dal za pravdu –

Vzhledem k překotnému vývoji událostí Chruščev při formování nového politického vedení neměl k dispozici žádného z uvažovaných kandidátů – Kádár, Münnich, Antál Apró i Károly Kiss byli ještě v Budapešti a dokonce byli součástí rozhodovacích struktur, které Moskva vinila ze současné situace v Maďarsku a chtěla proti nim zakročit. Pravděpodobně v tomto okamžiku ani Kádár, ani Apró nevěděli, že byli vybráni do nové protivlády. Další z perspektivních kandidátů, ministr zahraničí Imre Horváth, byl v tu dobu na cestě na zasedání OSN, ale hned druhý den se „...za asistence sovětských diplomatů“ dostavil do Moskvy.

Chruščevova prointervenci formulace vycházela z předpokladu, že akceschopná vláda již vlastně v Maďarsku neexistuje.¹⁰⁵⁸ Sověti potřebovali stabilní mocenské centrum, které by mohli kontrolovat a které by přijalo pod sovětským vojenským ochranným křídlem represivní opatření proti povstalcům. V prvé řadě to znamenalo nechat Sovětům volnou ruku v použití těžké techniky při pouličních operacích proti centrům odporu, dále zorganizování jednotek tajné policie a orgánů státní moci v Budapešti i v ostatních městech, jak to požadoval Molotov.¹⁰⁵⁹ Ideálním řešením pro Moskvu bylo, kdyby se podařilo získat alespoň tichou podporu Nagye nebo ho v případě jeho souhlasu kooptovat do nové vlády.¹⁰⁶⁰

Když se čínská delegace připravovala na odlet, zavolali jim z Kremlu, aby se na letiště dostavili o hodinu dříve.¹⁰⁶¹ Po konzultaci s velitelem vojsk Varšavské smlouvy maršálem Koněvem se Chruščev a ostatní vypravili na letiště, aby informovali odlétající Číňany o změně stanoviska – po celodenním jednání se rozhodli použít vojenskou sílu pro potlačení „reakčních sil“, a pomoci tak maďarskému lidu bránit socialismus.¹⁰⁶² Podle Chruščevových vzpomínek čínským partnerům sdělil, že Maďarsko „nedají“, sovětská vojska zůstanou a porazí kontrarevoluci. Liu s tímto novým sovětským postojem vyjádřil souhlas, když tlumočil Maův názor, že Maďarsko nesmí být za žádných okolností „vydáno“, jinak by to byla velká

lidovědemokratický systém zkolaboval. V jeho podání téměř bezradný Chruščev povolal, aby mu maďarskou krizi pomohl řešit.

¹⁰⁵⁸ Narážel tak na fakt, že 30. října v půl třetí odpoledne v rozhlase zaznělo Nagyovo prohlášení, že se v Maďarsku ruší systém jedné strany a tím vzniká prostor pro vznik vícestranické struktury podle poválečného vzoru). Tzv. třetí vláda I. Nagye byla tvořena temito lidmi: premiér a ministr zahraničí Imre Nagy, státní ministři – Z. Tildy, Anna Kéthlyová, G. Kelemen, J. Fischer, I. Szabó, I. Bibó a F. Farkas. Jediní odborní ministři byli P. Malétér (ministr obrany) a B. Kovács jako ministr zemědělství. Tabulka *Die ungarischen Regierungen während des Volksaufstandes*, in: GOSZTONYI, *Der Ungarische Volksaufstand*.

¹⁰⁵⁹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 6-14. Автограф V.N. Malina. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола №49). (30.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 115. s. 457-459.

¹⁰⁶⁰ Tamtéž.

¹⁰⁶¹ CHEN, *Mao's China*, s. 157. Též PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 182.

¹⁰⁶² CHEN, *Mao's China*, s. 157. KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 650-651.

ztráta pro socialistický tábor. Podle jiné Chruščevovy vzpomínky Liu jen řekl, že pokud by se v Pekingu rozhodli jinak, dají Moskvě vědět.¹⁰⁶³

Důležitá byla Chruščevova poznámka, že v momentě, kdy jim toto Číňané tlumočili, již o intervenci sovětské politbyro rozhodlo a Žukov již pracoval na vojenském řešení. Chruščev to patrně zdůraznil proto, aby bylo jasné, že svoji politiku nezměnili na čínský popud, ale bylo to vlastní rozhodnutí sovětského vedení, které ale bylo v souladu s tím čínským.¹⁰⁶⁴ Podobně i ve svých pamětech cestu k rozhodnutí intervenovat vykládal tak, aby rozhodujícím hybatelem učinil sebe, popřípadně sovětské vedení.¹⁰⁶⁵

5.11. Před intervencí

Když se čínská delegace vrátila 1. listopadu do Pekingu, její členové se ihned setkali s Maem a dalšími členy čínského vedení.¹⁰⁶⁶ Potvrdili mu, že sovětský velmocenský šovinismus zůstal ve vztazích k východoevropským satelitům hluboce zakořeněn a vyvolává u dotčených zemí silnou nevraživost. Podobně je ale zakořeněn i nacionalismus jednotlivých států a v současné době zažívá svou renesanci, doplňovali Teng s Liem – jednotlivé národní a stranické reprezentace mají tendenci přeceňovat úlohu svých států a podceňují internacionalismus.¹⁰⁶⁷ Podle Chena zanechaly poslední události v čínském vedení přesvědčení, že to byl právě Peking, kdo hrál klíčovou roli v moskevském rozhodnutí intervenovat v Maďarsku.¹⁰⁶⁸ Role Číny v rámci mezinárodního komunistického hnutí posílila, což čínskému vedení dodalo sebevědomí.¹⁰⁶⁹

Při analýze příčin krize Liu zdůrazňoval, že se sovětský velmocenský šovinismus střetl s tradičně zakořeněným nacionalismem některých východoevropských zemí.¹⁰⁷⁰ Teng zase popisoval, jak si mu polští soudruzi expresivně stěžovali na příkoří ze strany Moskvy stejným

¹⁰⁶³ Tamtéž.

¹⁰⁶⁴ Chruščev také připustil, že během „maďarského týdne“ došlo mezi sovětskými a čínskými zástupci k řadě nedorozumění a změn směrů politiky – jeden čínský názor Sověti nejprve odmítli, pak jej přijali, a to už Číňané měli jiný názor. Chruščev je ale přičítal spíše komplikovanému způsobu komunikace a také tomu, že čínská delegace musela své postoje konzultovat s Pekingem. Z Chruščevova projevu je také patrné, že se pokoušel sebe i své kolegy omluvit z podle něj zbrklého přijetí Deklarace vlády SSSR publikované 30. října, v níž se hovořilo o principech dalšího rozvoje a posilování spolupráce a kooperace a která mohla implikovat i odchod sovětských vojsk z Maďarska. Chruščev přiznal, že si nebyli jisti, jak a kdy by k tomu mělo dojít, a nebylo to jejich vnitřní přesvědčení. in: *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹⁰⁶⁵ KHRUSHCHEV. *Memoirs of Nikita Khrushchev*. s. 650-651.

¹⁰⁶⁶ Tamtéž, s. 158.

¹⁰⁶⁷ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 182.

¹⁰⁶⁸ CHEN, *Mao's China*, s. 157.

¹⁰⁶⁹ Tamtéž, s. 158.

¹⁰⁷⁰ Tamtéž.

způsobem, jako si „...*chudí čínští rolníci stěžovali na statkáře*...“. Podotkl, že si i Moskva uvědomila, že dosavadní způsob velmocenské politiky směrem k ostatním zemím je neproduktivní a je třeba ho změnit.¹⁰⁷¹

Sovětská i čínská strana interpretovaly své postoje během polské i maďarské krize odlišně a tyto interpretace se v kontextu vzájemného soupeření o hegemonii nad socialistickým táborem staly důležitými třecími plochami během následné roztržky. Čína tvrdila, že v momentu, kdy se Chruščev rozhodl stáhnout vojska z Budapešti, čínští soudruzi, vidouc, že v zemi zuří kontrarevoluce, přesvědčili Kreml, že je třeba takový imperialistický útok na socialistický tábor odrazit, ne ustupovat. Sověti zprvu odmítali, ale nakonec s čínským postojem souhlasili. Sověti zase argumentovali, že si Číňané sovětské aktivity směřující k potlačení povstání pro sebe „přivlastnili“. ¹⁰⁷² Podle Vámosa například dokumenty z čínského ministerstva zahraničí ukazují, že Čína prováděla během maďarské krize spíše „reaktivní“ a se sovětskými rozhodnutími konformní politiku bez toho, aby usilovala o nějaké samostatnější stanovisko. O to větší roli hrála Čína při konsolidaci kádárovského režimu. Čínský ambasador Hao De-qing udržoval úzké kontakty s Kádárem, jenž se s ním pravidelně radil o domácích i zahraničněpolitických otázkách.¹⁰⁷³

Rychlost, s jakou SSSR i Čína změnila svá stanoviska, ale kolidovala se setrvačností informačních a mocenských struktur a jejich procesů. Čínská strana 1. listopadu ještě ve svém tisku podpořila Deklaraci, ale zároveň neprestala v kritice údajné velmocenské šovinismu SSSR. Vámos proto uvažuje, že se jednalo spíše o vymezení čínské nezávislé pozice a „jemné“ vyjádření proti intervenci. Pokud by sovětské vedení rozhodlo pod čínským vlivem a tlakem, a plnilo-li by tak čínský záměr, Číňané by Sověty po tomto rozhodnutí pravděpodobně ihned nekritizovali.¹⁰⁷⁴

Problém byl spíše v tom, že čínská podpora Deklaraci se objevila v momentu, kdy již čínské vedení vědělo o chystané intervenci a souhlasilo s ní. Maďarská veřejnost a politici to ale interpretovali jako veřejnou podporu Nagyovy vlády a jejích snah o samostatnou zahraniční politiku a nezávislost na Sovětském svazu. Jestliže se už po Maďarsku šířily zvěsti o tom, že sovětské jednotky zemi neopouštějí, ale naopak překračují hranice, a ve stejný moment si maďarští čtenáři přečetli články o čínské podpoře Deklaraci, mohlo to vyvolat dojem, že Čína zastává opačné stanovisko než Kreml a že by bylo možné využít Čínu jako

¹⁰⁷¹ Tamtéž.

¹⁰⁷² VÁMOS. “Much Listening, Little Speaking.”

¹⁰⁷³ Tamtéž.

¹⁰⁷⁴ Tamtéž.

prostředníka při maďarsko-sovětských jednání. Takový dojem mohli mít nejen běžní Maďaři, ale i třeba premiér Nagy.¹⁰⁷⁵ Velvyslanec Hao proto ihned informoval Peking, že si Maďaři mohou čínský postoj takto vykládat. Propovstalecký list Igazság (Pravda) 2. listopadu 1956 napsal, že se Čína dívá na sovětskou intervenci proti maďarské revoluci jako na „imperialistickou agresi.“¹⁰⁷⁶ Hao proto žádal okamžité vyjasnění postoje ze strany Pekingu.¹⁰⁷⁷

Podle Vámos se čínské vedení rychle uvědomilo, že by se kritika SSSR právě v tento okamžik mohla vykládat jako souhlas s maďarskou „kontrarevolucí“, a proto se zařadilo i v rovině propagandistické a mediální na stranu SSSR.¹⁰⁷⁸ Dne 3. listopadu již proto úvodník

¹⁰⁷⁵ Novináři si vykládali tento postoj tak, že čínská vláda považuje požadavky polského a maďarského lidu za správné (Népszava, 2.11. 1956), nebo že Čína považuje intervenci sovětských sil proti maďarské revoluci za imperialistickou agresi (Új Magyarorszag, 2.11. 1956).

¹⁰⁷⁶ Igazság (2.11. 1956).

¹⁰⁷⁷ PRC FMA 109-1041-01. "Cable from the Chinese Embassy in Hungary, 'The Hungarian Paper Justice Incorrectly Interpreted Our Statement'" (2.11. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119975>

¹⁰⁷⁸ Dne 2. listopadu se v Pekingu setkal premiér Čou en-laj s maďarským velvyslancem Ágostonem Szkladánem, jenž mu potvrdil, že o situaci v Maďarsku má rozporuplné informace. Na Čouův dotaz, zda se i na maďarském ministerstvu zahraničí zformoval revoluční výbor, odpověděl, že mu instrukce skutečně přicházejí jménem Revolučního výboru maďarského ministerstva zahraničí. Ministerstvo samotné označil Szkladán za nefunkční. Revoluční výbor měl sedm členů, z nichž některé Szkladán znal a obecně je charakterizoval jako hodnostně nižší úředníky a diplomaty s problematickými životopisy – věřící křesťan, syn vlastníka továrny, a čerstvě rehabilitovaní. Na otázku, od koho ambasáda přijímá příkazy, Szkladán odpověděl, že pokud zpráva přišla od Revolučního výboru, navrhol ji nepřijímat, ale proti tomu se na ambasádě postavila „revoluční mládež“. Szkladán se podle svých slov ocitl v menšině. Nakonec nebyl revoluční výbor na půdě ambasády založen, podle Szkladána proto, že si všichni začínali pomalu uvědomovat, že lidová demokracie je v ohrožení. Čou vyjádřil obavu, že pokud Maďarsko opustí socialistický tábor, poškodí to zájmy maďarského lidu. Když připomněl, že Nagy vyhlásil neutralitu, opustil Varšavskou smlouvu a navrhl dohled čtyř mocností nad maďarskou neutralitou, Szkladán mu na to odpověděl, že tak ale uvažují jen lidé v okruhu kolem Nagye, většina národa s nimi nesouhlasí. Konstatoval, že dělníci odmítli obnovit práci, pokud nebudou jejich většinou ekonomické požadavky přijaty. Čou se také zajímal o Kádára, s nímž se setkal na VIII. sjezdu Komunistické strany Číny, který se konal od 15. do 27. září 1956. Szkladán označil Kádára za seriózního muže, jenž strávil mnoho let ve vězení, ale je schopen oddělit své osobní emoce a k problémům přistupuje principiálně. Podle Čoua se Maďarsko dopustilo pod Stalinovým vlivem řady vážných chyb. Masy požadují, aby tyto chyby byly napraveny, ale Nagy vede zemi opačným směrem. Nagye Szkladán charakterizoval jako problematického politika, jehož Rákosi neustále kritizoval a, jak je vidět, oprávněně. Vyjádřil také domněnku, že Nagy byl pravděpodobně zastrašen nebo že svůj první rozhlasový projev učinil pod nátlakem, pravděpodobně Národního revolučního výboru, jehož jedním z členů byl József Dudás. Ten podle Szkladána měl požadovat odchod sovětských vojsk a celkově se měl chovat „kontrarevolučně.“ Čou opět zdůraznil vliv Stalinova velmocenského šovinismu, jehož vinou byly spáchány chyby. Nespokojenost dělníků a rolníků považoval za oprávněnou. Podle něj hnutí vede buržoazní inteligence. Na Čouův dotaz Szkladán odpověděl, že zemi dosud opustilo kolem 20 až 30 tisíc obyvatel. Podle Čoua jsou mezi požadavky demonstrantů jak ekonomické důvody, tak i ty, s jejichž pomocí chtějí reakcionáři a imperialisté svrhnout režim. Nagy místo aby vedl většinu proti těmto jednotlivcům, jde opačným směrem, proti masám. To mu potvrdil i Szkladán, podle něhož imperialisté cílí na „střed“, střední třídu – jejíž příslušníci jsou naivní a účastní se jak demonstrací, tak podporují revoluční výbory. Jakmile se ale podrobněji seznámí s jejich činností, mají tendenci se od nich odvrátit a zpět se přimknout k straně. Szkladán také Čouovi potvrdil, že v zemi je rozšířená nespokojenost se Sovětským svazem. Podle něj se revolučním výborům podařilo „rozdmychat“ protisovětské nálady, stěžují si na nerovnoprávné vztahy. Szkladán také Čouovi sdělil, že strana má v současnosti kolem 750000 členů, někteří spáchali sebevraždu a někteří byli zabití, což Čou charakterizoval jako čistě reakční aktivitu. V debatě také za jednu z příčin „oživení reakce“ označili oba dva debatující rehabilitace především mezi inteligencí, v níž Szkladán identifikoval řadu příslušníků „staré inteligence“, kteří „přežili“ ve vědeckých, vzdělávacích a průmyslových odvětvích. Na otázku, zda v Maďarsku

Žen min Ž'bao chválil jednotu socialistických zemí a vyjádřil jednoznačnou podporu nerozbornému sovětsko-čínskému přátelství. O dva dny později deník oslavoval vítězství sovětských vojsk v Maďarsku a opět zdůraznil důležitost sovětsko-čínského přátelství a jednoty východního bloku.¹⁰⁷⁹ V instrukci, kterou čínské velvyslanectví obdrželo 2. listopadu, Peking své podřízené varoval, že situace v Maďarsku je komplikovaná, a proto je nezbytné, aby ambasáda „...*hodně naslouchala a málo mluvila*“. Měla zvýšit svou bdělost, její zaměstnanci neměli vycházet ven a spíše se měli zaměřit na společné aktivity se členy ostatních ambasád spřátelených zemí. Peking přitom ale varoval, aby si ambasáda dala pozor na „spřátelené“ Poláky a neúčastnila se s nimi žádných separátních aktivit. Důvodem bylo pravděpodobně značně nezávislé chování Poláků během maďarské krize a jejich odpor k sovětské intervenci.¹⁰⁸⁰

Hodně naslouchat a málo mluvit, tohoto hesla se čínský velvyslanec držel i v dalších hodinách maďarské krize. Ve stejnou dobu, kdy Číňané se Sověty dospěli ke společnému, prointervenčnímu stanovisku, premiér Nagy se pokoušel čínskému velvyslanci přesvědčit, aby zprostředkoval mezi Maďarskem a SSSR jednání, a tím zabránil intervenci. V deset hodin večer 1. listopadu se Nagy přihlásil k velvyslanci Hao de-čingovi a snažil se mu prezentovat svůj postoj. Prohlásil, že současná tragédie má podle něj své kořeny v chybách, které udělalo předchozí stranické vedení. Lidé byli nespokojeni, a když byla na začátku jejich demonstrace označena za kontrarevoluční, jen to posílilo jejich odpor. Následná sovětská intervence situaci ještě vyhrotila. Připustil, že se objevují i skutečně kontrarevoluční či fašistické aktivity, ale páchá je jen menšina. Nagy poukázal také na to, že jeho hodnocení situace se většinou shodovalo s Mikojanovým názorem. Podle Nagye sice sovětská vláda prokázala ochotu vyjednávat, nicméně od té doby se situace zhoršila a podle hlášení maďarské rozvědky počet sovětských vojenských sil v zemi roste, což znamenalo porušení dohody mezi maďarskou

provedli „ideologickou převýchovu“ jako v Číně, Szkladán odpověděl, že jen povrchně, „...*dali jsme jim nějaké pocty a vyznamenání, tak jsme je chtěli získat na naši stranu...*“ Dodal s lítostí, že by se Maďaři měli učit od Číny, ale teď je již pozdě. Podle Čoua zase Čína nevěnovala Maďarsku dostatek pozornosti a připustil, že jejich zkušenosti nejsou zcela aplikovatelné na jiné země. Podle Szkladána „...*soudruhovi Kádárovi se velmi líbí postoj soudruha Ho či-mina.*“ Szkladán připustil, že v Maďarsku není příliš mnoho starých členů komunistické strany. Na Čouovu poznámku, že maďarské komunisty čeká těžké období, Szkladán vyjádřil naději, že jim bratrské země poskytnou více pomoci, aby se nemuseli spoléhat „...*přímo na Ameriku*“ a zvyšovat své již tak vysoké zadlužení vůči západním zemím. In: PRC FMA, 109-01038-02. "Record of Conversation from Premier Zhou's receiving of the Hungarian Ambassador to China Ágoston Szkladán on his Farewell Visit" (2.11. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117695>.

¹⁰⁷⁹ VÁMOS. "Much Listening, Little Speaking."

¹⁰⁸⁰ PRC FMA 109-1041-01, 97-101. "Cable from the Chinese Foreign Ministry, 'On Our Attitude towards Hungary'" (2.11. 1956). History and Public Policy Program Digital Archive. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119977>.

vládou a Mikojanem.¹⁰⁸¹ Nagy měl prohlásit: „*Jsmo komunisté. Polovina členů našeho kabinetu jsou komunisté. Předseda rady ministrů je komunist. Všichni chceme budovat socialismus. Nyní je ale situace velmi vážná. Proč jsme se vůbec do takové situace dostali? Nemám jinou možnost než předložit tento problém OSN k diskusi, vystoupit z Varšavské smlouvy a vyhlásit neutralitu. Situace je velmi vážná. Prosím, předejte předsedovi Maovi a premiérovi Čouovi, že žádáme čínskou vládu, aby intervenovala a pomohla vyřešit problém se stahováním sovětských vojsk.*“¹⁰⁸² V tento okamžik ale Nagyova žádost byla již bezpředmětná.

Od 2. listopadu do poloviny prosince čínské vedení intenzivně hodnotilo polskou a maďarskou krizi, především na druhém plenárním zasedání ÚV KS Číny, které se konalo od 10. do 15. listopadu.¹⁰⁸³ Maďarské události čínští komunisté označili za „reakční událost“, hrozící „restaurací kapitalismu“, za níž je třeba hledat mezinárodní vazby. Od korejské války to měl být údajně „...nejvážnější útok imperialistických zemí na tábor socialismu.“¹⁰⁸⁴ Podle Maa bylo jádrem problému, že východoevropské komunistické režimy neprošly dostatečně ostrým třídním bojem a nechaly ve veřejném životě působit příliš mnoho reakcionářů. Navíc představitelé revolučního hnutí ve východoevropských zemích nedokázali jasně vytyčit linii mezi lidem a třídním nepřítelem; mezi tím, co je špatné a co správné.¹⁰⁸⁵ Podle Pekingů mezi maďarskými pracujícími panovala dlouhotrvající nespokojenost, z níž těžily vnitřní i vnější reakční síly. Pokud by bylo maďarské vedení rozhodnější, k nepokojům a demonstracím by nedošlo.¹⁰⁸⁶

Peking se ale kriticky vymezoval i vůči sovětskému zmatenému a nekonzistentnímu řešení krize, v němž se velmocenský šovinismus Stalinovy éry zkombinoval s Chruščevovou chaotickou destalinizací. Stávající sovětské vedení podle Pekingů nebylo dostatečně schopné, aby správně pochopilo krizi a podle toho jednalo – což se odrazilo v chaotickém řešení jak polské, tak i maďarské krize.¹⁰⁸⁷ Výsledky svých debat pak čínské vedení uzavřelo článkem v *Žen min Ž'bao* z 29. prosince 1956 „*Další diskuse o historickém ponaučení diktatury proletariátu*“.¹⁰⁸⁸ Opakovaly se v něm již známé premisy – Maďarsko se stalo obětí pokusu o reakční puč; 20. sjezd ÚV KSSS přispěl ke správné kritice Stalinových chyb, ale zašel příliš

¹⁰⁸¹ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 33.

¹⁰⁸² Tamtéž.

¹⁰⁸³ CHEN, *Mao's China*, s. 158.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž.

¹⁰⁸⁵ Tamtéž, s. 159.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž.

¹⁰⁸⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, s. 159. PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 182.

daleko při demontáži Stalinovy pověsti; směřování sovětského režimu je v zásadě správné, ale jeho vůdci se dopustili řady závažných chyb; Stalin zůstává velkým marxisticko-leninským vůdcem i přesto, že ho Chruščev opustil.¹⁰⁸⁹

Po polských a maďarských událostech, během nichž bylo čínské stranické vedení svědkem rozkolu uvnitř stranického vedení (Polsko) nebo dokonce rozpadu celé komunistické strany (Maďarsko). Otázky vnitřní disciplíny, jednoty strany a síly jejího vedení se proto pro něj staly klíčové. Pro Maa byly tyto události zároveň varováním – pokud strana pustí oštěp moci ze svých rukou, může to mít pro ni nedozírné následky. V některých ohledech totiž čínská realita v průběhu roku 1956 odpovídala některým předpokladům, z nichž se zrodily polská a maďarská krize – například stávkovali dělníci, aby tak reagovali na byrokratické zneužívání moci a zhoršující se pracovní podmínky. Pro čínské vedení proto bylo důležité, aby těmto projevům společenské nespokojenosti předcházelo a snažilo se pracovní podmínky zlepšit a potenciální zdroje nepokojů lokalizovat a „uhasit“ dříve, než přerostou do nebezpečnějších projevů nespokojenosti nebo přeskočí i do jiných vrstev společnosti. Stejně nebezpečné ovšem bylo oslabení centrální moci stranických orgánů a zpochybňování jejich legitimacy.¹⁰⁹⁰ Již na zářijovém sjezdu se mezi čínskými komunisty objevovaly obavy z vývoje v Maďarsku a Polsku. Nicméně Teng ve svém projevu sebevědomě tvrdil, že podobným problémům, jakým čelí východoevropské režimy, se Čína vyhne, pokud se ovšem bude starat o vnitrostranickou demokracii, udrží silné a jednotné vedení strany a zajistí si dobré vztahy mezi lidem a stranou.¹⁰⁹¹

Čínští komunisté se během polské a maďarské krize drželi dvou různých principů. Prvním bylo využít příležitost ke kritice stalinismu a tzv. sovětského velmocenského šovinismu a na tomto podkladě zdůrazňovat principy nezávislosti a rovnocenných mezistátních vztahů. Především během polské krize Číňané přiměli Sověty, aby přiznali své předchozí chyby a vydali prohlášení o vztazích mezi zeměmi komunistického tábora. Do jisté míry tak nepřímou tlumili Chruščevovu počáteční bojechtivost a prchlivost směrem ke Gomułkovi, a podle své interpretace tak zabránili vojenské eskalaci v Polsku.¹⁰⁹² Druhým principem bylo zdůrazňovat jednotu a stabilitu socialistického tábora a odvrátit případné snahy o potlačení socialismu.¹⁰⁹³ Čína nejprve v polském případě podporovala snahy východoevropských zemí o větší nezávislost na Moskvě, ale v případě Maďarska se již

¹⁰⁸⁹ CHEN, *Mao's China*, s. 160.

¹⁰⁹⁰ MACFARQUHAR, *Politics of China*, s. 78.

¹⁰⁹¹ GOODMAN, *Deng Xiaoping*, s. 57.

¹⁰⁹² PERSAK, *The Polish-Soviet confrontation in 1956*, s. 1285-1310.

¹⁰⁹³ SHEN, *Mao and the 1956*, s. 24-37.

nakonec postavila na stranu Moskvy. I v tom ale manifestovala své ambice stát se ideologickým centrem a zdrojem autority v komunistickém hnutí.¹⁰⁹⁴ Fungovalo to i opačně. Například polská strana pochopila, že Číňané mohou být dobrým nátlakovým prvkem na Moskvu.¹⁰⁹⁵ Podobně i Imre Nagy se pokoušel přesvědčit čínskou stranu, aby se zapojila do jeho snah zabránit sovětské intervenci 4. listopadu.

Mao využíval sovětské nejistoty, kterou Kreml nebyl schopen v určitých fázích krize zakrýt, a díky svému lavírování nakonec Čína obecně hrála důležitější roli, než se dříve soudilo.¹⁰⁹⁶ Mao mohl v těchto krizích málo co ztratit – polskou krizi hodnotil Peking jako „antisovětskou“, zasazenou do kontextu polského nacionalismu, respektive národního komunismu, a dlouholetých historických polsko-ruských animozit, zatímco maďarská krize již byla antikomunistickým převrtem. V prvním případě byl podle čínského pohledu sovětský vojenský zásah nežádoucí, v druhém nakonec nezbytný.¹⁰⁹⁷

Během polské a maďarské krize se nakumulovala další nedorozumění a vzrostlo napětí v sovětsko-čínských vztazích.¹⁰⁹⁸ Mao po Stalinově smrti cítil příležitost a vlastně i oprávnění k tomu, aby se změnil nejen vzájemný poměr obou velmocí, ale i hierarchie vůdců mezinárodního komunistického hnutí. V obou krizích se Moskva ocitla v defenzivní pozici a v této tísní Chruščev potřeboval čínskou podporu. Maovi nejen stouplо sebevědomí, ale posílilo se i jeho odhodlání pokračovat v radikálním Velkého skoku 1957-1958. Sebevědoměji se necítil jen Mao, ale i další členové čínského vedení například Čou en-laj, jenž se ve svých zprávách ze svých návštěv Moskvy, Varšavy a Budapešti od 7. do 18. ledna 1957 poměrně kriticky vyjadřoval k vůdcovským schopnostem chruščevovského politbyra během krize.¹⁰⁹⁹

Potlačení povstání v Maďarsku čínskému nejvyššímu vedení dodalo „novou energii“ pro boj s ideologickou kontrarevolucí a vykořenění nevhodných názorů uvnitř strany. Výsledkem byla kampaň „Ať rozkvete sto květů, ať spolu soupeří sto myšlenkových směrů,“ zahájená na začátku roku 1957 a povzbuzující intelektuály k tomu, aby neváhali kritizovat chyby KS Číny, a pomohli je tak napravit.¹¹⁰⁰ Jakmile se však straníci i nestraníci ke kritice odhodlali, Mao odpověděl kampaní proti tzv. pravičákům, během níž bylo více než 300 000

¹⁰⁹⁴ NAKAJIMA, *Foreign relations*, s. 285.

¹⁰⁹⁵ ZUBOK, *A Failed Empire*, s. 115.

¹⁰⁹⁶ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 264.

¹⁰⁹⁷ Tamtéž.

¹⁰⁹⁸ CHEN, *Mao's China*, s. 145.

¹⁰⁹⁹ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 265.

¹¹⁰⁰ PANTSOV, LEVINE, *Deng Xiaoping*, s. 183.

intelektuálů obviněno z „pravičáctví“. Mao tak dokázal upevnit svoji kontrolu nad stranou a vyřídil si účty s těmi v nejvyšším stranickém vedení, kteří kritizovali jeho „avanturismus“ při budování průmyslu.¹¹⁰¹ Hlavním cílem byl Čou en-laj, jehož v létě 1957 Mao obvinil ze spáchání řady závažných chyb, které měly bránit rychlejšímu rozvoji čínské společnosti.

5.12. Z Brestu do Bukurešti

Na rozdíl od intervence v srpnu 1968 se Kreml rozhodl nezapojovat do akce proti Maďarsku ostatní členy Varšavské smlouvy. Nešlo o po delší dobu připravovanou akci, ale o krizový management, v němž každá časová prodleva mezi rozhodnutím intervenovat a jejím uskutečněním mohla výrazně snížit šance Kremlu udržet Maďarsko ve své sféře vlivu. Také z vojenského hlediska bylo výhodnější jednotné centrální velení bez nutnosti komplikovanější koordinace s ostatními spojenci. Dalším důvodem bylo, že Kreml cítil, že ne všichni členové Varšavské smlouvy mají stejný názor na zásah v Maďarsku a jsou odhodláni ho na domácí scéně také politicky podpořit. To platilo především pro Polsko, kde čerstvě nastoupivší Gomułka roku 1956 rozhodně nebyl Gomułkou roku 1968, vehementně podporujícím zásah proti československé „kontrarevoluci“.¹¹⁰² Přesto, že Kreml nepotřeboval přímou vojenskou pomoc od svých spojenců, musel jim minimálně své rozhodnutí oznámit a vysvětlit především ve světle ještě čerstvé Deklarace z 30. října, jejíž některé zásady toto nové rozhodnutí přímo popíralo. Sověští představitelé proto urychleně vycestovali z Moskvy a od 1. do 3. listopadu se setkali se zástupci Polska, Rumunska, Československa, Bulharska a Jugoslávie.

Polskému stranickému vedení svým způsobem mohly maďarské události přijít vhod, neboť se pozornost Kremlu soustředila na Budapešť a Gomułka se mohl věnovat uklidnění vnitropolitické situace. Musel ale postupovat opatrně. Podobně jako maďarští studenti zahájili povstání tím, že vyjadřovali solidaritu s děním v Polsku, tak se i energie „pazdnierniku“ nevyčerpala jen Gomułkovým nástupem, ale přelila si do veřejně projevovaných sympatií s maďarským povstáním. Kromě verbální podpory Poláci organizovali sbírky, darovali krev a posílali humanitární materiál do Maďarska. „Výzva k maďarskému národu“, kterou 28. října vydalo ÚV PSDS Gomułkovým i Cyrankiewiczovým jménem, proto povstání přímo neodsoudila, ale apelovala spíše na ukončení krveprolití a nabádala maďarskou společnost ke

¹¹⁰¹ CHEN, KUISONG, *Chinese Politics*, s. 265.

¹¹⁰² MACHCEWICZ, Paweł, „K čertu se suverenitou“. *Władysław Gomułka a Pražské jaro*, in: BLAŽEK, Petr, KAMIŃSKI, Łukasz, VÉVODA, Rudolf (ed.), *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Varšava, 4.–5. září 2003*, Praha: Dokořán 2006, s. 83-103.

sjednocení: „*Bratři Maďaři! Přestaňte prolévat bratrskou krev. Známe program maďarské vlády národní jednoty, program socialistické demokracie, zvyšování životního standardu /.../ Nechceme zasahovat do vnitřních záležitostí. Soudíme ale, že tento program koresponduje se zájmy maďarského lidu a celého tábora míru. Jsme na stejné straně – na straně socialismu a svobody. Apelujeme na vás – dost bylo krve, dost bylo ničení, bratrovražedného boje. Ať mír zavládne nad Maďarskem, mír a jednota v národě, tak nepostradatelný pro realizaci širokého programu demokratizace, míru a socialismu.*“¹¹⁰³

Gomułka ale začal směr událostí v Maďarsku stále více znervózňovat a v interních debatách již zněl více jako spojenec Kremlu a přesvědčený komunista: „*Chcete riskovat osud Polska? Chcete, abych vyjádřil podporu Imre Nagyovi, i když ho neznám ani jeho motivy. Jediná věc, kterou vím, že v jeho vládě nejsou žádní komunisté, a že dav tam věší komunisty na lampách. A tím, že bych podpořil takovou vládu, po mne chcete, abych naší zemi přinesl stejný osud?*“¹¹⁰⁴ V tomto směru se jeho názory na Nagye a současný stav maďarské politické scény sblížovaly s Titovými. Jeho postoj byl ale v rozporu s názorem většiny polské veřejnosti, která před několika málo dny Gomułkovi nadšeně aplaudovala, když hřímal o národní cestě k socialismu a svobodě. Na jednu stranu podporoval Nagyovu snahu o konsolidaci situace bez sovětské asistence, ale poté, co Maďarsko opustilo Varšavský pakt a vyhlásilo neutralitu, musel si i sám Gomułka přiznat, že jde o kroky ohrožující dosavadní systém vnitroblokových vztahů.¹¹⁰⁵ Na druhou stranu rozhodně neschvaloval explicitní zasahování Sovětů do vnitropolitických záležitostí jednotlivých zemí – vždyť to nebyly ani dva týdny, kdy se Chruščev pokoušel pomocí tanků zvrátit jeho nástup k moci.¹¹⁰⁶ Gomułka se ale obával hlavně toho, aby invaze do Maďarska neodstartovala řetězovou reakci, jejíž další obětí by se stalo právě Polsko – Chruščev se mohl po pacifikaci Maďarska vrátit k „rozdělané“ práci ve Varšavě. Gomułka proto verbálně brojil proti intervenci zahraničních sil v obecné rovině (a události v Suezmu mu k tomu daly výbornou záminku), ale při jednáních se její sovětskou podobou rozhodl tolerovat.¹¹⁰⁷

Schůzka s polskou delegací se odehrála v Brestu 1. listopadu a zúčastnili se jí za sovětskou stranu Chruščev, Malenkov a Molotov a za polskou stranu Gomułka, Edward

¹¹⁰³ KEMP-WELCH, *Dethroning Stalin*, s. 1276-77.

¹¹⁰⁴ Tamtéž, s. 1277.

¹¹⁰⁵ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 488-489.

¹¹⁰⁶ GLUCHOWSKI, NALEPA, *The Soviet-Polish Confrontation*.

¹¹⁰⁷ Tamtéž.

Ochab a József Cyrankiewicz.¹¹⁰⁸ Podle Chruščeva neprobíhaly přípravy na schůzku hladce, neboť sovětské vedení tlačil čas. Přesto Gomułka odmítl odcestovat do Moskvy na konzultace s tím, že je příliš pracovně vytížený. Ale důvodem mohlo být i to, aby cestou do Moskvy nedráždil polskou veřejnost, která by si takovou cestu mohla vykládat jako další pokus Moskvy o nátlak na Polsko. Na návrh, aby Chruščev přijel do Varšavy, ale reagoval Gomułka ještě podrážděněji. Můžeme dodat, že oprávněně – tato návštěva mohla vyslat negativní signál směrem k polské veřejnosti a mohla odkázat na čerstvou návštěvu při Gomułkově instalaci. Až na návrh, aby se oba politici setkali „na půl cesty“ v Brestu, Gomułka přistoupil.

Když Chruščev vyrazil do Brestu, nebyla sice podle něj situace v Polsku o mnoho lepší než v Maďarsku, ale byla alespoň dočasně stabilizovaná a bez náběhu na ozbrojené povstání. Chruščev, na rozdíl od předchozích jednání 19. a 20. října, charakterizoval rozhovory jako „...*otevřené, soudružské a přátelské*.“ Podle něj polské straně na začátku jednání přímo nesdělili, že se již rozhodli pro intervenci. Nejprve sondovali polské stanovisko, které Chruščev především u Gomułky charakterizoval jako „opatrné“. Na rozdíl od předchozího varšavského setkání Chruščev vystupoval vzhledem ke stále rozjitřené situaci v Polsku pragmatičtěji, když připouštěl, že „...*s polskými soudruhy nedosáhneme stoprocentní shody*.“ To ani v této situaci nebylo potřeba. V tuto chvíli mu stačilo, že polská strana souhlasila se sovětským pohledem na Nagye jako „pomocníka reakce“ a také s názorem, že je v Maďarsku ohrožena moc dělnické třídy a komunistické strany. Když podle Chruščevových vzpomínek polská strana namítala, že „...*pokud by se v Maďarsku konaly volby, komunistická strana by prohrála. Nezískala by více než 5 až 10 procent...*“, pak to Sověti nepopírali: – „...*pokud by reakce převážila, komunisté v Maďarsku by nezískali ani 5 procent, to je fakt*.“

Když Chruščev polské straně sdělil rozhodnutí o intervenci, reagoval podle Chruščeva Gomułka tak, že situace je velmi komplikovaná a že vojenské řešení by nemělo být použito. Navrhoval pouze vyzbrojit maďarské síly a pomáhat jim nepřímo. Na sovětské varování, že Nagy chce, aby sovětská vojska opustila území Maďarska a že jsou zabíjeni maďarští komunisté, Gomułka přesto trval na svém a po vzoru mao-cetungovských, ne zcela čitelných rad dodal: „*Navrhujeme, aby se sovětská vojska ani nestahovala, ani nezasahovala do bojů. Musíme umožnit maďarské vládě, aby zaujala kontrarevoluční pozici, a tak se odhalila. Poté*

¹¹⁰⁸ „This was signed by Gomułka and Premier Cyrankiewicz. The signatories (together with Ochab) met Khrushchev, Malenkov and Molotov at the Polish-Soviet border on 1 November. The Russians gave notice of their intention to re-invade Hungary. The Poles gave their view that no foreign power had the right to resolve internal crises — whether the current one in Hungary or that in Poland 12 days earlier — by armed force.“ KEMP-WELCH, *Dethroning Stalin*, s. 1277.

ji maďarská dělnická třída sama svrhne.” Na sovětskou charakteristiku maďarských událostí jako „skutečné kontrarevoluce“ Poláci odvětili, že by Moskva do maďarských událostí intervenovat neměla, v opačném případě v Polsku nastanou „...*neuvěřitelné problémy.*“¹¹⁰⁹

Následující záznam konverzace podle Chruščeva dobře ilustroval rozdílná stanoviska obou stran: „*Zeptali jsme se: Co budeme dělat, dívat se klidně na to, jak bandité volně pobíhají po Maďarsku a větší komunisty? Jak zadusí Maďarskou republiku rad? /.../ Pokud sovětští vojáci budou intervenovat, pak nás dělníci nepochopí, řekli polští soudruzi. My: Až dělníci všechno pochopí /.../ bude pozdě. Maďarská kontrarevoluce terorizuje dělníky. Poláci: Dělníci potřebují, aby dostali zbraně. My: pokud bychom maďarským dělníkům dali zbraně právě teď, tak jim je reakcionáři hned vezmou. A pokud reakcionáři vyhrají, tyto zbraně by byly využity proti dělníkům samotným. /.../ Naší povinností je pomoci maďarskému lidu a dělníkům porazit kontrarevoluci právě teď. /.../*“¹¹¹⁰ Podle Chruščeva schůzka skončila bez výsledku a společného konsenzu.¹¹¹¹ Pro veřejnost si nicméně polská strana držela odstup – dne 2. listopadu bylo po brestsském setkání vydáno komuniké, v němž se uvádělo, že socialismus v Maďarsku by měl být zachován jen s pomocí maďarských sil, bez vnější intervence.¹¹¹²

Symbolickou tečkou za polskou krizí se pak stala Gomułkova návštěva Moskvy ve dnech 15. – 18. listopadu 1956. Setkal se s Chruščevem, Bulganinem, Mikojanem a Saburovem a Žukovem. Tato schůzka a její výsledky nastavily pravidla pro bilaterální vztahy obou zemí až do roku 1970, a stvrдила se tak nová, gomułkovská éra v podobě limitované polské suverenity. Některé klíčové otázky v sovětsko-polských vztazích jako například osud Poláků deportovaných z území zabraných SSSR v letech 1939 – 1941 zůstaly ještě nedořešené.¹¹¹³ Byly dohodnuty, a posléze tajným protokolem potvrzeny, pobyt sovětských vojsk na území Polska a také pravidla jejich tranzitu přes polské území do NDR. Neměla se již opakovat situace, v níž by Sověti použili své jednotky k pokusu o zásah do vnitropolských záležitostí.¹¹¹⁴ Pro Gomułku však byly stejně důležité i ekonomické otázky. Chruščev přislíbil

¹¹⁰⁹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 651-652.

¹¹¹⁰ *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹¹¹¹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 651-652.

¹¹¹² BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 488-489.

¹¹¹³ KEMP-WELCH, *Dethroning Stalin*, s. 1277-9.

¹¹¹⁴ Polská krize a především snaha sovětské strany použít během ní vojenskou sílu vyvolala silnou protireakci u velení polských ozbrojených sil, nyní již bez přímého sovětského dohledu a sovětských poradců. Cílem kritiky se stala Varšavská smlouva. Polský generální štáb ustanovil zvláštní komisi, jejímž cílem měla být příprava reformy tohoto paktu a přehodnocení polského příspěvku do něho. První výstupy byly kritické především ke kontrole polských ozbrojených sil ze strany SSSR. Polská právní analýza dokonce hovořila o tom, že bilaterální dohody mezi jednotlivými členskými státy a Moskvou postrádají právní podklad. Viz Gen. Jan Drzewiecki's Critique of the Statute of the Unified Command (3.11. 1956). *Microfilm (o) 96/6598, reel W-15, Library of*

odpuštění dluhů a poskytnutí dalších úvěrů. Gomuška kladl větší důraz na ekonomickou spolupráci v rámci východního bloku a na rozdíl od Gierka nechtěl Polsko příliš otevírat spolupráci se Západem. Spíše než o další modernizaci Polska se soustředil na posilování statu quo. „Z radikálního odpůrce stalinismu z roku 1956 se brzy proměnil v dogmatického strážce východního bloku.“¹¹¹⁵

Další zastávkou se 2. listopadu stala Bukurešť, do níž narychlo přiletěli i Antonín Novotný, první tajemník ÚV KSČ, a předseda československé vlády Viliam Široký, aby si společně s rumunskou delegací vyslechli sovětské stanovisko. Chruščev se mohl na tyto dvě země, respektive jejich představitele při potlačení maďarského povstání plně spolehnout. Stranická vedení Československa i Rumunska chtěly v roce 1956 vztyčit pomyslnou „zed“ proti šíření potenciálně nebezpečných demokratizačních myšlenek, které se objevily po XX. sjezdu ÚV KSSS a zesílily během polského října a následného povstání v Maďarsku. Na rozdíl od Polska a Maďarska, kde destalinizace vyvolala mezi intelektuály či komunisty vzrušené debaty o represí, svobodě slova a národních cestách k socialismu, Československo a Rumunsko zůstaly relativně „potichu“. Obě země pak během maďarského podzimu mobilizovaly své stranické i státní aparáty, do stavu pohotovosti uvedly své vojenské a jiné represivní kapacity a zahájily ostré propagandistické kampaně, aby potlačily projevy nespokojenosti či souhlasu s některými požadavky, které zaznívaly jak z Polska, tak i Maďarska. Pro oba režimy se navíc potlačené povstání stalo vítanou záminkou k zastavení procesu destalinizace, upevnění vnitřní pozice obou stranických vedení a nabytí ztracené sebedůvěry.

Congress, Washington D.C. Translated by Magdalena Klotzbach for the National Security Archive. Cit podle MASTNY, BYRNE, A cardboard castle?, N. 4. s. 84-86.

Polská generalita nechtěla, aby byla Varšavská smlouva zrušena či aby ji Polsko opustilo – její úloha byla podle polského vojenského velení pro Polsko důležitá v tom, že jej chránila před německou hrozbou a revizí hranic. Kritizovala některé její články, údajně neslučitelné s polskou suverenitou a nezávislostí. V souvislosti s maďarskou krizí bylo aktuální například nejasné ošetření účasti vojsk jednoho členského státu na území jiného členského státu. Viz Wykaz zagadnień wojskowych wymagających omowienia i uregulowania na nowych zasadach. Drzewiecki (8.11. 1956), KC PZPR 2661/137-38, AAN. Cit podle MASTNY, BYRNE, A cardboard castle?, N. 5, N. 6. s. 86-92.

Sovětský svaz pak s Polskem uzavřel dohodu o pobytu sovětských vojsk na území Polska, která v některých aspektech podle Mastneho výrazně vycházela Polákům vstříc a respektovala jejich požadavky týkající se národní suverenity. Dohoda například uznávala, že v případě, že sovětský vojenský příslušník poruší polský zákon, bude podléhat polské jurisdikci. Dohoda také stanovovala, že polská vláda bude předem informována o pohybech sovětských jednotek na polském území. Commentary by Drzewiecki, undated (November–December 1956), KC PZPR 2661/124, AAN. Soviet–Polish status-of-forces agreement (17.12. 1956); Memorandum for Polish party presidium on negotiations concerning stationing of Soviet forces (8.3. 1958), KC PZPR 2631, AAN. Cit. podle MASTNY, *The Warsaw Pact as History*, in: MASTNY, BYRNE, *A cardboard castle?*, s. 6-9.

¹¹¹⁵ KEMP-WELCH, *Dethroning Stalin*, s. 1277-9.

Jak Gheorghiu-Dej, tak i Novotný nebyli na „chruščevovský obrat“ sovětské politiky připraveni a velmi neochotně přijímali Chruščevovo tažení proti místním stalinismům.¹¹¹⁶ Rumunský vůdce byl více než Novotný zranitelný vůči implikacím, které z Chruščevovy kritiky Stalinova kultu osobnosti vyplývaly pro jednotlivé vůdce komunistických stran, a proto se klonil k těm komunistickým politikům, kteří se domnívali, že veřejné odhalení Stalinových zločinů poškodí mezinárodní komunismus a pozici socialistického bloku.¹¹¹⁷ Gheorghiu-Dej byl přímo odpovědný za represe v letech 1948 až 1954 a spolu s Matyásem Rákosim či Walterem Ulbrichem se jej destalinizační kritika týkala nejvíce.

Ale ani Novotný se nemohl cítit zcela bezpečně. Taktika jak XX. sjezd přežít byla u takto postižených vůdců podobná – navenek přijmout závěry sjezdu, „přivlastnit si“ kritiku kultu osobnosti a odvést pozornost od sebe k již odsouzeným komunistům nebo ukázat prstem na některé své současné spolustraníky. Rákosi proto zaměřil tuto pozornost na bývalého šéfa tajné policie Gábora Pétera a ministra obrany Mihálye Farkase a Novotný obětoval bývalého ministra obrany Alexeje Čepičku. Podobně i Gheorghiu-Dej obvinil ze zločinů spojovaných s kultem osobnosti již odsouzené či dokonce popravené politiky jako Annu Paukerovou, Vasile Lucu, Teohariho Georgeska či Lucreția Pătrășcanua. Označil je za skutečné stalinisty a obvinil je ze spáchání nejzávažnějších chyb ve stranické politice i řízení ekonomiky země. A protože již byli z politického života odstraněni, mohl Gheorghiu-Dej šalamounsky prohlásit, že se rumunští komunisté s problémem kultu osobnosti vyrovnali již na II. kongresu ÚV RSP konajícího se ve dnech 23. – 28. prosince 1955, na němž strana měla učinit rozhodné kroky k posílení vnitřní demokracie a obnovení kolektivního vedení.¹¹¹⁸

Novotný i Gheorghiu-Dej pečlivě vnímali nálady svých stranických aparátů a snažili se potlačovat či tlumit spontánní aktivity snažící se otevřít diskusi o XX. sjezdu nebo dokonce svolat mimořádný stranický sjezd, které by se mohly ideologickou či přímo politickou platformou pro kritiku stávající politické linie či jejích nositelů.¹¹¹⁹ Před maďarskou revolucí

¹¹¹⁶ DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 9.

¹¹¹⁷ TISMĂNEANU, Vladimir, *Stalinism for all seasons: a political history of Romanian communism*, University of California Press, Berkeley 2003, s. 143.

¹¹¹⁸ VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN, *Východ*, s. 432-435; DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 8-9.; Consiliul National pentru Studiarea Arhivelor Securitatii (CNSAS), Documente ale P.M.R./P.C.R. - Congrese: 1955 – Raport la Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român – 23-28 decembrie 1955. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z

http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/documente_PMR_PCR/congrese/1955%20Raport%20la%20Congresul%20al%20II-lea%20al%20PMR.pdf.

¹¹¹⁹ Například do té doby k režimu loajální a Stalinovou cenou za rok 1950 ověnčený spisovatel Alexandru Jar kritizoval v časopise *Gazeta literară* kulturní politiku režimu a vyslovil se proti vynucování socialistického realismu a zasahování strany do soukromé sféry. Za toto své vystoupení byl sice vyloučen ze strany, ale jak poznamenala historička Johanna Granville, „umožnění“ Jarovy kritiky bylo spíše Dejovým vychytralým tahem

se v Rumunsku sice nevyskytly výraznější projevy odporu proti stávajícímu režimu, ale ani Rumunsku se destalinizační vlna nevyhnula.¹¹²⁰ Do čela tiché protistalinistické revolty se postavili spisovatelé Alexander Jar a M.R. Paraschivescu. Důležitým centrem kritiky režimu se staly univerzity. Zdálo se, že se i přes své zkušenosti s politickým manévrováním ocitl Gheorghiu-Dej v nechtěné defenzivě, z níž ho paradoxně „zachránilo“ maďarské povstání.

Podobně i československé komunistické vedení již s příchodem léta 1956 uspělo při tlumení reformních pokusů, během nichž se někteří intelektuálové a straničtí představitelé pokoušeli rozvíjet závěry XX. sjezdu.¹¹²¹ I tak musel Novotný čelit na II. sjezdu Svazu spisovatelů ne nevýznamné kritice stalinské kulturní politiky ze strany prominentních a uznávaných básníků Jaroslava Seiferta a Františka Halase. Během majálesových oslav v květnu 1956 dali zase průchod své nespokojenosti se stavem výuky i úrovni svobody projevu vysokoškolští studenti. Novotného vedení přes počáteční znepokojení ale dokázalo udržet kontrolu nad situací tím, že promyšleně kombinovalo osvědčenou sociální politiku vůči vybraným sociálním skupinám s demonstrací jednotného stranického vedení a jasným vymezením se vůči situaci v Polsku i Maďarsku. V podstatě tak dosáhlo svého základního cíle – zabránit tomu, aby se kritická vlna „přelila“ od intelektuálů směrem do nižších stranických organizací a k dělníkům. Československé stranické vedení tak do maďarské krize vstupovalo v poměrně v příznivé pozici, co se ekonomické a politické situace týče – relativně dobře fungující ekonomika uspokojující základní ekonomické potřeby obyvatel, vyvážená struktura stranického vedení, v němž chyběly nějaké frakce či jedinci volající po reformách, pevné spojení s SSSR a silná identifikace intelektuálů s komunistickou ideologií.

V Rumunsku byla situace poněkud odlišná. Nechuť postalinského rumunského vedení k větší liberalizaci režimu by neměla zastřít další rozměr rumunského roku 1956, a to že se rumunské vedení snažilo více vymezit vůči Moskvě a získat nezávislejší postavení v rámci vojenských i ekonomických struktur východního bloku.¹¹²² Právě snaha části polských a maďarských stranických elit, podporovaných většinou občanů, aby se jejich země vydaly

jak zdiskreditovat destalinizační proces. Dobře totiž věděl, že Jar byl vnímán jako průměrný a služební spisovatel. GRANVILLE, "We have wines of all kinds: red, white, and green", s. 17.

¹¹²⁰ TEJCHMAN, Miroslav, *Nicolae Ceausescu. Život a smrt jednoho diktátora*, Praha: Lidové noviny 2003, s. 50; GRANVILLE, Johanna, *Temporary Triumph in Timisoara: Unrest among Romanian Students in 1956*, *History*, Vol. 93, 2008, No. 309, s. 69–93; GRANVILLE, Johanna, *"If hope is sin, then we are all guilty": Romanian students' reactions to the Hungarian revolution and Soviet intervention, 1956–1958*, Pittsburgh: Center for Russian and East European Studies 2008.

¹¹²¹ Základní informace o procesu destalinizace v Československu například PERNES, *Krise komunistického režimu*, s. 128–177; BLAIVE, *Promarněná příležitost*.

¹¹²² MORARU, Constantin. *Politica externă a României 1958–1964*. Editura Enciclopedică, București 2008, s. 16.

„...*různými národními cestami k socialismu*“, a zohlednily tak své specifické podmínky, rezonovala i v Rumunsku.¹¹²³ Hlavním zdrojem nespokojenosti měla být údajná sovětská exploatace rumunských přírodních zdrojů, zejména ropy a uranu, které bylo Rumunsko nuceno prodávat svému spojenci za nízké ceny. Dalšími zdroji nespokojenosti byly společné rumunsko-sovětské podniky jako například *Sovromcuartit* (kde ale sovětská strana plánovala svůj podíl rumunské straně předat) a nepříznivý výměnný kurs domácí měny vůči rublu. Kritizován byl také nadměrný export obilí, který byl údajně příčinou špatné zásobovací situace ve městech.

Rumunské vedení se pokusilo využít maďarskou krizi ke svému prospěchu, když po vydání Deklarace sovětské vlády 30. října zopakovalo svůj starší požadavek na odchod sovětských vojsk z území Rumunska. Načasování nebylo nejvhodnější, neboť o pár dní později se z rumunského území stal jeden z nástupních prostorů sovětské invaze proti Maďarsku. Přestože požadavek vyzněl do ztracena, ukazuje to, že ani během maďarské krize rumunské vedení neztratilo ze zřetele své dlouhodobé politické cíle, jež by se daly charakterizovat jako budování „národního post-stalinismu“ – plná moc v rukou komunistické strany, ale snížená ingerence Moskvy do vnitřních záležitostí.¹¹²⁴

Jestliže ale rumunská strana vzhledem k problematickým sovětsko-rumunským obchodním vztahům zaujímala k polskému „říjnu“ ambivalentní až sympatetický postoj a rumunský tisk pečlivě sledoval průběh 8. pléna ÚV PSDS v říjnu 1956 a přetiskl několik článků z *Trybuny ludu*, pak na maďarské události se rumunské vedení dívalo zcela jinou optikou.¹¹²⁵ Povstání umožnilo rumunskému vedení, aby demonstrovalo svoji věrnost a spojenecký svazek se SSSR, nikoliv však již v kontextu bezhlavé poslušnosti, ale spíše souběhu společných zájmů. Hlavní však bylo zabránit „přelití“ povstalecké národní vlny mezi dvoumilionovou maďarskou menšinu v Transylvánii. Existovala také obava, že zbaví-li se Maďarsko sovětských vojsk a vymaní se z politicko-ekonomického područí Moskvy, mohlo by jako neutrální a nezávislý subjekt hypoteticky zahájit revizi hranic.¹¹²⁶

¹¹²³ Projev Gheorghe Gheorghiu-Dej na 2. kongresu RSP na konci roku 1955, na němž hovořil Tamtéž.

¹¹²⁴ Summary of meeting of Romanian politburo, October 31, 1956, file 359/1956, pp. 1-2, Political Bureau Records Group. Archives of the Central Committee of the Romanian Workers' Party, ANR. Cit. podle MASTNY, *The Warsaw Pact as History*. Cit. podle: MASTNY, BYRNE, *A cardboard castle?*, s. 8.

¹¹²⁵ Základní informace k rumunské reakci na maďarské povstání například TISMĂNEANU, *Stalinism for all seasons*, s. 152-157. TISMĂNEANU, Vladimír, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*. CWHIP, Working Paper #37, May 2002.

<http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFAF5.pdf>, s. 44; DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13.

¹¹²⁶ DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 12.

Ještě větší problémy však rumunským stalinistům působil maďarský reformní program.¹¹²⁷ Jaké vrstvy povzbudí k vlastním požadavkům? Která skupina stranických reformistů, marxistických revizionistů, se chopí příležitosti a zaútočí na stávající vedení? To byly otázky, které Gheorghiu-Deje z hlediska jeho mocenského postavení intenzivně zajímaly. Že to nebyly plané obavy, dokázaly hned první dny. Čtyři dny po první demonstraci v Budapešti se 27. října konaly demonstrace i v Temešváru, Jasech, Kluži i Bukurešti. Účastnili se jich studenti i dělníci a požadovali jak zlepšení sociálních podmínek, tak i svobodu slova. V Jasech se konala demonstrace proti špatné situaci v distribuci potravin. Situaci nepomáhal ani fakt, že Rumunsko zažilo mimořádně špatnou úrodu, což především v Bukurešti vytvářelo napjatou situaci ve frontách na potraviny.¹¹²⁸ Nedemonstrovali jen studenti – dne 29. října uspořádali železničáři v Bukurešti protestní shromáždění a požadovali lepší pracovní podmínky.¹¹²⁹

Na jakékoliv projevy souhlasu či sympatií s maďarskými událostmi reagovalo rumunské stranické vedení rychle a agresivně. Když povstání v Maďarsku vypuklo, byli Gheorghiu-Dej a celé stranické vedení na návštěvě v Jugoslávii. Hned po svém návratu 28. října přijali několik opatření – zesílili pohraniční vojska v Transylvánii a vyslali stranické emisary do ohrožených okresů, jako například Mirona Constantinesca do Kluže.¹¹³⁰ Snažili se potlačit všechny náznaky nepokojů či demonstrací, které mohly eskalovat do otevřeného povstání, a neváhali povolát tajnou policii Securitate a také armádu proti studentům v Bukurešti, Temešváru i Kluži, kteří se maďarským příkladem hodlali inspirovat. U maďarské menšiny měly události v Maďarsku silný ohlas – zvláště v regionech s vysokým podílem maďarského obyvatelstva byla situace napjatá a v podstatě byl aplikován vojenský režim. Stranické vedení vytvořilo speciální tým s tajemníkem ÚV Nicolaem Ceaușescem, ministrem vnitra Alexandru Drăghicim a ministrem obrany Leontinem Sălăjanem, kteří měli koordinovat komunikaci s nižšími složkami strany a správy a byli oprávněni řešit akutní problémy – represivní, logistické či zásobovací, a měli pravomoci v případě nutnosti použít sílu k potlačení nepokojů.¹¹³¹

¹¹²⁷ TISMĂNEANU, *Gheorghiu-Dej*, s. 21. Maďarská strana vytýkala rumunské straně, že se obává sebekritiky po XX. sjezdu ÚV KSSS a že rumunský tisk neposkytuje dostatek informací o dění v Maďarsku. Maďarský tiskový attaché tvrdil, že Rumuni se bojí psát o Maďarsku, aby nepodnítli nespokojenost mezi vlastními lidmi – nepsat kriticky o maďarských záležitostech znamená nemuset psát kriticky o vnitřních rumunských problémech.

¹¹²⁸ Tamtéž. s. 11

¹¹²⁹ DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 11.

¹¹³⁰ Tamtéž. s. 20.

¹¹³¹ TISMĂNEANU, Vladimír, *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Raport final, București 2006, s. 337. DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13. TISMĂNEANU, *Gheorghiu-Dej*, s. 20-21; Detailní popis studentských nepokojů viz GRANVILLE, "If hope is sin...".

Bývalý zkušený agent Kominterny a ředitel stranického vydavatelství Valter Roman, považovaný za znalce maďarských poměrů, byl vyslán do Budapešti, odkud podával pravidelní zprávy. Do Bukurešti posílal temné obrazy „kontrarevoluce“, která se mohla snadno dostat i do Rumunska.¹¹³² Údajně právě jeho barvitě líčení poprav a lynčování tajných policistů a komunistů mělo významný vliv na to, jak Rumuni hodnotili povstání a jak posléze byli ochotni sovětskou intervencí podpořit.¹¹³³ Gheorgiu-Dej se mohl spolehnout na jednotnou stranu bez významnější stranické frakce, a tím i bez výraznějších reformních politiků, které by mohli studenti nebo potencionální opozice následovat (jako například Imreho Nagye). Gheorgiu-Dej dokázal umlčet své kritiky a asi nejvýraznějšího z nich Mirona Constantineska získal na svou stranu, respektive jej učinil „spoluvínikem“ protireformních represí a angažoval ho do nepopulární pacifikace studentských revolt v zemi.

Rumunské stranické vedení nehodlalo opakovat chyby polských či maďarských komunistů v podobě přílišné liberalizace a uvolnění stranické kontroly nad bezpečnostními složkami a propagandou. Snažilo se také uklidnit různé sociální skupiny – vláda na konci října zvýšila platy, penze a přídavky pro rodiny s dětmi. Minimální mzda se přiblížila k hranici 350 – 400 lei za měsíc, byly zavedeny přídavky na děti (100 lei na dítě do 14 let) a od 1. prosince 1956 byla minimální úroveň penzí zvýšena na 200 lei na venkově a 250 lei ve městě. Speciální pozornost byla věnována železničářům, kteří získali právo na placenou dovolenou a cestování zdarma na dráze.¹¹³⁴

Důležitou roli v rumunském krizovém managementu hrál i machiavellistický přístup Gheorghiu-Deje k maďarské menšině v Transylvánii, v němž se střídaly represivní kroky s mírnými ústupky v menšinové kulturní či vzdělávací politice a také mezi rumunskou populací přesně dávkované obavy z maďarského irredentismu.¹¹³⁵ V maďarském společenském prostředí se během roku 1956 otevřela i do té doby tabuizovaná otázka zahraničních Maďarů – a na to reagovali rumunští představitelé mimořádně citlivě a na nejvyšší úrovni. Budapešťský novinář Pál Pándi ve svém článku pro *Szabad Nép* v polovině září 1956 poukázal na to, že se maďarští novináři bojí psát o situaci Maďarů v zahraničí, aby

¹¹³² TISMĂNEANU, *Gheorghiu-Dej*, s. 21.

¹¹³³ Tamtéž, s. 21.

¹¹³⁴ VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN, *Východ*, s. 432-435.

¹¹³⁵ GRANVILLE, *"We have wines of all kinds..."*, s. 17-18. Obecně k situaci v Transylvánii a k vztahům mezi rumunským státem a maďarskou menšinou v té době viz například LUCIAN, N., *Impactul revoluției ungare din 1956*, in: ANDREESCU, LÖNHÁRT, LUCIAN, SZÁSZ, VARGA, *Minorități etnoculturale*, s. 46-52; ИСЛАМОВ, Т.М., ПОКИВАЙЛОВА, Т.А., *Восточная Европа в силовом поле великих держав: трансильванский вопрос, 1940–1946 г.*, Москва : Индрик, 2008. ХАЗАНОВА, *Восточный блок*.

nebyli označeni za nacionalisty.¹¹³⁶ Připustil určité úspěchy dosažené v rumunské národnostní politice, ale k nelibosti rumunských představitelů také poukázal na některé nedostatky, mezi jinými například chybějící ústavní zakotvení statusu Maďarského autonomního regionu a Lidového svazu Maďarů (obdoba československého *Csemadoku*).¹¹³⁷ Šéfredaktor rumunského stranického deníku *Scînteii Sorin Toma* si pak stěžoval maďarským diplomatům, že kritika otištěná v maďarských novinách údajně ztěžuje snahu zlepšit ekonomické a národnostní problémy v Rumunsku.¹¹³⁸ Rumunská cenzura se pak snažila, aby byl dopad Pándiho článku omezen – nemohl být otištěn v Rumunsku a maďarský velvyslanec Sándor Keleti se omluvil s tím, že maďarské stranické vedení nebylo o obsahu článku informováno předem.

Za nepřátelským přístupem rumunského vedení k maďarskému povstání mohly být i špatné a zavádějící informace rumunských diplomatů v Maďarsku. Ti své centrum podle Granvillové chybně informovali minimálně ve dvou věcech – na jednu stranu podcenili nespokojenost obyvatel s Rákosim a odcizení dělníků a intelektuálů od komunistické strany, na druhou stranu zveličovali maďarský nacionalismus a iredentismus.¹¹³⁹ Tyto zprávy pak podle Granvillové utvrzovaly rumunské vedení v tvrdém postoji vůči povstání.¹¹⁴⁰ Rumunské vedení mohlo snáze instrumentalizovat stereotypy o maďarské bojechtivosti a využít je proti maďarské menšině v Transylvánii, stejně jako vyvolávat duchy údajného iredentismu a zneužít jej pro utužení kontroly nad domácím obyvatelstvem. Ve stejném smyslu pracovala i rumunská propaganda, zcela přejímající oficiální sovětskou verzi o kontrarevoluci rozpoutané domácími fašistickými živly a západními imperialisty.¹¹⁴¹

V neposlední řadě tragický Nagyův osud posloužil jako memento pro rumunské vůdce, aby se snažili neskončit jako on.¹¹⁴² I vzhledem k výše uvedenému nepřekvapí, že rumunské stranické vedení v čele Gheorghiu-Dejem a Bodnărašem rozhodnutí sovětské strany o vojenské intervenci proti Maďarsku uvítalo. Ostatně rumunská strana nijak neprotestovala ani 24. října, když z rumunského území Sověti posílali svůj kontingent v Maďarsku při tzv. první intervenci a rumunské území se stalo nástupním prostorem pro sovětské jednotky

¹¹³⁶ PÁNDI, P., *Közös dolgainkról, Szabad Nép*, 9.9. 1956.

¹¹³⁷ *Csemadok, Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete*, oficiální kulturní a politická organizace etnických Maďarů v Československu založený v roce 1949.

¹¹³⁸ *AMZV*, f. ZÚ Bukurešť 1956–1958, Mimořádná politická zpráva č. 32: Rumunsko-maďarské styky, (Bukurešť, 18. října 1956).

¹¹³⁹ GRANVILLE, *Blame the Messenger?*, s. 316.

¹¹⁴⁰ Tamtéž.

¹¹⁴¹ TISMANEANU, *Gheorghiu-Dej*, s. 11-12.

¹¹⁴² GRANVILLE, *Forewarned is Forearmed*, s. 615.

dislokované na území Rumunska pod vedením generál-poručíka Ch.D. Mamsurova.¹¹⁴³ Od 24. října pak Rumunsko uzavřelo hranice a povolilo transfer dalších sovětských jednotek přes své území.¹¹⁴⁴

Podobně i československá stranická reprezentace kombinovala dva typy politik – krizový management zaměřený na mobilizaci zdrojů a úspěšnou implementaci represivních a obranných opatření, a ideologickou propagandu zaměřenou na českou a slovenskou veřejnost. Ministr vnitra Rudolf Barák nařídil stav pohotovosti jednotkám ministra vnitra, první tajemník Antonín Novotný zase navrhl, aby byly do pohotovosti uvedeny Lidové milice.¹¹⁴⁵ Byly odloženy oficiální návštěvy Číny, KLDŘ a Mongolska. Speciální emisar ústředního výboru Štefan Fábry byl pověřen formováním dobrovolnických jednotek, které se měly rekrutovat z maďarsky hovořících obyvatel jižního Slovenska a poslány na pomoc maďarským komunistům. Další člen politbyra Bruno Köhler byl vyslán do Bratislavy, aby koordinoval případné vojenské a politické akce.¹¹⁴⁶

V uvažování československého stranického vedení existovaly tři možné rozměry maďarské krize. V případě, že by se Maďarsko stalo neutrální či dokonce prozápadní zemí a začalo uvažovat o revizi poválečného uspořádání, mohla být z pohledu tehdejšího komunistického vedení ohrožena národní bezpečnost. Povstání bylo dále vnímáno jako přímý produkt destalinizace, s níž většina nejvyššího stranického vedení příliš nesouhlasila a považovala ji za potenciálně nebezpečnou. A konečně komunisté v Praze pochybovali o loajalitě maďarské menšiny k Československu.¹¹⁴⁷ Vzájemné vztahy mezi maďarskou menšinou a slovenskou většinou byly napjaté a místní autority se obávaly, že při nepokojích nebo změně režimu se slovenští Maďaři přihlásí k Maďarsku.

Chruščev 2. listopadu dorazil do Bukurešti, aby získal formální souhlas s druhou intervencí proti Maďarsku.¹¹⁴⁸ Konstatoval narůstající kontakty v pohraničí mezi maďarskými

¹¹⁴³ GYÖRKEI, HORVÁTH, *Soviet military intervention*, s. 136-138. DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13.

¹¹⁴⁴ TREPTOW, Kurt W. (ed.), *Dějiny Rumunska*, Nakladatelství Lidové Noviny, Praha, s. 356.

¹¹⁴⁵ NA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 119, aj. 146, *Návrh usnesení 146. schůze politického byra ÚV KSČ* (23. října 1956). Cit. podle BÍLEK, *Vojenská a další opatření*.

¹¹⁴⁶ SIKORA, Stanislav, *Die Wirkung der ungarischen Ereignisse von 1956 auf die Tätigkeit der KPTsch—Führung (Schwerpunkt: Slowakei)*, in: HAHN, H.H., OLSCHOWSKY, Heinrich (Hrsgb.), *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, Akademie Verlag, Berlin 1996, s. 75.

¹¹⁴⁷ Zpočátku byli jihoslovenští Maďaři zbaveni občanských práv a byli vnímáni jako nepřátelé státu. Československo prosazovalo odsun této menšiny v rámci tzv. výměny obyvatel, ale nakonec muselo tuto akci po protestech Maďarska na popud SSSR zastavit. VADKERTY, Katalin, *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny*, Kalligram, Bratislava 2002; ŠUTAJ, Štefan, “*Akcia Juh.*” *Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roce 1949*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993.

¹¹⁴⁸ DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13. Po Bukurešti se Chruščev ještě zastavil v Sofii. Podle jeho svědectví se setkání na sovětské ambasádě s bulharskou delegací nijak nelišilo od předchozí

menšinami, údajně je obyvatelé Maďarska žádali o pomoc a zbraně. Nespecifikoval ale, zda to bylo pro boj s „kontrarevolucí“, nebo se sovětskými vojsky. Podle Chruščeva všichni přítomní vyjádřili jednoznačnou podporu a nutnost okamžitě jednat, s čímž byl nadmíru spokojen: „...*neexistoval ani náznak nějakých rozdílů mezi námi a rumunskými a československými soudruhy v chápání a hodnocení událostí.*”¹¹⁴⁹

Chruščev si pochvaloval, že jak Rumuni, tak i Češi a Slováci vyjádřili porozumění pro sovětské rozhodnutí a sami požadovali rozhodnou a rychlou akci. Novotný se Širokým ale podle Chruščeva nevystupovali tak sebejistě jako Gheorghiu-Dej, zvláště Novotný údajně vypadal nervózně a neustále se Chruščeva ptal, zda-li bude povstání opravdu potlačeno. Na Chruščevovu kladnou odpověď Novotný několikrát replikoval „... *skvělé, skvělé...*“. Novotný i Široký pak spěchali ujistit Chruščeva, že přes určité pokusy „kontrarevoluce“ aktivizovat své síly i v Československu československé vedení situaci zvládlo a přijalo odpovídající opatření.¹¹⁵⁰

Rumunská strana sovětskou intervenci jednoznačně podpořila. Byli ale rumunští vůdci ochotní se na ní podílet se svým vojenským kontingentem? Podle Chruščevova svědectví z bukurešťské schůzky vystupovali rumunští představitelé v bojovné náladě: „*Rumuni dokonce prohlásili, že by se také rádi zúčastnili akce a poslali dvě divize. V žertu jsem jim řekl: Vy v tom již máte zkušenost. Rumuni udělali krátký konec právě s Maďarskou republikou rad v roce 1919. A nyní chcete bojovat na druhé straně. Toho ale není třeba. Je důležité, aby panovala shoda na základních principech, ale vojenská pomoc není třeba.*“¹¹⁵¹ Nabídka rumunského vůdce je však třeba brát s rezervou, neboť negativa spojená s přímou rumunskou účastí na vojenské intervenci proti Budapešti převažovala nad možnými pozitivy už jen s ohledem na nezanedbatelné procento vojáků maďarského původu sloužících v rumunské armádě.¹¹⁵² Gheorghiu-Dej tak přímé rumunské účasti nakloněn spíše nebyl a v Chruščevově svědectví je pravděpodobně zachycena jen rétorická figura někoho, kdo ví, že jeho nabídka bude stejně odmítnuta.¹¹⁵³ Tismaneanu na druhou stranu uvádí, že Chruščev Rumuny o

schůzky v Bukurešti. Bulhaři souhlasili se sovětským postupem a projevíli dokonce ochotu formovat dobrovolnické oddíly, které by pomohly potlačit kontrarevoluci v Maďarsku.

¹¹⁴⁹ *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹¹⁵⁰ Tamtéž.

¹¹⁵¹ *Stenographic record* (4.11. 1956). Podobně se Chruščev vyjádřil i ve svých pamětech: „*Rumuni jsou celí žhaví jít do boje. Není to pro ně poprvé. V roce 1919 se podíleli na potlačení maďarské revoluce, a nyní chtějí potlačit kontrarevoluci.*“ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 652-653.

¹¹⁵² DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13.

¹¹⁵³ Rumunsko pak také hrálo důležitou roli v krizi kolem Imreho Nagye, který po potlačení povstání požádal o azyl na jugoslávské ambasádě a zde zůstal až do 22. listopadu. Pak byl zatčen KGB a transportován do Rumunska. Z tohoto důvodu pak Gheorghiu—Dej a Bodnaras navštívili Budapešť a setkali se s Kádárem, aby mu pomohli problém s Nagyem „vyřešit“. DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact*, s. 13.

přímou vojenskou pomoc a účast na intervenci požádal, což Gheorghiu-Dej a Bodnăraş odmítli. Argumentovali tím, že vzhledem k tomu, že v rumunské armádě slouží vysoké procento etnických Maďarů, není možné na vojsko pro takový typ operace spoléhat. Vojenská operace z rumunského území by pravděpodobně ještě více zostřila situaci mezi maďarskou menšinou v Rumunsku.¹¹⁵⁴

5.13. Brioni

Po maratónu schůzek s vůdci východního bloku (1. listopadu Brest, 2. listopadu Bukurešť, 2. listopadu Sofie) čekalo Chruščev s Malenkovem poslední setkání s Titem v Brionech. Jestliže Číňané hráli ne nepodstatnou úlohu při formování sovětských rozhodnutí, pak něco podobného lze říci i o jugoslávské straně.¹¹⁵⁵ Sověti nemohli nebrat na zřetel, že Jugoslávie je regionální mocnost a že minimálně konzultace v případě intervence v Maďarsku je nutná. Celou věc ještě komplikovala sovětská snaha na urovnání škod ze vzájemné roztržky, která Kreml stavěla do nevýhodné pozice. Za třetí Sověti neměli příliš informací o Titově postoji a nemohli si být jisti, zda je Tito v rozhodnutí intervenovat podpoří.

Bylo proto rozhodnuto požádat Tita o setkání s Chruščevem a Malenkovem. V protokolu byl návrh na jednání formulován jako nabídka přátelského rozhovoru.¹¹⁵⁶ Odpověď dorazila ještě ten den. Edvard Kardelj potvrdil Titovu ochotu se s Chruščevem a Malenkovem setkat 1. listopadu, ale vzhledem k doporučení lékařů se setkání mělo uskutečnit v Brionech. Proto mělo sovětské letadlo dorazit do Puly odpoledne 2. listopadu kolem 17:00, aby se na ostrov mohli oba sovětské státníci dostat za tmy.¹¹⁵⁷ Sovětské politiky přiletěli v 18:00

¹¹⁵⁴ TISMANEANU, *Gheorghiu-Dej*, s. 12.

¹¹⁵⁵ STYKALIN, A. S., *Soviet-Yugoslav Relations and the Case of Imre Nagy*, *Cold War History*, 2005, No. 5, s. 4-6.

¹¹⁵⁶ V oficiálním telegramu však bylo jen strohé sdělení, že Chruščev s Malenkovem dorazí na místo určení inkognito večer 1. listopadu nebo ráno 2. listopadu. Telegram byl urychleně poslán na ministerstvo zahraničí v 31. října 17:15 a za čtyřicet minut byl odeslán do Bělehradu N.P. Firjubinovi Tamtéž.

¹¹⁵⁷ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1005. Л. 64-65. Черновая запись телефонограммы Ф.Н. Грязнова из Белграда с информацией о готовности Й. Броз Тито встретиться с делегацией КПСС для обсуждения положения в Венгрии. (31.10. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 127. s. 485. Cesta se neobešla bez dobrodružných okolností, které pozadí, v němž se rozhodovalo během maďarské krize, dávaly ještě dramatičtější rozměr. Byl si toho vědom i samotný Chruščev, jenž samotné cestě věnoval ve svých pamětech početně velký prostor: „Ve stejný večer jsme odletěli do Jugoslávie. Letěli jsme s Il-14. Počasí bylo strašné. Pod námi byly hory. Všude kolem nás byla tma. Vypukla bouře a kolem nás šlehal blesky. Nemohl jsem spát a seděl jsem u okénka. Hodně jsem toho před tím nalétal, v letadle jsem strávil hodně času během války, ale nikdy jsem nezažil takové turbulence. Pilotoval zkušený pilot, generál Cybin, ale i pro něj to byla těžká úloha. Před námi letělo letadlo, jehož úkolem mělo být informovat nás předem o počasí na cestě. Jednalo se také o osobní letadlo, do určité míry nám osvětlovalo cestu a podávalo nám informace o tom, co se dělo na nebi před námi. Brzy jsem s tímto letadlem ztratili kontakt a museli jsme se orientovat sami podle terénu pod námi a viditelnými body. Na letišti, kde jsme měli přistát /nedaleko Dubrovniku v Chorvatsku/, chyběly některé přístroje. Bylo to jednoduché letiště z války a naše letadlo nemělo

na letiště v Pule a odtud se v bouřlivém počasí vydali na člunu na ostrov Brioni, kde na ně čekali Tito, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković a Veljko Mićunović. Rozhovory trvaly od sedmi večer 2. listopadu do pěti hodin ráno 3. listopadu.

Podobně jako v polském případě se Chruščev nepřijel poradit, zda invazi provést. Podle svých pamětí Titovi přesné datum intervence nesdělil. Na přímou Titovu otázku měl údajně odpovědět takto: „*Nechtěl jsem mu říci konkrétní datum, ačkoliv než jsme odlétali, dostal již Koněv rozkaz, aby operaci do tří dnů připravil. /.../ Tito samozřejmě pochopil, že datum invaze již bylo pevně stanoveno, ale prostě jsme mu to nechtěli říci. Tak to bylo. Koneckonců, Jugoslávci se přímo neúčastnili, takže to nepotřebovali vědět. Čím méně lidí o tom vědělo, tím lépe. Neočekávaný únik informací nás mohl přijít draho.*“¹¹⁵⁸ Můžeme jen spekulovat, zda by k ní dal konečný souhlas, pokud by se v Brionech setkal s jednoznačným a rezolutním odmítnutím. Riskoval by odklad či úplné zrušení invaze do Maďarska pro výrazné zhoršení sovětsko-jugoslávských vztahů?

Chruščev ve svých vzpomínkách, které vznikaly s větším odstupem, připustil, že na Brionech byl připraven na větší kontroverzi, než jakou zažil před několika hodinami s Gomoučkou. Byl ale nakonec podle svých slov příjemně překvapen – Tito souhlasil s invazí a potlačení kontrarevoluce.¹¹⁵⁹ Zdálo se, že překotný a nepřehledný vývoj v Maďarsku Tita zklamal, neboť doufal, že se Maďarsko vydá jugoslávskou cestou, ale v posledních dnech povstání se spíše přibližovalo rakouskému modelu.¹¹⁶⁰ Chruščev také zaznamenal Titův souhlas s tím, že se intervence nebudou účastnit jiné státy než SSSR.¹¹⁶¹

Když však Chruščev rekapituloval postup svého vedení během krize, nešetřil směrem k jugoslávským komunistům kritickými poznámkami. Vytýkal jim přílišné zasahování do maďarského vnitropolitického vývoje s cílem oslabit maďarskou vazbu na Moskvu.¹¹⁶² Tady ale jugoslávské kalkulace podle Chruščeva selhaly – síly, které se dostaly v Budapešti k moci,

radar. Jen díky Cybinovým pilotovacím schopnostem jsme bezpečně přistáli. Pak jsme se dozvěděli, že naše naváděcí letadlo ještě nepřistálo. Kde k čertu mohlo být? Báli jsme se o osud posádky. Čekal na nás automobil. Odvezl nás do přístavu /Dubrovnik/, kde jsme se měli nalodit na člun do Brion, kde byl Tito. Museli jsme plout na malém člunu. Malenkov, který si prožil kymácení a turbulence v letadle, vypadal jako živoucí mrtvola. Vždy trpěl mořskou nemocí, i když jel v automobilu na rovné cestě. Na moři byly velké vlny. Nastoupili jsem na malý motorový člun. Malenkov si lehl na dno člunu a zavřel oči. Dokonce jsem se začal o něj bát. Ale neměli jsme jinou možnost. Nemohli jsme čekat na pobřeží na lepší počasí. Nakonec jsem přistáli na ostrově.“

KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653.

¹¹⁵⁸ Tamtéž, s. 655.

¹¹⁵⁹ Tamtéž, s. 653-656.

¹¹⁶⁰ BÉKÉS, *The 1956 Hungarian Revolution*, s. 488-489.

¹¹⁶¹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653-656.

¹¹⁶² *Stenographic record* (4.11. 1956).

se již otevřeně snažily Maďarsko „odtrhnout“ ze socialistického tábora.¹¹⁶³ Chruščev zde odkazoval nejen na silný vliv jugoslávského modelu na maďarské reformátory a kritiky rákosistického režimu, ale i na čerstvou komunikaci mezi Nagyem a Titem. V dopisu z 29. října, jenž byl určen ÚV MSP, Tito ujišťoval Nagy a jeho vládu, že podporuje jeho novou politiku a souhlasí s redefinicí povstání jako národního demokratického hnutí, i když varoval před nebezpečím kontrarevoluce.

Chruščev nejprve před Jugoslávci prezentoval jednoznačný souhlas všech spojenců se sovětským postupem, včetně čínské strany.¹¹⁶⁴ Emocionálně hovořil o kontrarevolucionářích, vraždících a masakrujících komunisty. O Nagyově politice se vyjádřil jako o restauraci kapitalismu. Jen ještě neměl jasno, zda byl Nagy „jen“ nástrojem imperialistů a kapitalistů, nebo jejich přímým agentem.¹¹⁶⁵ Zatímco Chruščev si do Brion ani tak nepřijel pro jugoslávský souhlas s invazí jako spíše pro to, aby mu bylo „*správně porozuměno*...“, zdálo se, že jugoslávská strana se pokoušela využít situace, v níž se Kreml ocitl, aby si na něm vymohla další ústupky, respektive znovupotvrzení antistalinské linie. Do ní zapadaly především kritika politiky maďarské komunistické strany vedení Rákosim a Gerőem. Při debatě o obsahu programového prohlášení nové maďarské revoluční vlády jugoslávská strana navrhovala jednoznačně tyto dva politiky odsoudit, zdůraznit obranu hlavních socialistických výdobytků, obnovit demokratické a rovnoprávné vztahy mezi socialistickými zeměmi a také oslovit dělnické výbory i revoluční orgány. Deklarace by také měla nechat otevřenou možnost pro odchod sovětských vojsk z Maďarska. Jak zaznamenal Mičunović, Chruščev souhlasil s odsouzením Rákosiho, ale o odchodu sovětských vojsk uvažovat nechtěl.¹¹⁶⁶

Vzhledem k tomu, kolik času bylo tomuto tématu v diskuzích věnováno, bylo pro Chruščeva neméně důležité projednat kandidáty na nové vůdce Maďarska. Münnichovým plusem bylo, že ho Chruščev dlouhodobě znal, strávil s ním druhou světovou válku a podle

¹¹⁶³ *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹¹⁶⁴ MIČUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 156-157. Viz též Брионская встреча. Из записей В. Мичуновича (3.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 149. s. 524-533. Podle Mičunoviće měla Moskva zájem o konzultace s Pekingem proto, že Číňané nebyli přímo zainteresováni na dění v Polsku a Maďarsku a mezi nimi neexistovali nějaké negativní historické reminiscence z minulosti. V tomto smyslu není úplně jasná příhoda, kterou Chruščev Jugoslávčům sdělil. Sověti měli údajně Číňanům, tj. čínské delegaci v tu dobu dlící v Moskvě, poradit, aby jeli do Polska a zhodnotili situaci přímo na místě. Po váhání Číňané souhlasili, čekali na polská víza několik dní, ale nedostali je. Mao byl naštvaný a oznámil, že Číňané do Polska nepojedou, ani kdyby víza dostali. Šlo o snahu Kremlu nějak utlumit snahu o čínské vměšování do polských záležitostí? Nebo naopak snahu polského vedení zabránit, aby se čínská strana více angažovala na chruščevovské straně proti Gomulkovi během podzimu 1956? Odpovědi je nutné pravděpodobně hledat v čínských nebo polských archivech, což je mimo záběr této práce. MIČUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 160-161.

¹¹⁶⁵ Tamtéž, s. 158.

¹¹⁶⁶ Tamtéž, s. 159-160.

svých vzpomínek spolu bydleli v jednom stanu. Mićunović nabyl dojmu, že se již sovětská strana pro Münnicha jako předsedu vlády rozhodla, a proto vstoupil do debaty s tím, že Münnicha v Moskvě často potkával a že o něm může říci jen to nejlepší. To ovšem nebyl Titův názor – podle Chruščevových vzpomínek Tito na Münnicha zareagoval negativně a Chruščev nedokázal určit důvod této antipatie. Údajně se s Münnichem měl Tito setkat jako válečný zajatec v Rusku v roce 1917.¹¹⁶⁷ Při rozhodování mezi Kádárem a Münnichem však podle Mićunoviće nebylo bez významu, že za Rákosiho vlády byl Münnich velvyslancem v Moskvě, zatímco Kádár seděl ve vězení, což mohlo hrát v jeho prospěch především v očích samotných Maďarů. Navíc na Jugoslávce měl Kádár zanechat velmi dobrý dojem během své říjnové návštěvy v roce 1956.¹¹⁶⁸ Tito Kádára hodnotil takto: „*Správná volba. Vím o něm, že je to dobrý komunista, čestný a seriózní muž.*“ S tímto hodnocením Chruščev souhlasil.¹¹⁶⁹

Chruščev dále navrhoval za ministra obrany Istvána Batu, což Jugoslávci považovali za politicky nesprávné rozhodnutí vzhledem k tomu, že Bata tento post zastával i za Rákosiho. I v této otázce sovětská strana vzala svůj návrh zpět.¹¹⁷⁰ Chruščev zase odmítal Gézu Losonczyho, jehož Jugoslávci považovali za čestného a schopného muže, Sověti v něm ale viděli jednoho z nejbližších Nagyových spolupracovníků, a to jej při již jasně negativním pohledu na maďarského premiéra ze strany Moskvy jednoznačně diskvalifikovalo.¹¹⁷¹ Právě na něj Chruščev pravděpodobně myslel, když pak svým charakteristickým způsobem líčil své setkání s Jugoslávci stranickým funkcionářům: „...*když přišlo na to, kdo by měl být ve vládě, řekli jedno jméno. Řekl jsem jim: „To je darebák prvního řádu!“ a měl by viset, pro ně je to nejlepší člověk.*“¹¹⁷² K Losonczymu se pravděpodobně vrátil i ve svých vzpomínkách, když mu Ranković měl údajně navrhnout do prozatímní vlády jméno, jehož odmítl jako jednoho z „...*největších nepřátel, nagyovce a organizátora krveprolití*“. Ani další jméno, které Ranković zmínil, nebylo pro Chruščeva a Malenkova přijatelné. Chruščev sice toto jméno přímo nezmiňuje, ale pravděpodobně šlo o Ference Donátha.¹¹⁷³ Chruščev si z toho potvrdil, že Jugoslávci dlouhodobě podporovali Nagye v jeho boji proti rákosimu, a stali se tak spoluorganizátory kontrarevoluce. Jejich náhlý obrat si vysvětloval tím, že poté, co byl odstraněn jimi nenáviděný Rákosi, vsadili na Nagye, ale krvavá střelba a hlasy volající po

¹¹⁶⁷ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653-656.

¹¹⁶⁸ MIĆUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 161-162.

¹¹⁶⁹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653-656.

¹¹⁷⁰ MIĆUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 160.

¹¹⁷¹ Tamtéž.

¹¹⁷² *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹¹⁷³ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 653-656.

restauraci kapitalismu před ně předestřely nepříjemnou možnost sousedního, kapitalistického a k Západu se klonícího Maďarska.

Molotov se sice v Brestu účastnil jednání s Gomulkou a Cyrankewiczem, vzhledem ke svým předchozím postojům k sovětsko-jugoslávskému sblížení však stěží mohl být vhodným partnerem k jednání s Titem. Chruščev jeho nepřítomnosti proto využil, aby si postěžoval na vnitrostranickou stalinskou opozici, jejíž názory shrnul do jednoduché formulace – za Stalina byl klid a nyní, za Chruščeva, musíme čelit jedné krizi za druhou.¹¹⁷⁴ Potvrdil, že Moskva nemůže Maďarsko opustit ani z internacionálního hlediska, ani z hlediska státních zájmů Moskvy – a to jak vnějších, „...*kapitalisté by se dostali až na hranice s SSSR*“, tak i vnitřních. Chruščev také poukázal na armádu jako na centrum nespokojenosti, i když v jejím čele stál jemu zatím loajální Žukov.¹¹⁷⁵

Pokud by maďarskou věc Sověti vzdali, před Západem by vypadali buď jako hlupáci, nebo slaboši.¹¹⁷⁶ Pochvaloval si také souběh suezské krize – očekávaný odpor Západu k sovětské intervenci bude podle něj „anulován“ britsko-francouzským angažmá v Egyptě.¹¹⁷⁷ Předpokládal, že ani Velká Británie, ani Francie nebudou moci protestovat proti sovětské intervenci a budou mít svázané ruce. Důležitá pro pochopení motivace sovětského vedení byla také Chruščevova připomínka, že Maďarsko bojovalo dvakrát v koalici proti Rusku a v sovětské armádě převládal v tomto smyslu negativní pohled na Maďarsko, jenž chce nyní údajně Západ opět obrátit proti SSSR.

Jestliže si byl Chruščev jistý vojenskou stránkou věci a sebevědomě prohlašoval, že povstání bude potlačeno během několika dní, pak politické krytí akce mu dělalo starosti. Velmi proto stál o to, aby mu jugoslávská strana „pomohla“ s Nagyem a jeho vládou, což ukazovalo na to, že si Kreml nebyl vůbec jistý, co Nagy bezprostředně po zahájení intervence udělá.¹¹⁷⁸ Nařídí například mobilizaci a vyzve k odporu maďarské ozbrojené síly? I v případě jasné sovětské vojenské převahy by v takovém případě Sověti nebojovali jen s Národní gardou či povstalci, ale i s pravidelnými maďarskými jednotkami. Z několika dní by se tak mohlo stát několik týdnů. Uprchne mimo dosah sovětských orgánů, například na Západ, a založí zde paralelní mocenské centrum, emigrantskou politickou reprezentaci zpochybňující legitimitu post-nagyovského vedení Maďarska? Nebo spáchá demonstrativní sebevraždu, a

¹¹⁷⁴ TAUBMAN, *Khrushchev*, s. 291.

¹¹⁷⁵ MIČUNOVIĆ, *Moskovske godine*, s. 158.

¹¹⁷⁶ Tamtéž.

¹¹⁷⁷ Tamtéž, s. 158-159.

¹¹⁷⁸ Tamtéž, s. 160.

stane se tak mučedníkem a symbolem protisovětské revolty? I o takových variantách mohlo sovětské vedení uvažovat, pokud by Nagy byl zahrán do kouta a nikdo ho předtím nekontaktoval a „nevysvětlil“ mu, jaké má před sebou možnosti, aby se z komplikované situace dostal.

Chruščev pravděpodobně chápal, že dosavadní zástupci Kremle, s nimiž Nagy jednal – Suslov, Mikojan, Andropov či vojenští či bezpečnostní představitelé, nebudou ti praví, kteří by mohli Nagyovi nabídnout ústupovou cestu a slíbit mu za jeho dobrovolnou neutralizaci v pro Sověty kritickém období, než bude instalován nový režim, beztrestnost. Jestliže Chruščev jugoslávskou stranu vinil z podpory reformního hnutí uvnitř MSP a přílišného zasahování do maďarských vnitropolitického dění, pak nyní se mu jugoslávské kontakty na Nagyovy reformisty mohly hodit, a Tita chtěl proto zaangažovat jako prostředníka mezi Nagyem a Kremlem. Chruščev byl totiž přesvědčen o tom, že mezi Nagyem a jeho lidmi a jugoslávskou ambasadou panují nadstandardní vztahy. Není proto vyloučené, že Tito slíbil využít své kontakty, aby Nagyem přesvědčil, že by měl podat demisi a souhlasit s novou vládou, aby zabránil zbytečnému krveprolití.¹¹⁷⁹

Zůstává však otázkou, na čem konkrétně se Tito s Chruščevem v otázce „co s Nagyem“ dohodli. Každopádně Tito se zdráhal dát v případě Nagyem jakoukoliv jasnou garanci, ale pravděpodobně souhlasil, že se jugoslávská strana pokusí nějakým způsobem Nagyem ovlivnit.¹¹⁸⁰ Z informací, které Chruščev s Malenkovem z Brion přivezli, ostatní členové politbyra získali dojem, že Tito souhlasí s kremelským hodnocením Nagyem a jeho společníků jako „...politických bankrotářů a lidí, kteří připravili cestu kontrarevoluci, a stali se pomahači imperialistických sil a reakce.“¹¹⁸¹ To byla pravda. Nebylo ale jasné, co Tito konkrétně slíbil.¹¹⁸²

Nevíme, zda Chruščev při jednání v Brionech věděl o tom, že Zoltán Szántó, jeden z Nagyových blízkých spolupracovníků, sondařoval již 2. listopadu u Jugoslávčů možnost azylu.¹¹⁸³ Jugoslávci souhlasili a čekali, až se maďarští představitelé v dohodnutý termín v neděli 4. listopadu ozvou s konkrétním požadavkem. Podle jugoslávské verze požádal Szántó

¹¹⁷⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л 1-3. Запись беседы Д.Т. Шепилова с В. Мичуновичем о расследовании инцидента с обстрелом югославского посольства в Будапеште и о нашедшей убежище в нем группе И. Надя (7.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 182. s. 618-620.

¹¹⁸⁰ МІЋУНОВИЋ, *Moskovske godine*, s. 160-161.

¹¹⁸¹ Tito se měl vyjádřit: „*Co je to za premiéra, za jehož vlády beztrestně věší a střílí komunisty a dělníky.*“

¹¹⁸² ГИБИАНСКИЙ, Л.Я. Н.С. Хрущев, Й.Б. Тито и венгерский кризис 1956 года, *Новая и новейшая история*, 1999, No. 2, s. 10-29.

¹¹⁸³ STYKALIN, *Soviet-Yugoslav Relations*, s. 6-7.

o ochranu v obavě před akcelerující demontáží komunistického režimu a radikalizací pouličních povstaleckých skupin, revolučních výborů a ozbrojených skupin. Euforie z krátkodobého vítězství se mísila se vzrůstajícím napětím a nervózním očekáváním, jak se zachová Sovětský svaz. V této situaci získávaly navrch otevřeně antikomunistické skupiny i nové revoluční struktury, které Nagyova vláda neměla vůbec pod kontrolou. Naopak se mohla obávat, že se tyto skupiny budou Nagyovu vládu snažit neutralizovat či sesadit.

Poté, co Chruščev opustil Brioni, instruoval Bělehrad svého velvyslance v Budapešti Soldatiće, aby byl připraven přijmout a kladně vyřídit žádost o azyl, kterou den předtím přes Zoltána Szántóa tlumočil Nagy a jeho lidé.¹¹⁸⁴ Podle Rajaka jugoslávské vedení jednalo podle svého mínění v souladu s dohodou v Brionech. Jejím cílem mělo být „...*izolovat Nagye od reakcionářů*.“¹¹⁸⁵ Ranković naznačoval Soldatićovi, že by bylo vhodné Nagye evakuovat do Jugoslávie ještě před zahájením sovětské invaze – Jugoslávci ale nevěděli přesný čas jejího zahájení. Takže první část plánu, která byla dohodnuta mezi Szántóem a Soldatićem, totiž, že se Nagy a jeho lidé dostaví k jugoslávské ambasádě, se uskutečnila. Druhá – dostat skupinu ze země již ne, neboť sovětské tanky již začaly obsazovat budapešťské komunikace, včetně letišť.¹¹⁸⁶

V textu se Nagyovým azylem budeme ještě zabývat, ale zde je nutné dodat, že 4. listopadu na jugoslávskou ambasádu sice dorazila početná skupina maďarských politiků v čele s premiérem Nagyem, aby požádali o azyl, ale zdůvodnění jejich žádosti znělo zcela jinak – maďarští politici nyní hledali útočiště před sovětskými okupačními jednotkami. Je pochopitelné, že Jugoslávci byli původně ochotni azyl poskytnout právě a pouze v případě, že Nagyovu vládu budou ohrožovat „kontrarevolucionáři“. Pak by se jednalo o ochranu před „fašismem“ a „bílým terorem“ a azyl by bylo možné bez problémů poskytnout. Nyní se však Jugoslávci ocitli v nezáviděníhodném postavení – na jedné straně tolerovali Chruščevovou intervenci směřující ke svržení Nagyovy vlády, na druhou stranu jejich ambasáda poskytla azyl právě Nagyovi a více než dvěma desítkám jeho spolupracovníků i s rodinami.

V sovětském scénáři ale měli Nagye Jugoslávci minimálně „zdržet“, dokud ho nedopadnou sovětské vojenské orgány.¹¹⁸⁷ Tento směr sovětského uvažování potvrzovala i věta v Firjubinově telegramu ze 4. listopadu, podle které Kardelj prohlásil, že „...*v noci z 3.*

¹¹⁸⁴ RAJAK, Svetozar, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953–1957*, Palgrave 2010, s. 180.

¹¹⁸⁵ Tamtéž.

¹¹⁸⁶ Tamtéž.

¹¹⁸⁷ *Запись беседы Д.Т. Шепилова с В. Мичуновичем (7.11. 1956)*. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 182. s. 618-620.

na 4. listopadu se spojili s Imre Nagyem, jak bylo domluveno se soudruhem Chruščevem. (podtr. aut.)¹¹⁸⁸ Tato poznámka by odkazovala na následující scénář – ještě před příchodem Nagy na ambasádu mu Jugoslávci (mohl to být jak vyslanec Soldatić, tak někdo z Bělehradu) volali a snažili se ho nějakým způsobem přemluvit k demisi a podpoře Jánose Kádára, z čehož vyplývalo, že Jugoslávci souhlasí se sovětským způsobem řešení, schvalují intervenci a nehodlají poskytovat Nagyovi nějakou pomoc. Podle Stykalina Tito Chruščevovi přímo slíbil, že Jugoslávci Nagy kontaktují, pokusí se ho přesvědčit, aby rezignoval a vyklidil místo pro novou vládu. Jako spojka měl sloužit Szántó.¹¹⁸⁹

Není však pravděpodobné, že by se Jugoslávci vystavovali do nekryté pozice „ideologických spoluinterventů“ a pálili by si tak prsty za Sověty. Jak později upozornil Mićunović, jugoslávská strana interpretovala závěry brionské schůzky poněkud šířeji: „*Při rozhovorech v Brionech bylo domluveno, že Nagy Imre a ostatní mohou ulehčit situaci nové revoluční dělnicko-rolnické vlády, pokud by nějakým způsobem vyjádřili ochotu pomáhat této vládě, nebo by v nejhorším případě proti ní nevystupovali.*“¹¹⁹⁰ Tito tak spíše nezávazně slíbil, že se pokusí Nagy přesvědčit, aby odstoupil a vyjádřil podporu Kádárově vládě, ale nemělo to znamenat, že za případný neúspěch tohoto pokusu by měla být jugoslávská strana zodpovědná.¹¹⁹¹ Soldatić po schůzce v Brionech dal najevo, že Jugoslávie azyl poskytne a tam bude možné Nagy přesvědčit. Je ovšem otázka, jaká byla dohoda se samotným Nagyem. Když totiž Nagy ráno na ambasádu dorazil, bylo to za zcela jiných podmínek, než jaké si představovali Jugoslávci. Nagy veřejně odsoudil sovětskou invazi, a ač nevyzval maďarské jednotky ke kladení odporu, i tak vytvořil pro Moskvu, Kádára i Tita velký problém.¹¹⁹²

Celkové vyznění schůzky v Brionech bylo nejednoznačné. Obě strany jednání interpretovaly a ve vzpomínkách těch, kteří jednání poté popsali – Chruščeva i Mićunoviće, prezentovaly jako své vítězství, kde druhá strana víceméně přijala jejich pohled na události. Sověti získali ujištění, že Jugoslávci nepodniknou žádné nevíтанé kroky na mezinárodním poli a „zavřou oči“, až sovětské tanky vyjedou na Budapešť. Bělehrad si nicméně vyhradil právo Sovětský svaz kritizovat – viníkem maďarské krize podle něj nebyl jen Rákosi, ale i chybná politika Kremlu, konkrétně Mikojanův souhlas s Gerőovou kandidaturou na post prvního

¹¹⁸⁸ Tamtéž.

¹¹⁸⁹ STYKALIN, Soviet-Yugoslav Relations, s. 6-7.

¹¹⁹⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 105-106. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док No. 25. Телеграмма Н.П. Фирюбина из Белграда в МИД СССР о пребывании И. Нады с ближайшими сторонниками в посольстве ФНРЮ в Будапеште и позиции в связи с этим Й. Броз Тито (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 163. s. 582-583.

¹¹⁹¹ STYKALIN, Soviet-Yugoslav Relations, s. 6-7.

¹¹⁹² STYKALIN, Soviet-Yugoslav Relations, s. 6-7.

tajemníka na červencovém plénu ÚV MSP. Chruščev s Malenkovem se však nepouštěli do větších kontroverzí a debat, protože měli zájem na hladkém průběhu jednání a hlavní pro ně bylo, že Bělehrad nijak výrazně neprotestoval proti intervenci. Ráno 3. listopadu odletěli z Puly s mlčenlivým souhlasem Jugoslávie se sovětskou intervencí.¹¹⁹³

Ještě tentýž den se Chruščev již zúčastnil zasedání politbyra.¹¹⁹⁴ S invazí již všichni souhlasili, větší problémem se ukázalo složení nové Prozatímní revoluční vlády. Naplno se rozhořel spor mezi politbyrem a osamoceným Molotovem, jenž v čele vlády chtěl vidět Münnicha či Hegedúse a naopak odmítal Kádára, jemuž vyčítal, že dosud nezpřetrhal své vazby s Nagyovou vládou.¹¹⁹⁵ Molotovova kritika vycházela z faktu, že se podle něj Kádár stále vnímal jako člen Nagyova vedení a chtěl se co nejdříve vrátit do Budapešti. Chruščev sice Kádára před Molotovem obhajoval, je ovšem otázkou, nakolik se snažil zpětně ospravedlnit svou volbu a nakolik byl opravdu s Kádárem spokojený jako s politikem, jenž by byl schopen rozpolcené Maďarsko sjednotit.¹¹⁹⁶ Chruščevovi, podobně jako Molotovovi, by se osobně více zamlouval jim známý veterán Münnich, ale musel brát v potaz minimálně názory Jugoslávčů, které zazněly na Brionech a jež preferovaly Kádára. Argumentoval také, že Münnich není vhodný na pozici šéfa strany, neboť k tomu nemá dostatečné kvality.

Zasedání politbyra se Kádár s Münnichem zúčastnili a dostali prostor, aby prezentovali své názory a obhájili své postoje během povstání. Kádárovo úvodní vystoupení můžeme považovat za jakousi rekapitulaci předchozího vývoje a také jako jeho osobní pohled na události. Kádár nevystupoval jako „pučistický generál“ rozhodnutý svrhnout dosavadní vládu, ale spíše jako člověk, který byl do poslední chvíle účastníkem a spolurozhodovatelem událostí a u něhož se mísil šok z překotného a nečekaného vývoje událostí s odhodláním dostát povinnosti loajálního komunisty.¹¹⁹⁷ Podle svých slov absolvoval během 29. – 30. října několik rozhovorů s povstanci a dělníky, kteří ho přesvědčovali, že chtějí jen odstranit Rákosiho kliku a ne vyvolat povstání a odstranit socialistický systém. Kategoricky ale žádali odchod sovětských vojsk, a to i za cenu stávk: „...*budeme sice hladovět, ale vojska musí*

¹¹⁹³ MIĆUNOVIĆ, *Moskovske godine*.

¹¹⁹⁴ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 23-29. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС с участием Я. Кадара, Ф. Мюнниха, И. Баты. (2.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 147. s. 515-522.

¹¹⁹⁵ Chruščev později vzpomínal: „*Togda Molotov govorit – Mjunnicha. A vy že znaete, Molotov umeet govorit rezkosti, on skrivilsja i načal brosat oskorbiteľnye slova na adresu Kadara. Jak skazal: davajte spokojnee obsudim. Vo vremena obsužděnija bol šinstvo vyskazalos za Kadara. I čto že, razve my nepravilno sdělali? Praviľno.*“ ХРУЩЕВ, *Время, Люди, Власть*, s. 78-79. Též КОВАЛЕВА, *Молотов, Маленков, Каганович*, s. 476.

¹¹⁹⁶ *Stenographic record* (4.11. 1956).

¹¹⁹⁷ Tamtéž. K osobě Józsefa Dudáse například *Száz éve született Dudás József (1912–1957)* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/hirarchivum/dudas100>.

odejít“. Když vyšla sovětská Deklarace, byli ochotni jít do práce, ale zprávy o neustálých pohybech sovětských vojsk je utvrdily v dalším odporu.

Kádár také připomněl, jaký chaos vládl při formování poslední koaliční vlády. Každá strana chtěla podle jeho slov vzít moc do svých rukou, což autoritě vlády příliš nepomohlo. Kádár si stěžoval hlavně na sociální demokraty, ovšem i situace u maloroľníků byla podle něj komplikovaná – Zoltán Tildy se „bál“ Bély Kovácse a návratu funkcionářů z emigrace v čele s Ferencem Nagyem. Kovács byl pro Kádára (a pro komunisty všeobecně) přijatelnější, neboť například na vystoupení v Pětikostelí prohlásil, že je třeba znovu založit stranu maloroľníků, ale ne podle starého programu s „...*velkostatkáři a kapitalisty*.“ Kádár intervenci otevřeně neobhajoval, vřdyť ještě nedávno na zasedání Nagyovy vlády hlasoval pro odchod sovětských vojsk. Uvažoval ale, co nastane po ní – „...*morální stav komunistů klesne na nulu. Socialistické země utrpí ztrátu. Jestliže se obnoví pořádek silou – oslabí se autorita socialistických zemí.*“¹¹⁹⁸ Ferenc Münnich byl v hodnocení stručnější. Příčinu krize viděl v nepopulárním a slabém stranickém vedení, která nedokázala získat podporu obyvatel a byla přesvědčena, že jen s podporou Kremlu může existovat a vykonávat moc. Antisovětské nálady se ale podle něj projevovaly i v každodenních záležitostech, například během fotbalových utkání. Stejně jako Kádár ale připustil, že „...*nálada mas...*“ je pro odchod vojsk.¹¹⁹⁹

Kádár se také bránil proti Molotovově kritice. Vyčítal sovětskému vedení, že důvěřovalo jen úzkému okruhu komunistů, jako byli Rákosi, Gerő či Farkas, kteří se pak moskevskou podporou zaštiťovali a umlčovali kritiku.¹²⁰⁰ Chruščev připustil, že Rákosiho odstranili příliš pozdě a chybně navrhovali na post prvního tajemníka místo Kádára Gerőho. Rákosi a Gerő byli podle něj čestní komunisté, ale hloupí, příliš tvrdí a nešikovní. Také pro Nagyem nenašel Chruščev příliš kladných slov. Podle něj to nebyl jen „oportunista“, jak si myslel Rákosi, ale „zrádce“. Vyloučit ho ze strany byla chyba, podle Chruščeva ho měli hned zavřít („...*Dulles takové jako Nagy potřebuje...*“).¹²⁰¹ Pokud Nagy sám od sebe nepodá demisi, bude na sovětské straně považován za nepřítele.¹²⁰²

¹¹⁹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹⁹ Tamtéž.

¹²⁰⁰ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 31-33об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС с участием Я. Кадара и Ф. Мюнниха (3.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 155. s. 542-544.

¹²⁰¹ John Foster Dulles (1888 – 1959) byl v letech 1953–1959 ministr zahraničí Spojených států.

¹²⁰² ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 31-33об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС с участием Я. Кадара и Ф. Мюнниха (3.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 155. s. 542-544.

Kádár souhlasil se sovětskou pomocí směřující k „stabilizaci situace“ a společně s Münnichem Chruščev a ostatní ujistil, že maďarský národ jako celek bude potlačení kontrarevoluce podporovat. Chruščev také souhlasil s Kádárovým záměrem do vlády takticky přizvat jak členy strany, tak i nestraníky s tím, že „...*Kádár rozumí náladám v zemi*“. Kádár, Münnich a Antál Apró poté vypracovali provolání k maďarskému národu a také výzvu k sovětské vládě, v níž ji žádali o vojenskou pomoc.¹²⁰³

Personální složení maďarského vedení ovšem nebylo jedinou otázkou, nad níž se Chruščev s Molotovem neshodli. Molotov se obával „jugoslávské“ cesty. Nesouhlasil hlavně s kritickým hodnocením Rákosiho a Gerőho.¹²⁰⁴ Iritovalo ho pejorativní sousloví „klika Rákosi – Gerő“, které Kádár zařadil do programového prohlášení své vlády. „*Budeme zítra hovořit o Ulbrichtově klíce?*“, tázal se Molotov, nicméně podporu nenašel. Chruščev konstatoval, že „...*mu nerozumí*,“ a Bulganin prohlásil, že je správné odsoudit „...*nesprávnou linii Rákosi – Gerő*.“¹²⁰⁵ K Molotovovi se připojil i Kaganovič, který navrhl, aby se ještě o starém názvu strany a vypuštění sporné formulace „klika“ jednalo. Částečně je podpořil ještě Vorošilov, jenž zdůraznil, že Molotov má sice v principu pravdu, ale v současné situaci jeho názor nelze přijmout.

Podobným, zdánlivě podružným problémem se stala otázka názvu nové maďarské strany. Většina byla pro nový název, který by odrazil „marxisticko-leninskou“ politiku. Molotov požadoval, aby se zachoval starý název, Maďarská strana pracujících.¹²⁰⁶ Dále poukazoval na procesní nedostatky při formování nového ústředního výboru. Nebylo podle něj jasné, jakým způsobem bude ukončeno funkční období předchozího ÚV (v jehož čele sice stál Kádár, ale které bylo považováno téměř celé za „kontrarevoluční“). Vytvoření nové strany chápal jako přerušování kontinuity.¹²⁰⁷ Malenkov upozornil, že svolávat staronové plénum ÚV maďarských komunistů není prakticky možné, neboť v jeho sestavě by zasedlo značné množství „opozitních“, „váhavců“ nebo otevřených „kontrarevolucionářů“, kteří by samozřejmě těžko hlasovali za své odsouzení či odvolání.¹²⁰⁸ Chruščev také připomněl, že

¹²⁰³ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 656-658.

¹²⁰⁴ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 34-36об. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к протоколу № 51) (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 164. s. 583-587.

¹²⁰⁵ Tamtéž.

¹²⁰⁶ Tamtéž.

¹²⁰⁷ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 12. Д. 1006. Л. 41-45. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пункту I протокола № 53) (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 175. s. 600-604.

¹²⁰⁸ Тамtéž.

pokud budou Sověti trvat na svolání ústředního výboru v dosavadním složení, automaticky tím vysloví nedůvěru Kádárovi a zpochybní jeho pozici.¹²⁰⁹

Bezprostředně po invazi se uvnitř sovětské vedení objevila řada sporů týkající se budoucího uspořádání maďarského politického systému. Především Molotov, občas podporován Kaganovičem, navrhoval alternativní postupy, ať se již týkaly personálního obsazení – místo Kádára prosazoval Hegedúse, aby byla zaručena personální kontinuita s vedením komunistické strany před 23. říjnem 1956, nebo například nového názvu komunistické strany či odsouzení vedoucích kádrů rákosistického vedení. Kádára Molotov podezříval, že se přes příliš důraznou kritiku stalinismu brzy ocitne na pozice jugoslávského revizionismu. Chruščev ale již evidentně neměl náladu s Molotovem diskutovat, a tak tato názorová výměna nakonec skončila v osobních výpadech.¹²¹⁰ Pro Molotova ale změna názvu měla zásadní charakter – argumentoval tím, že to znamená změnu charakteru strany a odklon od jasných zásad marxismu-leninismu. Obával se, že tu vzniká nová Jugoslávie – na to reagovali i Molotovovi občasní podporovatelé s tím, že zastává příliš zjednodušující a dogmatická stanoviska a obhazuje kult Stalinovy osobnosti.¹²¹¹

5.14. Intervence 2.0

V neděli 4. listopadu v časných ranních hodinách byla pod krycím názvem Vichr zahájena invaze sovětských vojsk na území Maďarska. Ve čtvrt na pět generálmajor Grebennik vydal rozkaz svým pěti divizím, aby zahájily frontální útok na Budapešť.¹²¹² Ve stejnou dobu začala prokádárovská rozhlasová vysílačka umístěná v Užhorodě vysílat výzvy *K maďarskému pracujícím lidu*.¹²¹³ O hodinu později, v 5:20, přednesl Imre Nagy v rozhlasu své poslední vládní prohlášení, několikrát opakované v cizích jazycích. Konstatoval, že maďarské jednotky (ne všechny) bojují se sovětskou armádou, ale nevyzval jménem vlády k mobilizaci a odporu proti okupantům. Ztratil totiž spojení se svým vojenským velením – jak ministr obrany Pál Malétér, tak generálmajor István Kovács byli již zatčeni sovětskými

¹²⁰⁹ Tamtéž.

¹²¹⁰ WATSON, *Molotov*, s. 257.

¹²¹¹ Tamtéž, s. 258.

¹²¹² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 23. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579.

¹²¹³ Text prohlášení se 5. listopadu objevil v moskevské Pravdě.

bezpečnostními orgány při jednání s představiteli sovětské armády v Tökölu.¹²¹⁴ Někteří velitelé na nižších úrovních se řídili starším Kovácsovým zákazem, aby sovětské armádě kladli odpor.¹²¹⁵ Nagy se pokoušel vyzvat své vyjednavče, o jejichž osudu nic nevěděl, aby se vrátili do hlavního města. Po projevu odešel na jugoslávském velvyslanectví, kde požádal o azyl. Totéž učinil i kardinál Mindszenty na americké ambasádě. Jako jedna z posledních výzev Kossuthova rozhlasu zazněla kolem osmé hodiny ranní výzva zástupců Svazu spisovatelů Gyuly a Evy Háiových k spisovatelům a světové veřejnosti: „*Pomozte Maďarsku! Pomozte! Pomozte! Pomozte!*“¹²¹⁶ Jediný člen Nagyovy vlády, István Bibó, zůstal v budově parlamentu.

Absence vlády (Nagy byl na jugoslávské ambasádě a Kádár ještě nedorazil do Budapešti) dávala veškerou moc do rukou sovětských vojenských orgánů, ke kterým i ti umírněnější Maďaři, snažící se vzdát, chovali nedůvěru a obávali se represí. Andropov¹²¹⁷

¹²¹⁴ LUPKOVICS, György, A tököli tárgyalóküldöttség kísérete KGB-s dokumentumok az 1956. november 3-án Maléter Pál vezette küldöttség kíséretének kihallgatásáról, *Betekintő*, 2009, No. 4.

http://www.betekinto.hu/2009_4_lupkovics.

¹²¹⁵ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z

<http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

¹²¹⁶ "...Segítsetek Magyarországon!...Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek". Viz *1956–2006. Kronológia*. MTI (Magyar Távirati Iroda). [cit. 2015-05-22]. Dostupné z <http://1956.mti.hu/pages/Chronology.aspx?ID=32>. Též LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 100-101.

¹²¹⁷ Po druhé sovětské intervenci opět stoupl Andropovův význam. V prvních dnech sloužil jako spojka mezi Budapeští a Kremlem. V prvním telegramu z 4. listopadu Andropov podával reference o momentální situaci v budově Parlamentu. АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 23-24. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о занятии советскими войсками парламента в Будапеште и отсутствии связи с новым венгерским правительством (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 162. s. 581-582. Druhý telefonogram z 5. listopadu nebyl podepsán přímo Andropovem, ale členy tzv. vyšetřovací komise (gnmj. Grebennik, plukovník Kuzminov, Sándor Gaspár), přišel ale pod hlavičkou sovětského velvyslanectví (jako zdroj je nicméně určen APRF). Komise měla za úkol vyšetřovat incident u jugoslávského velvyslanectví, při kterém byl salvou ze sovětského tanku zabit jeho zaměstnanec Milovanov. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 174-175. Телефонграмма посольства СССР в Венгрии с текстом акта советско-венгерской комиссии, расследовавшей несчастный случай в югославском посольстве в Будапеште (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 174. s. 599-600. Ve třetím telegramu zachytil Andropov rozhovor s Jánosem Kádárem, který hovořil o nutnosti zapojit do boje s povstanci maďarské jednotky. Byl také přesvědčen o tom, že by Nagy měl vyjádřit podporu jeho vládě. Autoři sborníku chybně datovali dokument v záhlaví k 9.11., v poznámce je však uvedeno, že do centra na ministerstvo zahraniční došel již 8.11. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 36-38. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Я.Кадаром о его предложениях по усилению борьбы с повстанцами и решении вопроса об И.Наде и его группе (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 186. s. 626-627. Ve čtvrtém telegramu Andropov jen předal Kádárův dopis adresovaný ÚV KSSS, v němž Kádár navrhol svolat setkání zástupců komunistických stran v souvislosti s vyjádřením podpory procesu vytváření nové maďarské komunistické strany. Kádár zároveň požádal o vyslání členů sovětského politbyra, kteří by mu pomohli s organizací připravovaného setkání. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 133. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 43. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР с текстом письма Я. Кадара Президиуму ЦК КПСС от 12 ноября 1956 г. (13.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 196. s. 645-646. V dokumentu z 18.12. Kádár Andropovovi sděloval své záměry na budoucí rok – rekonstrukci vlády, ve které by byl pro forma zachován vícestranický systém. Kádár plánoval revizi pětiletého plánu a zkrácení kapitálových investic ve prospěch zvýšení životní úrovně obyvatel. Ve straně podle něj vznikla hluboká propast mezi

požadoval okamžitý příjezd Kádára a Münnicha do Budapešti, aby se tak bezvládní nahradilo fungující vládou.¹²¹⁸ Andropov urgoval Moskvu, aby bylo okamžitě obnoveno spojení mezi parlamentem a Kádárem.¹²¹⁹

Přibližně ve stejnou dobu startovalo v Moskvě vojenské letadlo s Kádárem a Münnichem na palubě. Za několik hodin přistáli v Szolnoku. Podle dohodnutého scénáře odtud nová, Maďarská revoluční dělnicko-rolnická vláda vyzvala ostatní socialistické země, aby přišly na pomoc v boji s kontrarevolucí. Členy vlády byly premiér János Kádár, náměstek premiéra zodpovědný za ozbrojené složky a veřejnou bezpečnost Ferenc Münnich, státní ministr György Marosán, ministr zahraničí Imre Horváth, ministr financí István Kossa, ministr průmyslu Antal Apró, ministr zemědělství Imre Gyögei a ministr obchodu Sándor Rónai. Nová vláda již nechtěla podle svých slov nečinně přihlížet zabíjení „...svých bratrů a sester...“.¹²²⁰ Povstalce vyzvala jako teroristy, bandity a vrahy národa, kteří „...zvířecky...“ zabíjeli „...nejlepší syny dělnické třídy a rolnictva...“ a vytvořili v zemi atmosféru strachu, hrozeb a anarchie. Akci své vlády a intervenujících vojsk nazval „...národně-osvobozeným bojem.“

Vláda konstatovala, že v zájmu lidu a dělnické třídy požádala sovětské velení o pomoc proti „*temným silám reakce a destrukce...*“, aby byl obnoven mír a pořádek v zemi. Poté slíbila zahájit jednání o odchodu sovětských vojsk z Maďarska.¹²²¹ Svůj vznik nová vláda zdůvodňovala tím, že masové hnutí, jež začalo 23. října s chvályhodnými cíli napravovat chyby Rákosiho éry a chránit národní nezávislost a suverenitu, postupně vlivem slabé

„rákosisty“ a „nagyovci“. Příslušníci obou proudů byli pro Kádára nepřijatelní. V tomto smyslu se také Kádár zmínil, že se bude muset „rozloučit“ s lidmi spojenými s nezákonnými procesy – s Antalem Apróem, Károlyem Kisseem, Sándorem Nógradim a Sándorem Rónaiem.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 490. Л. 63-66. Подлинник. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 62. Записка Ю.В. Андропова из Москвы Н.С. Хрущеву о постановке Я. Кадаром вопросов укрепления государственной власти и роли ВСРП в венгерском обществе (18.12. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 236. s. 753-756.

¹²¹⁸ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 100-101.

¹²¹⁹ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 23-24. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о занятии советскими войсками парламента в Будапеште и отсутствии связи с новым венгерским правительством (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 162. s. 581-582.

¹²²⁰ Mezi nejvýše postavenými komunistickými funkcionáři o život přišli v souvislosti s povstáním první tajemník budapeštské stranické organizace Imre Mező, předseda oblastní stranické organizace v Csepelu J. Kalamar a Sándor Sziklai, ředitel Muzea vojenské historie.

¹²²¹ *A Kádár-kormány felhívása* (4.11. 1956), in: GÁL, HEGEDŰS, LITVÁN, RAINER, A „Jelcin-dosszié“, s. 89-92. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/history_of_56/ora5/index.htm. Též АПРФ. Ф. Оп. 64. Д. 485. Л. 108 – 109. Открытое письмо членов Венгерского революционного рабоче-крестьянского правительства «К венгерскому трудовому народу» (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 158. s. 577 – 578.

Nagyovy vlády uvolnilo cestu kontrarevolučním elementům, jejichž cílem bylo infiltrovat národní hnutí, oslabit socialistické výdobytky a ohrožit vládu rolníků a dělníků.

„Kontrarevoluční elementy“ podle prohlášení vlády svedly mnoho loajálních, progresivně myslících lidí, zneužily hesla o demokracii a svobodě, a „...*otevřely brány reakci*“. Vláda proto vyzývala k okamžité akci, ochraně továren a posílení moci dělníků a rolníků. Slíbila, že bude hájit národní nezávislost, státní suverenitu a socialistický charakter země, ukončí bratrovražedný boj a obnoví vnitřní pořádek a mír. Potvrdila, že nebude tolerovat perzekuci pracujících na základě jejich předchozí účasti na říjnových a listopadových událostech. Dále chtěla obnovit a budovat úzké přátelství s každou socialistickou zemí na základě plné rovnoprávnosti a vzájemného nevměšování do vnitřních záležitostí, posilovat mírovou spolupráci s ostatními zeměmi bez ohledu na jejich zřízení. Vláda přislíbila především dělnické třídě zvýšit životní standard, stavět nové byty, změnit pětileťý plán a metody řízení podniků a omezit byrokracii. Zavázala se také podporovat rozvoj zemědělské produkce, odstranit povinné dodávky a pomoci i samostatně hospodařícím zemědělcům.

Hlavní slovo ale měli v prvních dnech okupace vojáci. Žukov s uspokojením konstatoval, že se sovětské armádě podařilo obklíčit a zablokovat hlavní maďarská kasárna. Většina maďarských jednotek složila zbraně bez odporu.¹²²² Obavy sovětských stratégů se tak nevyplnily – maďarská armáda a její paralyzované vedení nekladly organizovaný odpor. Po kapitulaci byly jednotky maďarské armády rozpuštěny a důstojníci si mohli nechat osobní zbraně.¹²²³ Ani vesprémské povstalecké centrum, tvořené z velké části vojáky, nekladlo delší odpor a k 13:00 byl celý Vesprém pod kontrolou sovětské armády.¹²²⁴ Speciální pozornost věnovali Sověti budapeštskému sídlu ministerstva obrany, kde předpokládali existenci velícího centra. Vyčlenili proto speciální 162-člennou výsadkářskou jednotku, která měla budovu obsadit. Během akce zajali Sověti 13 maďarských generálů a na 300 důstojníků.¹²²⁵

Ihned po úspěšném odzbrojení zahájily sovětské vojenské bezpečnostní orgány likvidaci vojenských revolučních výborů, zatýkaly jejich vůdčí osobnosti a zajišťovaly návrat

¹²²² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. ЦХСД. Ф. 89. Рег. 45. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579.

¹²²³ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

¹²²⁴ GYORKEI, KIROV, *Soviet Military Intervention*, s. 158.

¹²²⁵ Tamtéž.

předchozích důstojníků.¹²²⁶ Armádní velení se sklonilo před sovětskou převahou, to ale nebránilo jednotlivcům či některým menším jednotkám, aby nekladli ozbrojený odpor. Příliš se neosvědčila spolupráce mezi profesionálními důstojníky, kteří byli po 28. říjnu určeni vládou k výcviku a také „dohledu“ nad některými povstaleckými jednotkami. Bezprostředně po invazi se tento svazek rozpadl a míra ozbrojené rezistence zcela závisela na osobním rozhodnutí, odvaze a ochotě riskovat.

Přišel čas „hrdinů okamžiku“, řadových vojáků. V VII. obvodu Lajos Steiner organizoval odpor na ulici Dob a do 9. listopadu se jemu a jeho mužům dařilo odolávat sovětským útokům.¹²²⁷ Desátník Sámuel Silye až do 8. listopadu kladl se svou skupinou odpor na Éles sarok, křižovatce ve čtvrti Kőbánya (X. obvod). Podařilo se jim poškodit několik sovětských tanků.¹²²⁸ Steiner i Szilye zaplatili za svou odvahu smrtí – byli popraveni na základě rozsudku zvláštního vojenského soudu.¹²²⁹

V ranních hodinách 5. listopadu se Sovětům podařilo dokončit odzbrojování hlavních sil maďarské armády – pěti pěších a dvou mechanizovaných, pěti protiletadlových a dvou samostatných tankových a tří stíhacích protitankových pluků.¹²³⁰ V prvním úderu byla obsazena maďarská města Győr a Miškovec. Sovětská armáda se zaměřila na správní budovy, vojenské sklady a kasárna a také na povstalecké vysílačky (např. rozhlas v Szolnoku).¹²³¹

¹²²⁶ Tamtéž.

¹²²⁷ Lajos Steiner (1930–1958) se 28. října připojil k jednotce Národní gardy v VII. obvodě a o dva dny později se podílel na obléhání městského stranického ústředí na náměstí Köztársaság. Již jako velitel jedné z jednotek se bránil sovětským jednotkám až do 9. listopadu. Většina členů jeho jednotky uprchla do Rakouska, ale Steiner zůstal v zemi a odešel z Budapešti. Když se jeho jméno jako povstaleckého velitele objevilo v kádárovském Népszabadságu, uprchl do Západního Německa. V létě 1957 se ale ilegálně vrátil do Maďarska, neboť se domníval, že mu bude udělena amnestie. Dne 25. června 1957 byl zatčen a 9. dubna 1958 byl odsouzen k smrti za vedení spiknutí. Byl popraven 5. srpna 1958. Viz *Viz Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/steiner.htm>.

¹²²⁸ Sámuel Silye (1932–1959) sloužil v armádě od roku 1953 a během revoluce velel radiotelegrafické jednotce. Dne 30. října 1956 byl zvolen do revolučního vojenského výboru u své jednotky. Po zahájení sovětské intervence sloužil u protiletadlové baterie dislokované u Čajkovského parku v desátém obvodě, jejíž velitel dal zbraně a munici k dispozici civilistům a vojákům, kteří byli ochotni bojovat. Silye se chopil iniciativy a během odpoledne 4. listopadu spolu s dalšími vojáky dokázaly zasáhnout tři tanky a jeden zničit. Poté se jeho jednotka 6. listopadu přesunula do blízkosti pivovaru v Kőbánye a pokračovala v palbě. O dva dny později, poté, co sovětské dělostřelectvo jejich pozici zaměřilo a ostřelovalo, Silyeho jednotka přestala bojovat a sám Silye se vrátil domů. Viz *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/silye.htm>.

¹²²⁹ Silye byl zatčen 6. června 1959 a 21. září téhož roku odsouzen za spiknutí a vraždu k trestu smrti, jenž byl vykonán 21. listopadu 1959. Viz *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/silye.htm>.

¹²³⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 114. Подлинник. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 166. s. 588-589.

¹²³¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. Подлинник. Экземпляр N.S. Чхруšчева. + ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00

Další města, Békéscsaba, Debrecen, Székesfehérvár, Szolnok a Szombathely byla obsazena v průběhu dne. Sovětské jednotky uzavřely obklíčení center v Dorogu, Ostřihomi, Oroszlányi a Tatabányi, která padla následující den. Akce odporu postrádaly centrální velení a mnohde spíše odhalovaly frustraci a bezradnost tváří v tvář okupační přesile. V městečku Sátoraljújhely na 200 členů Národních gard rozbilo narychlo svolaný mítink místních komunistů a vzalo několik rukojmích. Po několik dnech je propustilo a složilo zbraně.¹²³² V Soproni se podařilo 4. listopadu členům studentského sdružení MEFESZ získat několik těžkých děl. K nim se připojilo množství národních gardistů z okolí. Boj byl ale ještě týž den večer zastaven.¹²³³

Žukovova hlášení můžeme analyzovat podle následující struktury dokumentu: a) co bylo úkolem operace, jaký byl cíl; b) následovala úvodní formulace, např. „...*sovětská vojska pokračovala v očišťování měst od skupin vzbouřenců, pokračujících v odporu*...“; c) konstatování dosažených úspěchů (zajatí velitelé, zničená centra odporu); d) co se ještě nepodařilo, jaké centrum odporu zůstalo; e) chování maďarské armády a obyvatelstva; f) jiné vojenské či logistické úkoly (obsazení letišť, uzavírání hranic); g) a tzv. konečná formulace, např. „...*vojska pokračují v plnění svých úkolů*...“ či „...*očišťují teritorium Maďarska od povstalců*...“¹²³⁴ Ve svém hlášení ze 4. listopadu (12.00 hod) informoval, že v Budapešti je již

(4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579.

¹²³² Az 1956-os forradalom története [cit. 2013-08-31]. Dostupné z

<http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

¹²³³ Tamtéž.

¹²³⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 4 ноября (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 102. Podlinnik. Ekzempljar N.S. Chruščeva. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45.

Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 21.00 4 ноября 1956 (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 160. s. 579-580.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 115. Podlinnik. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 27. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 5 ноября 1956 (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 166. s. 588-589.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 115. Podlinnik. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 27. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 21.00 5 ноября 1956 (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 167. s. 589.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 139. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 6 ноября 1956 (6.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 179. s. 612-613.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 140. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 21.00 6 ноября 1956 (6.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 180. s. 613.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 27., ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 32. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 7 ноября 1956 (7.11. 1956). Cit

jen jedno centrum odporu – kino Corvin. Ani ne za devět hodin (4. listopadu, 21.00) již musel připustit, že centra odporu jsou dvě – kino Corvin a Moskevské náměstí. Proto stylist (či Žukov sám) vložil před tuto informaci tzv. uklidňující frázi ve smyslu – vojska v Budapešti obsadila důležité vládní budovy a odpor vzbouřenců byl obecně zlomen. Nepoužil tedy formulaci, která by logicky doplňovala informaci před 12 hodinami, tj. že k centru odporu v Corvinově kině přibylo další centrum, neboť to by ukazovalo, že vojenský odpor roste. Větu naopak nastylizoval tak, že „...ve městě zůstala jen dvě centra odporu...“, tj. jakoby se počet center odporu snižoval a už zbývají jen dvě. Tímto způsobem lze pokračovat dál – již zbývají jen tři, čtyři, pět center atd. Také další věta z hlášení (4. listopadu 21.00) ukazuje na to, že se sovětské jednotky setkaly s větším odporem, než čekaly: „*Jednotky dostaly příkaz, aby provedly nezbytné přeskupení a dokončily likvidaci zbývajících ohnisek odporu v Budapešti.*“ Zdá se, že původní rozmístění a pravděpodobně i množství nasazených vojsk nestačily k jasnému vítězství a sovětské vojenské velení bylo nuceno vojska posílit a přeskupit. Všimněme si také formulace „...zbývající centra odporu...“ ukazující, že v Budapešti nebyl jen jeden či dvě centra odporu, ale že těchto ohnisek bylo více. Původní informace ze 4. listopadu (9.00) nebyla přesná. Zpráva z 5. listopadu (9.00 hod) jmenuje již tři ohniska odporu – kino Corvin, Moskevské náměstí a budovu ministerstva vnitra.

Následující den, 6. listopadu (9.00 hod), hlásil Žukov, že sovětské vojáky plně ovládají dřívější centra odporu kino Corvin, Moskevské náměstí a – kasárna jižně od kina Corvin (tzv. Kiliánova kasárna). Ještě osmého listopadu Žukov referoval, že v Dunapentelyi, 50 kilometrů od Budapešti, byl zlikvidován protiletadlový pluk honvédů, který se dal na stranu povstalců (8. listopadu, 9:00). Ve dnech 5. až 8. listopadu kulminoval povstalecký odpor a vznikala nová centra odporu tam, kde se ukrývali povstalci, které předtím sovětská převaha vyhnala z jejich původních pozic, například podle Žukova zámek v Budě, kde se mělo nacházet až 1.500 povstalců. Žukov nařídil „...v průběhu 6. listopadu dokončit vyčištění Budapešti od

podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 183. s. 620-1.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 29. Zaverennaja kopija, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 33. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 8 ноября 1956 (8.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 184. s. 621.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 43. Podlinnik, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 36. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 9 ноября 1956 (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 188. s. 629-630.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 96. Podlinnik, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 40. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 10 ноября 1956 (10.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 192. s. 638.

povstalců a ustanovit pořádek ve městě.“ (6. listopadu 9.00). Další hlášení o vojenských akcích je datováno až k deváté hodině ranní 8. listopadu. Žukov v něm konstatoval, že odpor povstalců v Budapešti byl „v zásadě“ zlomen a pokračuje odzbrojování posledních skupin. Devátého listopadu už „...sovětská vojska nastolila pořádek v Budapešti“, ustavily se oblastní vojenské komandatury, nahrazující místní správu, jež začaly především zatýkat a vyslýchat povstalce.

Žukov, ať již záměrně nebo ne, prezentoval některé chybné či nepravdivé informace, například, že Sověti v bojích zajali některé vysoké představitele povstání. Žukov mohl například chtít zdůraznit nějaký výrazný vojenský úspěch (zajetí vysokého důstojníka nepřítele), aby byl vyvážen zřejmý neúspěch na straně druhé (váznoucí postup sovětských vojsk při bojích s povstalcí). V informaci z 5. listopadu (21.00 hod) Žukov uvádí: „*V bojích bylo zabito mnoho povstalců a zajato 70 dalších. Mezi nimi byl i jeden známý vojenský vůdce povstání István Kovács.*“ Věta navazuje přímo na zprávu o dobytí kina Corvin, což implikuje, že oněch sedmdesát povstalců včetně Istvána Kovácse bylo zajato právě v bojích o kino Corvin. Náčelník generálního štábu maďarské armády generálmajor István Kovács a jeden z hlavních vojenských představitelů vlády Imre Nagye byl spolu s ministrem obrany Pálem Maléterem zatčen při maďarsko – sovětských jednáních o odchodu sovětských vojsk v noci z 3. na 4. listopadu. Nebyl to tedy úspěch armády, ale spíše práce KGB a jeho šéfa Ivana Serova. V jiném hlášení Žukov vypočítával počet zajatých Maďarů – přes 35.000. Ve skutečnosti byly do tohoto počtu zahrnuty kompletní jednotky maďarské armády, které se bez boje vzdávaly sovětské okupační moci – bez přímého rozkazu premiéra Nagye vojáci nebojovali.¹²³⁵

Sověťští vojáci vystupují v těchto hlášeních jako sovětská vojska, jejich maďarští protivníci ale jako vzbouřenci, povstalci nebo banditi, kteří se sdružují do „opěrných bodů reakce“, ohnisek odporu či nepřátelských agentur.¹²³⁶ Sovětská vojska osvobozovala zemi od fašistického otroctví a opakovala tak svou úlohu z roku 1945. „Černé síly reakce“ či kontrarevoluce získávaly konkrétnější podobu v podobě třídních kategorií „velkostatkářů a kapitalistů“ či politicko-historických „...bývalí horthysté“. Reakce zabíjela, loupila a řádila, spojovala se s ní emocionálně zbarvená slova jako chaos či „odporná záležitost“.

Výzvy sovětského velení se neobracely jen směrem k maďarským obyvatelům, ale i k vlastním vojákům. Využíval se obraz protivníka z druhé světové války, který byl ještě v

¹²³⁵ RAINER, *Sovětské dokumenty*, s. 561-565.

¹²³⁶ V podobném tónu se nesla i výzva velení sovětských vojsk k maďarskému národu. Podle poznámky je možné, že koncept a tedy i terminologie pocházely z ministerstva zahraničních věcí nebo oddělení propagandy.

čerstvé paměti, s cílem vyvolat dostatečně negativní reminiscence vůči předpokládanému protivníkovi (např. spojení „...*obnovení fašismu – to je přímá hrozba naší vlasti...*“). Měl být vyvolán dojem, že sovětští vojáci nezasahují do vnitřních záležitostí cizí země, ale preventivně brání svoji socialistickou vlast. V tomto smyslu se také připomínalo, že reakce usiluje o likvidaci výdobytků pracujících či celý lidově-demokratický systém.¹²³⁷ Bylo důležité, aby protivníkovi nebyl přiznán rovnocenný status válečné strany. Sovětská armáda přinášející pořádek, mír, klid, svobodu, přátelství a demokracii nebojovala s maďarskou armádou či s legálními vládními jednotkami, ale se vzbouřenci či povstalci proti legální státní moci. Proto také sovětští velitelé charakterizovali operaci Vichr jako „...*nastolení a obnovení lidově–demokratické moci v Maďarsku.*“

Největší nápor vojsk se soustředil na Budapešť, kde se Sovětům ještě během dopoledne podařilo obsadit budovu parlamentu a strany a také tři mosty přes Dunaj a Nyugati pályaudvar (Západní nádraží).¹²³⁸ Národní gardy a povstalecké skupiny se soustředily v VIII. obvodě. Hlavním centrem odporu se zde stalo kino Corvin, jehož několik stovek povstalců ovládalo široký prostor ohraničený ulicemi Ullői, Práter a Kisfaludy. Právě kino Corvin představovalo již od 28. října, kdy se ho neúspěšně Sověti pokusili dobýt, tvrdý oříšek a, jak připomněl sám Žukov, rozsáhlý komplex budov dokázal v sobě ukrýt mnoho povstalců i s tanky a dělostřelectvem.¹²³⁹

Odpor budapešťských povstalců si vynutil přeskupení jednotek. První útočná vlna se ukázala jako početně nedostatečná.¹²⁴⁰ Velitel operace Ivan Koněv nařídil urychleně doplnit sestavu Zvláštního sboru 100. tankovým plukem 31. tankové divize a 128. motorizovaným plukem 66. gardové divize. Dále byly přímo do budapešťských bojů povolány dva desantní pluky, dělostřelecký pluk a těžká minometná a raketová technika.¹²⁴¹ Jasně se také ukázalo, jaké komplikace sovětským jednotkám mezi 23. až 28. říjnem (tzv. první intervence) způsobilo to, že nemohly použít dělostřelectvo. Toto omezení nyní padlo a velitelé mohli

¹²³⁷ Příkaz hlavního velitele spojených ozbrojených sil č. 1 (I.S. Koněv) (4.11. 1956). Cit. podle МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 36.

¹²³⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 23. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 4 ноября (4.11. 1956). Cit. podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579. Viz též МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 36. Ve výčtu budov, které se podařilo Sovětům obsadit, jmenuje Malašenko i budovu ministerstva vnitra. Tu ale jmenuje Žukov později ve svém hlášení z 5. listopadu jako jedno z center povstalců.

¹²³⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 102. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 24. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 21.00 4 ноября 1956 (4.11. 1956). Cit. podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 160. s. 579-580.

¹²⁴⁰ Tamtéž.

¹²⁴¹ МАЛАШЕНКО, Особый корпус, s. 37.

používat jak dělostřelectvo, tak i raketometry, tanky a minometry, plamenometry a slzné granáty.¹²⁴²

Výsledkem byly vypálené byty, zničené domy, desítky mrtvých civilistů. To mělo silný psychologický účinek na obyvatelstvo, které rezignovalo na otevřenou podporu povstalcům a stáhlo se. Povstalci se tak ocitli osamoceni a nemohli využívat svou hlavní výhodu – volného pohybu v městském prostoru a po bytech, půdách a střeších. Pokud se jim někde podařilo uchytit a vybudovat centrum odporu, Sověti bombardovali civilní domy v okolí, což vyvolávalo tlak na povstalce, aby svým odporem nepřivolávali sovětské tanky, a nedávali tak záminku Sovětům zahajovat palbu. Po neúspěšných jednáních o kapitulaci zahájili také Sověti za pomoci těžkého dělostřelectva útok na kino Corvin. Po dvou hodinách (13.00 – 15.00) se komplex budov proměnil v sutiny, ve kterých bylo zajato asi 70 lidí. Někteří unikli, ostatní se snažili v rozvalinách pokračovat v boji.¹²⁴³

Vznikaly nová místa odporu – kromě kina Corvin a Moskevského náměstí se objevily organizované skupiny na Thökölyho ulici (XIV. obvod), okolo ulice Lehel (XIII. obvod), na náměstích Maté Zalky a Liget (X. obvod.) či na náměstí Boráros (IX. obvod) či okolo Východního nádraží (VII. a VIII. obvod).¹²⁴⁴ Okupační jednotky přesto krok za krokem získávaly kontrolu nad jednotlivými částmi města. Boje pokračovaly i mimo Budapešť, ve městech Komló a Pétikosteli.

Významnou oblastí odporu se stalo průmyslové centrum Dunapentele (známé též jako Sztálinváros či Dunaújváros), odkud 5. listopadu zahájila vysílání nezávislá Rákocziho vysílačka.¹²⁴⁵ Zde se podařilo koordinovat společné síly armádních jednotek a Národních gard. V jejich rukou zůstalo i dělostřelectvo. Sovětské tanky se zachytily na přechodu k „dělnickému ostrovu“ a zahájily ofenzívu. Hlavní odpor byl po půlhodinovém bombardování těžkým dělostřelectvem, které zlikvidovalo 142. protiletadlovou dělostřeleckou jednotku

¹²⁴² Tamtéž.

¹²⁴³ Tamtéž.

¹²⁴⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 114. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 26. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 166. s. 588-589.

¹²⁴⁵ Dunaújváros (1952–1961 Sztálinváros) bylo postaveno v padesátých letech v rámci industrializace u vesnice Dunapentele, jež byla v roce 1949 vybrána za místo pro stavbu ocelárenského komplexu. V ousvisloti s tím bylo nutné postavit nové město pro 25 000 lidí. Stavba města byla zahájena v roce 1950. O dva roky později bylo město přejmenováno na Sztálinváros. Roku 1954 byl otevřen ocelárenský podnik a počet obyvatel stoupl na 27 772. Po dobu povstání se město opět jmenovalo Dunapentele. Pak se mu vrátil opět jméno Sztálinváros a v roce 1961 se město přejmenovalo na Dunaújváros. Dunaújváros. [cit. 2015-05-22]. Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Duna%C3%BAjv%C3%A1ros>. Viz též HORVÁTH, Sándor, *Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros*, *Forum*, s. 43-50. [cit. 2015-05-22]. Dostupné z http://www.oei.fu-berlin.de/media/publikationen/boi/boi_23/06_horvath.pdf.

maďarské armády, jejíž obsluze se předtím podařilo sestřelit jeden sovětský mig, zlomen. Sedmého listopadu odpoledne „ocelové město“ padlo.

Generálmajor K. E. Grebennik, jenž byl 6. listopadu jmenován vojenským velitelem Budapešti, příkazem č. 1 vyhlásil 4. listopadu výjimečný stav s tím, že od 7. listopadu bylo povoleno vycházet v časovém rozmezí od 7.00 do 19.00 hodin. Každý obyvatel byl povinen podrobit se případným prohlídkám sovětských strážních oddílů. Konečný termín odevzdání zbraní byl prodloužen až do večera 9. listopadu.¹²⁴⁶ Mezitím sovětská armáda vyhnala 6. listopadu v Budapešti povstalce z náměstí Széna (Széna tér, II. obvod), z vrchu Gellert (Gellerthegy) a z třetího obvodu v Óbudě. Další „kapsu“ Sověti uzavřeli na zámku v Budě, kde se shromáždily stovky povstalců a členů Národních gard. Podle Žukova zde bojovalo na 1.500 povstalců.¹²⁴⁷ Další povstalci se shromáždili na Móricz Zsigmond körtér (11. obvod) a v Thökölyho ulici (14. obvod).

V městské infrastruktuře se stával odpor vzhledem k sovětské mechanizované převaze postupem času nemožný. Povstalci se v mnoha případech snažili uniknout na venkov nebo do lesů v okolí měst. I tady však Sověti nasadili pohotovostní oddíly, které například v Pětikostelí a okolí dlouho bojovaly s jednotkami složenými ze studentů, armádních důstojníků, gardistů a některých horníků ukrývajících se v okolí pohoří Mecsek. Brzy se několika stovkám mužům pod velením Gézy Horvátha začalo přezdívat „Neviditelní z Mecseku“. Upozornili na sebe hlavně přepadem sovětského vojenského auta 9. listopadu, při kterém zahynul vojenský velitel Pětikostelí major Kornušin. Po několika dnech bombardování se povstalci rozhodli 19. listopadu skončit s odporem a utekli do Jugoslávie.¹²⁴⁸

Sověti stále neměli hlavní město plně pod kontrolou. Masy různě vyzbrojených povstalců se přelévaly a Sověti zatím neměli ani prostředky ani místo, kde by zajaté bojovníky soustřeďovali. Poražené skupiny unikaly z obklíčení a většina jich směřovala k rakouským hranicím. Povstalci se postavili Sovětům na odpor znovu v oblasti městského divadla a v přilehlém parku. Po obléhání se na 300 příslušníků Národních gard 7. listopadu vydalo z tanky a těžkým dělostřelectvem ostřelovaného zámku v Budě do budovy národního

¹²⁴⁶ Приказ № 1 командира гарнизона советских войск в Будапеште гвардии генерал-майора К.Е.Гребенника. (6.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 178. s. 611-612.

¹²⁴⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 139. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 6 ноября 1956 (6.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 179. s. 612-613.

¹²⁴⁸ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

archivu. V Budapešti pokračovali v boji povstalci v 9. obvodě v ulici Túzoltó, v 2. obvodě v Pesthidegkútu, na Barossově náměstí (7. obvod) a konečně na dělnickém ostrově v Csepelu. Během 8. listopadu začali Sověti zakládat místní vojenská velitelství, aby obnovili infrastrukturu a chod městských funkcí.¹²⁴⁹ Sověti potlačili další centra odporu v Óbudě (Schmidtova vila), v Kőbánye (10. obvod) a v Thökölyho ulici. Sporadická seskupení povstalců bojovala ještě 9. listopadu na náměstí Széna (2. obvod) a ve Vajdahunyadově ulici (8. obvod).

Sovětská armáda mohla poprvé sečíst své ztráty – od 24. října zahynulo v bojích 377 sovětských vojáků (37 důstojníků) a bylo raněno 881 vojáků (74 důstojníků). Celkové sovětské ztráty ale byly vyšší – v boji nebo na následky zranění utrpěných během bojů zemřelo 669 sovětských vojáků (85 důstojníků a 684 poddůstojníků a vojinů) a za nezvěstné byli prohlášeni dva důstojníci a 49 poddůstojníků a vojinů. Zraněno bylo 138 důstojníků a 1402 poddůstojníků a vojinů, celkem tedy 1540.¹²⁵⁰ Sověti v průběhu prvních dnů intervence zajali 1115 důstojníků a 14745 vojáků.¹²⁵¹ Při prvních statistických přehledech vydaných maďarskou vládou v roce 1957 zahynulo kolem 2700 lidí, z toho 1330 dělníků.¹²⁵²

5.15. Nový režim

V ranních hodinách 7. listopadu se vrátil do Budapešti v obrněném vozidle János Kádár.¹²⁵³ Existuje několik rozměrů kádárovské normalizace či konsolidace – mocenský, právně-legitimní, ideologický a ekonomický. V mocenské rovině musel Kádár plně spoléhat na rozhodnutí sovětských orgánů. Nová vláda složila přísahu a ujala se funkce. Prezidiální výbor vzápětí prohlásil za nejvyšší orgán státní moci Kádárova dělnicko-rolnickou vládu. Formálně tak bylo v Maďarsku ukončeno dvojvládí, i když Nagyova vláda rezignaci nepodala. Kádárova vláda výnosem obnovila státní administrativu ke stavu před 23. říjnem, zrušila vojenské revoluční výbory a zbavila občanské revoluční výbory práva k výkonu správy. Zároveň byla zrušena povinná výuka ruštiny a potvrzeno rozpuštění samostatné tajné

¹²⁴⁹ GYORKEI, KIROV, *Soviet Military Intervention*, s. 168.

¹²⁵⁰ КРИВОШЕЕВ, Г. Ф. (ред.), *Гриф секретности снят: Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статистическое исследование*, Москва: Воен. издат. 1993. s. 397. též АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 43., ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 36. *Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 9.00 (9.11. 1956)*. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 188. s. 629-630.

¹²⁵¹ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 103.

¹²⁵² GYORKEI, KIROV, *Soviet Military Intervention*, s. 159.

¹²⁵³ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 103.

policie ÁVH. Kossuthův znak, který převzali povstalci, byl prohlášen za znak státní, byly zvýšeny platy o 8–15% a zrušena daň, která byla uvalena na bezdětné dospělé.

Kádár také zahájil budování nové komunistické strany. Nejdříve byly zformovány tzv. prozatímní ústřední výbor a prozatímní výkonný výbor ústředního výboru. Formálně fungovalo dvojvládní, neboť stále existoval stranický výkonný výbor, jehož původními členy byli Ferenc Donáth, Géza Losonczy, György Lukács, Zoltán Szántó, Imre Nagy a János Kádár. Všichni jeho členové kromě posledně jmenovaného však čekali na svůj osud na půdě jugoslávské ambasády. V novém prozatímním výkonném výboru, jehož první zasedání se konalo hned po Kádárově příjezdu do Budapešti 7. listopadu, seděli kromě Kádára Antal Apró, Béla Biszku, Gyula Kállai, Károly Kiss, György Marosán, Lajos Fehér a Ferenc Münnich. Jedenáctého listopadu se konalo ustavující zasedání prozatímního ústředního výboru, kam se kromě členů prozatímního výkonného výboru dostali někteří ministři Kádárovy vlády jako Imre Gyögei, István Kossa, Sándor Rónai, I. Horváth, György Aczél, Sándor Gaspar, A. Denes, J. Kőböl, A. Kiss, I. Tömpe, G. Földés, J. Fock, I. Friss, J. Sándor a M. Somogyi.¹²⁵⁴

Antál Apró a István Kossa byli teprve 5. listopadu s Györgyem Marosánem dopraveni sovětskými vojenskými orgány do Szolnok, kde se setkali s přiletěvším Kádárem. Tato pětice tvořila jádro nové protivlády. K ní se pak připojili ministr zahraničí Imre Horváth, ministr zemědělství Imre Gyögei a ministr obchodu Sándor Rónai. Chtěli se přidávat i další. Bývalý muž č. 2 ve straně István Kovács osobně telefonoval 5. listopadu z nedobrovolného exilu v Mukačevu na sekretariát ÚV KSSS a žádal, aby on a další bývalí členové vládních a stranických struktur (István Friss, János Matolcsi, Oszkar Bethlen, Zoltán Bíró, Imrené Juhaszová, Arpád Szobek a István Csapi) se mohli vrátit se do Maďarska a kontaktovat novou vládu.¹²⁵⁵

Přestože neměl Kádár k dispozici dostatek loajálních spolupracovníků, nehodlal se kompromitovat spoluprací s lidmi, kteří byli v obecném povědomí známi jako Rákosiho nebo Gerőovi přívrženci či spolupracovníci. Kádár proto na Kovácsovu výzvu nijak nereagoval a velmi pečlivě si v následujícím období vybíral okruh svých spolupracovníků. Snažil se na svoji stranu získat některé populární povstalecké vůdce či „realisty“ z Nagyova okruhu, ke

¹²⁵⁴ Jegyzőkönyv készült a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottsága által 1956 november 11-én megtartott üléséről, MSZMP jegyzőkönyvek, Központi Bizottság, 1956. november 11.+ (288. f. 4/1. ő. e.).

¹²⁵⁵ АПРФ. Ф.3. ОП. 64. Д. 485. Л. 129. Записка Б. Пономарева о сообщении И. Ковача из Мукачево о желании находящихся там бывших руководителей ВПТ вернуться в Венгрию для борьбы за программу Революционного рабоче-крестьянского правительства. (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 168. s. 590.

spolupráci vyzýval i nové tváře, jejichž nositelé mohli doufat v rychlý kariérní postup. Kádárovy věrné kádry zahájily 9. listopadu organizaci nových ozbrojených sil. Bylo vydáno tzv. prohlášení loajality, vyjadřující bezpodmínečnou podporu nové Kádárově vládě. Důstojníci, kteří ho odmítli podepsat, byli propuštěni. Do konce roku tak téměř jedna čtvrtina důstojnického sboru byla nucena opustit armádu. Kádár osobně urgoval u velitele Zvláštního sboru P. Laščenka a žádal ho, aby Sověti vytvořili zázemí pro zformování nejméně dvou pluků maďarské armády. Potřeboval maďarské jednotky ani ne tak kvůli efektivnímu boji s povstalci, ale k demonstraci síly a vlastní pozice.

Týden po zahájení intervence Kádárovi scházely základní mocenské nástroje. Neměl řádné spojení s okresy, nevedel prakticky žádným ozbrojeným jednotkám, v budově Parlamentu nefungovala žádná administrativa, neměl vlastní pravidelné rozhlasové vysílání, jeho vláda nevydávala oficiální noviny. Ve svém projevu z 11. listopadu prohlásil, že v hlavním městě i na venkově bylo ozbrojené povstání proti republice potlačeno, povstalci skládají zbraně a vojenské i civilní orgány je shromažďují. S výjimkou Komárna a okolí, kde se ještě ozývala sporadická střelba lidí přechajících z Budapešti, byly údajně v celé zemi obnoveny právo a pořádek. Připustil ale, že v Budapešti i severozápadně od ní se ještě ukrývají ozbrojení jednotlivci. Na jednu stranu se snažil veřejnost uklidnit poukazem na to, že na železnici, v dolech a továrnách i u veřejných služeb byly obnoveny jejich funkce a ve školách se začalo učit, na druhou stranu připustil, že v Budapešti je situace stále neuspokojivá. Obnovena byla činnost úřadů, ale řada továren nefungovala, jako například vagonka Ganz-Vagon či loděnice Beloianisz. Kádár dále informoval posluchače, že zbytky povstaleckých skupin se ještě ukrývají ve sklepích a útočí a také loupí. Kádár také upozornil na potravinovou pomoc, kterou do Maďarska odeslaly bratrské země. Ocenil také, že v různých oblastech Maďarska lidé shromažďují zásoby vepřového masa a dalších potravin pro Budapešť, kde je nedostatek topiva, řada bytů je zničena a mnoha rodinám hrozí, že zimu stráví bez domova. Kádár také vyzval občany Maďarska, aby se vrátili do práce.

V další pasáži svého projevu Kádár analyzoval příčiny vzniku tzv. lidového hnutí (Kádár ještě používal z taktických důvodů termín *Népmozgalom* (lidové hnutí), a ne *ellenforradalom* (kontrarevoluce)). Na počátku byly vážné chyby a zločiny způsobené Rákosiho klikou, proti nimž lidé oprávněně demonstrovali. K nim se ale od začátku připojily kontrarevoluční síly, jejichž cílem nebylo napravit chyby, ale svrhnout lidovědemokratický režim a zvrátit dosavadní změny v společenském a hospodářském uspořádání. Podle Kádára se „aktivizovala kontrarevoluce...“ a snažila se „...v politice otočit kormidlo co nejvíce

doprava.“ V povstaleckých skupinách mladé a nezkušené povstalce, kteří vlastně nechtěli zvrátit socialistický charakter státu, nahradili „...*propuštění vězňů*“, nepřátelé režimu, kteří se „...*až dosud jen přetvařovali*,“ a přes západní, dočasně otevřené hranice vrátivší se „...*bývalí příslušníci horthyovské armády a policie.*“ Ti pak šířili anarchii a chaos a vraždili komunisty i prosté dělníky a intelektuály, masakrovali je na náměstí Köztársaság, zabíjeli je a jejich rodinné příslušníky v jejich bytech v Csepelu a Budapešti a na stromy věšeli jejich zohavené mrtvoly.

Ve vládě i v dalších řídicích orgánech byli komunisté vytlačováni, „...*na ulicích i v jejich příbytcích jim hrozil kontrarevoluční teror.*“ Nagyova vláda se podle Kádára stávala stále bezmocnější vůči tlaku zprava a vydláždila cestu kontrarevoluci. Kádár připustil, že byl členem Nagyovy vlády a osobně nevěří, že by Nagy či lidé v jeho okruhu chtěli pomáhat kontrarevoluci, ale svou nečinností jí ustupovali, „*nechali se nést na šovinistické vlně,*“ vzdali se pozic dělnické třídy a jednali proti jejím zájmům především tím, že se vzdali pomoci sovětských jednotek.

Kádár nakonec ve svém projevu nabídl své řešení – se všemi silami a s pomocí sovětských jednotek zastavit kontrarevoluci, udržet a posílit lidově-demokratické zřízení a socialistické výdobytky, obnovit právní a ústavní pořádek, vládu zákona, vrátit se k normálnímu životu, a teprve pak začít řešit důležité a palčivé otázky, například zahájit jednání s účastníky Varšavské smlouvy o stažení sovětských jednotek. Pro upokojení rozjítřené veřejnosti Kádár oznámil, že Kossuthův znak se opět stane znakem národním a 15. březen bude opět národním svátkem. Žáci a studenti si budou moci vybrat, jaký povinný cizí jazyk budou chtít studovat. Vrátil se také tradiční známkování od 1 do 5. Tím se Kádár snažil vymezit vůči servilnímu kopírování všeho sovětského ze strany předchozí garnitury. Oznámil také, že vláda na svém zasedání 10. listopadu rozhodla nejpozději k 1.1. 1957 zvýšit platy o 10 procent, u nízkopříjmových vrstev do 1200 forintů o 15 procent a u skupiny s příjmem mezi 1200 a 1500 forintů o 8 až 10 procent. Zrušena byla i mimořádná daň uvalená na bezdětné dospělé.¹²⁵⁶

Někteří z povstalců se pokoušeli přejít od ozbrojeného boje k ilegální práci. Po Budapešti například distribuovali tiskovinu *Igazság* (Pravda), která, jak s nevolí konstatoval velvyslanec Andropov, obsahovala „...*provokační materiály proti našim soudruhům a*

¹²⁵⁶ Kádár János rádióbeszède 11.11. 1956, *Népszabadság* (12.11. 1956), in: KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, s. 140-145.

sovětské armádě“.¹²⁵⁷ *Igazság* založili Gyula Obersovszky a József Gáli a vycházela jen dva dny do 7. listopadu. Poté oba přešli do ilegality a distribuovali nepravidelně vycházející tiskovinu *Élünk!* (Jsme naživu!).¹²⁵⁸

Ani organizovaní spisovatelé nepřivítali Kádárovu vládu s otevřenou náručí. Výkonný výbor Svazu spisovatelů vydal 12. listopadu prohlášení, v němž požadoval okamžitý odchod sovětských vojsk. K výzvě se připojily i další umělecké profesní organizace. Pod tento manifest se podepsaly Maďarský svaz spisovatelů (*Magyar Írók Szövetsége*), Maďarská akademie věd (*Magyar Tudományos Akadémia*), Revoluční výbor inteligence (*Értelmiségi Forradalmi Bizottság*), Maďarský divadelní svaz (*Magyar Színház Szövetsége*), Maďarský filmový svaz (*Magyar Filmművészek Szövetsége*), Maďarský rozhlas (*Magyar Rádió*) a Maďarská tisková agentura (*Magyar Távirati Iroda*). Spisovatelé se ve svém manifestu přihlásili k nezávislému a neutrálnímu Maďarsku bez přítomnosti sovětských vojsk, v němž chtěli budovat společenský a ekonomický systém země na socialistickém základě s přihlédnutím k národním specifikům, zachovat pozemkovou reformu z roku 1945 a znárodnění továren, dolů a bank. Spisovatelé také varovali před individuálním i kolektivním terorem či snahou o návrat k minulým diktátorským metodám.¹²⁵⁹ Dne 21. listopadu byl na základě dřívějšího revolučního výboru inteligence založen revoluční výbor maďarské inteligence, v jehož čele stál slavný maďarský hudební skladatel Zoltán Kodály. V polovině prosince byla organizace zakázána. Spisovatelé se sešli naposledy 28. prosince, kde spisovatel Áron Tamási přednesl slavné prohlášení *Gond és hitvallás*.¹²⁶⁰ Spisovatelé se přihlásili k výsledkům povstání, a sedmáctého ledna 1957 byl proto Svaz spisovatelů zrušen.¹²⁶¹

Velký význam pro porozumění represivních akcí proti povstalcům mají telefonogramy předsedy KGB Ivana Serova, které zasílal přímo z místa působení v Maďarsku. Serov se stal po bezprostředně intervenci bez nadsázky jedním z nejmocnějších mužů v Maďarsku. Pod jeho velením pracovaly jediné schopné represivní policejní jednotky, které prováděly zatýkání a věznění povstalců.¹²⁶² Serov postupoval racionálně, nenesl politickou zodpovědnost a jeho

¹²⁵⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 36-38. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о беседе с Я. Кадаром о его предложениях по усилению борьбы с повстанцами и решении вопроса об И.Наде и его группе (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 186. s. 626-627.

¹²⁵⁸ Tamtéž.

¹²⁵⁹ *Az Írószövetség kiáltványa* (12.11. 1956), in: KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, s. 147-148.

¹²⁶⁰ *Gond és hitvallás. A Magyar írók nyilatkozata*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/pdf/roplap1956_1034.pdf.

¹²⁶¹ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 117, 118.

¹²⁶² Jeho hlášení se vyznačují strohým věcným tónem. V prvním hlášení z 9.11. Serov připouštěl spory s Jánosem Kádárem ohledně rozsahu zatýkání a zapojování bývalých příslušníků ÁVH do vyšetřovací práce. Kádár měl eminentní zájem udržet jak v Budapešti, tak na okresech klid, takže spíše preferoval selektivní

jediným cílem bylo zpacifikovat obsazenou zemi a obnovit činnost represivních orgánů. Naproti tomu Kádár musel na každý represivní krok hledět s ohledem na jeho možný politický dopad a u Serova nenacházel příliš pochopení v otázce míry represí ze strany sovětských orgánů a spontánně se obnovujících oddílů bývalých příslušníků ÁVH, kteří bez ohledu na příkazy z Budapešti ochotně pomáhali Sovětům s vyšetřováním a s vyhledáváním povstalců a „kontrarevolucionářů“.¹²⁶³

Kádár si stěžoval na přílišnou horlivost některých sovětských armádních jednotek při zatýkání. V Szolnoku po zatčení asi 40 lidí prohlásili zástupci dělnických výborů, že nezačnou pracovat do té doby, dokud nebudou tito lidé propuštěni. Stávka byla to poslední, co mohl Kádár potřebovat. V rozhovoru se Serovem se odvolával na prohlášení své vlády, kde bylo výslovně slíbeno, že ten, kdo složí zbraně a přestane klást odpor, nebude vystaven trestu. Kádár si byl vědom toho, že některé povstalce v jejich odporu posiloval spíše strach ze msty, než odhodlání pokračovat v odporu.¹²⁶⁴

zatýkání známých povstalců – nekomunistů, naopak Serov obhajoval činnost svých komand, které často plošně a bez jakýchkoliv důkazů zatýkaly celé skupiny obyvatel.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 78-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 39. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву об оперативной работе, проводимой советскими и венгерскими органами госбезопасности (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 189. s. 630-632. Druhý telefonogram zahájil Serov (a tak to bude činit i v dalších hlášeních) výčtem zabavených zbraní a počtem zajatých povstalců. Věnoval také pozornost potížím při zatýkání známých povstaleckých osobností. Serov také informoval o vyřizování žádostí k výjezdu z obsazeného Maďarska pro více než 120 zahraničních korespondentů. Serov využil skutečnosti, že většina z nich byla na území bez příslušného vízového povolení (neboť se do Maďarska dostali v krátké době „otevřených hranic“), a proto se snažil proces vydávání víz protahovat a získat co nejvíce informací od zahraničních novinářů, které považoval za skryté agenty cizích rozvědek.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 117-119. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 41. Телефонограмма И.А. Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву о проведении оперативной работы (11.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 193. s. 638-641. V podobném duchu se neslo i třetí Serovovo hlášení. Serov si stěžoval na příliš „liberální“ postoj místních orgánů k chování některých „kontrarevolucionářů“. Kritice neušli ani Kádár s Münnichem, kteří 12.11. osobně intervenovali ve prospěch zatčeného profesora Tamáse Nagye (z obavy před reakcí studentů).

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 117-119. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 42. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе советских и венгерских органов госбезопасности на территории Венгрии (13.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 198. s. 647-650. Ve čtvrtém hlášení Serov spolu s Andropovem zaznamenali protesty Jánose Kádára a F. Münnicha proti deportacím některých zajatých povstalců do SSSR. Maďarští představitelé také žádali oficiální sovětské prohlášení, že k žádným deportacím nikdy nedocházelo a nebude docházet. Sovětskou odpovědí jim bylo vyslání dalšího uzavřeného transportu do ukrajinského Užhorodu.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 143-144. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 44. Телефонограмма И.А.Серова и Ю.В.Андропова из Будапешта в ЦК КПСС об отправке арестованных венгров на территорию СССР (14.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 200. s. 651-652.

¹²⁶³ Tamtéž, s. 118-119.

¹²⁶⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 78-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 39. Телефонограмма И.А. Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву об оперативной работе, проводимой советскими и венгерскими органами госбезопасности (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 189. s. 630-632.

Kádár s Münnichem měli minimální podporu veřejnosti a nutně potřebovali získat důvěru i za cenu toho, že odloží represe proti některým povstalcům a především proti známým a angažovaným osobnostem.¹²⁶⁵ Takto postupovali například v případě univerzitního profesora Tamáse Nagye, jenž byl zatčen sovětskými orgány při pokusu kontaktovat před jugoslávským velvyslanectvím Imre Nagye. Dvanáctého listopadu Münnich s Kádárem telefonicky intervenovali u Serova, aby byl Tamás Nagy propuštěn. Obávali se protiakcí studentů, u nichž se Nagy těšil velké vážnosti.¹²⁶⁶ Kádár si na druhou stranu 11. listopadu stěžoval, že v síti zatýkání uvázli jen „malé ryby“ spíše než skuteční organizátoři povstání jako například József Dudás nebo Béla Király, u nichž Kádár litoval, že se je nepodařilo zatknout hned v prvních dnech intervence.

Kádár z pragmatických důvodů nesouhlasil s deportací maďarských povstalců na území SSSR.¹²⁶⁷ Serov ovšem podobnými skrupulemi netrpěl. Tento elitní kádr KGB, který pomáhal „pacifikovat“ poválečné Polsko a poté spoluorganizoval novou správu v sovětské německé zóně,¹²⁶⁸ byl typický produkt Stalinovy válečné generace a zahájil svoji kariéru deportacemi stovek tisíců příslušníků „zrádných“ národů v době po napadení SSSR.

Ke Kádárovu znepokojení neváhal deportace užít i v případě Maďarska.¹²⁶⁹ Serov se obával „...*příliš liberálního vztahu, který projevují vedoucí maďarské orgány k nepřátelům...*“, a proto měli velitelé sovětských jednotek příkaz zatčené okamžitě odesílat na železniční stanici v Čopu na území SSSR.¹²⁷⁰ Dne 14. listopadu se podařilo zatčeným vyhodit v jedné stanici lístek se zprávou, že je sovětské orgány odvázejí na Sibiř. Serov v reakci na to ihned nařídil další transporty urychlit a navíc zatčené odvážet v uzavřených

¹²⁶⁵ Tamtéž.

¹²⁶⁶ Tamtéž.

¹²⁶⁷ LITVÁN, *Mítoszok és legendák 1956-ról*, s. 205-218.

¹²⁶⁸ Ivan Serov (1905–1990) byl v roce 1954 jmenován do čela KGB. Od roku 1939 působil jako šéf ukrajinské NKVD, v roce 1941 se stal náměstkem NKVD a jedním z nejbližších spolupracovníků Lavrentije Beriji. Po válce působil například v Polsku nebo sovětské okupační zóně v Německu. Polský historik Motyka Serova charakterizoval takto: „*Serov byl nasazován na nejobtížnější úkoly, mimo jiné zodpovídal za deportace kavkazských národů provedené v roce 1944 (byl za ně vyznamenán Kutuzovovým řádem). Patřil mezi nejúspěšnější a nejdůvěryhodnější důstojníky NKVD. Teď se stal de facto nejvýznamnějším mužem v Polsku.*“ In: MOTYKA, Grzegorz, *Osvobození, nebo nová okupace?*, *Lidové noviny*, 09.05. 2015, číslo 107, str. 26.

¹²⁶⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 117-119. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 42. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе советских и венгерских органов госбезопасности на территории Венгрии (13.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 198. s. 647-650.; viz též АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 143-144. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 44. Телефонограмма И.А. Серова и Ю.В. Андропова из Будапешта в ЦК КПСС об отправке арестованных венгров на территорию СССР (14.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 200. s. 651.

¹²⁷⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 30-37. Подлинник, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 46. Докладная записка М.Н. Холодкова из Ужгорода в МВД СССР о количестве и порядке содержания арестованных венгерских граждан (15.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 201. s. 652-656.

vozech. Zpráva ale díky železničářům putovala po celé zemi. Odvysílal ji rozhlas, který ještě nebyl pod kontrolou vlády, zprávy se dostaly i do zahraničních médií. To nevrhalo nejlepší světlo na novou vládu, nehledě na historické reminiscence, které vyvolávalo spojení deportace – Sibiř u Maďarů pamatujících druhou světovou válku a zajatecké tábory.¹²⁷¹ Železničáři ohlásili stávkou a odmítali nést za deportace spoluzodpovědnost.¹²⁷² Hrozila roztržka mezi Kádárem, Münnichem a Serovem. Oba zástupci maďarské strany prohlásili, že takové akce neschvalují a požadují, aby sovětská strana v tisku oficiálně prohlásila, že se žádné deportace Maďarů na území SSSR nekonají. Serov vyhybavě odpověděl, že se otázka „...bude řešit...“.¹²⁷³

Hlášení M. N. Cholodkova, který měl na starosti organizaci příjmu zatčených v Čopu, ukazuje některé detaily deportací.¹²⁷⁴ Původně byla vyčleněna věznice v Užhorodě, ale vzhledem k tomu, že 7. listopadu Serov Cholodkovi sdělil, že předpokládaný počet zadržených se bude pohybovat kolem 4 – 5000, byly k tomuto účelu vyčleněny další věznice ve městech Stryj, Drogybč, Černovice a Stanislav. Prvních 22 zadržených bylo přivezeno 8. listopadu z Miškovce a Debrecínu. Do 15. listopadu se na seřadišti v Čopu vystříдалo 846 lidí

¹²⁷¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 78-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 39. Телефонограмма И.А. Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву об оперативной работе, проводимой советскими и венгерскими органами госбезопасности (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 189. s. 630-632.

¹²⁷² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 143-144. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 44. Телефонограмма И.А. Серова и Ю.В. Андропова из Будапешта в ЦК КПСС об отправке арестованных венгров на территорию СССР (14.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 200. s. 651.

¹²⁷³ Tamtéž.

¹²⁷⁴ Dokument z pera M. N. Cholodkova pochází z fondu ministerstva vnitra a je adresán ministrovi N.P. Dudorovovi. Cholodkov, odpovědný za přípravu ukrajinských věznic k přijetí maďarských povstalců, v dokumentu přesně vypočítával počty přijatých Maďarů a podmínky jejich výsledků. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 30-37. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 46. Докладная записка М.Н. Холодкова из Ужгорода в МВД СССР о количестве и порядке содержания арестованных венгерских граждан (15.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 201. s. 652-656. Přesné údaje o deportovaných viz VÁRADI, Natália, *1956 os deportálások a Szovjetunióba az Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archivumában őrzött dokumentumok alapján*, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, http://kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/deportaltak_listaja_56.html. Další informace k deportacím viz АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 107-110. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 48. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам (19.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 204. s. 661-665. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 135-138. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 51. Телефонограмма ИАСерова го Будапешта в ЦК КПСС о проведенных на территории Венгрии арестах и акции протеста жителей Будапешта, направленной против правительства Я. Кадара и советского вмешательства (24.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 210. s. 683-685.

АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 173-176. Маšinopisnaja zapis', ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 53. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе советских органов КГБ на территории Венгрии, в том числе о плане задержания кардинала Миндсенти (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 220. s. 704-706.

(z toho 23 žen) a 463 z nich putovalo do věznice ve Stryji.¹²⁷⁵ Nejvíce zadržených pocházelo z Budapešti (548), dále z Vesprému (90), Kaposváru (45), Szombathely (55) a Miškovce (20). Cholodkov také hlásil nadprůměrně vysoké zastoupení členů strany, vojáků a studentů. Mezi povstalci uvízlo i 68 nezletilých (ročníky narození 1939 až 42), z toho 9 děvčat.¹²⁷⁶

Deportován byl i člen ústředního výboru a tajemník boršod'ského okresu s centrem v Miškovci Rudolf Földvári.¹²⁷⁷ Toho nechtěl Serov nejdříve pustit – podle něj stál v čele revolučního výboru a kladl mu za vinu smrt 8 lidí a zatčení asi 62 komunistů.¹²⁷⁸ Földvári navíc při výslechu označil ty, kteří vyjádřili podporu Kádárově vládě, za kontrarevolucionáře. To stačilo Serovovi, ale Kádár byl rozhodnut využít každého politika k posílení své pozice. „Povstalecké“ chování mu u Földváriho, kterého označil za člověka, který bude sloužit komukoliv, nevadilo, a nechal si ho z Užhorodu vyreklamovat zpátky do Maďarska.¹²⁷⁹ Jakmile se však Földvári vrátil do Miškovce, odmítl spolupracovat s novou vládou a byl zvolen do čela místního dělnického výboru. To mu Kádár nezapomněl a v roce 1958 ho nechal odsoudit na doživotí.

Na základě protokolů dosud provedených výslechů Cholodkov připouštěl, že v mnoha případech došlo k neoprávněnému zatčení. Většina uvězněných se bránila tím, že proti nové Kádárově vládě, ani proti sovětské armádě nevystupovala. Také vysoké procento nezletilých podle Cholodkova ukazovalo na špatnou práci zatýkajících orgánů.¹²⁸⁰ Realitu se mu snažil

¹²⁷⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 30-37. Подлинник, ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 46. Докладная записка М.Н. Холодкова из Ужгорода в МВД СССР о количестве и порядке содержания арестованных венгерских граждан (15.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 201. s. 652-656.

¹²⁷⁶ Тамtéž.

¹²⁷⁷ Rudolf Földvári byl v letech 1954 až 1956 prvním tajemníkem v Borsod-Abaúj-Zemplén oblasti. Dne 24. října vyjádřil podporu dělnickým požadavkům v továrně Dimávág, aby byly založeny dělnické výbory. Dne 29. října se stal členem Boršod'ského dělnického oblastního výboru. Dne 5. listopadu byl zajat sovětskými bezpečnostními orgány a deportován do Užhorodu. Vrátil se 17. listopadu. Působil jako předseda oblastního dělnického výboru do poloviny prosince 1956, předseda oblastního výboru do března 1957. Dne 15.3. 1957 byl vyloučen z MSZP a posléze zatčen. Dne 18. července 1958 byl odsouzen na doživotí v procesu s tzv. Boršod'ským dělnickým oblastním výborem. V roce 1961 byl propuštěn. Až do odchodu do důchodu pracoval jako dělník.

¹²⁷⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 30 – 37. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 46. Докладная записка М.Н. Холодкова из Ужгорода в МВД СССР о количестве и порядке содержания арестованных венгерских граждан (15.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 201. s. 652-656. Serov měl na mysli „události v Miškovci“, kdy se 26. října shromáždila před budovou policie velká demonstrace. Policie zahájila palbu a zabila 16 lidí. Po následném dobytí policejní stanice dav zlynčoval a zabil sedm policistů.

¹²⁷⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 107-110. Машинописная запись. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 48.

Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам (19.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 204. s. 661-665.

¹²⁸⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 117-119. СЧСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 42. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе советских и венгерских органов госбезопасности на территории

přiblížit kapitán kontrarozvědky, jistý Jelygostěv, který doprovázel skupiny zadržených z Miškovce a Debrecínu. Podle jeho slov v mnoha oblastech panovalo takové bezvládní a anarchie, že prakticky nebylo možné zodpovědně určit, kdo se účastnil povstání a kdo ne. Někteří sovětsí velitelé prostě zajali celé skupiny náhodně sebraných lidí a ihned je poslali do Čopu, aniž by se zdržovali vyšetřováním. Tak se v SSSR ocitlo kompletní osazenstvo jednoho učiliště z Budapešti (68 učňů). Na vině byla především rozdílná praxe vojáků a kontrarozvědky, kdy prvně jmenovaným scházely potřebné prostředky a zkušenosti při provádění policejní činnosti. V některých momentech se Münnich dokonce dotazoval, zda by nebylo možné zatýkání alespoň v okresech zastavit úplně, neboť tak vzniká jen napětí a lidé stávkují. Serov byl neústupný: „*Ústupky není vhodné dělat. Malý ústupek reakcionářům přinese řadu dalších doplňujících požadavků a hrozeb.*“¹²⁸¹

V tomto směru ovšem nevycházeli ze zájmu o utlumení represí s ohledem na maďarské obyvatelstvo, ale z tlaku reality. Kádár musel například respektovat mínění některých okresních tajemníků, kteří odmítali, čistě z obavy z reakce obyvatelstva, dát souhlas k zatčení oblíbených „kontrarevolucionářů“. Gábora Földése z Győru místní tajemník Sarosi prostě odmítl zatknout, neboť se obával nového povstání. Spolu s Földésem byli takto chráněni redaktor János Erős a rozhlasový pracovník Imre Nagy.¹²⁸²

Kádár musel počkat, nebo se snažit použít taktiku uplácení a přetáhnutí některých osob na svoji stranu. Na druhou stranu chtěl Kádár vyloučit ze hry bývalé příslušníky ÁVH. Ministr vnitra Ferenc Münnich vydal 8. listopadu rozkaz, v němž nařizoval všem příslušníkům bývalé ÁVH deaktivaci, Serovovými slovy, aby „...*přestali pracovat a šli domů*“. Dohoda zněla, že zatýkání budou provádět jen zvláštní jednotky sovětské armády.¹²⁸³ Kádár s Münnichem se snažili Serova přesvědčit, že je politicky neúnosné, aby povstalce zatýkali a vyslýchali lidé, o nichž každý v místě věděl, že patřili k ÁVH, tedy k organizaci, která byla formálně zrušena jak Nagyovou, tak i novou Kádárovou vládou.¹²⁸⁴

Венгрии (13.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 198. s. 647-650.

¹²⁸¹ Тамtéž.

¹²⁸² Тамtéž.

¹²⁸³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 117-119. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 41. *Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву о проведении оперативной работы* (11.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 193. s. 638-641.

¹²⁸⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 78-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 39. *Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта Н.С. Хрущеву об оперативной работе, проводимой советскими и венгерскими органами госбезопасности* (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 189. s. 630-632.

Kádár měl k příslušníkům ministerstva vnitra a speciálně k ÁVH dlouhodobější averzi. Již v červenci 1956 požadoval v politbyru, aby ministr vnitra nařídil čistku ve svém resortu. Kádár tam ne bezdůvodně hledal centrum bývalých Rákosiho spolupracovníků odpovědných za politické procesy. Jako budoucí šéf se bez represivního aparátu nemohl obejít, musel si ho ale vybudovat z loajálních lidí. Tajná policie byla budována potají. V nově formované národní policii se počítalo s tzv. „politickým oddělením“, které mělo mít oficiálně jen 20–25 členů. Další spolupracovníci měli pracovat ilegálně.¹²⁸⁵

Představitelé Svazu maďarských spisovatelů se setkali, společně s maďarskými policejními veliteli, 20. listopadu s představiteli sovětského vojenského vedení. Byl jim dán příslib, že nikdo ze zatčených v rámci bezpečnostních opatření neopustil území Maďarska. Ti, co byli zadrženi většinou pro držení zbraně, byli urychleně předáni maďarským orgánům. Pokud se staly přehmaty, slíbili představitelé sovětských i maďarských orgánů urychlenou nápravu. V otázce stávky se předsednictvo Svazu spisovatelů po své zasedání 21. listopadu vyzvalo NGKMT, aby přerušil stávku, nicméně souhlasilo, že by si dělníci měli vyhradit právo stávku znovu obnovit, pokud by se jejich požadavky nesplnily. Svaz se opět plně postavil za obhajobu revolučních výsledků a přihlásil se k demokratickému socialismu, pozemkové reformě a znárodnění průmyslu.¹²⁸⁶

5.16. Kauza Nagy

V době, kdy po celém Maďarsku a v hlavním městě probíhalo konečné měření sil mezi ozbrojenou sovětskou mocí zaštiťující nové Kádárovo vedení a zbytky maďarského povstaleckého odporu, odehrával se v diplomatických kuloárech neméně dramatický konflikt, v jehož centru stál hlavní, byť poněkud pasivní aktér premiér maďarské vlády Imre Nagy. Dalšími aktéry byli jugoslávský vůdce Josip Broz-Tito a jeho spolupracovníci Edvard Kardelj, Aleksandr Ranković, Svetozar Vukmanović-Tempo, Dobrivoje Vidić, Dalibor Soldatić a Nikita Chruščev. V závěrečném jednání se objevil rumunský vůdce Gheorghiu Gheorghiu-Dej.

Otázka Imre Nagye měla pro novou Kádárovu vládu především legitimizační význam. Kádár i Kreml netrpělivě čekali, co Nagy bezprostředně po zahájení okupace udělá. Prvním pozitivním signálem bylo již to, že Nagy ve své výzvě z rána 4. listopadu nevyzval jako

¹²⁸⁵ Tamtéž.

¹²⁸⁶ Magyar Írók Szövetsége, Budapest 21.11. 1956, *Magyar Honvéd*, 22.11. 1956. in: KORÁNYI, Egy népfelkelés dokumentumaiból, s. 156-157.

legitimní premiér maďarská vojska k ozbrojenému odporu proti sovětské armádě. Kádár věděl, že Nagy nesouhlasil s tím, do jaké podoby se povstání dostalo. Jako reformnímu komunistovi mu nebyl po chuti ani antikomunistický radikalismus části povstalců, ani tvrdý postoj Kremlu. Z Kádárova pohledu by ideální scénář probíhal tak, že by Nagy veřejně rezignoval v jeho prospěch a předtím anuloval některá svá rozhodnutí – vyhlášení neutrality, opuštění Varšavské smlouvy a výzvu k OSN. Za to mu byl Kádár ochoten garantovat beztrestnost a návrat do akademických kruhů.

Pokud by se „starý pán“ postavil na Kádárovu stranu nebo alespoň v jeho prospěch odstoupil, pravděpodobně by ho odsunuli do ústraní jako člověka, jenž podlehl „zrádným“ poradcům Donáthovi, Losonczyemu, Gimesovi či Vasárhelyimu, byl vystaven nebývalému tlaku „ulice“ a radikálních povstalců, a učinil tak zásadní kroky jako vyhlášení neutrality, opuštění Varšavského paktu a odvolání se k OSN vlastně nedobrovolně. Také Sověti měli na hladkém mocenském přechodu zájem, neboť vyhlášení nové Kádárovy vlády bez Nagyovy demise je stavělo do nepříznivého světla jako interventa, který se snaží svrhnout legální vládu. Pokud by ale Nagy podal demisi a souhlasil s novou Kádárovou vládou, podpořila by se tak verze, že Sovětský svaz zasahuje na žádost nové, legitimní Kádárovy vlády. Z imperiální intervence by se stala bratrská pomoc.

V případě, že by Nagy neodvolal, nerezignoval, a neumožnil tak legitimizaci Kádárovy vlády, scénáře se mohly různit – od izolace přes zatčení až po fyzickou likvidaci. Vše ovšem v případě, že se Nagy ocitne v rukou sovětských či maďarských prokádárovských jednotek. To se ovšem nestalo – Nagy hned po odvysílání svého posledního projevu požádal o azyl na jugoslávském velvyslanectví. Spolu s ním tak učinilo 52 jeho spolupracovníků spolu se svými rodinnými příslušníky. Od 4. do 22. listopadu se mezi Moskvou, Bělehradem a Budapeští odehrával diplomatický souboj, který skončil v okamžiku, kdy po Kádárových garancích Nagyova skupina ambasádu opustila, aby byla ihned poté zajištěna sovětskými bezpečnostními silami a deportována do Rumunska.¹²⁸⁷

Z Nagyova azylu se tak po celý listopad stalo horké téma sovětsko–jugoslávských a maďarsko–jugoslávských vztahů. Bylo výsledkem neúspěšného a špatně provedeného pokusu Sovětů i Jugoslávců neutralizovat Nagyve, s cílem usnadnit nástup nového Kádárova režimu a podpořit sovětskou intervenci.¹²⁸⁸ Jak Kreml, tak Jugoslávie vycházely z odlišných interpretací společných jednání, které následně produkovaly další nedorozumění. Podle

¹²⁸⁷ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 179.

¹²⁸⁸ Tamtéž, s. 179-181.

Rajaka to potvrdilo, že jugoslávské vedení nemělo k dispozici přesný časový plán intervence (a Chruščev mu ho v Brionech neposkytl). Sověti sice požadovali po Jugoslávčích součinnost v Nagyově případu, ale své akce s nimi na nejvyšší úrovni nezkoordinovali. To pak vedlo k sérii nedorozumění a také k tomu, že původní snahy o neutralizaci Nagye vedly k pro obě strany nejméně chtěnému výsledku – žádosti a udělení azylu Nagyově skupině.¹²⁸⁹

Zůstává ovšem otázkou, proč si sovětské vedení situaci samo tak zkomplikovalo a spolehlo se na jugoslávskou stranu, a proč nepřikročilo k „neutralizaci“ Nagye a jeho spolupracovníků tak, jak to udělalo s vojenským vedením povstání. Ministr obrany Pál Maléter a další vojenští představitelé byli pozváni, ale v podstatě vylákáni na jednání se sovětskými protějšky na vojenskou základnu v Tökölu a tam zatčení KGB.¹²⁹⁰ Z dokumentů není jasné, zda sovětské vedení o takovémto kroku vůbec uvažovalo či bylo v silách sovětských bezpečnostních jednotek takovou akci uskutečnit v podmínkách, kdy Budapešť ještě nebyla dobyta a Sověti nemohli plně deklarovat, že mají město plně pod kontrolou.

Ráno 4. listopadu ale informoval Edvard Kardelj sovětského velvyslance Firjubina o přítomnosti Nagyovy skupiny na území ambasády. Požadoval také po sovětské okupační moci ochranu budovy velvyslanectví v případě, „...že se reakce dozví, že Nagy se nachází na velvyslanectví...“.¹²⁹¹ Jugoslávci se mohli obávat, že se ozbrojené skupiny mohou pokusit Nagye osvobodit i za cenu porušení mezinárodních zákonů a vstupu na jugoslávské velvyslanectví. Důležitá byla věta, kterou Kardelj dodal – „... tak jak bylo domluveno se soudruhem Chruščevem.“ Zároveň vznesl dotaz, zda je stále nutné, aby Nagy vydal prohlášení, v němž by vyjádřil podporu Kádárově vládě.¹²⁹²

Kreml odpověděl obratem a „...považoval za rozumné“, aby byl Nagy i ostatní ihned předáni sovětským bezpečnostním orgánům. Nežádal již Nagyovo prohlášení loajality – moment, kdy mohl Nagy Kádárovi nejvíce prospět, pominul. Pro Kreml se Nagy svým ranním prohlášením 4. listopadu v rozhlase definitivně přidal „...na stranu kontrarevoluce“, i když nevyzval k ozbrojenému odporu. Jediným právoplatným premiérem byl Kádár a nejlepším řešením pro Kreml by bylo, kdyby Nagy zmizel a nebyl mu dán žádný prostor k jakémukoliv veřejnému vystoupení.¹²⁹³

¹²⁸⁹ Tamtéž, s. 180.

¹²⁹⁰ LUPKOVICS, *A tököli tárgyalóküldöttség kísérete.*

¹²⁹¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 105-106. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док No. 25. Телеграмма Н.П. Фирюбина из Белграда в МИД СССР (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 163. s. 582-583.

¹²⁹² RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 180.

¹²⁹³ Tamtéž.

Chruščev, povzbuzen brionskou schůzkou a Titovým nečekaným ne–odporem k intervenci, si Tita evidentně předbíhal a svého hlavního, byť tichého spojence v antimad'arské hře průběžně informoval. Zaslal mu 5. listopadu dopis, v němž se až v přehnaně optimistickém tónu, odvolávaje se na průběžná Žukovova hlášení, holedbal, že byla „kontrarevoluce“ v Maďarsku k poledni 4. listopadu zničena. Chruščev si pochvaloval společné názorové souznění s Titem v otázce „...*záchrany socialistických výdobytků*“ a také ho informoval, že Titův postoj ocenilo celé sovětské prezídium. O Nagyovi nepadlo ale ani slovo.¹²⁹⁴ Podle Rajaka to mělo být připomenutí, že Moskva očekává další podporu svých kroků ze strany Jugoslávie.¹²⁹⁵

Jak jsme viděli při analýze sovětsko-jugoslávských jednání v Brionech, sovětské vedení dlouhodobě podezíralo jugoslávské představitele, že jednak podněcují ideologický odpor proti SSSR v Maďarsku, a jednak provádějí reálné kroky poškozující zájmy Moskvy. Podle KGB například zástupce jugoslávského vojenského atašé J. Vukmirović ve svém bytě ukrýval tři prominentní povstalce Petéra Erdőse, Miklóse Vásárhelyiho a majora maďarských vzdušných sil a člena revolučního vojenského výboru Ference Náдора, jehož Serov podezřívá, že právě od Vukmiroviće přijímal instrukce týkající se maďarské žádosti do OSN týkající se vyslání nezávislých pozorovatelů do země. Navíc prý Náдора navštívil 2. listopadu americký vojenský atašé plukovník Welwyn Dallah a požádal ho, zda by mu nepředal plány elektroinstalace sovětské proudové stíhačky Mig-17.¹²⁹⁶

Jugoslávci reagovali 5. listopadu. Když předával Aleksandr Ranković další dopis podepsaný Titem, Kardeljem a Rankovićem, byli v něm jmenováni jako členové skupiny požádavší o azyl tito lidé – kromě Imre Nagye také Zoltán Szántó, Géza Losonczy, Ferenc Donáth, György Lukács, Júlia Rajková, Zoltán Vas, Szilárd Újhely, Sándor Haraszi, Ferenc Jánossi, Gábor Tanczos a József Szilágyi se svými rodinnými příslušníky. Jugoslávci souhlasili s tím, že požadovat po Nagyovi prohlášení by bylo „...*opožděné a zbytečné*.“ Zvažovali, že by Nagyovi poskytli azyl v Jugoslávii. Tito se přitom odvolával na mezinárodní

¹²⁹⁴ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 180. МУСАТОВ, *Предвественники бури*, s. 64.

¹²⁹⁵ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*. s. 180.

¹²⁹⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 107-110. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 48. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам (19.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 204. s. 661-665.

závazky a na ústní dohody z Brioni. Předání Nagyje nové Kádárově vládě podle nich nepřicházelo v úvahu.¹²⁹⁷

Podle Stykalina právě Nagyův prvotní protisovětský postoj vedl jak Moskvu, tak i Bělehrad k tomu, aby reinterpretovaly brionské závěry ve svůj prospěch. Jugoslávci to sváděli na rychlý průběh událostí a také na to, že zprvu neměli ověřenou autenticitu Nagyovy výzvy proti intervenci. Proto se také Soldatić ještě 4. listopadu na příkaz z Bělehradu snažil přesvědčit Nagyje, aby prohlášení odvolal nebo se od něj distancoval a podpořil veřejně Kádára. Nagy odmítl. Moskva následně Nagyův projev a poté možnost udělení azylu interpretovala jako jugoslávskou postranní hru – nevzali nebo nechtěli vzít v potaz, že Nagyovo prohlášení, na něž s největší pravděpodobností Jugoslávci neměli ani nemohli mít vliv, změnilo původní plány na jugoslávskou mediaci.¹²⁹⁸

Šestého listopadu byla hotova sovětská odpověď, pod níž byl podepsán jen Chruščev, což vysvětluje nediplomatický, osobní a impulzivní tón, jenž vyvolal u jugoslávského vedení znepokojení a pocit hněvu.¹²⁹⁹ Chruščev evidentně počítal, spoléhaje na Titovo vyjádření na setkání v Brioni, že Tito nebude mít s Nagyem žádné jiné úmysly – v návrhu na udělení azylu v Jugoslávii takové úmysly ale viděl.¹³⁰⁰ I samotný Nagyův pobyt na půdě velvyslanectví šel již nad rámec úmluvy. Když tedy Mićunović konstatoval, že Nagyovi byla zamezena jakákoliv komunikace s vnějším prostředím, považoval to za splněnou podmínku toho, že Nagy nebude vystupovat proti nové vládě.¹³⁰¹ To ale pro Sověty nic neřešilo a znamenalo to prodlužování nežádoucího dvojvládí. Absence oficiální Nagyovy demise by ovšem nepředstavovala zásadní problém, pokud by byl premiér pod sovětským dozorem. Zfalšované prohlášení nebyl v sovětské praxi problém a Kádár navíc získal formální legitimitu pro svou vládu prostřednictvím Presidiálního výboru v čele s Istvánem Dobim.

Skutečným problémem však mohlo být Nagyovo působení mimo území Maďarska, například v Jugoslávii, kde pravomoc Kremlu končila a kde by Nagyova ať již soukromá či

¹²⁹⁷ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 72. Л. 2, 7. Iz protokola No. 51., АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 103-104. Vypiska iz protokola (P51/IV). ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 25. Постановление Президиума ЦК КПСС о телеграмме Н. П. Фирюбину в Белград по вопросу об И.Наде и его группе (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 165, s. 587-588.

¹²⁹⁸ РАЈАК. *Yugoslavia and the Soviet Union*. s. 180.

¹²⁹⁹ Tamtéž, s. 180-181.

¹³⁰⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 152-154. Телеграмма Н.П.Фирюбина из Белграда в МИД СССР с текстом письма руководства ФНРЮ Н.С.Хрущеву (5.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 171. s. 595-596.

¹³⁰¹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. Podlinnik. Ekzempljar N.S. Chruščeva. + ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 23. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 (4.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579.

veřejná přítomnost (například ve funkci předsedy maďarské exilové vlády) působila jako trvale destabilizující faktor maďarské politické scény. Takto problém chápal Chruščev – v dopisu použil v souvislosti s Nagyovou skupinou spojení „...*odchod do podzemí*“, což implikovalo vytvoření druhého mocenského centra. Varoval také, že případný odchod Nagye do Jugoslávie může vyvolat dojem, že byl jugoslávským agentem a že odpovědnost za maďarskou kontrarevoluci bude nutné hledat i v Bělehradě. Jediné řešení, které Chruščev viděl, bylo předat Nagye „...*k dispozici maďarské vládě*.“ Bez záruk.¹³⁰²

Jugoslávci se udělením azylu ocitli v nezáviděníhodné situaci.¹³⁰³ Kdyby totiž, sice v rozporu s mezinárodním právem, ale ve shodě se sovětským záměrem, azyl Nagyovi a jeho skupině odmítli poskytnout, premiér by byl prakticky bezbranný a v průběhu několika málo hodin by byl zatčen sovětskými orgány. Svědčí o tom například poznámka sovětského ministra obrany v prvním hlášení o výsledcích intervence z poledne 4. listopadu, v níž Žukov konstatoval, že se celá Nagyova vláda ukryla a že pátrání pokračuje.¹³⁰⁴ Nagyovo tiché odklizení ze scény a následné vydání falešného „prohlášení o demisi“ by sice porušovalo všechna pravidla slušného chování, ale Sověti nebyli v pozici, aby si takový luxus mohli dovolit. Ostatně již několik hodin předtím sovětské bezpečnostní složky zatkly celou maďarskou vojenskou delegaci v čele s Maléterem.

O tom, že Jugoslávci poskytli azyl Nagyově vládě, zřejmě zprvu nevěděl ani velvyslanec Andropov, který v telegramu ze 4. listopadu vyslovil domněnku, že se Nagy s Donáthem někde skryli, ale místo jejich úkrytu neurčil. Pokud by věděl, že je to jugoslávská ambasáda, bezpochyby by to Moskvě sdělil.¹³⁰⁵ Chruščev a pravděpodobně i Tito vsadili na vágní předpoklad, že Nagyovi nějak domluví a že ho „přimějí k rozumu“. Neodhadli, že „starého pána“ zahnal události do kouta a svou veřejnou demisí by ztratil vše, na co v posledních čtyřech dnech vsadil. Podcenili také jeho tvrdohlavost, se kterou je již několikrát

¹³⁰² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 1 – 3. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 29. Запись беседы ДТ.Шепилова с В.Мичуновичем о расследовании инцидента с обстрелом югославского посольства в Будапеште и о нашедшей убежище в нем группе И. Надя (7 ноября 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 182. s. 618-620.

¹³⁰³ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 64. Д. 74. Л. 2. 5 – 9. Iz protokola N. 53. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 146-151. Вуриска iz protokola (P53/IV). Постановление Президиума ЦК КПСС об ответе на письмо Й.Броз Тито, Э. Карделя и А. Ранковича. 6 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 177. s. 608-611.

¹³⁰⁴ ГИБИАНСКИЙ, Н.С. Хрущев, s. 23.

¹³⁰⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 100-101. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. No. 23. Информация Министерства обороны СССР в ЦК КПСС о положении в Венгрии по состоянию на 12.00 4 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 159. s. 578-579.

dokázal iritovat. Neabdikoval a nevyšlovlil souhlas s novou Kádárovou vládou.¹³⁰⁶

V rozhovoru s Šepilovem, v němž se ještě nehovořilo o odpovědi na Chruščevův dopis, Mićunović využil ještě jeden argument, který byl zmíněn již v Titově dopise z 5. listopadu. Na sovětské stížnosti na předchozí Nagyovu činnost a na to, že mu Jugoslávci poskytují azyl, odpověděl, že spolu s ním se na velvyslanectví nachází „...řada čestných starých komunistů...“ – jinými slovy není možné redukovat otázku jen na Nagyovu osobu.¹³⁰⁷

Bezprostředně poté, co se Nagy ocitl na ambasádě, byl zřejmě přesvědčen, že jeho dalším místem pobytu bude Jugoslávie. Při jednání 5. listopadu Nagy poděkoval svým jménem i jménem svých spolupracovníků za azyl a prohlásil, že na území Jugoslávie bude striktně dodržovat její zákony.¹³⁰⁸ Jugoslávský zástupce zase tlumočil Nagyovi postoj Bělehradu, že by případné Nagyovo prohlášení v Kádárův prospěch pomohlo situaci, přineslo by pozitivní efekt směrem k vyřešení maďarských událostí a také by se i zvýšila Nagyova prestiž jako komunisty, pokud by se distancoval od reakce. Pokud by Nagy měl takový úmysl, měl by takové prohlášení vydat v Maďarsku a pokud možno ihned, v Jugoslávii by to nebylo ani užitečné, ani možné. Jugoslávská strana ale zároveň potvrdila, že povolení azylu není vázáno na to, zda Nagy takové prohlášení učiní.¹³⁰⁹

Nagy se snažil zrekapitulovat hektické období uplynulých týdnů a řada jeho formulací se příliš nelišila od Kádárových projevů v čele nové dělnicko-rolnické vlády. Podle Nagye se do čela vlády dostal v situaci, kdy „...vyvřela elementární síla lidu požadující demokracii, socialismus, národní nezávislost...“, nespokojená s Rákosiho režimem. Jeho hlavním cílem bylo sledovat a rozvíjet demokratické a socialistické principy, posilovat a chránit historické, demokratické a socialistické výdobytky (pozemková reforma, znárodnění, sociální reformy), snažit se splnit legitimní národní požadavky na nezávislost a rovnoprávnost Maďarska. Národní vláda se podle Nagye snažila spoléhat na demokratické a socialistické síly, které posledních 12 let reprezentovaly demokratické a socialistické výdobytky. Rostoucích těžkostí ale využily reakční a kontrarevoluční síly k tomu, aby se pokusily prosadit restauraci

¹³⁰⁶ АВП РФ. Ф. 059а. Оп. 4. Р. 6. Д. 5. Л. 23 – 24. Телеграмма Ю.В. Андропова в МИД СССР о занятии советскими войсками парламента в Будапеште и отсутствии связи с новым венгерским правительством. 4 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 162. s. 581-582.

¹³⁰⁷ Tak zněla posunutá interpretace Nagyovy věty v projevu: „Naše vojska vedou boj.“ Přímá výzva hlavy státu k ozbrojenému odporu proti vpádu cizích vojsk na maďarské území to nebyla, nicméně posluchači si větu mohli tak vykládat. Ve skutečnosti to bylo polovičaté vyjádření.

¹³⁰⁸ Nagy *Imre válasza a fenti közlésre* (5.11. 1956), in: GLATZ, *Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségén*.

¹³⁰⁹ *A jugoszláv nagykövet közlése* (5.11. 1956), in: GLATZ, *Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségén*.

kapitalismu. Proti nim se ale jeho vláda od začátku snažila bojovat. Podle Nagye cíle vlády byly zvláště ztíženy tím, že sovětskou vojenskou intervencí schválily maďarské vládnoucí kruhy proti vůli pracujících, a paralyzovaly tak možnosti legálního potlačení povstání.¹³¹⁰

Sovětsko-jugoslávské vztahy procházely po 4. listopadu zatěžkávací zkouškou. A nemohl za to jen Nagy. Hned druhý den intervence 5. listopadu v půl sedmé večer informoval jugoslávský vyslanec Soldatić sovětskou stranu, že v půl čtvrté odpoledne projíždějící sovětský tank vypálil do okna jugoslávského vyslanectví kulometnou salvu, která zabila prvního tajemníka velvyslanectví Milenka Milovanova. Kulometná salva roztrátila většinu oken v patře, kde pracovníci velvyslanectví včetně Milovanova sledovali projíždějící sovětské tankové kolony. Soldatić důrazně žádal, aby byla zajištěna alespoň minimální vzdálenost vojenských operací od budovy velvyslanectví a zároveň vyjádřil ostrý protest proti sovětské akci. Andropov na místo ihned poslal vojenského atašé Capenka, aby věc prošetřil a získal další informace. Jugoslávům ale příliš nevěřil, neboť v rozhovoru s náměstkem ministra zahraničí V. A. Zorinem vyjádřil podezření, že požadavek, aby se sovětské jednotky vzdálily od budovy, by mohl mít souvislost s faktem, že se v budově jugoslávského velvyslanectví nachází mnoho členů maďarské vlády.¹³¹¹

Jugoslávský tisk o této tragické události informoval 8. listopadu.¹³¹² Vypukl vážný diplomatický incident. Ani ne hodinu a půl po střelbě si v Bělehradu zavolal ministr zahraničí Koča Popović sovětského velvyslance N. P. Firjubina, který ale podle svého svědectví o střelbě nebyl informován. Po vyjádření protestu Popović sovětskou stranu požádal, aby směli ihned odvézt Milovanovo tělo do Jugoslávie. V opačném případě Popović pohrozil mezinárodním skandálem. „*Kam to vede a co se může stát zítra?*“, ptal se.¹³¹³ Firjubinova zpráva o rozhovoru s Popovićem putovala ihned do Kremlu, kde sovětské politbyro případ projednávalo příští den 6. listopadu. Večer 5. listopadu navíc volal Andropov Zorinovi a ten informoval všechny členy „rozhodovacího okruhu“.

¹³¹⁰ Nagy Imre nyilatkozata (5.11. 1956), in: GLATZ, Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségén.

¹³¹¹ APRF. F. 3. Op. 64. D. 485. L. 130. Запись телефонного разговора с В.А. Зорина с Ю.В. Андроповым об инциденте с обстрелом югославского посольства. 5 ноября 1956 г. Cit podle OPEHOVA, SEREDA, STYKALIN, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 172. s. 596-597.

¹³¹² Poginuo sekretar naše ambasade u Budimpešti Milenko Milovanov, *Borba*, 8.11. 1956; U Budimpešti je 5. novembra poginuo Milenko Milovanov sekretar naše Ambasade, *Politika*, 8. 11. 1956; Tragično preminuo Milenko Milovanov sekretar jugoslovenske ambasade u Budimpešti, *Dnevnik*, 8.11. 1956, in: POPIN, NEMET, *Mađarski oktobar 1956*.

¹³¹³ APRF. F. 3. Op. 64. D. 485. L. 130. Телеграмма Н.П.Фирюбина в МИД СССР из Белграда об официальном протесте госсекретариата ФНРЮ правительству СССР в связи с обстрелом югославского посольства в Будапеште (5 ноября 1956). Cit podle OPEHOVA, SEREDA, STYKALIN, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 173. s. 597-599.

Sovětské vedení se rozhodlo incident prezentovat Jugoslávčům jako „...nešťastnou nehodu...“¹³¹⁴ Firjubin byl instruován v tom smyslu, že sovětská vláda vyjadřuje hlubokou lítost nad smrtí tajemníka a již nařídila sovětskému vojenskému velení prošetřit případ, zajistit plnou bezpečnost velvyslanectví a poskytnout veškerou pomoc při odvozu Milovanova těla z Budapešti.¹³¹⁵ Byla vytvořena komise pro vyšetřování incidentu ve složení generálmajor K. E. Grebennik, plukovník Kuzminov a poslanec maďarského parlamentu Sándor Gáspár.¹³¹⁶ Komise dne 6. listopadu po výslechu členů tankových osádek dospěla k závěru, že sovětsí vojáci prý jen opětovali palbu, která na ně byla zahájena z domu sousedícího se sídlem jugoslávského velvyslanectví. Výsledek vyšetřování byl v Moskvě znám až 7. listopadu.¹³¹⁷ Druhá komise ve složení generálmajor K. E. Grebennik, plukovník K. V. Boskobožnik a major A. B. Lukin tuto verzi potvrdila s upřesněním, že šlo zřejmě o nešťastnou náhodu, neboť střelící tank se dal do pohybu a salva určená neznámému střelci ve vedlejším domě zasáhla patro jugoslávského velvyslanectví.¹³¹⁸

Ještě 7. listopadu ministr zahraničí Šepilov v rozhovoru s jugoslávským velvyslancem Mićunovićem odmítl na základě tvrzení vojenského velení v Budapešti, že by sovětsí vojáci stříleli do oken ambasády úmyslně.¹³¹⁹ Incident měl ještě dohru, neboť později si jugoslávská vláda nárokovala za Milovanovu smrt finanční náhradu ve výši 84.446 amerických dolarů.¹³²⁰ Historička Johanna Granville také vyslovila domněnku, že incident byl záměrně vyvolán sovětskou stranou ve snaze Jugoslávce zastrašit a učinit je povolnější k vydání Imre Nagye a jeho skupiny.¹³²¹ Vzhledem k zlostné Chruščevově reakci na Titovy úvahy o možném udělení azylu není vyloučené, že Chruščev mohl impulzivně nařídít, aby Jugoslávce trochu „postrašili“. Jak ukázaly výsledky komise, mohli se Sověti vždy vymluvit na boj proti povstalcům a nepřehlednou situaci. Proti této domněnce lze namítnout, že jako provokační nebo „donucovací“ prostředek bylo na střelbu ještě 5. listopadu brzy, naopak mohla a

¹³¹⁴ *Pracovní zápis ze zasedání politbyra ÚV KSSS*. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, s. 598.

¹³¹⁵ Tamtéž.

¹³¹⁶ Granville udává jiné složení komise. GRANVILLE, *Hungary, 1956*, s. 502.

¹³¹⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 485. Л. 174-175. Телефонограмма посольства СССР в Венгрии с текстом акта советско-венгерской комиссии, расследовавшей несчастный случай в югославском посольстве в Будапеште. 5 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 174. s. 599.

¹³¹⁸ GRANVILLE, *Hungary, 1956*, s. 502.

¹³¹⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 1 – 3. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 29. Запись беседы Д.Т. Шепилова с В. Мичуновичем о расследовании инцидента с обстрелом югославского посольства в Будапеште и о нашедшей убежище в нем группе И. Нады (7 ноября 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 182. s. 618-620.

¹³²⁰ GRANVILLE, *Hungary, 1956*, s. 502.

¹³²¹ Tamtéž.

koneckonců i měla negativní vliv na Jugoslávce v tom smyslu, že se Sověti ocitli v nedůvěryhodném postavení. Pokud se neobjeví nějaká nová svědectví, nezbyvá, než se přiklonit k verzi o nešťastné náhodě.

Dne 7. listopadu se sovětský ministr zahraničí Šepilov setkal s jugoslávským velvyslancem Mićunovićem a poměrně ostře zaútočil na Nagye: „...*zdegenerovaní bankrotáři a pomahači kontrarevoluce jako Nagy a jeho společníci, s jejichž vědomím byli revoluční dělníci a komunisté věšeni na ulicích Budapešti, našli po své porážce útočiště na jugoslávské ambasádě.*“¹³²² Podle Stykalina tak již Moskva začala dávat najevo, že hodlá učinit Nagye zodpovědným za rozpoutání kontrarevoluce, ale bránil jí v tom zatím benevolentní jugoslávský postoj. Proto Jugoslávce vyzvali k vydání Nagye do sovětských rukou s argumentem, že Maďaři ještě nemají svou vlastní bezpečnostní službu. Jugoslávci ale s ohledem na svou pověst a pozici nezávislého státu nesouhlasili. Bez garancí, že Nagy nebude perzekvován za své politické postoje, nechtěli dál postupovat. Byli jej ochotni pustit jen v případě, že mu bude garantována imunita.¹³²³

Další variantou bylo udělit mu asyl v Jugoslávii s odkazem na Nagyův slib Soldatićovi, že tam nebude vyvíjet žádnou politickou činnost proti nové maďarské vládě.¹³²⁴ To ovšem Kreml nechtěl připustit, Nagy by byl mimo jejich kontrolu. Emigrace celé vlády do třetí země by ztížila situaci Kádárovy vlády při mezinárodním uznávání. V dopisu z 5. listopadu proto sovětská strana konstatovala, že „...*jakákoliv vláda se špetkou seberespektu by netolerovala, pokud by Nagy, jenž umožnil cestu reakci, byl odtransportován do sousední spřátelené země. Pokud by tito lidi zůstali v zahraničí, imperialisté by je využili k tomu, aby zkomplikovali mezinárodní pozici Maďarska.*“¹³²⁵ Zároveň vyslovila hrozbu, že tímto krokem by Jugoslávie přiznala určité “spolupachatelství” v maďarských událostech a zodpovědnost za jejich vyústění s ohledem na to, že se kritici rákosismu, příznivci Nového kursu a někteří pozdější revolucionáři jugoslávskou cestou inspirovali.¹³²⁶

Mezitím však 8. listopadu na Chruščevův dopis odpověděl přímo Tito. Navrhl, aby byla Nagyovi garantována beztrestnost, v případě, že Sověti budou nadále trvat na svém

¹³²² STYKALIN, Soviet-Yugoslav Relations, s. 7-8. „*the fact that bankrupt degenerates and accomplices of counterrevolution like Nagy and Co., with whose knowledge revolutionary workers and Communists had been hanged on the streets of Budapest, found refuge at the Yugoslav embassy after their defeat.*“

¹³²³ Tamtéž.

¹³²⁴ Tamtéž.

¹³²⁵ Tamtéž.

¹³²⁶ Tamtéž.

nesouhlasu s Nagyovým odjezdem do Jugoslávie.¹³²⁷ To již byl náběh na kompromis, každopádně to bylo odstoupení z pozice, že by Nagy mohl získat azyl v Jugoslávii.¹³²⁸ Tito argumentoval, že nemůže Nagye jen tak vydat a porušit právo asyly garantované jugoslávskou ústavou. Upozorňoval také na vnitřní situaci v Jugoslávii.¹³²⁹ Pro Tita ovšem Nagyova přítomnost na velvyslanectví začínala být nepříjemná, a proto se na něj snažil zesílit tlak. Devátého listopadu zaslal direktivu velvyslanci Soldatićovi, aby přiměl Nagye alespoň vydat prohlášení o demisi své vlády. Nagy odmítl.¹³³⁰ Bylo ale vidět, že se Chruščev s Titem snažili postupně konflikt „de-eskalovat“ a jednání delegovali o úroveň níž, tj. na Kádára a jugoslávskou ambasádu.¹³³¹

János Kádár se mezitím snažil kličkováním mezi represemi a politikou ústupků zpacifikovat rozbouřenou společnost a přinutit ji k návratu k normálnímu životu. Problém s Nagyem mu přišel dvojnásob nevhod. Komplikoval mu získání právní legitimacy a čistě technicky mu také zabíral spoustu času a energie. Navíc měl pro něj příděch jisté schizofrenie. Ačkoliv se oba dva politici příliš neměli v lásce a vzhledem ke svým povahám i životním historiím si byli poměrně cizí, ani ne před dvěma týdny spolu ještě úzce spolupracovali. Kádár nutně potřeboval od „starého pána“ získat prohlášení o odstoupení a podpoře nové vlády. Jeden čas byl dokonce ochoten vyměnit Nagyovu veřejnou podporu za to, že ho pustí do Jugoslávie, což byl pro Sověty nepřijatelný krok a bezpochyby vyplýval z Kádárovy izolovanosti a nedostatku informací.¹³³² Z Moskvy také přišla velmi rychle negativní odpověď. Gromyko odmítl byť i jen jednat o této možnosti. Tento problém označili za „...zásadní...“, dotýkající se „... klíčových zájmů Maďarska a společné věci socialismu...“¹³³³

V odpovědi na jugoslávský návrh dne 10. listopadu se Kreml chytil Titovy nabídky, že již netrvá bezpodmínečně na Nagyově odjezdu do Jugoslávie a že je třeba najít jiné řešení. Navrhli, aby Nagy a ostatní vydali prohlášení, že se dávají k dispozici nové maďarské vládě a

¹³²⁷ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 71. Л. 2. Из протокола N. 50. Постановление Президиума ЦК КПСС «О мероприятиях в связи с событиями в Венгрии» (2.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 145. s. 513-515.

¹³²⁸ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 61-67. ЦХСД. Ф. 89. Рег. 45. Док. N. 38. Письмо ЦК СКЮ ЦК КПСС с изложением взгляда руководства СКЮ на события в Венгрии (8.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 185. s. 622-625.

¹³²⁹ ГИБИАНСКИЙ, Н.С. Хрущев, s. 25.

¹³³⁰ Tamtéž.

¹³³¹ РАЈАК, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 181.

¹³³² Tamtéž.

¹³³³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 36-38. Телеграмма Ю.В.Андропова в МИД СССР о беседе с Я.Кадаром о его предложениях по усилению борьбы с повстанцами и решении вопроса об И.Наде и его группе (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 186. s. 626-627.

žádají, aby mohli odjet do Rumunska s tím, že nebudou podnikat žádné kroky, které by mohly poškozovat novou Kádárovu vládu.¹³³⁴ Ještě než text tohoto návrhu poslali Titovi, konzultovali ho s Gheorghiu-Dejem a Kádárem. Rumuni, kteří tím výrazněji vstupují do dění,¹³³⁵ nabídli vyslat do Budapešti člena politbyra ÚV RKS Alexandru Moghiorose, jenž by s Nagyem osobně promluvil.¹³³⁶ Kádár ještě navrhl skupinu kolem Nagye rozdělit a to tak, že by například Ferencovi Donáthovi a Zoltánu Szántóovi nabídli, aby zůstali v Budapešti, samozřejmě za podmínky, že uznají novou vládu. Naznačil také, že již nepočítá s garancí amnestie a beztrestnosti minimálně pro dva lidi – Nagye a Gézu Losonczyho.¹³³⁷ Oba návrhy, jak rumunský, tak maďarský, Chruščev zanesl do konečného textu návrhu, který následně poslal Titovi.¹³³⁸ Rumunská karta byla tedy sovětskou odpovědí na předchozí Titovu snahu o kompromis. Případný Nagyův odjezd do Rumunska se ale fakticky rovnal jeho vydání do sovětských rukou, nicméně z formálního hlediska to kompromis byl.¹³³⁹ Mićunović s tímto řešením souhlasil a navrhoval ve svém telegramu Titovi, aby ho přijal.¹³⁴⁰

Ještě než došla oficiální jugoslávská odpověď, Soldatić 12. listopadu zopakoval ještě jednou původní jugoslávský návrh – buď Kádár zaručí Nagyovi bezpečnost a možnost zůstat v Maďarsku, nebo povolí Nagyovi odjezd do Jugoslávie, kde tento získá azyl. Soldatić se tak poněkud překvapivě vrátil k původnímu jugoslávskému stanovisku a předběžně odmítl tak „rumunskou“ cestu.¹³⁴¹ Kádár byl stále nervóznější, neboť se začal do záležitosti vměšovat i

¹³³⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 39-42. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 35. Телеграмма МИД СССР Ю.В. Андропову в Будапешт с ответами ЦК КПСС на вопросы, поставленные Я. Кадаром в беседах с послом и командующим советскими войсками в Венгрии. 9 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 187. s. 627-629.

¹³³⁵ Rumunští představitelé se tak poměrně úporně snažili zapojit se do jednání v Maďarsku a Jugoslávii. Přes jejich pokusy během 15. až 18. listopadu, aby byli pozváni do Budapešti, se tam dostali až 22. listopadu poté, co Budapešť navštívili delegace z Československa (15.11.) a Východního Německa (20.11.). Podle Granvillové chtěli nejprve jen vyslat stranickou delegaci, ale Kádár trval i na vládní delegaci, aby jim politicky pomohli analyzovat události a ukončit stávkovou situaci. Dej také měl projev před členy ÚV MSDS a vyzýval k rozhodnému a pevnému vedení. Členové nejvyššího vedení Emil Bodnaras a Petre Borila odcestovali do Bělehradu, aby jednali s Edvardem Kardeljem a Aleksandarem Rankovićem 27. listopadu o problému s Nagyem a odvláčením jeho skupiny do Rumunska. GRANVILLE, *Blame the Messenger?*, s. 302.

¹³³⁶ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 75. Л. 1, 10-12. Iz protokola N. 54, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 46, 47-49, 52, 53. Выписка из протокола (P54/I), ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 38. Постановление Президиума ЦК КПСС о письме ЦК КПСС ЦК СКЮ. 10 ноября 1956 г. Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 190. s. 632-637.

¹³³⁷ Tamtéž.

¹³³⁸ Tamtéž.

¹³³⁹ Tamtéž.

¹³⁴⁰ ГИБИАНСКИЙ, Н.С. Хрущев, s. 26.

¹³⁴¹ Тамtéž.

polský velvyslanec, který se, patrně na Gomulkův popud, nabídl jako zprostředkovatel v jednání mezi Maďary a Jugoslávci, což Kádár pochopitelně odmítl.¹³⁴²

Nové kolo jednání bylo zahájeno 16. listopadu, kdy Soldatic sdělil Kádárovi, že při osobních rozhovorech Nagy a ostatní prohlásili, že některá rozhodnutí jejich vlády jako vyhlášení neutrality, odchod z Varšavské smlouvy, odchod sovětské armády či multistranický systém byla nepodložená a škodlivá. Vyslovili také přání vrátit se k normálnímu životu, pokud by jim byla zaručena osobní bezpečnost.¹³⁴³ Vyjádřil-li se Nagy skutečně takto (pokud ano, nebyl to zřejmě ochoten zopakovat veřejně), byl to opět posun k možnému kompromisu, ale Kádárem požadované písemné prohlášení to nebylo.¹³⁴⁴ Tuto verzi potvrdil i československý velvyslanec Štefan Major, když referoval o rozhovoru s attaché jugoslávského velvyslanectví Novakem Radzjanovičem, jenž měl za úkol prezentovat jugoslávskou verzi všem spřáteleným socialistickým zástupcům v Budapešti: „*Chování Nagye v asyly. Byl celou věcí znechucen, nechtěl prý mít už s koaliční vládou nic společného. Jugoslávci mají dojem, že si sám nevěděl představit, jak by byl pokračoval dále. Toužil po katedře.*“¹³⁴⁵

Kádár patrně z rozhovoru se Soldaticem nabyt dojmu, že Nagy a lidé kolem něj jsou „nalomeni“. Při dalším rozhovoru se Soldaticem 17. listopadu se proto Kádár vrátil k původním požadavkům – Nagy musí přiznat své chyby, podpořit novou vládu, zavázat se neprovádět nepřátelskou činnost a hlavně, nesmí zůstat v Maďarsku.¹³⁴⁶ Za tuto cenu Kádár opět nabídl možnost odjet do Jugoslávie, což ale kolidovalo se sovětskými plány, které usilovaly o co nejmenší vliv Jugoslávie na maďarskou krizi. S bývalým premiérem na svém území by Titova pozice podle jejich názoru posílila.¹³⁴⁷

Jugoslávci ale v této chvíli zřejmě došla trpělivost. Kádár a Sověti jim stále podsouvali, jak mohou Nagye k prohlášením nějakým způsobem přinutit či ovlivnit, ergo měli

¹³⁴² АПРФ. Ф. Оп. 64. Д. 486. Л. 128-132. Телеграмма М.А. Сулова и А.Б. Аристова в ЦК КПСС о беседе с Я. Кадаром об обстановке в стране, в том числе о карательных действиях советских властей, группе И. Надя, организации встречи руководителей ЦК КПСС и стран народной демократии (12.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 195. s. 643-645.

¹³⁴³ Тамtéž.

¹³⁴⁴ Тамtéž.

¹³⁴⁵ АМЗВ, ф. Зprávy ЗÚ Budapešť 1955–1956. Informace o pobytu I. Nagye na jugoslávském ЗÚ в Budapešti. Ма+Вl.

¹³⁴⁶ Тамtéž.

¹³⁴⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 79-80. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о переговорах Я. Кадара с югославским послом в Венгрии по вопросу о группе И.Надя и своих предложениях об организации его ареста (17.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 202. s. 656-657.

na něj vliv i během jeho působení ve funkci premiéra, ergo jsou spoluzodpovědní za „kontrarevoluční“ vývoj v Maďarsku. Kardelj mohl do omrzení opakovat, že „...vláda Federativní Lidové Republiky Jugoslávie nemá absolutně žádné spojení ani s činností Nagyovy skupiny, ani s tím, co se stalo v zemi...“, Sověti s Kádárem ale byli přesvědčeni o opaku.¹³⁴⁸

Tito, zřejmě v obavě, že by Jugoslávie mohla být na mezinárodním fóru spojována se sovětskou intervencí, která ve světě vyvolávala velký mediální ohlas, proto změnil kurs a rozhodl se od Sovětů veřejně distancovat. Nechal 16. listopadu v *Borbě* zveřejnit svůj projev, který pronesl na stranickém shromáždění v Pule 11. listopadu a v němž sice schválil sovětskou intervenci ze 4. listopadu jako „menší zlo“ (podle schématu větší zlo = kontrarevoluce) a podpořil novou Kádárovu vládu, ale maďarskou krizi hodnotil jako následek sovětské chybné politiky a podpory Rákosiho a Geróho.¹³⁴⁹ Nezapomněl také odsoudit první sovětskou intervenci z 23. na 24. října. Ještě více popudil Kreml tím, že poukázal na existenci silné stalinské praxe uvnitř sovětského vedení, což označil za výsledek „systému“, který se vyvinul v SSSR.¹³⁵⁰

Kreml v reakci obvinil Jugoslávce z narušení vzájemných vztahů, ale tento tón si nechal jen pro soukromá sdělení jugoslávskému velvyslanci.¹³⁵¹ Veřejně reagoval v *Pravdě* spíše mírněji.¹³⁵² Jugoslávci proto odmítli pokračovat v bezvýhodné přetahované a prostřednictvím Soldatiće pohrozili, že veřejně vystoupí se svým postojem a vysvětlí své kroky, ukončí Nagyův azyl, nechají ho odejít, za následky odmítnou nést odpovědnost a odvolají jugoslávského velvyslance z Budapešti s odůvodněním, že ve městě nejsou zajištěné bezpečné podmínky pro jeho práci.¹³⁵³ V Budapešti pobývajícím emisari Kremlu Malenkov, Aristov a Suslov si tento krok vyložili jako ústup Jugoslávců od své předchozí pozice a

¹³⁴⁸ Tamtéž.

¹³⁴⁹ AVP RF. Ф. 77. Оп. 36. Р. 47а. Д.9. Л. 12-17. Письмо Э. Карделя правительству Я. Кадара с предложениями о разрешении конфликта вокруг группы И. Надя (18.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 203. s. 657-661.

¹³⁵⁰ Govor druga Tita u Puli - Svet se može nadati da će mir biti sačuvan, *Borba*, 16.11. 1956. Tito odsoudil první sovětskou intervenci jako chybu. Druhou intervencí pak označil za menší zlo, neboť zabránila tomu, aby Maďarsko skončilo v chaosu občanské války a kontrarevoluce. „...Jugoslávie vytrvá v politice nevměšování, a zdůraznil, že kořeny maďarské katastrofy je třeba hledat ve stalinské praxi, dosud živé v Sovětském svazu i u většiny jeho satelitů. „Sklízejí, co roku 1948 zasili. Zasili vítr a sklízejí bouři.“ in: PIRJEVEC, Jože, *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Praha: Argo 2000, s. 263. Viz též ГИБИАНСКИЙ, Н.С. Хрущев, s. 27.

¹³⁵¹ Tamtéž.

¹³⁵² Tamtéž; Выступление Йосипа Броз Тито в Пуле, *Pravda*, 19.11. 1956; За дальнейшее сполчение сил социализма на основе марксистско-ленинских принципов, *Pravda*, 23.11. 1956.

¹³⁵³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 79-80. Телефонোগрамма Г.М. Маленкова, М.А. Сусллова, А.Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о переговорах Я. Кадара с югославским послом в Венгрии по вопросу о группе И.Надя и своих предложениях об организации его ареста (17.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 202. s. 656-657.

příznivější obrat pro sovětské zájmy. Ani hrozbu velvyslancova odjezdu z Budapešti nebrali příliš vážně, chápali to spíše jako možnost čestného ústupu pro podle nich událostmi zkompromitovaného Soldatiće.¹³⁵⁴ Kremelská „trojka“ také vystupovala o poznání odvážněji a navrhovala Nagye a ostatní po opuštění ambasády přímo zatknout a odeslat do Rumunska. Kádár s jejich návrhem souhlasil.¹³⁵⁵

Následující den, osmnáctého listopadu, dorazil zvláštní jugoslávský posel Dobrivoje Vidić a předal Kádárovi dopis od Edvarda Kardelje.¹³⁵⁶ O předchozích jednostranných krocích, které zmiňoval Soldatić, tam nebylo ani slovo, takže zřejmě šlo jen o velvyslancovu hrozbu a pokus o nátlak. Kardelj naopak využil Sověty podporovanou iniciativu rumunského tajemníka Gheorghiju-Deje. Ten se 16. listopadu setkal v Bukurešti s jugoslávským velvyslancem Nikolou Vujanovićem a informoval ho, že ve dnech 19. a 20. listopadu pojedě osobně do Budapešti. Jeho návrh na Nagyův odjezd do Rumunska Jugoslávci podle Kardelje přijali, ale podmínili ho Nagyovým souhlasem. Stejně tak souhlasili, aby se Gheorghiu-Dej setkal osobně s Nagyem na půdě jugoslávského velvyslanectví.¹³⁵⁷ A jako popíchnutí Kardelj vytáhl „polskou kartu“, když připomněl, že v rozhovoru s jugoslávským velvyslancem ve Varšavě Milatovićem vyjádřil Gomułka názor, že Nagyovi, v případě že se s Kádárem nedohodne, by měl být zaručen svobodný pohyb a život v Maďarsku.¹³⁵⁸

Jugoslávci signalizovali, že již nejsou dále ochotni fungovat jako „narázník“ mezi Kremlem a Nagyem a asistovat ve hře, která jim nepřinášela žádné výhody a spíše hrozila zatažením Jugoslávie do mezinárodní blamáže. Zdálo se, že obě strany po dlouhé době vyjednávání došly ke kompromisu. Bělehrad opustil svoji „azylovou“ pozici a souhlasil s odchodem Nagye do Rumunska. Požadoval zato písemnou garanci, že nová maďarská vláda nezahájí proti Nagyovi žádné trestní kroky za jeho činy před 4. listopadem. Kádár pochopil, že víc již nemůže žádat, a 21. listopadu poslal Bělehradu požadovanou garanci, v níž stála mimojiné tato věta: „... *maďarská vláda nehodlá Imre Nagye a členy jeho skupiny trestně stíhat za jejich předchozí činnost...*“¹³⁵⁹

¹³⁵⁴ Tamtéž.

¹³⁵⁵ Tamtéž.

¹³⁵⁶ AVP RF. F. 77. Op. 36. P. 47a. D.9. L. 12-17. Письмо Э. Карделя правительству Я. Кадара (18.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 203. s. 657-661.

¹³⁵⁷ Tamtéž.

¹³⁵⁸ Tamtéž.

¹³⁵⁹ АВП РФ. Ф. 77. Оп. 36. P. 47a. Д. 9. Л. 18 .22. Письмо Я. Кадара Союзному исполнительному вече ФНРЮ о гарантиях безопасности и свободного возвращения домой И.Надю и членам его группы (21.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 205. s. 665-668. RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 181.

Kádárovo prohlášení bylo však natolik „gumové“, že na jedné straně mohlo formálně uspokojovat Jugoslávce, kteří by se dokumentem v případě jeho zveřejnění mohli zaštitit, na druhou stranu formulace o tom, že maďarská vláda nepřijme represivní opatření proti Nagyovi a jeho skupině nevyklučovala minimálně dočasný nucený odchod Nagy z Maďarska. Jinými slovy, Jugoslávci věděli, že obsah Kádárova prohlášení se nebude krýt s tím, co Kádár se Sověty skutečně s Nagyem učiní. Museli minimálně tušit, že Nagy nevyvázne jen s domácím vězením. Mohli tak usuzovat již z toho, jak bylo naloženo s lidmi, kteří budovu ambasády opustili o několik dní dříve – Zoltánem Vasem, Zoltánem Szántóem a György Lukácsem, kteří se rozhodli odejít dobrovolně. Ti byli také okamžitě zatčeni a odvezeni na neznámé místo.

Významnou roli sehrála v tuto chvíli rumunská strana. Dne 21. listopadu Emil Bodnăraş a Gheorghiu-Dej navštívili Kádára v Budapešti. Jednali o opatřeních, která měla být podniknuta ke konečnému potlačení povstání, a také dohodli poslední detaily Nagyova únosu do Rumunska, kde oficiálně dostal od rumunského ministra zahraniční Grigore Preoteasa azyl. Ve skutečnosti ale jako azylant neměl Nagy dovolen styk s emisary OSN, jak to bylo přislíbeno, naopak musel strpět poradce KGB pro „kontrarevoluční záležitosti“ Borise Šumilina, který společně s Valterem Romanem, Nicolae Goldbergem a Iosifem Ardeleanuem Nagy a ostatní „azylanty“ vyslychal.¹³⁶⁰ Právě Roman se stal díky své znalosti maďarštiny a společným letům, které strávil s Nagyem v Moskvě jako vedoucí rozhlasu „Romania Liberă,” klíčovou spojkou mezi Nagyem a rumunským vedením.¹³⁶¹

V Archivu ministerstva zahraničních věcí České republiky se nachází dokument, který do určité míry doplňuje některé údaje o Nagyově pobytu na ambasádě a hlavně popisuje únos jeho skupiny. Jedná se o dokument s názvem *Informace o pobytu I. Nagy na jugoslávském ZÚ v Budapešti* z 19. prosince 1956, v němž je reprodukován rozhovor mezi pracovníky československé ambasády v Budapešti a atašém jugoslávského zastupitelského úřadu Novakem Radzjanovičem. První pasáž se týká zadržení Nagy: „*Jugoslávci tento postup Sovětům velmi vytykají. Říkají, že jestli chtěli skupinu zneškodnit, mohli to prý učinit takto: dopravit je do jejich bytů a pak je zatknout za činnost, kterou znovu vyvíjejí. Obdobně prý postupovali při odchodu první skupiny nagyovců ze ZÚ. Jugoslávské ZÚ opustili o 7 dní dříve než Nagy tito: Vass, Szántó a Lukács. Odešli dobrovolně s tím, že se o podrobnostech později s Kádárem dohodnou. Soldatic sdělil jejich úmysl Kádárovi. V době jejich předvídaného*

¹³⁶⁰ DELETANT, IONESCU, *Romania and the Warsaw Pact: 1955–1989*, s. 13.

¹³⁶¹ TISMANEANU, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party*, s. 23.

odchodu hlídalo ZÚ asi 40 civilistů. S Kádárem bylo dohodnuto, že tuto skupinu dopraví domů Jugoslávci a Sověti je doprovodí. V nejbližší ulici však nagyovci bylo vysazeni z aut a přesazeni do transportérů. Jugoslávci se telefonicky přesvědčili, že ani jeden z nich není ve svém bytě.¹³⁶²

Při rozhovoru, který zaznamenali sovětští informátoři, potvrdil Zoltán Szántó Zoltánovi Vasovi, že Imre Nagy ve chvíli jejich odchodu z jugoslávského velvyslanectví ještě věřil a doufal, že mu bude poskytnut azyl v Jugoslávii.¹³⁶³ Toto svoje přání Nagy opakoval i při rozhovoru s Valterem Romanem.¹³⁶⁴ Nagy se odvolával na nespécifikovanou Titovu radu, že má zůstat v Budapešti a že ho Tito podpoří v nějakém nespécifikovaném projevu v budoucnosti.¹³⁶⁵ Nejvíce se obával Nagyova nekontrolovaného setrvávání v Budapešti Kádár. Nagy mohl, byť i neúmyslně a podobně jako v letech 1955-1956, kolem sebe seskupit mocenské centrum, a proto ho chtěl co nejdřív dostat pod svou kontrolu.¹³⁶⁶ Kádár podezříval Jugoslávce, že Nagyovi umožňují komunikovat s okolním světem a tím i pokračovat v politické činnosti proti němu, což Jugoslávci důrazně odmítali.¹³⁶⁷ Jugoslávci neuspěli, aby přesvědčili Imreho Nagye k vyjádření podpory Kádárovi. Podle Radzjanovičových slov se tedy dohodli nejprve s Nagyem a poté i s Kádárem na následujícím řešení – Nagy nepojede, respektive nebude deportován do Rumunska, což vytrvale odmítal – , ale že zůstane v Maďarsku, vzdá se jakékoliv politické činnosti (v opačném případě bude okamžitě zatčen), a bude mu přidělena vysokoškolská profesura. Podle Radzjanoviče sám Nagy byl prý znechucen stávající politickou situací, nechtěl podporovat ani Kádára, ani se vracet do politiky. Radzjanovič také hovořil o písemné úmluvě mezi Kardeljem a Kádárem, podle které měly být tyto principy zakotveny.¹³⁶⁸

¹³⁶² AMZV, f. Zprávy ZÚ Budapešť 1955–1956. *Informace o pobytu I. Nagye na jugoslávském ZÚ v Budapešti* (19.12. 1956).

¹³⁶³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 107–110. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 48. Телефонограмма И.А.Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам (19.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 204. s. 661.

¹³⁶⁴ Valter Roman byl rumunskou „spojkou“ v Budapešti, odkud od konce října tajně podával zprávy rumunskému vedení. Po invazi doprovázel Gheorghiu-Deje při jeho návštěvě Budapešti. Aktivně se také účastnil výslechu I. Nagye ve Snagovu.

¹³⁶⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 95–96. Телефонограмма Г.М.Маленкова, М.А.Суслова, А.Б.Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о задержании И.Надя и его соратников, покинувших югославское посольство (23.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 207. s. 676-677.

¹³⁶⁶ GRANVILLE, *Hungary, 1956*, s. 506.

¹³⁶⁷ AMZV, f. Zprávy ZÚ Budapešť 1955–1956. *Informace o pobytu I.Nagye na jugoslávském ZÚ v Budapešti* (19.12. 1956). Radzjanovič měl prohlásit: „Jugoslávci přísně dbali, aby Nagy neměl s nikým spojení zvenčí. Skupina usilovně poslouchala radio a byla orientována.“

¹³⁶⁸ Тамtéž.

Večer 22. listopadu Nagy a jeho skupina, v doprovodu dvou jugoslávských diplomatů, nastoupili do autobusu, který na ně čekal před jugoslávskou ambasádou. Do něj nastoupil i sovětský důstojník, který s pistolí v ruce donutil vystoupit jugoslávské diplomaty. K autobusu se připojily sovětská vojenská vozidla a konvoj pak zamířil k budově sovětského vojenského velení.¹³⁶⁹ Jugoslávský diplomat Radzjanovič pak sdělil několik dalších detailů: „*Soldatič pak s Münnichem dohodl, že Maďaři přistaví před ZÚ autobus s maďarskou policií, která každého odveze až do bytu. Jugoslávci všem připravili asi 10 kg potravinové balíčky. Domluvený den a hodinu přijel před ZÚ autobus, jeden ZIS, čtyři obrněné transportéry a 1 tank. Mimo sovětskou posádku přišlo před ZÚ 8 civilistů, 6 příslušníků policie a 2 maďarští vojáci. Dva příslušníci policie se hlásili vyslanci a oznámili, že Münnich poslal autobus a osobní ZIS pro Nagye a společníky. Radzjanovič zjistil, že šoféři byli Sověti. Jugoslávský vyslanec a Nagye žádali od policie ubezpečení, že se přítomní sovětsí vojáci nebudou vměšovat do akce. Když garancii dostali, nastoupili všichni do autobusu. Na to se prý Sověti vrhli na autobus. Nagyovci chtěli vystoupit. Sověti jim v tom zabránili. Soldatič pak požádal Sověty, aby vyprázdnili autobus a přikázal svému I. tajemníkovi Grigorijevičovi a vojenskému attaché Drobacovi doprovodit Nagye. Když se autobus pohnul, nastoupili do něho dva civilisté a ZIS s třemi automatčíky ukazoval cestu. Autobus doprovázely dva transportéry. Konvoj odjel na sovětskou komandaturu, zde jugoslávští diplomaté byli hrubým způsobem požádáni, aby opustili autobus a šli vyjednávat s velitelem. Mezi tím, co vyjednávali, autobus odjel. Druhého dne bylo vyhlášeno, že Nagyova skupina se nachází v RLR.*“¹³⁷⁰

Chruščev později ve svých vzpomínkách tuto kauzu označil za moment „ochlazení“ vztahů s Jugoslávií. S odstupem času si ji ovšem patřičně „zjednodušil“ – podle něj si Jugoslávci nedokázali poradit s přeplněnou ambasádou a nemohli Nagyovu skupinu nadále podporovat. Chruščev si sice správně vzpomněl, že Jugoslávie požadovala garance bezpečnosti pro Nagye, ale již chybně uvádí, že jim je Maďaři odmítli poskytnout a že je pak po propuštění z ambasády zatkli v jejich domovech. Nic o sovětském tlaku, nic o sovětské pomoci při zatýkání a deportaci do Rumunska.¹³⁷¹

Výše popsaný průběh akce potvrzuje i verzi trojky Malenkov, Aristov a Suslov – Nagy a jeho společníci vešli do autobusu kolem 18:30 (vše tedy již probíhalo za tmy), a když si

¹³⁶⁹ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 181.

¹³⁷⁰ Tamtéž.

¹³⁷¹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 663-664.

sedli, uviděli sovětské uniformy. Nagy chtěl okamžitě vystoupit, ale byl přinucen zůstat.¹³⁷² Ještě ten den byli všichni členové skupiny vyslýcháni. Nagy trval na svém – k cestě do Rumunska nedá v žádném případě souhlas a Kádárovu vládu nepodpoří. Ani ostatní, přes snahu ministra vnitra Münnicha o „přátelský rozhovor“, nejevili známky k poddajnosti. Obecně by se dal jejich postoj shrnout do věty – „...*Kádárovu vládu budeme, pokud se dostaneme na svobodu, podporovat jen v těch rozhodnutích, se kterými budeme souhlasit.*“¹³⁷³ Pro Kádára ale byl základní bezpečnostně-politický imperativ splněn – Nagy byl v jeho, potažmo sovětských rukou, a mohl být co nejdříve „odcestován“ ze země. Ještě v den zatčení byla celá skupina deportována, pod Dejovým dohledem, do Rumunska, kde strávili nějaký čas v budově tajné policie u 17. kilometru silnice z Bukurešti na Ploješť a poté byli od 23. listopadu uvězněni ve vládních lázních ve Snagovu.¹³⁷⁴ Až na začátku dubna 1957 byli převezeni do bukurešťské věznice. Sedmáctého dubna téhož roku byli odvezeni zpět do Budapešti.

Druhý den po Nagyově zatčení si Dobrivoje Vidić nechal zavolat odpovědného pracovníka maďarského velvyslanectví Jenő Kutiho, aby si vyžádal vysvětlení, proč se Nagy a ostatní nevrátili do svých domovů, tak jak bylo slíbeno v Kádárově dopise z 21. listopadu.¹³⁷⁵ Následné vzájemné výměny nót a žádosti jugoslávské strany, aby byla dodržena dohoda mezi Kádárem a Vidićem, však na situaci Nagyovy skupiny nic nezměnily.¹³⁷⁶ Rajak dovozuje, že se Sověti rozhodli o zatčení Nagye několik dní před akcí, ale můžeme se domnívat, že tento záměr byl na stole již od 4. listopadu. Šlo jen o to, jak Nagye dostat z neutrální půdy velvyslanectví a zároveň nezatížit na neúnosnou míru sovětsko-jugoslávské vztahy.¹³⁷⁷

Místo odpovědi nechal Kádár v rozhlase 23. listopadu odvyšlat jen krátkou zprávu, jejíž obsah tvořily z kontextu vytržené věty dávající asi takovýto smysl: Nagy poprosil o azyl – 22. listopadu vypršela platnost azylu – Nagy požádal o poskytnutí útočiště v jině

¹³⁷² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 95-96. Телефонограмма Г.М.Маленкова, М.А.Суслова, А.Б.Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о задержании И.Надя и его соратников, покинувших югославское посольство (23.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 207. s. 676-677.

¹³⁷³ Тамtéž.

¹³⁷⁴ Тамtéž.

¹³⁷⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 489. Л. 124-131. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 56. Телеграмма Н.П. Фирюбина из Белграда в МИД СССР с текстом ноты госсекретариата ФНРЮ посольству СССР по поводу участия советской стороны в нарушении гарантий, данных венгерским правительством в отношении И.Надя и его группы (24.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 209. s. 679-683.

¹³⁷⁶ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 181.

¹³⁷⁷ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 181.

socialistické zemi – se souhlasem rumunské strany Nagy a ostatní odjeli do Rumunska. To samozřejmě nemohlo Jugoslávčům stačit, a ať už byli skutečně rozhořčeni, nebo si chtěli jen zachovat tvář, museli něco udělat. Oficiální protest tak na sebe nenechal dlouho čekat a byl předán velvyslanci Firjubinovi v Bělehradě 24. listopadu.

Jugoslávci upozornili Sověty a Kádára na předchozí úmluvy a obvinili je z porušení písemných dohod. Odmítli maďarskou verzi, že Nagy odešel do Rumunska dobrovolně, ačkoliv ještě pár dní před Nagyovým odchodem s tím souhlasili. Jugoslávci mohli podat oficiální protest i Sovětům z toho důvodu, že z formálního hlediska bylo sice odvezení Nagye a jeho deportace maďarsko-rumunskou záležitostí, ale Maďaři a Sověti udělali tu chybu při samotné akci při jejím provedení, neboť při zatýkání asistovali sovětsí důstojníci. Poznali to hned jugoslávští zaměstnanci velvyslanectví, poznal to i Nagy. Nebylo by tedy pro Kádára jednodušší sehnat loajální jednotku maďarských „tajných“, který by celou „věc“ před zraky Jugoslávčů provedli a pak Nagyovu skupinu v tichosti předali Sovětům, potažmo Rumunům? Díky zapojení sovětských vojáků tak Jugoslávci mohli oficiálně protestovat i u sovětského velvyslance Firjubina.¹³⁷⁸

Kreml si dával s odpovědí na jugoslávskou nótu dlouho načas, což značilo, že již jugoslávskou pomoc v maďarských záležitostech urgentně nepotřebuje. V prvním projektu nóty vypracovaném aparátém ministerstva zahraničí a schváleném Šepilovem byly odmítnuty všechny jugoslávské námitky a především to, že Nagyovi byl poskytnut politický azyl. Šepilov namítal, že proti Nagyovi nebylo vedeno žádné trestní stíhání, nemohl se tedy považovat ani za člověka pronásledovaného z politických důvodů.¹³⁷⁹ Sovětské politbyro, které projekt Šepilovovy nóty projednávalo, jej však neschválilo a až 14. prosince dalo souhlas k odeslání jen velmi stručné nóty. Byly vypuštěny zmínky o sovětské vojenské účasti (v první verzi Šepilov připouštěl sovětskou pomoc: „*Při tom byla ze strany představitelů sovětského vojenského velení poskytnuta nezbytná součinnost...*“, nyní to Kreml popíral). Nóta nezmiňovala ani Kádárovu garanci beztrestnosti pro Nagye a jen vágně odkazovala na to, že je to vnitřní záležitost suverénního státu. Kreml se totiž již na konci listopadu rozhodl zahájit předběžné shromažďování důkazů a materiálů proti Nagyovi s cílem postavit ho před soud.¹³⁸⁰

¹³⁷⁸ Tamtéž.

¹³⁷⁹ ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 56. Записка Д.Т. Шепилова в ЦК КПСС о проекте ответной ноты на ноту госсекретариата ФНРЮ от 24 ноября 1956 г. по вопросу об И.Наде и его группе (4.12. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 227. s. 721-723.

¹³⁸⁰ Tamtéž.

Za zmínku stojí i podíl rumunských představitelů na celé akci. Ačkoliv to není předmětem této práce a autor nemá k dispozici relevantní rumunské prameny, je nezbytné některé aspekty rumunské angažovanosti zmínit. Do akce se aktivně zapojili i Rumuni a ze vzorku zkoumaných dokumentů není jasné, zda-li u nich jako motiv působilo znepokojení nad mediálním „šumem“ či zvěstmi, že by se Nagyova otázka mohla dostat na pořad jednání OSN a tím se do centra nežádoucí pozornosti dostat i Rumunsko, nebo chtěli sovětské straně pomoci zesílit diplomatický tlak na Jugoslávii, či se snažili jen posílit svoje postavení jak vůči Jugoslávii, tak i směrem ke Kremlu. Nezůstalo však jen na velvyslancecké úrovni. Rumunská strana měla zájem setkat se na nejvyšší úrovni, neboť Gheorghiu-Dej na setkání s jugoslávským velvyslancem Vujanovićem navrhl konání schůzky na nejvyšší úrovni (až do prvního tajemníka).¹³⁸¹

Obavy, že problém s Nagyem bude projednáván na půdě OSN, sdíleli rumunští komunisté i s ministrem zahraničí Dmitrijem Šepilovem, který v telegramu z 26. listopadu z New Yorku varoval před touto možností. Navrhoval získat od Nagye prohlášení o jeho dobrovolném odjezdu do Rumunska.¹³⁸² Šepilovův návrh, aby Nagy podepsal nějaké prohlášení, označili Chruščev s Molotovem za „...*nerealistický a naivní*.“¹³⁸³ Připustili, že současná pozice SSSR v OSN je nevýhodná a že se útoky ze strany Západu mohou objevit.¹³⁸⁴ S nastolením otázky Nagyovy internace počítali a doporučovali odvolat se na

¹³⁸¹ Тамтэж.

¹³⁸² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 169-171. Записка Н.А. Булганина в Президиум ЦК КПСС о телефонном разговоре с Г. Георгиу-Дежем о пребывании группы Надя в Румынии, румыно-югославских переговорах и предложении Г. Георгиу-Дежа провести встречу представителей коммунистических партий стран народной демократии с участием Югославии (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 217. s. 700-701.

¹³⁸³ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 81. Л. 2, 4. Из протокола N. 60, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 182, 183. Постановление Президиума ЦК КПСС о телеграмме Д.Т. Шепилову в Нью-Йорк (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 219. s. 702-703.

¹³⁸⁴ Přitom otázka Maďarska se na půdě OSN řešila již od 28. října, kdy se sešla Rada bezpečnosti, aby přes protesty maďarské vlády a zamítavý postoj SSSR zvažila právě probíhající události v Maďarsku. Prvního listopadu požádal Imre Nagy, aby se čerstvě vyhlášená maďarská neutralita a opuštění Varšavského paktu dostala na pořad jednání generálního shromáždění OSN. Druhý den, 2. listopadu, se na popud USA, Velké Británie a Francie opět sešla Rada bezpečnosti. Projednávala se zpráva premiéra Nagye, že hranice Maďarska překročily nové sovětské jednotky směřující na Budapešť. Třetího listopadu informoval maďarský zástupce v OSN, že v Budapešti byla zahájena jednání o stažení sovětských vojsk z Maďarska – Rada se proto zdržela dočasně jednání, aby tato jednání neohrozila. Po zahájení sovětské intervence 4. listopadu Rada bezpečnosti opět jednala o rezoluci, která by vyzvala Sovětský svaz, aby ukončil intervenci. Sovětský reprezentant ji ale očekávaně vetoval. Jako protitah USA navrhly přednést otázku Maďarska na mimořádně svolané shromáždění Valného shromáždění. Tento návrh byl schválen. Valné shromáždění pak 50 hlasy proti 8 hlasům (s 15 abstencemi) schválilo výzvu směřující k SSSR, aby ukončil intervenci v Maďarsku. Následující den nechal generální tajemník zveřejnit nový Kádárův telegram, ve kterém zdůraznil, že předchozí žádosti maďarské vlády o projednání otázky maďarské neutrality na půdě OSN podepsané Nagyem neměly legální oporu a jsou tudíž neplatné. Dne 9. listopadu přijalo Valné shromáždění další tři rezoluce vyzývající SSSR k ukončení vojenských akcí na maďarském území, požadující zároveň svobodné volby a vyzývající generálního tajemníka OSN, aby zahájil vyšetřování situace v Maďarsku a zvažil poskytnutí pomoci maďarskému lidu. Poté bylo rozhodnuto, aby

oficiální prohlášení Jánose Kádára z 26. listopadu pronesené v rozhlasu a o den později otištěné i v *Népszabadságu*.¹³⁸⁵

Úmysl domluvit rumunsko-jugoslávské setkání na nejvyšší úrovni potvrdil 26. listopadu sovětskému velvyslanci i sám první tajemník Gheorghiu-Dej. O čem konkrétně chtěl Dej s Titem jednat, neřekl, padala vyjádření typu „...*měli bychom si s jugoslávskými soudruhy promluvit bez jakékoliv diplomacie, otevřeně jako komunisté...*“¹³⁸⁶ Dne 26. listopadu se u sovětského velvyslance V. F. Nikolajeva zastavil Emil Bodnăraş, který rumunské záměry potvrdil.¹³⁸⁷ Sovětská strana přirozeně nebyla rumunským záměrem nijak nadšena, striktně se snažila celou maďarskou krizi držet na úrovni přímých sovětsko-jugoslávských jednání a ostatní socialistické strany měly hrát jen poslušnou stafáž a roli převodních pák sovětských záměrů. Rozhodně tedy nebylo v kremelském zájmu, aby se Dej snažil nějakou rumunsko-jugoslávskou schůzku na nejvyšší úrovni organizovat.¹³⁸⁸ Bulganin dostal za úkol toto stanovisko Dejovi „vysvětlit.“¹³⁸⁹ Rumuni ale Sověty předběhli a 27. listopadu ráno se rumunské politbyro rozhodlo schůzku uskutečnit, ovšem nikoliv na té nejvyšší úrovni Dej – Tito. Za rumunskou stranu se jí v Bělehradě zúčastnili Bodnăraş a Petre

se otázka Maďarska přesunula z mimořádného na pravidelné zasedání Valného shromáždění. Dne 12. listopadu Kádárova vláda informovala OSN, že Maďarsko by případně souhlasilo s humanitární pomocí, ale ne s přítomností pozorovatelů na svém území. Ve své odpovědi generální tajemník vyjádřil přání osobně Maďarsko navštívit a vyzval novou maďarskou vládu, aby znovu zvažila svoji pozici v souvislosti s přítomností pozorovatelů OSN. Dne 21. listopadu přijalo Valné shromáždění rezoluci, iniciovanou Cejlonem, Indií a Indonésií, vyzývající Maďarsko ke vpuštění pozorovatelů OSN na své území. Druhá rezoluce, iniciovaná Kubou, vyzvala Sovětský svaz a maďarské úřady, aby přestaly s deportacemi maďarských občanů. Maďarská vláda odpověděla generálnímu tajemníkovi třetího prosince s tím, že prozatím s ním není možné v Budapešti jednat. Dne 5. prosince schválilo shromáždění další rezoluci, v níž požádalo maďarskou a sovětskou vládu, aby k 7. prosinci sdělily generálnímu tajemníkovi své stanovisko k otázce přijetí či nepřijetí pozorovatelů. Odpověď k danému datu nepřišla. Dne 11. prosince vyjádřil nový maďarský ministr zahraničí protest své vlády proti útokům vedeným proti jeho zemi na půdě OSN a prohlásil, že maďarská delegace se již nebude účastnit zasedání Valného shromáždění. Následující den přijalo Valné shromáždění rezoluci, v níž se pravilo, že Sovětský svaz porušuje politickou nezávislost Maďarska. Dále bylo požadováno, aby se nadále Sovětský svaz zdržel jakýchkoliv podobných akcí, stáhl svá vojska a umožnil tak znovuoobnovení politické nezávislosti Maďarska. Dne 7. ledna 1957 navrhl generální tajemník, aby byl založen nový vyšetřovací výbor, který měl nahradit stávající tříčlennou odbornou komisi. O den později iniciovalo 24 zemí rezoluci pro ustavení pětičlenného ad hoc výboru. Vznikl tak Zvláštní výbor pro problém Maďarska.

¹³⁸⁵ Tamtéž.

¹³⁸⁶ АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 45. Р. 249. Д. 11. Л. 45-48. Запись беседы В.Ф. Ниюлаева с Г. Георгиу-Дежем о позиции Югославии по вопросу об И.Наде и его группе и мерах, необходимых для нормализации в Венгрии (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 213. s. 694-697.

¹³⁸⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 178-180. Телеграмма В.Ф. Николаева из Бухареста в МИД СССР о беседе с Э. Боднэрашем о позиции руководства РПП в связи с протестом Югославии против депортации И. Нады и его группы в Румынию (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 212. s. 692-693.

¹³⁸⁸ Постановление Президиума ЦК КПСС (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 219. s. 702-703.

¹³⁸⁹ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 81. Л. 2, 4. Iz protokola N. 60, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 182, 183. Протокольная запись заседания Президиума ЦК КПСС (к пунктам I, II протокола №60). (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 214. s. 698.

Borilã, za Jugoslávce Kardelj a Ranković. V době, kdy se Bulganin telefonicky spojil s prvním rumunským tajemníkem, neměl ještě Dej reference ze schůzky.¹³⁹⁰ Za půlhodiny volal Bulganinovi znovu, že již zná výsledky schůzky, ale nechce je říkat po telefonu, takže se spolu s Bodnãrašem vypraví tajně do Moskvy. Bulganin nic nenamítal.¹³⁹¹ Druhý den 28. listopadu navíc navštívil Nikolajeva Bodnãraš, aby požádal o povolení pro Borilu odletět do Budapešti sdělit Kádárovi výsledky schůzky.

Nagyova deportace do Rumunska vzbudila především velký rozruch na domácí maďarské scéně, přesně jak předovídal Kádár. Nagyovou deportací se sice zbavil své hlavní obavy, totiž že by se za jiných okolností mohla kolem stále ještě právoplatného premiéra shromážďovat politická opozice. Boj s reálným Nagyem sice vyhrál, čekal ho však boj s druhým Nagyem – symbolem potlačeného povstání, boj, který Kádár bude vést až do své smrti v roce 1989. Každopádně se Kádárovi značně uvolnily ruce k rozhodnějším akcím vůči opozici. Podle Sovětů se po Nagyově „eliminaci“ začal Kádár a nejen on „...*chovat rozhodněji v boji proti projugoslávským elementům a váhavým členům strany*“.¹³⁹²

Jak bude uvedeno níže, především dělnické výbory jako jedna z mála fungujících protikádárovských struktur po 4. listopadu, si otázku Imre Nagye vzaly za svou a zvažovaly možnost stávky jako posledního nátlakového prostředku na vládu. Snahu výborů bral Kádár trochu s ironií: „*Nyní, když se ta věc dostala na veřejnost, opakovaně se mě lidé dotazují, dvakrát za den, mi volají, kde je Imre Nagy, zda by měli vstoupit do stávky...*“¹³⁹³ Odnesli to také Jugoslávci, kteří podle Kádára záměrně protahovali a komplikovali celý případ: „...*polovinu dne jsem se musel zaobírat tím nešťastným a prokletým případem – na konec už jsem jim řekl, ať si ho tedy odvezou do Bělehradu...*“¹³⁹⁴ Tento argument nesmíme brát na lehkou váhu. Komplikace s Nagyovým azylem skutečně zabíraly značnou část jak Kádárovy, tak i kremelské agendy. Je zajímavé, že například v telegramu z 9. listopadu, který Kreml zaslal Kádárovi, jsou skoro tři čtvrtiny instrukcí a rad věnovány Nagyovi. V této kritické

¹³⁹⁰ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 81. Л. 1. Iz protokola N. 60, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 181. Постановление Президиума ЦК КПСС о подготовке материалов об И.Наде и его группе (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 216. s. 699.

¹³⁹¹ Tamtéž.

¹³⁹² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 123-125. Телефонограмма Г.М. Маленюва, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о мерах правительства Я. Кадара по укреплению ВСРП и руководства средствами массовой информации (24.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 208. s. 678-679.

¹³⁹³ Z projevu na stranickém aktivu můžeme odvozovat, že se Kádárovi značně ulehčilo. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 149-153, 164-167. Телефонограмма Г.М. Маленюва, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о реакции в Венгрии на высылку из страны И.Нады и его группы и общем укреплении позиций правительства Я.Кадара (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 211. s. 685.

¹³⁹⁴ Тамtéž.

době, kdy Kádár neměl prakticky nic v ruce a potřeboval daleko intenzivnější pomoc ze strany SSSR, musel Kádár praktikovat „tanec mezi jugoslávskými vejci.“¹³⁹⁵

Kádár také svérazně odpovídal na jugoslávské stížnosti ohledně toho, že ani jeden z Nagyovy skupiny nedorazil do svého bytu a že byli internováni společně. Podle něj by mohli kontrarevolucionáři, kteří jsou na svobodě, někoho ze skupiny zavraždit a pak se snažit svalit vinu na Kádárovu vládu: „... *pak bychom nikdy nemohli odvrátit podezření, že jsme tyto lidi nezabili my.*“¹³⁹⁶ Nutno podotknout, že pokud by se něco takového stalo, Kádár by opravdu těžko vysvětloval, že Nagy nenechal zlikvidovat on či jeho sovětští patroni. V oficiálním projevu 26. listopadu předneseném v rozhlasu Kádár jen konstatoval, že Nagy a ostatní „...*sami chtěli vyjet do jedné ze socialistických zemí...*“. Zároveň slíbil, že nebudou vystaveni trestnímu pronásledování a že deportace je časově omezená. Jakmile se Nagy stal nepoužitelný pro maďarsko-sovětské účely a byl internován, rozhodl Kreml, že zahájí diskreditační kampaň.¹³⁹⁷ Šepilov, Gromyko, P.I. Ivašutin a Žukov dostali za úkol, aby připravili odpovídající materiál.¹³⁹⁸

Dne 29. listopadu se setkal velvyslanec Firjubin s Titem a Rankovićem na oslavách dne Republiky. Tito se snažil vysvětlit motivy svého pro Sověty velmi nepříjemného projevu v Pule 11. listopadu tím, že musel vystoupit před zneklidněnými vedoucími komunisty. Hlavními problémy byly události na Středním východě a také dopis ÚV KSSS z 6. listopadu rozeslaný komunistickým stranám zemím východního bloku, Francie a Itálie vysvětlující dohody mezi Kremlem a Bělehradem a týkající se Nagyovy skupiny.¹³⁹⁹ Jak uvedl Tito, zmínka o Nagyovi a Jugoslávii vyvolala pobouření. Tito proto musel rychle reagovat, svolat stranické zasedání do Puly a vystoupit bez připraveného projevu, zpátra.¹⁴⁰⁰ Vymlouval se také na různý význam v ruštině a srbochorvatštině stejně znějících slov. Zde měl na mysli

¹³⁹⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 486. Л. 39-42. Zaverennaja kopija. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 35. Телеграмма МИД СССР Ю.В. Андропову в Будапешт с ответами ЦК КПСС на вопросы, поставленные Я.Кадаром в беседах с послом и командующим советскими войсками в Венгрии (9.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 187. s. 627 – 629.

¹³⁹⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 149-153, 164-167. Телефонограмма Г.М.Маленкова, М.А.Суслова, А.Б.Аристова из Будапешта (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 211. s. 685-692.

¹³⁹⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 184. Телеграмма Д.Т.Шепилова из Нью-Йорка (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 218. s. 702.

¹³⁹⁸ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 81. Л. 1. Iz protokola N. 60, АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 181. Постановление Президиума ЦК КПСС о подготовке материалов об И. Наде и его группе (27.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 216. s. 699.

¹³⁹⁹ АПРФ. Ф. 0144. Оп. 41. Р. 169. Д. 5. Л. 115-120. Запись беседы Н.П. Фирюбина с Й. Броз Тито и А. Ранковичем о выступлении Тито в Пуле, судьбе И. Нады, обстановке на Ближнем Востоке (29.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 221. s. 706-710.

¹⁴⁰⁰ Tamtéž.

především formulaci, že „...*kult osobnosti je produktem určitého systému*.“ Neměl na mysli sovětský socialistický systém, ale specifické strukturální formy jako například byrokracii a byrokratismus.¹⁴⁰¹ Tito znovu odmítl jakékoliv spojení s Nagyem a konstatoval, že aféra s jeho azylem způsobila velké škody nejen Jugoslávii, ale i Sovětskému svazu. Upozornil také, že z Maďarska měl odcestovat jen Nagy, neboť osud jeho skupiny a zvláště jejich rodinných příslušníků – manželek a dětí – dodává západnímu tisku materiál k „...*sentimentální propagandě*“.¹⁴⁰² Poslední část rozhovoru byla vyplněna vzájemným trumfováním, či tisk publikuje ostřejší výpady proti druhé straně. Tito si stěžoval na bulharský a československý tisk a na nálepky „zamaskovaných vrahů socialismu“ a také na bojkot jugoslávského svátku ze strany francouzských komunistů, Firjubin zase trumfoval tendenčními články a karikaturami mauzolea v jugoslávském tisku.

5.17. Dělníci proti Kádárovi

Vedle kauzy Nagy byl Kreml znepokojen i tím, jak pomalu a s jakými obtížemi probíhala konsolidace normálního života v zemi. Do Budapešti byli proto vysláni Suslov, Aristovem a skupina „hospodářských pracovníků“, kteří měli být Kádárovi k dispozici při obnovování zásobování, dopravy a propagandy.¹⁴⁰³ Sovětská invaze povzbudila k větší aktivitě továrny, v nichž převzaly po zdecimovaných povstaleckých skupinách štafetu odporu dělnické rady. Dělníci zastavili práci a odmítali uznat novou vládu. Kádár proto 13. listopadu musel činnost dělnických výborů povolit, ale sovětské oddíly a nově se formující tajná policie jejich činnost sledovaly a snažily se ji narušovat. Čtrnáctého listopadu se v továrně Egyesült Izzó sešlo více než 500 delegátů, aby zkoordinovali své aktivity a ustavili Ústřední dělnickou radu Velké Budapešti (*Nagy-budapesti Központi Munkástanács*, NBKMT).¹⁴⁰⁴

K ní se postupně přihlásily dělnické výbory z Ózdu, Dorogu a Tatabánye. Rada jednala jménem dělníků v továrnách na území Budapešti a přihlásila se k principům socialismu a za kolektivní vlastnictví výrobních prostředků. Ve svém prohlášení zástupci dělníků požadovali obnovit klid a pořádek a také důvěru lidí k vládě, v jejímž čele chtěli vidět

¹⁴⁰¹ Tamtéž.

¹⁴⁰² Tamtéž.

¹⁴⁰³ АПРФ. Ф. Оп. 64. Д. 486. Л. 128-132. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 43. Телеграмма М.А. Сулова и А.Б. Аристова в ЦК КПСС о беседе с Я. Кадаром об обстановке в стране, в том числе о карательных действиях советских властей, группе И. Надя, организации встречи руководителей ЦК КПСС и стран народной демократии (12.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 195. s. 643-645.

¹⁴⁰⁴ PITTAWAY, Mark, A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953-1958, *Eszmélet*, 2006, 72, s. 11-31.

Nagye. Dále protestovali proti tomu, aby se bývalí příslušníci politické policie ÁVH stávali členy nových ozbrojených složek. V nich měli naopak působit mladí revolucionáři. Dělničtí zástupci také požadovali, aby Pál Maléter a jeho spolupracovníci byli propuštěni na svobodu. Ve jménu posílení přátelství se Sovětským svazem žádali, aby sovětská vojska opustila zemi, a umožnila tak Maďarsku vybudovat si vlastní, svobodný stát. Požadovali také, aby byl zrušen systém jedné strany a povolena činnost těch politických stran, které by se přihlásili k socialismu. Dokud nedostanou relevantní odpovědi na své otázky, prohlašovali dělničtí zástupci, měly pracovat jen nejpotřebnější provozy a továrny vyrábějící věci nezbytné pro veřejnost.¹⁴⁰⁵

Předsedou rady byl zvolen Sándor Rác,¹⁴⁰⁶ jenž v noci z 14. na 15. listopadu spolu s dalšími 18 dělníky zástupci jednal v budově Parlamentu s Kádárem a tlumočil mu požadavky rady – setrvání na principech socialismu a společenského vlastnictví, návrat Nagye do funkce premiéra, odchod sovětských vojsk, vícestranický systém socialistických stran a svobodné volby. Kádárův způsob argumentace ukazuje, že si uvědomoval svoji slabou pozici, jež mu zatím neumožňovala vystupovat z pozice síly. Obzvláště citlivou otázkou pro něj byl požadavek na Nagyův návrat. Podle Kádára ale Nagy požádal o azyl na cizí ambasádě, a tím se sám připravil o možnost, aby se s ním jednalo. Za těchto podmínek nemůže být premiérem, řekl dělnickým zástupcům Kádár, a dodal – pokud se vrátí na území Maďarska, otevře se možnost k dalšímu jednání.

Dále měl Kádár prohlásit, že se strana pod jeho vedením vzdá svého monopolu a půjde do vícestranických a svobodných voleb. Zároveň ale dělnické zástupce varoval, že to může potenciálně ohrozit moc dělnické třídy. Kádár připustil, že komunistická strana může být ve volbách poražena, ale je ochotná volební boj podstoupit a má sílu na to, aby si získala zpět důvěru dělnické třídy. Podle Kádára se strana nedopustila jen samých chyb, nebyli v ní jen ti, co zneužívali její jméno, ale i 900 000 čestných pracujících. Při jednání s dělnickými zástupci používal Kádár několik argumentačních strategií, aby si je naklonil a přesvědčil je, aby podpořili novou administrativu. Pravděpodobně se snažil oddělit od radikálů „rozumné“ zástupce a s nimi začít spolupracovat.¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰⁵ *A Nagy-budapesti Központi Munkástanács határozata* (14.11. 1956). in: KOZÁK, Gyula, MOLNÁR, Adrienne, „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéséből*, Budapest 1993, s. 353-354.

¹⁴⁰⁶ Sándor Rác. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z

http://www.rev.hu/89/f?p=107:33:3879410173753468::NO:33:P33_PERSON_ID,P18_DOC_ID:2702,124.

¹⁴⁰⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Суслова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit

Snažil se zdůraznit zásluhy komunistů při znárodnění průmyslu s poukazem na požadavek NBKMT o socialistickém charakteru státu a společném vlastnictví továren. Připomínal, že komunisté tvrdě bojovali s malorolníky o „...znárodnění tří největších továren v zemi.“ Pak Kádár přešel k hrozbám. Varoval, že odstranění komunistů z parlamentu by vedlo k demontáži socialismu a lidově-demokratické moci. Kádár se také snažil zasít mezi dělnické delegáty nedůvěru k zástupcům ostatních občanských skupin, které stály proti Kádárovi a požadovaly svobodné volby. Není důvod pochybovat o čestnosti některých občanských politiků (*polgári politikusok*), kteří říkají, že chtějí socialismus, prohlásil Kádár, ale žádný takový politik nebude schopen bránit továrny bez pomoci stran napojených na dělnickou třídu, tj. komunisty, dodal. K dalším politickým subjektům, které se ustavily či obnovily na konci října, Kádár podotkl, že se jejich představitelé nestarají o nic jiného než o auta, peníze a jak získat pozice.

Intervenci sovětských vojsk Kádár hájil tím, že hrozilo reálné svržení lidově-demokratické moci. Argumentoval, že oprávněná a klidná studentská demonstrace se během dvou hodin proměnila v ozbrojený střet, v obležení se ocitly budovy rozhlasu, redakce Szabad Nép, vojenské sklady, telefonní ústředna. Podle Kádára nemohlo být možné, aby to byly čistě spontánní akce. Připustil sice, že celé protestní hnutí nemůže být nazváno kontrarevolucí, ale na druhou stranu bylo podle něj faktem, že vedle oprávněných dělnických požadavků zaznívaly i otevřeně kontrarevoluční a ti čestní komunisté, kteří se jim postavili, se dostávali do složitých situací.

Další Kádárovou strategií bylo vyvolávat emoce – připomněl kontroverzní a často odsuzované obléhání stranického sídla náměstí Köztársaság a smrt tajemníka Imreho Mezóa, jenž podle Kádára bojoval ve španělské občanské válce a obětoval celý svůj život revoluci. Do Maďarska se z Rakouska a Západního Německa pokoušejí dostat a infiltrovat zahraniční emigrantské fašistické kruhy. Pomáhají jim v tom západní rozvědné služby, které posílají zbraně v maskovaných zásilkách humanitárního materiálu prostřednictvím Červeného kříže. V takové situaci bylo podle Kádára iluzorní, aby se Maďarsko zřeklo pomoci sovětských vojáků, kteří mu již pomohli kontrarevoluci zlomit, posílit lidově-demokratickou moc a opět dát dělníkům do rukou zbraně. Teprve až se situace uklidní a stabilizuje, bude podle Kádára možné jednat nejprve o stažení vojsk z hlavního města a případně otevřít rozhovory o jejich

podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

celkovém stažení ze země. Nejprve Maďarsko socialistické a lidově-demokratické, pak nezávislé.

V otázce stávky Kádár vyzval své protějšky, aby zvážili svoji pozici, ale varoval je, že další stávky povedou jen k inflaci, hladu „... *za jeden, dva týdny budeme žebráci.*“ Heslo kontrarevoluce, jinak velmi organizované a vhodně volící hesla pro danou situaci, podle Kádára nyní znělo – bojkotujte a stávkujte. Nikdo otevřeně neřekne, že je „kontrarevolucionář“, argumentoval Kádár, ale některé cíle jsou jasně kontrarevoluční - například že v továrnách nesmí působit žádné strany. Není na světě komunistická strana, prohlašoval Kádár, která by neměla své buňky v továrnách.¹⁴⁰⁸

Po jednáních s Kádárem vedení NBKMT vyzvalo všechny dělníky a zaměstnance, aby 17. listopadu zahájili práci. Vyhradilo si ale právo stávku znovu obnovit. Průmysloví dělníci z Debrecínu jménem svého výboru také oznámili, že končí stávku a vracejí se do práce. Vyjádřili také podmíněčnou podporu dočasné revoluční dělnicko-rolnické vládě, pokud budou splněny jejich požadavky – okamžité zahájení rozhovorů se SSSR o odchodu sovětských vojsk ze země, propuštění všech osob zajatých v souvislosti s jejich povstaleckou činností a zaručení beztrestnosti za účast na revoluci.

Výbor ale také poukázal na to, že maďarští občané byli pod sovětskou eskortou deportováni z Debrecínu, což označil za zločin proti mezinárodnímu právu a požadoval jejich okamžitý návrat do jejich domovů. Výbor také vyslovil další požadavky související s budoucím uspořádáním vztahů mezi dělníky a jejich zástupci, nezávislými odbory a podnikovým managementem, respektive státními a stranickými institucemi. Dělnické výbory neměly mít podle debrecínských dělníků jen poradní, ale i dozorovou a kontrolní roli s právem v případě nutnosti vyhlásit stávku.

Dělníci také požadovali po vládě, aby zajistila svobodné, demokratické a tajné volby za účasti demokratické opozice. Chtěli být otevřeně a nezkresleně informováni o politických a hospodářských záležitostech a specificky o tom, jak Maďarsko obchoduje se zahraničím a zvláště se Sovětským svazem. Nový státní a stranický aparát se měl pode nich skládat jen z osob nezkompromitovaných v rákosistickém období, což se mělo týkat i bývalých důstojníků ÁVH. Stejně tak ale nemělo dojít ani k obnově kapitalistického zřízení: „...*ani*

¹⁴⁰⁸ *A KMT küldöttségének tárgyalása Kádár Jánossal. Népszabadság (15.11. 1956), in: KOZÁK, MOLNÁR, „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.”, s. 351-353.*

kapitalistická, ani rákosistická restaurace... ¹⁴⁰⁹ NBKMT 19. listopadu vyzvala k vytvoření celonárodního dělnického výboru a postupně se k ní připojily další organizace, které odmítly vyjádřit loajalitu nové Kádárově vládě – Rolnický svaz, Národní svaz maďarských novinářů (MUOSz), Revoluční výbor maďarské inteligence, Maďarské umělecké svazy, Svaz maďarských hudebníků i Svaz spisovatelů. Dělníci obnovili práci ve většině továren. Ne všude – v Baje a v Pětikostelí stroje stály.

Mezi patnáctým až dvacátým listopadem povstalecká aktivita ochabovala a ozbrojený odpor se omezoval na oddělené případy. Sověti zatkli několik předních a známých osobností povstání. V síti uvízli Sándor Kopácsi, József Dudás, jehož si Kádár velmi přál vidět na lavici obžalovaných, ¹⁴¹⁰ a János Szabó, velitel povstalců z náměstí Széna. Nepodařilo se jim ale zadržet vojenského velitele povstání Bélu Királye, který již uprchl do Rakouska. ¹⁴¹¹ Dalším cenným „úlovkem“ byl Miklós Gimes, jenž patřil k blízkému Nagyovu okruhu, a po sovětské intervenci organizoval protestní skupinu intelektuálů a spisovatelů s názvem Maďarské demokratické nezávislé hnutí (*Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom*). Gimes se, mimo jiné také prostřednictvím tajně vydávané tiskoviny *Október Huszonharmadika*, snažil navazovat po porážce povstání kontakty s příslušníky a reprezentanty nekomunistických stran. ¹⁴¹² Podle Serova funkci „ideologů kontrarevoluce“ přebírali studenti, novináři a spisovatelé, kteří podněcovali dělníky, aby začali stávkovat za tři hlavní požadavky – odchod sovětských vojsk, kooptaci Imre Nagye do vlády a povolení multistranického systému. ¹⁴¹³

Suslov s Aristovem proto hodnotili situaci zvláště v hlavním městě jako napjatou. Znepokojoval je rostoucí vliv dělnických výborů, naopak situaci na venkově považovali za stabilní, podle nich mělo fungovat kolem 50 procent družstev a zemědělci pokračovali v podzimních pracích. ¹⁴¹⁴ Pasivní odpor obyvatelstva potvrzovali i zástupci sovětských

¹⁴⁰⁹ *A debreceni munkástanácsok követelése* (13.11. 1956), in: KOZÁK, MOLNÁR, „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.”, s. 351-353.

¹⁴¹⁰ Tamtéž.

¹⁴¹¹ АВП РФ. Ф. 77. Оп. 36. Р. 47а. Д. 9. Л. 18-22. Письмо Я. Кадара Союзному исполнительному вече ФНРЮ о гарантиях безопасности и свободного возвращения домой И. Надю и членам его группы (21.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 205. s. 665-668.

¹⁴¹² АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

¹⁴¹³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 107-110. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 48. Телефонограмма И.А. Серова из Будапешта в ЦК КПСС о работе органов госбезопасности на территории Венгрии и фактах помощи югославских дипломатов венгерским повстанцам (19.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 203. s. 661.

¹⁴¹⁴ ЦХСД. Ф. 3. Оп. 14. Д. 76. Л. 3, 6. Iz protokola N. 55. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 487. Л. 126, 127. Vypiski iz protokola (P55/VII). ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 43. Постановление Президиума ЦК КПСС об ответе

vojenských orgánů. Velitel 31. divize generálmajor P. Rjabov si stěžoval na to, že místní orgány nové moci jsou nerozhodné a represivní orgány prakticky neexistují. Trnem v oku mu byli především intelektuálové, konkrétně vysokoškolští profesori vesprémské univerzity, kteří ignorovali nové státní orgány a podporovali studentské agitační aktivity zaměřené na sovětské vojáky.¹⁴¹⁵ Serov musel připustit, že se situace ještě „...nestabilizovala.“¹⁴¹⁶

Pro zlepšení situace Kádárovy vlády bylo důležité, že se postupně dařilo obnovovat distribuci a prodej potravin. Z 3500 obchodů s potravinami jich otevřelo k 20. listopadu na 3100. Lidé dále skupovali především průmyslové výrobky a věci trvalejší hodnoty. Obávali se inflace a znehodnocení úspor, takže během krátké doby byly vybrány vklady v hodnotě 400 milionů forintů.¹⁴¹⁷ Kádár se snažil využít situace a nechtěl lidem bránit v nakupování tím, že by nějak intervenoval a omezoval dodávky průmyslového zboží. Naopak se mu tato situace hodila. Navrhoval zkrátit kapitálové investice na úkor nákupu spotřebního zboží. Chtěl také využít dočasné situace a výrazně seškrtnat rozpočet armády (která prakticky neexistovala a vzhledem k sovětské okupaci byla zbytečná). Potřebu hotovosti chtěl řešit zahraničními půjčkami.¹⁴¹⁸

Sověty také znepokojovalo pomalé tempo obnovy komunistické strany v Maďarsku. Navíc do schématu imperialismem iniciované kontrarevoluce nazapadala vysoká účast komunistů v povstaleckých skupinách.¹⁴¹⁹ Prozatímní ústřední výbor MSDS měl 21 členů, z nichž 15 bylo bývalých členů ÚV MSP, u nichž sovětská strana registrovala „...*silné projugoslávské a antisovětské nálady*“. Naopak většinu budapešťských městských výborů již vedli noví lidé. Vliv komunistické strany v továrnách a úřadech byl ale minimální.¹⁴²⁰

Personální krizi musel Kádár řešit kompromisem mezi přijetím starých členů, kteří se ovšem pohybovali ve stranickém ne příliš ideologicky vyhraněném mainstreamu, a mezi kooptací nových nadějných kádrů. Problém byl v tom, že s většinou dosavadních maďarských

Я. Кадару (13.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 197. s. 646.

¹⁴¹⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 168-169. Телефонограмма М.А.Суслова и А.Б.Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о деятельности правительства Я. Кадара и советских комендатур по ликвидации в столице всеобщей забастовки (14.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 199. s. 650-651.

¹⁴¹⁶ Тамtéž.

¹⁴¹⁷ Тамtéž.

¹⁴¹⁸ Тамtéž.

¹⁴¹⁹ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 118.

¹⁴²⁰ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Суслова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

vůdci Kádár z nejrůznějších důvodů nemohl spolupracovat – ať už to byli stalinisté Rákosi, Gerő, Hegedűs, Kovács či Piros, nebo bývalí reformátoři a čerstvě odhalovaní „kontrarevolucionáři“ jako Nagy, Szántó, Vas, Losonczy či Donáth. V „normalizačním“ politbyru tak vidíme jak veterány komunistického hnutí jako Ference Münnicha, Sándora Rónaie či Györgye Marosána, tak i mladší komunisty, kteří se ale již angažovali před rokem 1956 jako Antála Apróa, Gyulu Kállaie či Károlye Kisse, ale i nové politiky, jako byli Béla Biszku, Jenő Fock a Miklós Somogyi či Zoltán Komocsin, Rezső Nyers a Dezső Nemes.¹⁴²¹

Přes počáteční obtíže se Kádárovi se sovětskou pomocí podařilo v následujících letech stranu opět resuscitovat do původního stavu (v roce 1987 měla strana kolem 860000 členů).¹⁴²² Stranu ovšem bylo nutné budovat na jiném než dělnickém základě. Například v Csepelu bylo před 23. říjnem registrováno 12000 komunistů, nyní jich registrací-prověrkou prošlo jen 500, a to bylo považováno za velký úspěch. V jiných oblastech se počet nově registrovaných komunistů počítal na pouhé desítky.¹⁴²³ Přitom instrukce určující, kdo může být nově registrován, nebyly přísné. Existovaly jen dvě podmínky – nový kandidát se nesměl dopustit těžkých chyb v období tzv. Rákosiho kliky (1948–56) a v průběhu povstání nesměl zabíjet nebo navádět k vraždám komunistů či jiných „...*progresivně naladěných lidí*...“. Hlavním arbitrem v případě nejasných případů měl být Prozatímní výkonný výbor strany.¹⁴²⁴ Stranické aktivity a schůze začaly připomínat staré doby – malá účast a stoprocentní souhlas s návrhy a rezolucemi. Doba vzrušených a svobodných diskusí byla pryč.¹⁴²⁵

Sověšští emisaři v druhé polovině listopadu zaznamenali, že Kádár konečně pochopil, že musí přijmout „...*tvrdou linii v boji proti reakci*...“. Kádára charakterizovali jako „...*v zásadě měkkého*...“ člověka, který podléhá vlivu váhavců ze svého okolí, nicméně v základních otázkách se „...*rychle orientuje*...“ a iniciuje správná rozhodnutí.¹⁴²⁶ Nespokojenost vyjádřili s šéfredaktorem nového stranického periodika *Népszabadság*

¹⁴²¹ Tamtéž.

¹⁴²² Tamtéž.

¹⁴²³ Tamtéž.

¹⁴²⁴ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

¹⁴²⁵ Tamtéž.

¹⁴²⁶ Tamtéž. „Trojka“ uvádí příklad shromáždění budapeštského stranického aktivu, na který přišlo kolem 200 lidí (Budapešť – 2.000.000 obyvatel), všichni kromě jednoho souhlasili s programem Kádárovy vlády.

Lájosem Fehérem,¹⁴²⁷ jehož podezřívají z toho, že nesouhlasí s politikou KSSS a sympatizuje s Jugoslávií.¹⁴²⁸

Fehéra nakonec odstavil sám Kádár poté, co redakce odmítla 23. listopadu otisknout oficiální vládní prohlášení o Nagyově „dobrovolném“ odjezdu do Rumunska a pohrozila stávkou. Na Fehérovo místo byl dosazen István Friss. Otázka tisku byla pro Moskvu klíčová, a jak to charakterizoval Chruščev, principiální. Velmi je rozčilovalo, že se maďarskému vedení nedařilo zatím domácí tisk dostat plně pod kontrolu. Podle Chruščeva řada novinářů zastávala nesprávné postoje – nespokojené hnutí proti Rákosimu nazývali revolucí, což ale ztěžovalo propagandě označovat Nagyje jako kontrarevolucionáře. Chruščev kritizoval svého emisara v Budapešti Malenkova a urgoval jej, aby zjednal nápravu. Malenkovovy odpovědi mohou poněkud korigovat názor o všemocnosti sovětské mise – „*Co mohu dělat? Říkám jim to, ale oni nesouhlasí /.../ Dělán všechno, co mohu, ale oni nesouhlasí.*“¹⁴²⁹

V této souvislosti Chruščeva poněkud zklamal i jeho favorit, Münnicha, do něhož vkládal velké naděje a nazýval jej „...*veteránem a starým vlkem*...“. Podle Chruščeva ale nedokázal dostatečně správně dohlížet na to, aby maďarské vedení dodržovalo správnou stranickou linii.¹⁴³⁰ Münnich totiž narazil na silný odpor řady funkcionářů, kteří hájili tezi o tom, že odpor proti Rákosimu byl legitimní součástí revolučního hnutí. Chruščev se podle svých slov snažil maďarským funkcionářům vysvětlit, že jsou sami proti sobě, pokud nadále pracují s hesly a slogany o protirákosistické revoluci, což de facto znamená, že Nagy vedl revoluční hnutí. Komunisté a dělnická třída budou dezorientovaní – musíte jim říci, že se tu působila kontrarevoluce, apeloval Chruščev.¹⁴³¹

¹⁴²⁷ Lajos Fehér (1917–1981) se stal 23. října členem Vojenského výboru ÚV MSP. Od 2. listopadu působil jako zástupce a od 7. listopadu jako šéfredaktor deníku Népszabadság, jenž nahradil Szabad Nép jako ústřední tiskový orgán komunistické strany. Od 7. listopadu byl zároveň členem Prozatimního výkonného výboru MSDS. Dne 24. listopadu byl zbaven funkce šéfredaktora pro stávku redakce. Členem nejvyššího vedení strany zůstal až do roku 1975. <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=2>. Též http://www.neb.hu/docs/pbtagok/Feher_Lajos.pdf.

¹⁴²⁸ Hlavní spor vznikl kolem Titova projevu v Pule. Devatenáctého listopadu vyšel v *Pravdě* zamítavý článek k obsahu Titova projevu. Fehér a další redaktori vypracovali článek klonící se spíše na stranu Jugoslávie, Kádár ale publikaci článku zadržel a v novinách vyšel jen článek z *Pravdy* a následná reakce SKJ z *Borby* 21.11. АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68–80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

¹⁴²⁹ KHRUSHCHEV, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, s. 661.

¹⁴³⁰ Když pak Chruščev vzpomínal na své setkání s kompletním maďarským vedením v lednu 1957, s Kádárem se ještě příliš ne bavil, neboť se příliš osobně neznali, a Münnich mu zase neuměl a nechtěl odpovídat na ideologické otázky. Tamtéž, s. 662.

¹⁴³¹ Tamtéž, s. 662-663.

Tento problém si uvědomoval i Kádár a 26. listopadu přednesl před členy prozatímního ÚV projev, jenž můžeme považovat za určitý zlom v Kádárově politice.¹⁴³² Opustil svůj kompromisní postoj a využil také rostoucí únavy obyvatel, apatie a touhy po obnovení normálního života. Nejprve sebekriticky podotkl, že komunisti „...*dřepí v ilegalitě*“. To se musí změnit, bojíme se mluvit o událostech po 23. říjnu, přitom to nebyla žádná revoluce, ale kontrarevoluce, nezaujímáme stanoviska k spáchaným zvěrstvům, neplníme své povinnosti, volal. Čínští soudruzi se mě ptali – kde je u vás diktatura proletariátu, a já se jim nemohl podívat do očí. V oblastech pracují soudruzi lépe, než my zde v centru, nemají instrukce, ale přesto pracují.¹⁴³³

Je nám stydno, přiznal, že moc maďarských dělníků zachraňují svojí krví sovětsí vojáci, a my ještě Sovětský svaz poučujeme. Místo abychom odhalovali zločiny kontrarevoluce, osm členů redakce /deníku Népszabadság – pozn. aut. / se zaobírá tím, jak bychom měli reagovat na článek v Pravdě – to už je zrada a „...*antisovětština*“. Sověti i Kádár cítili, že nastal čas, aby odpor nekompromisně zlomili: „*Mezi požadavky, které k nám docházejí, jsou i ty, které žádají zastavit zatýkání. Nepřestaneme zatýkat! Zatýkání bude pokračovat! A jestli to bude potřeba, budeme zatýkat ještě přísněji. To nemůžeme změnit. Až vrahové přestanou s banditismem, skončí se zastrašováním horníků, dělníků, pak zastavíme zatýkání.*“ /.../ „*Nesmíme být mírní, nesmíme ustupovat; kontrarevoluci nelze paralyzovat či zastavit za cenu ústupků – tento recept jsme již jednou vyzkoušeli.*“¹⁴³⁴

Mezitím probíhala horečná aktivita na půdě dělnických výborů, permanentně oslabovaných perzekucí nové moci. Hornická delegace z Pětikostelí jednala 20. listopadu s hornickými delegacemi z Tatabánye a Oroszlánye a jejich zástupci odcestovali do Budapešti na jednání s NBKMT a společně vypracovali požadavky, které měly být 21. listopadu předloženy Kádárově vládě. Situace se vyostřila poté, co sovětské bezpečnostní síly zmařily pokus o vytvoření celonárodní dělnické rady v Národním domě sportu. NBKMT reagoval tím, že vyhlásil dvoudenní stávkou ve všech provozech národního hospodářství (kromě zásobování a produkce potravin).¹⁴³⁵

¹⁴³² Tamtéž.

¹⁴³³ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 149-153, 164-167. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта в ЦК КПСС о реакции в Венгрии на высылку из страны И.Надя и его группы и общем укреплении позиций правительства Я. Кадара (26.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 211. s. 685. Též MSZMP jegyzőkönyvek, Központi Bizottság, 1956. november 24. 288. f. 4/2. ő. e.

¹⁴³⁴ Tamtéž.

¹⁴³⁵ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 111.

Kádárova pozice byla i nadále slabá, a proto musel NBKMT 23. listopadu opět uznat za partnera pro jednání. Výměnou za to NBKMT vyzval k návratu do práce. Vládní ústupek odstartoval novou aktivitu dělníků – delegáti dělnických výborů z Komló, Moháče, Pětikostelí a Szigetváru se domluvili na ustavení Ústředního dělnického výboru baranyské oblasti. Na výzvu Revolučního výboru maďarské inteligence a NBKMT si lidé 23. listopadu v Maďarsku připomněli památku 23. října. Po městě kolovaly letáky, v nichž byl každý, kdo nesouhlasí s ruským vměšováním a s novou Kádárovou vládou, vyzván, aby mezi druhou a třetí hodinou odpolední nevycházel na ulici.¹⁴³⁶ Jako protikaci nechal Kádár vyhlásit na stejnou dobu hodinu ticha k uctění památky studentské demonstrace z 23. října 1956.¹⁴³⁷ Jak konstatoval Serov, ulice byly zcela pusté a ti, kdo přece jen zůstali kolem druhé hodiny na veřejném prostranství, se ihned uchýlili do nejbližšího domu.¹⁴³⁸

Na základě jednání s Kádárem NBKMT vyzval pracovníky v továrnách, dolech a dopravních společnostech, aby se vrátili do práce, a mohla se tak situace v ekonomice normalizovat. Vyhradili si ale právo stávkou obnovit.¹⁴³⁹ Vztah mezi NBKMT a Kádárem se znovu zhoršil poté, co se dostaly na veřejnost podrobnosti o Nagyově deportaci do Rumunska. Dne 25. listopadu byly mezi vládou a NBKMT opět přerušeny rozhovory. Následující den vydal NBKMT výzvu, aby se Kádár oficiálně vyjádřil k Nagyově situaci. Zároveň ho žádal, aby povolil vydávání nezávislých dělnických novin.

Přestože vedení NBKMT mělo vážné výhrady k tomu, jak Kádár vysvětloval Nagyovu deportaci do Rumunska, bylo večer 27. listopadu obnoveno jednání mezi Kádárem a předsedou NBKMT Sándorem Ráczem. Ve stejný den dělnické výbory Transdunajského naftového průmyslu vyzvaly na setkání v Nagykanisze k zakládání výborů po celé zemi. V následujících dnech byly založeny Univerzitní revoluční výbor a Ústřední dělnický výbor Csepelských železáren a oceláren. Více než 300 horníků z dolů v Pécsbányatelepu vstoupilo do stávký. Zástupci NBKMT také jednali se zástupci dělnických výborů z Salgótárjánu o možné koordinaci společného postupu a o založení zastřešujícího národního orgánu.

¹⁴³⁶ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

¹⁴³⁷ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 135-138. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. 51. Телефонограмма И.А. Серова го Будапешта в ЦК КПСС о проведенных на территории Венгрии арестах и акции протеста жителей Будапешта, направленной против правительства Я. Кадара и советского вмешательства (24.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 210 s. 683.

¹⁴³⁸ Tamtéž.

¹⁴³⁹ A Nagy-budapesti Központi Munkástanács felhívása a munka felvételére (23.11. 1956), *Magyar Honvéd*, 23.11. 1956. cit. podle KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, s. 162.

Kádár se osobně v doprovodu Antála Apróa 30. listopadu pokusil při setkání s dělnickou radou v Tatabánye vyjednat ukončení stávk. Důvod, proč se angažoval sám Kádár, byl jasný – stávka v uhelném průmyslu přímo ohrožovala výrobu elektrické energie nejen pro průmyslové podniky, ale i pro domácnosti. I moskevští emisaři v hlášení z 22. listopadu připouštěli, že daleko největší překážkou návratu k běžnému životu je nedostatek elektřiny a topiva. Podle jejich údajů všechny uhelné šachty pracovaly jen na 10 až 15%, místo obvyklé těžby 80000 tun uhlí za 24 hodin se nyní na povrch dostávalo jen 2 – 3000 tun. Výroba potřebných 900 MWh denně klesla na 300 MWh.¹⁴⁴⁰

Střet mezi odporujícími skupinami obyvatel a novou mocí mezitím spěl k tragickému vyvrcholení. Dne 1. prosince se konalo polooficiální společné zasedání městské administrativy a dělnického výboru v Baje. Stávka horníků v Pécsbányatelepu skončila bez výsledku. Zástupci dělnických delegací ze Salgótarjánu, kde od 2. prosince pokračovala stávka, zopakovali při slyšení v Parlamentu své požadavky z 30. listopadu. V Budapešti se 4. prosince tisíce žen vydaly na pochod na náměstí Hrdinů (Hősök tér), aby zde položily květiny k hrobu Neznámého vojína. V jejich rukách se objevily revoluční vlajky s vystřiženým komunistickým znakem. Demonstrovalo se i na náměstí Szabadság a před budovou amerického velvyslanectví. Příkladem Budapešti následovali v Ostrihomi, Zalaegerszegu, Míškovci a Gyule.¹⁴⁴¹

Čtvrtého prosince byl založen dělnický výbor v Orosháze, jenž ihned podpořil požadavky NBKMT. V Dorogu byl založen (Za)Dunajský ústřední dělnický výbor. Přidaly se továrny z Esztergomu, Lábatlanu, Nyergesújfalu a Töködu. Kádár se ale již cítil natolik silný, aby proti dělnickým a revolučním výborům zahájil spolu se sovětskými bezpečnostními orgány novou ofenzívu. Pátého prosince nařídil jejich rozpuštění a nechal zatknout 200 jejich členů. V poledne se konal na Náměstí 15. března další průvod několika stovek žen, které položily květiny k pomníku básníka Sándora Petöfiho – to již proti nim zasahovala sovětská vojska. Odpoledne jednotky tajné policie rozehly demonstraci na náměstí Szabadság. Situace kulminovala 6. prosince, kdy NBKMT vydal memorandum, ve kterém konstatoval, že vyjednávání s vládou skončila neúspěchem. Protestoval proti zatýkání členů dělnických výborů a svolal na 9. prosince sjezd, na němž měl být založen celonárodní dělnický výbor.

Zástupci NBKMT v prohlášení, které v této vypjaté chvíli vyjádřil vědomí velké odpovědnosti za budoucnost, jejich jediným cílem, aby všichni pracující a Maďaři žili v míru,

¹⁴⁴⁰ BÉKÉS, RAINER, GERMUSKA, Maďarská revoluce 1956, s. 466.

¹⁴⁴¹ *Az 1956-os forradalom története.*

prosperitě, beze strachu, v nezávislém Maďarsku s mocí v rukou dělníků a rolníků. Zástupci dělníků se distancovali od všech, kteří narušovali mír a klid ozbrojenými akcemi. Přestože na mnoha místech byla obnovena práce, zástupci NBKMT si stěžovali na cílené provokace, které způsobovaly prostoje a zastavování práce. Museli také konstatovat, že jednání s Kádárem nevedly ke kýženému kompromisu, a vyjádřili také obavu, že se Kádárovi nedaří obnovit pořádek v zemi a v jeho okolí se objevují osobnosti, jež ho mohou špatně informovat o názorech a náladách maďarského lidu, jsou zodpovědní za návrat v minulosti kompromitovaných lidí do ozbrojených složek, a představují tak překážku k očistě státního aparátu a společné cestě všech Maďarů vpřed. V souvislosti s tím představitelé NBKMT protestovali především proti tomu, že jejich vůdci a členové jsou zatýkáni při distribuci výborových materiálů a letáků, a jsou jim prohledávány byty.

Na mnoha místech bylo také zakázáno svolávat dělnické výbory, v případě neuposlechnutí je ozbrojené jednotky rozehnaly. Podle NBKMT po celé zemi byla spuštěna koordinovaná, administrativně-represivní akce proti dělnickým výborům. V případě, že bude pokračovat, NBKMT varovala, že se tím výrazně sníží možnost obnovit pořádek a návrat k normálnímu životu, dělníci ztratí důvěru k vládě a skončí to celonárodní generální stávkou, krveprolitím a národní tragédií. NBKMT proto vyzval vládu, aby se naposledy pokusila hrozící katastrofu řešit. Následující den 7. prosince se proto mělo memorandum NBKMT přednést ve všech továrnách a ve stejný den měla být zahájena jednání s vládou.¹⁴⁴² V Budapešti mezitím probíhaly vzájemné potyčky mezi účastníky vládou organizovaných pochodů a dělníky vracejícími se z práce. Sřety probíhaly v ulici Népköztársaság (Andrássyho ulice), na bulváru Nagykörút a také na Barossové náměstí. Na prokádárovský průvod se snesla sprška kamení, odpovědí jim byl zásah tajné policie. V Budapešti se po delší přestávce opět tak ozvala střelba na Oktogonu, nedaleko ulice 7. listopadu.

V Salgótarjálu se 8. prosince odehrálo dosud největší krveprolití při střetech nového režimu s dělníky a horníky. Bezpečnostní síly zde den předtím zadržely dva zástupce dělnických výborů jednoho z dolů. Druhý den obsadily některé důležité body ve městě sovětské jednotky. Dopoledne 8. prosince asi 4tisícová demonstrace v ulicích města požadovala propuštění aktivistů a odchod sovětských jednotek. Při střetu s pořádkovými silami a sovětskými jednotkami padly nejprve varovné výstřely, pak někdo z davu hodil proti jednotkám ruční granát a následně nato vypukla ostrá střelba přímo do demonstrantů. Při

¹⁴⁴² A Nagy-budapesti Központi Munkástanács memorandum, (6.12. 1956), *Magyar Honvéd*. cit. podle KORÁNYI, *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, s. 162.

pokusu o rozeznání demonstrace jednotky zabily 46 a zranily 150 lidí.¹⁴⁴³ NBKMT okamžitě vyhlásila dvoudenní stávkou a mezi dělnickými výbory a vládou se rozhořel nový střet. Vláda postavila NBKMT a všechny dělnické výbory mimo zákon a v budově budapeštských odborů zahájila hromadné zatýkání delegátů. Člen vlády György Marosán pronesl 9. prosince ostrý projev před shromážděním asi dvou tisíc komunistů v Pětikostelí. Na nohou se ocitla celá bekéšská župa, kde byly protikádárovské demonstrace na denním pořádku (Dévaványa, Szeghalom, Vésztő) a také v Miškovci. Demonstrace se konaly také v Gyule, Sarkadu, Tatabánye a také v Békéscsabě, kde dělníci zahájili stávkou na protest proti zatýkání činovníků výborů. Do stávkou šli i horníci z nógrádské župy.

Tajná policie následně 9. prosince brutálním způsobem zlikvidovala odpor v železárnách v Salgótarjánu a při akci zavraždila dva členy Národní gardy. V Miškovci 10. prosince sovětské a maďarské jednotky zahájily palbu do demonstrantů. Dělnický výbor Leninových válcoven na oplátku zakázal organizování stranické buňky MSDS v továrně. Večer 10. prosince provedla tajná policie velkou razii v hornických ubytovnách v Tatabányi. Dělníci, kteří ještě kladli odpor, se po několika hodinách vzdali. Na místě zůstali tři mrtví. V pondělí 12. prosince začala dvoudenní stávkou vyhlášená NBKMT. Železnice a veřejná doprava stála. Kádárova vláda vyhlásila výjimečný stav a nařídila svým represivním silám odzbrojit dělnické strážce. I když se např. Ústřední dělnický výbor csepelských železáren a oceláren stavěl proti stávce, víceméně všechny továrny samovolně přestaly pracovat. Demonstrace pokračovaly v Egeru a Zalaegerszegu, továrny v Baje, Debrecínu a Kecskemétu se připojily ke stávce. Pokračovalo také masivní zatýkání. Dva vůdci NBKMT Sándor Rác a Sándor Báli byli zatčeni v budově Parlamentu, kam byli pozváni na jednání s vládou.¹⁴⁴⁴ Na náměstí Bosnyák v Budapešti pořádkové síly rozehnaly další velkou demonstraci. V Egeru bylo zabito 8 lidí a 27 zraněno. Krvavý prosinec se pomalu blížil ke konci.

O tom, že Kádár ve svém projevu před ÚV o nezbytnosti zatýkání a tvrdých soudních postihů nemluvil do větru, svědčily intenzivní přípravy prvních procesů s povstaleckými veliteli. „Trojka“ se spolu se Serovem snažila Kádára přesvědčit, aby byli souzeni před zvláštním „revolučním vojenským tribunálem republiky“. Jejich záměrem bylo, aby se soudní procedura maximálně zjednodušila a odsouzení měli vyhlídku jen na jeden možný trest – trest

¹⁴⁴³ BÉKÉS, RAINER, GERMUSKA, Maďarská revoluce 1956, s. 466. Viz TYEKVICSKA, Árpád, *Salgótarján, 1956. Dokumentumválogatás tanulók részére*, Salgótarján 2002, s. 38-49. BERKI, Az 1956–57 évi sortűzek, s. 29. Též televizní dokument *1956 - A salgótarjáni sortűz* (rež. Péter Vékás, 2010). https://www.youtube.com/watch?v=RNnFqcBWSfA&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201503.

¹⁴⁴⁴ BÉKÉS, RAINER, GERMUSKA, Maďarská revoluce 1956, s. 466.

smrti.¹⁴⁴⁵ Kádár je ujistil, že rozsudky smrti nebudou problém, ale odmítl formování nového soudního orgánu s tím, že k tomuto účelu bude plně vyhovovat již existující vojenský tribunál, v jehož pravomoci bylo i udělit trest smrti. Výsledek byl již dán předem a podle toho byli také vybíráni obvinění - jejich provinění musela být jasná, všeobecně známá a prokazatelná. Popraveno mělo být 6 až 8 lidí, mezi prvními povstalečtí velitelé József Dudás a János Szabó a také člen revolučního výboru Ministerstva obrany a organizátor Národních gard László Zolomi.¹⁴⁴⁶

Zavedení mimořádných právních opatření 12. prosince 1956 odstartovalo novou vlnu represí spojenou s obnovou komunistického systému. Kádár se sice oficiálně distancoval od Rákosiho éry, podstata represí ale byla stejná – plošně zastrašit širokou veřejnost a exemplárně potrestat jednotlivce, kteří organizovali opoziční aktivity nebo vedli odpor. Od prosince 1956 do jara 1957 probíhala první etapa represí, často brutálních, bez větší možnosti obviněných se bránit a zacílených na určité společenské skupiny. Procesy se konaly ve spěchu, proti všem soudním zvyklostem, nejčastějším obviněním bylo držení nebo přechovávání zbraní, a tresty se pohybovaly okolo 10 let a více. Jen u poloviny z obviněných padla zmínka o jejich možné, byť často neprokázané vazbě na povstání.¹⁴⁴⁷

Řada lidí byla internována. Internační tábory režim používal proti nepřátelským skupinám od roku 1948, ale v roce 1953 byly zrušeny. Dne 13. prosince vydala Kádárova vláda zákon 31/1956, jenž internační místa obnovoval. Zpočátku bylo potřeba k internaci nařízení žalobce, ale podle nařízení 1/1957 mohla o internaci rozhodnout výkonná policejní složka. Do internace mohl být obviněný poslán na šest měsíců, které mohla policie prodloužit až o dalších dvanáct měsíců. Internace byla zrušena až nařízením 10/1960. Internace byla určena k zastrašování, jako trest a pomsta pro ty, kteří nespáchali žádný zjevný kontrarevoluční zločin a nemohli být proto trestáni před mimořádným soudem.¹⁴⁴⁸

Násilí se stalo nedílnou součástí procesu zatčení či internace. Jednotky tajné policie likvidovaly možný odpor i pomocí střeleb do demonstrantů či nájezdy na studentské či dělnické ubytovny. Nechyběly ani cílené vraždy – jako například smrt dvou velitelů národních gard v Salgotárjánu, jejichž těla byla 9. prosince 1956 hozena do řeky Ipoly (Váh).

¹⁴⁴⁵ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 488. Л. 68-80. ЦХСД. Ф. 89. Пер. 45. Док. N. 49. Телефонограмма Г.М. Маленкова, М.А. Сулова, А.Б. Аристова из Будапешта о положении дел в Венгрии (22.11. 1956). Cit podle ОРЕХОВА, СЕРЕДА, СТЫКАЛИН, *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года*, N. 206. s. 676-677.

¹⁴⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁴⁷ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/oral/index.htm>.

¹⁴⁴⁸ Tamtéž.

Nejmasovějším projevem odporu proti novém režimu byla emigrace, respektive spíše živelný útěk přes maďarsko-rakouské hranice, jenž započal v první vlně hned po sovětské invazi 4. listopadu a pak opět v prosinci. Celkem opustilo zemi kolem 180 000 lidí.

5.18. Místo závěru

Tato práce si dala za cíl analyzovat vnitropolitický vývoj v Maďarsku v roce 1956, logicky by proto měla v tomto okamžiku z hlediska narace událostí skončit. Příběh maďarského povstání tím ovšem nekončí, ale vstupuje do fáze konsolidace nového režimu. Domnívám se, že je proto nutné dodat pár údajů, které tuto práci z hlediska logiky textu uzavřou. Po vánoční přestávce Kádár pokračoval v pacifikaci země. Pátého ledna 1957 vydala vláda nařízení, podle něhož každý, kdo by stávkoval nebo podněcoval ke stávce, mohl být potrestán trestem smrti. Krok se neminul účinkem, výbory se ocitly v nelegálním postavení, a to mnoho lidí odradilo. V Csepelu se na protest rozhodli svůj výbor rozpustit. Při následné demonstraci bylo několik dělníků zraněno a předseda výboru Elek Nagy byl zatčen.¹⁴⁴⁹ Vláda 13. ledna dále zpřísnila legislativu, tresty hrozily i za verbální projevy nesouhlasu. Za této situace přestávaly jednotlivé výbory postupně pracovat.¹⁴⁵⁰

Na přelomu roku se Kádárovi podařilo pacifikovat i poslední centra odporu jako Svaz spisovatelů a novinářů. Posílené sebevědomí vlády a také jasná podpora a tlak ze strany východního bloku se odrazily v jejím prohlášení z 5. ledna 1957, v němž mnohem ostřeji než prosinci předchozího roku zaútočila na Nagye a jeho vládu. Již nebylo třeba brát ohled na nálady a naděje, které část obyvatel chovala směrem k možnému Nagyovu návratu. Nagy byl označen za zrádce a padly také veškeré možnosti jeho účasti v případné koaliční vládě.¹⁴⁵¹

Dne 12. ledna 1957 byl uveden v život nový, zrychlený soudní procesní řízení, aby se systém byl schopen vyrovnat s velkým množstvím zadržených, zatčených či internovaných. Na jaře tento systém vystřídaly tzv. lidové soudy. Režimu nešlo v první chvíli ani tak o stranické reformátory, studenty či spisovatele, ale o lidi, kteří se odvážili činu, bojovali se zbraní v ruce a organizovali politický odpor. První vlna represí byla zaměřena s cílem zstrašit společnost. Mimořádné soudy nedávaly obviněným prostor k obhajobě a nejnižší sazba začínala na deseti letech žaláře. Mezi prvními popravenými byli povstalečtí velitelé a

¹⁴⁴⁹ LITVÁN, *The Hungarian Revolution*, s. 112.

¹⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 113.

¹⁴⁵¹ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

organizátoři jako József Dudás (19. 1. 1957).¹⁴⁵² Ve stejný den byl popraven i János Szabó, velitel povstalců na náměstí Széna.

Po divoké vlně represí kádárovská skupina vypracovala nové trestní směrnice. Z moci Nejvyššího soudu byly vytvořeny tzv. lidové soudy pro jednotlivé okresy. Represe byly tentokrát zaměřeny na politické vůdce revolučních výborů v provinciích. Předseda Transdunajského revolučního výboru Attila Szigethy, nekomunistický poslanec, příznivec Imreho Nagye a schopný organizátor, předešel popravě sebevraždou. Připravovaný proces s ním měl být pomstou za to, že odmítl post zvláštního komisaře v nové kádárovské správě. Jeho spolupracovník Gábor Földes, občanským povoláním divadelní režisér, organizoval revoluční správu ve městě Győr. Soud ho odsoudil za účast na spiknutí k smrti. Na popravišti s ním skončili i jeho spolupracovníci Lajos Gyulás a Árpád Tihanyi. Stejný osud potkal Arpáda Brusznaye, klasického filologa, který se stal díky své autoritě předsedou Revolučního výboru ve Vesprému a organizoval předání zbraní z rukou tajné policie nově vytvořeným Národním gardám. V letech 1956-1961 vynesly mimořádné soudní tribunály v kádárovském Maďarsku 230 rozsudků smrti.

Na základě rozhodnutí Prozatímního výkonného výboru MSDS z 29. ledna 1957 bylo pak na základě dekretu Prezidiálního výboru z 19.2. vytvořeny tzv. dělnické milice (*munkásőrség*), v jejichž čele stanul plukovník Lajos Halas.¹⁴⁵³ Podřízeny byly administrativnímu a stranickému oddělení pro masové organizace.¹⁴⁵⁴ Strana se pokoušela obnovit činnost oblastních buněk, jež měly převzít moc od dělnických výborů a národních výborů. Přesto, že se ze SSSR nemohl vrátit Rákosi, vliv ve vedoucích orgánech opět získávali bývalí rákosisté a straničtí veteráni ještě z dob Republiky rad. Do země se vrátil například József Révai.¹⁴⁵⁵ Chod strany určovala jen malá skupina, János Kádár, György Marosán a Ferenc Münnich. V samotné straně pobíhaly čistky a disciplinární řízení. To se týkalo i továren a jejich vedení. Znovuobnovená strana začínala obnovovat kontrolu nad

¹⁴⁵² Jeho jméno obsahoval speciální seznam lidí, které Kreml požadoval postavit okamžitě před mimořádný vojenský soud.

¹⁴⁵³ Lajos Halas (1910–1993) [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4271&catid=66%3Ah&Itemid=67&lang=hu.

¹⁴⁵⁴ KISS, Dávid, A Munkásőrség megalakítása, Múltunk, 2009, No. 3., s. 238-277. Též GERMUSKA, Pál. „Nem csak fegyveres munkások vagytok, hanem a párt katonái”, 2012. október 20. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://vilag.transindex.ro/?cikk=18642>.

¹⁴⁵⁵ Révai byl 25. října odvolán z politbyra a s pomocí sovětského velvyslanectví odjel do Sovětského svazu. Do Maďarska se vrátil až na jaře 1957.

společností a strukturami státu, odbory, tiskem nebo církvemi. Byl založen Svaz komunistické mládeže (KISz).¹⁴⁵⁶

Desátého ledna 1957 Valné shromáždění OSN zvolilo zvláštní výbor, který se měl zabývat maďarskou otázkou. Generální tajemník chtěl navštívit Budapešť, jeho žádost ale byla na jaře 1957 zamítnuta, neboť kádárovský režim obvinil tajemníka ze zasahování do vnitřních záležitostí země.¹⁴⁵⁷ Ve Štrasburku byl na začátku ledna 1957 založen Maďarský revoluční výbor a za své představitele si emigrantská komunita zvolila Annu Kéthlyovou, Bélu Királye a Józsefa Kóvágóa.¹⁴⁵⁸ Bývalý redaktor Szabad Nép Sándor Fekete¹⁴⁵⁹ vydal pod pseudonymem Hungaricus rozsáhlou kritiku kádárovského režimu, v níž žádal především návrat Imre Nagye do politického vedení.¹⁴⁶⁰

Dne 21. března 1957 navštívil Kádár Moskvu, kde se mohl pochlubit alespoň základním pokrokem v konsolidaci moci komunistické strany v zemi a na oplátku požadoval především ekonomickou a finanční podporu.¹⁴⁶¹ Kádár také dosáhl toho, že Chruščev souhlasil s postojem MSDS vůči Rákosimu a jeho vyloučení z politického života v Maďarsku.¹⁴⁶² Rákosi a Gerő nesměli do Maďarska po dobu pěti let, Hegedús a ostatní po dobu jednoho roku. Kádár se tak mohl prezentovat jako kompromisní volba mezi levičáckým radikalismem (Rákosi) a pravičáckým oportunistem (Nagy). Obě strany také souhlasily s tím, že Nagy a jeho přívrženci musí být souzeni.¹⁴⁶³

Protestní nálada se přetransformovala do pasivní rezistence. Po Budapešti se začaly šířit tři písmena – MUK (*Márciusban Újra Kezdjük!*) neboli V březnu začínáme znovu. Pod tímto heslem chtěly zbylé povstalecké jednotky obnovit 15. března – na den výročí národního svátku odkazující na uherské povstání v letech 1848-1849 – ozbrojený odpor. Milice v den

¹⁴⁵⁶ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

¹⁴⁵⁷ Tamtéž.

¹⁴⁵⁸ Tamtéž.

¹⁴⁵⁹ Sándor Fekete (Hungaricus) (1927–2001) spisovatel, novinář, literární historik.

¹⁴⁶⁰ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

¹⁴⁶¹ Tamtéž.

¹⁴⁶² РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 111. Л. 8. Подлинник. № 110 Протокол № 85 от 27 марта. 110.0 Постановление Президиума ЦК КПСС «Письма т. Ракоши от 25 марта 1957 г. и тт. Хегедюша и Пирош от 22 марта 1957 г.» Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, N. 110, s. 613. Тěž РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 113. Л. 1. Подлинник. № 111 Протокол № 86 от 4 апреля. 111.0 Постановление Президиума ЦК КПСС «О просьбе ЦК ВСРП относительно тт. Ракоши, Герэ и других венгерских товарищей, находящихся в СССР, и о письме т. Ракоши от 25 марта 1957 г.». Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, N. 111, s. 619. РГАНИ. Ф. 3. Оп. 14. Д. 118. Л. 87. Подлинник. Приложение 1. Постановление ЦК КПСС «О просьбе ЦК ВСРП относительно тт. Ракоши, Герэ и других венгерских товарищей, находящихся в СССР» (18.4. 1957). Cit podle ФУРСЕНКО, *Президиум. Том 2.*, s. 620.

¹⁴⁶³ *Az 1956-os forradalom története* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

svátku hlídkovaly po celé Budapešti.¹⁴⁶⁴ Přes nereálnost odporu se kádárovské administrativě hnutí hodilo, neboť mohlo ospravedlnit další pokračování represivních opatření a prodlužování mimořádné situace. Masová podpora pro případný relevantní odpor začala klesat a obracela se do soukromí. Určitým milníkem se pak stal 1. květen 1957, během něhož se staronovému režimu podařilo zorganizovat na náměstí Hrdinů velkou demonstraci, vyjádřující podporu Kádárovi a novému režimu.¹⁴⁶⁵

První vlna represí, jež skončila na jaře 1957, měla zastrašit celou společnost a obvinění se proto rekrutovali ze všech vrstev společnosti. O rozsudcích se v tisku nepsalo, aby to jednak nevyvolávalo nežádoucí pozornost v zahraničí či nepokoje doma, zároveň ale šeptanda měla působit a šířit strach ve společnosti.¹⁴⁶⁶ Mezi dosud odsouzenými mimořádné soudy registrovali nebo dokázali „zrekonstruovat“ jen méně než 5 procent „horthystů“ či skutečných nepřátel komunistického režimu. Většina odsouzených byli dělníci, rolníci, úředníci či studenti. To neodpovídalo schématu, s jehož pomocí chtěla propaganda líčit sociální a politické podhoubí „kontrarevoluce“. Začalo se tak operovat s termínem „lumpenproletariát“, do něhož spadli všichni, kdo například často měnili povolání, prošli sirotčinci nebo nápravnými zařízeními. Dělnický původ v tomto případě byl obzvláště přitěžující okolností, byli označeni jako „záměrní zrádci dělnické třídy.“¹⁴⁶⁷

Kádárovský režim se snažil distancovat od represivních praktik Rákosiho éry, přesto se především soudní procesy s povstalci v něčem soudní praxi raných 50. let podobaly – měly jasný politický směr a výkonné a represivní orgány ovlivňovaly soudní řízení. Rozdíl byl v tom, že nyní byla projednávány reálné činy, které se odehrály, ale s mimořádnou kvalifikací a bez kontextu, v jakém se staly. Kriminalizovány byly často čistě politické projevy či skutky.¹⁴⁶⁸ Završením represí byl proces s bývalým premiérem Imre Nagyem a jeho spolupracovníky v červnu 1958. Odsouzení Nagye bylo důležité pro potvrzení kádárovského narativu o útoku třídního nepřítele na lidově-demokratické zřízení, jemuž strana nebyla schopna čelit, protože byla zrazována zevnitř a musela čelit vnitřnímu rozkladu. Nagy byl navíc v očích mnoha jeho bývalých příznivců vnímán jako legitimní premiér a jako živá připomínka mohl vzbuzovat naděje na mocenský zvrat. Tvrdý trest pro „zrádce“ měl také demonstrovat rozhodnost staronového režimu.

¹⁴⁶⁴ Tamtéž.

¹⁴⁶⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶⁶ Tamtéž.

¹⁴⁶⁷ Tamtéž.

¹⁴⁶⁸ Tamtéž.

Na jednu stranu si režim tvrdě vyřídil účty s aktivními účastníky povstání, na druhou stranu byli někteří z předchozích exponentů, kteří se byli zbaveni politických pozic nebo dokonce zatčení pro svůj podíl na nezákonnostech v 50. letech, znovu uvězněni jako například Gábor Péter nebo Mihály Farkas. Kádár se bránil tomu, aby se Gerő a Rákosi vrátili do aktivního politického života, zůstali však až do roku 1962 členy strany. Kádár se snažil prezentovat jako muž kompromisu a „středu“, i když ideologicky byl jednoznačně nalevo.

Na rozdíl od Rákosiho disponoval mnohem větším citem pro nálady společnosti a spíše preferoval politické nástroje před mocenskými, což se ale netýkalo bezprostředního období likvidace povstání. Kádárovou prioritou bylo obnovit monopol strany a jejích jednotlivých součástí nad politickým a společenským životem.¹⁴⁶⁹ Po návštěvě a rozhovorech v Moskvě v březnu 1957 Kádár získal další podporu ke konsolidaci svého režimu a svého postavení v čele Maďarska. Ministr obrany Žukov za Sovětský svaz podepsal smlouvu upravující pobyt sovětských jednotek na území Maďarska.¹⁴⁷⁰ Po 1. květnu 1957 se také upevnila a institucionalizovala stranická struktura MSDS, konala se první shromáždění delegátů určených jednotlivých místních stranických organizací.

Úspěch konsolidace povzbudil do té doby upozaděné jestřáby.¹⁴⁷¹ Radikálové získávali stále více přívrženců a zvláště v červnu 1957 se pod záštitou Józsefa Révaie sjednotili a navrhovali například, aby se strana vrátila ke starému názvu, Maďarská komunistická strana. Ve stejnou dobu v Moskvě Chruščev musel odrážet útok tzv. antistranické skupiny na zasedání ÚV. Chruščevovo vítězství nakonec pomohlo i Kádárovi, jemuž se podařilo uklidnit levicové radikály a slíbit jim, že boj proti „zbytkům kontrarevoluce“ nepoleví.¹⁴⁷²

¹⁴⁶⁹ Tamtéž.

¹⁴⁷⁰ Tamtéž.

¹⁴⁷¹ Tamtéž.

¹⁴⁷² Tamtéž.

6. Prameny a literatura

6.1. Archivní dokumenty

Magyar Országos Levéltar (MOL)

- f. MDP Titkárság jegyzőkönyvek
- f. MDP Politikai Bizottság jegyzőkönyvek
- f. MDP Központi Vezetőség jegyzőkönyvek

Národní archiv (NA)

- f. 1261/0/44, KSČ-ÚV-Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část.

Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV)

- f. ZÚ Bukurešť 1956–1958.
- f. ZÚ Budapešť 1955–1956.

Open Society Archives (OSA)

HU OSA 300-8-3:28-3-181. [Country Series: Hungary]

6.2. Publikované dokumenty

1956-os röplapok, Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/kiskep.html>;

1956-os plakátok. Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/plakat/kiskep.html>.

АФИАНИ, В.Ю. (ed.), *Доклад Н.С. Хрущева о культуре личности Сталина на XX съезде КПСС: документы*, Москва: РОССПЕН 2002.

АРТИЗОВ, А. (ed.), *Реабилитация: как это было : документы президиума ЦК КПСС и другие материалы*. Москва: Международный фонд "Демократия" 2000.

BÉKÉES, Csaba, BYRNE, Malcolm, RAINER, János M. (ed.), *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*, Budapest: Central European University Press 2002.

BÍLEK, Jiří (ed. et al.), *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: sborník dokumentů*, Praha: Historický ústav Armády České republiky 1993.

ФУРСЕНКО, А.А. (ed.), *Президиум ЦК КПСС 1954-1964: в трех томах*, Москва: РОССПЕН 2003.

ФУРСЕНКО, А.А. (ed.), *Президиум ЦК КПСС 1954-1964 : черновые протокольные записи заседаний: стенограммы, постановления : в трех томах. Том 2. Постановления 1954-1958*, Москва: РОССПЕН 2006.

GÁL, É., HEGEDŰS, V.A., LITVÁN, G., RAINER, M.J. (ed.), *A „Jelcin-dosszié“. Szovjet dokumentumok 1956-ról*, Budapest 1993.

IZSÁK, L., SZABÓ, J. (ed.), *1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22. – november 5.* Budapest, Kossuth 1989.

KEEFER, Edward C., LANDA, Ronald D., SHALOFF, Stanley, GLENNON, John P. (ed.), *Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe: Volume XXV*, United States Government Printing Office, Washington;
<http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v25>.

KOBALEBA, H. (ed.), *Молотов, Маленков, Каганович. 1957: стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы*, Москва: Международный фонд "Демократия" 1998.

KORÁNYI, Tamás G., *Egy Népfelkelés dokumentumaiból 1956*, Budapest 1989.

MASTNY, Vojtech, BYRNE, Malcolm (ed.), *A cardboard castle?: an inside history of the Warsaw Pact, 1955-1991*, Budapest: Central European University Press 2005.

MOLNÁR, Adrienne, KOROS, Zsuzsanna, KELLER, Márkus, KOZÁK, Gyula (eds.), *A forradalom emlékezte: Személyes történelem*, Budapest: 1956-os Intézet 2006.

НАУМОВ, В. (ed.), *Георгий Жуков: стенограмма октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС и другие документы*, Москва: Международный фонд "Демократия" 2001.

НАУМОВ, В., СИГАЧЕВ, Ю. (ed.), *Лаврентий Берия. 1953: стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы*. Москва: Международный фонд "Демократия" 1999.

O kultu osobnosti a jeho důsledcích: Projev prvního tajemníka ÚV KSSS N.S. Chruščov na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (25. února 1956), Reportér (13. – 26. března) 1990/3. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.praguecoldwar.cz/kult.htm>.

ОРЕХОВА, Е. Д., СЕРЕДА, В. Т., СТЫКАЛИН, А. С. (ed.), *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года: документы*, Москва: РОССПЕН 1998.

OSTERMANN, Christian F. (ed.), *Uprising in East Germany 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*, Central European University Press 2001.

САМОХВАЛОВ, Н.Ф. (глав. ред.), *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР*, Москва: ООО «Полиграфическое предприятие Центр Принт» 2009.

SZALAY, H. (ed.), *1956 sajtója: Október 23 – november 4: válogatás*, Budapest: Geopen Kiadó 2006.

SZEREDA, V., SZTIKALIN, A. (ed.), *Hianyzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából*, Budapest 1993.

TYEKVICSKA, Árpád, *Salgótarján, 1956. Dokumentumválogatás tanulók részére*, Salgótarján 2002.

United Nations Report of the Special Committee on the Problem of Hungary, General

Assembly, Official Records: Eleventh Session. Supplement No. 18 (A/3592), New York: 1957. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf>.

ZINNER, Paul E. (ed.), *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February – November, 1956*, Program on east Central Europe, Columbia University Press, New York 1956.

ZINNER, Paul E., *Documents on American Foreign Relations. 1956*. New York: Council on Foreign Relations, Harper & Brother 1957. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.cvce.eu/obj/declaration_by_the_soviet_government_moscow_30_october_1956-en-0876cc2c-5d0c-414f-8a18-966b8350d514.html.

6.3. Dobová literatura a literatura memoárového typu

BERECZ, János, *Kontrarevoluce perem a zbraní*, Praha: Svoboda 1970.

BERKESI, András, *Podivný podzim*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1960;

Bílá kniha. Kontrarevoluční síly v říjnových událostech v Maďarsku (2.díl), Československá tisková kancelář v Praze, 1957.

CRANKSHAW, E. (ed.), *Khrushchev Remembers*, Boston, Little: Brown a. Comp. 1970.

DÉRY, Tibor, *Láska*, Praha: SNKLU 1965.

Drama devatenáct set padesát šest, Praha: SNPL 1957.

HOLLÓS, Ervin, *Kdo byli a co chtěli?*, Praha: Svoboda 1972.

HOLLÓS, Ervin, *Drámai napok: 1956. Október 23 - november 4*, Budapest: Kossuth könyvkiadó 1986.

ХРУЩЕВ, Н. С., *Время, Люди, Власть: [воспоминания в 4-х книгах]*, Москва: Московские новости 1999.

ХРУЩЕВ, С., *Никита Хрущев: кризисы и ракеты : взгляд изнутри*, Москва: Новости 1994.

KHRUSHCHEV, Sergei (ed.), *Memoirs of Nikita Khrushchev. Volume 3: Statesman (1953–1964)*, The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies: The Pennsylvania State University 2007.

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech, Praha: SNPL 1957.

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech, 2. sv., Praha: SNPL 1957.

Kontrarevoluční spiknutí Imre Nagye a jeho společníků, Praha: SNPL 1958.

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech, 3. sv., Praha: SNPL 1958.

MIĆUNOVIĆ, Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb: Liber 1977.

МИКОЯН, Анастас, *Мысли и воспоминания о Ленине*, Москва: Политиздат 1970.

МИКОЯН, Анастас, *Так было : размышления о минувшем*, Москва: ВАГРИУС 1999.

MOLNÁR, János, *Kontrarevolúcia v Maďarsku roku 1956 (Kritika buržoaznych interpretácií)*, Nakladateľ stvo Pravda 1966.

РАКОШИ, М., Людям свойственно ошибаться. Из воспоминаний М. Ракоши. Архив вождей, *Исторический архив*, 1999, No. 1.

ROSSOVÁ, Anna, *Viděli jsme kontrarevoluci v Maďarsku*, Praha: SNPL 1956.

SZÉCSI, Lajos, *Účtování: Epické drama*, Praha: Dilia 1959;

ШЕПИЛОВ, Д. Т., *Непримкнувший*, Москва: Вагриус 2001.

The Freedom Fighter 56 Oral History Project [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.freedomfighter56.com>.

ZALKA, Miklós, *Minové pole*, Praha: Naše vojsko 1962;

ZALKA, Miklós, *Minové pole*, 2. díl, Praha: Naše vojsko 1965.

6.4. Sekundární literatura

6.4.1. Monografie

AGULHON, Maurice, *De Gaulle: dějiny, symbol, mýtus*, Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny 2005.

ANDREESCU, Andreea, LÖNHÁRT, Tamás, LUCIAN, Nastasă, SZÁSZ, Zoltán, VARGA, Andrea (eds.), *Minoritări etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956 – 1968)*, Cluj-Napoca: Fundația CRDE 2003.

BAK, János M., BÉKÉES, Csaba, HEGEDŰS, András B., KENDE, Péter, LITVÁN, György, RAINER, János M., VARGA, Katalin S., *Évkönyv. 1. 1992*, Budapest: 1956-os Intézet 1992.

BAK, János M., HEGEDŰS, András B., LITVÁN, György, VARGA, Katalin S., *Évkönyv. 2. 1993*, Budapest: 1956-os Intézet 1993.

BAK, János, HEGEDŰS, András B., LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 3. 1994*. Budapest: 1956-os Intézet 1994.

BEREND, Ivan T. *Central and Eastern Europe 1944 – 1993. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge Studies in Modern Economic History I, Cambridge University Press, 1996.

BLAIVE, Muriel, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.

BORHI, László G., *Hungary in the Cold War, 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union*. Central European University Press Budapest New York 2004.

BOTTONI, Stefano (eds.), *Az 1956-os forradalom és romániai magyarság (1956–1959)*, Pro–Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.

CORNEY, Frederick C., *Telling October. Memory and the Making of the Bolshevik Revolution*, Cornell University Press, Ithaca and London 2004.

ЧУЕВ, Ф. И., *Молотов: полудержавный властелин*, Москва: OLMA-ПИРЕСС 2000.

ЧУЕВ, Ф. И. *Так говорил Каганович: исповедь сталинского апостола*, Москва: Отечество 1992.

DURMAN, Karel, *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. [Díl I., Světová válka a nukleární mír 1934-1964]*, Praha: Karolinum 2004, s. 454-460, 488-489.

EÖRSI, László, *The Hungarian revolution of 1956: myths and realities*, Center for Hungarian Studies and Publications, Wyne, New Jersey 2006.

EÖRSI, László, *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*, Budapest: 1956-os Intézet 2001.

EÖRSI, László, *Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*, Budapest: 1956-os Intézet 1993.

EÖRSI, László, *1956 mártírjai 225 kivégzett felkelő: Budapest a forradalom napjaiban*, Budapest: Rubicon-Ház 2006.

FŐLDÉS, György, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Politika Történeti intézet, Napvilág Kiadó 2007.

GADDIS, John Lewis, *Studená válka*, Slovart 2006.

GADDIS, John Lewis, *We now know: rethinking Cold War history*, Oxford: Clarendon Press 1997.

GATI, Charles, *Stroskotané ilúzie: Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava: Kalligram 2006.

GOODMAN, David S.G., *Deng Xiaoping and the Chinese Revolution. A political biography*, Routledge: London and New York 1994.

GOSZTONYI, Peter (ed.), *Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten*, Deutschetaschenbuch Verlag, München 1981.

GRANVILLE, Johanna, *The first domino: international decision making during the Hungarian crisis of 1956*. Texas: A&M University Press 2004.

GRANVILLE, Johanna, *"If hope is sin, then we are all guilty": Romanian students' reactions to the Hungarian revolution and Soviet intervention, 1956–1958*, Pittsburgh: Center for Russian and East European Studies 2008.

GYÖRKEI, Jenő, HORVÁTH, Miklós (ed.), *Soviet Military Intervention in Hungary 1956. With a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko*, Budapest: CEU Press 1999.

HEGEDŰS András B., RAINER János, M. (eds.), *A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – I. Két közgazdasági vita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1989.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *Vita hazánk természeti-gazdasági adottságairól; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – I. Két közgazdasági vita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1989.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A XX. kongresszus és a történettudomány időszerű kérdései. A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – III. Történeztudományi vita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1990.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A XX. kongresszus és a marxista filozófia problémái – A DISZ Petőfi körének filozófus vitája, 1956; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – II. Filozófusvita*, Kelenföld Kiadó – ELTE 1989.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A volt partizánok és illegális pártmunkások baráti találkozója a budapesti értelmiségiekkel; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*, Múzsák – 1956-os Intézet 1991.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *Vita a sajtó és a tájékoztatás kérdéseiről; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*, Múzsák–1956-os Intézet 1991.

HEGEDŰS András B. (eds.), *A gazdasági vezetés kérdései/A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái/Kertmagyarország (17.10.); A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – V. Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?*, 1956-os Intézet 1994.

HEGEDŰS András B., RAINER M. János (eds.), *A magyar nevelésügy kérdései; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján – VI. Pedagógusvita*, Múzsák – 1956-os Intézet 1992.

HEGEDŰS András B., EMBER Mária, BOHÓ Róbert (eds.), *Az iparművészet problémái/ A fiatal orvos és a társadalom; A Petőfi kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VII. Iparművészvita – Orvosvita*, 1956-os Intézet 1994.

HEGEDŰS, András B., BECK, Tibor, GERMUSKA, Pál, *1956 kézikönyve*, Budapest: 1956-os Intézet 1996. (HEGEDŰS András B., BECK, Tibor, GERMUSKA, Pál, *Kronológia (1. köt)*; LITVÁN, György, BUDA, Attila, SÁRKÖZY, Réka, KŐRÖSI, Zsuzsanna, MOLNÁR, Adrienne, *Bibliográfia (2. köt)*; KENDE, Péter, SZAKOLCSAI, Attila, GERMUSKA, Pál, BOROS, Géza, *Megtorlás és emlékezés. (3. köt)*).

HEGEDŰS, András B., KENDE, Péter, LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 4. 1995*, Budapest: 1956-os Intézet 1995.

HEGEDŰS András B., KENDE, Péter, KOZÁK, Gyula, LITVÁN, György, RAINER, János M., *Évkönyv. 5. 1996–1997*, Budapest: 1956-os Intézet 1997.

HOBSBAWM, E. J., *Bandits*, London, Weidenfeld and Nicolson 1969.

HOLLOWAY, David, *Nuclear weapons and the escalation of the Cold War 1945-1962*, in: LEFFLER, Melvyn P., WESTAD, Odd Arne (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*, Cambridge University Press 2010.

HOREL, Catherine, Resignifying Space and Time in Hungarian Historical Memory. A Discussion of Public Celebrations and Reburial Practices, *spacesofidentity.net – Bazaar Issue*, 2001, No. 2 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <https://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/soi/article/view/8048/7224>.

HUSZÁR, Tibor, *Kádár János. Politikai életrajza 1912 – 1956*, 1. kötet, Szabad tér Kiadó, Kossuth Kiadó 2004.

CHEN, Jian, *Mao's China and the Cold war*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 2001.

CHEN, Jian, KUISONG, Yang, *Chinese Politics and the Collapse of the Sino-Soviet Alliance*, in: WESTAD, Odd Arne (ed.), *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1963*, Cold War International History Project Series, Washington: Stanford University Press, Woodrow Wilson Center Press, 1998.

ХАЗАНОВА, О.В. [сост.]. Восточный блок и советско-венгерские отношения : 1945-1989 годы. Санкт-Петербург: Алетейя 2010.

IRMANOVÁ, Eva, *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*, Praha: Karolinum 1998.

ИСЛАМОВ, Т.М., ПОКИВАЙЛОВА, Т.А., *Восточная Европа в силовом поле великих держав: трансильванский вопрос, 1940–1946 г.*, Москва : Индрик, 2008.

KANTOROWICZ, Ernst H., *Die zwei Körper des Königs : eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters*, München : Deutscher Taschenbuch Verlag 1990.

KAPLAN, K., *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha: Mladá fronta 1992.

KISSINGER, Henry, *Umění diplomacie. Od Richelieua po pád berlínské zdi*, Praha: Prostor 1997.

KONTLER, László, *Dějiny Maďarska*, Lidové Noviny 2001.

KOPÁCSI, Sándor, *Die Ungarische Tragödie. Wie der Aufstand von 1956 liquidiert wurde*, Ullstein Kontinent Frankfurt/m – Berlin – Wien 1981.

KOZÁK, Gyula, MOLNÁR, Adrienne, „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből*, Budapest 1993.

КРИВОШЕЕВ, Г. Ф. (ред.), *Гриф секретности снят: Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статистическое исследование*, Москва: Воен. издат. 1993.

LASKY, Melvin J. (ed.), *The Hungarian Revolution*, New York: Frederick A. Praeger 1957.

- LEE, Jongsoo, *The partition of Korea after World War II: a global history*, New York: Palgrave Macmillan, 2006; EDWARDS, Paul M., *The A to Z of the Korean War*, Lanham : Scarecrow Press, 2005;
- LEFEBVRE, Georges, *1789: das Jahr der Revolution*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1989.
- LITVÁN, György (ed.), *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*, London – New York 1996.
- LITVÁN, György, *Mítoszok és legendák 1956-ról*, Évkönyv VIII., Budapest, 1956-os Intézet 2000, s. 205-218. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/szovegek_evk2000/litvan.
- LOEWENSTEIN, Bedřich, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*, Doplněk 1997.
- LÜSEBRINK, Hans-Jürgen, REICHARDT, Rolf, *The Bastille. A History of a Symbol of Despotism and Freedom*, Duke University Press: Durham and London 1997.
- MACFARQUHAR, Roderick, *Politics of China. The Eras of Mao and Deng*, Cambridge University Press 1998.
- MACFARQUHAR, Roderick, FAIRBANK, John K. (eds.), *The Cambridge History of China. Volume 14, The People's Republic, Part 1: The Emergence of Revolutionary China 1949-1965*, Cambridge University Press 2008.
- MATTHEWS, John P. C., *Majáles 1956*, Brno: Prius pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000.
- MAKOWSKI, Edmund, *Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań, 2001.
- MORARU, Constantin, *Politica externă a României 1958–1964*, Editura Enciclopedică, București 2008.
- МУРАШКО, Г. П., НОСКОВА, А.Ф., *Советское руководство и политические процессы Т. Костова и Л. Райка. Сталинское десятилетие холодной войны Факты гипотезы*, Москва: 1999.
- МУСАТОВ, В., *Предвестники бури. Политический кризисы в Восточной Европе (1956–1981)*, Москва: 1996.
- НОВОПАШИН, Ю.С., *Политический конфликты и кризисы 50 – 60 годов в Восточной Европе*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1993.
- НОВОПАШИН, Ю.С., *Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса*, Москва: 1993.
- НОВОПАШИН, Ю.С. (ed.), *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1997.
- PANTSOV, A. V., LEVINE, S. I., *Deng Xiaoping. A Revolutionary Life*, Oxford University Press, 2015.

- PEČENKA, M., LUŇÁK, P. (ed.), *Encyklopedie moderní historie*, Nakladatelství Libri, Praha 1999.
- PELIKÁN, Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2001.
- PERNES, Jiří, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, s. 128-177.
- PIRJEVEC, Jože, *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Praha: Argo 2000.
- POPIN, Vladimír, NEMET, Ferenc, *Madarski oktobar 1956. U svetlu beogradske i vojvodanske štampe*, Izdavačko preduzeće Forum, Novi Sad 2006.
- PRYCE–JONES, David, *The Hungarian Revolution*, New York: Horizon 1970.
- PÜNKÖSTI, Árpád, *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*, Európa Könyvkiadó, Budapest 2004.
- RAINER, János M., LUX, Zoltán, VALUCH, Tibor, GERMUSKA, Pál, BECK, Tibor, GYORI, László, SIMÁNDI, Irén, SZABÓ, Róbert (eds.), *The History of Hungary, 1944–1953 – Digital History Manual*, 1956-os Intézet – Az 1956-os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány 2003. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rev.hu/history_of_45/index.htm.
- RAINER, Janos M., *Nagy Imre. Politikai eletrajz II. 1953–1958*, Budapest: 1999.
- RAINER, Janos M., *Imre Nagy: a biography*, London: I.B. Tauris, 2009.
- RAJAK, Svetozar, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, Palgrave 2010.
- RÉV, István, *Retroactive justice: prehistory of post-communism*, Stanford: Stanford University Press 2005.
- ROBERTS, Geoffrey, *The Soviet Union in world politics: coexistence, revolution, and cold war, 1945-1991*, New York: Routledge 1999.
- ROMSICS, Ignac, *Hungary in the twentieth century*, Budapest: Osiris Kiadó 1999.
- RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Lidové noviny, Praha 2000.
- SHORT, Philip. *Mao*. Praha: BB art 2001.
- SCHMITT, Jean-Claude, *Revenanti*, Praha: Argo 2002.
- СТЫКАЛИН, А.С., *Прерванная революция: венгерский кризис 1956 года и политика Москвы*, Москва: Новый хронограф, 2003.
- SZAKOLCZAI, Attila, *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*, Budapest: 1956-os Intézet 2001.

SZAKOLCSAI, Attila, GERMUSKA, Pál, KÖRÖSI, Zsuzsanna, MOLNÁR, Adrienne, TISCHLER, János, BECK, Tibor, EÖRSI, László, SOMLAI, Katalin, STANDEISKY, Éva, *Az 1956-os forradalom története, 1956-os Intézet: Az 1956-os Magyar Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány*, 2000. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.rev.hu/sulinet56/online/ora1/index.htm>.

ŠUTAJ, Štefan, “*Akcia Juh.*” *Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roce 1949*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993.

TAUBMAN, William, *Khrushchev. The Man and His Era*, W.W. Norton a Co, New York, London 2003.

TEJCHMAN, Miroslav, *Nicolae Ceausescu. Život a smrt jednoho diktátora*, Praha: Lidové noviny 2003.

TILLY, Charles, *Politika kolektivního násilí*, Praha, Sociologické nakladatelství 2006.

TISMĂNEANU, Vladimir, *Stalinism for all seasons: a political history of Romanian communism*, University of California Press, Berkeley 2003.

TISCHLER, János, *Rewolucija węgierska 1956 w polskich dokumentach. Dokumenty do dziejów PRL*, Zeszyt 8, Instytut studiów politycznych Polskiej Akademii nauk, Warszawa 1995.

TREPTOW, Kurt W. (ed.), *Dějiny Rumunska*, Nakladatelství Lidové Noviny, Praha.

VADKERTY, Katalin, *Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny*, Kalligram, Bratislava 2002.

VERDERY, Katherine, *The political lives of dead bodies. Reburial and Postsocialist Change*, New York: Columbia University Press, New York 1999.

VOHRYZEK, Josef, *Literární kritiky*, Praha: Torst 1995.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha: Libri 2000.

WANNER, Jan, *Ve stínu studené války. Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956–1960*, Lidové noviny 2011.

WATSON, Derek, *Molotov. A Biography*, Studies in Russian and East European history and society: Palgrave Macmillan 2005.

ZINNER, Paul E., *Revolution in Hungary*. Columbia University Press, New York, London, 1962.

ZNEBEJÁNEK, František, *Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

ZUBOK, V., *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, The University of North Carolina Press 2009.

6.4.2. Články a studie

ADAMEC, Jan, Maďarsko 1956: od reformy socialismu k národnímu povstání, *Securitas imperii*, Vol. 24, 2014, č. 1, s. 82-122.

ADAMEC, Jan, „Víte, kolik stojí jeden křižník?“ K moskevské schůzce v lednu 1951, *Praguecoldwar*, Vol. 1, 2002, č. 1. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.praguecoldwar.cz/kriznik.htm>.

ADAMEC, Jan, The Winners, the Losers, the Embittered. The Disputes inside the Hungarian Workers' Party's Leadership during Spring and Summer 1956, In: *The history of East Central Europe and Russia : on the occasion of the 25th anniversary of the death of Jan Slavík*, Prague: National Library of the Czech Republic, Slavonic Library 2004, s. 95-108;

ADAMEC, Jan, "We are not Comrades!": The First Day of the Hungarian Uprising – 23rd October 1956. In: BUBENÍKOVÁ, Miluša (ed.), *Russia in Czech historiography: studies published by the Prague Group of Russian History specialists*, Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna 2002, s. 418-445;

AFIANI, Vitalij J., Maďarská revoluce a suezská krize. Stanovisko sovětského vedení, *Soudobé dějiny*, 1993, č. 3, s. 474-481.

BALOGH, Sándor, Politikai reformpróbálkozások és kudarcaik 1953 és 1956 között, *Társadalmi szemle*, 1989, č. 8-9, s. 19-34.

БАРАТ, Магдолна, *Венгерско-советские отношения в период от смерти Сталина до начала революции 1956 года*, in: ХАЗАНОВА, О.В. [сост.]. *Восточный блок и советско-венгерские отношения : 1945–1989 годы*. Санкт-Петербург: Алетея 2010.

BARÁTH, Magdolna. Az SZKP XX. kongresszusa a legújabb orosz szakirodalom tükrében. *Múltunk*, 2006, N. 2, s. 177-200.

BÉKÉS, Csaba. The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. *CWIHP Working Paper No. 16*, Washington: Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution Budapest, 1996.

BÉKÉS, Csaba, RAINER, János M., GERMUSKA, Pál, Maďarská revoluce 1956, *Soudobé dějiny*, 1996, č. 4, s. 455-473.

BÉKÉS, Csaba, The 1956 Hungarian Revolution and the Declaration of Neutrality, *Cold War History*, Vol. 6, No. 4, November 2006, s. 477-500.

BÉKÉS, Csaba, *East Central Europe, 1953–1956*, in: Melvyn P. LEFFLER, Odd Arne WESTAD (eds.). *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*. Cambridge University Press, 2010.

BÉKÉS, Csaba, Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution, Working Paper: #7, The Cold War as Global Conflict, International Center for Advanced Studies, New York University 2002.

BÉKÉS, Csaba, Západní velmoci a maďarské povstání 1956, *Slovanský přehled*, roč. 81, 1995, č. 3, s. 269-275;

BERKI, Imre, Az 1956–57 évi sortűzek rövid története, *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XIII. évf., 2007, 16. sz., s. 28.

BÍLEK, Jiří (ed.), *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956: vědecké kolokvium s mezin. účastí Praha 22. – 23. září 1993*, Praha: Historický ústav Armády České republiky 1994.

BORHI, László, "Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The United States and Hungary in the 1950s", *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 3, s. 67-108.

CSIPKE, Zoltán, The Changing Significance of the 1956 Revolution in Post-Communist Hungary, *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, 2011, No. 1, 2011, s. 99-128.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar, *Rok 1956 a slovenská spoločnosť*. in: ČIERNA – LANTAYOVÁ, Dagmar, *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.*, Bratislava: Prodama 2006, s. 192-202;

DEÁK, István, *Jews and Communism: The Hungarian Case*, s. 38, in: FRANKEL, Jonathan (ed.), *Dark Times, Dire Decisions: Jews and Communism*, Oxford University Press 2004.

DELETANT, Dennis, IONESCU, Mihail, Romania and the Warsaw Pact: 1955–1989, *CWIHP Working Paper No. 43*, 2004, s. 11. [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/event/romania-and-the-warsaw-pact-1955-1989>.

DIJK, Ruud Van, The 1952 Stalin Note Debate: Myth or Missed Opportunity for German Unification?, *CWIHP Working Paper No. 14*, Washington, D.C., May 1996. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-1952-stalin-note-debate-myth-or-missed-opportunity-for-german-unification>.

DINER, Dan, FRANKEL, Jonathan, *Introduction – Jews and Communism: The Utopian Temptation*, in: FRANKEL, Jonathan (ed.), *Dark Times, Dire Decisions: Jews and Communism*, Oxford University Press 2004, , s. 5.

DURMAN, Karel, Kreml a dvojí krize 1956, *Historický obzor*, 2000, č. I-II., s. 23-31.

EICHLER, Jan, Zajímavá zamyšlení nad výročí maďarských událostí 1956, *Mezinárodní politika*, Vol. 31, 2007, No. 5, s. 43-44.

EÖRSI, László, Felkelőcsoportok a forradalomban, *História*, 2006, č. 8-9, s. 41-44.

FEITL, István, Szembesülés. Az MDP vezetői és a XX. Kongresszus, *Múltunk*, 2006, No. 2, s. 201-226.

FILEP, Tibor, *A debreceni forradalmi események a korabeli sajtó valamint a politikai katonai jelentések tükrében*, s. 195-196. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-2/dsz2007-1-07Filep.pdf>.

ФОРИДИ, Й. О контрреволюции в Венгрии 1956 года, Военно-исторический журнал 1990, N. 8, s. 39-46.

FOUCAULT, Michel, *Myšlení vnějšku*, Herrman a synové 1996.

- GAL, Susan, Bartok's funeral: Representations of Europe in Hungarian political rhetoric, *American Ethnologist*, Vol. 18, 1991, No. 3, s. 440-458 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z http://anthropology.uchicago.edu/faculty/faculty_gal.shtml.
- GIBIANSKI, Leonid, *Soviet-Yugoslav Relations and the Hungarian Revolution of 1956*, *CWIHP Bulletin 10*, s. 139-148. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin10_p3.pdf.
- ГИБИАНСКИЙ, Л.Я. Н.С. Хрущев, Й.Б. Тито и венгерский кризис 1956 года, *Новая и новейшая история*, 1999, No. 2, s. 10-29.
- GILJE, Paul A., The Crowd in American History, *The American Transcendental Quarterly*, Vol. 17, 2003, No. 3, s. 52.
- GLATZ, Ferenc, A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23 – november 4., *História*, 1989, No. 4-5.
- GLATZ, Ferenc, Az MSZMP Intéző Bizottsága a Jugoszláv Követségen 1956. november 5. – november 22., *História*, 1989, No. 4-5.
- GLUCHOWSKI, Leszek W., NALEPA, Jan, The Soviet-Polish Confrontation of October 1956: The Situation in the Polish Internal Security Corps, *CWIHP Working Paper No. 17*, Washington 1997. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-soviet-polish-confrontation-october-1956-the-situation-the-polish-internal-security>.
- GONĚC, Vladimír, *Československý exil ve vztahu k maďarskému exilu a maďarské revoluci 1956*, in: *Z dějin Visegrádského prostoru: Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*, Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 249-266.
- GRANVILLE, Johanna, Blame the Messenger? Bucharest and Its Bungling Diplomats in 1956, *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 52, 2010, No. 3-4, s. 301.
- GRANVILLE, Johanna, Forewarned is Forearmed: How the Hungarian Crisis of 1956 Helped the Romanian Leadership, *Europe-Asia Studies*, Vol. 62, 2010, No. 4, s. 615-645.
- GRANVILLE, Johanna, "Imre Nagy aka 'Volodya' – A Dent in the Martyr's Halo?", "Cold War International History Project Bulletin" (Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, DC), 1995, No. 5.
- GRANVILLE, Johanna, Hungary, 1956: The Yugoslav Connection, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, 1998, No. 3.
- GRANVILLE, Johanna, Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence, *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, 2001, No. 7.
- GRANVILLE, Johanna, Reactions to the Events of 1956, *Journal of Contemporary History*, 2003, No. 38.
- GRANVILLE, Johanna, Temporary Triumph in Timisoara: Unrest among Romanian Students in 1956, *History*, Vol. 93, 2008, No. 309, s. 69-93.

GRANVILLE, Johanna, "We have wines of all kinds: red, white, and green": Romanian reactions to the Hungarian uprising in 1956, *Australian Journal of Politics and History*, 2008, June.

GYÁNI, Gábor, Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1199-1208.

HAHNOVÁ, Eva, Anatomie československé strnulosti v roce 1956, *Soudobé dějiny*, roč. 10, 2003, č. 1-2, s. 122-125, 234-235.

HAJDÚ, Tibor, *Ungarn und die Tschechoslowakei 1956*, in: *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, s. 67-72, s. 68-69.

HAJDÚ, Tibor, A Rajk-per háttéré és fázisai, *Társadalmi Szemle*, 1992, No. 11, s. 17-36.

HAJDÚ, Tibor, Farkas és Kádár Rajknál. Az 1949. június 7-i beszélgetés hiteles szövege, *Társadalmi Szemle*, 1992, No. 4, s. 70-89.

HORVÁTH, Sándor, Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros, *Forum*, s. 43-50. [cit. 2015-05-22]. Dostupné z http://www.oei.fu-berlin.de/media/publikationen/boi/boi_23/06_horvath.pdf.

CHEN, Jian, The Sino-Soviet Alliance and China's Entry into the Korean War, *CWIHP Working Paper No. 1*, Washington, D.C., June 1992. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFAE7.pdf>.

IRMANOVÁ, Eva, Několik pohledů na revoluci roku 1956 v Maďarsku, *Slovanský přehled*, 1997, No. 1, s. 69-89.

ИСЛАМОВ, Т.М., Венгерское восстание 1956 г. в отечественной историографии, *Вопросы истории*, 1997, No. 11, s. 42-55.

IZSÁK, Lajos, Rákosi-rendszer (1948 ősze – 1956 nyara), *Történelmi Szemle*, Vol. 37, 1995, No. 1.

JAGER, Wander, POPPING, Roel, SANDE, Hans van de, Clustering and Fighting in Two-party Crowds: Simulating the Approach-avoidance Conflict, *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, Vol. 4, 2001, No. 3.

KAMIŃSKI, Lukasz, *The Polish Communist Security Apparatus in 1956*, in: ENGELMANN, Roger, GROSSBOLTING, Thomas, WENTKER, Hermann (hrsgb.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folge*, In Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte und der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Vandenhoeck a Ruprecht 2008, s. 275.

KECSKÉS, Gusztáv, The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution, *East European Quarterly*, Vol. XXXV, 2001, No. 1, s. 47-58. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.coldwar.hu/html/en/publications/kecskes_suez.html.

KEMP-WELCH, A., 'Dethroning Stalin: Poland 1956 and its legacy', *Europe-Asia Studies*, 58:8, s. 1261-1284.

KEMP-WELCH, A. (ed.), *Stalinism in Poland 1944–1956*, Warsaw: Macmillan 1995.

КИРОВ, А.М., *Советская карательная акция в Венгрии (Хроника событий 1956 г. по материалам военного архива)*, in: НОВОПАШИН, Ю.С. (ed.), *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН 1997, s. 107-129.

KIS János, Donáth Ferenc és Losonczy Géza levele az MDP Központi vezetőségéhez, *Beszélő*, Évfolyam 1, 1986, Szám 19 [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/donath-ferenc-es-losonczy-geza-levele-az-mdp-kozponti-vezetosegehez>.

KISS, András, A Csepel Autógyár történetéről, *Múltunk*, 2007, No. 2, s. 50-65.

KISS, Dávid, A Munkásörség megalakítása, *Múltunk*, 2009, No. 3.

KOHOUT, Pavel (ed.), *Maďarské povstání 1956: padesát let poté*, Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku 2007.

KOPECKÝ, Pavel, Maďarské povstání 1956. Padesát let poté, *Politologická revue*, Vol. 15, 2009, No 1., s. 142-145.

KÓ, András, 1956. október 25. A kossuth téri sortűz, *Rubicon* [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kossuth_teri_sortuz.

KÖRÖSI, Zsuzsanna, STANDEISKY, Éva, RAINER, János M., *Évkönyv. 8. 2000. Magyarország a jelenkorban*, Budapest: 1956-os Intézet 2000.

KÖRÖSI, Zsuzsanna, STANDEISKY, Éva, RAINER, János M., *Évkönyv. 9. 2001. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet 2001.

KOVÁCS, András, Jews and Jewishness in Post-war Hungary, *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, 2010, No.1. [cit. 2013-08-31]. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=192.

KOZÁK, Gyula, "Born into the labour movement". *Rozhovor s Vladimírem Farkasem*. Public Foundation of the Documentary and Research Institute of the 1956 Hungarian Revolution, 2004. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=547&order=1&lang=e.

KRAMER, Mark, New Evidence on Soviet Decision-Making And the 1956 Polish And Hungarian Crises, *CWIHP Bulletin* 8-9, [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin8-9_p6.pdf

KRAMER, Mark. Hungary and Poland, 1956: Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956 ("Zpráva o jednání na ÚV KSSS 24. října 1956 k situaci v Polsku a Maďarsku"), [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://wwics.si.edu/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=library.document&id=13

KRAMER, Mark, The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 1), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 1, s. 3-55.

- KRAMER, Mark, The Soviet and the onset of the crisis in Poland and Hungary, *Hungarian Studies*, 2006, No. 1.
- KRAMER, Mark, The Early Post–Stalin Succession Struggle and Upheavals in East–Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 2), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 2, s. 3–38.
- KRAMER, Mark, The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 3), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 1, 1999, No. 3, s. 3–66.
- KRAMER, Mark, The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings, *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, 1998, No. 2.
- KRAMER, Mark, *Soviet-Polish Relations and the Crises of 1956. Brinkmanship and Intra-Bloc Politics*, in: ENGELMANN, Roger, GROSSBOLTING, Thomas, WENTKER, Hermann (hrsgb.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folge*, In Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte und der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Vandenhoeck a Ruprecht 2008, s. 61.
- LACZÓ, Ferenc, A forradalom emlékezete: Személyes történelem. A publication review, *The Human Rights Initiative (HRSI)*, 2008. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://hrsi.ceu.hu/node/28353>.
- LACZÓ, Ferenc, *Hungary, Revolution of 1956*, in: NESS, Immanuel (ed.), *The International Encyclopedia of Revolution and Protest. 1500 to the Present*, Wiley-Blackwell 2009, s. 1625–1630.
- ЛАЩЕНКО, П.И., Венгрия 1956 год, *Военно-исторический журнал*, 1989, No. 9, s. 42–50.
- LOEWENSTEIN, Karl E., Re-emergence of Public Opinion in the Soviet Union: Khrushchev and Responses to the Secret Speech, *Europe-Asia Studie*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1329–1345.
- LUPKOVICS, György, A tököli tárgyalóküldöttség kísérete KGB-s dokumentumok az 1956 november 3-án Maléter Pál vezette küldöttség kíséretének kihallgatásáról, *Betekintő*, 2009, No. 4. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.betekinto.hu/2009_4_lupkovics.
- MACHCEWICZ, Paweł, "K čertu se suverenitou". Władysław Gomułka a Pražské jaro, in: BLAŽEK, Petr, KAMIŃSKI, Łukasz, VÉVODA, Rudolf (ed.), *Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Varšava, 4. – 5. září 2003*, Praha: Dokořán 2006, s. 83–103.
- МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 10, s. 22–30.
- МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 11, s. 44–51.
- МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 12, s. 33–37.

МАЛАШЕНКО, Е.И., Особый корпус в огне Будапешта, *Военно-исторический журнал*, 1994, No. 1, s. 30-36.

MAREŠ, Petr, Hranice možného. Na okraj výročí polské a maďarské krize 1956, *Dějiny a současnost*, 1996, č. 6, s. 2-5.

MARK, James, Antifascism, the 1956 Revolution and the Politics of Communist Autobiographies in Hungary 1944–2000, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1209-1240.

MARUŠIAK, Juraj, *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*. In: BORČIN, Emil, DRLIČKOVÁ, Marta (ed.), "Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...": pocta Jozefovi Jablonickému, Bratislava: Veda, 2005, s. 183-227;

MASTNY, Vojtech, *Soviet foreign policy, 1953–1962*, in: LEFFLER, Melvyn P., WESTAD, Odd Arne (ed.), *The Cambridge history of the Cold War. Volume I – Origins*, Cambridge University Press 2010, s. 312-313.

MATTHEWS, John P.C., The Abortive Student Revolt In Czechoslovakia in 1956, *CWIHP Working Paper No. 24*, [cit. 2013-02-17]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/majales-the-abortive-student-revolt-czechoslovakia-1956>.

MCDERMOTT, Kevin, SOMMER, Vítězslav Sommer, The 'Club of Politically Engaged Conformists'? The Communist Party of Czechoslovakia, Popular Opinion and the Crisis of Communism, 1956, *CWIHP Working Paper No. 66*, March 2013. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_WP_66_the_club_of_politically_engaged_conformists_web_1.pdf.

MOLNÁR, György. *A szovjet hadsereg magyarországi hadjárata 1956-ban*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://beszelo.c3.hu/97/11/11.htm>.

MORVAY, Petr, „Zachránce národa, služebník ideje nebo cynický pragmatik?“, *Dějiny a současnost*, 2002, č. 3, s. 29-33.

МУСАТОВ, В., Операция Вихр, *Новое Время*, 1991, No. 49, s. 28-31.

МУСАТОВ, В., О венгерских событиях 35 лет спустя, *Кентавр*, 1992, No. 1-2, s. 32-44.

МУСАТОВ, В., СССР и венгерские события 1956 г.: новые архивные материалы, *Новая и новейшая история*, 1993, No. 1, s. 3-22.

МУСАТОВ, В. Трагедия Имре Надя, *Новая и новейшая история*, 1994, 1, s. 164-173.

MUSZATOV, Valerij, Rákosi száműzetésben. Új dokumentum Rákosi Mátyásról, 1960. *História*, 2002, č. 5-6, s. 31-36.

NÁLEVKA, Vladimír, Maďarský podzim roku 1956, *Historický obzor*, 1993, č. XI, s. 248-253.

PAINTER, David S., Oil and the American Century, *The Journal of American History*, June 2012, s. 31.

PÁSTOR, Zoltán, *Niektoré zvláštnosti udalostí v Maďarsku v roku 1956*. In: PEKNÍK, Miroslav, ZALA, Boris (ed.), *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po II.svetovej vojne: medzinárodná konferencia k nedožitým 80. narodeninám Alexandra Dubčeka: november 2001*, Bratislava: Veda, 2004, s. 80 -85;

PERSAK, Krzysztof, The Polish-Soviet Confrontation in 1956 and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8.

PEŠEK, Jan, Obyvateľstvo Slovenska v době tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. *Sborník Vojenskej akademie v Brně*, Vol. C, 1994, s. 409-415.

PÉTER, Gábor. *Mi az igazság? Péter Gábor beadványa a börtönben, 1956. Péter Gábor (életfogytiglanra elítélt) beadványa az MSP Pártbizottságának*. In: KOLTAY, Gábor, BRÓDY, Péter, *El nem égetett dokumentumok*, Budapest: Szabad Tér Kiadó 1990.

PITTAWAY, Mark, A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953–1958, *Eszmélet*, 2006, 72, s. 11-31.

RAINER, János M., *Decision in the Kremlin, 1956 – the Malin Notes*, Paper presented at Rutgers University, USA, November 1.

RAINER, János M., 1956: The Mid-Twentieth Century Seen from the Vantage Point of the Beginning of the Next Century, *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8.

RAINER, János M., The Yeltsin Dossier: Soviet Documents on Hungary 1956. *Cold War International History Project Bulletin*, 1995, No. 5.

RAINER, János M., Soviet Documents on Hungary, 1956. A Case Study, *Hungary 1956*, s. 69-79.

RAINER, János M., Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956, *Soudobé dejiny*, 1994, No. 1, s. 560-565.

RAINER, János M., *Stalin And Rákosi, Stalin And Hungary, 1949–1953* (Paper presented on October 4, 1997 at the workshop „European Archival Evidence. Stalin And the Cold War in Europe“, Budapest, 1956 Institute).

RAINER, János M., The Yeltsin Dossier: Soviet documents on Hungary 1956, *CWIHP Bulletin*, 1995, No. 5, s. 22-27.

RAINER, János M., 1956. The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File, *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34, 1993, No. 129, s. 100-114.

RAINER, János, The New Course in Hungary in 1953, *CWHIP*, Working Paper #38, June 2002.

RAINER M., János, MORVAY, Péter, *Nejdůležitější historické problémy roku 1956 - po čtyřech desetiletích*, In: VEBER, Václav, CUHRA, Jaroslav (ed.), *Za svobodu a demokracii. I, Odpor proti komunistické moci*, Praha: Karolinum, 1999. s. 85-96;

RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Historical Archives of the Hungarian State Security Budapest 2007.

RAINER, János M., STANDEISKY, Éva. *Évkönyv. 10. 2002. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet 2002.

RAINER, János M., STANDEISKY, Éva. *Évkönyv. 11. 2003. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet 2003.

RAINER, János M., STANDEISKY, Éva, *Évkönyv. 12. 2004. Magyarország a jelenkorban*, Budapest: 1956-os Intézet 2004.

RAINER, János M., STANDEISKY, Éva (ed.), *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. Évkönyv XIII. 2005*, Budapest: 1956-os Intézet 2005.

RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Évkönyv XIV. 2006–2007*, Budapest: 1956-os Intézet 2007.

Report: „My observations on the Soviet Union“. Zhou Enlai to Mao Zedong and the Central Leadership (24.1. 1957), in: SHI Zhong-quan, *Zhou Enlai de zhuoyue fengxian* [Remarkable Achievements and Contributions of Zhou Enlai]. Beijing: CCP Central Academy Press 1993. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117033>.

RÉV, István, *Parallel Autopsies, Representations*, 1995, No. 49, s. 15-39.

RÉV, István, *The Necronym, Representations*, 1998, No. 64.

RICHTER, James, “Reexamining Soviet Policy Towards Germany during the Beria Interregnum”, CWIHP, Working Paper, Washington, D.C., 1992, No. 3.

RIPP, Zoltán, Hungary’s Part in the Soviet–Yugoslav Conflict, 1956–58, *Contemporary European History*, Vol. 7, 1998, No. 2, s. 197-225.

ROBERTS, Geoffrey, *A Chance for Peace? The Soviet Campaign to End the Cold War, 1953–1955*, CWIHP Working Paper No. 57, December 2008. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP57_WebFinal.pdf.

SHEN, Zhi-hua, *Mao and the 1956 Soviet military intervention in Hungary*, in: RAINER, János M., SOMLAI, Katalin (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet Bloc Countries: Reactions and Repercussions*. The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Historical Archives of the Hungarian State Security Budapest, 2007.

SHEN, Zhi-hua, XIA, Yafeng, *Between Aid and Restriction: Changing Soviet Policies toward China’s Nuclear Weapons Program: 1954-1960*, *NPIHP Working Paper #2*, May 2012, s. 4. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/soviet_policies_twrds_chinas_nuclear_weapon_s_prgm.pdf.

SHU, Guang Zhang, *The Sino - Soviet alliance and the Cold War in Asia, 1954–1962*, in: LEFFLER, Melvyn P., WESTAD, Odd Arne (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Volume 1. Origins*. Cambridge University Press 2010.

- SHU, Guang Zhang, *Sino-Soviet Economic Cooperation*, in: WESTAD, Odd Arne (ed.), *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1963*. Cold War International History Project Series, Washington: Stanford University Press, Woodrow Wilson Center Press, 1998.
- SCHWEINGRUBER, David, Mob Sociology and Escalated Force: Sociology's Contribution to Repressive Police Tactics, *The Sociological Quarterly*, Vol. 41, No. 3, s. 371-389.
- SIKORA, Stanislav, *Die Wirkung der ungarischen Ereignisse von 1956 auf die Tätigkeit der KPTsch-Führung (Schwerpunkt: Slowakei)*, in: HAHN, H.H., OLSCHOWSKY, Heinrich (Hrsgb.), *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, Akademie Verlag, Berlin 1996.
- SÍPOS, Levente, VARGA, György T., Jelentés 1956-ból Farkas Mihály büneiről, Az MDF KV által 1956 március 13-án Farkas Mihály ügyének kivizsgálására kiküldött bizottság július 19-i jelnetése, *Társadalmi szemle*, 1990, No. 6, s. 73-90.
- SIPOS, Péter, Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945–1955, *História*, 1992, No. 4.
- SMELSER, N.J. (ed.), *Essays in Social Explanation*, Englewood Cliffs (NJ), Prentice Hall 1968.
- STANDEISKY, Éva – RAINER, János M.. *Évkönyv. 7. 1999. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet, 1999.
- STYKALIN, A. S., Soviet-Yugoslav Relations and the Case of Imre Nagy, *Cold War History*, 2005, No. 5, s. 3-22.
- SUGAR, Peter F., Causes and Results of the Hungarian Upheaval of 1956, *East European Quarterly*, Vol. III, 1969, No. 3.
- SZAKOLCZAI, Attila, The Main Provincial Centres of the 1956. Revolution: Győr and Miskolc. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, 2006, No. 8, s. 1311-1328.
- TISMĂNEANU, Vladimir, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*. CWHIP, Working Paper #37, May 2002. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFAF5.pdf>.
- TISMĂNEANU, Vladimir, *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Raport final, București 2006.
- TURAI, Hedvig, Past Unmastered. Hot and Cold Memory in Hungary, *Third Text*, Vol. 23, 2009, No. 1, s. 97-106.
- VÁMOS, Péter, "Much Listening, Little Speaking:" Chinese Foreign Ministry Documents on Hungary, 1956, *CWIHP e-Dossier No. 50*. [cit. 2014-05-30]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/publication/chinese-foreign-ministry-documents-hungary-1956>.
- VÁMOS, Péter, Az SZKP XX. kongresszusának hatása a magyar-kínai kapcsolatokra, *Múltunk*, 2006, No. 2, s. 235-256.

VÁRADI, Natália, *1956 os deportálások a Szovjetunióba az Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívumában őrzött dokumentumok alapján*, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z http://kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/deportaltak_listaja_56.html.

VARGA, László, Andropov jelenti: a Szovjetunió budapesti nagykövetének tárgyalásai vezető magyar politikusokkal 1956. április 18. és szeptember 3. között, *Levéltári Szemle*, 47, 1997, No. 1, s. 9-31.

VARGA, György T., *Zur Vorgeschichte der ungarischen Revolution von 1956*, in: FOITZIK, Jan (ed.), *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956: vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand: politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen*, Schöningh: Paderborn 2001.

VERONA, Sergiu, *The Withdrawal of Soviet troops from Romania in 1958. An Analysis of the decision. Final report to National Council for Soviet and East European Research, Johns Hopkins School of Advanced International Studies, december 1989*. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1989-803-01-Verona.pdf>.

Венгрия апрел' - октябр 1956 г. Информация Ю. Андропова, А.И. Микояна и М.А. Суслова из Будапешта, *Исторический архив*, 1993, No. 4, s. 103-142.

Венгрия, октябр – ноябр 1956 г. Из архива ЦК КПСС, *Исторический архив*, 1993, No. 5, s. 132-160.

Венгрия, ноябр 1956 г. – август 1957 г., *Исторический архив*, 1993, No. 6, s. 131-144.

WEATHERSBY, Kathryn, *Soviet Aims in Korea and the Origins of the Korean War, 1945-50: New Evidence From the Russian Archives*, *CWIHP Working Paper No. 8*, Washington, D.C., November 1993. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB76.pdf> ;

WOLFF, David, "One Finger's Worth of Historical Events". *New Russian and Chinese Evidence on the Sino-Soviet Alliance and Split, 1948-1959*, *CWIHP Working Paper No. 30*, Washington, D.C., August 2000. [cit. 2013-08-31]. Dostupné z <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB14.pdf>.

ЗАЛЕЕВА, А.Н., О событиях 1956 года в Венгрии, *Дипломатический вестник*, 1992, No. 19-20, s. 52-56.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.Й., Венгрия в 1956 года. Эволюция оценок венгерских историков, *Новая и новейшая история*, 1992, No. 3, s. 18-35.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.Й. Временное торжество и крах ракошисма. „Новый”, политический курс и дальнейшее углубление кризиса в Венгрии (март 1955 – октябр 1956). Венгрия в 1956 года, s. 50-74.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.Й., *Будапест – Москва*. in: НЕЖИНСКИЙ, Л.Н., *Советская внешняя политика в годы холодной войны (1945–1985)*, Москва: Новое прочтение 1995, s. 241-282.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.И. Венгерская осень в донесениях западных дипломатов из Будапешта и Москвы, s. 69-106.

ЗЕЛИЦКИЙ, В.И., Трагическая судьба Ласло Райка. Венгрия 1949, *Новая и новейшая история*, 2001, No. 2.

ZINNER, Tibor, Az ÁVH-s vezetők sorsa, *História*, 1996, No. 3.

ZUEV, Dennis, A Visual Dimension of Protest: An Analysis of Interactions during the Russian March, *Visual Anthropology*, Vol. 23, 2010, s. 221-253.

6.4.3. Publicistické články

ADAMEC, Jan, Maďarská revoluce 1956: historie revolucí, *Tvar*, roč. 24, 2013, č. 2, s. 16.

ADAMEC, Jan, Důležitost marného gesta, *A2*, roč. 4, 2008, č. 25, s. 1.

ADAMEC, Jan, Čeští hrdinové táhnou na Budapešť: jak jsme roku 1956 chtěli válčit v Maďarsku, *Respekt*, roč. 14, 2003, č. 43, s. 18.

BÁN, Andrej, Maďarsko 1956, *Reflex*, roč. 17, 2006, č. 42, s. 44-48.

BARÁNEK, Jan, Maďarsko: Krvavé oběti komunismu zůstávají mementem pro budoucí generace, *Denní Telegraf*, roč. 5, 1996, č. 250, s. 9.

DOBEŠ, Jan, Kniha o tom, co se nestalo, *Souvislosti*, roč. 13, 2002, č. 2, s. 284, 285-290, 291.

DOLEŽAL, Bohumil, Zapomenuté výročí maďarské revoluce, *Lidové noviny*, roč. 12, 1999, č. 249, s. 10.

DOLEŽAL, Bohumil, My nejsme soudruzi!, *Respekt*, roč. 17, 2006, č. 41, s. 13-15.

DRÁPALA, Milan, Promarněná příležitost, *Listy*, roč. 23, 2002, č. 1, s. 29-31.

EHL, Martin, Rozdělení Maďaři žijí v napětí, *Hospodářské noviny*, roč. 50, 2006, č. 207, s. 8.

EÖRSI, István, Vytěsnění a jeho vytěsňování, *Listy*, roč. 23, 1993, č. 4, s. 85-93.

Maďarská revolta 1956, *Týden*, roč. 13, 2006, č. 42, s. 64-65.

GOSZTONY, Peter von, Padesátý šestý rok Kádár Maďarům nikdy neodpustil, *Lidové noviny*, roč. 5, 1992, č. 258, s. 10.

HEGYI, Gyula, Příběhy let 1956 a 2006 mají leccos společného, *Literární noviny*, roč. 17, 2006, č. 44, s. 4.

HOMOLOVÁ, Marie, Maďarsko 1956: odsoudili mě k smrti, *Mladá fronta Dnes*, č. 17, 2006, č. 246.

HRUBÝ, Dan, Kdo byl mrtvý muž?, *Reflex*, roč. 18, 2007, č. 43, s. 100-105.

- IVANICS, Péter, Maďarské povstání, které kdysi otřásl komunistem, je jen vzpomínkou, *Mladá fronta Dnes*, roč. 7, 1996, č. 249, s. 10.
- MACHÁČEK, Jan, Uherský guláš a knedlík, *Hospodářské noviny*, roč. 50, 2006, č. 207, s. 11.
- Meghalt Szalai Béla* (15.10. 2008), HVG [cit. 2013-02-17]. Dostupné z: http://hvg.hu/itthon/200842_Meghalt_Szalai_Bela.
- MORVAY, Petr, Padouch, či hrdina? Maďaři hodnotí Kádára, *Mladá fronta Dnes*, roč. 12, 2001, č. 205, s. 10.
- MOTYKA, Grzegorz, Osvobození, nebo nová okupace?, *Lidové noviny*, 09.05. 2015, číslo 107, str. 26.
- NODL, Martin, Ke kořenům české pasivity!, *Literární noviny*, roč. 13, 2002, č. 3, s. 4.
- PERNES, Jiří, Připomínejme si Maďarsko v roce 1956, říká historik, *Mladá fronta Dnes*, roč. 17, 2006, č. 256, s. 12.
- PLAVEC, Michal, Češi a maďarské povstání 1956, *Nedělní svět*, roč. 3, 2006, č. 42, s. 5.
- RANSDORF, Miloslav, Příčiny maďarských událostí 1956, *Haló noviny*, roč. 17, 2007, č. 6, s. 11.
- RUPNIK, Jacques, Dvě Maďarska slaví výročí, *Právo*, roč. 16, 2006, č. 250, s. 2.
- SEDLÁK, Gabriel, Rok 1956: od tání k "slávě pověšenců", *Lidové noviny*, roč. 19, 2006, č. 248, s. 11.
- ŠAJTAR, Jaroslav, Maďarské události sovětskýma očima, *Reflex*, roč. 17, 2006, č. 42, s. 50.
- ŠEBEK, Jaroslav, Deset dnů, které otřásl komunistem, *Mladý svět*, roč. 42, 2000, č. 40, s. 56-58.
- ŠEBEK, Jaroslav, Proč byl u nás v šestapadesátém klid: Mladá francouzská historička, Rupnikova žačka, pohlíží na Československo 50. let, *Mladá fronta Dnes*, roč. 13, 2002, č. 75, s. 7.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav, Maďarské povstání v mezinárodním kontextu, *Listy*, roč. 37, 2007, č. 1, s. 41-44.
- ŠÍŠKA, Miroslav, Maďarský říjen 1956, *Právo*, roč. 6, 1996, č. 252, s. 15.
- ŠÍŠKA, Miroslav, Krvavý maďarský podzim 1956, *Právo*, roč. 16, 2006, č. 246, s. 16.
- VARGA, György, Váš listopad nám Maďarům chybí, *Lidové noviny*, roč. 19, 2006, č. 248, s. 11.